

Consiliul Județean Brașov
Muzeul „Casa Mureșenilor” Brașov

Țara Bârsei

Revistă de cultură

2023

Brașov, 2023

ȚARA BĂRSEI (fondată în 1929)
Revistă de cultură finanțată de Consiliul Județean Brașov
și editată de Muzeul „Casa Mureșenilor” Brașov
Piața Sfatului nr. 25, cod 500025
Tel.: 0268.477.864
e-mail: contact@muzeulmuresenilor.ro
<http://www.muzeulmuresenilor.ro>

Colegiul de redacție: Valer Rus – redactor responsabil
Cristina Seitz
Marinela-Loredana Barna
Bianca-Luminița Micu

ISSN 1583-3119

Autorii își asumă responsabilitatea pentru
afirmațiile cuprinse în lucrările lor.

EDITURA MEGA | www.edituramega.ro
e-mail: mega@edituramega.ro

CUPRINS

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ DE COMUNICĂRI „ȚARA BÂRSEI”

25–26 MAI 2023

Cultură și civilizație în secolele XVIII-XX

Tatiana SCURTU

Aspecte ale relațiilor dintre parohiile ortodoxe și greco-catolice din scaunele Ciuc, Giurgeu, Odorhei și Treiscaune, în secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea..... 9

Ela COSMA

Fericirea națiunii în viziunea testamentară a lui Avram Iancu..... 18

Luminița DUMĂNESCU

Personal sanitar și răspândirea medicalizării în zona Brașovului – 1521-1918..... 28

Anda-Lucia SPĂNU

Recuperarea istoriei militare prin vederi urbane: turnurile pierdute ale Sibiului..... 36

Camelia CĂLIN

Antoine Béchamp – ucenicia unui savant francez într-o farmacie de pe Podul Mogoșoaiei, în primele decenii ale secolului al XIX-lea..... 47

Mirela POPA-ANDREI

Petiția din decembrie 1866 și rolul ei în prefigurarea pasivismului politic la românii ardeleni în epoca dualismului austro-ungar..... 58

Dana-Roxana NICULA

Familia boierilor olteni, Jienii – destine, fapte, întâmplări..... 66

Cristina BOȚOGHINĂ

Gheorghe (George) Bengescu și epoca sa..... 76

Ovidiu MUNTEAN

Un episod dramatic din viața familiei dr. Ioan Rațiu: Vandalismul de la Turda din 1892..... 86

Bianca-Luminița MICU

Correspondența lui Traian H. Pop cu dr. Aurel Mureșianu păstrată în Arhiva Muzeului „Casa Mureșenilor” Brașov..... 104

Marinela-Loredana BARNA	
<i>Corespondența dintre dr. Aurel Isac și dr. Aurel Mureșianu – aspecte privind activitatea „Gazetei Transilvaniei”</i>	122
Dumitra BULEI	
<i>Ciorăneștii – o familie de intelectuali de țară din Moroieni, Dâmbovița</i>	131
Teodora-Daniela MOȚ	
<i>Instituțiile umanitare, sanitare, de ocrotire și educare a copiilor din Timișoara (sfârșitul secolului XIX – prima jumătate a secolului XX)</i>	139
Oana PANAIT	
<i>Savantul Victor Babeș și concepțiile filosofice</i>	151
Dragoș MARINESCU	
<i>Învîngând întunericul: povestea electrificării în județul Mehedinți</i>	161
Georgeta GHIONEA	
<i>Loisir și frumusețe. Călătorie în trecutul orașului dintre vii, Drăgășani</i>	168
Dragoș CHISTOL	
<i>Fotografii cu Pia Brătianu (1841-1920), aflate în patrimoniul Muzeului Național „Brătianu”</i>	176
Ana-Maria ARSINCA	
<i>File din expoziții. Imaginea unei dinastii artistice: portrete și autoportrete ale familiei Storck</i>	188
Florentina-Manuela ȚUHAȘU	
<i>Clara Haskil în colecțiile Muzeului Național de Istorie a României</i>	196
Doina ANGHEL	
<i>Ofițerul brașovean Chiffa Corneliu, de la Imperiul Austro-Ungar la Republica Populară Română</i>	206
Andreea-Florentina MÂNICEANU	
<i>Loisir în Bucureștiul interbelic</i>	220
Narcisa-Maria MITU	
<i>Aspecte din activitatea comercială a Craiovei din perioada interbelică. Implicarea femeii în activitatea de comerț</i>	234
Lavinia DUMITRAȘCU	
<i>Personalități naționale/internaționale foști elevi ai Liceului „Mircea cel Bătrân” din Constanța</i>	253
Lorena-Codruța TRUFIN	
<i>Valeriu Literat – activități dragi sufletului: profesor de liceu și director ASTRA</i>	262

Cristina SEITZ	
<i>Corespondența lui Tiberiu Brediceanu (1877-1968) păstrată în Arhiva Mureșenilor.....</i>	272
Costin SCURTU	
<i>Luptele din Țara Bârsei în 1916.....</i>	290
Roxana-Maria CORNEA	
<i>Ștefan Baci – portretul poetului la tinerețe.....</i>	303
Ionela-Simona MIRCEA	
<i>Serbările Unirii, Alba Iulia, 1 decembrie 1939.....</i>	314
Nicoleta HEGEDÜS	
<i>Imaginea maghiarilor la românii ardeleni în perioada dualistă: „individualitatea maghiară”.....</i>	325
Dan RAMF	
<i>Ispas Aron (1922-2015) un om între oameni.....</i>	334
Steluța PESTREA SUCIU	
<i>Un manuscris inedit – „Amintiri mărturisitoare”, semnat de Alexandru Herlea.....</i>	342
Ovidiu-Constantin SAVU, Rozalinda-Florica POSEA	
<i>Știri, reportaje culturale și educative reflectate în cotidianul „Drum Nou” de acum o jumătate de veac – anul 1973, I.....</i>	349
Alina-Ioana BORCAN	
<i>Intervenții curative pe suportul papetar. Restaurarea scrisorii cu nr. inv. 6957, dosar 601, din patrimoniul cultural al Muzeului „Casa Mureșenilor” Brașov.....</i>	362
Valer RUS	
<i>Refacerea expoziției permanente a Muzeului „Casa Mureșenilor” Brașov – 2022.....</i>	368
Corneliu BELDIMAN	
<i>Onisifor Ghibu – savant, educator, militant român pentru națiune. Aniversarea a 140 de ani de la naștere (1883-2023). Proiecte și manifestări ale Muzeului Național al Carpaților Răsăriteni, Sfântu Gheorghe, jud. Covasna.....</i>	379
Corina SPOREA BĂRĂGAN	
<i>Onisifor Ghibu și ASTRA Regională Basarabeană.....</i>	391
AUTORII DIN ACEST VOLUM.....	398

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ
DE COMUNICĂRI „ȚARA BÂRSEI”
25-26 MAI 2023

CULTURĂ ȘI CIVILIZAȚIE
ÎN SECOLELE XVIII-XX

Tatiana SCURTU

ASPECTE ALE RELAȚIILOR DINTRE PAROHIIILE ORTODOXE ȘI GRECO-CATOLICE DIN SCAUNELE CIUC, GIURGEU, ODORHEI ȘI TREISCAUNE, ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA ȘI PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

ASPECTS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN THE ORTHODOX AND GREEK CATHOLIC CHURCHES FROM SEAT CITIES OF CIUC, GIURGEU, ODORHEI AND TREISCAUNE, IN THE 18TH AND FIRST HALF OF THE 19TH CENTURIES

Abstract: Towards the end of the 17th century, the information regarding the church organization of the Romanians in the south-east of Transylvania became plentiful, and allowed us to identify those details related to the establishment of the Greek-Catholic church and the inter-denominational relations between the Orthodox and the Romanian Greek-Catholics. The occupation of Transylvania by the Habsburg troops and then the installation of the Austrian administration generated a strong action in order to consolidate the new rule. In this strategy, an important element was the attraction of Romanians to Catholicism. The circumstances surrounding the religious division of the Orthodox Romanians in Transylvania, around the year 1700, are well known.

How the Romanian Orthodox believers from the seats of Treiscaune, Ciuc, Giurgeu and Odorhei reported to the union can be understood from the study of the documents preceding its execution. From the documents kept in the National Archives of Covasna and Harghita counties and those in the Archive of the "Metropolitan Nicolae Colan" Ecclesiastical Documentation Center in Sfântu Gheorghe, we reconstructed the concrete aspects of the transition from Orthodox to Greek-Catholic churches and then the relations between the two churches of Romanians from the former Szekler seats. The large number of documents (circulars, conscriptions, schematics, reports, correspondence etc.) speaks of the numerous disputes between the local authorities and the two Romanian confessions, generated by the resistance of believers to the union process. Throughout the 18th century and in the first half of the 19th century, the relations between the Orthodox and Greek-Catholic parishes in the seats of Ciuc, Giurgeu, Odorhei and Treiscaune experienced periods of conflict and some of peaceful coexistence. A special moment of identity recovery, when the Orthodox Romanians and the Greek Catholics, led by the ruling elite, acted together, was the Revolution of 1848-1849.

Teritoriile românești – Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul și, între 1718-1739, Oltenia – intrate în componența Imperiului Habsburgic, în noua conjunctură geo-politică și militară, au fost studiate, cu atenție, de experții Curtii de la Viena. Un interes sporit a fost acordat în primul rând Transilvaniei, deoarece ea reprezenta axa principală de legătură cu celelalte provincii românești intrate sub dominație austriacă și, în același timp, o posibilă bază de extindere a puterii habsburgice spre Moldova și Țara Românească.¹

¹ Cristian Baci, *Preoțimea românească din Transilvania în prima jumătate a secolului al XVIII-lea (1700-1750). Starea materială și culturală* (teză de doctorat), Cluj-Napoca, 2009, p. 9.

Spre sfârșitul sec. al XVII-lea se înmulțesc informațiile referitoare la organizarea bisericească a românilor din sud-estul Transilvaniei, din care le-am identificat pe cele referitoare la înființarea bisericii greco-catolice și relațiile interconfesionale dintre ortodocși și greco-catolici români.

Din documentele aflate în păstrare în Arhivele Naționale ale județelor Covasna și Harghita și cea a Centrului Ecleziastic de Documentare „Mitropolit Nicolae Colan” din Sfântu Gheorghe, am reconstituit aspectele concrete ale trecerii bisericilor ortodoxe la cele greco-catolice și apoi raporturile dintre cele două biserici românești din fostele scaune secuiești.

Astfel, în secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea în Protopopiatul Ortodox Treiscaune erau 33 de parohii, iar în cel Greco-Catolic, doar 11. În același timp, în Protopopiatele Ciuc, Giurgeu și Odorhei funcționau doar cinci parohii ortodoxe și în cele greco-catolice – 46 (Anexa).

Modul cum s-au raportat credincioșii români ortodocși din Treiscaune la uniție poate fi înțeles din studiul documentelor premergătoare înfăptuirii acesteia. Astfel, în 20 noiembrie 1699, a avut loc o mare adunare la Târgu Secuiesc a unor preoți și credincioși ortodocși români, care au răspuns convocării Comisiei de anchetă, constituită de Dieta de la Alba Iulia (în ședințele sale din 8 septembrie-6 octombrie 1699), în scopul de a obține de la fiecare participant o „declarație cu ce religie (receptă – n.n.) vrea să se unească”. La adunare au luat parte 9 preoți și 791 de credincioși, proveniți din 94 de localități ale sud-estului transilvan. Din scaunul Sepsi au luat parte un singur preot, Popa Costin din Bodoc, și 252 de credincioși reprezentând 30 de localități, din care: 5 din Sângheorghe, 10 din Semeria, 15 din Coșeni și 9 din Chilieni (39 de credincioși de pe raza actualului municipiu Sf. Gheorghe). Concluziile Comisiei de Anchetă au fost următoarele:

[...] facem știre tuturor celor ce se cuvine că potrivit instrucțiunilor date nouă de către măritul guvern regesc, mergând la locurile specificate cu mandatul patent am chemat înaintea noastră pe toți oamenii cari au ținut până acum religia grecească sau românească, și conform instrucției am citit înaintea lor decretul milostiv al Maiestății Sale, cari au rămas cu toții în vechea lor religie, n-au voit să îmbrățișeze nici una din religiile recepte în țara aceasta, numele lor le-am scris pe toate în registrul acesta, punându-i să iscălească pe toți cari știu scrie și să pecetluiască [...] Dată în Chezdi-Varashei în ziua de 20 noiembrie 1699.

Urmează numele și sigiliile membrilor Comisiei de Anchetă.² Această valoroasă informație trebuie conexată cu menționarea primului protopop al Hárómszék-ului (Treiscaune), preotul Cristea, care, împreună cu alți 13 preoți ortodocși a participat la „Sinodul care hotărâse Unirea cu biserica Romei” (ulterior s-a dovedit faptul că, iscălitura atribuită protopopului Cristea de acceptare a Unirii a fost falsă).³

² *Mitropolia Ardealului*, anul VIII, nr. 1-3, ianuarie-martie 1963; *Arhiepiscopia Ortodoxă Română*, Sibiu, pp. 120-122.

³ Ioan Lăcătușu, *230 de ani de la înălțarea Bisericii ortodoxe vechi din Sfântu Gheorghe, județul Covasna*, în „Observatorul de Covasna”, 21 mai 2020, <https://covasnamedia.ro/cultura-actualitate/230-de-ani-de-la-inaltarea-bisericii-ortodoxe-vechi-din-sfantu-gheorghe-judetul-covasna>, accesat la 28.11.2021.

Pornindu-se de la ipoteza că toți românii ardeleni au trecut la biserica greco-catolică, în 1701 vechea Mitropolie din Alba Iulia a fost desființată. Cursul evenimentelor a fost altul. O parte din românii ardeleni, mai ales cei din sudul Transilvaniei, au refuzat trecerea la uniație. Copleșit de proteste, Atanasie a fost silit să îngăduie românilor brașoveni (inclusiv vecinilor lor din Treiscaune), făgărășeni și hunedoreni să rămână în vechea lor credință, cu condiția încetării acțiunilor unirii și a achitării dării vlădicești. Pentru a-și proteja situația, în 1728, credincioșii din Țara Bârsei s-au pus sub oblăduirea duhovnicească a Episcopiei de Râmnic, iar în 1739, sub cea a Mitropoliei de Karlowitz.⁴

Rezistența credincioșilor români ortodocși din Treiscaune față de trecerea la biserica greco-catolică nou-înființată este parte integrantă acestei stări de spirit existentă la românii din sud-estul Transilvaniei, până la vecinii lor din Țara Bârsei.

Spre deosebire de starea din scaunul Treiscaune, credincioșii români din scaunele Ciuc, Giurgeu și Odorhei, din cele 46 de parohii, cu excepția a cinci dintre ele, au trecut în masă la confesiunea greco-catolică. Este adevărat că și în acest caz, trecerea s-a făcut în timp, existând și cazuri de reveniri, până la sfârșitul secolului al XIX-lea. În această situație s-au aflat credincioșii români din parohiile Bicazul Ardelean și Voșlobeni, evoluții descrise în detaliu de cercetătoarea Milandolina Dobozi.⁵

Problema transferurilor confesionale a fost una dintre cele mai preocupante chestiuni în veacurile trecute, în societatea transilvană în general, cu un specific aparte pentru partea ei românească. Anul 1700 a fost „martorul” nașterii noii Biserici a românilor – Biserica Română Unită. În spațiul intracarpatic multiethnic și pluriconfesional, lupta ierarhiilor bisericești de diverse orientări pentru creșterea numărului de adepți era aproape una firească, în condițiile în care Statul considera Biserica mijlocul principal prin intermediul căruia deciziile sale politice, economice, sociale etc. erau diseminate în rândul celor obligați să le accepte. Același Stat nu a ezitat să intervină, prin reglementări legislative, atunci când disputele interecleziastice riscau să se transforme într-un „război” sau când autoritatea statală considera că interesul său este mai bine reprezentat și apărât de una dintre structurile bisericești existente, acordându-i acesteia un statut privilegiat. Românii ardeleni au devenit un caz „special” din punct de vedere confesional, prin cele două Biserici ale lor – greco-orientală și greco-catolică. Diferențele dogmatice, cunoscute mai mult la nivelul elitelor clericale, au rămas puțin sau deloc importante pentru poporul de rând, pentru acesta primordială fiind prezența preotului „român”, și nu a celui „ortodox” sau „unit”.⁶

La începutul păstoririi sale ca ierarh greco-catolic, Atanasie Anghel, în opinia istoricului Zenovie Pâclișanu, întâiul vlădică unit devenise „o simplă păpușă decorativă” și „o figură pur reprezentativă și decorativă, lipsit de orice putere reală și de orice inițiativă”.⁷

⁴ Cristian Baci, *op. cit.*, p. 7.

⁵ Milandolina Beatrice Dobozi, *Transferurile confesionale – Voșlobeni* (studiu de caz), în „Acta Carpatica”, nr. III, Sf. Gheorghe, Editura Eurocarpatica, 2015, pp. 127-151.

⁶ Milandolina Beatrice Dobozi, *Transferurile confesionale – Valea Jidanului* (studiu de caz), în „Acta Carpatica”, nr. III, Sf. Gheorghe, Editura Eurocarpatica, 2015, pp. 152-192.

⁷ Cristian Baci, *op. cit.*, p. 9.

Conscripția din 1733 a românilor din Transilvania, solicitată de autorități, dar desfășurată sub îndrumarea lui Inochentie Micu Klein, consemnează existența, în districtul Treiscaune, a 16 preoți (12 ortodocși și 4 uniți). La 1760-1762 erau 30 de preoți (19 greco-catolici și 11 neuniți) și 21 de biserici, la 1875 de familii (1458 ortodoxe și 417 unite).⁸

În scaunele Ciuc, Giurgeu și Odorhei, în aceeași perioadă au existat 51 de parohii și filii.

Informațiile rezultate din conscripțiile menționate relevă faptul că în scaunul Treiscaune trecerea la biserica greco-catolică s-a făcut pe parcursul secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea, cu numeroase reveniri și dispute, în mod deosebit, referitoare la patrimoniul bisericesc.

În scaunele Ciuc, Giurgeu și Odorhei asistăm la o evoluție asemănătoare, cu diferența că, în final, majoritatea parohiilor românești au aparținut bisericii greco-catolice.

Rezistența ortodoxă față de unire în Brașov și Țara Bârsei (inclusiv a românilor din Treiscaune – n.n.) s-a conturat la îndemnul și sub directa îndrumare a factorilor de decizie din Țara Românească și s-a bucurat de atitudine favorabilă a autorităților transilvane. Autorii acestei tentative au fost membrii elitei locale, reprezentanți ai bisericii și comunității românești din Șcheii Brașovului, la care s-au asociat câțiva membri ai Companiei grecești din Brașov și ai clerului din Țara Bârsei, toți legați de Țara Bârsei prin importante interese economice.

Au fost și cazuri când preoții ortodocși care s-au opus trecerii la confesiunea greco-catolică au suferit inclusiv privațiuni de libertate, astfel, unele însemnări de pe cărțile bisericești conțin informații zguduitoare despre starea credincioșilor ortodocși români. Pe un „Ceaslov” tipărit la București în 1709, unicul exemplar cunoscut din această tipăritură brâncoveană, aflat la parohia Zagon, apare o emoționantă însemnare: „Scris-am eu, popa Toma din Zagon, fiind în temnița Turii împreună cu popa Dumitru din Arcuș, fiind cu fiarele pe picioare pentru credința noastră.”

În mentalul colectiv al credincioșilor ortodocși, trecerea la biserica greco-catolică era asociată cu un pas spre maghiarizare.⁹

În anii următori, în localitatea cu populație etnic mixtă Lisnău au existat două parohii românești: una greco-catolică și una ortodoxă. Parohia greco-catolică a fost înființată în 1808, când a avut loc și „convertirea ortodocșilor”. Atunci, episcopul Ioan Bob „celor întorși la unire le-a cumpărat biserica pentru 3000 fl. și le-a dăruit o evanghelie”.

Cazuri asemănătoare au existat în localitățile Boroșneul Mare, Aita Seacă din scaunul Treiscaune și Toplița din scaunul Giurgeu.

Urmașul lui Atanasie Anghel, Ioan Constantin Giurgiu Patachi (n. 1680, Strâmbu, Cluj – d. 29 octombrie 1727, Sâmbăta de Jos, Făgăraș), episcop român unit al Episcopiei de Alba-Iulia și Făgăraș între 1713 și 1727, a întreprins demersuri pentru ca scutirile de

⁸ Constantin Feneșan, Iosif I. Adam, Ioan Pușcaș, *Izvoare de demografie istorică*, vol. I-II, DGAS, București, 1986, p. 69.

⁹ Ilie Șandru, *Nunta*, Târgu Mureș, Editura Vatra Veche, 2023.

la diferitele contribuții și taxe pe care le-a dat preoții unite împăratul Leopold I să fie respectate (și promise la înființarea Bisericii Greco-Catolice).

Din documentele vremii, rezultă cu claritate sprijinul direct acordat de Curtea de la Viena, Bisericii Greco-Catolice, în defavoarea celei Ortodoxe. Exemplele sunt numeroase și redau elocvent modul în care Curtea de la Viena a gestionat aceste probleme în consens cu obiectivele sale. În 30 martie 1745, este trimisă o circulară de către contele Haller Ioan, guvernatorul Transilvaniei, scaunului Treiscaune referitoare la sprijinul acordat preoților greco-catolici, cu recomandarea de a fi citită în biserici.¹⁰ În 6 aprilie 1745, de la Sibiu este emis ordinul gubernial prin care se comunică decretul imperial cu privire la restituirea bisericilor greco-catolice luate de către ortodocși¹¹, de regulă, cu ocazia trecerilor de la o confesiune la alta; cele mai mari dispute erau referitoare la patrimoniu. În același an, este emis ordinul gubernial prin care se trimite rescriptul imperial cu privire la inspectarea bisericilor unite române din Transilvania de către Olavski Manuel Mihai, episcop de Râșnov și Muncaci.¹² În 15 aprilie 1746, este emis decretul regal dat de împărăteasa Maria Tereza cu privire la libertatea oricărei religii și la respectarea drepturilor românilor ortodocși din Transilvania.¹³ În 26 mai 1746, este publicat ordinul gubernial prin care se comunică scaunului Treiscaune să apere împotriva violențelor, clerul unit greco-catolic.¹⁴ În martie 1747, printr-un alt ordin gubernial, se comunică măsurile ce trebuie luate pentru ajutorul parohiilor și preoților greco-catolici¹⁵, în 7 iunie 1747, din Sibiu, este emis ordin gubernial prin care se trimite rescriptul regal cu privire la conscrierea preoților ortodocși români și separat a preoților greco-catolici, precum și la plata dărilor plătite de aceștia¹⁶, iar în noiembrie 1747, baronul Apor Petru, jude regal al scaunului Treiscaune, a înaintat Guberniului Transilvaniei, raportul său în legătură cu situația preoților greco-catolici.¹⁷ În septembrie 1748, conducerea scaunului Treiscaune primește ordinul gubernial prin care se comunică impozitele bisericesti pe care trebuie să le plătească pentru preoții greco-catolici și preoții schismatici (greco-ortodocși), credincioșii celor două religii românești.¹⁸ În aprilie 1752, din Sibiu este comunicat ordinul gubernial prin care se interzice ocuparea bisericilor și terenurilor parohiale de către religii nerecunoscute de legile țării (religia ortodoxă – n.n.).¹⁹ Cu toate acestea, persoanele care se opuneau „unirii” erau atent monitorizate. Astfel, în 23 septembrie 1756, este transmis ordinul gubernial dat în numele cancelariei de la Viena prin care

se aduce la cunoștință organelor subordonate din scaunul Treiscaune despre faptele

¹⁰ Arhivele Naționale Covasna (în continuare ANC), Fond *Scaunul Treiscaune*, nr. inv. 1, dos. 875, f. 18.

¹¹ *Ibidem*, dos. 879, f. 23.

¹² *Ibidem*, dos. 925, f. 68.

¹³ *Ibidem*, dos. 973, f. 23.

¹⁴ *Ibidem*, dos. 978.

¹⁵ *Ibidem*, dos. 1028, f. 11.

¹⁶ *Ibidem*, dos. 1053, f. 36.

¹⁷ *Ibidem*, dos. 1068, f. 51.

¹⁸ *Ibidem*, dos. 1154, f. 60.

¹⁹ ANC, Fond *Primăria orașului Târgu Secuiesc*, nr. inv. 23, nr. 101.

rele ale unor oameni care au tulburat liniștea în rândul poporului român, căutând să-l îndepărteze de la unirea religioasă.²⁰

Peste o lună, în mai 1757, din Sibiu se trimite spre publicare ordinul cu privire la pedepsirea persoanelor de religie ortodoxă care încalcă privilegiile preoților și ale parohiilor de religie greco-catolică.²¹ În acest context, mulți credincioși români ortodocși, în mod deosebit din sudul Transilvaniei, pentru a nu trece la biserica greco-catolică, emigrează în țările române sau, așa cum am mai arătat, o parte dintre ei s-a stabilit în localitățile Buzăului Ardelean. Astăzi, urmașii acestora poartă numele de: Seceleanu, Tohăneanu, Brăneanu, Prejmereanu etc.

Problema funcționării parohiilor greco-catolice și a relațiilor acestora cu parohiile ortodoxe din Transilvania, în secolul al XVIII-lea, a constituit o prioritate a Curții de la Viena și a Guberniului Transilvaniei. Astfel, în anul 1750, este întocmit conceptul raportului cu privire la conscrierea personalului bisericesc – preoți, dascăli și văduvele acestora, pentru a fi înaintat Guberniului Transilvaniei. În ianuarie 1754, este popularizat ordinul gubernial cu privire la măsurarea proprietății parohiale a preoților de religie greco-catolică.²² În februarie 1755, cenzorilor din comunele scaunului Treiscaune, li s-a trimis un extras din Decretul imperial dat la 9 septembrie 1743 privind stabilirea numărului preoților greco-catolici.²³ În anul 1765, se comunică Decretul Regal prin care enoriașii de religie greco-catolică să primească orice serviciu. Din acest act normativ rezultă discriminarea pozitivă de care s-au bucurat credincioșii greco-catolici, în defavoarea celor ortodocși.

Se interzice circulația cărților care sunt contra credincioșilor de religie greco-catolică.²⁴ Cu toate restricțiile impuse, circulația cărților de cult și a manualelor pentru școlile confesionale în limba română, dinspre țările române spre Transilvania a continuat, mărturie fiind bogatul patrimoniu aflat la majoritatea parohiilor din zonă sau la cele două principale muzee bisericești: Muzeul Spiritualității Românești de la Catedrala Ortodoxă din Sfântu Gheorghe și Muzeul Mănăstirii „Sfântul Ilie” din Toplița.

În anul 1768, sunt emise decretele imperiale cu privire la mărirea salariului preoților greco-catolici²⁵ și la scutirea de impozite a preoților greco-catolici.²⁶ În 1773, este emis ordinul gubernial cu privire la menținerea în funcțiile pe care le dețin a preoților greco-catolici.²⁷ În aceeași perioadă, preoții ortodocși nu beneficiau de salariu și nici de celelalte avantaje ale colegilor greco-catolici.

Pe parcursul anilor 1750-1757, datorită și intervenției rusești pe lângă Curtea vieneză, s-a emis o serie de decrete care au avut ca efect recunoașterea unei toleranțe

²⁰ ANC, Fond *Scaunul Treiscaune*, nr. inv. 1, dos. 60, f. 1.

²¹ *Ibidem*, dos. 2043.

²² *Ibidem*, dos. 1754.

²³ *Ibidem*, dos. 1850.

²⁴ *Ibidem*, dos. 2785 (114).

²⁵ *Ibidem*, dos. 3413 (90).

²⁶ *Ibidem*, dos. 3417 (94).

²⁷ ANC, Fond *Primăria orașului Târgu Secuiesc*, nr. inv. 23, dos. 240, ff. 62-63.

private pentru românii ortodocși din Transilvania. La 7 noiembrie 1750, Maria Tereza adresa guvernatorului Transilvaniei două decrete. În linii generale, acestea prevedeau dreptul ortodocșilor din Sibiu, Făgăraș și Brașov de a-și exercita cultul divin în bisericile proprii. Se preciza că în viitor toți „schismaticii” din Principat, care nu au dorit să treacă la „unire” sau care au părăsit „unirea” nu trebuiau pedepsiți. Aveau însă obligația de a nu provoca tensiuni, de a nu țese intrigi împotriva „unirii” și de a ceda uniților bisericile luate.²⁸ Cu toate acestea, persoanele care se opuneau „unirii” erau atent monitorizate. Astfel, în 23 septembrie 1756, este transmis ordinul gubernial dat în numele cancelariei de la Viena prin care

se aduce la cunoștință organelor subordonate din scaunul Treiscaune despre faptele rele ale unor oameni care au tulburat liniștea în rândul poporului român, căutând să-l îndepărteze de la unirea religioasă.²⁹

Este vorba de mișcarea călugărului Sofronie de la Cioara. În primăvara anului 1757, autoritățile austriece din satul din apropiere, Vințu de Jos, au distrus micul schit al lui Sofronie în încercarea de a elimina rezistența ortodoxă din Transilvania. De asemenea, autoritățile au început să aresteze toți membrii clerului ortodox ce predicau contra unirii. Ca să scape de arest, Sofronie a fost obligat să părăsească Cioara și să se refugieze în zona Hunedoarei, dar comunitatea ortodoxă din regiune a continuat să-l susțină.³⁰

Concomitent, Curtea de la Viena adoptă unele reglementări în favoarea preoților și credincioșilor ortodocși. În 1754, este emis Rescriptul regal cu privire la repartizarea unor terenuri parohiale preoților ortodocși, care nu posedă asemenea suprafețe.³¹ În 15 iunie 1779, din Sibiu este comunicat parohiilor ortodoxe un ordin gubernial cu privire la acordarea de terenuri fiecărui preot ortodox.³² În mai 1767, se cere Tablei continue a scaunului Treiscaune să aducă la cunoștința locuitorilor, prin publicare, dispoziția dată de Guberniu cu privire la aplanarea neînțelegerilor dintre persoanele de religie ortodoxă.³³ După numeroase dispute între cele două biserici românești, în anul 1790, apare ordinul gubernial cu privire la împărțirea bisericilor între ortodocși și greco-catolici, pe baza numărului credincioșilor fiecărei confesiuni.³⁴ Dacă în 1759, printr-un rescript imperial era asigurată posibilitatea persoanelor, care au procese în probleme religioase, de a-și trimite plângerile pentru rezolvarea lor, direct la împărăteasa Maria Tereza³⁵, în 1765, printr-un ordin gubernial se interzice preoților ortodocși și greco-catolici români de a trimite plângerile lor direct la guberniu, înainte să fie arătat episcopilor, care să decidă.³⁶

Deoarece mișcarea condusă de Cuviosul Sofronie împotriva uniației a cuprins întreaga Transilvanie, în primăvara anului 1761, împărăteasa Maria Tereza, pentru

²⁸ *Ibidem*, p. 11.

²⁹ *Ibidem*, dos. 60, f. 1.

³⁰ https://ro.wikipedia.org/wiki/Sofronie_de_la_Cioara

³¹ ANC, Fond Scaunul Treiscaune, nr. inv. 1, dos. 101, ff. 13-14.

³² ANC, Fond Primăria orașului Târgu Secuiesc, nr. inv. 23, dos. 310, ff. 77-78.

³³ ANC, Fond Scaunul Treiscaune, nr. inv. 1, dos. 3185 (69).

³⁴ ANC, Fond Primăria orașului Târgu Secuiesc, nr. inv. 23, dos. 440, ff. 15-16.

³⁵ ANC, Fond Scaunul Treiscaune, dos. 17/1759.

³⁶ *Ibidem*, nr. inv. 1, dos. 2789, f. 118.

stăvilirea mișcării lui Sofronie, a trimis forțe militare suplimentare în Transilvania în frunte cu generalul Nicolae Adolf von Buccow. În fața acestor situații deosebite călugărul Sofronie a fost silit să ajungă la o înțelegere cu subtilul general Buccow. După liniștirea mișcării lui Sofronie, Buccow a acționat în deplină siguranță prin măsuri draconice. Călugărul Sofronie a fost condamnat la cinci ani de închisoare severă, iar preotul Gheorghe din Abrud, la 10 ani de detenție. A urmat distrugerea a cca 300 de lăcașuri de cult ortodox (biserici, mănăstiri și schituri) din Transilvania și persecuția preoților și a călugărilor ortodocși.³⁷

În acest context, la 15 iunie 1761, la Mărcușa, are loc adunarea viceoficialilor din scaunul Treiscaune, convocată pentru dezbaterea ordinelor primite de la comisarul Damokos Francisc din Brașov privind punerea la dispoziția generalului Buccow, aflat în misiune în scaunul Treiscaune, a 70 de cai înhâmați, casă și masă și pe numiții Vajna Toma și Antos Ștefan, care îl vor călăuzi pe general pe timpul șederii sale în localitățile scaunului.³⁸ Adolf Nikolaus von Buccow (1712-1764) a fost un general austriac de cavalerie, originar dintr-o familie nord-germană. În calitate de comandant militar al Transilvaniei, a pus în aplicare măsurile de impunere a autorității dispuse de Curtea de la Viena, măsuri îndreptate cu precădere împotriva secuilor și românilor ortodocși din Transilvania, motiv pentru care a rămas în memoria celor două grupuri etnice ca personaj negativ. A condus acțiuni de represalii împotriva secuilor, care s-au opus înființării regimentelor secuiești de graniță și de persecuții asupra românilor ortodocși din sudul Transilvaniei, dispunând închiderea și distrugerea mănăstirilor ortodoxe, cu excepția notabilă a Mănăstirii Brâncoveanu din Sâmbăta de Sus, distrusă în 1785. Acțiunile sale au avut drept urmare valurile de emigrări în afara arcului carpatic din a doua jumătate a sec. al XVIII-lea.³⁹

Ultima decadă a secolului al XVIII-lea se desfășoară sub auspiciile hotărârilor împăratului Iosif al II-lea. Efectele reformei lui Iosif al II-lea au persistat în fiecare domeniu al vieții publice și private. Beneficiile cele mai palpabile pentru românii ardeleni au fost impulsul dat învățământului și recunoașterea oficială acordată Bisericii Ortodoxe. Edictul de toleranță, emis la 13 octombrie 1781, acorda necatolicilor libertatea practicării credinței, dreptul de a construi biserici din piatră și de a deschide școli în acele locuri unde numărul locuitorilor se ridica la cel puțin o sută de familii.⁴⁰

Pe tot parcursul secolului al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea relațiile dintre parohiile ortodoxe și greco-catolice din scaunele Ciuc, Giurgeu, Odorhei și Treiscaune au fost când conflictuale, când de conviețuire pașnică. Au fost stabilite cutume în cazul căsătoriilor mixte (de exemplu, copiii de sex masculin erau trecuți în religia tatălui, iar cei de sex feminin, în religia mamei), participarea în comun la manifestările culturale și cele tradiționale românești etc. Un moment deosebit al regăsirii

³⁷ *Mișcarea lui Sofronie (1759-1762)*, <http://docshare01.docshare.tips/files/26834/268345811.pdf>, accesat la 15.03.2023.

³⁸ ANC, Fond Scaunul Treiscaune, nr. inv. 1, dos. 2442, f. 120.

³⁹ Wikipedia. Enciclopedia liberă, *Adolf Nikolaus von Buccow*, https://ro.wikipedia.org/wiki/Adolf_Nikolaus_von_Buccow, accesat la 28.11.2021.

⁴⁰ Wikipedia. Enciclopedia liberă, *Edictele iozefine de toleranță religioasă*, https://ro.wikipedia.org/wiki/Edictele_iozefine_de_toleran%C8%9B%C4%83_religioas%C4%83, accesat la 15.03.2023.

identitare, când românii ortodocși și cei greco-catolici, în frunte cu elita conducătoare au acționat împreună, a fost Revoluția de la 1848-1849. Încă de la izbucnirea acesteia, la marile adunări naționale de la Blaj au fost aleși delegați atât ortodocși, cât și greco-catolici din zonă. La reîntoarcerea de la Blaj, au avut de suferit atât preoții ortodocși, cât și cei greco-catolici.⁴¹

Clerul român (ortodox și greco-catolic), ca parte integrantă a intelectualității, a avut un rol hotărâtor în formularea programului revoluționar național și social românesc, în organizarea mișcării, în lupta de apărare a revoluției pe plan militar, în organizarea administrativă a Transilvaniei ca țară românească. Mai presus de toate însă, preoții și tinerii teologi au făcut legătura între „intelligență” și masele rurale, spre care au vehiculat idealurile revoluției și le-au antrenat în mișcarea revoluționară și, concomitent, au furnizat cadre pentru organismele militare revoluționare și pentru noua administrație românească.⁴²

Revoluția pașoptistă a însemnat o nouă etapă de catalizare a energiilor naționale pentru afirmarea năzuințelor de emancipare națională și socială a românilor, care a culminat cu Marea Unire de la 1918.

Anexa

PAROHII GRECO-CATOLICE

SCAUNUL TREISCAUNE:

Aita Seacă, Arcuș, Baraolt, Boroșneul Mare, Ghidfalău, Ghelița, Ilieni, Lemnia, Lisnău, Poian, Turia.

SCAUNELE CIUC, GIURGEU ȘI ODORHEI:

Aldea, Atid, Avrămești, Bilbor, Bodogaia, Cașinu Nou, Ciucsângeorgiu, Ciumani, Comănești, Corbu, Corund, Cristuru Secuiesc, Cușmed, Dealu, Ditrău, Eliseni, Feliceni, Frumoasa, Gălăuțaș, Gheorgheni, Goagiu, Imper, Joseni, Lueta, Mădăraș, Mătișeni, Merești, Nicolești, Odorheiu Secuiesc, Plăieșii de Sus, Porumbenii Mari, Porumbenii Mici, Praid, Săcel, Sărmaș, Sândominic, Subcetate, Șoimușu Mare, Șoimușu Mic, Tomești, Tulgheș, Tușnad, Vârghiș, Voșlobeni, Bicazul Ardelean.

PAROHII ORTODOXE

SCAUNUL TREISCAUNE:

Araci, Ariușd, Belin, Bixad, Brețcu, Căpeni, Cernat, Chichiș, Covasna-Voinești, Dobârlău, Dobolii de Jos, Iarăș, Întorsura Buzăului, Lisnău, Măgheruș, Mărcuș, Mărtănuș, Micfalău, Moacșa, Ojdula, Ozun, Păpăuți, Poiana Sărată, Sfântu Gheorghe, Sita Buzăului, Tg. Secuiesc – Canta, Valea Mare, Vama Buzăului, Vâlcele, Zagon, Zăbala.

SCAUNELE CIUC, GIURGEU ȘI ODORHEI:

Vârghiș, Toplița, Lăzărești, Uilac, Porumbenii Mari.

⁴¹ Ioan Cichi, *Memorii din Carpați și din Răsăritul îndepărtat 1914-1920*, manuscris, Centrul Ecleziastic de Documentare „Mitropolit Nicolae Colan”, *Colecția de documente*, dos. 25.

⁴² Ioan Lăcătușu, Vasile Lechințan, Violeta Pătrunjel, *Românii din Covasna și Harghita. Istorie. Biserică. Școală. Cultură*, Miercurea-Ciuc, Editura Grai Românesc, 2003, p. 139.

Ela COSMA

FERICIREA NAȚIUNII ÎN VIZIUNEA TESTAMENTARĂ A LUI AVRAM IANCU

AVRAM IANCU'S TESTAMENTARY VISION: A HAPPY NATION

Abstract: One of the most famous testaments in Romanian history, written and signed manu propria in Câmpeni on 20 December 1850, belongs to Avram Iancu (1824-1872). The undisputed leader of the Transylvanian Romanians during the revolution and national war of 1848-1849, an altruistic young man, aged only 26, left all his movables and immovables to the Romanian nation from Transylvania, as he was highly preoccupied by the country's happiness and welfare. In our approach, the original holograph testament (preserved at the Central University Library "Lucian Blaga" from Cluj-Napoca, Special Collections, Funds of the Rațiu Family) is analysed and compared with Avram Iancu's little known proclamation, issued in Câmpeni on 4 March 1849, where the hero's testamentary vision regarding the happiness of the Romanian nation is anticipated and explained. The practical means imagined by Iancu in order to achieve and ensure the happiness of the Romanians were exclusively collective and national, and made possible by founding the first Romanian Law Academy in Transylvania, as well as by the institutionalization of the Romanian justice, promoted among the inhabitants of the Western Carpathians (moți).

Testamentul olograf al lui Avram Iancu, intitulat *Ultima mea Vointia!*, conține crezul vieții și scopul luptei lui Avram Iancu: fericirea națiunii române. Datat la un an după încheierea revoluției pașoptiste, este scris la Câmpeni, în 20 decembrie 1850 (când Iancu avea doar 26 de ani!).

Originalul acestui testament constituie capul de serie al fondului documentar „Avram Iancu”, donat de familia Rațiu, prin intermediul lui Indrei Rațiu, Bibliotecii Centrale Universitare „Lucian Blaga” din Cluj-Napoca, în 6 noiembrie 2015.¹ Colecția Rațiu de la B.C.U. Cluj conține 31 de piese documentare, dintre care 28 inedite, pe care le înfățișăm și analizăm în detaliu într-un volum înaintat la tipar.²

Foarte tânărul testator dispune ca, la moartea sa, întreaga sa avere mișcătoare și nemișcătoare să fie donată națiunii române, pentru înființarea unei academii (facultăți) românești de drept. Actul testamentar îl semnează autograf Avram Iancu, „advocat și em. prefect”³ (documentul nr. 1 din colecția Rațiu, f. 1r)⁴.

Testamentul a fost scris de mână de Avram Iancu, în limba română, cu grafie latină, pe pagina 1 a unei coli mari de hârtie, de format A3, împăturită în două (astfel rezultând

¹ Câmpeni, 20 decembrie 1850. Testamentul olograf al lui Avram Iancu, *Ultima mea Vointia!*, în limba română, cu alfabet latin. Original: Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga” din Cluj-Napoca, Colecții Speciale, Fond Familia Rațiu, filele 1r-2v, foto testament_0001-testament_0003.

² Ela Cosma, *Avram Iancu, avocatul moșilor și al națiunii române (1850-1877). Documente necunoscute din colecția Rațiu de la BCU Cluj-Napoca*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut/Editura Mega, în curs de publicare, 2023.

³ „Advocat și em. prefect” = avocat și emerit [fost] prefect.

⁴ Prescurtările folosite în continuare sunt: documentul nr. 1 din colecția Rațiu, f. 1r (fila 1 recto).

patru pagini de format A4). Scrisul este citeț, respectând așezarea în pagină, cu titlul așezat sus, la mijlocul paginii, două paragrafe, datarea în stânga jos și semnătura autografă în dreapta jos. Deoarece ortografia limbii române nu era stabilită încă la 1850, scrierea lui Iancu este fluctuantă (*Natiunea* și *natiunea*), fără semne diacritice (fără *ă*, *â* sau *î*, *ș*, *ț*, cu *e* în loc de *ă*, *a* sau *o* în loc de *â*, cu *i* în loc de *î*, *s* în loc de *ș*, *t* în loc de *ț*), fără notarea diftongilor ce indică transcrierea fonetică a graiului ardelenesc (*mortea*, *miscatore* și *nemiscatore*), folosind pe alocuri grafie etimologică (*dile* = zile, *adiutoriu* = ajutor, *credind* = crezând), cu consemnarea semivocalei *u* la fine de cuvânt (*acumu*, *succesu*, *se prefacu*, *nimicu* etc.), nu și a dublei vocale *i* (*luptatori cu arma legi*).

După urmele de îndoitură ale foii A3, bănuim că pagina 1 conținând testamentul a fost îndoită în două pe verticală, iar pe coloana din stânga a paginii 4, la mijloc, autorul a scris pe verticala paginii: „Testamentul meu A. Iancu”. Apoi a împăturit în două hârtia, iar cele două jumătăți de coloană le-a îndoit în interior, pentru a proteja cât mai bine testamentul de pe pagina 1, dar și notarea de pe pagina 4.

Se pare că, odată scris și împăturit astfel, Avram Iancu și-a purtat la piept testamentul tot restul vieții sale, încă 22 de ani, până la moartea sa, săvârșită în noaptea de 10 spre 11 septembrie 1872, la Baia de Criș.⁵

Din motive și împrejurări încă neelucidate, abia la un an după moartea lui Avram Iancu, testamentul său a fost prezentat și înregistrat la Sibiu, în 25 septembrie 1873, sub numărul 216/1873. Înregistrarea de la Sibiu a testamentului, tot în limba română, se face pe pagina 4, pe coloana din dreapta (documentul nr. 1 din colecția Rațiu, f. 2v).

Câteva luni mai târziu, testamentul s-a întors pe căi nebănuite în Țara Moșilor, fiind făcut public la Abrud, în 20 ianuarie 1874, când a avut loc autentificarea testamentului, în limba maghiară. Se precizează că avocatul Matei Nicola⁶, în calitate de executor testamentar și parte interesată, a făcut public în 20 ianuarie 1874 testamentul din 20 decembrie 1850 și l-a prevăzut cu încheiere (documentul nr. 1 din colecția Rațiu, f. 1v).

Autentificarea, consemnată pe pagina 2, în continuarea testamentului de la pagina 1, poartă patru semnături autografe: a judei de caz Gelei Kálmán, a grefierului Hochmán Gyula, a celor doi martori judecătorești Ioan Sântu, jude notarial regesc, și Boer Béla, practicant în drept (documentul nr. 1 din colecția Rațiu, f. 1v).

În momentul încheierii notariale din 1874, s-a aplicat un timbru juridic de 15 creițari, cu stema Transilvaniei, și ștampila maghiară în colțul din stânga sus al testamentului de pe prima pagină (documentul nr. 1 din colecția Rațiu, f. 1r).

Aflat deja în posesia familiei Rațiu, testamentul este însemnat pe pagina 3 și pe pagina 4 cu câte o ștampilă inscripționată „Colecția Dr. Radu Rațiu”.

⁵ Avram Iancu a murit la orele 3 dimineața din ziua de 11 septembrie 1872, conform mărturiei oficiale a lui Amos Frâncu, vicecomitele comitatului românesc al Zarandului, în declarația sa, dată la Baia de Criș, în 26 septembrie 1872, către prefectul Haller Sándor. Apud Grigore Ploșteanu, *Eroul-martir Avram Iancu* (VI), în „Vatra”, nr. 137, Târgu Mureș, 20 august 1982, p. 3.

⁶ Matei Nicola semnează la 1855, în calitate de actuar oficial și delegat judecătoresc, testamentul lui Alesandru Iancu, tatăl lui Avram Iancu (documentul nr. 2 din colecția Rațiu), la 1866 figurând ca avocat la Abrud (documentul nr. 5).

Prima publicare a testamentului lui Avram Iancu o face Iosif Sterca Șuluțiu în „Transilvania”, revista ASTREI din Sibiu, în anul 1897.⁷ În biografia dedicată Iancului și publicată în „Transilvania”, Iosif Sterca Șuluțiu de Cărpiniș include, între alte documente, și testamentul din 1850. Prietenul din copilărie al „craiului munților” afirmă că

Avram Iancu, și-a testat națiunii toată averea sa, care astăzi⁸ valorează cel puțin 3000 fl.⁹

Preluat după Iosif Sterca Șuluțiu, testamentul a fost retipărit de numeroși istorici. Florian Dudaș consideră că testamentul, dat la Câmpeni, se pare că ar fi fost întocmit la Viena, unde s-ar fi aflat Iancu la 20 decembrie 1850.¹⁰

Ce împrejurări pot determina un tânăr de abia 26 de ani să dea glas legământului final și ultimei sale dorințe? Câți tineri au drept „unicul dor al vieții” fericirea națiunii lor?

În scopul „ca să-mi văd Națiunea mea fericită”, Iancu dispune ca după moartea-i toată averea mea mișcătoare și nemișcătoare să treacă în folosul Națiunii pentru ajutor la înființarea unei Academii de Drepturi, tare crezând că luptătorii cu arma legii vor putea a scoate drepturile Națiunii mele.

Credința în biruința dreptății și a justiției pare mai palidă astăzi, iar metaforic vorbind, testamentul lui Avram Iancu rezonază, parcă, la fel de neîmplinit și de... fericire în sufletele noastre¹¹.

Contextul postrevoluționar, potrivit națiunii române și lui Iancu însuși, se radicalizează mai înainte ca eroul biruitor în revoluție să poată culege cei mai mici lauri de victorie pe seama națiunii sale.

Ioan Axente Sever scria:

Pe mine mă trântiră și mă ținură cinci săptămâni la profos la Sibiu; pe Iancu cercară a-l prinde la Baia de Criș, însă fără rezultat, pentru că se sculă poporul și-l scăpă din mâinile jandarmilor. Aceasta se întâmplă în toamna anului 1849. [...] De aici înainte, persecuțiuni în toate părțile, închideri și arestări pe tot locul...¹²

⁷ „Transilvania. Organul Asociațiunii Transilvane pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român”, nr. V-VI, Sibiu, iunie-iulie 1897, an XXVIII. Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga” din Cluj-Napoca, periodice, număr digitizat digitizat: http://documente.bcuccluj.ro/web/bibdigit/periodice/transilvania/1897/BCUCLUJ_FP_279996_1897_028_005_006.pdf.

⁸ Astăzi, adică în 1897.

⁹ Iosif Sterca Șuluțiu de Cărpiniș, *Avram Iancu. Biografie*, în „Transilvania”, Sibiu, nr. V-VI, iunie-iulie 1897, p. 114.

¹⁰ „Nu excludem însă posibilitatea ca Iancu să-l fi întocmit chiar la Viena, de aici scriindu-i, neclintit, în 8 ianuarie 1851, lui Barițiu.” Florian Dudaș, *Avram Iancu în tradiția poporului român*, Timișoara, Editura Facla, 1989, p. 199.

¹¹ Ela Cosma, *Editarea critică a manuscriselor lui Avram Iancu în limba germană. Un raport necunoscut către împărat (4 martie 1850)*, în „Biografii pașoptiste (4). Omagiu dedicat istoricului Gelu Neamțu la împlinirea vârstei de 75 de ani”, Cluj-Napoca/Gatineau, Editura Argonaut/Symphologic Publishing, 2014, p. 313.

¹² Ion Axente Sever, *Cuvânt la parastasul de un an de la moartea lui Avram Iancu, 14/26 septembrie 1873*, publicat în „Transilvania”, an 57, nr. 4, aprilie 1926, pp. 184-187, republicat în Ion Ranca, Valeriu Nițu, *Avram Iancu. Documente și bibliografie*, studiu introductiv de Ștefan Pascu, cuvânt înainte de Ion Ranca, București, Editura Științifică, 1974, p. 225.

Adăugând *O completare esențială la testamentul lui Avram Iancu (1850)*, Gelu Neamțu sesiza, în contextul zilelor noastre, nevoia permanentă a libertății și unității naționale românești. Istoricul clujean face apel tocmai la

*unitatea națională a românilor, pe care și Avram Iancu în testamentul său a considerat-o ca făcând parte din fericirea națiunii noastre*¹³.

Astfel, ca un arc peste timp, mesajul actului testamentar al „craiului munților” este parcă mai actual ca niciodată. Căci unitatea națională panromânească reprezintă, în egală măsură, un ideal câștigat la 1918 și, totodată, o înfăptuire pierdută azi în integralitatea sa.

Ce însemna, deci, *fericirea* pentru Avram Iancu? În mod cert, un concept deloc personal și individual, ci colectiv și național prin excelență. Pentru avocatul moșilor, *fericirea* nu putea fi decât *obștească* și nu se putea împlini decât prin *judecată* și *dreptate* la nivel social și național.

Iată că țelul și crezul testamentului din 1850:

Unicul dor al vieții mele fiind ca să-mi văd Națiunea mea fericită, pentru care după puteri am și lucrat până acum

este prefigurată într-o proclamație (puțin cunoscută) a prefectului Avram Iancu către locuitorii prefecturii *Auraria Gemina*.

Proclamația lui Avram Iancu din 4 martie 1849 anticipează, explică și întărește, în planul ideilor, testamentul eroului munților din 20 decembrie 1850. Ambele acte au fost redactate în „capitala” Iancului de la Câmpeni, unde la 1848-1849 s-a aflat reședința de prefectură și cartierul general al legiunii. Originalul documentului în limba română nu se cunoaște, iar (conform spuselor celor ce l-au publicat prima oară la 1888, Teofil Frâncu și George Candrea) actul ar fi fost scris de altă mână și doar semnat de Iancu.¹⁴

Concepția documentului îi aparține, însă, neîndoielnic tânărului avocat, care glosează, în stilul său inconfundabil, pe marginea unor noțiuni juridice abstracte, precum *dreptatea*, *fericirea obștească*, *judecata*, *bunăstarea obștească*. Termenul *fericire* (pomenit de cinci ori în acest text) figurează alături de noțiunea de *dreptate* (care apare ca atare de șapte ori, fiind secondată de termeni din aceeași familie de cuvinte: *dreptul*, *drepturi*, *dreptii*, *nedreptii*, sau de sinonime: *judecata*).

Avram Iancu îi îndeamnă pe moșii din Munții Apuseni să dea ascultare și respect judecătorilor și dregătorilor „care au strânsă datorie a face tuturor dreptate”. Aceasta, deoarece

¹³ Gelu Neamțu, *O completare esențială la testamentul lui Avram Iancu (1850)*, în „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu»”, supliment nr. 1 la tomul LIX, 2020, „Actele Conferințelor Institutului de Istorie «George Barițiu» din 2018 și 2019”, editor Ela Cosma, 2020, pp. 55-58.

¹⁴ Teofil Frâncu și George Candrea, *Românii din Munții Apuseni (Moșii)*, București, 1888, pp. 299-301; Liviu Maior, *Avram Iancu. Scrisori*, Cluj, Editura Dacia, 1972, pp. 77-78; Florian Dudaș, *Prefectul-general Avram Iancu și Legiunea Auraria Gemina*, Oradea, Imprimeria Metropolis, 2016, doc. 114, pp. 234-236.

obșteasca bunăstare, în care se razimă fericirea tuturor, numai prin rândul bun [buna rânduială]¹⁵ se poate susține.

Buna rânduială înseamnă ca toți oamenii să cinstească dreptatea, ceea ce echivalează cu „fericirea de obște”.

Însă, cum există și oameni nedrepti, au fost create judecătoriale. Scopul lor este de a împărți tuturor dreptatea, de

a înfrâna fărădelegile, a pune piedici acestora și cele făcute a le pedepsi după asprime, ca dreptatea să nu se cotopească și dreptii în drepturile sale [lor] să nu se tulbure.

Cu alte cuvinte, „adică să fie rândul bun, fericirea de obște”. Unii nemulțumiți din ținutul moților au început „a face puternicii [demonstrații de forță], a fi neascultători către dregători, adică încep a tulbura rândul bun, fericirea de obște”. Fiecare din acești neascultători, însă, „cu prinsoare [arest] și gloabă de bani [amendă pecuniară] se va pedepsi”, fiind adus la ascultare de „esecuți armați [executori militari] din garda națională pe cheltuiala lui trimiși”.

Intenția autorului proclamației vizează întărirea justiției, condiție *sine qua non* pentru fericirea generală:

Eu, care împreună cu voi pentru dreptate, adică pentru fericirea de obște m-am luptat și mă lupt, [...] vreau ca rândul bun de acum înainte mai tare să se ție¹⁶.

Iancu enunță primele două instanțe juridice: scaunul sătesc de judecată și magistratul ținutului Câmpeni. Îi sfătuiește pe moți să-și caute dreptate

mai întâi la scaunul sătesc, care numai singur în sat are putere a judeca pârele fieștecăruia,

iar dacă nu ar avea satisfacție astfel,

atunci să mute pâra la Magistratul ținutului din Câmpeni, unde făcându-se judecata, se va lua împlinire.

„Se poate pârî la locurile cele mai înalte”, adică în a treia și a patra instanță de judecată, numai în cazurile privind „stăpânirea a ceea ce s-a pierdut” prin judecata primelor instanțe.

La rândul lor, „pentru judecata făcută”, judecătorii sunt datori să dea seamă „nu numai înaintea oamenilor, fără [ci] și înaintea Dumnezeuului”. Sub oblăduirea noii autorități românești, „s-au făcut orenduială și la Magistratul din Câmpeni, ca și acolo pârele cu putincioasă grăbire să se judece”, respectiv ca pricinile să fie judecate cu celeritate, nu amânate *sine die* ca până atunci.

Totodată, Avram Iancu anunță că l-a numit în cea mai înaltă funcție juridică pe Iosif Sterca Șuluțiu, care „s-a puternicit prin mine” în calitate de „judele primar din Câmpeni”. Noul jude primar român are sarcina de a institui „cât cu mai mare grabă”, în satele unde acestea încă nu există, „scaune sătești” de judecată, ale căror membri componenți vor fi desemnați prin „alegerea poporului”.¹⁷

¹⁵ În paranteze drepte sunt completate omisiunile din textul original sau explicațiile noastre.

¹⁶ Liviu Maior, *op. cit.*, pp. 77-78; Florian Dudaș, *op. cit.*, doc. 114, pp. 234-236.

¹⁷ *Ibidem*.

Cu adevărat revoluționară, proclamația lui Avram Iancu anunță pentru prima oară introducerea și instituționalizarea justiției românești în teritoriul prefecturii *Auraria Gemina* din Țara Moșilor, armonizând vechile instituții de drept cutumiar românesc ale scaunelor sătești de judecată cu principiile promovate de jurisprudența europeană modernă privind atât libertatea, egalitatea și fraternitatea, cât și egala îndreptățire a tuturor națiunilor din Ardeal.

Anexă

1.

Câmpeni, 20 decembrie 1850. Testamentul olograf al lui Avram Iancu, intitulat *Ultima mea Vointia!*, în limba română, cu alfabet latin. Semnează autograf Avram Iancu, „advocat și em. prefect”. Original: Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga” din Cluj-Napoca, Colecții Speciale, Fond *Familia Rațiu*, fila 1r, foto testament_0001. (Fig. 1)

Ultima mea voință!

Unicul dor a vieții mele fiind ca să-mi văd Națiunea mea fericită, pentru care după puteri am și lucrat până acum – durere, fără mult succes, ba tocmai acum cu întristare văd că speranțele mele și jertfa adusă se prefac în nimic.

Nu știu câte zile mai pot avea; un fel de presimțire îmi pare că mi-ar spune că viitorul este nesigur. Voiesc dar și hotărât dispun ca, după moartea mea, toată averea mea mișcătoare și nemișcătoare să treacă în folosul Națiunei pentru ajutor la înființarea unei Academii de Drepturi, tare crezând că luptătorii cu arma legii vor putea a scoate drepturile Națiunei mele.

Câmpeni, 20 decembrie 1850 c.v.

Avram Iancu,
Advocat și Em. Prefect (fost prefect)

2.

Abrud, 20 ianuarie 1874. Autenticarea testamentului la sedria din Abrud de către avocatul Matei Nicola, executorul testamentar al lui Avram Iancu, în limba maghiară. Semnează autograf judele de caz Gelei Kálmán, grefierul Hochmán Gyula și martorii judecătorești Ioan Sântu, jude notarial regesc, și Boer Béla, practicant în drept. Original: Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga” din Cluj-Napoca, Colecții Speciale, Fond *Familia Rațiu*, filele 1v-2r, foto testament_0002. (Fig. 2)

Jelen végrendelet 1874 Jánúár 20án kögyvéd Nicola Máté mint végrendeleti örökös képviselője és érdekelt fél valamint Santu Janos és Boer Bela bíróági tanul jelenlétében kihírdettetvén a záradékkal ellátatik.

Abrudbányán 1874-ik évi Jánúár hó 20án
Gelei Kálmán

Ioan Sântu

tárgy. biró
Hochmán Gyula
k. k. írnok

notar reg. jude
Boer Béla
kir. törv. [királyi törvény] jog gyakornok¹⁸

*

Prezentul testament – în 20 ianuarie 1874, fiind făcut public de către avocatul Matei Nicola, în calitate de executor testamentar și parte interesată, de asemenea în prezența lui Ioan Sântu și Boer Béla, ca martori judecătorești – este prevăzut cu încheiere.

Abrud, anul 1874 în 20 ale lunii ianuarie

Gelei Kálmán,

jude de caz

Hochmán Gyula,

grefer c.c.

[f 2r]

[Ștampila cu „Colecția Dr. Radu Rațiu”.]

Ioan Sântu,
notar reg. jude [jude notarial regesc]
Boer Béla,
practicant în drept c.c.

3.

Sibiu, în 25 septembrie 1873. Înregistrarea testamentului, în limba română, cu litere latine. Original: Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga” din Cluj-Napoca, Colecții Speciale, Fond *Familia Rațiu*, fila 2v, foto testament_0003. (Fig. 3)

J/Nr. 7 10.

Prezentată în 25 septembrie 1873.

Couverta alăturată sub %
aduse această dispozițiune [testamentară]

Nr. 216

Sibiu

Răposatul Avram Iancu lăsară toată averea sa mișcătoare și nemișcătoare pentru înființarea Academiei [de Drept].

Nr. 216/1873

Testamentul meu
A. Iancu

[Ștampila cu „Colecția Dr. Radu Rațiu”.]

¹⁸ Revizia științifică a documentului maghiar a fost realizată de Remus Câmpeanu, cercetător științific I dr., de la Institutul de Istorie „George Barițiu” al Academiei Române din Cluj-Napoca.

Ultima mea voință,
Câmpeni, 20 dec. 1850
Original: BCU "Lucian Blaga"
din Cluj-Napoca

Ultima mea Voință!

Amuș dor a vieții mele fiind ca se murea.

Născută mea fericiată, pentru că
După pueri, am și luat pone auma
durere, foră multă suferință, bător
ma auma cu înfrustrare, vedea
Speranțele mele și jefă aduse
se prefăcu în nimic.

Născută câte zile mai pot avea
una fetiță de pre simțire ampara
ca miaz spune, ca viitorul es
ne sigur, voescu dare și hotărâre
dispun, ca După moartea mea,
averea mea miscătoare, și ne mi
cătoare se treacă în folosul nației
pentru adunătorii la înfrînțare
unei academii de drepturi, țare
credință ca luptători cu arma legi
vor purta scoate drepturile na
ției mele.

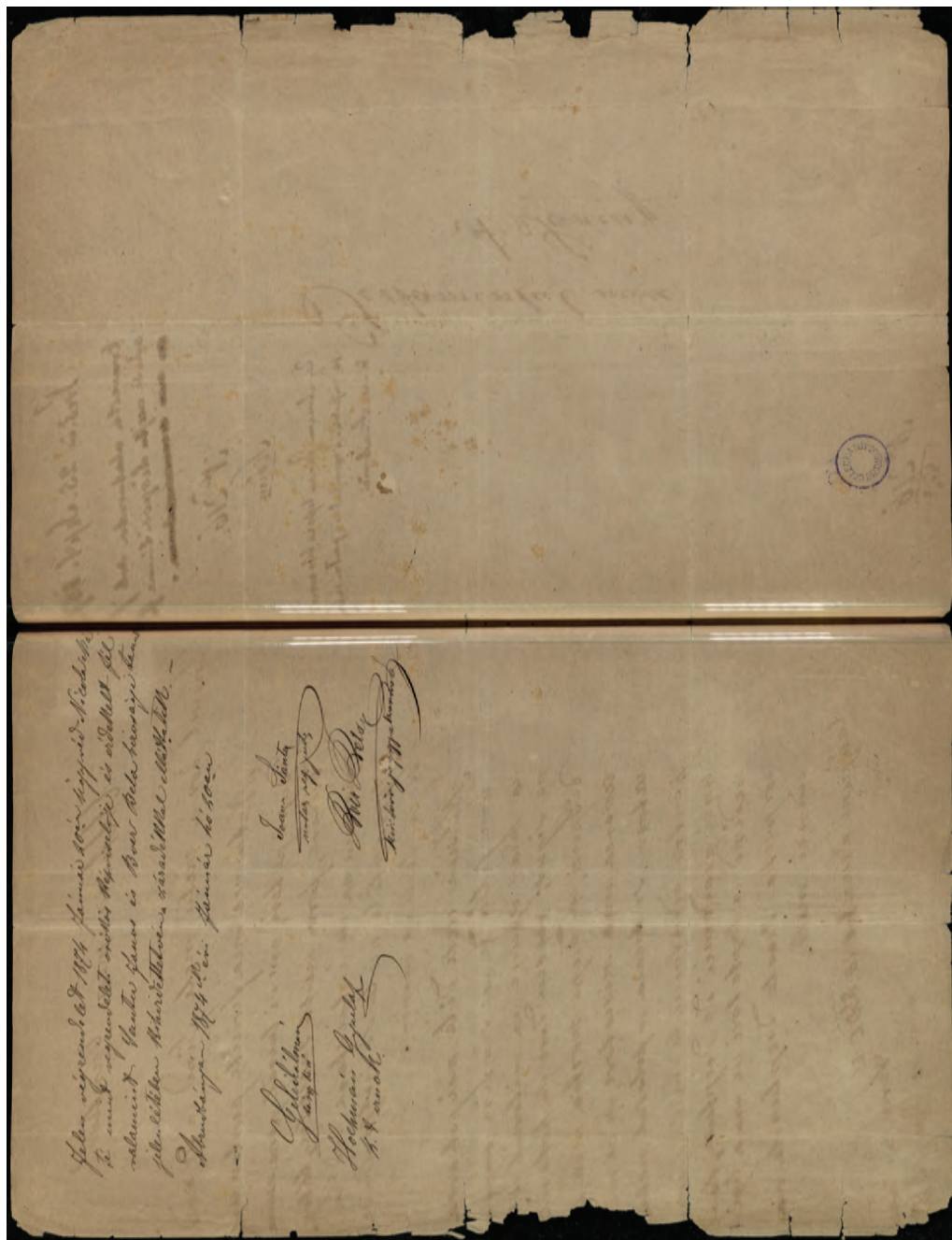
Câmpeni Decembrie 20 1850.

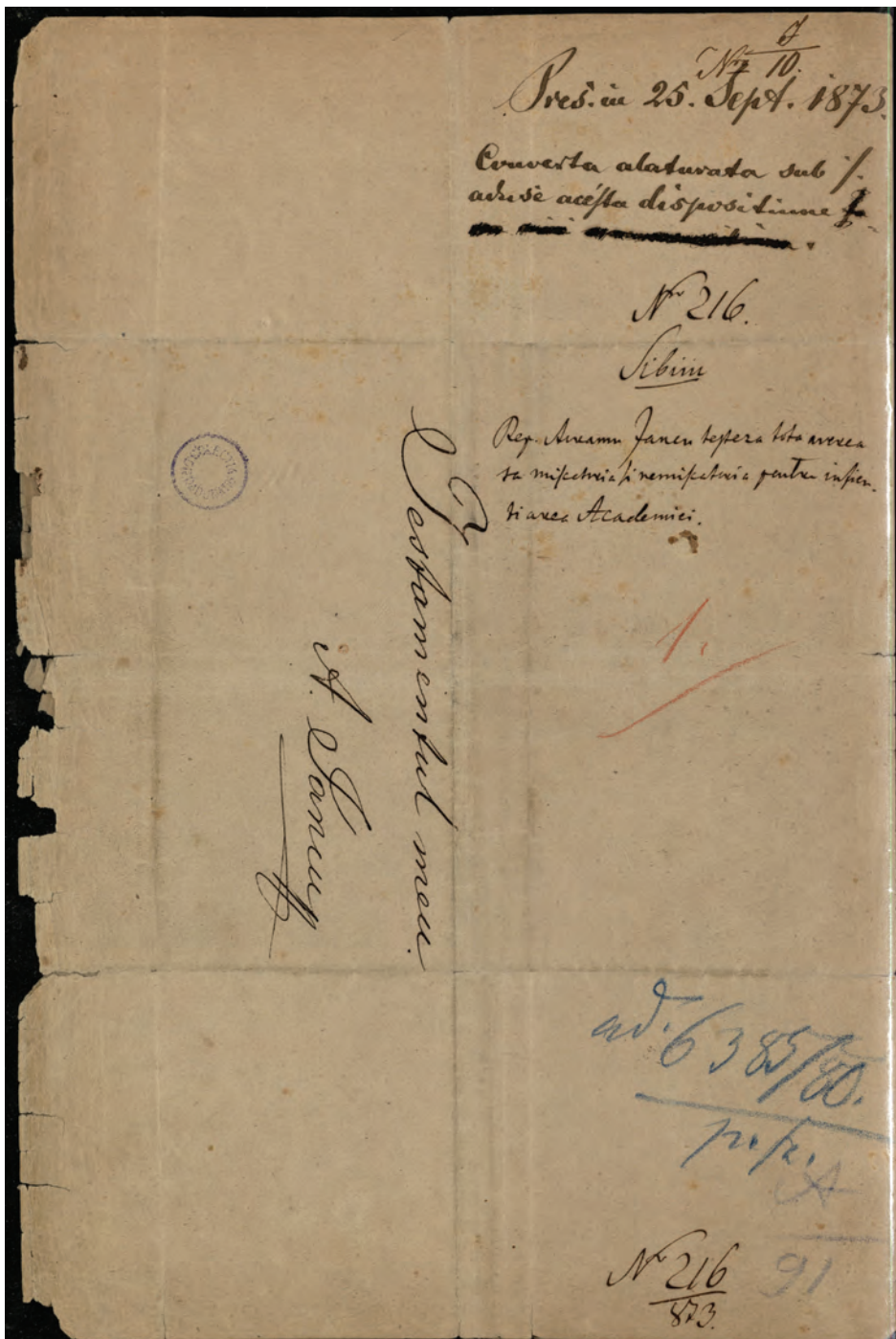
9

ad 24

Avram Iancu
Adv. și Em. Preș.

Luminița DUMĂNESCU

PERSONAL SANITAR ȘI RĂSPÂNDIREA MEDICALIZĂRII ÎN ZONA BRAȘOVULUI – 1521-1918

MEDICAL STAFF AND THE SPREAD OF MEDICAL CARE AROUND BRAȘOV – 1521-1918

Abstract: The finding that in 1900 Brașov had the best medical coverage according to the Sanitary Law of 1876 motivated the attempt to trace the progress of the medical system in the Brașov area, from the earliest sources available to 1918. The paper is based on yearly statistics of the Hungarian Ministry of Interior, medical books, newspapers and medical reports. The development and spread of the medical system was a consequence of the sanitary regulations issued in the Habsburg and then Austrian-Hungarian Monarchy, interested to develop a proper sanitary system, not only at the centre, but also in the peripheral provinces of the Empire. Whether the law recommendations were followed in what concerns the health management, the capacity (or incapacity) of the communes to pay a proper salary for the physicians or for other medical staff, such aspects were reflected in the medical reports.

Avansul medicalizării în Transilvania constituie o caracteristică a secolului al XIX-lea, chiar dacă nu întotdeauna foarte vizibilă în surse sau în dezideratul său final (și cel mai important), prezența medicului în viața comunităților. Urmărirea acestui fenomen reprezintă o constantă a cercetărilor personale din ultimii ani, iar descoperirea unor surse de primă mână și neexploatare au permis atragerea altor cercetători interesați și demararea unui proces de construire a Bazei de Date a Medicalizării Transilvaniei (Transylvania Health Database), un instrument în dezvoltare la Centrul de Studiere a Populației din Cluj-Napoca.¹ Pentru început ne-am folosit de anuarele administrative din seria *Magyarország Tisztii Czím-és Névtára*², o sursă extrem de valoroasă și foarte utilă istoricilor pentru reconstituirea administrației Transilvaniei din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, care prezintă informații despre conducerea medicală a provinciei la nivel superior, începând cu protomedicul, medicii de plasă, medicii cercuali și, destul de frecvent, medicii veterinari. Organizarea administrativă privește perioada de după adoptarea Legii Sanitare din 1876 (Legea XIV/1876³), ale cărei prevederi le-am expus

¹ Baza Medicalizării Transilvaniei este un instrument în dezvoltare la Centrul de Studiere a Populației din Cluj-Napoca, ce va fi făcut disponibil publicului larg la finele anului 2024. Informații despre construcția bazei de date, arhitectura acesteia, tipul de informații pe care le cuprinde și modul de utilizare au fost deja publicate în articolul L. Dumănescu, N. Hegedüs, A. Lumezeanu, *Transylvanian Health Database – A Historical Database of Medicalization Spreading in Transylvania before 1918*, in „Studia Historia Oeconomicae”, 2022, 40 (1), pp. 43-60.

² *Magyarország Tisztii Czím-és Névtára*. Kiadja az Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvény Társaság, 1900.

³ 1876. évi XIV. törvénycikk a közegészségügy rendezéséről, disponibil online la adresa: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=87600014.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fkeyword%3D1876>; vezi și Oana Habor, *Incursiuni pe tărâmul medical transilvănean (1876-1914)*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2015.

pe larg într-un articol axat pe situația sanitară a Transilvaniei la 1900.⁴ Aceste informații au fost completate cu date din șematismele sanitare (*A magyarországi orvosok hivatalos névjegyzéke*) iar diferența majoră între cele două surse – anuarele administrative și șematismele sanitare constă în faptul că cele din urmă prezintă rețeaua sanitară până la nivel de comună, prezintă specialitățile medicilor (în cea mai mare parte în anuarele administrative este indicată doar funcția, nu și specialitatea), ca și rețeaua instituțiilor spitalicești. Aceste date sunt completate cu informații extrase din monografiile cu specific sanitar, rapoarte medicale, presă, alte publicații statistice, care ne permit reconstituirea și avansul medicalizării fiecărei unități administrative din Transilvania.

Brașovul a prezentat o situație excepțională în ceea ce privește dotarea cu personal medical, la 1900 nu doar orașul, ci și comitatul beneficiind de cea mai bună acoperire medicală de pe cuprinsul întregii provincii, având în vedere numărul de medici și alt personal medical calificat (moașe diplomate, farmaciști, chirurgi) raportat la numărul populației.

Începuturile medicinei brașovene

O primă sursă extrem de valoroasă pentru cercetarea medicalizării Brașovului o reprezintă monografia lui Eduard Gusbeth, *Zur Geschichte der Sanitäts in Kronstadt*, care valorifică, la rândul său, informații din alte câteva lucrări reprezentative pentru istoria Brașovului sau a sașilor transilvăneni, precum cea a lui Josef Trausch, Th. Tartler sau Eugen Trauschenfels.⁵ Conform acestei surse, prima menționare a unui *physicus* pentru Brașov este la 1521 (la Trausch) în persoana lui Physicus Iohannes. Succesiunea doctorilor este redată până la 1884, dată la care este tipărită monografia. Această sursă indică o succesiune de 35 de medici între 1521 și 1850, pentru ca după această dată să crească atât numărul posturilor disponibile, cât și diversitatea specializărilor. Este relevant faptul că acești *physicus* rămân în funcție perioade îndelungate de timp, precum acest Iohannes care activează 30 de ani, sau succesorul lui, Kirr Paul, care activează 42 de ani. Nu lipsesc dinastiile de medici, familii în care meseria se predă din tată în fiu sau familii în care mai mulți fii îmbrățișează meseria tatălui. Un astfel de caz este cel al doctorilor din familia Plecker, Johann Gotlieb, tatăl, ocupând funcția de medic al orașului între 1786 și 1795, fii săi, Friedrich Paul și Johann Friedrich să îi urmeze în 1806 și 1809, iar nepotul acestuia, Plecker Friedrich, să urmeze tradiția în intervalul 1836-1842. Este de amintit și faptul că la 1755, în timpul unei epidemii de ciumă, este menționat primul chirurg al Brașovului, în persoana lui Georg Czakul și că din 1814 există un al doilea post de chirurg, impus, probabil, de necesitatea gestionării situației sanitare critice creată de o altă epidemie de ciumă.⁶ În perioada neoabsolutistă

⁴ L. Dumănescu, N. Hegedüs, *Medicalizarea Transilvaniei. Aspecte ale implementării unui sistem de sănătate publică la 1900*, în „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu»”, Cluj-Napoca, 2022, pp. 277-297.

⁵ Dr. Eduard Gusbeth, *Zur Geschichte der Sanitäts-Verhältnisse in Kronstadt*, Kronstadt, 1884.

⁶ În Evul Mediu, medicina și chirurgia au fost concepute ca domenii separate, medicii puneau accentul pe cunoașterea teoretică a organismului uman și a bolilor sale, dobândită la universități, iar chirurghii erau percepuți ca practicanți ai unui meșteșug, își însușeau meseria în sistemul de bresle sau în armată. Odată

funcționează, din nou, doar un singur post de chirurg, pentru ca după reorganizarea administrativă din 1861 să fie plătit un al doilea chirurg de oraș, în persoana lui Eduárd Böhlert.

Conform șematismul sanitar din 1861⁷, care indică atât dotarea cercurilor cu medici, cât și posturile de medici de la nivelul comunelor, districtul Brașovului avea 23 de medici și chirurgi și opt farmacii. Orașul Brașov avea 10 medici și 6 chirurgi iar medicii comunali deserveau populația din localitățile mari: Râșnov, Feldioara, Codlea, Săcele, Prejmer, Hălchiu.

La 1875⁸ scaunul Brașovului și orașul Brașov erau deservite de 15 medici, 4 chirurgi și 36 de moașe diplomate. În comune practicau meseria 51 de moașe, cele mai multe în localitățile din jurul Brașovului, la Săcele (6), Râșnov (7), Prejmer (3). Posturile de medici comunali erau ocupate la Codlea, Feldioara, Săcele, Hălchiu, Cristian, Prejmer și Râșnov. Această sursă este cu deosebire importantă întrucât prezintă mai multe date despre personalul medical, precum anul nașterii, confesiunea, data și locul absolvirii studiilor, uneori specialitatea, locul de practică la momentul 1875 și, dacă există, funcția în cadrul aparatului sanitar comitatens sau orășenesc. Date fiind informațiile pe care le conține această sursă, am putut reconstitui profilele multora dintre medicii care au deservit Brașovul. Astfel, se constată că majoritatea medicilor absolviseră studii la Viena (48), Cluj (16), Budapesta (12) sau Graz (9), cei mai mulți în specialitatea obstetrică-ginecologie, cu vârste cuprinse între 25 de ani (Gust Henrick) și 77 de ani (protomedicul Greissing József) la momentul efectuării statisticii. Moașele absolviseră cursurile speciale pentru moașe la Sibiu (46) și la Cluj (35), în marea lor majoritate, însă practicau și femeile care se școlarizaseră la Budapesta sau Milano. Cum era de așteptat, marea lor majoritate erau de confesiune luterană (68), câteva romano-catolice (10) și reformate (5) și doar două femei de confesiune greco-catolică, în serviciu la Bod (Maria Moldovan) și Săcele (Iudita Rosnovan). 40 dintre cele 87 de practicante în serviciu la 1875 absolviseră cursurile înainte de a împlini vârsta de 25 de ani, deci pentru aproape jumătate din personalul avut în vedere moșitul pare să fi fost o alegere pentru o carieră legală și remunerată conform legii. Despre cealaltă jumătate a moașelor practicante, care optează pentru calificare la vârste cuprinse între 25 și 46 de ani, se poate avansa ipoteza practicării meșteșugului anterior, la modul empiric, și calificarea ulterioară, obligate de legislația care, nu doar că nu mai permitea practică fără instruire, dar instituia și amenzi pentru cele care ar fi riscat să facă acest lucru. În practică, însă,

---

cu schimbarea percepției asupra medicinei însăși, începând din secolul al XVIII-lea, și meseria de chirurg a început să dobândească noi sensuri. În Ungaria, prin introducerea examenului de anatomie în breslele chirurgilor în 1761 și prin predarea chirurgiei la universitate, începând din 1774, chirurgia a devenit o meserie construită pe pregătire științifică, teoretică, iar începând din 1872 în universitățile Imperiului Austro-Ungar s-a desființat cursul de sine stătător de chirurgie, candidații obținând titlul general de doctor (doctor medicinae universalis). Vezi Simon Katalin, *Sebészeti és sebészek Magyarországon (1686-1848), Doktori disszertáció*, Budapest, 2011.

⁷ Erdely Nagyfejedelemség Hivatali Tisti Névtára 1863-dik Évre, Kolozvártt, 1863.

⁸ Oláh Gyula, *Magyarország közegészségügyi statistikája. I. kötet I. füzet. Az egészségügyi személyzet és a gyógyszerterek statisztikája Magyarországon 1875. évről. Az egészségügyi személyzet és a gyógyszerterektulajdonosok s kezelők névsoráva*, Budapest, 1876.

se găseau doar două femei cu vârste sub 25 de ani, majoritatea practicantelor având vârste cuprinse între 30 și 50 de ani. Trebuie spus că activitatea acestui corp profesional, în acest moment de dinaintea adoptării legii din 1876, era reglementată de un Decret Imperial din 1854 care permitea doar moașelor diplomate să practice această meserie. Abia ulterior, legea va stabili ca localitățile cu cel puțin 1.500 de locuitori să angajeze o moașă și abia în 1881 se emite un regulament general pentru reglementarea acestei profesii. Pregătirea moașelor pe cheltuiala statutului se introduce mult mai târziu, prin legea din 1908 (art. 38) – fiecare localitate cu 800 locuitori trebuia să angajeze o moașă și obligația comunelor de a trimite la instruit, pe banii lor, femei pentru a deveni moașe.

În 1895, Brașovul avea 30 de doctori și 6 chirurgi la 86.777 locuitori – cu o medie de 4.1 la 6.000 de locuitori, cât prevedea legea, – cea mai bună acoperire din toată Transilvania, 5 medici comunali și 103 moașe diplomate. Șematismul medicilor din 1896⁹ atestă diversificarea specialităților medicale, menționând, pe lângă medicii civili și militari, o serie de alte posturi pentru medicii cu diplomă: medic de fabrică, medic de mină, medic de băi, medic la poliție, medic la închisoare, medic de asociație, medic de cale ferată, medic legist etc.

În 1915¹⁰, comitatul Brașov era deservit de 47 de medici, dintre care 35 practicau medicina în oraș și 12 în comunele amintite anterior pe parcursul acestei lucrări.

În ceea ce privește conducerea sanitară a comitatului, pentru care avem date din perioada 1884-1918, aceasta a avut o lungă perioadă de timp aceeași structură: protomedicul de comitat (megye főorvos), urmat de medicii celor trei plase (járásorvos) și medicul-șef orășenesc (vezi Tabelul 1). Pentru anumiți ani, organigrama include și un medic șef veterinar (megye állatorvos), însă postul a rămas de cele mai multe ori neocupat. Această organizare s-a făcut în conformitate cu prevederile Legii XIV/1876, Legea sanitară, care prevedea ca fiecare oraș cu consiliu organizat și fiecare comună cu 6.000 de locuitori să dispună de un medic. Comunele mai mici se puteau asocia în cercuri sanitare, cu scopul susținerii unui medic. Structura administrativ-sanitară a scaunului/comitatului Brașov includea cele trei plase, Alvidék, Felvidék și Hétfalus, și orașul Brașov, cu administrație separată. Tartler Fryges deține funcția de protomedic de comitat în perioada 1884-1899, urmat fiind în această funcție de către fostul protomedic al plaselor Alvidék și Felvidék, dr. Hantz Mihály, care și rămâne în funcție până la schimbarea administrativă de după Marea Unire.

Prin legea sanitară din 1876, postul de medic comunal (cercual) devine unul pe perioadă nedeterminată. Potrivit §144, salariul medicului comunal sau cercual este stabilit de jurisdicția comitatensă, în funcție de situația financiară a fiecărei localități, în urma consultării cu reprezentanții administrațiilor locale. Medicul de plasă, asemenea protomedicului comitatensă, era ales pentru o perioadă de șase ani. Dacă atribuțiile medicilor din conducerea sanitară a comitatelor erau similare celor ale unor funcționari publici, așa cum erau definite prin Legea 1/1883 privind statutul funcționarilor publici, medicii comunali sau cercuali erau cei care veneau în contact direct cu pacienții, prin

⁹ *A Magyarországi Orvosok Hivatalos Névjegyzéke*, 1896.

¹⁰ *Magyarország Orvosainak Évkönyve és Czimtára*, Budapest, 1915.

atribuțiile lor fixate în lege: tratarea pacienților din unitățile administrative respective (cei săraci erau tratați gratis, iar cei cu posibilități de plată pe baza unui onorariu stabilit în prealabil în acord cu autoritățile locale), supravegherea situației copiilor părăsiți și a celor dați spre îngrijire la doici, precum și a bolnavilor psihici, a debililor mintali, a surdo-muților și invalizilor aflați în grija comunelor (în cadrul atribuțiilor de poliție medicală și de sănătate publică), efectuarea vaccinării împotriva variolei (gratis sau pe baza onorariului stabilit la nivel de stat), stabilirea cauzelor de deces (în cazul în care nu există medic legist sau inspector de morți, la săraci gratis, la cei cu posibilități de plată, pe baza unei taxe prestabilite), urmărirea situației sanitare din localitate și formularea unor măsuri de prevenție sau de combatere a factorilor dăunători sănătății publice, îndeplinirea atribuțiilor de poliție sanitară (gratis) și de medicină legală (la solicitarea tribunalelor și pe baza unui onorariu prestabilit), participarea la acțiuni de salvare, rezolvarea sarcinilor ce îi sunt atribuite prin diverse legi și ordonanțe, întocmirea unor raporturi trimestriale privind situația sanitară și înștiințarea superiorilor ierarhici despre orice chestiuni de sănătate publică, de poliție sanitară sau de medicină legală.

Pentru a concluziona această scurtă privire în răspândirea sistemului medical în zona Brașovului, revenim asupra situației particulare a comitatului la 1900: cel care, statistic vorbind, avea cea mai bună deservire medicală la cei 6.000 de locuitori prevăzuți de lege.

Astfel, dacă în Turda-Arieș valoarea este de 0.52 (adică, exista un medic la 12.000 de locuitori), în Brașov valoarea este de 2.51 (adică, exista un medic la aprox. 2.300 de locuitori). În cele mai multe comitate exista mai puțin de un medic la 6.000 de locuitori. Dincolo de cifrele din statistici rămân, însă, destul de evidente, carențele sistemului sanitar: lipsa acută de medici în zonele rurale, distanțele prea mari pe care le aveau de străbătut pacienții până la medic, greutățile financiare ale comunelor, ce se reflectă în salariile mici ale medicilor sau în imposibilitatea de a angaja medic/moașă. O parte din aceste carențe vor fi îndreptate prin legea din 1908, care urmărea diminuarea inegalității în repartizarea medicilor în teritoriu. Rămâne însă constatarea că la capitolul sanitar Brașovul a rămas, până la 1918, cel mai medicalizat comitat al Transilvaniei.

Anexe

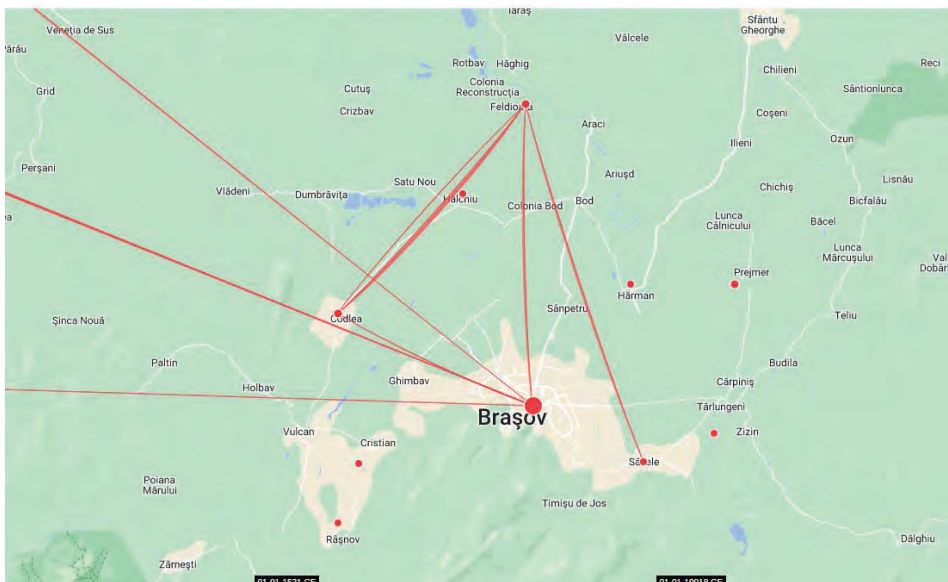

Fig. 1. Medici Brașov, 1521-1915

Sursă: analiză proprie

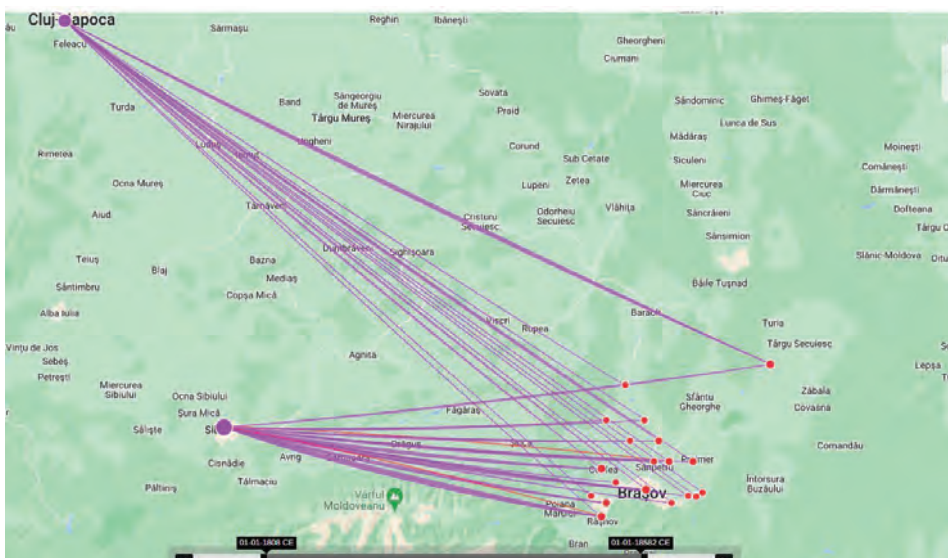

Fig. 2. Educația medicilor

Sursă: analiză proprie

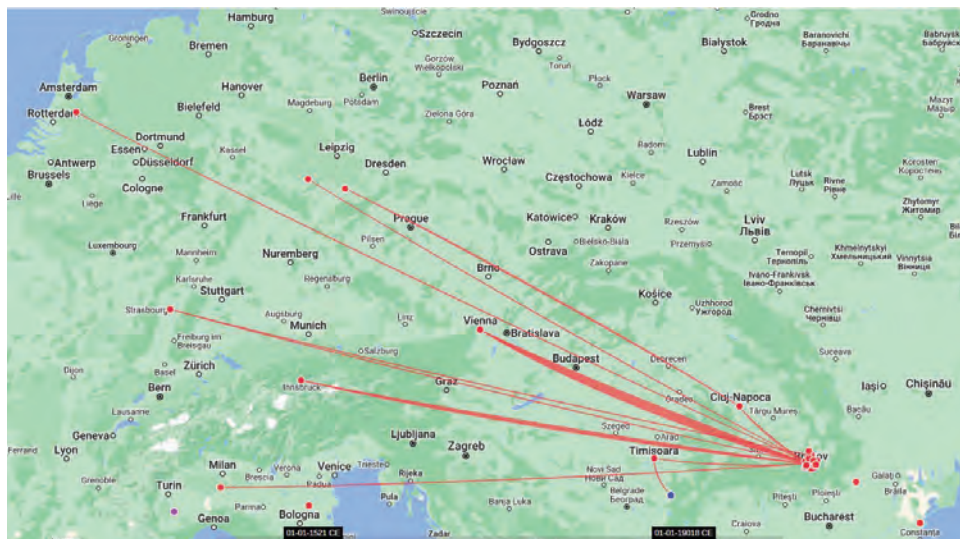

Fig. 3. Moașe Brașov, 1775
Sursă: analiză proprie

Tabel 1. Conducerea sanitară a comitatului Brașov, 1886-1918

An	Conducere sanitară comitatensă, 1886-1918														medic adjunct de spital II
	Nivel central			Piaza Abodă	Piaza Fălcăuș	Piaza Hârlăuș	Conducere sanitară oraș Brașov								
	Protomedic	Medic veterinar 1	Medic veterinar 2	Medic de placă	Medic de placă	Medic de placă	Protomedic ordonat	Medic 1	Chirurg	Medic șef de spital	Medic adjunct de spital				
1886	Tartler Frigyes	Stoof Tamás	Schramm József	Botros Frigyes	Debitz István	Botros Frigyes	Fabritius József	Nussbacher Gyula	Böhmert Ede	Schwartz Frigyes	Flachsmacher Károly				
1887	Tartler Frigyes	Stoof Tamás	Schramm József	Botros Frigyes	Debitz István	Pataky Albert	Fabritius József	Nussbacher Gyula	Böhmert Ede	Schwartz Frigyes	Flachsmacher Károly				
1888	Tartler Frigyes	Stoof Tamás	Schramm József	Neocypet	Debitz István	Főka Dező	Fabritius József	Nussbacher Gyula	Böhmert Ede	Schwartz Frigyes	Flachsmacher Károly				
1889	Tartler Frigyes	Stoof Tamás	Schramm József	Neocypet	Debitz István	Főka Dező	Fabritius József	Nussbacher Gyula	Jakulus Frigyes	Schwartz Frigyes	Flachsmacher Károly				
1890	Tartler Frigyes	Stoof Tamás	Schramm József	Neocypet	Debitz István	Főka Dező	Fabritius József	Nussbacher Gyula	Jakulus Frigyes	Schwartz Frigyes	Flachsmacher Károly				
1891	Tartler Frigyes	Stoof Tamás	Schramm József	Neocypet	Neocypet	Főka Dező	Fabritius József	Nussbacher Gyula	Jakulus Frigyes	Schwartz Frigyes	Flachsmacher Károly				
1892	Tartler Frigyes	Stoof Tamás	Schramm József	Neocypet	Neocypet	Főka Dező	Fabritius József	Nussbacher Gyula	Jakulus Frigyes	Schwartz Frigyes	Flachsmacher Károly				
1893	Tartler Frigyes	Stoof Tamás	Schramm József	Neocypet	Neocypet	Főka Dező	Fabritius József	Nussbacher Gyula	Jakulus Frigyes	Schwartz Frigyes	Neocypet				
1894	Tartler Frigyes	Stoof Tamás	Schramm József	Neocypet	Neocypet	Főka Dező	Fabritius József	Nussbacher Gyula	Jakulus Frigyes	Schwartz Frigyes	Neocypet				
1895	Tartler Frigyes	Stoof Tamás	Schramm József	Neocypet	Hantz Mihály	Hantz Mihály	Főka Dező	Fabritius József	Nussbacher Gyula	Jakulus Frigyes	Schwartz Frigyes	Isidor Rácz			
1896-1898	Tartler Frigyes	Stoof Tamás	Schramm József	Neocypet	Hantz Mihály	Hantz Mihály	Főka Dező	Fabritius József	Nussbacher Gyula	Jakulus Frigyes	Schwartz Frigyes	Isidor Rácz			
1899	Tartler Frigyes	Stoof Tamás	Neocypet	Hantz Mihály	Hantz Mihály	Főka Dező	Brankovits Gusztáv	Nussbacher Gyula	Jakulus Frigyes	Schwartz Frigyes	Stähler Ferenc	Kovács Sándor			
1900	Hantz Mihály	Stoof Tamás	Neocypet	Hantz Mihály	Főka Dező	Brankovits Gusztáv	Nussbacher Gyula	Jakulus Frigyes	Schwartz Frigyes	Stähler Ferenc	Kovács Sándor				
1901-1905	Hantz Mihály	Stoof Tamás	Neocypet	Stăncuș Tivadar	Neocypet	Főka Dező	Brankovits Gusztáv	Nussbacher Gyula	Jakulus Frigyes	Schwartz Frigyes	Stähler Ferenc	Kovács Sándor			
1906	Hantz Mihály	Neocypet	Neocypet	Vereki Andor	Főka Dező	Stăncuș Tivadar	Brankovits Gusztáv	Nussbacher Gyula	Jakulus Frigyes						
1907	Hantz Mihály	Neocypet	Suly Sándor (lektoral)	Neocypet	Főka Dező	Stăncuș Tivadar	Brankovits Gusztáv	Nussbacher Gyula	Jakulus Frigyes						
1908	Hantz Mihály	Neocypet	Suly Sándor (lektoral)	Vinár Péter	Főka Dező	Stăncuș Tivadar	Brankovits Gusztáv	Nussbacher Gyula	Jakulus Frigyes						
1909	Hantz Mihály	Neocypet	Suly Sándor (lektoral)	Vinár Péter	Főka Dező	Stăncuș Tivadar	Brankovits Gusztáv	Nussbacher Gyula	Jakulus Frigyes						
1910-1911	Hantz Mihály	Popovits David	Suly Sándor (lektoral)	Vinár Péter	Főka Dező	Stăncuș Tivadar	Brankovits Gusztáv	Nussbacher Gyula	Jakulus Frigyes						
1912	Hantz Mihály	Popovits David	Suly Sándor (lektoral)	Vinár Péter	Neocypet	Stăncuș Tivadar	Brankovits Gusztáv	Nussbacher Gyula	Jakulus Frigyes						
1913-1918	Hantz Mihály	Popovits David	Suly Sándor (lektoral)	Vinár Péter	Tutsek Gáspár	Stăncuș Tivadar	Brankovits Gusztáv	Nussbacher Gyula	Jakulus Frigyes						

Sursă: Magyarország Tiszti Cím-és Névtára, 1886-1918

Tabel 2. Moașe diplomate, 1875

Tabel 2.1. Orașul Brașov

Brașov	Andrae Karolina	Nehéz Rozália
Brașov	Artner Frederika	Péterfi Luiza
Brașov	Ballik Julis	Pirtaner Katalin
Brașov	Bencze Regina	Preidt Karolina
Brașov	Bruckatsch Rozina	Reisenauer Róza
Brașov	Bruss Rozina	Renk Julis
Brașov	Bruss Zsófia	Rhener Erzsébet
Brașov	Czipfelmaier Zsuzsánna	Rochus Katalin
Brașov	Fischer Rozina	Schreiber Karolina
Brașov	Gajaris Veronika	Kirres Róza
Brașov	Gross Rozina	Reiba Józefa
Brașov	Herbert Zsófia	Schreiber Karolina
Brașov	Kraemer Juliánna	Schwartz Emilia
Brașov	Kressl Anna	Schubert Prudentia
Brașov	Laube Julis	Somodi Zsuzsánna
Brașov	Liwéhr Karolina	Szántó Julis
Brașov	Löwenberg Karolina	Thois Amália
Brașov	Nagel Anna	Trepchep Luiza
Brașov	Nebrisch Katalin	Wozatschek Katalin

Tabel 2.2. Moașe plase (Bârsa de Jos, Bârsa de Sus și Feldioara)

Bod	Klasch Róza	Codlea	Plájer Anna	Baciu	Simon Anna
Bod	Miers Mária	Codlea	Rosen Katalin	Härman	Kaufmes Jánosné
Bod	Moldován Mária	Codlea	Wolf Margit	Härman	Wagner Anna
Feldioara	Tartler Katalin	Codlea	Zacher Róza	Härman	Zerbes Sára
Feldioara	Streitfört Margit	Hălchiu	Urbán Katalin	Cernatu	Bálint Sára
Crizbav	Richter Róza	Hălchiu	Zell Róza	Cernatu	Buna Róza
Crizbav	Szász Mária	Cristian	Dük Róza	Cernatu	Dávid Anna
Măieruș	Schuffer Róza	Cristian	Tóbiás Anna	Cernatu	Gyurka Juditta
Prejmer	Kaul Márta	Cristian	Wagner Róza	Cernatu	Rosnován Judit
Prejmer	Klusik Rozália	Râșnov	Binder Anna	Cernatu	Wagner Lina
Prejmer	Tontsit Katalin	Râșnov	Eiven Margit	Purcăreni	Koródi Róza
Sânpetru	Brendörfer Ágnes	Râșnov	Mies Kat	Tărlungeni	Pál Katalin
Sânpetru	Brendörfer Katalin	Râșnov	Muerkes Margit	Turcheș	Benedek Anna
Rotbav	Dávid Sára	Râșnov	Róth Katalin	Turcheș	Schindelász Mária
Rotbav	Schmidt Sára	Râșnov	Schwartz Katalin	Zizin	Foris Sára
		Râșnov	Stefer Katalin	Zizin	Murresz Julis
		Ghimbav	Stener Margit	Vulcan	Pócs Anna

Sursă table: Oláh Gyula, *Magyarország közegészségügyi statisztikája*, 1896

Anda-Lucia SPÂNU

RECUPERAREA ISTORIEI MILITARE PRIN VEDERI URBANE: TURNURILE PIERDUTE ALE SIBIULUI¹

RECOVERING MILITARY HISTORY THROUGH URBAN VIEWS: THE LOST TOWERS OF SIBIU

Abstract: *Much has been written about Sibiu at different times. Saxons, Romanians, Hungarians, or foreigners who lived here for a while, or who only visited the city, they all wrote about the impressive walls of the old and beautiful Sibiu.*

Nowadays, any research regarding the evolution of Sibiu's fortifications should start with the study of older drawings, painted or engraved representations of the town.

The fortifications of Sibiu were built in stages, over the centuries, as a result of the demographic, economic and political development of the town. In the nineteenth century, having already lost their defensive role, they were gradually demolished for reasons of circulation or urban development. However, part of the lost appearance of the town can be recovered by means of urban post cards. This paper is intended as a plea for the use of old historical images of towns in historical research, so that art becomes historical document.

Despre Sibiu s-a scris mult, în momente diferite. Sași, români, maghiari, străini care au locuit aici o vreme, sau care au vizitat orașul, cu toții au scris despre zidurile impresionante ale vechiului și frumosului Sibiu.

Dintre numeroasele monumente ale Sibiului, fortificațiile, datorită dimensiunilor lor, au necesitat un volum mare de muncă, fiind ridicate în etape succesive, impuse de situația demografică, economică și politică a Sibiului în diferite momente ale istoriei. Din acest motiv, elementele construite rămase în structura orașului sunt mărturiile ale transformărilor survenite în timp. Dar cele care nu au rezistat schimbărilor, de orice natură ar fi fost acestea, pot fi recuperate, pentru că o parte semnificativă din aspectul pierdut al orașelor poate fi reconstituit, iar monumentele demolate pot fi chiar reconstruite, cu ajutorul vederilor urbane generale sau parțiale realizate de-a lungul vremii.

Orice cercetare privind evoluția urbanistică a Sibiului ar trebui să înceapă cu

---

¹ Acest subiect a fost discutat, dintr-o altă perspectivă, în 31 august 2020, la Sesiunea C.2 *Le fortificazioni urbane di età moderna: costruzione, rappresentazione e trasformazione del limite della città/ Urban fortifications in the modern age: construction, representation and transformation of the limit of the city*, coordonată de Emma Maglio, la IX Convegno Internazionale di Studi/ 9th International Conference *La Città Palimpsesto/ The City as Palimpsest*, 10-12 giugno 2021/ 10-12 june 2021, Napoli. O primă variantă a acestui text a apărut sub titlul *The fortifications of Sibiu through historical images*, în *La Città Palimpsesto/ The City as Palimpsest. Tracce, sguardi e narrazioni sulla complessità dei contesti urbani storici/ Traces, gazes and narrations on the complexity of historical urban contexts*, tomo primo, *Memorie, storie, immagini/ Memories, stories, images*, a cura di Francesca Capano e Massimo Visone, Federico II University Press, fedOA Press, Napoli, 2021, pp. 661-669.

studiul reprezentărilor mai vechi desenate, pictate sau gravate ale orașului. Acest text este o pledoarie pentru utilizarea imaginilor istorice ale orașelor în cercetarea istorică, propunând recuperarea unei părți din arhitectura militară a Sibiului prin reprezentări desenate, pictate sau gravate, astfel încât arta să devină document istoric.

*

Din punct de vedere urbanistic, Sibiul păstrează o puternică amprentă medievală, având o compoziție liberă, cu trasee întortocheate ale străzilor care generează aspecte de mare expresivitate. Evoluția îndelungată în timp a ansamblului, adaptarea la denivelarea terenului și la traseele preexistente ale unor drumuri comerciale care se intersectau aici, vecinătatea vestică a unui teren mlăștinos, reabilitat și inclus progresiv în perimetrul orașului, sunt câteva dintre motivele acestui tip de dezvoltare.²

Orașul vechi, un important ansamblu de arhitectură medievală în contextul central european, considerat de specialiști ca fiind de o soluție spațială rafinată, așa cum puține orașe europene au, este, de fapt, cea mai valoroasă rezervație arhitecturală din România, ca mărime și volum construit și, mai ales, pentru bogăția și complexitatea soluțiilor urbane și a elementelor de detaliu arhitectural păstrate până în prezent.³

Ansamblul său urban central a fost și este alcătuit din trei piețe: Piața Huet, Piața Mică și Piața Mare, care sunt reprezentative pentru Sibiu și i-au devenit emblemă. Acest ansamblu oferă o succesiune originală de stiluri arhitecturale, începând cu Romanicul și terminând cu Clasicismul.⁴ În același timp, indică etapele evoluției orașului, marcând locul primelor sale trei incinte fortificate.

Centrul istoric al Sibiului este unic, datorită articulării celor trei spații prin multiple legături și pasaje, uneori practicate la parterul unor turnuri de apărare, un ansamblu coerent și fără unghiuri drepte, care a găzduit cele mai importante clădiri comunitare. Casele patricienilor au fost grupate tot în aceste piețe sau în imediata apropiere, dând acestui nucleu central și mai multă consistență.⁵

Piața Huet s-a format pe traseul primei incinte fortificate a Sibiului, clădirile fiind ridicate de-a lungul primelor ziduri, după ce fortificația și-a pierdut rolul practic.⁶

Ca și astăzi, piața era dominată de turnul bisericii evanghelice, evidențiat de fortificații joase, alcătuite aparent din palisade și turnuri. Printre turnurile de fortificație ale acestei incinte se mai păstrează și Turnul Scărilor, lângă casa parohială. Turnul Preoților a fost demolat în 1898, iar dintr-un al treilea turn, au fost găsite

² Alexandru Avram, Ioan Bucur, *Topografia monumentelor din Transilvania. Municipiul Sibiu. Centrul istoric*, Köln, Editura Rheinland, 1999, p. 21.

³ Alexandru Avram, Ioan Bucur, *Din problematica ocrotirii monumentelor arhitectonice sibiene în perioada 1977-1989*, în *Lucrările Seminarului Național „Zone istorice urbane, delimitare, gestiune, politici de revitalizare”* (Alba-Iulia, 5-7 noiembrie 1992), Alba-Iulia, 1993, pp. 68-69.

⁴ Gheorghe Curinschi-Vorona, *Arhitectură, urbanism, restaurare*, București, Editura Tehnică, 1996, pp. 84-85.

⁵ Alexandru Avram, Ioan Bucur, *Topografia monumentelor...*, pp. 21-22.

⁶ *Ibidem*, p. 99.

fundațiile în timpul săpăturilor pentru canalizarea orașului.⁷ În zilele noastre, piața este înconjurată de case cu pivnițe adânci, unde încă se mai văd urmele vechiului zid de apărare.

Rolul său inițial de biserică-cetate, apoi și de cimitir, s-a schimbat, în sensul că piața a primit și funcții comerciale, unde s-a ținut până în secolul al XVIII-lea târgul de oi.

Piața Mică a servit, de la înființare și până în secolul al XX-lea, ca piață comercială a localității, destinată în Evul Mediu vânzării de produse meșteșugărești. Acest rol se reflectă și în arhitectura pieței, determinată de considerente funcționale și topografice. Se află în interiorul celei de-a doua centuri de fortificații a orașului.⁸ Zidul de incintă – în nordul, estul și sudul pieței – a fost prins între clădiri când orașul, în dezvoltarea sa, l-a depășit.⁹ Între Piața Huet și Piața Mică se aflau inițial două rânduri de case, aduse ulterior sub acoperișuri comune, cu mici curți interioare. Încă din a doua jumătate a secolului al XIV-lea au fost construite hale comerciale, dintre care s-a păstrat doar Hala Măcelarilor (astăzi, Casa Artelor).

Spre mijlocul secolului al XV-lea, a fost construit un tunel pe latura de nord, între Orașul de Jos și Orașul de Sus, care trecea prin mijlocul pieței, aproape de actualul Turn al Sfatului. Deasupra acestui tunel a fost construit apoi un rând întreg de case, piața fiind împărțită în două. Pe laturile de nord și de est au fost ridicate clădiri aparținând breslelor. Meșterii diferitelor epoci au încercat să dea un aspect unitar pieței, prin executarea a câte unui portic la parterul tuturor clădirilor.¹⁰ Datorită rolului de centru comercial al orașului, a apărut ulterior necesitatea creșterii adâncimii încăperilor de la parterul caselor, ceea ce a dus la închiderea porticurilor.¹¹

În sud-est, piața și-a primit aspectul actual abia în secolul al XVIII-lea, când, pe locul Casei Breslei Croitorilor – construită, asemenea Casei Breslei Cizmarilor, în 1466 –, între Piața Mică și Piața Mare au fost construite biserica romano-catolică și casa ei parohială (1726-1733).¹² În 1851, șirul de clădiri din secolul al XV-lea și tunelul au fost demolate, construindu-se pasajul care se păstrează și astăzi.¹³

În nord-vest, pe locul unde odată se afla un turn de apărare al celei de-a doua incinte, acum se află primul pod de fontă din România, construit după demolarea caselor care se întindeau aproape de Turnul Sfatului. Piața păstrează, cu puține modificări, aspectul din secolele XV-XVI, toate clădirile fiind monumente istorice, distingându-se atât elementele de fortificație, cât și clădirile publice sau locuințele.¹⁴ Cele mai reprezentative monumente ale pieței sunt Turnul Sfatului și Hala Măcelarilor.¹⁵

Având de la început rol comercial, aici se țineau târguri săptămânale și anuale,

⁷ *Documente de arhitectură din România*, nr. 10-11, *Ansamblul urbanistic central al orașului Sibiu*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1964 (cu pagini nenumerotate).

⁸ Alexandru Avram, Ioan Bucur, *Topografia monumentelor...*, p. 104.

⁹ Gheorghe Curinschi-Vorona, *op. cit.*, p. 283.

¹⁰ *Ansamblul urbanistic central al orașului Sibiu*.

¹¹ Gheorghe Curinschi-Vorona, *op. cit.*, p. 283.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ansamblul urbanistic central al orașului Sibiu*.

¹⁴ Alexandru Avram, Ioan Bucur, *Topografia monumentelor...*, p. 105.

¹⁵ *Ansamblul urbanistic central al orașului Sibiu*.

cu accent pe comercializarea obiectelor meșteșugărești. Totuși, în apropierea halelor puteau fi cumpărate legume, pește, fructe și pâine. Piața Mică a avut, la început, o oarecare importanță administrativă, Primăria existând aici din 1470, când consilierul Thomas Gulden și-a donat locuința orașului în acest scop, până în 1549.

Piața Mare, născută ca element de legătură între cele patru străzi principale din Orașul de Sus, s-a dezvoltat ca o piață reprezentativă sau festivă.¹⁶

Inițial, a fost orientată spre a doua centură de fortificație, astfel încât dominantele cetății de la sfârșitul secolului al XIII-lea, turnul bisericii evanghelice și Turnul Sfatului, au fost în același timp dominantele pieței, situație care s-a schimbat abia după construirea bisericii romano-catolice și a clădirii băncii.

Piața Mare păstrează, cu mici modificări, planul inițial. Pe laturile de sud și de est se păstrează clădirile vechi, datând din secolul al XV-lea. Latura de nord a fost formată din clădirea Breslei Croitorilor și a altor case medievale, cele ale fostei biserici iezuite și ale Seminarului acesteia (astăzi, casă parohială). În primii ani ai secolului al XX-lea a fost ridicată clădirea Băncii de Credit Funciar, prin construcția căreia s-a format actuala stradă Samuel von Brukenthal. Pe latura de vest, pe locul a două case, cu arcade la parter, Palatul Brukenthal era deja construit în anii 1778-1788.¹⁷

Construită pentru a completa toate piețele centrale, Piața Mare a fost practic centrul vital al Sibiului. În Evul Mediu, cele mai importante evenimente legate de viața de zi cu zi a orașului au avut loc în piață. Aici se țineau adunări publice, serbări populare și mese festive, spectacole de teatru, dar și parade militare.

Pe lângă rolul comercial, locul pieței de cereale și al târgurilor și carnavalelor, Piața Mare a avut și o importanță politică, aici aflându-se reședința Comisului și sediile Monetăriei și al Gărzii.

*

Prima incintă fortificată a fost construită la sfârșitul secolului al XII-lea, în jurul bisericii parohiale deja existente și avea cel puțin două turnuri de apărare.¹⁸

Ulterior, fortificațiile extinse din nord-est au fost amplificate. Linia noii incinte era neregulată, cu o prelungire estică mai mare¹⁹, incluzând Piața Mică, formând astfel a doua centură a orașului.²⁰ După invazia tătarilor din 1241-1242, fortificațiile au fost din nou amplificate și întărite. Câteva linii de fortificații intermediare situate în direcția curbilor de nivel spre baza pantei dintre cele două platforme pe care s-au dezvoltat Orașul de Sus și Orașul de Jos, au determinat evoluția spațială în zonă.²¹ Începând cu a doua jumătate a secolului al XIV-lea, zidurile Sibiului au fost amplificate, cu întărirea

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*; Alexandru Avram, Ioan Bucur, *Topografia monumentelor...*, pp. 118-119.

¹⁸ Alexandru Avram, *Monumente sibiene dispărute în viziunea lui Johann Böbel*, în „Studii și comunicări. Muzeul Brukenthal. Galeria de artă”, 1, 1978, p. 170; Alexandru Avram, *Sibiu. Art and Historical Monuments*, Sibiu, Global Media, 2001, p. 20.

¹⁹ Alexandru Avram, *Sibiu. Art and...*, p. 25.

²⁰ Alexandru Avram, *Monumente sibiene dispărute...*, p. 170.

²¹ Alexandru Avram, Ioan Bucur, *Topografia monumentelor...*, p. 22.

completă a Oraşului de Sus până la sfârşitul secolului. Ele au urmat în general panta terenului, cu excepţia laturii de sud-vest, marcând perimetrul străzilor existente în prezent.²²

În acelaşi timp, începuseră lucrările de fortificare a Oraşului de Jos. În prima treime a secolului al XV-lea, aceste construcţii au fost finalizate, cu o serie de îmbunătăţiri în a doua jumătate a aceluiaşi secol. Cam în primul sfert al secolului al XV-lea, incinta de zid a oraşului Sibiu, formată la vremea aceea din două centuri de fortificaţii încă folosite (a treia şi a patra, primele două îşi pierduseră utilitatea), a fost definitivă. Fortificaţiile au fost întărite cu turnuri de apărare, cele mai importante fiind, se pare, turnurile porţilor Cisdădiei, Sării, Guşteriţei, Ocnei şi Turnului.

La vremea respectivă, Sibiul se prezenta ca un oraş complet fortificat, reuşind să se opună cu succes celor patru asedii turceşti care l-au încercat în doar zece ani. Incursiunile turceşti în Transilvania au arătat necesitatea îmbunătăţirii calităţii fortificaţiilor. Sibiienii au realizat noi lucrări de apărare, în special în Oraşul de Jos, dar şi în Oraşul de Sus, construind noi turnuri şi consolidându-le pe cele vechi. Având în vedere noile moduri de luptă şi folosirea artileriei, zidurile au fost înălţate din cărămidă, iar turnurile au fost amplasate de această dată în afara zidurilor, pentru a asigura flancarea.²³

Când perfecţionarea continuă a armelor de foc a demonstrat, în toată Europa, ineficacitatea turnurilor ce, datorită structurii şi formei lor, nu puteau fi echipate cu arme de calibru mare, fortificaţiile Sibiului au primit rondele de artilerie (Turnul Gros – singurul care mai există şi astăzi – şi altele încorporate ulterior în bastioanele Porţii Cisdădiei, Porţii Turnului şi Soldisch), în prima jumătate a secolului al XVI-lea, apoi patru bastioane în formă de pică, conform sistemului italian de fortificaţii. Între 1551-1582 au fost construite bastioane pentru întărirea extremităţii de sud-est a oraşului (dintre care trei apărau porţile oraşului Cisdădiei, Turnului şi Ocnei). În anul 1627 a fost construit ultimul bastion, Bastionul Mercenarilor (Soldisch), cu scopul de a apăra latura de vest a fortificaţiilor, care, ca şi latura de sud, a fost dotată cu o centură dublă de ziduri încă din a doua jumătate a secolului al XVI-lea.²⁴

A fost construită o nouă incintă pe linia Bastionul Haller – Bastionul Cisdădiei, precum şi spre nord, spre Bastionul Soldisch. În faţa zidurilor sudice, între Bastionul Porţii Cisdădiei şi Bastionul Haller a început în 1791 amenajarea promenadei, îmbogăţită ulterior cu Templul Concordiei şi Trecerea Scărilor.²⁵

Conform planului şi vedutei lui Giovanni Morando Visconti, surse importante pentru studiul sistemului de apărare în secolul al XVII-lea, oraşul avea în 1699 patru centuri de fortificaţii din cărămidă, cu 39 de turnuri de apărare, două rondele de artilerie, cinci bastioane şi patru porţi.²⁶

²² *Ibidem*, p. 30; Alexandru Avram, *Sibiu. Art and...*, p. 25.

²³ Alexandru Avram, Ioan Bucur, *Topografia monumentelor...*, pp. 31-32; Alexandru Avram, *Sibiu. Art and...*, p. 35.

²⁴ Alexandru Avram, *Monumente sibiene dispărute...*, p. 171; Alexandru Avram, Ioan Bucur, *Topografia monumentelor...*, pp. 32-33; Alexandru Avram, *Sibiu. Art and...*, p. 35.

²⁵ Alexandru Avram, *Sibiu. Art and...*, p. 37.

²⁶ Cornelia Lupea, *Sibiul în colecţia de grafică a muzeului Brukenthal*, în „Studii şi comunicări. Muzeul

Încercările ulterioare ale austrieilor, după încorporarea Transilvaniei în Imperiul Habsburgic, de a construi o cetate situată la vest de localitate, aproximativ în zona de la Piața Unirii până la Parcul Sub Arini, nu au fost finalizate. Lucrările începute în 1702, după planurile lui Visconti, care presupuneau construirea unei cetăți mari, în stil Vauban, au fost abandonate în 1782, când un decret imperial a stabilit ca singurele două orașe fortificate din Transilvania să fie Alba Iulia și Deva.

Secolul al XIX-lea reprezintă momentul în care ultimele fortificații și-au demonstrat ineficiența în fața armamentului modernizat, fapt confirmat de evenimentele din 1849. Din acest motiv a fost ultima perioadă de existență pentru multe dintre fortificațiile orașului. Turnurile și bastioanele au fost demolate treptat (Poarta Cisnădiei în 1836, turnurile Porții Gușteriței în 1853 și 1865, Poarta Ocnei în 1856, turnul Porții Turnului în 1858 și așa mai departe) din cauza traficului sau a dezvoltării urbane, bastioanele au dispărut, cu excepția a două (Haller și Soldisch), zidurile au fost dezafectate (parțial în 1871, iar în 1872 restul zidurilor din Orașul de Jos). Deși, în 1873, comunitatea sibiană a hotărât să păstreze zidurile rămase, au mai fost demolate și în 1895 pe strada Cetății, probabil pentru a pune în valoare noua clădire a muzeului Societății de Științe ale Naturii.²⁷

Din 1836 până în 1898, multe elemente au fost îndepărtate din incintele fortificate. Dezvoltarea economică a orașului, necesitatea unei mai bune circulații, mai ales în ultima treime a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, vor impune intervenții cu implicații directe în tabloul urban.

Totuși, la Sibiu au supraviețuit și mai pot fi văzute 20 de turnuri (inclusiv cele transformate sau încorporate în case), rondele, bastioane și câteva părți ale zidului de apărare. Ele sunt cu adevărat o mărturie a aspectului Sibiului medieval.

*

Pentru reconstituirea trecutului orașului, din punct de vedere arhitectural, dar nu numai, foarte utile sunt imaginile sale istorice. Sibiul este un oraș norocos, atât cu vederi urbane, cât și cu cercetători care le studiază.²⁸

În ultimele cinci secole, imaginile au fost adesea folosite pentru a ilustra cărți istorice, descrieri geografice, jurnale de călătorie și multe altele. De-a lungul timpului,

Brukenenthal. Galeria de artă", 1, p. 183; Hermann Fabini, *Sibiul vechi, evoluția orașului oglindită în reprezentări grafice*, Transilvania, Sibiu, 1983, p. 17.

²⁷ Alexandru Avram, *Monumente sibiene dispărute...*, pp. 171-172; Alexandru Avram, Ioan Bucur, *Topografia monumentelor...*, pp. 33-35.

²⁸ Alexandru Avram, *Monumente sibiene dispărute...*; Cornelia Lupea, *Sibiul în colecția...*; Hermann Fabini, *Sibiul vechi...*; Hermann Fabini, Alida Fabini, *Hermannstadt. Porträt einer Stadt in Siebenbürgen*, Heidelberg, Hermannstadt und Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde ev., Hermannstadt, Monumenta Verlag, 2000; Otto Czekelius, Hermann Fabini, *Das alte Hermannstadt. Veduten und Stadtpläne aus vier Jahrhunderten*, Sibiu-Hermannstadt, Monumenta Verlag, 2007; Anda-Lucia Spănu, *Sibiul în imagini istorice*, în *Sibiu: De la Villa Hermann la Capitală Culturală Europeană*, Adrian Georgescu, Anda-Lucia Spănu, Iulia Mesesa, Bogdan Andriescu (autori), Dan Nanu (editor), Sibiu, Astra Museum, 2016, pp. 39-53.

ele au devenit surse istorice independente, folosite de istorici în activitatea lor documentară pe o anumită temă.²⁹

În prezent, orice studiu privind evoluția fortificațiilor orașului are, ca punct de plecare, cele mai vechi planuri ale orașului³⁰, începând cu harta executată în 1699 de Stephan Weltzer în numele ofițerului austriac responsabil cu întărirea orașului, inginerul Giovanni Morando Visconti³¹, și terminând cu planul foarte detaliat executat în 1885 de un pictor amator din Sibiu, Johann Böbel (1824-1887), care a redat monumente sibiene în numeroase vederi parțiale și le-a așezat pe un plan.³²

Vederile Sibiului sunt cele mai complexe mărturii, adevărate depozite de informații. O serie de artiști au văzut orașul ca un întreg, creând nu doar imagini, ci cronici vizuale, de o valoare inestimabilă, pe care niciun istoric al orașului nu le poate omite: străzi și piețe, clădiri care nu mai există și zeci de detalii de real folos pentru cercetători.³³

Documentele iconografice și cartografice din arhive, colecții și biblioteci, cum sunt gravurile, desenele, acuarelele sau picturile care înfățișează vederi ale orașului, planurile orașului, ridicările topografice, planurile cadastrale și așa mai departe, sunt surse de încredere, de înaltă calitate, în ceea ce privește aspectul și întinderea orașului într-o anumită etapă a dezvoltării sale, iar în cazul existenței mai multor astfel de documente, din diferite perioade, privind evoluția sa.³⁴

*

Imaginile istorice reprezentând orașe pot fi folosite ca mărturii istorice. Ele ne arată nu doar prezentul înfățișat în ele, ci și o parte importantă a trecutului său, prin fiecare element pe care îl constituie; timpul unei imagini începe de la construirea primei clădiri (sau a oricărui alt element urban reprezentat) până la cea mai nouă imortalizată în imagine.

Se poate spune că evoluția politică, socială, culturală și, mai ales, arhitecturală a unui oraș poate fi reflectată sau chiar dovedită de acest tip de documente istorice. Vederile urbane parțiale sau generale ale Sibiului, desenate, pictate, gravate sau tipărite, pot nuanța sau chiar reconstitui (cel puțin parțial) istoria acestuia.³⁵

Astfel, istoricul zilelor noastre poate vedea cadrul natural în care se afla orașul la un moment dat, cursurile râurilor din preajmă, astăzi sigur modificate, foste păduri, pășuni sau terenuri agricole și viticole. Informații despre economia locală oferă figurarea în preajma orașelor a morilor, minelor sau porturilor. Arhitectura orașului este un alt punct

²⁹ Anda-Lucia Spânu, *op. cit.*, p. 39.

³⁰ Alexandru Avram, *Sibiu. Art and...*, p. 42.

³¹ *Mapa della Transilvania e Provinzie contigue nella quale e si vedano li confini dell Ongaria, e li campam.ti fatti dall Armate Cesaree in queste ultime guerre/ dedicata all' aug.ta Regia Maestà di Giosepe Primo, Re de Romani ed Ongaria da Gio.Morando Visconti, sup.mo Ingegniere per S.M.C. in Transilvania. In Hermannstadt, 1699.*

³² Acestea sunt strânse într-o mapă de desene aflată în colecția Muzeului Național Brukenthal din Sibiu, sub titlul *Die vormalis bestanndenen Stadt Thore von Hermannstadt nach Natur gezeichnet von Johann Böbel, 1885.*

³³ Andrei Kertesz-Badrus, *Sibiu – prezență și permanență*, în „Expoziția imagini sibiene. Lucrări de grafică din colecția Carl Engber”, Sibiu, Muzeul Brukenthal, 1978, p. 4.

³⁴ Gheorghe Curinschi, *Centrele istorice ale orașelor*, București, Editura Tehnică, 1967, p. 190.

³⁵ Anda-Lucia Spânu, *op. cit.*, p. 40.

major de interes, atât ca întreg, cât și secvențial, reprezentările dezvăluind aspectul fortificațiilor, piețelor, podurilor, stilurile arhitecturale ale clădirilor administrative sau de cult.

Și nu în ultimul rând, mai ales în reprezentările totale sau parțiale din secolul al XIX-lea, se pot găsi scene din viața cotidiană a orășenilor, indicii referitoare la condiția lor financiară și despre categoriile socio-profesionale din care proveneau. Acestea sunt surse foarte utile pentru istoria socială și culturală, relevând elemente și fenomene prea efemere pentru a fi păstrate în alte surse documentare.

Johann Böbel, *Poarta Gușteriței* (Elisabeta) văzută din afara orașului, acuarelă.
Sursa: Muzeului Național Brukenthal din Sibiu, *Die vormals bestandenen Stadt
Thore von Hermannstadt nach Natur gezeichnet von Johann Böbel*, planșa 11.

Johann Böbel, *Poarta Ocnei* (Burger) văzută dinspre oraș, acquarelă.
Sursa: Muzeului Național Brukenthal din Sibiu, *Die vormals bestanndenen Stadt Thore von Hermannstadt nach Natur gezeichnet von Johann Böbel*, planșa 16.

Johann Böbel, *Poarta Turnului (Sag) văzută dinspre oraș, acuarelă.*
 Sursa: Muzeului Național Brukenthal din Sibiu, *Die vormaligen bestanden Stadt Thore von Hermannstadt nach Natur gezeichnet von Johann Böbel, planșa 20.*

Johann Böbel, *Plan, acuarelă.*
 Sursa: Muzeului Național Brukenthal din Sibiu, *Die vormaligen bestanden Stadt Thore von Hermannstadt nach Natur gezeichnet von Johann Böbel, planșa 26.*

Camelia CĂLIN

ANTOINE BÉCHAMP – UCENICIA UNUI SAVANT FRANCEZ ÎNTR-O FARMACIE DE PE PODUL MOGOȘOAIEI, ÎN PRIMELE DECENII ALE SECOLULUI AL XIX-LEA

ANTOINE BÉCHAMP – THE APPRENTICESHIP OF A FRENCH
SCHOLAR IN A PHARMACY ON MOGOȘOAIA BRIDGE,
DURING THE FIRST DECADES OF THE 19TH CENTURY

Abstract: *At the beginning of the 19th century, at the Pharmacy named “Salvator”, located on Mogoșoaia Bridge, Antoine Béchamp, an important French chemist, doctor, and biologist, started his career. Arriving in Wallachia at the age of 9, he spent his school years and the initiation years into pharmaceutical science in Bucharest. His memories from 1894 paint the atmosphere he discovered in the capital of Wallachia in the first decades of the 19th century, including descriptions of the practice associated with the profession of pharmacist, and, above all, illustrations of the character and spirit of the scientific, cultural, and political renewal that animated Romanian society at that time.*

Motto: Nimic nu este prada morții, totul este pradă vieții.
A. Béchamp

La începutul secolului al XIX-lea, pe Podul Mogoșoaiei a fost înființată o farmacie pentru folosul marilor boieri care locuiau în această zonă a Bucureștilor. Aici, în farmacia *Salvator*, condusă de Ignatz Mäuszel, și-a început cariera și studiul chimiei, un cunoscut savant francez, rival al lui Pasteur, pe care istoria descoperirilor științifice l-a trecut în umbră: chimistul, doctorul și biologul Antoine Béchamp.

Farmacia de pe Podul Mogoșoaiei

Activitatea farmaceutică sistematizată debuta, în spațiul valah, în secolul al XVIII-lea, odată cu apariția spitalelor, respectiv cu cel de la Colțea (1704), în al cărui hrisov de înființare se menționa obligația de a avea o farmacie în care să lucreze un doctor atestat. Câteva decenii mai târziu, în 1740, se înființa prima spițerie particulară din București. Spre sfârșitul secolului, domnitorul Alexandru Ipsilanti emitea primele reglementări referitoare la activitatea farmaceutică: rețetele erau eliberate după prescripție medicală, erau făcute de „oameni cu meșteșug” și se respectau indicațiile din farmacopeea austriacă (1780). Catagrafia din 1838 înregistra, numai în București, 11 spițeri, 8 calfe și un ucenic, toți străini, în principal germani și unguri. La data acestui recensământ, personajul, a cărui carieră este subiectul articolului de față, părăsise Țara Românească de patru ani, dar farmacia *Salvator* și patronul ei își continuau activitatea.

La 21 iunie 1813, un anume Laurențiu Dampner (Laurent Docner, în alte consemnări), înainta Domniei o jalbă, redactată în limba greacă, pentru înființarea unei

farmacii pe Podul Mogoșoaiei, arătând că el acționa la cererea boierilor care locuiau în acea zonă și care erau dispuși să susțină o asemenea investiție:

[...] prea nobili boeri din podul Mogoșoaiei, fiind siliți, din cauza lipsei și a depărtării Spițeriilor să înființeze în apropierea lor o spițerie, m-au preferat dintre spițeri și mă îndeamnă pe mine, prea plecatul servitor al Înălțimei Sale, ca să clădesc în partea locului zisa Spițerie, oferindu-mi și casa ei pentru totdeauna, la care consimțind eu am hotărât să intru în cheltuielile trebuincioase¹.

Divanul investiga circumstanțele menționate și recomanda Domniei să emită hrisovul de înființare, pe baza căruia domnitorul Ioan Gh. Caragea a dispus deschiderea spițeriei și acordând, în plus, un monopol de șase ani în zona menționată.²

În 1825, ca proprietar al acestei farmacii apărea menționat Ignatz (Ignz) Mäuszel, calitate în care semna o plângere a Companiei Spițerilor în care se cerea domnitorului limitarea numărului oficinelor existente în București. Același personaj apare și în 1830, printre cei care înaintau un alt memoriu, care semnala aceeași problemă. În catagrafia din 1832, Mäuszel era trecut între farmaciștii fără diplomă, dar cu spițerie clasa I. Șase ani mai târziu, în 1838, era semnat un contract între el și Friederich Eitel legalizat apoi de către Agenția Imperială Austriacă la București: Ignatz Mäuszel îl lua pe Friederich Eitel ca asociat „pentru serviciile credincioase aduse timp de mai mulți ani”³. Eitel primea, la sfârșitul anului, o treime din venituri, iar la decesul lui Ignatz Mäuszel prelua farmacia. Eitel se obliga, prin contract, să-l îngrijească și, de asemenea, își asuma sarcina de a dezvolta afacerea.⁴

Patronul farmaciei *Salvator*, de pe Podul Mogoșoaiei, Ignatz Mäuszel câștigase încrederea unei clientele selecte. Era farmacistul curții lui Grigore Ghica și al unor mari boieri ai Valahiei, printre care și Iordache Golescu. Farmacia era vândută în 1842, de urmașii acestuia și, până în 1874, se va afla în proprietatea lui Friederich Eitel, după care va fi preluată de ginerele acestuia, Rudolf Schmettau, un farmacist cu studii la Viena.⁵

În acest loc, îndrumat de inimosul Ignatz Mäuszel, și-a început cariera științifică, un tânăr francez care avea să devină un cunoscut și controversat savant al secolului al XIX-lea, pe care istoria medicinei începe să-l redescopere: Antoine Béchamp.

Biografia lui Antoine Béchamp

Fiu al unui morar francez, Antoine Béchamp s-a născut la 15 octombrie 1816, în localitatea Bassing din Lorena. La vârsta de opt ani a fost încredințat unui unchi din partea mamei, care lucra ca diplomat în Orient, acel loc „barbar”, dar, în care un occidental cu educație, își putea construi o carieră de succes și o avere semnificativă.

¹ Dr. Pompei Gh. Samarian, *Medicina și farmacia în trecutul românesc*, vol. II, 1775-1834, București, Tipografia Cultura, 1936, p. 527.

² *Ibidem*, p. 528.

³ Dr. Nicolae I. Anghelescu, *Acte și documente din trecutul farmaciei în țările românești*, București, Tipografia Speranța, 1904, pp. 93-94.

⁴ *Ibidem*, p. 94.

⁵ Dr. Nicolae I. Anghelescu, *Date asupra înființării farmaciilor în România (conform anchetei din 1875)*, București, Tipografia Speranța, 1904, p. 7.

Călătoria micului loren a început în a doua parte a anului 1824, ajungând la București abia în noiembrie 1825, după două opriri lungi, la Viena și la Budapesta, unde unchiul diplomat avea misiuni de îndeplinit și prieteni de vizitat. Lumea pe care o descoperea Antoine Béchamp în estul continentului era, în egală măsură, fascinantă și terifiantă.⁶

Primul impact semnificativ al Orientului asupra tânărului francez a fost resimțit la trecerea Carpaților pe vreme de iarnă, cu vântul suflând violent și viscolind zăpada, iar oamenii fiind adăpostiți într-o căruță mare, cu mersul lent, din cele cu care negustorii transportau marfa pe distanțe mari, tocmai de la Leipzig.⁷ Amintirile despre București, re trăite la zeci de ani distanță, sunt marcate de stereotipiile orientaliste pe care Occidentul le aplica acestui spațiu de mai bine de două sute de ani:

În comparație cu orașele pe care le văzusem îl găsii tăcut ca pustietatea, purtând încă stigmatele barbariei; spre pildă, văd încă ca cum ar fi fost ieri, cutremurându-mă în sufletul meu de copil, rândurile de capete ale condamnaților înfipite în țepi împrejurul mării închisori!⁸

Tânărul francez a fost primit cu afecțiune și cu sentimente nobile de către români, în mijlocul cărora a petrecut perioada formativă a adolescenței. Datorită poziției sociale a unchiului său tânărul Béchamp a crescut în mediul aristocratic al Munteniei, frecventând familia Bibescu și începându-și cariera alături de Ignatz Mäuszel, farmacistul domnitorului Țării Românești.

În scrisoarea sa amintește de străzile Bucureștiului – celebrele poduri! – care erau pline de noroi și alunecoase, dar și de teribila epidemie de ciumă din 1827-1828, despre care spunea:

Barbaria făcuse din oraș un adevărat mormânt; se trăia sub o impresie de groază involuntară⁹.

Având un bun simț al observației și un spirit generos, Béchamp a reținut, din perioada sa petrecută în București, mai ales începuturile de modernizare a societății valahe: primele străzi pavate și numele dat pavajului (*caldarêm*, sic!), iluminarea orașului cu lumânări de seu și marile speranțe cu care valahii, alături de creștinii balcanici, primeau acțiunile militare ruse.

La nouă ani, vârsta la care ajunge la București, Antoine Béchamp abia știa să scrie. Unchiul său l-a dat să facă școală grecească, foarte posibil la Academia domnească. Aceasta era o instituție de educație superioară, în care se punea accent pe studiul limbii și literaturii grecești, pe cel al filosofiei, iar, din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, începeau să fie căutate și apreciate științele pozitive (fizica, astronomia, matematica).¹⁰ Cu toate acestea educația lui Béchamp a fost direcționată către studiile umaniste, intenția unchiului său fiind să-l pregătească pentru o carieră diplomatică, în care era

⁶ Maria Todorova, *Balkanii și balcanismul*, București, Editura Humanitas, 2000.

⁷ A. Béchamp, *România dintre 1825-1834*, în „Revista Nouă”, anul VII, nr. 3, decembrie 1894, București, p. 93.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Ariadna Camariano-Cioran, *Academiile domnești din București și Iași*, București, Editura Academiei Române, 1971, p. 112.

esențială cunoașterea limbilor orientale, pe lângă cele clasice (greaca și latina) care erau obligatorii pentru educația unui tânăr de familie bună. În 1894, savantul își aducea aminte că vorbea mai bine limba greacă modernă decât româna. Ca elev, ajunsese un bun traducător al lui Plutarh din greaca antică în cea modernă, dar și al unor texte din literatura occidentală, tălmăcind romanul didactic *Les Aventures de Télémaque* al lui Fénelon, din limba franceză în limba elenă a secolului al XIX-lea.¹¹ Tânărul francez a fost martor al înființării școlii de la „Sfântul Sava”, iar la senectute regreta că nu frecventase școala românească: cu toate acestea, știa limba română, putea să scrie cu caractere chirilice și își copia lecțiile de istorie a românilor, după caietele prietenilor care erau elevi ai lui Gheorghe Lazăr.¹²

Dificultățile financiare l-au obligat pe unchiul său, care era diplomat, să-l angajeze, în anul 1829, în farmacia domnului Mäuszel, de pe Podul Mogoșoaiei. Dacă studiile umaniste și matematica formau baza cunoașterii în școlile valahe, științele precum chimia sau fizica erau mai puțin studiate, „erau confinate în cabinetul doctorului și în oficina farmacistului”¹³. Prin urmare, abia după începerea lucrului în această farmacie Antoine Béchamp a început să studieze temeinic botanica și chimia, astfel încât, în scurt timp, domnul Mäuszel a avut încredere să-i lase în grijă preparatele chimice. În timpul epidemiei de holeră, lui Béchamp i s-a atribuit responsabilitatea pregătirii medicamentului care se administra pe scară largă în astfel de situații, respectiv esența piperată de mentă. Rămas fără ingredientele necesare, ucenicul farmacist a străbătut câmpurile de lângă București pentru identificarea și culegerea soiurilor adecvate de mentă, pe care le-a distilat apoi în laborator, pregătind astfel medicamentul necesar în ameliorarea simptomelor teribilei boli.¹⁴ Pe atunci, autoritățile muntene continuau măsurile de profesionalizare a domeniilor care țineau de asigurarea sănătății publice. Astfel, printre măsurile luate era și obligativitatea examenului pentru cei care aspirau să fie asistenți de farmacie (*gehülfe*, în limba germană).¹⁵ Béchamp a fost examinat în farmacia *Salvator*, în prezența patronului (*Herr prinzipal*) și a celorlalți angajați, de o comisie din care făceau parte Estiotis¹⁶, Rasti¹⁷ și Gussi¹⁸. Diploma lui Antoine Béchamp era redactată în limba latină și datată 31 decembrie 1833:

Noi, subsemnații, facem cunoscut tuturor experților în științe umane și cititorilor: că

¹¹ A. Béchamp, *art. cit.*, p. 94.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*, pp. 94-95.

¹⁵ C. Istrati menționează că acest examen era organizat de breasla farmaciștilor, prea puțin controlată de administrația statului, care acorda certificate de asistenți de farmacie celor care făcuseră practică în oficine, cu care aspiranții se înscriau pentru continuarea studiilor la universitățile Europei centrale sau vestice, în cea mai mare măsură la Viena și München. C. Istrati, *Marele chimist francez Béchamp, crescut în România*, în „Revista Nouă”, anul VI, nr. 8-9, ianuarie-februarie 1894, București, p. 285.

¹⁶ Constantin Estiotis, protomedic, șef al carantinelor în 1838. Dim. R. Rosetti, *Dicționarul Contemporanilor*, București, Editura Lito-Tipografiei „Popularea”, 1897, p. 98.

¹⁷ Ion Rasti, doctor în medicină.

¹⁸ Nicolae Gussi, doctor, protomedic al Valahiei între 1840-1859. Lidia Trăușan-Matu, *Doctorul Nicolae Gussi și istoria carantinei în Țara Românească*, în „Jurnal Medical Brașovean”, nr. 1, august 2020, pp. 133-141.

expozantul acestora, Antonius Béchamp, a fost examinat de noi în ceea ce privește chimia și îndatoririle mai mari ale farmacistului. Atestăm, așadar, că expozantul menționat mai sus a răspuns bine la toate întrebările pe care i le-am adresat cu privire la Chimie, Istorie Naturală și Botanică, motiv pentru care am pus acest certificat în mâinile sale¹⁹.

Despre viața de farmacist, Antoine Béchamp își amintea că până pe la 1828 farmaciștii aveau nevoie de felinar și un băț zdravăn cu care să alunge câinii pentru a ieși, după căderea întunericului, să administreze clienților purgațiile sau clismele obișnuite. Apoi, sub administrația domnitorului Grigore Ghica, orașul a început să capete un aspect mai civilizat, și, fiind suficient de luminat, farmaciștii și doctorii se bucurau de o mai mare siguranță a drumurilor. Atunci când bolnavul era însuși domnitorul, patronul farmaciei se îmbrăca în haină neagră și pleca la palat, chiar și în toiul nopții, pentru administrarea tratamentului.²⁰

Despre *Herr prinzipal*, Béchamp avea numai cuvinte de recunoștință și apreciere:

Domnul Mäuszel era din Semlin, din statele austriece, el venise foarte tânăr în București, se stabili aici și făcu avere. Era un om instruit și bun; mă iubea așa de mult încât după moartea unchiului meu, întâmplată puțin timp înainte de izbucnirea groazniciei epidemiei de holeră din 1831, el fu pentru mine un adevărat tată. Plătesc aici un cuvenit tribut de grațitudine memoriei saleenerate. Nu uit nici pe Eitel, primul său asistent, despre care vorbești dumneata, făcându-mi cunoscut că îi deveni succesor²¹.

Biblioteca farmacistului cuprindea cărți în limba franceză, printre care o ediție completă a operelor lui Voltaire, dar mai ales cărți științifice care erau publicate în limba germană și pe care le oferea cu generozitate spre studiu tânărului asistent de farmacie. Béchamp studia biologia și chimia, având o specială aplecare către aceasta din urmă; din acele vremuri își mai amintea că, ajunsese să vorbească mai bine germana decât franceza, limba sa maternă. Iar despre oficina farmaceutică spune că era foarte bine organizată.²²

În privința atmosferei generale din Muntenia, Béchamp își amintea cu mult entuziasm de euforia stârnită la București de înfrângerea turcilor în bătălia navală de la Navarino²³, în războiul din Grecia, eveniment văzut ca un prim pas spre eliberarea teritoriilor din Balcani:

La vestea distrugerii flotelor combinate ale turcilor și ale Egiptului, entuziasmul ce ne-a cuprins este de nedescris, era un adevărat delir²⁴.

Mărturia pe care o lasă Béchamp ne vorbește, peste timp, de o Rusie care era

¹⁹ C. Istrati, *art. cit.*, p. 288.

²⁰ A. Béchamp, *art. cit.*, p. 93.

²¹ *Ibidem*, p. 94.

²² *Ibidem*.

²³ Bătălia navală de la Navarino (Pylosul din zilele noastre), a avut loc pe 8 octombrie 1827, în timpul Războiului de Independență al Greciei (1821-1832), pe țărmul de vest la Peninsula Peloponez, în Marea Ionică. A intrat în istorie ca ultima mare bătălie navală în care au participat în mod exclusiv vase cu pânze. Corăbiile alianței antiotomane erau mai bine înarmate și antrenate decât cele turco-egipteano-algeriene, ceea ce a avut ca rezultat o victorie zdrobitoare a Marilor Puteri europene. Intervenția puterilor europene în conflict a fost catalizată de ambițiile expansioniste ale Rusiei în Balcani.

²⁴ A. Béchamp, *art. cit.*, p. 98.

percepută, în spațiul românesc și balcanic, drept brațul armat prin care barbaria turcească urma să fie înlăturată. În 1829, cu ocazia defilării de pe Podul Mogoșoaiei a trupelor țariste, tânărul francez se alătură bucuriei generale:

Român mă simțeam prin toate fibrele inimii mele, tot atât mă simțeam și francez, nu-i de mirare că împărțeam entuziasmul românilor aplaudând victoriile rușilor. Am văzut atunci Bucureștiul deja transformat, splendid iluminat, stradele sale împodobite cu pânze pe care erau pictate marile bătălii; Bucureștiul întreg era afară, sufletul României era întreg acolo și aplaudam victoriile care înlătau barbaria²⁵.

Savantul francez preciza că, în opinia lui, românii făcuseră mari progrese materiale și spirituale înainte de venirea rușilor, mai ales în domeniul educației. Cu entuziasmul caracteristic tinereții, el a aplaudat formarea primelor detașamente ale armatei naționale și intenția de a renunța la teatrul în limba germană și de a juca piesele în limba română.²⁶

Ultimul eveniment istoric major la care Béchamp a asistat la București, în 1834, a fost decesul principelui Gr. Ghica, un domnitor care a impulsionat parcursul spre modernitate al lumii românești:

Da, sub Grigore Ghica se putea respira, se trăia într-o viață nouă, barbaria se retrăgea, aspirându-se din ce în ce la un viitor mai bun²⁷.

Cum moartea unchiului său în 1831 l-a lăsat fără sprijinul cel mai important, diminuându-i șansele de a accede la o carieră diplomatică, la sfatul consulului francez Lagau, tânărul farmacist s-a întors în Franța unde, cu diploma obținută la noi, a urmat o carieră în chimie și medicină. Ca și la sosirea în țară, la plecare a avut parte de experiențe memorabile, pe care trecerea anilor nu le atenuase:

În fine, părăsii Bucureștiul, dar cu ochii scăldați în lacrimi [...] Am plecat din București în zor de dimineață cu poșta. [...] Trăsura aceasta căreia i-am uitat numele era astfel încât nu încăpeam decât eu și lada mea, iar eu eram așezat pe o legătură de fân. Era toată de lemn, fără vreun cui sau osie de fier, roțile nu erau înfierate, colțurate și erau abia rotunjite. Această căruță era trasă de patru cai, iar surugiul stătea pe unul din ei. Nu mergea, nici alerga: zbura²⁸.

Seara, obosit și cu coloana supusă unor mișcări violente și traumatice, ajungea la Craiova, de unde a plecat la Turnu Roșu pentru perioada de 15 zile de carantină, apoi a trecut munții la Sibiu.

Reîntors în Franța, Béchamp s-a stabilit la Strasbourg unde și-a reluat studiile la

²⁵ *Ibidem*, p. 93.

²⁶ Primul spectacol în limba română a avut loc la „Cismeaua Roșie” în 1819, cu piesa *Hecuba* de Euripide, tradusă de A. Nănescu. Elevii de la Colegiul „Sfântul Sava”, coordonați de Gheorghe Lazăr, au interpretat rolurile, iar Ion Heliade Rădulescu a jucat rolul principal. Societățile literare din Brașov (1821) și București (1827) au jucat un rol hotărâtor în dezvoltarea teatrului. În ciuda epidemiei de ciumă, reprezentațiile teatrale românești au continuat. La Golești, în 1830, s-a jucat *Regulus* de Heinrich Iosef von Collin, în traducerea lui Iancu Văcărescu. La Colegiul „Sfântul Sava”, Costache Aristia ținea conferințe despre teatru, Ion Heliade Rădulescu recita versuri și C.A. Rosetti era un remarcabil actor al trupei școlare.

²⁷ A. Béchamp, *art. cit.*, p. 98.

²⁸ *Ibidem*, p. 95.

Școala superioară de farmacie. În 1853, a obținut titlul de doctor în științe fizice, iar în 1856, pe cel de doctor în medicină. Din 1850 până 1854 a predat, ca asistent universitar, fizica și toxicologia la Școala de Farmacie și, în anii 1853 și 1854, a susținut cursurile de chimie la Facultatea de Științe din Strasbourg.

De-a lungul carierei sale, Béchamp s-a remarcat ca profesor de chimie medicală și farmacie la Facultatea de Medicină din Montpellier între 1856-1876, apoi ca profesor de chimie organică și biologică la Facultatea Liberă de Medicină și Farmacie din Lille, din 1877 până în 1886. Între 1876-1879 a fost decanul acestei facultăți.

Era decanul de vârstă al chimiștilor francezi, când, la 92 de ani, pe 15 aprilie 1908 a trecut în eternitate.

A scris peste 10 lucrări privind analiza chimică a unor ape minerale, despre aerul atmosferic și compoziția lui, despre acțiunea chimică a luminii, despre albumine și transformarea lor în uree, despre metalele prezente în sânge, respectiv despre cuprul fiziologic, despre chimie și efectul terapeutic al medicamentelor; despre fermentarea vinului și bolile viermilor de mătase; despre rolul în digestie al microorganismelor din cavitatea bucală; despre compoziția laptelui, fiziologia și igiena sa; despre rolul fermenților în nutriție.²⁹

Preocuparea sa cea mai importantă a fost legată de cercetarea originii și stabilirea esenței materiei. Dacă Pasteur a susținut teoria germenilor, agreeată de întreaga comunitate științifică, de ieri și de azi, Béchamp a argumentat că microbii devin periculoși atunci când gazda, „terenul” sau „mediul” lor de viață, este deteriorat. Cu alte cuvinte, Béchamp susținea că microorganismele sunt necesare pentru sănătate, ele devenind patogene în condiții neprielnice. În ultimele decade, cercetările asupra microbiotei au relevat că un număr mare de funcții ale animalelor și ale plantelor, precum digestia, imunitatea ori germinarea semințelor, sunt determinate de microorganisme. O serie de experimente științifice au adus un plus de informații, care fac ca teoria lui Béchamp sau o parte din ea, să devină interesantă astăzi. S-a observat că bacteriile/microbii pot modela expresia genetică sau fenotipul gazdelor, putând determina caracteristici precum obezitatea. Studiile din cadrul proiectului dedicat microbiomului au arătat că genele microbilor se reflectă în cele ale gazdelor. Microbiota nu este doar un concept frumos al biologiei, ci o structură fundamentală pentru buna funcționare a organismelor.

Teoria lui Pasteur a impus imaginea unor microorganisme care sunt agenți ai morții, o imagine a luptei în care organismele vii sunt asediate de germeni, care înving și distrug un corp viu atunci când nu mai pot fi controlate. Bacteriologia lui Pasteur era, și a rămas, știința identificării germenilor și a metodelor prin care aceștia pot fi distruși. Natura însă nu este niciodată sterilă, iar microorganismele se dezvoltă oriunde, pe fundul oceanului, în izvoarele fierbinți care țâșnesc din pământ, inclusiv în reziduuri radioactive. Acești simbioți pot pune la dispoziție anumite funcții pe care gazda nu le are, ca de exemplu digestia ierbii la vaci sau

²⁹ <https://catalogue.bnf.fr/rechercher.do?motRecherche=antoine+bechamp&criterRecherche=0&depart=0&facetteModifiee=ok>

sinteza vitaminei B la termite sau pot modula semnalele celulare care reglementează funcțiile necesare sănătății vietăților. Microbiota³⁰ omului este, în general, inofensivă; ea este acolo pentru protecția omului, izolând microbii dăunători, învățând sistemul imunitar să recunoască inamicii și influențând comportamente, precum apetitul. Sunt păreri care consideră microbiota ca un organ în sine. Marea contribuție a lui Béchamp la înțelegerea biologiei, a relației dintre organisme vii și coloniile de microbi de la suprafața lor urmează a fi reevaluată și redescoperită. Savantul francez a înțeles primul disbioza³¹, și tot el a propus ideea că anumite tipuri de cancer sunt provocate de microorganisme. Un nou câmp de cercetare medicală se (re)deschide, pe măsură ce ideile lansate în secolul al XIX-lea, dar care nu au avut atunci „probe” și tehnologia de a le valida, revin în atenția cercetătorilor. În zilele noastre imunobiologii studiază posibilitatea de a înlocui vaccinurile, antiviralele și antibioticele cu microbi benefici care să controleze și să limiteze pagubele produse în organism de microorganismele „rele”.

*

La sfârșitul secolului al XIX-lea, un medic român îl readuce în atenția publicului de specialitate. Dr. C.I. Istrati îl cunoscuse în 1889, când bătrânul profesor venise să vadă, la Paris, expoziția lucrărilor de chimie ale doctorului român. În 1894, C.I. Istrati face un gest de recunoștință și de recuperare a memoriei breslei medicale, prin publicarea articolului despre Béchamp. Dr. Istrati reamintise oamenilor de știință din România această personalitate și, la propunerea lui, Antoine Béchamp fusese ales membru onorific al Societății de Științe fizice din București, iar Casa Regală îi acordase gradul de Comandor al Ordinului „Coroana României”.

Béchamp, bătrân, bolnav și neavut, a găsit totdeauna mângâiere în dr. Istrati, căruia de câte ori, restabilit puțin, era capabil să ție condeiul în mână, îi scria întâi.³²

Dr. Istrati mărturisea, cu tot respectul și recunoștința pentru bătrânul chimist, că: Béchamp trăiește încă și profesează un cult deosebit pentru tot ce e român.³³

Savantul român îl descrie ca un om entuziast, care lucra aplicat și cu atenție, chiar și la o vârstă foarte înaintată și care demonstra o memorie excelentă și o mare claritate a expunerii, fiind un excelent profesor, foarte respectat de studenții săi.³⁴

Una dintre cele mai frumoase declarații de dragoste ale unui străin față de poporul român este consemnată în scrisoarea pe care savantul francez a trimis-o la 31 iulie 1894 de la Paris:

Da, ai avut dreptate să-mi reamintești că am iubit compatrioții D-tale și România și că le-am păstrat o veșnică amintire; zic dar și eu: „sunt român”; da, i-am iubit prin reamintirea cea mai afectuoasă, interesându-mă de tot ce-i atinge, aplaudând

³⁰ Totalitatea microorganismelor simbiotice sau patogene din interiorul și de pe suprafața corpului.

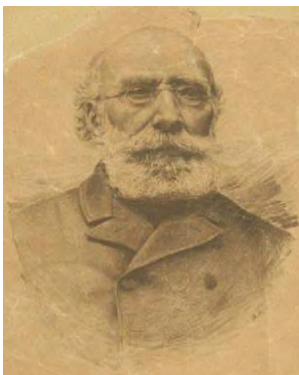
³¹ Dezechilibrul microbiotei care se traduce în scăderea numărului, diversității și acțiunii bacteriilor bune și proliferarea celor patogene.

³² Gabriel Dichter, *Doctorul C.I. Istrati intim*, București, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1907, p. 53.

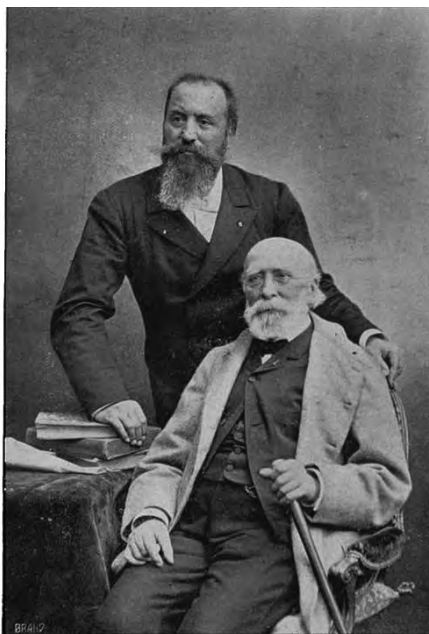
³³ *Ibidem*, p. 53.

³⁴ C. Istrati, *art. cit.*, p. 287.

succesele lor, urându-le prosperitate și mărire. Niciodată n-am uitat că am crescut în România, că acolo am petrecut primii ani ai adolescenței mele, că acolo, printre tinerii români [...] tinerețea mea s-a nutrit cu nobile sentimente ce sunt inspirate de religie și patriotism [...].³⁵

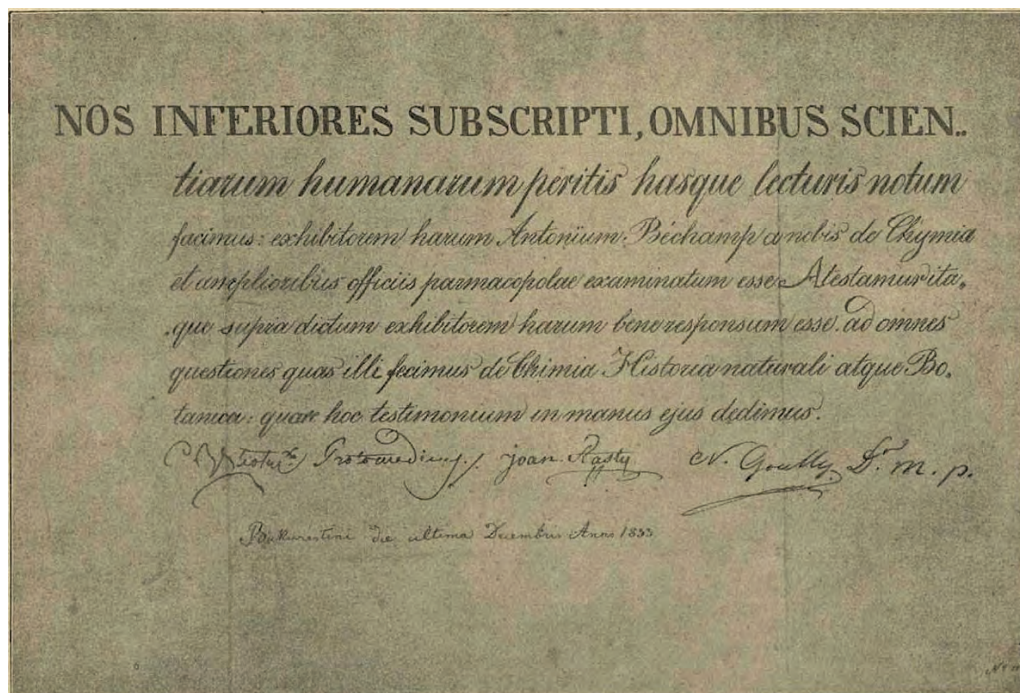
Antoine Béchamp

Dr. Istrati alături de marele filo-român profesorul A. Béchamp la Paris în 1896. — Profesorul Béchamp, care a fost în București acum 75 de ani, are azi peste 90 de ani.

---

³⁵ A. Béchamp, *art. cit.*, p. 93.

Diploma de asistent de farmacie obținută de Antoine Béchamp la București, în 1833

LÉGION D'HONNEUR

NUMÉRO D'ORDRE
DES MATRICULES

Nom *Richarme*

Prénoms *Pierre, Jacques, Antoine*

Qualité
ou
grade *Professeur à la Faculté de Médecine de Montpellier*

né le *16 Octobre 1816*

à *Bassing (Montluçon)*

a été nommé **Chevalier** de la Légion d'honneur

par décret du *7 Août 1870* rendu sur le rapport

du Ministre d

pour prendre rang du

N° du départ de la décoration

Idem du brevet

Date du décès *7 année 1908 - année 1908*

159

66

Diploma care certifică decorarea cu Ordinul „Legiunii de Onoare”, în grad de Cavaler, din 7 august 1870

Mirela POPA-ANDREI

PETIȚIA DIN DECEMBRIE 1866 ȘI ROLUL EI ÎN PREFIGURAREA PASIVISMULUI POLITIC LA ROMÂNII ARDELENI ÎN EPOCA DUALISMULUI AUSTRO-UNGAR

THE PETITION OF DECEMBER 1866 AND ITS ROLE IN FORESHADOWING THE POLITICAL PASSIVISM AMONG TRANSYLVANIAN ROMANIANS IN THE ERA OF AUSTRO-HUNGARIAN DUALISM

Abstract: In 1866, the Viennese Court found itself in the practical impossibility of governing an Empire troubled internally by strong national movements and struck from the outside, for several years already, by the Franco-Italian-Prussian coalition. In this context, the emperor accepted the compromise, which seemed the most convenient and the best solution of the moment, the association of the Hungarian nation to the leadership of the state. The new political regime brought territories such as Slovakia, Croatia, Transylvania and Vojvodina into the situation of losing their autonomy. The nations of the eastern side protested in the face of this imminent danger. And in Transylvania, the Saxons and Romanians openly showed their dissatisfaction with the loss of the province's autonomy. In December 1866, through their representatives, George Barițiu and Ioan Rațiu, the Transylvanian Romanians submitted to the emperor a memorandum, known as the Great Petition, bearing a number of 1493 signatures, by which the monarch was asked not to sanction the union of Transylvania with Hungary and to reopen the Transylvanian diet based on the electoral laws of 1864. Half a year later, in June 1867, another memorandum of the Transylvanian Romanians was drawn up, with the aim of being submitted to the great powers favourable to their cause. The reactivation of petitioning was one of the political strategies adopted by the leaders of the Romanian national movement in the context of the establishment of the Austro-Hungarian dualist regime. This presentation proposes the analysis of this memorandum in correlation with the tradition of Romanian petitioning and with the principles, respectively the argumentation of the political passivism of Transylvanian Romanians in the dualist era.

Pe 1 septembrie 1865, dieta de la Sibiu (cunoscută și sub denumirea de dieta românească de la Sibiu) a fost revocată. A fost convocată una nouă la Cluj¹, care, din cauza aplicării unui sistem electoral întemeiat pe legislația feudală, respectiv articolul 11 din 1791², a avut o componență complet diferită de cea din anii 1863-1864, românii fiind foarte slab reprezentați. Dieta care urma să se întrunească avea menirea de a revizui Legea I din anul 1848 privind uniunea cu Ungaria, aceasta însemnând la nivelul Vienei renunțarea bruscă la principiul fundamental susținut atâta vreme, și anume că Ungaria și Transilvania constituiau provincii separate ale coroanei. Dieta de la Cluj și-a deschis lucrările în data de 19 noiembrie 1865. Având, din cauza modalităților de alegere impuse, o majoritate a elementului maghiar, dieta a decis pe 6 decembrie, fără mari opoziții din

¹ *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între 1849-1918. Documente*, vol. VII/2, eds. Mádló Loránd, Mirela Popa-Andrei, Daniela Deteșan, București, Editura Academiei Române, 2019, doc. 231, pp. 400-405.

² *Ibidem*, doc. 225, pp. 397-398.

partea celorlalți reprezentanți, că legea din 1848 privind uniunea își menținea puterea de lege. Câteva zile mai târziu, pe 14 decembrie 1865 a avut loc deschiderea solemnă a dietei ungare în palatul de la Buda, iar pe 25 decembrie 1865, împăratul Franz Iosif a convocat alegeri în Transilvania pentru dieta de încoronare de la Pesta.

Situația politică creată, începând cu anul 1865, în cuprinsul Imperiului Austriac, cotitura tot mai clară în direcția unei alianțe austro-ungare care să conducă pe viitor Monarhia, a bulversat mișcările naționale, în ciuda repetatelor asigurări date naționalităților în sensul respectării autonomiei și drepturilor acestora. Noua direcție politică promovată de cercurile vieneze și liderii maghiari a generat neîncredere și în Transilvania față de promisiunile legate de respectarea drepturilor statuate dietal prin legile emanate în anii 1863-1864. În acest context, au fost organizate și în Transilvania acțiuni de protest, cu scopul de a reversa deciziile politice luate. Cei dintâi care au luat atitudine au fost sașii, care pe data de 3 martie au redactat în numele Universității Săsești o adresă către împărat în chestiunea trimeriei de deputați în dieta ungară, ca răspuns la rescriptul imperial din 25 decembrie 1865.³ Adresa sașilor exprima dezacordul acesteia cu privire la uniunea Transilvaniei cu Ungaria, sublinia faptul că de la intrarea Transilvaniei sub stăpânirea habsburgică, apoi de la Sancțiunea Pragmatică încoace, nu a mai fost o schimbare atât de profundă ca uniunea cu Ungaria. În aprilie 1866, o delegație condusă de comitele sașilor, Conrad Schmidt, a plecat la Viena pentru a susține în fața monarhului obiecțiile Universității Săsești.⁴ Punctul de vedere al sașilor a fost bine primit în rândul românilor transilvăneni. Astfel, într-o scrisoare adresată lui Conrad Schmidt, pe 26 martie 1866, Alexandru Șterca Șuluțiu îl felicită pentru redactarea adresei Universității Săsești către împărat, exprimându-și totala adeziune la principiile acesteia și regretul că românii nu beneficiază de un asemenea organism și nici măcar de un congres național.⁵

În rândul deputaților români transilvăneni ideea alcătuirii unui protest scris împotriva uniunii Transilvaniei cu Ungaria, care să fie trimis tronului și dietei pestane, s-a născut imediat după încheierea lucrărilor dietei de la Cluj (dec. 1865). Ideea unui memoriu adresat monarhului apare cu consecvență în corespondența purtată în primăvara și vara anului 1866 între diferiți lideri, precum Iosif Hodoș⁶, Ioan Pușcariu, Avram Tincu, Ilie Măcelariu⁷, George Barițiu etc. Astfel, pe 20 aprilie, Ioan Pușcariu îi scria lui Ilie Măcelariu, pronunțându-se împotriva intrării deputaților români în dieta din Pesta, dar recomandând totuși deputaților români să înainteze monarhului

³ Aceasta reiterea obiecțiile altei adrese din 6 noiembrie 1865, redactată la momentul respectiv ca răspuns la dizolvarea dietei de la Sibiu și convocarea dietei de la Cluj. Vezi *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între 1849-1918. Documente*, vol. VIII (în continuare *Mișcarea națională*, VIII), eds. Mády Loránd, Mirela Popa-Andrei, Daniela Deteșan, Nicoleta Hegedüs, București, Editura Academiei Române, 2023 (sub tipar), doc. 67.

⁴ *Ibidem*, doc. 86.

⁵ *Ibidem*, doc. 82.

⁶ *Ibidem*, doc. 80.

⁷ La acea dată Ilie Măcelariu era consilier regesc gubernial, funcție din care va fi demis în 1868. E posibil ca demiterea sa să fi fost o consecință a atitudinii sale antiunioniste, răspicat afirmată în mai multe rânduri și în mod explicit în discursul pe care l-a ținut în dieta Ungariei pe 7 martie 1867.

un memorand pentru a apăra cauza Ardealului.⁸ Și Avram Tincu se pronunța într-o scrisoare către Măcelariu⁹ în favoarea alcătuirii unui memoriu către monarh, prin care să se ceară o dietă separată pentru Ardeal; această cerere trebuind să fie semnată de toți deputații, care să se adune în acest scop la Alba Iulia în casa lui Axente Sever. Se pare că majoritatea deputaților români din Viena erau de aceeași părere cu Tincu, discuțiile continuând și în lunile ce au urmat.

Întrunirea Adunării generale a ASTREI în zilele de 27-29 august 1866, la Alba Iulia, a reprezentat un bun prilej pentru reluarea și aprofundarea dezbaterilor pe tema memoriului. Chiar dacă în ședința publică, a cărei desfășurare a fost atent supravegheată de autorități¹⁰, nu s-au dezbătut chestiuni politice, în discuțiile private dintre membrii s-au purtat discuții cu privire la oportunitatea trimiterii unei delegații la Viena, idee la care baronul Șaguna nu s-a afiliat.¹¹ De asemenea, în lipsa unui congres sau a unei conferințe naționale, tot cu acest prilej, s-a decis adeziunea fermă la legile dietei de la Sibiu, s-a dezbătut problema oportunității trimiterii de deputați în dieta de la Pesta, dată fiind hotărârea românilor din Partium de a nu lua parte la dieta ungară.

Dezbaterile, care au avut loc în vara și toamna anului 1866 la nivelul elitei politice românești pe tema oportunității redactării unei petiții către monarh și trimiterea unei delegații la Viena, au accentuat și mai mult divizarea ei în două tabere. Una dintre cele două tabere, în frunte cu mitropolitul Șuluțiu a aderat la ideea întocmirii unui memoriu și înaintarea acestuia la monarh, asumându-și petiția întocmită în acest sens de către doi dintre cei mai reprezentativi lideri ai românilor transilvăneni: George Barițiu și dr. Ioan Rațiu. Adepții memoriului l-au semnat și au început să caute soluții pentru susținerea financiară a delegaților. Cealaltă tabără, raliată în jurul mitropolitului Șaguna, a dezaprobat ideea memoriului, refuzând semnarea și susținerea acestuia.¹² Disputa pe această temă dintre cei doi capi bisericești se va acutiza în perioada următoare, fiind purtată și pe coloanele presei românești din Transilvania.¹³

De altfel, atitudinea politică divergentă a mitropolitului de la Sibiu față de cea a majorității liderilor români a constituit și ea obiectul corespondenței dintre aceștia, încă din primăvara anului 1866. Astfel, într-o scrisoare adresată de Ioan Balomiri lui Ilie Măcelariu pe 16 aprilie, menționa că îl întâlnise cu o săptămână înainte pe Șaguna la Orăștie, ocazie cu care mitropolitul a susținut oportunitatea intrării deputaților români ardeleni în dieta pestană, pe motiv că acolo puteau învăța într-o săptămână mai multă politică decât la Orăștie și Turda într-un an. Cu același prilej, Șaguna afirmase că nu va accepta să fie condus de profesorii Blajului, opinând că românii trebuiau să ducă o politică rațională, sănătoasă și proprie pentru ca să nu se spună despre ei că erau doar

⁸ *Mișcarea națională*, VIII, doc. 94.

⁹ *Ibidem*, doc. 100.

¹⁰ *Ibidem*, doc. 129 și doc. 130.

¹¹ *Ibidem*, doc. 132.

¹² Andrei Șaguna, *Scrieri apologetice*, Sibiu, 1867, pp. 4-11; Andrei Șaguna, *Correspondență*, vol. I/1, ediție, studiu introductiv și note de Nicolae Bocșan, Ioan-Vasile Leb, Gabriel Gărdan, Pavel Vesa, Bogdan Ivanov, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2004, pp. 458-462.

¹³ *Mișcarea națională*, VIII, doc. 183 și doc. 202.

o remorcă a sașilor.¹⁴ Devenea tot mai clar că punctele de vedere diferite asupra căii politice de urmat de către mișcarea națională, neînțelegerile mai vechi dintre Șaguna și Șuluțiu se acutizaseră, ducând de fapt la o ruptură definitivă în colaborarea dintre ei, fapt ce a avut consecințe negative asupra unității și coeziunii mișcării naționale. Noua breșă apărută în relațiile dintre ierarhii români a afectat mișcarea națională românească într-un moment în care aceasta ar fi trebuit să fie pregătită să răspundă ferm și unitar provocărilor politice ale vremii, concretizate în revocarea legilor dietei sibiene și prefigurarea trecerii la un nou regim politic în Imperiu, ce nu anunța un viitor bun pentru națiunea română.

Odată ce petiția a fost redactată, următorul pas a fost acela de a găsi modalitățile de susținere financiară a delegației ce urma a fi trimisă la Viena și redactarea unui text de împuternicire pentru delegații români. Blajul s-a mobilizat cel mai repede și a întocmit prima împuternicire (plenipotență) pentru delegații naționali desemnați să plece la Viena, aceasta devenind un model pentru celelalte localități. Prin această plenipotență, semnată de către mitropolitul Alexandru Șterca Șuluțiu, canonicii și profesorii de la Seminarul teologic din localitate, George Barițiu și dr. Ioan Rațiu erau împuterniciți să susțină la împărat și „locurile mai înalte” dorințele lor și ale întregii națiuni cu privire la apărarea drepturilor politice și naționale câștigate prin legile din anii 1863-1864, sancționate de Maiestatea sa.¹⁵ În aceeași zi, pe 12/24 septembrie 1866, mitropolitul Șuluțiu îi trimitea sufraganelui său, episcopul Gherlei, Ioan Vancea, plenipotența blăjenilor, îndemnându-l ca, împreună cu capitlul și intelectualitatea românească din împrejurimi, să adere la ea.¹⁶ În data de 30 septembrie 1866, episcopul Ioan Vancea îi răspundea mitropolitului Șuluțiu, anunțând sosirea și semnarea plenipotenței venite din Blaj, rugându-l totodată pe superiorul său ierarhic să-i facă cunoscute cererile pe care delegații naționali aveau a le prezenta la Viena.¹⁷

După exemplul blăjenilor, rând pe rând, începând din septembrie, reprezentanții românilor din diferite regiuni ale Transilvaniei au trimis către George Barițiu sau către mitropolitul Al. Șterca Șuluțiu împuternicirile însoțite de listele de semnături de adeziune, pentru trimiterea delegaților la Viena (11/23 septembrie – Făgăraș; 11 octombrie – plenipotența districtului Năsăud¹⁸, tot în octombrie – plenipotența brașovenilor¹⁹). În final, s-au adunat 37 de plenipotențe, reprezentând tot atâtea districte sau localități unde memoriul a găsit aprobare și susținere morală și logistică. În paralel, s-a lansat și o colecție în bani cu scopul asigurării suportului material pentru delegații români ce urmau a pleca la Viena.

Memoriul Barițiu-Rațiu, cunoscut și sub denumirea de „Marea Petiție a românilor”, purtând semnătura a 1.493 locuitori ai Transilvaniei de limbă română, știutori de carte, solicita monarhului, în virtutea Diplomei leopoldine și a legislației constituționale

¹⁴ *Ibidem*, doc. 91.

¹⁵ *Ibidem*, doc. 139.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*, doc. 148.

¹⁸ *Ibidem*, doc. 153.

¹⁹ A se vedea „Federațiunea”, nr. 70 din 7/19 mai 1868, p. 275; *Mișcarea națională*, VIII, doc. 164.

ulterioare, menținerea raporturilor de drept public ale Marelui Principat al Transilvaniei față cu coroana ungară, în conformitate cu legile fundamentale restabilite prin Înalta Diplomă de la 20 octombrie 1860. Cu alte cuvinte, se cerea să nu fie aprobată contopirea Transilvaniei cu Ungaria, invocându-se refuzarea sancțiunii imperiale pentru articolul de Lege I din anul 1848 privitor la uniunea (fuziunea) Transilvaniei cu Ungaria și *păstrarea autonomiei* Marelui Principat al Transilvaniei, cât și sancționarea Legii electorale din 1864 în baza căreia să fie (re)deschisă dieta transilvănească.²⁰

Atât Guberniul (în cadrul căruia membrii români au depus un vot separat), cât și Cancelaria Aulică au făcut demersuri pe lângă cercurile imperiale pentru a nu li se permite delegaților români să prezinte petiția în fața tronului, considerând că nu au dreptul de a veni pe calea unei petiții, chiar colective, care să propună schimbarea cadrelor constituționale nou create. În cele din urmă, memoriul a fost înaintat totuși împăratului în audiența din 31 decembrie 1866 de către un singur delegat, dr. Ioan Rațiu. Ca de foarte multe alte ori, reprezentantul românilor a fost doar ascultat, nu și auzit, recomandându-i-se să adreseze petiția autorităților pe calea obișnuită. Conceptul rezoluției imperiale, formulată ca răspuns la petiția românilor, preciza faptul că pentru soluționarea problemelor de acest gen, dieta de la Pesta oferea suficiente posibilități pentru protejarea intereselor provinciei.²¹ Astfel, memoriul neavizat (fără semnătura monarhului) a fost trimis de cabinetul imperial al Cancelariei Aulice a Transilvaniei. Aici s-au făcut cinci copii din care s-au reținut trei. Pe 9 ianuarie 1867, prezidiul Cancelariei Aulice Transilvane a expediat o copie a petiției Guberniului, iar celelalte, împreună cu originalul, au fost trimise cancelarului aulic al Ungariei, György Majláth.²²

Cu toate că au existat tentative de a mediatiza și a face cunoscută petiția și doleanțele românilor opiniei publice, atât prin publicarea acesteia în presa internațională (de pildă în cotidianul vienez „Die Presse”²³), cât și prin răspândirea ei sub formă de broșură, tradusă în limba germană²⁴, efectele nu au fost cele scontate de către inițiatorii lui. Pe de o parte, autoritățile maghiare l-au lăsat să se piardă „în pulberea arhivelor”²⁵, pe de altă parte, presa străină nu a acordat importanța dorită acestui document, în condițiile în care atenția Europei era îndreptată în acele zile spre descifrarea parcursului sinuos al negocierilor care se purtau între Viena și Buda în vederea finalizării compromisului politic austro-ungar.

Acest episod de acțiune petiționară, pe de o parte, vine în continuarea unei vechi practici politice românești, care a avut momente fulminante în epoca Supplex-ului sau în anii postrevoluționari (1849-1851), pe de altă parte, deschide o etapă nouă în petiționarismul românesc transilvănean care va culmina, decenii mai târziu, în

²⁰ Eugen Brote, *Cestiunea română în Transilvania și Ungaria*, București, Tipografia „Voința Națională”, 1895, Anexe, pp. 101-109. Vezi și „Gazeta Transilvaniei”, XXX, nr. 1 din 3/15 ianuarie 1866; „Concordia”, VII, nr. 3 din 8 ianuarie 1867, pp. 11-12; George Bariț, *Părți alese din Istoria Transilvaniei*, vol. III, Sibiu, 1891, pp. 421-430.

²¹ Vezi *Mișcarea națională*, VIII, doc. 196.

²² B.A.R. Mss. rom. nr. 1002, ff. 170-171; Dumitru Suciu, *Grigore Silași*, „Anuarul Institutului de Istorie George Bariț din Cluj-Napoca”, Series Historica, XLV, 2006, p. 273; *Mișcarea națională*, VIII, doc. 196 și doc. 197.

²³ *Mișcarea națională*, VIII, doc. 207 și doc. 210.

²⁴ *Ibidem*, doc. 198.

²⁵ *Ibidem*.

procesul memorandiștilor. Importanța petiției din decembrie 1866, în ansamblul actelor cu caracter programatic elaborate de-a lungul timpului de către ideologii mișcării naționale, este confirmată de faptul că la conferința de la Miercurea Sibiului, din martie 1869, aceasta a devenit documentul oficial al nou înființatului Partid Național al Românilor din Transilvania.²⁶

Petiția din decembrie 1866 și toată frământarea pe care a stârnit-o a consacrat divizarea mișcării naționale românești din Transilvania în două mari curente de opinie și, în cele din urmă, în două tabere: pe de o parte, adepții pasivismului politic, care opinau pentru neparticiparea la dietele de la Cluj și din Pesta, ceea ce echivala cu nerecunoașterea autorității și a deciziilor acestor diete, respectiv susținătorii activismului politic, care se pronunțau pentru participarea la viața politică (participarea la alegeri pentru dietă, participarea la activitatea dietei clujene, respectiv a celei pestane) doar cu scopul de a nega din interior legitimitatea acestora și competența de a decide soarta Transilvaniei.²⁷ La acea vreme mai exista totuși un aspect unanim acceptat de ambele orientări: participarea la actul încoronării, în semn de respect și loialitate față de împărat.²⁸ Începând de acum mișcarea națională românească din Ungaria va rămâne împărțită sub aspectul tacticii politice promovate, vreme de patru decenii, în două mari curente: pasivismul, care va fi adoptat ca strategie politică de P.N.R.-ul din Transilvania și respectiv activismul, adoptat ca strategie politică de către românii din Banat și Crișana.

Aflat în acele zile tensionate la studii la Viena, Aurel Mureșianu, îi scria în ianuarie 1867 tatălui său, Iacob Mureșianu, redactorul „Gazetei Transilvaniei”, dându-i câteva detalii cu privire la audiența pe care dr. Ioan Rațiu a obținut-o la monarh pe 31 decembrie 1866 cu scopul de a-i înmâna doleanțele românilor. Scrisoarea i-a oferit tânărului prilejul de a-și exprima, totodată, nemulțumirea față de atitudinea mitropolitului Șaguna care a dezavuat ideea înaintării acestui memoriu și se pronunța vehement, de pe poziția intelectualului laic, pentru limitarea, ba chiar interzicerea implicării pe viitor a ierarhiei religioase în afacerile național-politice, condamnând ideea Congresului din 1861, care i-a pus la conducerea mișcării naționale pe cei doi mitropoliți: Andrei Șaguna și Alexandru Șterca Șuluțiu. Tânărul Mureșianu condamna lipsa de colaborare și de solidaritate dintre cei doi capi bisericești, afirmând, pe bună dreptate, că neînțelegerile dintre ei se răsfrângeau negativ asupra întregii mișcări naționale. Din punctul de vedere al intelectualilor laici devenea tot mai clar că eșecurile politice erau într-o mare măsură și o consecință a discordiei dintre românii de cele două confesiuni, mai ales a celei dintre ierarhii lor și că se impunea tot mai mult înlocuirea elitei ecleziastice din fruntea mișcării naționale cu intelectualitatea laică.

Lipsa de coeziune dintre liderii naționali, având la bază disensiunile confesionale, era o deficiență greu resimțită în mișcarea națională încă din secolul al XVIII-lea,

²⁶ *Documente privind mișcarea națională a românilor din Transilvania*, vol. I, 1881-1891, studiu introductiv de Șerban Polverejan, București, Editura Viitorul Românesc, 1998, p. 24.

²⁷ Dumitru Suciu, *Antecedentele dualismului austro-ungar și lupta națională a românilor din Transilvania 1848-1867*, București, Editura Albatros, 2000, pp. 235-241.

²⁸ *Vezi Mișcarea națională*, VIII, doc. 80.

surmontată parțial în timpul Supplex-ului și a evenimentelor din anii 1848-1849, dar care s-a manifestat din nou cu putere în anii imediat următori. Această defecțiune a fost sesizată și subliniată și de alți reprezentanți laici ai mișcării naționale de dinainte sau de după anul 1866. De pildă, în 1851, Paul Dunca, unul dintre membrii constanți ai delegației naționale la Viena, afirma că nu regimul politic în sine, indiferent care ar fi acesta, se face vinovat de insuccesele mișcării românești, ci tocmai grupările și partidele existente în interiorul națiunii, neînțelegerile dintre capii națiunii, respectiv cei doi episcopi și interesele lor diferite și, continua el, „până când națiunea nu va fi un trup compact și nu vor năzui toți membrii cu puteri unite, cu o inimă și cuget tot la unu și același scop [...] să nu așteptăm înaintare și fericire și să nu tot incriminăm pe străini și pe guvern...”²⁹.

Împăratul nu doar că nu a luat în considerare petiția românilor din 1866, dar pe 8 iunie 1867 a fost încoronat rege apostolic al Ungariei, act care a consfințit instaurarea regimului politic dualist austro-ungar. Dezamăgiți din nou de atitudinea monarhului³⁰, care a ignorat și de această dată dezideratele românilor din Transilvania, în pofida loialității dinastice demonstrată fără tăgadă de această națiune în momentele de cumpănă prin care a trecut de-a lungul timpului monarhia austriacă, liderii românilor transilvăneni se vor orienta spre găsirea altor soluții. Una dintre aceste soluții va fi aceea de a se adresa marilor puteri europene. Astfel, la puțină vreme după încoronarea de la Buda, la mijlocul lunii iunie 1867, a fost redactat un memorandum al românilor transilvăneni adresat pentru prima dată marilor puteri europene, favorabile cauzei lor.³¹ Memorandul prezintă istoricul Transilvaniei începând cu colonizarea romană. Prin intermediul acestui document se protestează împotriva nesocotirii drepturilor naționale românești de către sistemul dualist materializat prin supunerea administrativă și legislativă a Ardealului față de Ungaria. Se documentează autonomismul istoric al Marelui Principat al Transilvaniei consacrat prin Sancțiunea Pragmatică din 1722, legile din 1744 și 1791, care promulgau dreptul acestei țări la o autonomie administrativă și legislativă, subliniindu-se faptul că Transilvania spre deosebire de Ungaria, și-a păstrat o administrație și legislație proprie atât în perioada otomană și, desigur și după ce a fost inclusă în monarhia habsburgică. Autorii memorandumului neagă valabilitatea legilor unioniste maghiare din 1848, evidențiind luptele militare și politice ale românilor pentru apărarea autonomiei pământului strămoșesc și invocând rescriptele imperiale din epoca lui Schmerling, care invalidaseră și ele legile de uniune ale Marelui Principat Transilvania cu Ungaria. Este exprimat regretul pentru abolirea dietei sibiene și convocarea dietei feudale din Cluj la 1865, pentru abrogarea legilor dietei sibiene. Se solicita o lege electorală democratică, convocarea unei noi diete a Transilvaniei în care

²⁹ *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între 1849-1918. Documente*, vol. I, Cluj-Napoca, Fundația Culturală Română – Centrul de Studii Transilvane, 1996, doc. 309, p. 535.

³⁰ Vezi Mirela Andrei, *I romeni della Transilvania e l'imperatore austriaco. La metamorfosi del mito del „buon imperatore” (fine '700 – secondo '800)*, în „Annuario dell'Istituto Romeno di cultura e ricerca umanistica di Venezia”, VI-VII, no. 6-7, a cura di Ioan-Aurel Pop, Cristian Luca etc., Casa Editrice dell'Istituto Culturale Romeno, Bucarest – Venezia, 2005, pp. 449-459.

³¹ *Mișcarea națională*, VIII, doc. 272.

națiunea română să fie reprezentată în mod just și proporțional cu numărul membrilor ei, așa cum ceruseră și dr. Rațiu și Barițiu în petiția din 1866 sau deputații români prin adresa dietală din decembrie 1865.³² Totodată era atacată atitudinea teroristică a contelui Péchy, trimis în Transilvania în 1867, pentru a pregăti uniunea ei cu Ungaria. În final, memorandumul subliniază că regimul dualist îi tratează pe români ca pe niște hiloți politici, atrăgând atenția că România vecină nu va fi mulțumită și liniștită atâta vreme cât românii Transilvaniei vor fi asupriți din punct de vedere național și politic.

Conținutul acestui memorandum arată în mod clar faptul că românii transilvăneni, decepționați de atitudinea monarhului, care le-a trădat speranțele și așteptările, caută în mod rațional rezolvarea problemei lor în altă parte. Este, de altfel, o soluție adecvată timpului pe care îl trăiau, dacă avem în vedere rolul pe care l-au jucat marile puteri europene în crearea tânărului stat român și avantajul acestuia datorat faptului că beneficia de garanția colectivă a celor șapte mari puteri europene. Știm bine că există o comunicare permanentă între românii transilvăneni plecați la sud de Carpați și reprezentanții românilor ardeleni, cum a fost corespondența dintre Al. Papiu Ilarian și Alexandru Roman³³ sau Iosif Hodoș³⁴. Este prima dată când fruntașii mișcării naționale a românilor ardeleni se adresează puterilor europene, arătând că își pun speranțe în ajutorul Europei, în implicarea marilor puteri europene în susținerea cauzei lor. Memorandumul românilor transilvăneni înaintat marilor puteri a fost publicat în ziarul din București „L'Etoile d'Orient” în 1868, de unde a fost preluat mai întâi de „Budapesti-Közlöny”, iar apoi și de alte ziare maghiare, precum și de „Hermannstädter Zeitung”, „Federațiunea” și „Gazeta Transilvaniei”.³⁵ Anii 1866-1868 reprezintă o perioadă de reactivare a petiționarismului românesc, arma cu care liderii mișcării naționale luptă pentru păstrarea autonomiei provinciei și afirmarea drepturilor naționale și care va culmina cu „Pronunciamentul” din 1868.

³² *Ibidem*, doc. 30.

³³ *Ibidem*, doc. 49.

³⁴ *Ibidem*, doc. 249.

³⁵ *Ibidem*, doc. 273.

Dana-Roxana NICULA

FAMILIA BOIERILOR OLTENI, JIENII – DESTINE, FAPTE, ÎNTÂMPLĂRI

THE JIENI BOYAR FAMILY FROM OLT – DESTINIES, FEATS AND HAPPENINGS

Abstract: The genealogy of the Jieni boyars concerned erudite genealogists such as: Ioan C. Filitti, George D. Florescu, Emanoil Hagi-Mosco. Also, the historian Paul Emanoil Barbu from the Institute of Socio-Human Research "C.S. Nicolăescu Plopșor" from Craiova, completed the history of this family with new information. From the archive documents, it appears that the Jieni were a great noble family, with ramifications in several counties of the country, especially in those stretching to the right of Olt, Dolj, Gorj Mehedinți, Romanați and Vâlcea – wich from an administrative point of view, formed Oltenia. The name Jianu comes from a hydronym, namely from the river Jiu. In this communication we will refer especially to Iancu Jianu, the outlaw boyar from Romanați. Iancu Jianu was son to the nobleman Costache Jianu and his wife Ilinca (born Izvoranu). Costache Jianu and his wife Ilinca had four children, all boys: Amza, Dumitrache, Iancu and Mihalache. Costache Jianu, was given the office of third grand chancellor, and as of 1781, he held the position of administrator of Romanați county, as part of the administrative, judicial and fiscal apparatus of Muntenia.

Genealogia boierilor Jieni a preocupat genealogiști erudiți precum: Ioan C. Filitti, George D. Florescu, Emanoil Hagi-Mosco, Octavian George Lecca. Mai târziu, istoricul Paul Emanoil Barbu de la Institutul de Cercetări Socio-Umane „C.S. Nicolăescu-Plopșor” Craiova, în lucrarea, „Haiducul Iancu Jianu – Adevăr și legendă”, a completat cu informații inedite istoria acestei familii. De asemenea, istoricul Mihai Sorin Rădulescu, în lucrarea „Genealogii”, aduce completări genealogice privind urmașii haiducului Iancu Jianu.

Din documentele de arhivă rezultă că Jienii au fost un mare neam boieresc, cu ramificații în mai multe județe ale țării, mai ales în cele din dreapta Oltului – Dolj, Gorj, Mehedinți, Romanați și Vâlcea – care din punct de vedere administrativ, formau Oltenia. Numele de Jianu provine de la un hidronim, și anume de la râul Jiu¹. Blazonul acestei familii este redat de Emanoil Hagi-Mosco în lucrarea sa „Steme Boierești din România”, o capră pe fond verde, simbolizând probabil faptul că erau negustori de vite² (Fig. 1).

În prezenta comunicare mă voi referi în special la Iancu Jianu, boierul – haiduc din județul Romanați³ (Fig. 2).

Ca prim descendent al acestei familii este menționat în documente pe la 1725-1726, un anume Radu Jianu, cu titulatura „pârcălab la Crușov” (județul Romanați, azi Olt)⁴, ceea ce demonstrează că, străbunicul haiducului Iancu Jianu era conducătorul acestui sat. Din documentele cercetate reiese că, Radu Jianu nu era boier, ci negustor

¹ Octavian George Lecca, *Familii boierești române*, București, 1899, p. 283.

² Emanoil Hagi-Mosco, *Steme Boierești din România*, București, Editura Socec, 1918, p. 6.

³ Octavian George Lecca, *op. cit.*, p. 283.

⁴ Arhivele Naționale Istorice, Filiala Craiova, Colecția Documente, CLXXX/1.

de vite și cereale și mai avea un frate Voicu Jianu, care avea aceleași preocupări. Voicu sau Voico Jianu semna în documente Hagi Voico Jianu, ceea ce demonstrează că el făcuse drumul „mântuitor de păcate” la Ierusalim. El este și ctitorul Bisericii cu hramul „Toți Sfinții” din Craiova, unde apare cu titulatura de „cupețul”, adică *neguțătorul*⁵.

În prima jumătate a secolului al XVIII-lea, Radu Jianu a cumpărat moșii în județul Romanați, majoritatea în apropiere de Caracal: Redea, Vlădila, Grădini, Grojdibod, Leu. Radu Jianu, după ce a strâns avere, s-a stabilit cu familia în Caracal, iar fratele său, Voicu a rămas în Craiova.

În documentul din 5 iunie 1734⁶, Radu Jianu este menționat ca ispravnic al județului Romanați, dregătorie pe care, fiind negustor, a cumpărat-o probabil cu bani. Urmașii săi vor deveni boieri, dar nu vor face parte din clasa marii boierimi a țării, ci din boierimea mică și mijlocie.

Radu Jianu (străbunicul haiducului Iancu Jianu) și soția sa, Rada, au avut trei fii: Amza, Iancu, căruia îi vom spune „cel bătrân”, pentru a nu-l confunda cu haiducul, și Radu. La începutul anului 1738, Radu Jianu, soția sa, Rada, împreună cu doi dintre fiii lor, Iancu și Radu, au fost luați prizonieri de Mahomed Aga, chehaiaua lui Husein Pașa. Au fost răscumparați în martie 1738 pentru o sumă mare de bani.⁷ Potrivit documentelor, Radu Jianu a decedat înainte de anul 1759, iar Hagi Voico Jianu, fratele său, în jurul anului 1764.⁸ Voico a avut un singur băiat, pe Stan Jianu, care a deținut numeroase dregătorii: logofăt, paharnic, medelnicer, cămăraș de ocne, mare paharnic, membru în Divanul Craiovei timp de zece ani, ispravnic din Romanați în 1791 până în 1793. În anul 1796 nu mai era în viață.

Fiii lui Radu Jianu s-au ocupat cu negoțul, ca și tatăl lor, deși pătrunseseră în rândul boierimii. Amza, fiul mai mare, era cel care a preluat negoțul familiei. După moartea părinților, între Amza și Iancu cel bătrân, a început disputa pentru moștenirea averii părintești. Fiul cel mic Radu, care purta numele tatălui, probabil a murit de copil, deoarece nu mai apare în documente după 1738, anul eliberării lor din robia turcilor.⁹ Ambii frați Jieni au înaintat plângeri Căimăcămiei și Divanului Craiovei, arătând că „au între dânșii socoteală pentru clironomia casii părintești”. Diviziunea bunurilor mobiliare și imobiliare moștenite de cei doi frați s-a făcut la 19 ianuarie 1764, printr-un act redactat de Hagi Voico Jianu, unchiul împăricinaților pe care l-a și semnat, fiind știutor de carte.¹⁰ Conform înscrisului de împărțire a averii, moșiile Grojdibod și Grădinile, cu 16 suflete de țigani reveneau lui Amza, iar Vlădila și Redea, cu 14 suflete de țigani lui Iancu.¹¹ Cei doi frați Jieni s-au judecat foarte mult timp pentru casa părintească, ajungând ca Amza să îl scoată pe Iancu din locuința părintească.

⁵ Mil. G. Demetrescu, *Biserici Craiovene*, în revista „Arhivele Olteniei”, XIII, nr. 74-76, 1934, p. 340.

⁶ A.N.I., Filiala Craiova, Colecția Documente, CLXXX/4.

⁷ Grigore Tocilescu, *Materialuri folkloristice*, vol. I, partea I, București, 1900, pp. 236-237.

⁸ A.N.I., Filiala Craiova, Colecția Documente, CLXXX/21.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*, CLXXX/11, 21.

Slugerul Amza Jianu și soția sa, Ilinca, au fost bunicii haiducului Iancu Jianu. Ei au avut doi băieți, pe Grigore sau Grigorașcu, și pe Costache, acesta din urmă, tatăl haiducului. În urma morții fratelui său, Amza Jianu a rămas stăpânul întregii averi părintești, pe care a mărit-o, adăugându-i alte moșii, cum ar fi moșia Fălcoiu din Romanai.

În anul 1792, Gheorghe Jianu, fiul lui Iancu cel bătrân, a ridicat pretenții la averea rămasă după tatăl său, care rămăsese în posesia unchiului său, Amza. Pricina dintre Gheorghe și vărul său, Grigore Jianu, a fost cercetată de Domnie și de Căimăcămia Craiovei. La 15 iunie 1793, Căimăcămia emite o hotărâre conform căreia întreaga moștenire urma să fie divizată în trei părți egale: una lui Gheorghe Jianu, alta lui Grigore Jianu și una Ilincai, soția lui Costache Jianu, decedat¹². Grigore Jianu nu a fost mulțumit de hotărâre și a făcut plângere la Domnie, însă rezultatul a rămas neschimbat. La 6 octombrie 1793, între cei doi veri s-a încheiat o înțelegere, punând capăt judecăților. Învoiala lor a fost transcrisă în două zapise identice, revenind fiecăruia câte unul. Conținutul lor a fost copiat în condica Divanului din Craiova și întărit de domnitorul Alexandru Constantin Moruzzi. Potrivit acestei învoieli, Ilinca Jianu, văduva lui Costache, a fost exclusă de la moștenirea rămasă de la bunicul lor, Radu Jianu, considerând că aceasta trebuie împărțită doar în două părți, lui Amza și lui Iancu. Potrivit documentelor, Ilinca a rămas cu proprietatea din Fălcoi, trei părți din moșia Grojdibod și părți de moșie în Zvorsca și Leu. La moartea sa, logofătul Costache Jianu a lăsat urmașilor săi o avere considerabilă, șapte moșii. Dintre acestea sunt cunoscute doar cele patru menționate anterior.¹³

Costache Jianu și soția sa, Ilinca (născută Izvoranu), au avut patru copii, toți băieți: Amza, Dumitrache, Iancu și Mihalache.¹⁴ Costache Jianu era un boier cu certe calități, a avut cinul de-al treilea logofăt și, un timp, a deținut o funcție importantă în aparatul administrativ, judecătoresc și fiscal al Munteniei, fiind numit în 1781 ispravnic al județului Romanai.¹⁵ Logofătul Costache Jianu, potrivit documentelor a murit prin 1791-1792, lăsând pe soția sa, Ilinca, cu patru copii, dintre care trei erau minori. Iancu, la moartea tatălui său avea patru-cinci ani.

Amza, cel mai mare dintre frați, a avut legături strânse cu marea boierime a țării și se bucura de o mare influență la Domnie. Ca și bunicul său, a avut rangul boieresc de sluger, apoi pe acela de paharnic. A îndeplinit mai multe funcții oficiale, între 1832-1843 a condus Sfatul Orășenesc Caracal. Amza Jianu și soția sa, Anica, au avut trei copii: un băiat, Ștefan și două fete, Maria și Elena.¹⁶ Ștefan (Fană) Jianu a deținut rangul de pitar și pe acela de serdar. A avut șase copii, patru băieți și două fete: Amza sau Zuță, născut în 1838 și decedat în 1893; Gheorghe, cunoscut și sub numele de Iorgu, născut în 1837 și decedat în 1903; Ștefan, născut în 1840 și decedat în 1899; Iancu sau Iencuț, nu se știe data nașterii, a decedat în 1908. Dintre fiii lui Fană Jianu, numai Zuță, și Iencuț au

¹² A.N.I., Filiala Craiova, *Hotărnicia Moșiei Fălcoiu*, Colecția Documente, CLXXX/22.

¹³ A.N.I., Filiala Craiova, Colecția Documente, CLXXX/24.

¹⁴ I.C. Filitti, *Catagrafia oficială de toți boierii Țării Românești*, în „Revista Arhivelor”, II, 1927-1929, pp. 349-350.

¹⁵ Paul Emanoil Barbu, *Haiducul Iancu Jianu. Adevăr și legendă*, București, 1998, p. 23.

¹⁶ Arhivele Naționale Istorice Centrale-București, *Catagrafia Țara Românească*, dos. 30/1838, f. 83.

avut descendenți pe linie bărbătească. Primul a avut patru băieți: Mihai, Nicola, Amza – renumit doctor și profesor universitar și Gheorghe. Iencuț a avut doi băieți, Ștefan și Ioan.

Al doilea frate al haiducului, Dumitrache Jianu a ocupat funcții importante, pe aceea de medelnicer, și s-a bucurat de sprijinul marii boierimi a țării. În timpul Revoluției de la 1848, Dimitrie Jianu a avut o poziție conservatoare. Având funcția de judecător la Caracal, s-a alăturat boierilor conservatori, care erau împotriva revoluției. La 24 iulie/6 august 1848, Dimitrie Jianu împreună cu Cănuță Jianu, Ion Viișoreanu și frații Izvoranu, boieri din Slatina, au plecat la Giurgiu pentru a lua legătura cu reprezentantul Porții Otomane, Suleiman Pașa, pentru a restabili ordinea regulamentară în Țara Românească. La 9/21 august s-au întors la Caracal și au strâns în jurul lor și pe ceilalți proprietari de moșii, restabilind vechiul regim.¹⁷

În anul 1859, Dimitrie Jianu, alături de Cănuță, Apostol, Nicolae și Grigore Jianu, au fost înscrși pe listele electorale în rândurile persoanelor cu drept de a fi aleși ca deputați în Adunarea Electivă a Munteniei.¹⁸

În familia lui Dumitrache și a Mariei Jianu s-au născut doi copii, Alecu și Ștefan (Stănuță)¹⁹. Alecu a fost înfiat de o rudă a Mariei din familia Racoviceanu, luând după înfiere numele de Alecu Racoviceanu. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, Stănuță Jianu și-a schimbat numele în Cezianu. De asemenea, moșia Corlătești din județul Romanați, moștenire a familiei, a luat numele de Cezieni. Moșia a ajuns în posesia lui Alecu Racoviceanu, fratele lui Stănuță.

Al treilea frate al haiducului Iancu Jianu a fost Mihalache, cel mai mic dintre ei. A fost căsătorit cu Safta, născută Urianu. De aici și înrudirea Jienilor cu boierii Urieni. A deținut titlul de pitar, a fost ca și fratele său, Dumitrache, contra Revoluției de la 1848. El a avut trei copii, un băiat, Apostol și două fete, Zoița și Păuna. Apostol a avut un băiat, Gheorghe sau Iorgu. Sora sa, Zoița s-a căsătorit cu Iorgu Geanoglu, ocârmuitor al județului Romanați.²⁰

Din neamul Jienilor, acela care și-a înscris numele în istoria și conștiința poporului nostru este Iancu, căruia – după cum se exprimă scriitoarea Butura Dumbravă – cântecul popular i-a împletit „cununa nemuririi, pe care nicio putere pământescă n-o dăruiește mai cu rost decât el”²¹. Despre adolescența și copilăria sa există puține informații. Memorialistul Ion Ghica notează în memoriile sale că, Iancu Jianu „...a fost crescut la moșie [...] lângă plugari, cu caii și cu pușca; vara la munca câmpului, iarna la urși și la capre negre; ajunsese de o dibăcie vestită în călărie și în vânatoare; încăleca fără a pune piciorul în scară, nici mâna pe coama calului și băga glonțul prin verigă de inel”²².

Iancu Jianu a trăit asemenea altor fii de boieri de rangul al treilea. El și-a petrecut anii copilăriei și ai adolescenței printre țăranii și fiii de țărani care lucrau proprietățile

¹⁷ *Anul 1848 în Principatele Române*, Tom II, București, Editura Carol Gobi, 1902, p. 371.

¹⁸ A.N.I., Filiala Craiova, Fond *Prefectura Dolj*, dos. 5/1858, f. 394/395.

¹⁹ A.N.I.C., *Catagrafii Țara Românească, județul Romanați*, dos. 30/1838, f. 83.

²⁰ Paul Emanoil Barbu, *op. cit.*, p. 26.

²¹ *Ibidem*.

²² Ion Ghica, *Din timpul zarvei. Scrisori către Vasile Alecsandri*, București, Editura Militară, 1970, p. 152.

Jienilor sau ale altor boieri. Astfel, a avut posibilitatea de a cunoaște modul de viață și de muncă, bucuriile și mai ales necazurile țărănimii. Așa se explică dragostea sa pentru țărani. Ca și alți fii de boieri, Iancu Jianu, după toate probabilitățile, a învățat carte la Școala de pe lângă Biserica Domnească din Caracal. După cum afirmă memorialistul Petre Pandrea, el cunoștea limbile slavonă și greacă. „Pentru știința sa de carte și de limbi” îl va folosi la 1821, Tudor Vladimirescu în calitate de diplomat.²³ Pe lângă Biserica Domnească, a funcționat mulți ani prima Școală Publică din capitala județului Romanați „întru luminarea și învățarea tinerilor dintr-acele oraș și județ”.

Fără îndoială, motivele haiduciei lui Iancu Jianu nu au fost generate de sărăcie, deoarece el deținea multe moșii, fiind un mic boier. Deși de origine boierească, Iancu Jianu s-a apropiat de cei mulți și obidiți, situându-se deasupra intereselor clasei din care provenea, susținând doleanțele celor săraci prin mijloace care sfidau legea și autoritatea. În privința momentului când Iancu Jianu a declanșat lupta haiducească, documentele vremii oferă informații prețioase. Devenind exponent al celor nemulțumiți și asupriți, în jurul lui Jianu s-au adunat răzvrătiți din tot județul, iar satele îi protejau și îi ajutau. Haiducul și ceata sa au acționat mai întâi în județul Romanați, unde Iancu Jianu cunoștea bine oamenii și locurile, ca unul ce trăia și avea aici proprietăți. Declanșând lupta împotriva regimului fanariot, prin anii 1809-1810, numai în decurs de trei luni, ceata lui Jianu a atacat și jefuit atâtea boieri, neguțători și arendași încât nimeni nu mai îndrăznește să mai iasă afară din casă.²⁴ Jianu și tovarășii lui cooperau cu o altă puternică ceată haiducească comandată de căpitanul Scarlat Fărcășanu. Prima acțiune în care s-a implicat ceata lui Iancu Jianu a constat în călcarea unui arendaș grec de pe moșia Brâncoveni din Romanați. Până la sfârșitul anului 1812, cetele comandate de Jianu și Fărcășanu pedepsiseră un mare număr de boieri, arendași, neguțători și alte persoane înstărite din județ. Acțiunile lor au luat amploare desfășurându-se atât în stânga, cât și în dreapta Dunării împotriva turcilor. Iancu Jianu este acela care l-a lăsat chior pe Osman Pazvantoglu, pașa de Vidin, cunoscut în epocă ca *Pasvante Chiorul*.

Constatând cu îngrijorare că cetele haiducești conduse de cei doi, trecuseră la acțiuni de amploare în toată țara, stăpânirea a inițiat măsuri drastice pentru urmărirea și prinderea lor. Măsurile inițiate nu au rămas fără urmări. În cursul lunii decembrie 1812, Iancu Jianu și ceilalți oameni din ceata sa au fost prinși de Poteră și întemnițați în închisoarea ispravnicatului din Caracal, apoi au fost trimiși la București. Iancu Jianu a obținut iertarea lui Vodă, iar la 2 octombrie 1813, domnitorul i-a acordat lui Jianu, rangul boieresc de al doilea mare pitar. La scurt timp, ispravnicul județului Romanați i-a încredințat lui Iancu Jianu o dregătorie pe plan local, aceea de zapciu de plasă. Nu rămâne în această funcție pentru mult timp și reia lupta, însă în 1815 este prins, judecat și condamnat la muncă silnică, în ocnă la Telegra, de unde a reușit să evadeze împreună cu tovarășii săi. În anul 1817, Iancu Jianu este prins și condamnat la moarte prin spânzurătoare.²⁵ Potrivit unui *obicei al pământului*, dacă un tânăr boier era condamnat la moarte prin spânzurătoare și nu săvârșise fapte de omor, putea fi amnistiat numai

²³ Paul Emanoil Barbu, *op. cit.*, p. 27.

²⁴ *Ibidem*, p. 50.

²⁵ *Ibidem*, p. 75.

dacă o tânără din aceeași clasă socială cu el îl lua de soț. Frații haiducului au intervenit pe lângă domnitor să schimbe decizia pedepsei. De asemenea, au intervenit pe lângă Sultana Gălășescu, domnișoară din anturajul domniței Ralu, fiica domnitorului Ioan Gheorghe Caragea, pentru a-l cere pe Iancu în căsătorie, ceea ce îi oferea haiducului posibilitatea de a scăpa de pedeapsa cu moartea. Sultana Gălășescu a obținut iertarea lui Iancu. La 10 aprilie 1817, domnitorul Caragea emite o carte de iertare, pe care o înaintează caimacamului Craiovei și boierilor divaniți. Iancu Jianu s-a căsătorit cu Sultana Gălășescu, căsătoria fiind binecuvântată și de domnitor, care a înzestrat-o pe Sultana cu 2500 taleri, bani lichizi și alți 200 taleri pentru cheltuielile nunții. La 16 noiembrie 1818, domnitorul Ioan Caragea părăsește tronul, locul său fiind luat de Alexandru Șuțu. Domnitorul Șuțu i-a acordat haiducului Iancu Jianu dregătoria de judecător la Romanați, funcție pe care a deținut-o până în 1821.²⁶

Pe timpul cât a fost judecător la Romanați, Iancu Jianu și soția sa au locuit în casa tatălui său din Caracal. Iancu a stabilit relații cu Tudor Vladimirescu încă din 1820, cunoscând planul de pregătire și organizare a revoluției. În timpul revoluției, Iancu l-a ajutat pe Tudor Vladimirescu să treacă cu pandurii Oltul spre București. În timpul scurtei domnii a lui Vladimirescu, Iancu Jianu a îndeplinit funcția de pitar²⁷ al curții. Ca urmare a dispoziției date de domnitor, la 18/30 aprilie 1821, Divanul a hotărât ca pitarul Ioniță Jianu și stolnicul Constantin Borănescu să meargă cu arzuri la valiul de Silistra, pentru a-l încredința pe acesta că mișcarea lui Tudor Vladimirescu din Țara Românească nu este îndreptată împotriva Imperiului Otoman, ci împotriva domnilor fanarioți.²⁸

Mehmet Selim îi oprește la Silistra și îi întemnițează până în august, după care le dă drumul și se întorc în țară. Ajuns în țară, Iancu a fost arestat de oamenii domnitorului Grigore al IV-lea Ghica, fiind eliberat în anul 1823. Începând cu acest an, Iancu Jianu nu se mai implică în nicio acțiune îndreptată împotriva ordinii sociale.

Până în anul 1830 nu au avut copii, a înfiat o fată din familia Sultanei, nepoată de soră, pe nume Marica sau Marița, care apare în testamentul soților Jianu. Din căsătoria lui Iancu Jianu cu Sultana s-a născut la 24 mai 1835, o fată Zița, Zoe sau Zinca. Boierul Iancu Jianu a decedat la 14 decembrie 1842²⁹, în urma unei boli de plămâni, fiind îngropat în Biserica cu hramul *Adormirea Maicii Domnului* din Caracal, ctitorie a familiei. Din anul 1910, osemintele sale se află în mormântul Jienilor din Cimitirul nr. 1 al orașului Caracal.

Marica, fiica adoptivă, s-a căsătorit cu Constantin Zaman în anul 1853, iar în anul 1855 s-a căsătorit și Zinca, luându-l de soț pe boierul Nicolae Șt. Dobruneanu cu care a avut șase copii (Fig. 3). După moartea lui Iancu, Sultana a continuat să-și ducă traiul alături de Zinca și Nae Dobruneanu în casa din Caracal (Fig. 4).

Casa haiducului Iancu Jianu din Caracal este construită în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, stil culă, alcătuită din parter și etaj. Parterul este format din trei

²⁶ V.A. Urechia, *Istoria Românilor*, Tom XIII, p. 190.

²⁷ Alimenta cu pâine curtea domnească.

²⁸ Paul Emanoil Barbu, *op. cit.*, p. 87.

²⁹ Luna, ziua și anul decesului sunt săpate pe piatra de mormânt.

încăperi de mici dimensiuni, una fără geam, accesul se face printr-o ușă din stejar. Casa dispune și de o pivniță în opt trepte, accesul în pivniță se face separat printr-o ușă tot din stejar. La etaj, accesul se face pe o scară în spirală din stejar, plasată în partea de est. Etajul clădirii este compus din trei camere spațioase, care comunică între ele, cu ferestre înalte și un cerdac larg și luminoș care inițial nu a fost închis. Casa a fost moștenită de familia Dobruneanu și locuită până în anul 1945 (Fig. 5a, 5b). Din anul 1950, a fost amenajată ca *Muzeu de Etnografie*, iar din anul 1968, a fost amenajată ca o *Casă Memorială*, având în expoziție obiecte care au aparținut familiilor boierilor Jieni și Dobruneni. În prezent, se află în restaurare.

Acțiunile justițiare ale haiducului Iancu Jianu sunt evocate în baladă, cântecul bătrânesc și cântecul haiducesc. Balada lui Iancu Jianu este cunoscută într-o gamă bogată de variante ce au avut o largă circulație pe teritoriul țării, cu precădere în Oltenia:

N-ați auzit de-un Jian
De-un Jian, de un oltean,

sau

Frunză verde maghiran
N-ați auzit de-un oltean
De-un oltean românățean
Ăla e Iancu Jianu;
Tu, Jianule vestit
Zece ani ai haiducit
Mie-mi place să jupoi
Pe boieri și pe ciocoi
Să le iau averi și bani
Să dau la copii orfani.

Figura lui Iancu Jianu a oferit un subiect generos și pentru cinematografie. O primă peliculă a fost realizată în 1928, care nu se mai păstrează. Pentru filmul *Iancu Jianu* au fost scrise două scenarii, unul de poetul D. Ciurezu, și altul de N.N. Șerbănescu și Isaiia Răcăciuni. S-a impus cel de-al doilea scenariu, având la bază romanul *Haiducii* al scriitoarei Bucura Dumbravă. Interpretul titular al rolului Iancu Jianu a fost actorul Dorin Sireteanu de la Teatrul Național din București, iar în rolul Sultanei, actrița Iva Dugan. Cea de-a doua peliculă din 1981, în regia lui Dinu Cocea, are două părți: *Iancu Jianu zapciul* și *Iancu Jianu haiducul*. Scenariul nu respectă adevărul istoric. Protagonistul filmului este actorul Adrian Pintea.³⁰

Vestitul erou popular Iancu Jianu a fost prezentat în istoriografie în toată complexitatea vieții și activității sale. Pentru orașul Caracal, figura lui Iancu Jianu reprezintă o adevărată emblemă.

³⁰ Paul Emanoil Barbu, *op. cit.*, pp. 163-177.

Fig. 1. Blazonul familiei Jianu, după Emanoil Hagi-Mosco, *Steme Boierești din România*, București, Editura Socec, 1918, p. 6.

Fig. 2. *Iancu Jianu*, tablou pe pânză, pictor Hortensia Popescu, Caracal.

Fig. 3. Familia Dobruneanu cu patru dintre copii lor,
Colecția de fotografii a Muzeului Romanațiului, Caracal.

Fig. 4. Sultana Jianu (Gălășescu) și nepotul său, Iancu Dobruneanu,
Colecția de fotografii a Muzeului Romanațiului, Caracal.

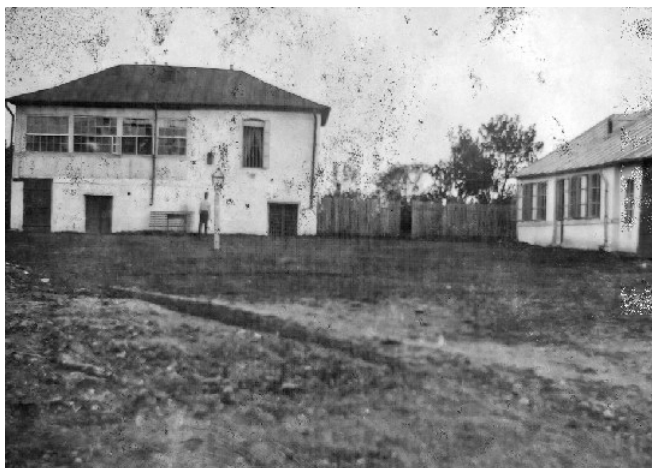

Fig. 5 a. Casa Iancu Jianu, 1898, Colecția de fotografii a Muzeului Romanișului, Caracal.

Fig. 5 b. Casa Iancu Jianu, 1927, Colecția de fotografii a Muzeului Romanișului, Caracal.

Cristina BOȚOGHINĂ

GHEORGHE (GEORGE) BENGESCU ȘI EPOCA SA

GHEORGHE (GEORGE) BENGESCU AND HIS ERA

Abstract: *Gheorghe (George) Bengescu, writer and diplomat, translator, member of the Romanian Academy, was endowed precisely for the meticulous and passionate toil of his erudite works, thus continuing the tradition of his ancestors. George Bengescu was born on August 30/September 13, 1848, in Craiova. He was the son of Grigore Bengescu and Elena (born Goleescu) Bengescu, the daughter of the great scholar Gheorghe (Iordache) Goleescu, becoming one of the distinguished diplomats of the young Romanian state. George Bengescu represented the country with great dignity and professionalism, acting as a cultural ambassador in several European capitals: London, Paris, Brussels, Athens and Constantinople. The publication and editing of some of Voltaire's works made him known and appreciated in specialized circles. He was also concerned with the generous idea that our literature should be known in the West world. He translated Vasile Alecsandri's Pastels into French and some of Ion Alexandru Brătescu-Voinești's prose. His literary interest focused on Queen Elizabeth of Romania, to whom he dedicated a biography, as well as other writings. In 1921 he was elected an active member of the Romanian Academy. He died on 22nd of August 1922 and was buried in the Flămânda cemetery in Câmpulung Muscel.*

George sau Gheorghe¹ Bengescu, om de litere și diplomat², traducător³, membru al Academiei Române, a fost înzestrat anume pentru truda minuțioasă și pasionată a lucrărilor de erudiție, continuând astfel tradiția strămoșilor săi. Pe timpul vieții s-a bucurat de o frumoasă prețuire, activitatea sa fiind cunoscută „în cercul erudiților și în lumea prietenilor”⁴ pentru ca, apoi, peste numele său să se aștearnă dacă nu uitarea, cel puțin nepăsarea.

Este de observat că în epoca modernă aproape nu a fost cărturar român care să nu simtă nevoia de a-și recomanda neamul lumii occidentale. Istorici și publiciști de orientări diverse s-au regăsit pe aceeași platformă în momentele de criză, când era nevoie de a se explica lumii situația și drepturilor românilor. Istoricul Al. Zub consideră că:

unor Kogălniceanu, Bălcescu, Hașdeu, Xenopol li se adăugau în acest sens C. Negri, D. Bolintineanu, I. Ghica și nu în ultimul rând, George Bengescu, pentru a nu aminti decât puține nume dintr-o serie ce se arată a fi și prin lungimea ei semnificativă⁵.

¹ De cele mai multe ori, era numit și semna George, dar Academia Română l-a primit cu numele de Gheorghe.

² Mihai Sorin Rădulescu, *George Bengescu – om de litere și diplomat*, în „Memorie și strămoși”, București, Editura Albatros, 2002, p. 113; Rudolf Dinu, *Diplomația Vechiului Regat 1878-1914, Studii*, București și Cluj-Napoca, Monitorul Oficial și Presa Universitară Clujeană, 2014, p. 178; Ioan Oprea, *Pagini din istoria diplomației românești*, Alba Iulia, Editura Altip, 2020, p. 79.

³ Elisabeta Novac, *George Bengescu – traducător*, în „Museum XI: Golești – 500 de ani de istorie. Studii și comunicări științifice”, Golești, 2012, p. 145.

⁴ Nicolae Iorga, *Gheorghe Bengescu*, în „Universul”, an XL, nr. 211, 8. IX.1922, p. 1.

⁵ Alexandru Zub, *Istorie și istorici în România interbelică*, Iași, Editura Junimea, 1989, p. 117.

George Bengescu a trăit într-o perioadă dominată de marii noștri clasici, și-a desfășurat activitatea în străinătate și are meritul de a fi contribuit la mai buna cunoaștere peste hotare a istoriei și culturii noastre, la sporirea prestigiului științei românești.

Considerăm util un demers precum cel de față, prin intermediul căruia dorim să realizăm o scurtă radiografie a personalității celui care a știut să armonizeze activitatea intelectuală cu munca în slujba țării lui.

Mediul din care provenea George Bengescu, coborât din două vechi familii boierești (Bengescu și Goleșcu), explică în mare măsură educația și preocupările sale literare. A fost nepotul lui Gheorghe (Iordache) Goleșcu, unul dintre marii cărturari ai Țării Românești din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Mama sa era Elena Goleșcu, iar unul dintre frații acesteia era Dimitrie G. Goleșcu (1807-1882)⁶, care după studii strălucite în Franța, cu evidente scripuri de patriotism în toiul revoluției pașoptiste⁷, și-a făcut din Belgia o a doua patrie. Acesta s-a stabilit în faimoasa stațiune balneară Spa, în apropiere de Liège, căsătorindu-se cu o belgiancă. Dimitrie G. Goleșcu a lăsat o serie de scrieri literare, consacrandu-se după 1850 studiului filosofiei, istoriei, esteticii și teologiei⁸, „Réflexions morales ou religieuses” fiind singura lui carte tipărită⁹. Un alt frate al mamei sale, a fost Alexandru G. Goleșcu-Negru, unul dintre fruntașii Revoluției de la 1848 din Țara Românească.

Descendența sa din „nabila familie a Goleștilor, atât de franceză prin inimă și spirit, și în același timp atât de românească prin ardoarea patriotismului său”¹⁰, după cuvintele lui George Bengescu, a constituit pentru el un motiv de mare mândrie și o permanentă încurajare pentru scrierile sale literare.

Grigore Bengescu (1824-1881), tatăl lui George Bengescu, a fost fiul lui Alexandru Samurcaș, vel comis la 1816 și vel clucer la 1819 și al Mariei Bengescu, fiica paharnicului Ștefan Bengescu – luase numele de familie al mamei sale după divorțul de primul ei soț, copiii trăind lângă mama lor, la Craiova.¹¹ După ce a participat la Revoluția de la 1848 din Țara Românească, Grigore Bengescu a făcut carieră ca director general al Arhivelor Statului (1862-1864), pe care le-a reorganizat după unirea celor două principate dunărene. A fost membru al Consiliului de Stat al Principelui Cuza, ministru al Justiției și al Cultelor în 1865 și director general al Teatrelor. Grigore Bengescu a fost educat la Viena, deținea o bibliotecă bogată cu numeroase cărți în limba franceză și era un distins bibliofil. Acesta s-a căsătorit cu Elena Goleșcu, fiica lui Gheorghe (Iordache) Goleșcu, cu care a avut patru copii: George (13 septembrie 1848, Craiova-22 august

⁶ Anastasie Iordache, *Goleștii. Locul și rolul lor în istoria României*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1979, p. 26; Danil Luca, *Dimitrie Goleșcu, formația intelectuală și preocupările culturale*, în „Museum XI: Goleștii – 500 de ani de istorie. Studii și comunicări științifice”, 2012, Golești, p. 220.

⁷ Grigore Constantinescu, *Dimitrie Goleșcu și revoluția de la 1848*, în „Museum XI: Goleștii – 500 de ani de istorie. Studii și comunicări științifice”, Golești, 2012, p. 217.

⁸ Danil Luca, *op. cit.*, p. 4.

⁹ Mihai Sorin Rădulescu, *Goleștii din Belgia. Contribuții epistolare*, în „Materiale de Istorie și Muzeografie”, București, 2013, p. 210; Grigore Constantinescu, *op. cit.*, p. 218.

¹⁰ Gheorghe Bengescu, *Despre activitatea literară a unor membri ai familiei Goleșcu în cursul secolului al XIX-lea*, București, Editura Cultura Națională, 1923.

¹¹ George D. Florescu, *Gheorghe Gr. Bengescu*, manuscris în Colecția Georges N. Grant, p. 1.

1922, Câmpulung Muscel), Maria (21 iulie 1850-8 iulie 1936), Alexandru (Achile, 1853-1924) și Elena (1856-1927).

Marea pasiune pentru cultura franceză a familiei Bengescu, înrudită cu boierii Golescu cum am menționat în rândurile de mai sus, s-a transmis mai ales Mariei și lui George. Maria Bengescu a trăit în Franța, fără a rupe definitiv legăturile cu membrii familiei și cu țara, necăsătorită, discretă, închinându-și viața preocupărilor artistice. Acestei foste eleve de la École du Louvre îi datorăm volumul „*Mélanges d'art français*”¹², care exprimă interesul său deosebit pentru Raffet, De la Tour, Carpeaux, precum și pentru mobilierul francez din secolul al XVIII-lea. În anul 1914, Academia Franceză i-a decernat Premiul Charles Blanc pentru valoarea cărții, precum și frumoasei ținute literare.¹³ Domnișoara Maria Bengescu a scris un studiu substanțial despre „*L'Art en Roumanie*”, care a apărut în fruntea unui album „*La Roumanie en images*”, publicat la Paris în 1919, mulțumită „liberalității” domnului Aristide Blank și executat sub îndrumarea distinsului arhitect român Petru Antonescu.¹⁴ Dintre frați, aceasta nu s-a înțeles decât cu George, căci amândoi făceau „parte din marea familie a intelectualilor ce se trăgeau din viața cărturarului Iordache Golescu”¹⁵. La Muzeul Rodin din Paris există în prezent un bust al ei, realizat de marele artist.¹⁶

Printr-o stranie coincidență, bătrânul cărturar Gheorghe (Iordache) Golescu s-a stins la Orșova, în anul și luna în care nepotul său, vedea lumina zilei în capitala Olteniei. George Bengescu s-a născut la 30 august/13 septembrie 1848, la Craiova, și s-a încadrat de la începutul vieții sale într-un tipar educațional al copiilor din familiile boierești din secolul al XIX-lea românesc.

Între anii 1857-1867, George Bengescu și-a făcut studiile la Paris, la Liceul *Louis le Grand*, iar în 21 noiembrie 1867 obținea licența eliberată de Facultatea de Litere din capitala Franței¹⁷. Probabil în această perioadă a deprins și dragostea pentru literatură, amănunt despre care vorbește și în cartea sa autobiografică „*Câteva suvenire ale carierei mele*”¹⁸. Din acești ani petrecuți la Paris a rămas o importantă corespondență în limba franceză, între elevul Bengescu și tatăl său.¹⁹

După absolvirea cu succes a Facultății de Litere, s-a înscris la Facultatea de Drept din Paris, dar s-a mutat în Belgia, din cauza războiului franco-prusac, izbucnit în 1870. Facultatea de Drept din Liège i-a conferit, la 22 decembrie 1870, diploma de *candidat în*

¹² Georges Bengesco, *Les Golesco*, Paris, Pion, 1921, p. 273.

¹³ *Ibidem*, p. 269.

¹⁴ Gabriel Badea-Păun, *Carmen Sylva Uimitoarea Regină Elisabeta a României 1843-1916*, București, Editura Humanitas, 2012, p. 91.

¹⁵ Zoe Cămărășescu, *Amintiri*, București, Editura Vitruviu, f.a., p. 198.

¹⁶ Mihai Sorin Rădulescu, *George Bengescu – om de litere și diplomat*, în „*Memorie și strămoși*”, București, Editura Albatros, 2002, p. 232.

¹⁷ Muzeul Viticulturii și Pomiculturii Golești, Depozit documente, nr. inv. 9960/916.

¹⁸ George Bengescu, *Câteva suvenire ale carierei mele*. Ion Ghica, V. Alecsandri, Alexandru Lahovari, Bruxelles, Editura Paul Lacomblez, 1899, p. 12.

¹⁹ Vasile Novac, Georges N. Grant, *Contribuții la viața și activitatea lui Georges Bengescu, membru al Academiei Române*, în „*Museum. Studii și comunicări de istorie și etnografie*”, Golești, 1978, p. 235.

drept cu distincție²⁰, iar, la 23 mai 1871, diploma de *doctor în științe politice și administrative*, conferită tot cu distincție²¹.

Ostilitățile de pe front, dezastrul militar desăvârșit la Sedan, precum și ororile războiului franco-prusac (1870) l-au afectat profund pe George Bengescu. Marcat de drama războiului, George Bengescu a scris două poezii: „*Alea jacta est*” și „*Aux mères*”, considerate primele creații mature pe tărâm literar.²²

George Bengescu a revenit în anul 1871 în România, unde a obținut postul de procuror pe lângă Tribunalul Ilfov.²³ În anul următor, a devenit secretar I la Agenția diplomatică de la Viena, avându-l ca șef de misiune pe P.P. Carp. George Bengescu nu a rămas în acest post decât zece luni, demisionând la 19 octombrie 1872. Cariera sa în diplomatie a fost întreruptă timp de opt ani. Neavând în capitala Franței nicio ocupație serioasă, a mers la profesorul său de la Facultatea de Litere, „învățătură și vestitul elenist Egger”, pentru a-i indica subiectul unei teze de doctorat în litere. Acesta i-a propus să explice motivul pentru care scriitorul francez Voltaire nu s-a bucurat de succes cu „*Piese de comedie*”. Documentându-se pentru teza sa, George Bengescu și-a dat seama de necesitatea redactării unei bibliografii dedicată operelor lui Voltaire, așa cum și Émile Picot, unul dintre marii erudiți filo-români ai epocii, lucra la bibliografia literară a lui Corneille.

În acest scop, din 1876 și până în 1881, s-a aplecat cu multă conștiinciozitate asupra studiului la Biblioteca Națională din Paris, fapt ce l-a determinat să declare peste ani:

„Mi găsisem în sfârșit adevărata vocațiune și toate distincțiunile, toate onorurile ce mi-au fost conferite mai în urmă nu mi-au procurat satisfacțiunea deplină și fără amestec ce resimțeam când descopeream vreo edițiune necunoscută a autorului meu de predilecțiune, sau vreo notiță manuscrisă interesantă, uitată între două pagini îngălbenite, de către un bibliofil sau un comentator din vremea trecută²⁴.”

George Bengescu, bibliograful lui Voltaire și al raporturilor româno-franceze, fusese primul învățat român promovat de Academia Franceză, ca asociat român. Astfel, în aprilie 1882 a apărut primul volum din cele patru ale „*Bibliografiei Voltairiene*”, iar ultimul a văzut lumina tiparului în anul 1890. Lucrarea are aproape două mii de pagini pe hârtie manuală, de excelentă calitate, imprimată cu mare grijă, fiind și o valoroasă piesă de bibliofilie. Truda sa i-a adus răsplată, fiind decorat în anul 1890 cu ordinul *Legiunea de onoare franceză de mare ofițer*.²⁵ În țară, principalii susținători au fost: Titu Maiorescu, B.P. Hașdeu și Ionescu-Gion, iar în străinătate, lucrarea a fost foarte apreciată de oameni de litere francezi: Ernest Renan, Hippolyte Taine, Gaston Boissier, Leconte de Lisle, Sully Prudhomme, Jules Lemaître.²⁶

²⁰ *Ibidem*, p. 237.

²¹ *Ibidem*.

²² Dan Rîpă-Buicliu, Nicolae Vasilescu-Capsali, *George Bengescu – cronicar literar al evenimentelor din Franța anulului 1870*, în „*Museum. Studii și comunicări de istorie și etnografie*”, Golești-Argeș, 1978, pp. 269-275.

²³ Vasile Novac, Georges N. Grant, *op. cit.*, p. 239.

²⁴ George Bengescu, *Câteva suveniruri ...*, p. 39.

²⁵ Muzeul Viticulturii și Pomiculturii Golești, Depozit documente, nr. inv. 10001/701.

²⁶ George Bengescu, *op. cit.*, p. 89.

În 1893, în semn de recunoaștere pentru lucrarea eruditului român, George Bengescu a primit Crucea de Comandor al Legiunii de Onoare. În 1894, George Bengescu a devenit membru al Consiliului de administrație al „Societății de istorie literară din Franța”, prezidată de Gaston Boissier. Dintre lucrările sale care interesează în egală măsură știința românească și franceză, cităm: „Bibliographie franco-roumaine du XIX-e siècle” (Ouvrage imprimé ou édité en France, Bruxelles, P. Lacomblez, 1895, în -8° cu o a 2-a ediție la Paris, Leroux, 1907, în -8^o²⁷) și „Essai d’une bibliographie sur la question d’orient. Orient europeen (1821-1827)” (Bruxelles, P. Lacomblez et Paris, Le Soudier, 1897, în -8^o²⁸). Lucrările menționate anterior, au rămas până astăzi de referință pentru cei care se interesează de interferențele culturale ale celor două țări.

În 1898, George Bengescu a fost ales vicepreședinte al societății prestigioase, conduse de Gaston Paris, reputat filolog de la sfârșitul secolului al XIX-lea. De asemenea, „Societatea de Istorie diplomatică”, prezidată de Ducele de Broglie, l-a ales ca membru corespondent pentru România. Alături de Pompiliu Eliade, George Bengescu figurează printre pionierii acestui domeniu de studiu, de mare importanță pentru a pricepe istoria modernă a românilor.

Un rol deosebit în modernizarea României l-a avut diplomația, care a servit cu credință ceea ce conducătorii României au identificat ca valori fundamentale și au trasat diplomaților directive spre împlinirea acestora prin relațiile internaționale. Voi prezenta pe scurt, funcțiile deținute în cariera diplomatică.

După cum știm, în diplomație nu se intra cu ușurință: pe lângă originea socială, aristocratică de regulă, o bună pregătire școlară, chiar universitară pentru posturile superioare, trebuia obligatoriu cunoștințe de limbi străine. Întrunirea acestor condiții, precum și recomandarea lui Ion Ghica, pe atunci ministru plenipotențiar la Londra, au făcut posibilă numirea lui George Bengescu la 9 ianuarie 1882 ca al doilea secretar al Legației Române din capitala britanică, în locul lui G.Em. Lahovary.²⁹ Între 18 octombrie 1882 și 31 martie 1885, George Bengescu a obținut funcția de secretar II în cadrul Legației Române din Paris, în locul lui Al. Brăiloiu. Superiorii săi erau ministrul plenipotențiar Mihail Pherekyde și secretarul I Alexandru Odobescu. În lunile mai-august 1883, George Bengescu a fost trimis la Bruxelles pentru a gira legația României de acolo.

Ca urmare a demisiei lui Alexandru Odobescu, George Bengescu a devenit la 12 aprilie 1885 întâiul secretar al Legației Române din Paris. A urmat o ascensiune profesională notabilă, astfel că la 30 august 1889, George Bengescu a fost avansat în postul de consilier de legație, în cadrul aceleiași reprezentanțe diplomatice. La 1 martie 1891, el a fost numit „trimis extraordinar și ministru plenipotențiar” la Bruxelles și la Haga, în locul lui Ioan Văcărescu (tatăl Elenei Văcărescu). În acea perioadă, Alexandru Lahovary a fost numit ministrul Afacerilor Străine.³⁰ Unul dintre membrii misiunii

²⁷ Vasile Novac, Georges N. Grant, *op. cit.*, p. 257.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ Muzeul Viticulturii și Pomiculturii Golești, Depozit documente, nr. inv. 9965/921.

³⁰ Liviu Brătescu, Alexandru N. Lahovari. *Diplomatul și omul politic*, în <https://arhiveleolteniei.ro/wp-content/uploads/2018/12>.

române la Bruxelles, condusă de George Bengescu, era maiorul Constantin Coandă, atașat militar al Legației, tatăl lui Henri Coandă. La 3 iulie 1896, George Bengescu a fost desemnat să reprezinte România, de asemenea, pe lângă Curtea Regală din Atena, rămânând ministru plenipotențiar la Bruxelles și la Haga³¹. Printre atribuțiile sale ca diplomat i-a revenit și inaugurarea, în anul 1897, a standului Regiei Monopolurilor Statului din România la Expoziția Internațională de la Bruxelles. Ziariștii de la „Journal de Bruxelles” au apreciat ca fiind încântătoare festivitatea inaugurală, care a fost deschisă de reprezentantul diplomatic al guvernului de la București, în persoana lui George Bengescu.³² Ca urmare a conflictului izbucnit între el și Dimitrie A. Sturza, în acea epocă ministru al Afacerilor Străine, George Bengescu și-a dat demisia din funcția de ministru plenipotențiar în cele trei capitale amintite, demisie care a fost aprobată la 1 martie 1898. Doi ani mai târziu, la 1 decembrie 1900, George Bengescu a fost numit consul general la Constantinopol, în locul lui Dimitrie C. Petrescu. Postul său următor în diplomatie a fost acela de delegat la Comisia Europeană a Dunării, începând cu 1 aprilie 1905, în locul lui Trandafir G. Djuvara. La 1 august 1906, el a primit gradul de ministru plenipotențiar cl. I. Ca urmare a cererii sale, George Bengescu a ieșit la pensie, la 1 ianuarie 1908.³³

Întreaga sa carieră diplomatică s-a desfășurat în strânsă legătură cu cercetările de istorie literară. George Bengescu nu a fost singurul dintre diplomați care a întreprins investigații de istorie culturală – Constantin Esarcu, Raul Bossy, Ioan C. Filitti sunt diplomați români ce au căutat documente despre români în bibliotecile din străinătate. George Bengescu își aducea aminte că Alexandru Odobescu și-a folosit timpul petrecut în post la Paris pentru a se documenta pentru opera sa monumentală „Le Trésor de Pétrossa”.

Informații prețioase despre diplomații români pe care George Bengescu i-a cunoscut în capitalele europene, aflăm din cartea sa autobiografică, menționată anterior, dar și din corespondența purtată de acesta cu Ion Bălăceanu.³⁴ Cităm din ea referirea despre Ion Bălăceanu. Acesta a fost:

unul din cei mai vechi diplomați ai noștri; carele, după ce a luat o parte însemnată la toate faptele mărețe ale renașterii României, de la 1848 încoace, a reprezentat țara cu dibăcie și strălucire³⁵,

în marile capitale europene.

După numirea, în februarie 1885, a lui V. Alecsandri ca Ministru al României la Paris³⁶, relațiile lor au devenit din ce în ce mai cordiale și mai intense. În iarna

³¹ *Ibidem*, p. 116.

³² Laurențiu Vlad, *Pe urmele „Belgiei Orientului” România la expozițiile universale sau internaționale de la Anvers, Bruxelles, Liège și Gand (1894-1935)*, București, Editura Nemira, 2004, p. 53.

³³ *Reprezentanțele diplomatice ale României*, vol. I, 1859-1917, București, Editura Politică, 1967; Mihai Sorin Rădulescu, *op. cit.*, p. 124; Vasile Novac, Georges N. Grant, *op. cit.*, p. 237.

³⁴ Vasile Novac, *Câteva scrisori inedite adresate de Ion Bălăceanu lui (Gheorghe) George Bengescu în „Muzeul Național de Istorie a României”*, nr. XII, 2000, București, pp. 135-141.

³⁵ *Ibidem*, p. 161.

³⁶ *Ibidem*.

anului 1885-1886, George Bengescu a început a strânge de la Vasile Alecsandri „o serie de notițe biografice și suvenire personale”³⁷, ce le va folosi în studiul publicat în „Convorbiri literare”. George Bengescu păstra vie în memoria sa amintirea acelor prețioase convorbiri, în cursul cărora poetul l-a inițiat la

lucruri și la fapte de un interes capital, nu numai pentru biografia lui personală, dar și pentru istoria noastră națională de la 1840 încoace³⁸.

Apreciind plăcerea cu care evoca anii copilăriei și tinereții, camarazii de școală, tovarășii de luptă „chiar rivali ai săi, poeți, literatori, ziariști, autori dramatici, academicieni, bărbați de stat etc.”³⁹, subliniază faptul că, și dacă avea motive să se plângă de unii din ei,

el n-a arătat niciodată vreun semn de invidie, n-a pronunțat o singură vorbă de dispreț sau ură... căci el avea un suflet într-adevăr nobil și mărinimos; el a cântat numai patria, libertatea și amorul, privind din înălțimea geniului său toate patimile omenеști⁴⁰.

Entuziasmat de această inițiativă, el o salută astfel:

Nimic deci nu putea fi mai nimerit nici mai glorios pentru Academia Română, nici mai demn pentru națiune decât hotărârea luată de a conserva printr-un monument măreț meritele și virtuțile unui asemenea bărbat⁴¹.

Acest articol îi prilejuiește autorului noi aprecieri și sublinieri ale meritului ilustrului său prieten:

Dacă un poet a știut să miște și farmece la noi, de la cel mai mare până la cel mai mic, pe toți aceia care au o inimă românească, acel poet a fost desigur Alecsandri, căci tot ce e românesc pare a fi trecut în versurile sale, căci însăși patria pare a fi exprimat dorințele, speranțele, durerile și bucuriile sale prin glasul lui duios și răpitor.

Această particularitate proprie și caracteristică a geniului lui Alecsandri a fost de multe ori nesocotită⁴².

O altă subliniere importantă pe care o face Bengescu este că, dacă în anumite poezii ca *Dumbrava Roșie* sau *Legende*,

dragostea de țară și simțirile patriotice ale poetului țin loc de căpetenie... cea mai mare parte din operele lui dramatice au fost scrise cu gândul și cu intențiunea bine hotărâtă de a biciui și de a distruge, prin arma atotputernică a batjocurei, toate înrăuirile vițioase și nefaste care pociseră limba și stricase moravurile noastre naționale... Alecsandri a satirizat tot ce nu era curat românesc, pe toți acei ale căror obiceiuri, apucături, limbagiu, costum chiar, erau potrivnice ideilor de renaștere și de regenerare națională preconizate și apărute de dânsul⁴³.

³⁷ *Ibidem*, p. 187.

³⁸ *Ibidem*, pp. 188-189.

³⁹ *Ibidem*, p. 190.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ George Bengescu, *Alecsandri patriot. Câteva cuvinte cu prilejul monumentului lui...*, Extras din „Revista. Idealistă”, nr. 1, București, 1904, p. 17.

⁴² *Ibidem*, p. 4.

⁴³ *Ibidem*, p. 1.

Versiunea franceză a versurilor lui V. Alecsandri și mai ales a *Pastelurilor*, traduse și publicate de George Bengescu în 1902, la Bruxelles, a fost deosebit de bine primită de membrii Academiei Române.

Din cele relatate mai sus, reiese interesul și preocuparea eruditului George Bengescu, ca literatura noastră să fie cunoscută și în Occident.

Interesul literar al lui George Bengescu s-a îndreptat, de asemenea, spre personalitatea lui Carmen Sylva – Regina Elisabeta a României – căreia i-a consacrat o biografie și alte scrieri.⁴⁴ Propunerea lui George Bengescu de a scrie biografia Reginei Elisabeta a fost acceptată cu bucurie de aceasta, măgulită de faima autorului. De-a lungul anului 1903, Regina Elisabeta a discutat deseori cu George Bengescu. Biografia lui Carmen Sylva a apărut în anul 1904, în versiune franceză și apoi în anul 1905, în versiune modificată, în românește. Deși George Bengescu nu a folosit decât puțin din savurosul material pe care suverana i-l pusese la dispoziție, el l-a depus la Biblioteca Academiei Române, lăsând viitorilor biografi o sursă de mare valoare. Chiar și așa trunchiată, lucrarea lui George Bengescu rămâne poate cea mai însemnată biografie a Reginei Elisabeta.⁴⁵

Un scriitor român care l-a fascinat pe George Bengescu prin opera sa în proză adresată copiilor a fost Ioan Alexandru Brătescu-Voinești, din scrierile căruia a reușit să traducă într-o excelentă franceză doar un număr de șase povestiri: „Neamul Udreștilor” (*La race des Udresco*), „Un om” (*Un homme*), „Coana Eleonora” (*Madame Eléonore*), „Sâmbăta” (*Le Samedi*), „Puiul” (*Le Cailleteau*) și „Microbul” (*Le Microbe*).⁴⁶

George Bengescu a pus în valoare preocupările câtorva filoromâni francezi privitoare la istoria patriei sale. Este vorba, mai întâi, de o colaborare cu Émile Picot, fost secretar al Regelui Carol I și membru de onoare al Academiei Române. Începând din 1880, Émile Picot a susținut un curs de istorie românească la „École des Langues Orientales Vivantes” din Paris, un curs din care lucrarea despre Alexandru cel Bun nu este decât o parte. Era, însă, nevoie de a face materialul publicabil.

O altă întâlnire a lui George Bengescu cu trecutul țării sale a dus la publicarea postumă a unei lucrări de A. Ubicini despre începuturile istoriei românești.

Scrise în bună măsură ca argument în conflictul său cu D.A. Sturdza, pentru a-și expune succesele literare din Franța, amintirile lui George Bengescu („Câteva suveniruri ale carierei mele”) constituie o mărturie prețioasă asupra diplomației românești de la sfârșitul secolului al XIX-lea, precum și asupra prezenței culturale românești în Franța în această epocă. Scrierea se concentrează asupra figurilor lui Ion Ghica, Vasile Alecsandri și Alexandru Lahovary, prieteni și protectori ai lui George Bengescu. El nu a intrat în politică, dar simpatiile sale se îndreptau spre oameni politici conservatori, precum Lascăr Catargiu, P.P. Carp, generalul I. Em. Florescu și Alexandru Lahovary.

Postum, în anul 1932, au fost publicate scrisorile sale adresate lui Iacob Negruzzi

⁴⁴ *Ibidem*, p. 2.

⁴⁵ Gabriel Badea-Păun, *Carmen Sylva Uimitoarea Regină Elisabeta a României 1843-1916*, București, Editura Humanitas, 2012, p. 37.

⁴⁶ Vasile Novac, Georges N. Grant, *Contribuții la viața și activitatea lui Georges Bengescu, membru al Academiei Române*, în „Museum. Studii și comunicări de istorie și etnografie”, Golești, Argeș, 1978, p. 240.

între anii 1878-1879, iar în anul 1939, traducerea în franceză a romanului lui Duiliu Zamfirescu, „Viața la țară”, însoțită de o prefață a lui Paul Valéry.

Activitatea intensă în domeniul istoriei (studiul său despre domnitorul Moldovei, Alexandru cel Bun, scris împreună cu Émil Picot) și literelor a făcut posibilă alegerea sa, la 4 iunie 1921, ca membru activ al Academiei Române – Secțiunea istorică. Boala l-a împiedicat să fie prezent în București, la ședințele din mai-iunie 1922, spre a-și rosti discursul de intrare ce și-l pregătise.⁴⁷ În mesajul inaugural, la care i-a răspuns Nicolae Iorga, a evocat „Activitatea literară a unor membri din familia Golescu în veacul al XIX-lea”, temă căreia îi dedicase anterior un studiu însemnat.

Răspunsul lui Nicolae Iorga, scris și nerostit, reflectă înalta apreciere pe care Academia Română o acorda noului ei membru. Nicolae Iorga spunea că intrarea lui Bengescu în Academie era târzie

pentru dânsa, pentru lucrările ei, care demult, în anumite domenii avea nevoie de știința și talentul d-voastră... Ne veniți târziu, dar aflăm o compensație, ... în cunoștința meritelor pe care vi le-ați câștigat pe un teren de studiu unde cerințele sunt foarte mari și controlul foarte sever⁴⁸.

George Bengescu s-a căsătorit de două ori: în februarie 1873, mai întâi cu Zoe, fiica lui Constantin Kretzulescu (frate cu Nicolae) și a Luxandrei, născută Dedulescu, și în 1899 cu Ana Paris/Anna Parys, o actriță belgiancă. Din prima căsătorie a avut două fete: Alexandrina, care s-a căsătorit cu pictorul Nicolae Grant⁴⁹, și Elena, care nu s-a căsătorit. Din a doua căsătorie nu a avut copii. Începând din anul 1908, a trăit retras la Grand-Leez, lângă Namur, în Belgia, la proprietatea celei de-a doua soții.

În toamna anului 1921, a revenit în țară, ca urmare a primirii lui ca membru activ al Academiei Române. S-a stabilit la Câmpulung Muscel, la fiica sa Alexandrina N. Grant și, la 22 august 1922, orele 6 dimineața, în urma unor neînțelegeri cu soția sa, se stinge din viață.

Am speranța ca după moartea mea modestul meu nume să supraviețuiască câtă-va vreme în suvenirul celor care iubesc munca, studiul și literale. Aceasta este soarta pe care am visat-o încă din tinerețea mea; acesta a fost idealul meu, când aveam două-deci de ani ..., acest este, cum zic predicatorii harul ce mi-l doresc⁵⁰.

Acestea au fost rândurile lăsate de un mare erudit, care a fost înmormântat cu onoruri militare în cimitirul „Flămânda” din orașul Câmpulung Muscel.

⁴⁷ Gheorghe Bengescu, *Despre activitatea ...*, p. 1.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 33.

⁴⁹ Muzeul memorial aflat în conacul de la Golești este decorat cu picturi ale lui N. Grant, reprezentând portrete interioare și peisaje ale vestitei curți boierești din județul Argeș.

⁵⁰ George Bengescu, *Câteva suvenire ...*, p. 269.

George Bengescu (1848-1922).
Fotografii din colecția Muzeului Viticulturii și Pomiculturii Golești.

Ovidiu MUNTEAN

UN EPISOD DRAMATIC DIN VIAȚA FAMILIEI DR. IOAN RAȚIU: VANDALISMUL DE LA TURDA DIN 1892

A DRAMATIC EPISODE IN THE LIFE OF DR. IOAN RAȚIU'S FAMILY: THE VANDALISM OF TURDA OF 1892

Abstract: The so-called "Vandalism of Turda", known in the epoch, was an event with multiple consequences for the leader of the Memorandum Movement, Dr. Ioan Rațiu, and his family. It took place on the evening of June 13, 1892, after Ioan Rațiu's return home from Vienna, and resulted in the devastation of his home in Turda. The violent attack was the response of the Hungarian chauvinist nationalists in Turda to the fact that, as president of the Romanian National Party, Dr. Ioan Rațiu led a Romanian delegation to Vienna, where he presented to the emperor the Memorandum of Romanians in Transylvania and Hungary. In this political act of protest addressed to the governors in Budapest, among other things, the return to the political-institutional autonomy of Transylvania, as it had existed before the establishment of the Austro-Hungarian dualism in 1867, was demanded. For this reason, the opponents considered him a "traitor to the country". They insulted and threatened him and then brought damage to his house with stones. The day after the attack, Dr. Ioan Rațiu left Turda and took refuge in Sibiu for the rest of his life. The Turda event was not an isolated case. In the following period, similar violent actions against Romanian institutions or individuals also took place in other localities. They occasioned a wave of indignation and a strong feeling of Romanian national solidarity that manifested in Transylvania and Romania.

Ceea ce s-a numit în epocă *Vandalismul de la Turda*, a fost un eveniment cu multiple consecințe, atât pentru conducătorul mișcării memorandiste, dr. Ioan Rațiu, cât și pentru familia sa, și care s-a soldat cu devastarea locuinței sale din Turda. El a avut loc în seara zilei de 13 iunie 1892, după revenirea acasă a lui dr. Ioan Rațiu, cel care anterior a condus o impresionantă delegație de circa 300 de români transilvăneni la Viena și a prezentat *Memorandul românilor din Transilvania și Ungaria* la cancelaria împăratului Francisc Iosif. Atacul violent de la Turda a fost răspunsul naționaliștilor șovini maghiari din Turda la această acțiune politică românească și împotriva conducătorului ei, și pentru a înțelege contextul în care s-a produs este necesară o scurtă analiză a evenimentelor care l-au precedat.

Geneza *Memorandului* se întinde pe o perioadă de mai bine de un deceniu și, după câteva conferințe ale Partidului Național Român desfășurate în anii 1884, 1887, 1890, 1892, în care s-a pus mereu problema redactării unui „memorand curat politic”¹, textul a fost definitivat și semnat la Sibiu, în 26 martie 1892, de către membrii comitetului

¹ Șerban Polverejan, Nicolae Cordoș, *Mișcarea memorandistă în documente (1885-1897)*, Cluj, Editura Dacia, 1973, pp. 32-51; Liviu Maior, *Memorandul. Filosofia politico-istorică a petiționalismului românesc*, Cluj-Napoca, Editura Fundației Culturale Române, 1992, pp. 140-174; Pompiliu Teodor, Liviu Maior, Nicolae Bocșan, Șerban Polverejan, Doru Radosav, Toader Nicoară, *Memorandul 1892-1894. Ideologie și acțiune politică românească*, București, Editura Progresul Românesc, 1994, pp. 25-59; Nicolae Cordoș, *Memorandul din 1892 și semnificația*

desemnat în acest scop și anume: dr. Ioan Rațiu – președinte, George Pop de Băsești – vicepreședinte, Eugen Brote – vicepreședinte, dr. Vasile Lucaciu – secretar general, Septimiu Albini – secretar și Iuliu Coroianu – referent. Tot acum s-a luat decizia ca *Memorandul* să fie redactat și tipărit în limbile română, germană și maghiară – „eventual în franțuzește și italienește”, și să fie prezentat la Viena în decursul lunii mai 1892. Cu scopul de a demonstra opiniei publice din țară și din străinătate că actul destinat împăratului a fost conceput de Comitetul central al partidului, în calitate de mandatar al întregului popor român din Transilvania și Ungaria, se precizează la punctul 12 că s-a luat hotărârea ca, în componența delegației alese să se deplaseze la Viena, să fie reprezentate „în deputațiune, toate comitatele locuite de români”, și, în special, „cât se poate de mulți țărani”.²

În esență, se poate afirma că *Memorandul* a fost un act politic contestatar care a supus unui virulent rechizitoriu politica promovată de guvernele maghiare de după anul 1867 (Fig. 1). Documentul considera că guvernării de la Budapesta au viciat grav aplicarea în Transilvania a legilor electorale, a legii pentru egala îndreptățire a naționalităților, a legilor școlare, municipale, agrare și, nu în ultimul rând, a legii presei. În acest sens, *Memorandul* a fost conceput și redactat în două părți distincte: într-o primă parte era atacată valabilitatea și legalitatea uniunii Transilvaniei cu Ungaria – uniune care a fost votată în Dieta de la Cluj din 1865 și apoi în Parlamentul de la Budapesta printr-o lege specială la 1 decembrie 1868.³ În cea de-a doua parte era denunțată politica ungară de hegemonie și de deznaționalizare a poporului român, relatându-se detaliat situația românilor din Transilvania începând cu anii 1866-1868 și acuzând instalarea dualismului austro-ungar. Astfel, actul supune atenției împăratului Francisc Iosif consecințele uniunii Transilvaniei cu Ungaria, care a înlocuit mersul spre egala îndreptățire a naționalităților cu instaurarea hegemoniei maghiare asupra celorlalte naționalități care alcătuiesc statul. Nimeni nu i-a întrebat pe români dacă acceptă sau nu această uniune în ciuda faptului că reprezentau majoritatea populației. Consecințele uniunii sunt evidente prin instalarea nedreptății și a injustiției la toate nivelurile – legislativ, juridic și politic – dar mai ales prin facilitarea tendințelor de hegemonie oferite națiunii maghiare.

Acest spirit hegemonic a fost încurajat și întreținut de guvernări timp de un sfert de secol (1867-1892) și a viciat grav aplicarea legii electorale, a legii pentru egala îndreptățire a naționalităților, a legilor școlare, a legii municipale, a legii presei și a legilor agrare. Aceste șase domenii, care au favorizat interpretări și aplicări tendențioase în detrimentul românilor, sunt tratate apoi în capitole distincte pentru „ilustrarea acestui trist adevăr”. Astfel, autorii *Memorandumului* concluzionează că legislația statului maghiar, cu aparență constituțională și liberală, era orientată vădit

lui politică, în vol. „Românii din Transilvania împotriva dualismului austro-ungar (1865-1900)”, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1978, pp. 223-276.

² Procesul verbal original al acestei ședințe se găsește în colecția Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca (în continuare, MNIT) cu nr. inv. M 2205.

³ Vezi Dumitru Suciu, *Mișcarea anti dualistă a românilor din Austro-Ungaria și Ilie Măcelariu (1867-1891)*, București, Editura Albatros, 2002, pp. 179-182.

spre anularea oricăror drepturi de existență națională a românilor din Transilvania, care fuseseră odinioară garantate de legi. Ei reamintesc împăratului că numai convingerea că dualismul a fost perceput ca un experiment politic trecător, i-a făcut pe români să fie atât de răbdători în fața încercărilor prin care au trecut în ultimul sfert de veac. Memorandiștii încearcă să demonstreze de fapt că întreaga politică de după anul 1867 nu era altceva decât o sursă a nemulțumirilor și a învrăjbirii naționalităților din Transilvania care, împreună, puteau duce la amplificarea mișcărilor naționale și implicit la un dezastru pentru monarhie.

Soluția rezolvării stărilor grave de aici era, în opinia autorilor, renunțarea la dualism printr-o intervenție energetică a monarhului, în sensul restabilirii egalității și „asocierii interne a popoarelor” și, în consecință, revenirea la individualitatea politico-teritorială a Transilvaniei care a fost pierdută prin compromisul încheiat în anul 1867, actul politic care a inaugurat sistemul dualist de guvernare:

Încercarea de a ajunge la consolidarea statului ungar prin asigurarea dominațiunii exclusive a poporului maghiar s-a dovedit zadarnică și după opintiri făcute în timp de un pătrar de secol. Nici prin număr, nici prin cultură, nici prin prudență politică, poporul maghiar nu s-a ridicat la destulă superioritate, ca să poată conduce afacerile patriei comune el singur, fără sprijin din partea celorlalte popoare, ba chiar în luptă cu ele... Salutea (salvarea – subl. ns.) monarhiei, a patriei noastre mai restrânse, și chiar a poporului maghiar îndeosebi, cere să se pună capăt acestei stări de lucruri și să se ia cât mai curând inițiativa pentru asocierea internă a popoarelor, pentru ca, adunați cu iubire și cu încredere împrejurul Tronului, să emulăm cu toții întru consolidarea și fortificarea patriei comune. Astăzi, după ce popoarele au fost învrăjbite prin o politică nesocotită și îndărătnică, numai de la fireasca mijlocire a Maiestății Voastre se mai poate aștepta o asemenea schimbare salutară în viața noastră comună⁴.

După cum se cunoaște, destinul acestui important act politic românesc a fost tranșat de împăratul Francisc Iosif în 24 mai 1892, fără ca delegația memorandiștilor, care se afla în drum spre Viena, să bănuiască ceva. Astfel, la cererea expresă a guvernului de la Budapesta, împăratul a decis să nu-i primească în audiență pe români și în acest mod a respins și textul *Memorandului*. După ce toate tentativele de a obține audiența au eșuat, în 1 iunie 1892, dr. Ioan Rațiu, a luat decizia de a trimite o petiție baronului Adolf Braun, șeful cancelariei imperiale, și l-a rugat, „în numele și din însărcinarea celor trei milioane conaționali români ai mei din Transilvania și Ungaria”⁵, să prezinte împăratului *Memorandul*, pe care l-a anexat într-un plic sigilat. În aceeași zi, conștient că nu mai aveau nicio șansă de a fi primiți în audiență la împărat, dr. Rațiu a cerut și

⁴ *Memorandul românilor din Transilvania și Ungaria către Maiestatea Sa Imperială și Regală Apostolică, Împăratul Francisc Iosif I, Împărat al Austriei, Rege apostolic al Ungariei, Rege al Boemiei, Dalmației, Croației, Slavoniei, Galiei, Lodomeriei și Iliriei, Arhiduce al Austriei, Mare Duce al Cracoviei, Duce al Lorenei, Duce al Salisburgului, Stiriei, Carneolei, Bucovinei, Sileșiei-Superioare și Inferioare, Mare Principe al Transilvaniei, Margrav al Moraviei, Comite Princiular al Habsburgului și Tirolului, etc. etc.*, Sibiu, 1892, p. 22. Broșura a intrat în colecția de istorie modernă a MNIT (nr. inv. M 2391) în anul 1970. Ea a fost achiziționată de la Camila Tilea, soția lui Ionel Tilea (nepotul lui Ioan Rațiu) și are câteva însemnări pe text făcute cu cerneală neagră.

⁵ Ofelia Avarvarei, Nicolae Cordoș, Ioan Dordea, Lia Dragomir, Ioan Drăgan (editori), *Documente privind mișcarea națională a românilor din Transilvania*, București, Editura Viitorul Românesc, 1998, vol. II, doc. nr. 12, p. 123, (în continuare *Documente...*).

românilor sosiți în Viena să se întoarcă acasă cu cuvintele: „Mergeți acasă și spuneți cele ce ați pățit. Spuneți adevărul, că rușine nu-i”⁶ (Fig. 2).

Trebuie precizat faptul că deplasarea delegației memorandiste la Viena a fost considerată ca fiind o gravă ofensă adusă autorităților de drept reprezentate de guvernul de la Budapesta. Ca urmare, s-a dezlănțuit o amplă campanie antiromânească în presă, incluzând elemente șovine maghiare de la orașe și de la sate, care au trecut la acțiuni violente, adevărate acte de vandalism împotriva conducătorilor mișcării și a membrilor delegației memorandiste.

În acest context, după episodul vienez al *Memorandului*, dr. Ioan Rațiu nu a revenit imediat acasă. Însoțit de fiicele sale, Felicia și Dorina, a mai rămas câteva zile în Viena și apoi a plecat în stațiunea balneară Baden-Baden din Germania, fiind informat de faptul că, încă din primele zile ale lunii iunie, în Turda se pregăteau manifestații și violențe împotriva sa (Fig. 3). Cel mai probabil, și-a amânat reîntoarcerea acasă cu aproape două săptămâni tocmai pentru a potoli agitațiile care au cuprins o parte a locuitorilor unguri din oraș.

În dimineața zilei de 13 iunie 1892, dr. Ioan Rațiu și fiicele sale au sosit cu trenul în gara din Cluj unde au fost întâmpinați de nepotul său, Nicolae Rațiu. Anterior, acesta a fost avertizat telegrafic de sosirea unchiului său și, pentru a-l feri de amenințările ungarilor care îl așteptau în gara din Turda, i-a pregătit o trăsură cu patru cai, cu care trecând dealul Feleacului a ajuns acasă. Această călătorie a fost descrisă mai târziu de avocatul turdean dr. Augustin Rațiu (1884-1970), fiul lui Nicolae Rațiu, care își amintea împrejurările ei astfel:

La câteva zile, tata a primit o telegramă. Și-a luat bastonul, pălăria și a plecat grăbit. A doua zi, la amiază, am aflat că telegrama era de la unchiul meu, dr. Ioan Rațiu, care avertizat fiind, a comandat o trăsură cu patru cai la gara din Cluj. Aici a coborât din tren și, plecând cu trăsura peste Feleac, a ajuns înainte de sosirea trenului la Turda. Cărauș a fost birjarul român Köröksi – Crișanu din Cluj. Ministerul de interne maghiar a mers personal la Turda pentru a aranja – o mascaradă – zicea el la dr. Ioan Rațiu. Plebea a așteptat în două zile consecutive sosirea trenului de la Budapesta și voia să-l arunce pe dr. Ioan Rațiu cu trăsura cu tot în râul Arieș. Când a aflat că cel așteptat la gară a sosit cu trăsura la Turda, a urmat devastarea caselor cunoscute sub numele de *Vandalismul de la Turda din 1892*⁷.

O analiză amănunțită a acestui dramatic eveniment a fost făcută de Felicia Rațiu, fiica mijlocie a lui dr. Ioan Rațiu, într-o broșură intitulată *Vandalismul de la Turda. Memoriile domnișoarei Felicia Rațiu* și apărută la București în anul 1893 sub auspiciile Ligii culturale – secțiunea Olt.⁸ Prefațată de medicul și scriitorul Ioachim Caton Drăgescu, o personalitate activă în susținerea idealurilor de unitate națională a românilor⁹, cartea

⁶ Vasile Netea, *Istoria Memorandului românilor din Transilvania și Banat*, București, Editura Europa Nova, 1993, p. 122.

⁷ Augustin Rațiu, *Din trecutul orașului Cluj*, 1935, pp. 16-17.

⁸ În colecția MNIT se păstrează un foarte rar exemplar dactilografiat și completat cu fotografii sugestive al acestei broșuri (nr. inv. M 9903). El provine din biblioteca personală a avocatului turdean dr. Augustin Rațiu și a fost donat de urmașii acestuia (în continuare, *Vandalismul...*).

⁹ Gelu Neamțu, I.C. Drăgescu, militant pentru republică și dacoromânism (1866-1914), în „Anuarul Institutului

descrie evenimentele întâmplăte în noaptea atacului și în zilele următoare, precum și trăirile sufletești ale membrilor familiei aflați în casa asediată.

Aceste însemnări memorialistice debutează cu un scurt capitol în care este amintit faptul că, în 20 ianuarie 1892, românii întruniți la Sibiu în „adunare națională” au hotărât să prezinte împăratului un *Memorand* care să conțină „plângerile și suferințele lor și să exprime dorințele acestui popor credincios și martir”. Sunt descrise apoi împrejurările plecării spre Viena a celor două surori, împreună cu tatăl lor și cu ceilalți membri ai delegației memorandiștilor. Ajunși în capitala imperiului, în 26 mai 1892, ei au fost primiți cu bunăvoință și entuziasm de tinerii români aflați aici la studii, de membrii societății studențești „România Jună” și de cei ai coloniei românești, în timp ce cercurile politice oficiale s-au manifestat cu răceală și chiar cu ostilitate. Amintind apoi de înaintarea *Memorandului* „în plic sigilat” către șeful cancelariei imperiale, baronul Adolf Braun, autoarea prezintă pe scurt sejurul petrecut în stațiunea Baden-Baden, care a fost făcut pentru a ameliora starea de sănătate a tatălui și a amâna pentru un timp întoarcerea acasă. Această întârziere era necesară deoarece veștile primite de la mama ei din Turda erau îngrijorătoare:

Ungurii se pregătesc a-l primi pe Tata cu pietre și, în fiecare seară, îl așteaptă sute de oameni înarmați cu securi, topoare și bolovani iar întreg orașul este într-o agitațiune extraordinară¹⁰.

În continuare, Felicia Rațiu amintește că în dimineața zilei de 13 iunie au sosit în gara din Cluj și, pentru a nu da satisfacție celor care au pregătit o manifestație ostilă tatălui ei în gara din Turda, acesta a ales să evite deplasarea cu trenul și să călătorească spre casă cu o trăsură închisă. Cu toate aceste precauții, după ce s-a aflat de sosirea lor, o parte a locuitorilor unguri din Turda au început să se agite, iar seara o mare mulțime de oameni înarmați s-a strâns în fața casei părintești și pe străzile adiacente. Încă de la început aceștia s-au manifestat zgomotos împotriva lui dr. Ioan Rațiu și, la adăpostul întinericului, după injurii și amenințări repetate, au început un atac cu bolovani asupra locuinței, episod care a marcat-o profund și pe care l-a descris astfel:

Cu o furie asiatică, începură bombardarea casei aruncând bolovani în mărime colosală. Obloanele (jaluzelele) masive nemaiputând rezista, cedară, lăsând zbor liber pietrelor, care, intrând în casă, nimiceau cu un zgomot infernal tot ce se afla în calea lor: geamurile ferestrelor, oglinzi, statui, mese, scaune, uși, sobe și alte mobile, obiecte de lux prețioase, parte prin valoarea lor, parte prin suvenirile care erau legate de ele. Cu cât ne dam seama de situația disperată în care ne găseam, fără nici un scut de apărare, cu atât panica ne cuprindea mai mult inimile. Planul meu de a alerga la români, spre a aduce ajutor, nu se putu executa; era imposibil a străbate rândurile acestor turbați, fără a fi sfâșiat în mii de bucăți înainte de a ajunge la țintă. Țipetele ascuțite, înjurăturile mojicești, răcnetele de animale scăpate din pustiurile Africii, erau de natură a-ți zburli părul pe cap, a-ți îngheța sângele în vine. Mute de spaimă și groază, ne uitam una la alta fără a îndrăzni să ne împărtășim ceea ce simțeam. Glasul nu este în stare să comunice, mâna nu poate

de Istorie și Arheologie Cluj”, XV, 1972, pp. 263-284.

¹⁰ *Vandalismul...*, pp. 8-10.

să reproducă ceea ce ochii au văzut, ce urechile au auzit în acea noapte fatală, care ni s-a imprimat cu litere de foc în inimă și în minte pentru toate timpurile¹¹.

Autoarea mai precizează că, în fața pericolului tot mai mare, Ioachim Rațiu, un nepot al tatălui ei, a încercat să-i determine pe cei aflați în interior să fugă din locuința asediată cu pietre și amenințată cu spargerea porții, însă familia a hotărât să rămână împreună cu orice preț.

După devastarea casei cu bolovani, a urmat un discurs de amenințare în care a fost invocat „blestemul cerului asupra trădătorului de patrie, agitatorului și răzvrătitului dr. Rațiu”. La finalul acestei „cuvântări fanatice”, mulțimea a intonat imnul țării, apoi un cântec revoluționar și, – spune Felicia Rațiu – „punctul esențial al programului, un imn de încoronare, dedicat noului rege român (care nu era altul decât Părintele meu), a cărui încoronare o celebrau acum”, imn pe care îl caracterizează apoi ca fiind „atât de odios și de mârșav încât îmi este imposibil de reprodus”.

După „trei ore lungi ca trei secole”, atacul cu pietre a scăzut în intensitate și, după miezul nopții, mulțimea s-a împrăștiat din fața casei cu promisiunea că va reveni și a doua zi. În fața acestor amenințări și la rugămintea familiei, dr. Ioan Rațiu a decis, în primele ore ale dimineții următoare, să părăsească Turda și să se refugieze la Sibiu, moment surprins și în memoriile Feliciei Rațiu:

Pericolul deocamdată era înlăturat, dar numai până în momentul când văzând pe Tata din nou li s-ar deștepta ura feroce. Pentru evitarea acestui pericol, care putea să aibă urmări funeste pentru noi, l-am rugat pe Părintele meu să părăsească orașul pentru un timp oarecare, până când uraganul se va domoli. În revărsatul zorilor, fără a-și acorda binefacerea unei recreațiuni după două nopți de insomnie, a plecat cu Dorina care era bolnavă, zdrobită în urma celor suferite¹².

Rămase singure într-un oraș unde majoritatea locuitorilor le erau ostili și le adresau cuvinte jignitoare, mama și fiica au văzut, în dimineața următoare, tabloul sinistru al devastării sălbatice a casei care este descris astfel:

Tot ceea ce se afla în cele patru camere de către stradă zăcea la pământ, parte nimicit, sfărâmat cu desăvârșire, parte ciuntit și împrăștiat în toate părțile. Ferestrele nu erau numai sparte, ci dărâmate cu zid cu tot, iar jaluzelele și giurgiuvelele atârnavă ca niște zdrențe sau zăceau pe pavajul străzii. Toată podoaba lor de odinioară era o ruină. Soarele lumina sinistru portretul rupt al lui Mihai Eroul, statuetele sparte, mobilele rupte, bolovanii de piatră și se reflecta ca o lumină orbitoare în miile de bucăți de sticlă împrăștiată pe jos¹³.

Este de remarcat faptul că o serie de fotografii de epocă¹⁴, martore tăcute ale acestui tragic eveniment descris mai sus, au fost reproduse la finalul memoriilor prin

¹¹ *Ibidem*, pp. 14-15.

¹² *Ibidem*, pp. 18-19.

¹³ *Ibidem*, p. 21.

¹⁴ Un grupaj de fotografii având titlul *Devastările ungarilor la casele ven[erabilului] preș[edinte] Dr. Ioan Rațiu din Turda, în anul 1892*, au fost inserate într-un album alcătuit de avocatul turdean dr. Augustin Rațiu. Vezi Ovidiu Muntean, *An unpublished visual document: The Photo Album of Lawyer Augustin Rațiu*, în „Acta Mvsei Napocensis”, seria *Historica*, nr. 58/II, 2021, p. 149.

strădaniile lui Ioachim C. Drăgescu¹⁵, și apoi în unele periodice din România și din interiorul arcului carpatic, crescând valul de indignare al românilor și determinând un puternic sentiment de solidaritate națională și cu familia greu încercată (Fig. 4-7).

Astfel, un exemplu ilustrativ este „Turda. Diar al neamului românesc”, din 14/26 iunie 1892, care a apărut în număr unic la București, în Tipografia Carol Göbl. În coloanele lui este făcută o radiografie a evenimentelor petrecute la Turda după revenirea acasă a liderului memorandist de la Viena. Pe prima pagină este inserat un medalion cu imaginea memorandistului, o *Notiță biografică* precum și o incursiune în trecutul istoric al orașului Turda, amintindu-se de un alt episod tragic întâmplat aici în trecut – asasinarea voievodului român Mihai Viteazul. În paginile următoare este condamnată în termeni foarte duri „barbaria” întâmplată acolo, finalizată cu devastarea locuinței familiei Rațiu și terorizarea românilor din oraș. De asemenea, ziarul evidențiază complicitatea autorităților maghiare care nu au prevenit acest dramatic eveniment și face referire la mitingurile de solidaritate ale studenților din București și Iași cu mișcarea națională a românilor din Transilvania.¹⁶

Este de amintit faptul că în Turda, tot în data de 13 iunie 1892, au fost sparte și geamurile caselor mai multor români susținători ai mișcării memorandiste și anume: Ioan Petricaș (Mesaroș), Silvestru Moldovan și Iuliu C. Vlăduțiu. În acest sens, a doua zi, raportul lui Jakab Gergely, comandantul poliției locale, adresat vicecomitelui, Rédiger Ákos, confirmă toate aceste incidente și insistă pe necesitatea trimerii armatei în oraș care să mențină ordinea.¹⁷ Pe baza acestor informații, vicecomitele și apoi comitele suprem al comitatului Turda-Arieș, contele Bethlen Géza, au trimis, la rândul lor, rapoarte detaliate ministrului de interne, pe care l-au informat despre situația din oraș și comitat după evenimentele din Turda din 13 iunie. În mod eronat și tendențios, în raportul vicecomitelui din 14 iunie, vinovăția pentru aceste distrugeri este pusă pe „atitudinea scârboasă, lăudăroasă și ostentativă a românilor rămași acasă”, în timp ce se precizează că „poliția locală a făcut totul pentru a evita actele de violență”. Apoi este condamnată și „atitudinea ostentativă” a lui dr. Ioan Rațiu care, se spune, a sosit în oraș într-o „trăsură deschisă cu patru cai cu zurgălăi”, fiind pregătit pentru o „primire sărbătorească” din partea românilor din oraș.¹⁸

Trei zile mai târziu, raportul comitelui suprem Bethlen Géza a reluat aceleași afirmații răuvoitoare, considerând că în oraș „atmosfera a fost definitiv înrăutățită din cauza unor elemente românești cu atitudine provocatoare”. În mod similar, el a considerat responsabili pentru aceste distrugeri pe românii din Turda care „au ținut secretă ziua sosirii președintelui comitetului din Sibiu”, și apoi pe dr. Ioan Rațiu care „a sosit pe neașteptate, ostentativ, agitând mai tare simțămintele și așa jignite la sânge ale

¹⁵ În perioada redactării și pregătirii pentru tipar a *Memoriilor*, poetul I.C. Drăgescu a purtat o bogată corespondență cu familia Rațiu, mutată între timp la Sibiu, prin care îi solicita aceste fotografii pentru a le putea reproduce la finalul broșurii. Vezi Marcel-Dumitru Ciucă, Elena-Teodora Ciucă, *Dr. Ioan Rațiu și Emilia Rațiu, Corespondență I. Scrisori primite 1866-1895*, București, Editura Progresul Românesc, 1994, pp. 116-119.

¹⁶ „Turda. Diar al neamului românesc”, 14/26 iunie 1892, pp. 2-4.

¹⁷ *Documente...*, doc. nr. 16, pp. 131-132.

¹⁸ *Ibidem*, doc. nr. 17, pp. 134-135.

cetățenilor maghiari patrioți și loiali”. În final, ambii oficiali guvernamentali solicitau insistent trimiterea unor unități militare pentru a preîntâmpina eventualele riposte din partea românilor:

Azi vă raportează, Domnule, că s-au răspândit scrisori anonime de amenințare cu incendierea orașului din partea românilor din zonele de câmpie și de munte; că familia lui Dr. Rațiu se plimbă ostentativ cu trăsura pe străzile orașului; că proprietarii nu-și schimbă geamurile sparte arătând românilor sosiți în oraș ce a făcut furia maghiarilor din cauză că Dr. Rațiu a cerut sprijin de la Împărat (nu pomenesc niciodată termenul de rege) pentru națiunea română oprimată¹⁹.

Trebuie precizat faptul că violențele de la Turda nu au reprezentat un caz izolat. Manifestații împotriva delegațiilor care au dus *Memorandumul* la Viena s-au desfășurat și la Arad. Aici, în 30 iunie 1892, au fost agresați profesorul Vasile Mangra, avocatul Nicolae Oncu, Aurel Suciu și Roman Ciorogariu, iar a doua zi incidentele au continuat la clădirea Seminarului ortodox unde s-au produs altercații între seminariștii români și tineretul maghiar.²⁰ Cazuri asemănătoare s-au mai petrecut și la Oradea unde, în aceeași perioadă, au fost atacate reședința Episcopiei greco-catolice, casele unor preoți români, școlile și bisericile românești din zonă, la Șimleul Silvaniei, Bădeni etc. Toate aceste incidente sunt corolarul valului de manifestări șovine îndreptate împotriva delegației memorandiste la întoarcerea lor acasă. Violențele „bunilor patrioți”, ca și atitudinea de indulgență și expectativă manifestată de organele guvernamentale (poliție, jandarmerie etc.), au indignat populația românească și au crescut spiritul de revoltă și nemulțumire.

Această stare de spirit s-a manifestat și la Turda unde, timp de câteva luni, au venit o mulțime de români pentru a vedea la fața locului distrugerile provocate de atacul din 13 iunie:

În timpul acesta curtea s-a umplut cu români – scria Felicia Rațiu – care veniră să vadă cu ochii lor ceea ce nu puteau crede. Femei, bărbați, copii, inteligență și țărani, oameni din toate clasele sociale, din toate părțile imperiului și din România, în timp de două luni veniră neîntrerupt, ca la un muzeu, ca la o raritate și minune nemaipomenită. La priveliștea ce li se înfățișa pe fețele tuturor se oglindeau sentimentele cele mai variate, o surprindere nemărginită, uimire, spaimă, indignare și ură adâncă. Iar la plecare exteriorul lor purta timbrul unei hotărâri neclintite, fiecare își imprima în minte ceea ce văzuse și numele orașului fatal, unde se va îndeplini, mai curând sau mai târziu, actul răsplătirii, pedepsirea sălbaticilor. Fiecare vizitator ducea cu sine câte o piatră, o bucată din obiectele sfărâmate și risipite, astfel multe sute de pietre sunt răspândite în toate direcțiile vântului și păstrate ca relicve, ca un document istoric²¹.

Martor ocular al acestui atac a fost și Ieremia Russu, pe atunci elev la școala din Turda în vârsta de 15 ani, care locuia în gazdă în casa poștașului Iacob Lupu situată în imediata vecinătate a locuinței lui Ioan Rațiu. În memoriile sale publicate mai târziu²²,

¹⁹ *Ibidem*, doc. nr. 18, pp. 138-140.

²⁰ *Documente...*, doc. nr. 121-122, pp. 143-147.

²¹ *Vandalismul ...*, p. 22.

²² Ieremia Russu, *Devastarea casei lui dr. Ioan Rațiu de către ungurii din Turda*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională”, VIII, 1939-1942, pp. 383-388.

Ieremia Russu a descris momentul agresiunii care a fost declanșată de o „mulțime de aproximativ 2-3000 de atacatori”, precum și urmările produse de atacul cu pietre astfel:

În dimineața următoare mă scol mai devreme ca de obicei. Era liniște de mormânt; prima grijă a mea a fost să văd ce s-a întâmplat: mă uit în stradă, unde un spectacol unic se deschidea înaintea ochilor; înaintea casei lui Ioan Rațiu era o movilă de bolovani, hârburi de sticle, geamuri sparte, bucăți de lemne și de scândură, tencuială de pe pereți, căzute în trotuar; ferestrele erau cu totul rupte și chiar blănille erau smulse și crăpate de lovituri. Pietrele aruncate prin ferestre trecuseră prin camera de la stradă, ajungând în a doua odaie, unde au sfărâmat și distrus mobile și tablouri de mare valoare și alte lucruri. Poarta de la drum fusese închisă și baricadată din vreme cu grinzi de lemn, încât manifestații n-au putut pătrunde în curte; totuși câțiva dintre ei au încercat o diversiune intrând în curtea casei vecine, a ungurului Bårdocz, de unde voiau să treacă gardul în curtea lui Rațiu; dar Bårdocz, mai puțin înflăcărat decât ei, i-a dat afară din curtea sa, zădărniciind planul criminal, care ar fi la dus poate la asasinarea întregii familii a fruntașului memorandist²³.

Emilia și Felicia Rațiu au mai rămas în Turda până în toamna anului 1892, timp în care atitudinea ostilă a locuitorilor unguri față de dr. Ioan Rațiu le-a întărit tot mai mult convingerea că revenirea lui acasă era practic imposibilă. Prin urmare, pentru a-și reîntregi familia, ele au luat decizia de a vinde lucrurile rămase și a se muta la Sibiu, nu înainte de a acuza autoritățile că nu au împiedicat acest deznodământ:

Cinci luni de zile am așteptat ca fanatismul ungurilor, ura lor către Părintele meu, vor amuți, făcându-i posibilă reîntoarcerea în sânul familiei, dar convingându-ne că aceasta acum este acum imposibil, și poate nu se va realiza niciodată, ne-am hotărât să ne mutăm la Sibiu, nemaiputând trăi despărțiți de Tata. Spre acest sfârșit am început a ne desface tot ceea ce aveam, vânzând cu pierderi enorme ceea ce Tata și Mama și-au agonisit printr-o muncă de 30 de ani²⁴.

Așadar, în ultimul deceniu de viață, dr. Ioan Rațiu a locuit la Sibiu într-o locuință cu etaj, situată azi la intersecția Bulevardului Victoriei cu strada ce îi poartă numele (Fig. 8). Perioada care a urmat refugiului sibian a fost presărată cu momente importante care au marcat destinul familiei și al mișcării memorandiste. Astfel, în 25 iulie 1892, dr. Ioan Rațiu a primit aici, prin intermediul comitelui suprem Thalmann Gustav, plicul nedeschis cu textul *Memorandului* pe care anterior îl predase la cancelaria imperială din Viena.²⁵ În noua locuință, peste exact doi ani, la 25 iulie 1894, a fost arestat și dus sub escortă la închisoarea din Seghedin ca urmare a sentinței de condamnare la doi ani de închisoare în Procesul memorandiștilor (Cluj, 7-25 mai 1894). În perioada detenției, familia i-a fost aproape și s-a mutat provizoriu la Seghedin, iar după eliberarea din închisoare, a revenit la Sibiu la mijlocul lunii septembrie 1895 (Fig. 9).

Între timp, prin strădaniile familiei, locuința din Sibiu a fost reamenajată, așa cum se poate vedea într-o serie de fotografii de epocă în care se pot descoperi încăperile în care familia își primea numeroșii musafiri care i-au trecut pragul. Salonul de oaspeți, biroul și celelalte camere au fost decorate cu mobilier de epocă, obiecte decorative,

²³ *Ibidem*, pp. 386-387.

²⁴ *Vandalismul...*, pp. 38-39.

²⁵ *Documente...*, doc. nr. 34, p. 174.

suveniruri, țesături, draperii, tablouri, fotografii înrămate și plante ornamentale care creau o atmosferă intimă și plăcută (Fig. 10-11). În salon ne impresionează în mod deosebit cele două tablouri, situate de o parte și de alta a draperiei, cu portretele lui Ioan Rațiu și soției sale, Emilia Rațiu. Ele au fost pictate în ulei pe carton la sfârșitul sec. al XIX-lea, având ramă din lemn sculptat în stil Secession²⁶ (Fig. 12).

Memoria acestor evenimente din vara anului 1892, care au marcat destinul familiei Rațiu și al comunității de români din Turda, a fost păstrată vie peste ani. Astfel, în 19 august 1928, atunci când s-a aniversat centenarul nașterii lui Ioan Rațiu, au avut loc festivități omagiale care s-au desfășurat în Turda natală. Aici, s-a oficiat o slujbă de parastas, iar apoi participanții au organizat o mare procesiune la fosta locuință a familiei Rațiu. După săvârșirea serviciului divin, a urmat ceremonia dezvelirii de către avocatul Valer Moldovan a plăcii comemorative amplasată pe fațada casei. Pe placa din marmură a fost inscripționat cu litere aurii textul: *În această casă a locuit Dr. Ioan Rațiu până în 14 iunie 1892*. Cu această ocazie au luat cuvântul protopopii Nicolae Rațiu și Ioan Tempeleanu.²⁷ Finalul festivității i-a aparținut președintelui Adunării Deputaților, Ștefan Cicio-Pop, care, în calitate de fost avocat în Procesul memorandiștilor, a ținut un impresionant discurs politic în cuprinsul căruia a evocat personalitatea celui care a fost timp de un deceniu conducătorul Partidului Național Român din Transilvania (Fig. 13-14).

Aceste festivități în memoria dr. Ioan Rațiu s-au derulat în paralel și la Sibiu, la mormântul său din cimitirul Bisericii dintre brazi. Ele au fost remarcate de Nicolae Iorga care, în stilul său caracteristic, i-a sintetizat magistral cariera politică, evidențiind și „însemnătatea lui” în dubla calitate de președinte al Partidului Național Român și conducător al delegației memorandiste la Viena. În anul 1928, marele istoric român evoca rolul jucat de el pe scena politică românească, integrându-l astfel între ai săi *Oameni care au fost*:

În Ardeal s-a comemorat dr. (doctor în drept) Ioan Rațiu și cu acest prilej figura zdravănelui șef al românilor de acolo în lupta pentru căpătarea drepturilor naționale a ieșit din nou la iveală. Ea merită să nu fie uitată, nu pentru că Rațiu a stat atâția ani în fruntea partidului național român de peste munți, nici pentru talente extraordinare, ci pentru alte două motive. Cel dintâi a fost momentul istoric pe care l-a reprezentat el. Românii de acolo fuseseră până atunci conduși de biserică: „Preoți cu crucea-n mână”... Șaguna dăduse o deosebită, princiară strălucire acestei hegemonii a cârjei. Dar, urmașii lui fiind numai

²⁶ Este semnificativ de amintit faptul că aceste tablouri, aflate odinioară în locuința din Sibiu, au trecut proba timpului și au intrat în colecția MNIT în anul 1986, prin donația făcută de Eugenia și Mircea Rațiu. Tablourile au fost expuse pentru prima dată în cadrul expoziției *Memorandul românilor din Transilvania – 125 de ani*, deschisă în 18 mai 2017 și organizată în seria manifestărilor cultural-educative premergătoare Centenarului Marii Uniri din 1918. Doamna Emilia Rațiu a fost pictată în rochie neagră putând pe piept Crucea comemorativă „Elisabeta”, cu panglică plată sub formă de fundă pentru doamne. Această decorație a fost primită de la Regele Carol I, prin decretul din 16 noiembrie 1878, drept răsplătă pentru sprijinul material și moral acordat soldaților români în timpul Războiului de Independență din 1877-1878. Distincția a fost acordată unui număr de 19 femei române din Transilvania, printre ele aflându-se și doamna Sevastia Mureșianu (1824-1879) din Brașov. Vezi Dumitru Suciu, *op. cit.*, p. 476.

²⁷ Horațiu Groza, *Despre ridicarea și dezvelirea statuii doctorului Ioan Rațiu din Turda*, în „Acta Mvsei Napocensis”, nr. 34/II, (1997), pp. 399-400.

ce-au fost și vremea fiind tot mai laică, s-a căutat aiurea cârmaciul. Lăsând de o parte pe profesori, alegerea a căzut asupra unui avocat. Și de atunci cu avocați și avocațește s-a condus politica fraților noștri de acolo. Dar Rațiu era mult mai mult decât un avocat. Era un om dintr-o bucată, dârz, franc, de o sinceritate și de un curaj care fac plăcute și relațiile cu un om politic și dau o linie sigură vieții politice înseși. Aici stă însemnătatea lui²⁸.

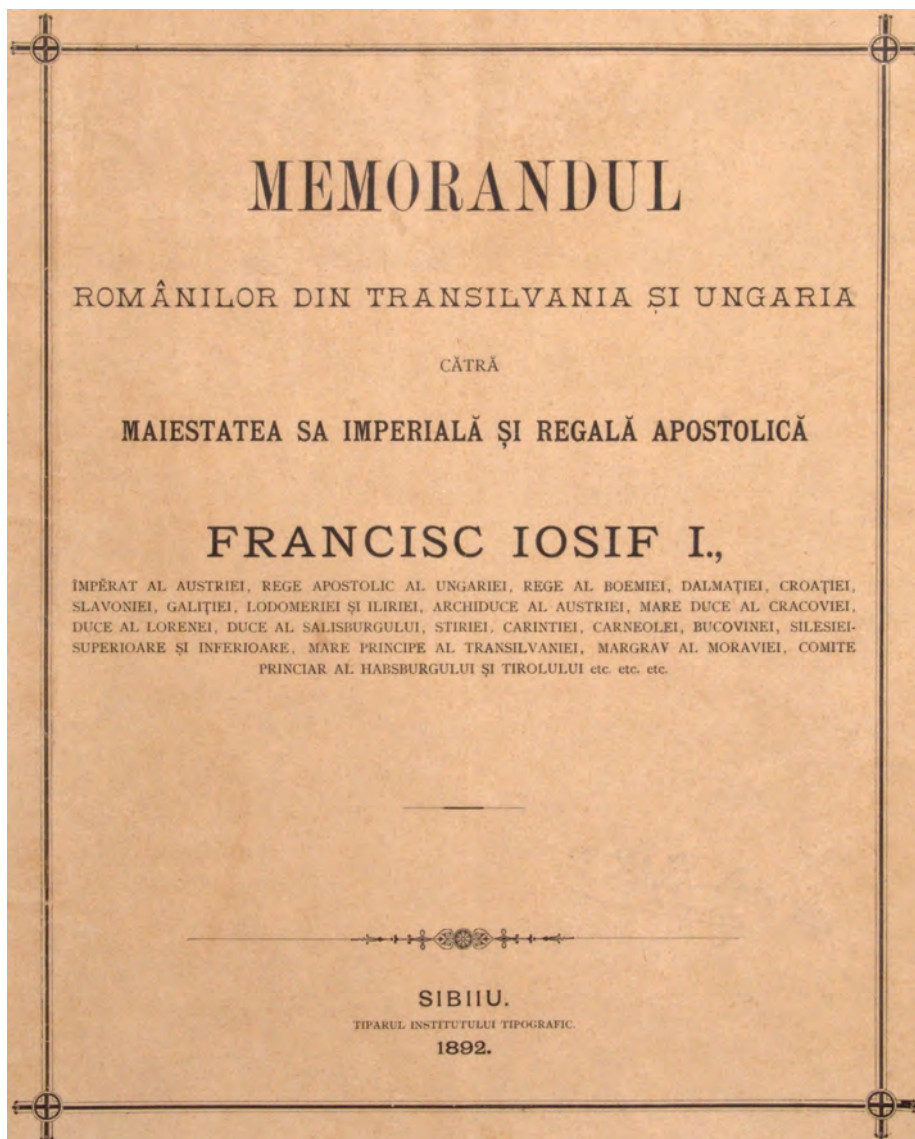

Fig. 1. Broșura cu textul *Memorandului*, Sibiu, 1892

²⁸ Nicolae Iorga, *Oameni care au fost*, București, Editura pentru Literatură, 1967, vol. II, p. 242.

Fig. 2. Delegația care a dus *Memorandul* la Viena în 28 mai 1892

Fig. 3. Comitetul domnișoarelor române condus de Felicia Rațiu (în picioare, prima din partea dreaptă; în centru, cu mâna la față, Dorina Rațiu)

*Devastările Ungurilor, la casa domn. proq.
Dr. Pava Rațiu din Turda, în anul 1892*

Fig. 4. Locuința devastată în urma atacului din 13 iunie 1892

Fig. 5. Locuința devastată în urma atacului din 13 iunie 1892

Fig. 6. Locuința devastată în urma atacului din 13 iunie 1892

Fig. 7. Locuința devastată în urma atacului din 13 iunie 1892

Fig. 8. Locuința nouă din Sibiu, la sfârșitul sec. al XIX-lea

Fig. 9. Grupul memorandiștilor condamnați la închisoare prin sentința din 25 mai 1894

Fig. 10. Interiorul locuinței din Sibiu

Fig. 11. Salonul de oaspeți al familiei Rațiu

Fig. 12. Tablourile soților Emilia și Ioan Rațiu în expoziția
Memorandul românilor din Transilvania – 125 de ani (MNIT, 2017)

Fig. 13. Ceremonia dezvelirii unei plăci memoriale pe fosta locuință a familiei Rațiu din Turda, 19 august 1928

Fig. 14. Dr. Augustin Rațiu în fața casei cu ocazia dezvelirii plăcii memoriale

Bianca-Luminița MICU

**CORRESPONDENȚA LUI TRAIAN H. POP
CU DR. AUREL MUREȘIANU PĂSTRATĂ ÎN
ARHIVA MUZEULUI „CASA MUREȘENILOR” BRAȘOV**

**THE CORRESPONDENCE BETWEEN TRAIAN H. POP AND PhD AUREL MUREȘIANU
PRESERVED IN THE ARCHIVES OF MUSEUM “CASA MUREȘENILOR” BRAȘOV**

Abstract: *Thirty-three signed letters addressed to or mentioning Traian H. Pop and dating 1887-1907 have been found in the archives of the Museum “Casa Mureșenilor” Brașov. Traian H. Pop was a graduate from the Theologic Seminar of Blaj, a collaborator and copy editor in charge with the newspaper of Brașov “Gazeta Transilvaniei” (The Gazette of Transylvania), between 1900 and 1906, who was sentenced in two press trials, in 1890 and 1905.*

Anul acesta, la 12 martie, s-au împlinit 185 de ani (1838-2023) de la apariția „Gazetei de Transilvania”, primul ziar politic al românilor din Transilvania. De existența acestui ziar se leagă, puternic, numele familiei Mureșianu, mai cu seamă că din anul 1850 el devine proprietatea acestei familii, iar din 1888 este publicat în tipografia „A. Mureșianu”, tipografia familiei care a funcționat în sălile actualului muzeu „Casa Mureșenilor” din Brașov.

Printre cei care au contribuit la existența acestui ziar se numără și Traian H. Pop, a cărui „voce” s-a păstrat în paginile ziarului, dovedind că avem în față un OM, un român al acțiunii înflăcărate, al dorinței de bine pentru națiunea română din Transilvania. Studiul acesta a pornit de la cele 33 de scrisori păstrate în Arhiva Mureșenilor și de la articolele semnate, sau în care este amintit numele lui Traian H. Pop, din paginile ziarului brașovean „Gazeta Transilvaniei”. Din cele 33 de scrisori: 29 sunt semnate de Traian H. Pop și adresate lui dr. Aurel Mureșianu și, care din punct de vedere cronologic, „vorbesc” despre perioada 1887-1907; două scrisori sunt trimise de Leontina Pop lui dr. Aurel Mureșianu; ciorna unei scrisori destinată lui Traian H. Pop din partea lui dr. Aurel Mureșianu și o scrisoare care-l are pe Grigore Maior, ca expeditor și pe Traian H. Pop, ca destinatar.

Paginile Gazetei brașovene ne-au ajutat să creionăm, în linii mari, personalitatea subiectului nostru, ne-au oferit informații referitoare la viața și activitatea lui Traian H. Pop. Și povestea începe în anul 1865, în satul Șard din județul Cluj, în familia lui Moisu Pop (?-1892) care avea patru fii (Traian H., Iuliu, Florian, Petru) și două fiice (Raveca, Victoria).¹ Despre Moisu Pop, știm că a fost cantor aproape 30 de ani la biserica din sat, primar, „om de încredere în diferite afaceri de-ale bisericii, școlii și comunei Șardu” ce

[...] nu a cruțat nici timp, nici osteneală când era vorba de a le promova [...] ba adeseori

---

¹ „Gazeta Transilvaniei”, an LXXI, nr. 122, 5/18 iunie 1908, p. 3.

cu sacrificiul propriu a susținut viața și autoritatea bisericii și a școlii din Șardu față cu tendințele străine, care umblau a le micșora, ori chiar surpa².

Fiul său, Traian H. Pop s-a căsătorit cu Leontina Moldovan, fiica fostului prefect al Legiunii a III-a din timpul Revoluției de la 1848, Vasile Moldovan.³ Împreună au avut mai mulți copii, dintre care Traian-Vasilie, moare în anul 1900, la vârsta de 4 ani⁴, și o fiică, Silvia, decedată în anul 1905⁵, și înmormântată la Boziaș.

Prima dovadă a unei colaborări între Traian H. Pop și dr. Aurel Mureșianu o descoperim în scrisoarea din 12 februarie 1887, trimisă din Blaj și adresată redacției ziarului brașovean.⁶ Prin aceasta, autorul își exprima rugămintea de a-i fi publicat un articol referitor la viața și activitatea lui Giacomo Leopardi. Motivul pentru care s-a aplecat asupra acestui subiect era că:

[...] la noi Românii mai vârtos de dincoace prea puțin este cunoscut publicul cititor cu viața marelui spirit italian, cu acela care a întrupat în cele 36 poezii aflate, durerea și decadența operei sale, exprimându-le într-o formă admirabilă.

Își exprimă, de asemenea, dorința de a publica la rubrica „Foileton” diverse articole observând, cu mare dezamăgire, că există un „mare neinteres al publicului nostru pentru dezvoltarea și propășirea literaturii.”

Și, într-adevăr, în a doua parte a anului 1887 apar numeroase referințe cu privire la activitatea literară a lui Traian H. Pop în paginile ziarului „Gazeta Transilvaniei”. Mai întâi de toate sunt publicate mai multe nuvele la rubrica „Foiletonul”: „Toamna”⁷, „Sirius”⁸, „Cerșetorul”⁹. Toate aceste trei creații au în comun un sentiment predominant al tristeții, al dezamăgirii și al neputinței de a avea o viață mai bună și mai împlinită. De exemplu, în „Toamna”, Traian H. Pop descrie în culori triste acest anotimp, vremelnicia lui trecând și asupra vieții, a tuturor (oameni, plante, animale, natură). Chiar și visele sunt asemenea unei călătorii care, mai devreme sau mai târziu, ajung la destinația finală:

Pe aripa dezamăgirii iluziile tinereților se duc spre țărmul zădărnicii, de care toate se vor sparge.

„Sirius” este povestea magică a unei tinere „ce seamănă unei fecioare ideale, sublime”, pe nume Mariana, îndrăgostită, asemenea Cătălinei din „Luceafărul” lui Mihai Eminescu, de cea mai strălucitoare stea de pe cerul nopții:

Tu Sirius [...] cu cât te despați mai mult, cu atâta crește dorul meu nebun, și cu cât ești mai sus și strălucești mai cu mărire, cu atât inima mea se zdrobește, suferă și pierde [...] Numai acolo sus e adevărata viață, numai acolo e fericire.

² *Ibidem*, an IV, nr. 220, 6/18 octombrie 1892, p. 3.

³ *Ibidem*, an LXXI, nr. 121, 4/17 iunie 1908, p. 1.

⁴ *Ibidem*, an LXIII, nr. 257, 19 noiembrie/2 decembrie 1900, p. 4.

⁵ *Ibidem*, an LXVIII, nr. 160, 22 iulie/4 august 1905, p. 3.

⁶ Arhiva Mureșenilor, Fond Mureșeni, dos. 583, doc. nr. inv. 426.

⁷ „Gazeta Transilvaniei”, an L, nr. 220, 7/19 octombrie 1887, pp. 2-3.

⁸ *Ibidem*, nr. 270, 8/20 decembrie 1887, pp. 2-3; nr. 271, 9/21 decembrie 1887, pp. 2-3.

⁹ *Ibidem*, nr. 282, 22 decembrie 1887, pp. 2-3; nr. 283, 23 decembrie 1887, pp. 2-3; nr. 284, 24 decembrie 1887, pp. 2-3.

Și aici întâlnim același sentiment al tristeții, al nefericirii, al suferinței copilei care visează la nemurire, la o viață veșnică, departe de deșertăciunea lumii:

Nu încerca iar a te duce / Pe drumul tău de veci, ș-acum / Las dragostea-mi să te apuce /
Și să plecăm pe-același drum¹⁰!

Într-o atmosferă de iarnă, rece și nemiloasă ne introduce Traian H. Pop prin nuvela „Cerșetorul”. Lupta internă a unuia dintre personaje este elementul central. Neputința de a răzbate, de a birui greutățile lumii acesteia va duce, ca și în cazul Marianei din „Sirius”, la un sfârșit tragic, și anume moartea, văzută ca un sfârșit al călătoriei prin această lume pe care nu a văzut-o, dar căreia i-a simțit toată urătenia:

Pentru ce m-am născut dacă a fost să fiu așa? Așa de osândit? Dacă zilele mele sunt veșnice nopți, și dacă bucuria n-am simțit-o niciodată! Oare cum e lumina? Aud de soare, dar cum e soarele? Aud de lună și stele, dar oare cum sunt ele? Aud de toate, și toate oare cum sunt¹¹?

Același freamăt al sufletului care caracterizează, poate, orice poet și care-l ajută să plămădească poezia, îl regăsim și în lucrările publicate în paginile altor ziare transilvănene, precum: „Foaie bisericească și scolastică” (Blaj) – poeziile „La toamnă” și „De ce plângi tu codrule”¹², „Amicul familiei” (Gherla) – poeziile „Statornicie” și „A fi poet”¹³.

Pentru anul 1888, colaborarea din plan publicistic este completată și de cea din plan epistolar. Astfel, ni s-au păstrat două scrisori adresate lui dr. Aurel Mureșianu de către Traian H. Pop. Prima, din aprilie 1888¹⁴ ne aduce în față un tânăr, student la Seminarul teologic din Blaj, dornic de a-și susține cât mai grabnic examenele și, mai ales, să devină un colaborator de încredere al ziarului „Gazeta Transilvaniei”. Este posibil, ca această dorință de a sluji cu condeii atitudinii „Gazetei” să fie și rezultatul întâlnirii cu Iacob Petru Mureșianu (1857-1917), profesor la Blaj și frate al lui dr. Aurel Mureșianu, redactorul responsabil al ziarului brașovean. Îi solicită acestuia din urmă sprijinul în vederea susținerii cât mai iute a examenelor de seminar, și anume să intervină pe lângă episcopul de Lugoj, Victor Mihalyi de Apșa, un apropiat al familiei Mureșianu. De asemenea, îi cere să i se răspundă cât mai repede „[...] pentru ca să nu mai trăiesc în așa mare nedumerire.” Trimite un articol pentru a fi publicat și cere lămuriri cu privire la apariția lucrării „Cântarea primăverii”.

A doua scrisoare a anului 1888 ne dezvăluie un tânăr și mai hotărât în dorința lui de a servi intereselor bătrânei gazete brașovene. Insistă în rugămintea lui ca dr. Aurel Mureșianu să intervină pe lângă episcopul Lugojului și să-i susțină interesele:

Dta să-i scrii că ai lipsă de un om la ziar; și fiindcă știi ce servicii pot să-ți fac eu, ai aflat cu cale a mă cere și a-l ruga să-mi conceadă ca pe semestrul al II-lea să fac examenul privat.

¹⁰ *Ibidem*, nr. 271, 9/21 decembrie 1887, p. 2.

¹¹ *Ibidem*, nr. 284, 24 decembrie 1887, p. 2.

¹² *Ibidem*, nr. 237, 29 octombrie/10 noiembrie 1887, p. 2.

¹³ *Ibidem*, nr. 255, 19 noiembrie/1 decembrie 1887, p. 3.

¹⁴ Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 583, doc. nr. inv. 427.

Dar dta să întocmești așa lucrul ca rugându-l de aceasta să-i scrii așa ca și când eu nu aș ști nimic, cel mult dacă i-ai aminti în scrisoare că eu încă nu mă voi opune¹⁵.

Încheie scrisoarea cu gândul că va primi un răspuns favorabil, atât de important în cariera lui de viitor publicist:

Adevărul e că lucrul e foarte serios și tocmai pentru că așa este, am zis mai la început că-mi pun încrederea în Dta și mă îndrept ca și față către un părinte.

Și într-adevăr, răspunsul a fost cel așteptat, dovadă fiind colaborarea lui Traian H. Pop la ziarul brașovean, și pe parcursul anului 1888. De cele mai multe ori, îl întâlnim la rubrica „Foiletonul Gazetei Transilvaniei” cu titluri precum: „Din viața și scrierile lui Nicolau Lenau. După izvoare străine”¹⁶, „Cornul”¹⁷ (schiță), „Ileana Sandului”¹⁸ (nuvelă din popor), „Un mort între vii”¹⁹ (traducerea din limba engleză), „Sărmanul Guță”²⁰ (nuvelă).

Colaborarea, în plan literar cu alte ziare și reviste transilvănene, continuă și în acest an, și anume: ziarul „Preotul român” din Gherla – poeziile „Imn lui Dumnezeu”²¹, „Vergura Maria”²², ziarul „Amicul familiei” (Gherla) – poeziile „Singurătăți”²³, „Epigrama mea”²⁴, „Mi-e dor”²⁵, revista muzicală „Musa Română” (Blaj) – poeziile „Atât de blândă”²⁶, „În zădăru”²⁷, articolul „Fridericu Chopin”²⁸, revista „Familia” (Oradea Mare) – poezia „În pădure”²⁹.

În scrisoarea din 21 ianuarie 1889³⁰, Traian H. Pop își exprimă acordul de a colabora, cu poezii sau proză, la „Numărul de Duminică” al ziarului „Gazeta Transilvaniei”; era o datorie morală pentru a participa la ceea ce redacția „Gazetei Transilvaniei” își anunța cititorii încă din decembrie 1888: „Simțind trebuință de a i se face cu puțință ori și cărui român de orice pătură socială, care știe a citi, ca să fie informat de interesele și trebuințele lui”³¹, de a lua parte la toată această muncă de răspândire a culturii în rândul românilor, cultura fiind socotită un element esențial în lupta de emancipare națională și politică. „Numărul de Duminică” a apărut săptămânal, în perioada 8/20 ianuarie 1889-28 ianuarie/10 februarie 1911, iar din 5/18 februarie până la 24 decembrie 1911 a

¹⁵ *Ibidem*, doc. nr. inv. 428.

¹⁶ „Gazeta Transilvaniei”, an LI, nr. 103, 10/22 mai 1888, pp. 1-3.

¹⁷ *Ibidem*, nr. 144, 2/14 iulie 1888, pp. 2-3; nr. 145, 3/15 iulie 1888, pp. 2-3.

¹⁸ *Ibidem*, nr. 234, 23 octombrie/4 noiembrie 1888, pp. 1-2.

¹⁹ *Ibidem*, nr. 246, 8/20 noiembrie 1888, p. 1.

²⁰ *Ibidem*, nr. 284, 25 decembrie 1888, pp. 1-3.

²¹ *Ibidem*, nr. 44, 26 februarie/10 martie 1888, p. 2.

²² *Ibidem*, nr. 131, 15/27 iunie 1888, p. 3.

²³ *Ibidem*, nr. 60, 17/29 martie 1888, p. 3.

²⁴ *Ibidem*, nr. 134, 18/30 iunie 1888, p. 3.

²⁵ *Ibidem*, nr. 148, 7/19 iulie 1888, p. 3.

²⁶ *Ibidem*, nr. 44, 17/29 martie 1888, p. 3.

²⁷ *Ibidem*, nr. 152, 12/24 iulie 1888, p. 3.

²⁸ *Ibidem*, nr. 266, 3/15 decembrie 1888, p. 3.

²⁹ *Ibidem*, nr. 112, 20 mai/1 iunie 1888, p. 3.

³⁰ Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 583, doc. nr. inv. 429.

³¹ „Gazeta Transilvaniei”, an LI, nr. 278, 18/30 decembrie 1888, p. 1.

primit numele de „Număr poporal”. Ca și colaborator al ziarului brașovean, Traian H. Pop încearcă să fie mereu la curent cu ceea ce urmează să se publice, de aceea mereu pune întrebări: dacă s-au primit materialele trimise, și, mai ales, dacă ele corespund condițiilor redacției de a fi publicate. Amintește și de câteva scrisori pe care i le-a trimis lui Grigore Maior, redactor responsabil, de la care nu a primit răspuns, poate „că e ocupat foarte mai ales acum de când ați făcut esențiale înnoiri la ziar”. Vorbește în scrisoare de teologii din Blaj, care nu merită să primească ziarul „nici cu bani, nici gratuit”. Cu ocazia Crăciunului a fost la Șardu, unde a stăruit pe lângă „mulți ca să se aboneze la Nr. de Duminică”, plecând de la principiul că foaia nou înființată se adresează îndeosebi lumii satului românesc

să răspundă numeroaselor probleme economice, educative, să realizeze o pregătire multiplă, să antreneze și intereseze săteanul român pe planul afacerilor sale cu autoritățile cu care vine mai ales în atingere, al treburilor sale financiare și comerciale³².

În finalul scrisorii „strămtorat fiind”, cere un ajutor financiar, fără să indice vreo sumă, din partea lui dr. Aurel Mureșianu.

Numele lui Traian H. Pop apare și de-a lungul anului 1890, în paginile „Gazetei Transilvaniei” – poeziile: „Crăișoru Sore-Răsare”³³, „Hai...”³⁴, „Din lumea visurilor”³⁵, „Izvorul și codrul”³⁶, dar și în cele ale diverselor ziare transilvănene: „Amicul Familiei” (Gherla) – poezia „Cine sunt?”³⁷, poemul în proză „În miezul nopții”³⁸, poezia în proză „Umbre de iubire”³⁹, în revista „Familia” (Oradea-Mare) – poeziile „La streășini”⁴⁰ și „Pădurea tinereței”⁴¹.

O dovadă în plus că Traian H. Pop și-a pus condeiul și principiile în slujba ziarului brașovean, o dovedesc evenimentele anului 1890, când „Gazeta Transilvaniei” este supusă unui nou proces de presă. Era a treia oară când autoritățile maghiare încercau să restrângă, serios, libertatea presei românești din Transilvania, aceasta fiind, de altfel, una dintre consecințele instaurării dualismului austro-ungar, la 1867. O primă acțiune s-a înregistrat în anul 1868, când Curtea superioară din Târgu Mureș i-a citat în fața sa pe semnatarii „Pronunciamentului”, document ce nu recunoștea dreptul Dietei din Pesta de a face legi pentru Transilvania. Printre cei citați, s-a numărat și Iacob Mureșianu, redactor responsabil și proprietar al „Gazetei Transilvaniei”, care s-a solidarizat personal cu amplul protest național de susținere a semnatarilor „Pronunciamentului”. Cauza acuzațiilor a fost puternic apărută de dr. Ioan Rațiu, la care s-a adăugat sprijinul moral al românilor transilvăneni refugiați în România, precum și cel al românilor de dincolo de Carpați. Nemulțumit că intentarea procesului ar putea produce o mare

³² *Ibidem*, an LII, nr. 1, 1/13 ianuarie 1889, p. 1.

³³ *Ibidem*, an LIII, nr. 1, 1 ianuarie 1890, p. 4.

³⁴ *Ibidem*, nr. 63, 18/30 martie 1890, p. 1.

³⁵ *Ibidem*, nr. 164, 22 iulie/3 august 1890, p. 1.

³⁶ *Ibidem*, nr. 192, 26 august/7 septembrie 1890, p. 1.

³⁷ *Ibidem*, an LII, nr. 4, 5/17 ianuarie 1889, p. 3.

³⁸ *Ibidem*, nr. 21, 26 ianuarie 1889, p. 3.

³⁹ *Ibidem*, nr. 239, 25 octombrie/6 noiembrie 1889, p. 3.

⁴⁰ *Ibidem*, nr. 138, 20 iunie/2 iulie 1889, p. 3.

⁴¹ *Ibidem*, nr. 166, 26 iulie/7 august 1889, p. 3.

tulburare în opinia publică transilvăneană, în cercurile politice din România, dar și în cele de peste hotare, împăratul Franz Joseph I a decis închiderea procesului la 16 decembrie 1868; a hotărât, totuși, unele sancțiuni administrative, printre care și eliberarea lui Iacob Mureșianu din funcția de director al Gimnaziului romano-catolic (astăzi, Colegiul Național „Aprily Lajos”) din Brașov.

Al doilea moment s-a produs în anul 1888, când s-a intentat un proces împotriva lui dr. Aurel Mureșianu, director al „Gazetei Transilvaniei” și redactorului Ștefan Bobancu, pentru două materiale publicate la sfârșitul lunii august 1887, ca articole de fond cu puternice tente antidualiste.⁴² În prezența unui public numeros, român și maghiar, procesul s-a deschis la 21 martie 1888. Pentru prima dată în istoria proceselor de presă intentate românilor din Austro-Ungaria, la sesizarea lui dr. Aurel Mureșianu privind faptul că inculpații sunt români, care vor să se apere în limba maternă iar jurații nu cunosc limba română, se ridică în mod oficial această chestiune. La sfârșitul procesului, dr. Aurel Mureșianu era declarat nevinovat, iar Ștefan Bobancu primea detenție pentru patru luni și o amendă de 50 florini.

După nici doi ani, „Gazeta Transilvaniei” cade într-un nou val de procese de presă, de data aceasta pentru o notiță din 4 martie 1890 și un articol de fond din 10 aprilie 1890, pentru care Traian H. Pop și-a asumat responsabilitatea; într-unul din articole se afirma că pământul Transilvaniei nu este maghiar, iar în celălalt erau aduse o serie de critici la adresa regimului dualist austro-ungar. Prin acest nou proces, era dată ziarului brașovean o nouă lovitură, care avea drept scop îngrădirea și mai mult a libertății de exprimare. Nemulțumite, poate, că în timpul procesului din 1888, dr. Aurel Mureșianu fusese achitat și considerat că „scăpase”, autoritățile maghiare l-au acuzat, acum, că în calitate de proprietar și redactor responsabil, a fost „neglijent” în supravegherea conținutului ziarului. Această acuzație s-a făcut cu toate că Traian H. Pop își asumase paternitatea și răspunderea privind cele două materiale. Și de data aceasta, spre marea mâhnire a ziarelor maghiare care considerau că românii nu se mai interesează de procesele de presă intentate ziarelor lor⁴³, dr. Aurel Mureșianu și Traian H. Pop, cei „doi luptători ai cauzei valahe” – cum erau numiți, s-au bucurat de numeroși susținători, în primul rând tineri, veniți din toate părțile Transilvaniei. Apărător al celor doi a fost Iosif Roman, și nu Simion Damian așa cum se precizează într-unul din numeroasele articole referitoare la acest proces de presă. La fel ca și în anul 1888, acuzații renunță categoric la traducerea discursului procurorului, refuzând să se apere din moment ce nu o pot face eficient în limba lor maternă, dat fiind că juriul format exclusiv din maghiari nu cunoștea limba română și nu-i înțelegea. Traian H. Pop mai adaugă că face acest gest

cu atât mai vârtos, cu cât nu voiesc nicidecum ca pentru persoana mea să jertfesc și să calc în picioare un principiu de viață națională⁴⁴.

Proprietarul „Gazetei” mai invocă în sprijinul lor promisiunile de echitate ale

⁴² Brașov, 11 august 1887, în „Gazeta Transilvaniei”, an L, nr. 176 din 12/24 august 1887, p. 1; Brașov, 14 august 1887, în „Gazeta Transilvaniei”, an L, nr. 179 din 15/27 august 1887, p. 1.

⁴³ *Ibidem*, an LIII, nr. 175, 4/16 august 1890, p. 1.

⁴⁴ *Ibidem*, nr. 178, 9/21 august 1890, p. 1.

ministrului de justiție Szilágyi, care însă n-a făcut nimic pentru ca ziaristii români aduși în fața judecății să fie înțeleși de jurați, pentru a nu se mai zbuciuma

în zadar cum ne zbuciumăm atât noi cât și dv., azi aici, unde am fost citați cu atâta înțepire și aduși pe o căldură atât de mare și nesuferită, ca să nu fim înțeleși [...]⁴⁵

După mai multe consultări, jurații comunică sentința: Traian H. Pop primește un an de închisoare de stat și 100 florini amendă, iar dr. Aurel Mureșianu, o pedeapsă privativă de libertate de șase săptămâni. Înainte de a-și ispăși pedeapsa, Traian H. Pop pleacă pentru câteva zile în satul natal, Șard, în timp ce dr. Aurel Mureșianu revine la Brașov, fiind primit cu mare bucurie și entuziasm de către românii brașoveni:

[...] la suferințele ce vi s-au impus prin verdictul juriului, din adâncul inimii luăm parte cu d-voastră. Nu am venit deci decât să ne exprimăm bucuria pentru modul cum ați susținut dreptul limbei noastre⁴⁶.

La 6 noiembrie, Traian H. Pop pleacă spre Seghedin pentru a-și executa pedeapsa de un an, fiind condus la gară de o mulțime de amici și cunoștințe:

Dorim confratelui nostru iubit fericită reîntoarcere pentru a putea continua cu puteri oțelite lupta, la care s-a angajat⁴⁷.

Plecarea sa la închisoare mai prilejuiește și un articol viguros de îmbărbătare în „Gazetă” destinat în special tineretului, îndrumându-l, ca în timpuri de grea încercare cum erau cele de atunci, să-și arate însuflețirea nu numai prin vorbe, ci și prin fapte hotărâte, căci, adaugă plin de generozitate autorul, tineretul român

N-a crescut în școală pentru ca să se îngrijească numai de el, pentru a căuta un trai mai ușor pe spatulele poporului din al cărui sân a ieșit, ci au crescut la școală pentru a fi adevărate străji ale poporului român care i-a ridicat, și de la care așteaptă ușurarea sorții sale⁴⁸.

Interesul acordat celor închiși în procesele de presă se manifestă și cu ocazia Anului Nou, când Traian H. Pop și colegul său de suferință Ioan Macavei (condamnat în procesul intentat „Tribunei” din Sibiu) primesc numeroase „depeșe și scrisori” ce le aduc o „adevărată bucurie și mângâiere sufletească.”⁴⁹ Cu ocazia sfintelor sărbători ale Paștelui, Traian H. Pop beneficiază de vizita redactorului Gazetei, transmițându-le cititorilor că este bine.⁵⁰ Sacrificiul celor doi este apreciat de frunțașii români din a căror inițiativă le sunt dăruite

două frumoase și meritate cadouri [...] toc de pene de argint masiv, prevăzute cu câte-o pană de aur, purtând fiecare inscripția *Adevăratului luptător național*⁵¹.

⁴⁵ „Gazeta Transilvaniei”, an LIII, nr. 178, 9/21 august 1890, pp. 1-2.

⁴⁶ *Ibidem*, nr. 177, 8/20 august 1890, p. 3.

⁴⁷ *Ibidem*, nr. 242, 28 octombrie/9 noiembrie 1890, p. 2.

⁴⁸ *Ibidem*, nr. 242, 28 octombrie/9 noiembrie 1890, p. 1.

⁴⁹ *Ibidem*, an LIV, nr. 6, 9/21 ianuarie 1891, p. 2.

⁵⁰ *Ibidem*, nr. 95, 28 aprilie/10 mai 1891, p. 2.

⁵¹ *Ibidem*, nr. 137, 20 iunie/2 iulie 1891, p. 2.

Cu o zi înainte de eliberarea lui Traian H. Pop, redacția ziarului brașovean anunță acest eveniment, afirmând că:

[...] dorim din inimă ca ca exemplul d-sale de abnegațiune pentru cauza națională să servească ca încurajare tinerimii noastre, de la care se așteaptă încă multe jertfe în viitor pentru a putea duce la sfârșit marea operă a revendicării dreptului poporului român⁵².

Din perioada detenției s-au păstrat în Arhiva Mureșenilor șase scrisori în care se dezbate teme politice, culturale, dar și de ordin personal.

Prima scrisoare datează din 20 decembrie 1890⁵³ și în ea găsim un Traian H. Pop „uitat de toată lumea aici”, dar încrezător că dr. Aurel Mureșianu îi va trimite, cât de curând, vești despre „ce se mai petrece în lumea mare”.

În scrisoarea din 3 ianuarie 1891⁵⁴ îi mulțumește pentru ceasul trimis și îi cere informații referitoare la prețul acestuia. Parcurgând, în continuare, semnele negre de pe paginile îngălbenite de vreme ale scrisorii, observăm că Traian H. Pop se confruntă, în această perioadă, cu numeroase temeri, griji și mai ales cu ideea nedreptății într-un spațiu în care se miza pe „egalitatea” tuturor în fața legii. Gazeta semnalase ceva mai devreme⁵⁵ purtarea necavalerească a câtorva deținuți condamnați pentru duel, care făcuseră un fel de conjurație și refuzaseră să mai vorbească cu Pop, considerându-l și ei un „agitator în contra patriei maghiare”. Conducerea închisorii era întrebată cum este posibil să se permită o asemenea conspirație născută din „ură de rasă” cu „tendințe de terorizare” într-un „institut de corecție”. Mai mult decât atât, într-un articol cu titlul „Nostimadă”, apărut la rubrica „Știrile zilei”⁵⁶, era preluată o informație dintr-un ziar maghiar în care se vorbește despre un eveniment la care participă și Traian H. Pop și în care este subliniată egalitatea de tratament a „locuitorilor” închisorii de stat de la Seghedin. Conform acestei surse, „eliberatorului românilor asupriți” (Traian H. Pop) i s-a permis să participe la slujba religioasă desfășurată în limba română. Autorul articolului din gazeta brașoveană precizează, însă, că

[...] preotul Ievrici, despre care se povestește că ar fi măsurat cu ochii pe Traian Pop spunându-i că în Seghedin nu se face deosebire între Români și Maghiari, este el însuși sârb și preot la o biserică, care n-are credincioși maghiari.

La un an de zile de când autoritățile maghiare au considerat că vocea din presa românească a lui Traian H. Pop trebuie să nu se mai facă auzită, dr. Aurel Mureșianu primește o scrisoare⁵⁷ a tânărului redactor, care se plânge de situația financiară precară cu care se confruntă. Cu ocazia vizitei lui dr. G. Maior din București, Pop află despre un ajutor financiar venit din partea românilor, de dincolo de Carpați, în valoare de 100 florini, ajutor care se pare că s-ar fi oprit undeva la Sibiu, din decizia lui Eugen Brote. Mai mult decât atât, domnul Brote i-ar fi scris colaboratorului său, Macavei „că nu e bine să știm noi aici ce se petrece și că ni se va spune după ce vom fi liberi”.

⁵² *Ibidem*, nr. 244, 3/15 noiembrie 1891, p. 2.

⁵³ Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 583, doc. nr. inv. 430.

⁵⁴ Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 583, doc. nr. inv. 431.

⁵⁵ „Gazeta Transilvaniei”, an LIII, nr. 249, 6/18 noiembrie 1890, pp. 2-3.

⁵⁶ *Ibidem*, nr. 278, 13/25 decembrie 1890, p. 2.

⁵⁷ Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 112, doc. nr. inv. 432.

Cere lămuriri referitoare la acest subiect, solicitându-i sprijinul în rezolvarea situației sale. Dacă el între timp a primit câte 50 florini lunar, Ioan Macavei nu a beneficiat de niciun ajutor financiar, ajungând în situația „[...] de a păși în public să strige că pierde de foame în Seghedin [...]”. Concluzia este: „boii trag, domnii mănâncă”. Nici starea sa de sănătate nu este una mai bună, în condițiile în care de cinci săptămâni se confruntă cu mari dureri la picior.

În scrisoarea datată 26 august 1891⁵⁸ din Seghedin, una dintre cele mai interesante datorită tonului discursului, Traian H. Pop îi propune plin de încredere și admirație lui dr. Aurel Mureșianu să se pună în fruntea luptelor politice: „Lumea azi e convinsă că salvarea cauzei depinde de la Dv.”. Critică atitudinea „Tribunei” de „dătător de ton” în politica Partidului Național Român din Transilvania (P.N.R.), graba cu care s-a organizat Conferința din 1890 privind elaborarea Memorandum-ului, greșelile ulterioare, cerându-i lui Mureșianu să intervină, să nu mai tacă, să înceapă „era serioaselor lucrări”. Important este ca și dr. Aurel Mureșianu să dorească acest lucru, să fie acela pe care

azi nu-l avem [...] Sub mâna Dv. se va înjgheba o direcție sănătoasă, va crește floarea ce lipsește din câmpul agitatelor noastre lupte: disciplina.

Același ton incisiv îl folosește și în scrisoarea din 10 septembrie 1891⁵⁹, arătându-și dezamăgirea față de politica „Tribunei”, și mai ales a lui Eugen Brote, dar și nehotărârea lui dr. Aurel Mureșianu de a acționa „când marile interese o cer”. Pop nu este de acord nici cu afirmațiile lui Eugen Brote conform cărora „T.R.” (n.n. „Telegraful Român”) și „Un.” (n.n. „Unirea”) „au luptat mai cu bravură și mai cu efect decât noi”, adică „Gazeta Transilvaniei”. Continuă să creadă că timpul nu este pierdut încă și că dr. Aurel Mureșianu, preluând conducerea luptei naționale „poate face lumină într-un haos atât de mare”. Mesajul de încheiere al scrisorii exprimă, categoric, starea de spirit a lui Traian H. Pop care, deși aflat în afara disputei politice, trăiește cu intensitate acest conflict și nutrește speranța unui final fericit pentru națiunea română:

Ca unul, care, deși în scurt timp, dar totuși am mers cu Dvoastră în bune, ca și în rele am ținut să vă spun acestea și spunându-vi-le să-mi ușurez sufletul.

Două zile mai târziu, în scrisoarea din 23 septembrie 1891⁶⁰ Pop amintește pe scurt de o scrisoare semnată de Brote și publicată în ziarul „Lum.” (n.n. „Luminătorul”), care-l determină să afirme că „am intrat în zodia confuziilor perfecte”. Își exprimă dorința de a-l revedea pe dr. Aurel Mureșianu la întoarcerea sa de la Praga, unde avea să conducă delegația românilor ardeleni ce susțin solidaritatea slavă.

Dincolo de corespondența, pe teme politice sau personale, Traian H. Pop a continuat și colaborarea publicistică la „Gazeta Transilvaniei”, dovadă fiind poeziile publicate în paginile acestui ziar: „Lacrimile inimii”, apărută la rubrica „Foiletonul Gaz. Trans.”⁶¹ și

⁵⁸ *Ibidem*, doc. nr. inv. 433.

⁵⁹ Arhiva Mureșenilor, Fond Mureșeni, dos. 112, doc. nr. inv. 434.

⁶⁰ *Ibidem*, dos. 583, doc. nr. inv. 435.

⁶¹ „Gazeta Transilvaniei”, an LIV, nr. 38, 17 februarie/1 martie 1891, pp. 1-3.

scrisă în 1890 în închisoarea din Seghedin, articolul „Declarațiune”⁶², poezia „Înviere” (Seghedin, 1891)⁶³, poezia „Mane, tekel, fares” (Seghedin, aprilie 1891)⁶⁴, poezia „De departe” (Seghedin, iunie 1891)⁶⁵, poezia „Rugăciune” (Seghedin, 24 august 1891)⁶⁶.

Așa cum s-a întâmplat și cu dr. Aurel Mureșianu la revenirea din detenție, și Traian H. Pop s-a bucurat de o primire emoționantă organizată de „inteligența românească de ambele sexe din Șardu”, încă de la sosirea în gara din Alba Iulia.

Șapte dintre damele române voind să dea întâmpinării un caracter românesc cât se poate mai pronunțat, s-au prezentat îmbrăcate în fermecătorul și pitorescul nostru costum național⁶⁷.

De aceeași întâmpinare calduroasă s-a bucurat și cu ocazia revenirii la Brașov, reluându-și locul în redacția ziarului „Gazeta Transilvaniei”. Aici a primit cadou „un frumos dar de aducere aminte, un prețios ceasornic de aur cu lanț.”⁶⁸ O zi mai târziu, în paginile aceluiași ziar este publicat conținutul a două scrisori venite din partea tinerimii române din Viena și a studenților români de la Academia din Anvers, care-și exprimau bucuria reîntoarcerii lui Traian H. Pop, considerându-l un model demn de urmat în lupta pentru susținerea cauzei naționale a românilor din Transilvania.⁶⁹

Lupta în plan cultural și publicistic este completată de participarea lui Traian H. Pop la adunările Biroului electoral din Brașov, așa cum o dovedește, de altfel și alegerea lui ca „secretar al doilea”⁷⁰ în timpul adunării din 3 ianuarie 1892. Era timpul pentru pregătirea Conferinței extraordinare de la Sibiu a P.N.R.-ului, care va hotărî redactarea unui Memorandum și înaintarea către împăratul Franz Joseph I, o critică la adresa politicii intolerante a autorităților maghiare. La sfârșitul acestei adunări, dr. Ioan Rațiu a fost ales președinte al P.N.R., înlocuindu-l pe Vincențiu Babeș. Despre această conferință era publicat în paginile Gazetei și un articol de fond în care era subliniată ideea de solidaritate a românilor într-un astfel de moment, dincolo de orice altă decizie pe care ar lua-o partidul:

Ceea ce ni se impune ca problemă în aceste momente critice este lucrarea cea mai de lipsă de apărare, fără de care trebuie să se risipească orice oștire strâmtorată, nemaiștiind care încotro merge este lucrarea de raliere, de adunare a tuturor forțelor noastre, de grupare a lor în jurul stindardului național, de organizare pentru luptele grele ce ne mai stau înaintea.⁷¹

Martiriul lui Traian H. Pop și activitatea sa de susținător al intereselor naționale

⁶² *Ibidem*, nr. 48, 1/13 martie 1891, p. 3.

⁶³ *Ibidem*, nr. 91, 21 aprilie/3 mai 1891, p. 1.

⁶⁴ *Ibidem*, nr. 102, 7/19 mai 1891, pp. 1-2.

⁶⁵ *Ibidem*, nr. 134, 16/28 iunie 1891, p. 1.

⁶⁶ *Ibidem*, nr. 182, 18/30 august 1891, p. 1.

⁶⁷ *Ibidem*, nr. 250, 12/24 noiembrie 1891, pp. 2-3.

⁶⁸ *Ibidem*, nr. 257, 20 noiembrie/2 decembrie 1891, p. 2.

⁶⁹ *Ibidem*, nr. 258, 21 noiembrie/3 decembrie 1891, p. 1.

⁷⁰ „Gazeta Transilvaniei”, an LV, nr. 4, 5/17 ianuarie 1892, p. 2.

⁷¹ „Gazeta Transilvaniei”, an LV, nr. 4, 5/17 ianuarie 1892, p. 1.

ale românilor din Transilvania au fost recunoscute și în cadrul Congresului corpului didactic din România, desfășurat la Craiova în perioada 30 martie-1 aprilie 1892:

Ridic acest toast pentru corpul învățătoresc din țările surori subjugate, ridic acest toast pentru martirii românismului, ca Aurel Mureșianu, părintele Ion Macovei, Traian H. Pop și alții, dascăli, colegi de-ai noștri, care au suferit temniță pentru redeșteptarea neamului nostru⁷²!

Activitatea literară a lui Traian H. Pop continuă și în anii 1892-1893, așa cum ne arată aparițiile sale în paginile unor ziare sau reviste transilvănene: „Calendarul Plugarului” – poeziile „Înviere”, „Rugăciune”, „Cine ești”⁷³, „Gazeta Transilvaniei” – poezia „Anul Nou”⁷⁴.

În martie 1893, în cadrul adunării pentru alegerea Biroului electoral al românilor brașoveni, îl întâlnim și pe Traian H. Pop, în calitate de secretar, alături de Romulus Verzea. Aceeași adunare, desfășurată la Hotelul nr. 1, se ridica

unanim în contra introducerii căsătoriei civile obligatorii și a matricolelor civile, protesează în contra întregului sistem politic al stăpânirii ungurești, care pe tărâm național, pe cel cultural, și acum și pe cel bisericesc, tind la nimicirea individualității noastre naționale și la zguduirea credinței noastre strămoșești⁷⁵.

În anul 1895, îl întâlnim pe Traian H. Pop în satul Boziaș (Târnăveni, județul Mureș), satul în care socrul său, Vasile Moldovan a trăit în ultima parte a vieții sale. De aici trimite, la începutul anului, o scrisoare în care amintește, foarte pe scurt, de neînțelegerile cu „Tribuna” sibiană, de „nemerniciile ei care au făcut rău sânge în inteligența din jur și din depărtare”⁷⁶. Aceeași stare de nemulțumire față de „masca de la Tribuna” o regăsim și în scrisoarea din 4 octombrie 1895, expediată tot din Boziaș.⁷⁷ Ceea ce-l întristează și mai mult este situația din zonă unde „a pierit și puținul entuziasm ce era față de mult hărțuita cauză noastră națională”. Această „capitulare” a spiritelor este pusă în legătură cu „lipsa de caracter și onestitate a celor de la Tribuna”, cu dezamăgirea și pierderii încrederii față de oamenii de la conducere, care ar fi trebuit să traseze un drum clar și sigur, „o opinie clară și statornică” în lupta națională. Revine la ideea conform căreia doar „Gazeta Transilvaniei” și dr. Aurel Mureșianu mai pot aduna în jurul lor publicul pentru

o luptă energică, provocați pe cei buni să se deștepte din amorteală, biciuiți pe mișei și faceți odată să rămână în toate părțile glasul admirator, sincer și devotat al Gazetei dacă e să nu ne cufundăm și mai adânc în noroiul păcatelor trecutului.

Toate aceste gânduri au izvorât nu din pretenția „de a da sfaturi oamenilor care totdeauna s-au distins prin judecată luminată și energie înțeleaptă”, ci din faptul că mă doare inima când văd că cei buni, cei devotați și sinceri cauzei sunt umbriți de

⁷² *Ibidem*, nr. 85, 16/28 aprilie 1892, pp. 2-3.

⁷³ *Ibidem*, nr. 241, 1/13 noiembrie 1892, p. 4.

⁷⁴ *Ibidem*, an LVI, nr. 2, 3/15 ianuarie 1893, p. 1.

⁷⁵ *Ibidem*, nr. 57, 13/25 martie 1893, pp. 1-2.

⁷⁶ Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 583, doc. nr. inv. 436.

⁷⁷ *Ibidem*, dos. 112, doc. nr. inv. 437.

caraghioasele figuri ale pigmeilor care în lipsa oricărei consecințe de responsabilitate și în micimea lor sufletească se înjugă la carul lui Pazmandy [...].

Atrage atenția și asupra unor greșeli de tipar apărute în paginile ziarului brașovean și cere remedierea lor pentru a nu face o „rea impresie cititorului”.

În același an, 1895, ca un omagiu adus socrului său, Vasile Moldovan, fost prefect al lui Avram Iancu în timpul Revoluției de la 1848 din Transilvania, Traian H. Pop se ocupă de publicarea „Memoriilor” acestuia, apărute la Brașov, în Tipografia „A. Mureșianu”:

Cu el s-a stins încă unul dintre acei luptători aprigi și neînfrânți, care cu cuvântul și cu fapta au stat în fruntea mișcării naționale de la 1848/49 și care cu arma în mână și cu disprețul morții, au luptat luptă sfântă și eroică pentru drepturile și viitorul unui popor, care gemea de veacuri sub cătușa nemiloasei iobăgii.

Motivul pentru care Vasile Moldovan a scris aceste „Memorii” este explicat în preambulul lucrării:

Închin aceste rânduri – scrise cu condeiul înmuiat în suferințele unui popor prigonit și nedreptățit de secole – celor 40.000 de mucenici, care și-au jertfit viața pentru drepturile și libertatea neamului lor, și care din sacra lor cenușă ne strigă cu ardoare.

Un an mai târziu, în 1896, „Gazeta Transilvaniei” reia o puternică campanie de presă îndreptată împotriva lui Brote transformat, între timp, din „victimă a autoritarismului” în „conspirator progubernamental”.⁷⁸ Făcând referire la aceste evenimente, Traian H. Pop, aflat tot la Boziaș, îi prezintă lui dr. Aurel Mureșianu starea de spirit din zonă susținându-l încă o dată în a „conduce soarta celor împilați”:

[...] Vă bucurați de recunoștința generală de a fi om de caracter, inimă sinceră și minte luminată! Acum e timpul [...] de a tăia cu toiagul calea, ce trebuie s-o bată cu toții. De mult lucrați la această mare operă – desăvârșiți-o acum căci e timpul suprem⁷⁹.

Nici Vasile Lucaci nu scapă de critica lui Traian H. Pop, afirmând:

[...] l-aș fi adus ad absurdum și nu mă îndoiesc că puternica argumentație și paralele dintre faptele și vorbele papei de la Șişești a zguduit în mod elementar feteșismul personal al multor găgăuți ce adorau pe acest *Deabalus rotae* (roata diavolului) ori mai bine zis *copilul răsfățat al chestiunii române* cum l-ați numit Dvoastră.

În scrisoarea din 22 februarie 1896⁸⁰, Traian H. Pop îi trimite acele numere din „Tribuna”, grupate pe trei categorii, necesare în „sistemizarea materialului”, dar și un număr din „Revista Orăștiei”, singurul organ publicistic protribunist. Îl susține în continuarea demersului deoarece „e o nespus de mare eroare a tăcea”, în condițiile în care „cititorul așteaptă să-l întrețineți cu discutarea chestiunilor ardente din sânul partidului [...]”.

La 1 aprilie 1896, trimite o scrisoare⁸¹ din Boziaș în care îi descrie întâlnirea cu

⁷⁸ Vlad Popovici, *Tribunismul (1884-1905)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2008, pp. 200-201.

⁷⁹ Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 112, doc. nr. inv. 438.

⁸⁰ *Ibidem*, dos. 583, doc. nr. inv. 439.

⁸¹ Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 112, doc. nr. inv. 440.

Vincentiu Babeș, pe drumul spre Mediaș. Acesta îi oferă informații despre audiența la Regele Carol I care i-ar fi spus că

[...] cauza noastră (a românilor din Transilvania) e azi total compromisă prin rivalitatea partidelor și prin manoperele câtorva demagogi nealeali și nesinceri de aici și de dincolo.

Și tot ca o informație a discuției cu Babeș, Pop îi transmite lui dr. Aurel Mureșianu următoarele:

Mi-a mai spus bătrânul că în tratările lor cu guvernul unguresc, oamenii de la guvernul de dincolo ar fi ajuns la învoiala, ca românii să renunțe pe față la Ardeal și atunci ungurii vor slăbi coardele și ne vor împărtași de o tratare mai blândă.

Referitor la guvernul liberal condus de Dimitrie A. Sturdza, format la București în octombrie 1895, Babeș „deduce [...] că a fost impus de Berlin, Viena și Budapesta chiar peste voința regelui Carol”. Orice încercare a românilor de a se face ascultați în acest an se pare că ar fi „neoportun”, în condițiile în care au loc și sărbătorile milenare ale Ungariei. Cu toate acestea, „toată Câmpia și Munții Apuseni, mai ales popii uniți sunt mari aderenți ai lui Brote = Slavici” și vorbesc „că românii trebuie să ia parte la alegerile viitoare și să intre în Dietă”.

Despre o conferință a P.N.R.-ului ce urmează a se desfășura la Sibiu, în mai 1896, vorbește Traian H. Pop în scrisoarea din 8 mai.⁸² Un prieten i-ar fi spus că s-ar fi întâlnit în trenul Cluj-Mediaș cu Tripan din Bistrița, care mergea la Sibiu, la ședința comitetului, convocată de dr. Ioan Rațiu. Acest Tripan

s-a pronunțat în termeni foarte aspri despre dr. Rațiu, învinuindu-l cu o sumedenie de *păcate* și condamnându-l greu. Drept concluziune, Tripan a zis hotărât că dr. Rațiu trebuie delăturat cu orice preț din fruntea conducerii. Apoi, s-a făcut avocatul lui Lucaciu apărându-l strașnic și apoteosându-l. Îmi spunea prietenul că Tr. era grozav de încântat de *puritatea* sentimentelor *naționale* ale lucafărului din Șișești și că arapul devenise atât de bine spălat prin retorica avocatului încât se părea că și-a adus anume zăpada din Siberia.

Despre aceeași conferință, care nu a mai avut loc, vorbește Traian H. Pop într-o nouă scrisoare⁸³ trimisă lui dr. Aurel Mureșianu. În acele zile de readucere aminte a evenimentelor din mai 1848, el continua să se afle la Boziaș. Constata lipsa de unitate a românilor în lupta pentru emancipare națională, spunând:

Niciodată contrarii noștri politici și naționali n-ar fi ajuns la atâta impertinență, dacă ei n-ar avea convingerea că suntem dezbinați și slabi ca niciodată. N-ar fi cutezat ei să ridice pumnalul asupra unui popor atât de numeros, dacă ar fi văzut, că acest popor nu este o turmă fără de păstor și dacă ar fi convinși, că mănșa ce ne-o aruncă demonul urii de rasă am fi în stare s-o ridicăm cu onoare și să ne apărăm limba și moșia până la unul.

„Gazeta Transilvaniei” și dr. Aurel Mureșianu erau considerați singurele instrumente prin care se putea realiza misiunea acestui neam românesc asupra:

[...] mur neclintit în mijlocul valurilor ea singură dintre toate ziarele române câte au văzut lumina zilei în timpul din urmă a apărut și păstrat cu sfințenie onoarea steagului cauzei românismului; pe fruntea ei e înscrisă vrednicia nepătată și puritatea ideilor și

⁸² *Ibidem*, dos. 583, doc. nr. inv. 442.

⁸³ *Ibidem*, doc. nr. inv. 441.

sentimentelor de care s-au călăuzit cei ce luptându-se cu amaruri au susținut-o și o susțin; zburcându-se în zilnicele mizerii de tot felul și-au jertfit pentru susținerea ei tinerețea și sănătate și în loc de teamă și comodități, au luat asupra-le jugul amar ai profesiei ziaristice la un popor needucat politicește, ingrat uneori și ușor de amăgit adeseori.

La sfârșitul lunii mai, dr. Aurel Mureșianu îi cere sprijinul lui Traian H. Pop de a-l ajuta în redacția ziarului „Gazeta Transilvaniei” pe perioada în care el era plecat în România. Traian H. Pop acceptă, cerând în schimb un ajutor financiar și găzduire în casa lui Grigore Maior, redactorul responsabil al ziarului brașovean. Un an mai târziu, îl întâlnim în aceeași situație de a se reangaja la ziar pe perioada în care dr. Aurel Mureșianu lipsea din Brașov. Revenirea în orașul de la poalele Tâmppei era condiționată de aranjarea „afacerilor” la Bozias și anume, arendarea moșiei și vânzarea unor animale.⁸⁴

Interesul pentru activitatea literară a lui Traian H. Pop, pentru creațiile sale literare, se observă și cu ocazia diverselor manifestări școlare sau artistice, ca de exemplu: la Oravița Montană este organizată o „producțiune a școlarilor”, în cadrul căreia, printre alte activități este recitată și o poezie a lui Traian H. Pop, și anume „Rugăciune”⁸⁵, sau în anul 1904, în cadrul unui eveniment cultural cu strângere de fonduri organizat de Reuniunea Femeilor Române din Bucium-Șasa, când este recitată și o poezie semnată de Traian H. Pop.⁸⁶

Pe tot parcursul vieții a căutat să se implice și în diverse acțiuni sociale, să fie un susținător al celor care aveau nevoie de ajutor: pentru Reuniunea Femeilor Române, în activitatea de achiziție a hainelor pentru fetele sărace⁸⁷, pentru masa studenților din Brașov⁸⁸; numele lui Traian H. Pop apare și pe lista celor care susțin cultura, astfel că într-un raport al „Societății de lectură Inochentie Micu Klein”, apare că ar fi donat bibliotecii acestei societăți cartea „Megvalto”⁸⁹. În anul 1903, îl întâlnim ca susținător al școlii și bisericii „Sf. Adormire a Maicii Domnului” din Brașovechi, contribuind la acest efort cu 1 coroană, în urma participării la un eveniment, o „producțiune muzicală-teatrală-declamatorică”, coordonată de „zelosul învățător” Nicolae Oancea jun.⁹⁰ Un an mai târziu, îl întâlnim din nou printre cei care au ales să susțină corul bisericii greco-ortodoxe din Brașovechi.⁹¹ A făcut parte din comisia „cenzuratoare” pentru „socotelile Asociațiunii pentru sprijinirea învățăceilor și sodalilor români” (Brașov)⁹². A răspuns afirmativ, alături de alte nume, la apelul Societății de lectură „Vulturul” a românilor din Pittsburgh ca românii din Transilvania să le trimită cărți în limba română; Traian H. Pop a răspuns, trimițând un exemplar din cartea „Memorii din 1848-49 de Vasilie

⁸⁴ Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 583, doc. nr. inv. 444.

⁸⁵ „Gazeta Transilvaniei”, an LXIII, nr. 3, 5/17 ianuarie 1900, p. 3.

⁸⁶ *Ibidem*, an LXVII, nr. 196, 4/17 septembrie 1904, p. 3.

⁸⁷ *Ibidem*, an LXIII, nr. 8, 13/25 ianuarie 1900, p. 3.

⁸⁸ *Ibidem*, an LXIII, nr. 271, 8/21 decembrie 1900, p. 3.

⁸⁹ *Ibidem*, an LII, nr. 127, 7/19 iunie 1889, p. 2.

⁹⁰ *Ibidem*, an LXVI, nr. 14, 19 februarie 1903, p. 7.

⁹¹ *Ibidem*, an LXVII, nr. 17, 23 ianuarie/5 februarie 1904, p. 6.

⁹² *Ibidem*, an LXVI, nr. 50, 4/17 martie 1903, p. 2.

Moldovan”.⁹³ Scopul acestei societăți era de a înființa o bibliotecă, pentru ca românii de acolo „să aibă ce citi și să nu-și uite limba”. Conform Raportului „Asociațiunii pentru sprijinirea învățăceilor și sodalilor români”⁹⁴ Brașov pe anul 1902, Traian H. Pop se ocupă de cursul de „catechizare” pentru ucenicii greco-catolici, curs văzut ca necesar și ca obligatoriu pentru toți care ar putea beneficia de ajutorul Asociației (1902-1904, alături de parohul Iosif Maximilian și dr. Sterie Stinghe pentru cei greco-ortodocși). A sprijinit biblioteca Bisericii „Sf. Adormire a Maicii Domnului” din Brașovechi, oferindu-le un exemplar din „Memorii”.⁹⁵ S-a arătat solidar cu durerea victimelor incendiilor din Câmpeni, Ostrovul-Mare (Hunedoara), Sotelec (Solnoc-Dăbâca), Mădăraș (Sătmăr) contribuind cu suma de patru coroane.⁹⁶

La sfârșitul anului 1900, ca urmare a plecării din motive de sănătate a redactorului Grigore Maior, Traian H. Pop ia asupra sa responsabilitatea redacției ziarului „Gazeta Transilvaniei”⁹⁷, continuând să ducă pe mai departe tot ceea ce exprimase până atunci doar ca și colaborator al ziarului sau ca partener epistolar al lui dr. Aurel Mureșianu, proprietarul gazetei brașovene. Curând, avea să afle din nou că discursul său jurnalistic deranjează, mai cu seamă că la sfârșitul secolului XIX-începutul secolului XX se înregistrează o nouă etapă a procesului de acutizare a politicii maghiare față de naționalitățile conlocuitoare din monarhia dualistă, aceasta manifestându-se și în planul presei. Astfel, în octombrie 1902 redacția ziarului „Gazeta Transilvaniei”, condusă de Traian H. Pop, este suspusă unui nou rechizitoriu, pentru două articole publicate în septembrie 1902 și considerate „agitatoare”.⁹⁸ În aceeași situație se află și redacția ziarului german brașovean „Kronstädter Zeitung”. Traian H. Pop face recurs în această chestiune, recurs care este însă respins, motiv pentru care la începutul lui decembrie 1902 i se aduce la cunoștință că „judele de instrucție a încheiat cercetarea și că actele le-a transpus procuraturii”⁹⁹ din Târgu Mureș. La 18 ianuarie 1903¹⁰⁰ „Gazeta Transilvaniei” anunța că redactorul Traian H. Pop a fost acuzat de publicarea a două articole în septembrie 1902 prin care ar fi urmărit „scopul de a agita la ură naționalitățile nemaghiare contra națiunii maghiare”, invocându-se încălcarea prevederilor punctului 2 din articolul 172 al Codului Penal. La începutul lui martie, Gazeta își anunța cititorii că „senatul de acuzare al tribunalului din Târgu Mureș a admis actul de acuzațiune al procurorului” cu toate că

apărătorul, dl. avocat Simeon Damian, a dovedit până la evidență în pledoaria sa temeinică și excelent argumentată, că în articolele din chestiune [...] nu numai că nu se cuprinde niciun fel de agitare, dar că aceste articole sunt numai o expunere obiectivă a faptului și a împrejurărilor în care s-a făcut acea expulzare¹⁰¹

⁹³ *Ibidem*, nr. 54, 8/21 martie 1903, p. 2.

⁹⁴ *Ibidem*, nr. 55, 9/22 martie 1903, p. 4.

⁹⁵ „Gazeta Transilvaniei”, an LXVI, nr. 154, 13/26 iulie 1903, p. 5.

⁹⁶ *Ibidem*, an LXVII, nr. 179, 15/28 august 1904, p. 1.

⁹⁷ *Ibidem*, an LXIII, nr. 269, 5/18 decembrie 1900, p. 2.

⁹⁸ *Ibidem*, an LXV, nr. 215, 1/14 octombrie 1902, p. 1.

⁹⁹ *Ibidem*, nr. 269, 8/21 decembrie 1902, p. 3.

¹⁰⁰ *Ibidem*, an LXVI, nr. 13, 18/31 ianuarie 1903, p. 1.

¹⁰¹ *Ibidem*, nr. 47, 28 februarie/13 martie 1903, p. 1.

a redactorului german Kramer din Timișoara. Procesul a avut loc la 6 aprilie 1903. Pe parcursul a șase numere, „Gazeta Transilvaniei”¹⁰² și-a ținut la curent cititorii cu tot ceea ce s-a întâmplat în timpul procesului lui Traian H. Pop. Decizia Curiei regale din Târgu Mureș, în cauza procesului, a fost publicată, conform deciziei acesteia, în limba maghiară, în paginile ziarului „pe socotealea d-lui Traian H. Pop”.¹⁰³ În nr. 199 al „Gazetei Transilvaniei” din 1903, ca redactor responsabil provizoriu apare Augustin Paul, pentru ca în numărul următor, în dreptul titlului de redactor responsabil, să apară din nou numele lui Traian H. Pop.¹⁰⁴

Cu toate acestea, Traian H. Pop începea noul an, 1903, cu gânduri bune și pozitive, mărețe pentru lupta românilor din Transilvania. Poezia cu același titlu exprimă speranța unui an bun, de liniște a sufletului românesc:

[...] și ne dă/ A învingerii cunună/ În luptele ce le purtăm/ În străduința ce ne dăm/
S-avem soartă mai bună¹⁰⁵.

Dar această biruință a națiunii române nu este posibilă decât prin unitate, un principiu mereu promovat în paginile ziarului brașovean, și mai ales de proprietarul său dr. Aurel Mureșianu:

Unire-n forțe poate da/ A-nvingerii cunună!/ Uniți-vă și vă-ntăriți/ C-atunci și iadul
biruiți/ Cu toții împreună!

În a doua jumătate a lunii septembrie a anului 1906, la rubrica „Știrile zilei”¹⁰⁶ este publicată informația conform căreia Traian H. Pop este înlocuit la conducerea redacției ziarului brașovean cu „colaboratorul nostru intern, Victor Braniște”. După această dată, scrisorile păstrate în Arhiva Mureșenilor și expediate lui dr. Aurel Mureșianu de către Traian H. Pop, aflat în Boziaș, arată o schimbare a relației dintre cei doi. Epistola din 9 noiembrie 1906¹⁰⁷ explică motivele pentru care Traian H. Pop părăsește Brașovul și redacția ziarului „Gazeta Transilvaniei”, chiar dacă dr. Aurel Mureșianu nu se arată a fi convins că starea de sănătate ar fi principalul motiv al plecării redactorului său:

Nu o singură dovadă am dat în decursul carierei mele de până acum de franchețe și de bărbăție. Ba știți că acea carieră mi-am inaugurat-o prin jertfa ce am adus-o pe altarul cauzei noastre naționale și a ziarului la care începusem a lucra acum 16 ani și am suferit închisoare de un an, suferință pe care nimeni în lume nu-mi va răsplăti-o. De atunci și până mai ieri alătăieri când prin boală fui silit a părăsi brazda cu sudori udată în care am lucrat atâția ani cu drag și cu însuflețire și cu mai mare intensitate am dat, cred, destule dovezi de franchețe bărbătească în legătură cu cea mai conștiințioasă suplinire a datoriei mele de ziarist și redactor responsabil.

Ulterior, discursul epistolar va îmbrăca forme amicale, va înlocui reproșurile cu

¹⁰² „Gazeta Transilvaniei”, an LXVI, nr. 69, 27 martie/9 aprilie 1903, p. 1; nr. 67, 23 martie/5 aprilie 1903, p. 2; nr. 68, 25 martie/7 aprilie 1903, p. 3; nr. 70, 28 martie/10 aprilie 1903, pp. 1, 3; nr. 71, 29 martie/11 aprilie 1903, pp. 1-3; nr. 72, 30 martie/12 aprilie 1903, pp. 1-2; nr. 146, 4/17 iulie 1903, p. 1.

¹⁰³ *Ibidem*, nr. 168, 30 iulie/12 august 1903, p. 2.

¹⁰⁴ *Ibidem*, nr. 200, 11/24 septembrie 1903, p. 3.

¹⁰⁵ „Gazeta Transilvaniei”, an LXVI, nr. 1, 1/14 ianuarie 1903, p. 1.

¹⁰⁶ „Gazeta Transilvaniei – Număr de Duminică”, an LXIX, nr. 205, 16/29 septembrie 1906, p. 4.

¹⁰⁷ Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 583, doc. nr. inv. 447.

sfaturi privind atitudinea Gazetei la diverse evenimente, la calitatea ziarului, solicitări financiare, trimiteri de materiale pentru publicare și nu, în ultimul rând, informații despre starea de sănătate:

Dar nu vreau să mă plâng și tânguiesc Dvoastră; v-am spus acestea numai pentru a vă arăta din nou că în urma bolii ce m-a ajuns și de care n-am scăpat încă total, mi s-a stricat așa de mult rostul vieții; încât sunt silit asta acum de o jumătate an în absolută neactivitate și a mă mângâia numai cu speranța că dvoastră doară reînsănătoșindu-vă pe deplin îmi va fi dat odată și mie ca și altora poate mai puțin vrednici a-mi vedea măcar în parte nestatornicită starea de mai înainte și a-mi crea din nou o roastă și un viitor mai suportabil decât azi.¹⁰⁸

În iulie 1907 Pop este supus unui tratament prescris

de un medic specialist în boli de nervi [...] căci nu mai puteam suferi starea mizerabilă în care ajunsesem [...] Acest medic mi-a ordonat și prescris absolută liniște și retragere și o foarte strictă dietă în ce privește alimentația¹⁰⁹.

Era printre ultimele scrisori pe care Pop i le adresa lui dr. Aurel Mureșianu, celui care-l numea „confrate zelos, cinstit și muncitor”¹¹⁰.

Din anul 1908, s-au păstrat două scrisori trimise de Leontina Pop, soția lui Traian H. Pop, lui dr. Aurel Mureșianu. Într-una dintre ele, ea îi mulțumea pentru ajutorul financiar oferit, și mai ales, pentru colecta inițiată în sprijinul soțului ei. Transmitea gânduri bune, „călduroase urări și doriri de bine” cu ocazia Jubileului ziarului „Gazeta Transilvaniei”.¹¹¹

În cea de-a doua scrisoare¹¹², Leontina Pop îl anunță pe dr. Aurel Mureșianu că i-a trimis fotografia cerută (cea cu soțul ei, probabil pentru a fi publicată în Numărul Jubiliar al „Gazetei Transilvaniei”), dar c-o dorește înapoi, fiind singura fotografie păstrată ce-l reprezintă pe soțul ei, Traian H. Pop. De asemenea, îl informează că în scurt timp îl va interna pe soțul ei într-un spital din Sibiu, moment în care „eu nu voi mai avea nici mângâierea de-ai putea da ajutorul și îngrijirea de care va avea lipsă”. Îi solicită, în continuare, un ajutor financiar în condițiile în care:

[...] nu se poate să nu înțelegeți măcar în parte nenorocirea de care am fost loviți. Traian a fost un om cu prea mult devotament și de un sentiment prea nobil și totdeauna conștient (?) de datorința sa și gata de a-și jertfi și ultimele forțe pentru foaie ca redactor. Astfel s-a uitat chiar de interesele sale personale și mai ales de asigurarea familiei sale în viitor.

Două luni mai târziu „Gazeta Transilvaniei” anunța decesul lui Traian H. Pop, dedicându-i cinci numere în care, pe lângă necrolog, au fost publicate și știri de la înmormântarea celui pe care ziarul îl numea

[...] mucenic necunoscut și nerăsplătit (ca toți ziariștii noștri) al deșteptării, luminării și

¹⁰⁸ *Ibidem*, doc. nr. inv. 451.

¹⁰⁹ *Ibidem*, doc. nr. inv. 452.

¹¹⁰ *Ibidem*, doc. nr. inv. 447.

¹¹¹ *Ibidem*, doc. nr. inv. 455.

¹¹² *Ibidem*, doc. nr. inv. 456.

îndrumării spre cultură a neamului nostru [...] S-a încheiat o viață cinstită, s-a dus din mijlocul nostru un suflet bun și senin de misionar¹¹³.

Un an mai târziu părăsea această lume și dr. Aurel Mureșianu, încheind un capitol important din destinul „Gazetei Transilvaniei”, de școală pentru românii din Transilvania în lupta lor pentru emancipare națională.

---

¹¹³ „Gazeta Transilvaniei ”, an LXXI, nr. 125, 8/21 iunie 1908, p. 2.

Marinela-Loredana BARNA

CORRESPONDENȚA DINTRE DR. AUREL ISAC ȘI DR. AUREL MUREȘIANU – ASPECTE PRIVIND ACTIVITATEA „GAZETEI TRANSILVANIEI”

THE CORRESPONDENCE BETWEEN PhD AUREL ISAC AND PhD AUREL MUREȘIANU – ASPECTS REGARDING THE ACTIVITY OF “GAZETA TRANSILVANIEI”

Abstract: *The Mureșenilor Archive preserves evidence of the connection between PhD Aurel Isac and PhD Aurel Mureșianu, two exponents of the memorandum generation of the Romanian National Party. The correspondence is generous and it develops at several levels. This article refers to “Gazeta Transilvaniei”, a topic often addressed in letters of correspondence, advice and appreciation.*

Dr. Aurel Isac¹ a făcut parte din gruparea pasivistă formată în jurul lui dr. Alexandru Mocioni, alături de dr. Aurel Mureșianu, dr. Francisc Hossu-Longin, dr. Amos Frâncu, dr. Vincențiu Babeș. Corespondența acestora, trimisă spre a fi publicată în „Gazeta Transilvaniei”, s-a păstrat în Arhiva Mureșenilor, parte din ea fiind studiată și publicată.²

În cadrul acestui studiu mă voi opri asupra corespondenței dintre dr. Aurel Isac (1845-1932) și dr. Aurel Mureșianu (1847-1909). Viena a fost locul în care cei doi s-au cunoscut, ca studenți ai Facultății de Drept și, totodată, ca membri ai Societății Academice Social-Literară „România Jună”.

Reîntorși acasă, destinele lor se intersectau la Tribunalul regesc din Cluj în timpul celor două procese de presă în care dr. Aurel Mureșianu a avut calitatea de pârât (1888, 1890).

Tot pe plan juridic, aceștia au colaborat în calitate de avocați ai apărării în procesul memorandiștilor: Isac, reprezentându-l pe George Pop de Băsești, iar Mureșianu, pe Dimitrie Comșa. În timp ce dr. Aurel Isac și-a creat un renume în domeniul juridic la Cluj, unde a deschis un cabinet de avocatură împreună cu Ioan Petran, dr. Aurel Mureșianu a renunțat la cariera avocațială în schimbul celei jurnaliste, devenind

---

¹ Aurel Isac s-a născut în anul 1845, la Târgoviște. Studiile gimnaziale le-a urmat la Sibiu și Cluj. La Viena, a absolvit Facultatea de Drept, iar în 1873, tot aici, a obținut și doctoratul în drept. A ocupat o serie de funcții în administrație: prim-notar, vicespan, ca apoi, în 1872, să-și deschidă propriul cabinet de avocatură în Cluj. În domeniul juridic a îndeplinit funcțiile de: președinte al Societății Juriștilor Români, decan al Baroului Cluj, președinte de onoare al Uniunii Avocaților din România. Alături de implicarea pe plan politic – membru al Partidului Național Român din Transilvania, senator al orașului Cluj în Parlamentul de la București după Marea Unire, a activat și în diverse asociații și societăți culturale: președinte al Societății de lectură „Iulia” din Cluj, patron al Reuniunii Sodalilor Români din Cluj, membru/secretar al Casinei române din Cluj. A fost un apărător al culturii românești.

² Dr. Valer Rus a publicat corespondența lui dr. Francisc Hossu-Longin în cadrul a două articole în revista „Sargetia-Acta-Musei-Devensis”, nr. XXX din 2001-2002 și nr. XXXII din 2004 (coautor Marcel Morar). Marinela-Loredana Barna a publicat corespondența lui dr. Amos Virgiliu Frâncu în revista „Țara Bârsei”, serie nouă, nr. 20 din 2022.

primul ziarist profesionist din Transilvania.³ Colaborarea a continuat în plan politic și publicistic, „Gazeta Transilvaniei” devenind un punct central al legăturii lor.

Correspondența studiată, redactată între anii 1885-1908, ce-l îl are ca expeditor pe dr. Aurel Isac și ca destinatar pe dr. Aurel Mureșianu, a fost expediată de la oficiul poștal Cluj și surprinde deteriorarea relației dintre cei doi.

Scrisorile conțineau și informații din sfera privată, familială, în care Isac împărtășea detalii despre starea sa de sănătate⁴ sau despre starea de sănătate a membrilor familiei sale⁵. Isac era prezent și în momentele familiale speciale din viața familiei Mureșianu. Astfel, în octombrie 1888, îl felicită pe Mureșianu cu ocazia căsătoriei cu Elena Popovici.⁶ La moartea directorului și proprietarului „Gazetei Transilvaniei”, familia Isac transmitea condoleanțe soției îndoliate.⁷

În paginile Gazetei se regăseau aspecte din activitatea politică, culturală și profesională a lui dr. Aurel Isac, informații transmise în corespondență.

Activitatea politică

Dr. Aurel Isac a fost un susținător al pasivității politice a românilor transilvăneni. Deși a fost activ între anii 1870-1888, diversele neînțelegeri cu dr. Amos Virgiliu Frâncu⁸, cu dr. Iuliu Coroianu și alții au dus la retragerea sa de pe scena politică.

Correspondența politică are ca subiect neînțelegerile și rivalitățile din cadrul Partidului Național Român din Transilvania (în continuare, P.N.R.). Nici președintele, dr. Ioan Rațiu, nu era prea bine „văzut” de gruparea gazetistă: dr. Francisc Hossu-Longin – „dr. Rațiu nu a spus adevărul”⁹, dr. Aurel Isac – „dr. Rațiu al 3-lea care ar împiedica împăciuirea între noi”¹⁰.

Correspondența purtată în perioada 1893-1894 are ca subiect procesul Memorandului. În ianuarie 1893, Isac îi comunica lui Mureșianu: „poți fi liniștit că eu am studiat cauza (...) ți le voi da toate la mână, numai acum sunt de părere să tăcem”. Își exprima părerea asupra formelor în pregătirea și desfășurarea apărării: cel mult șapte apărători „activi”, „ceilalți apărători să figureze pentru cazul de lipsă”, enumera

³ Mircea Băltescu, *Dr. Aurel Mureșianu și Gazeta Transilvaniei*, în „130 de ani de la apariția Gazetei de Transilvania”, Brașov, 1969, pp.115-160.

⁴ Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 589/2, doc. nr. inv. 2772 și doc. nr. inv. 2786.

⁵ *Ibidem*, doc. nr. inv. 2774.

⁶ *Ibidem*, dos. 151, doc. nr. inv. 5510.

⁷ *Ibidem*, dos. 513/2, doc. nr. inv. 6058.

⁸ *Ibidem*, dos. 589/2, doc. nr. inv. 2799.

⁹ Francisc Hossu-Longin către Aurel Mureșianu – subiectul la care face referire expeditorul este o discuție purtată cu dr. Ioan Rațiu, în septembrie 1894, și se raportează la convocarea unei conferințe a alegătorilor din Cluj și la însărcinarea dr. George Popoviciu în calitate de vicepreședinte al comitetului, cu organizarea acesteia. Dr. Francisc Hossu-Longin, mergând la Lugoj și întâlnindu-se cu dr. George Popoviciu, află că acesta nu fusese informat că a fost numit vicepreședinte și că ar trebui să întreprindă ceva. Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 340A/1, doc. nr. inv. 3286.

¹⁰ Aurel Isac către Aurel Mureșianu – primii ar fi români, urmați de maghiari, care „fac imposibilă înaintarea plângerilor și dorințelor drepte înaintea tronului”. Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 589/2, doc. nr. inv. 2769.

formulele: „a) viteresarea juriului, b) prescrierea, c) răspândirea, d) limba, e) recuzarea juraților”, și amintea de „istoricul Ardealului, pertractările din 1848 și cz. cu privire la unire”. Totodată, îi cerea părerea în legătură cu încadrarea „pasajului incriminatoriu”.¹¹

Opt luni mai târziu anunța finalizarea unui articol despre prigonirea comitetului P.N.R., dar nu-l trimitea pentru a nu afecta organizarea apărării.¹²

În anul următor, dr. Aurel Isac expedia la Brașov o listă cu numele și profesia juraților numiți ce aveau „să judece în procesul memorandumului, dacă acesta se va ține în quartalul I”. Sublinia că în lista originală pentru 1894, apăreau doar doi jurați români: Almășianu și Isac, dar acum rămăsese doar el – „Așa s-au decis multe cauze”.¹³

Convocarea, prin care dr. Aurel Mureșianu era invitat în 3 februarie 1894, ora 9, în sala festivă a Hotelului central din Cluj, la „conferința prealabilă a tuturor apărătorilor în chestiunea procesului «Memorandumului»”, era semnată de dr. Aurel Isac și dr. George Ilea.¹⁴

Revenit acasă la Brașov, Mureșianu era informat de către Isac în privința desfășurării evenimentelor. Respingerea de către Tribunalul Cluj a tuturor recursurilor, excepțiilor și a cererilor pentru ascultarea martorilor¹⁵, sau amânarea procesului „pe timp nedeterminat”¹⁶ erau anunțate prin intermediul telegramelor.

Cauza națională și încercările repetate și adeseori nereușite de a se întâlni la Cluj, la Deva, la Sibiu sau la Budapesta sunt întâlnite în cadrul corespondenței. Convocările erau lansate de dr. Aurel Isac¹⁷, precum și de: dr. Alexandru Mocioni¹⁸, dr. Aurel Mureșianu¹⁹, dr. Francisc Hossu-Longin²⁰ și de dr. Amos Frâncu²¹.

Amânările erau cauzate de absența unor membri. De exemplu, la întâlnirea din martie 1895, dr. Aurel Isac era cel care nu răspundea apelului:

Se vede că omul de mult ocupat ce este cu afacerile avocațești, uită că mai are și alte îndatoriri care nu suferă amânare²²;

Nu am idee când se va întoarce marele nostru juriconsult din călătoria sa după comoara lui Darie²³.

Întâlnirea programată în martie nu se materializa nici în aprilie, deoarece Isac abia revenise de la Viena, iar Frâncu era „bolnăvicios”.²⁴

¹¹ Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 535/3, doc. nr. inv. 14433.

¹² *Ibidem*, dos. 589/2, doc. nr. inv. 2777.

¹³ *Ibidem*, dos. 560/5, doc. nr. inv. 14445.

¹⁴ *Ibidem*, dos. 519/3, doc. nr. inv. 14434.

¹⁵ *Ibidem*, dos. 535/3, doc. nr. inv. 14432.

¹⁶ *Ibidem*, doc. nr. inv. 14431.

¹⁷ *Ibidem*, dos. 589/2, doc. nr. inv. 2780 și doc. nr. inv. 2777.

¹⁸ *Ibidem*, dos. 589/5, doc. nr. inv. 3177.

¹⁹ *Ibidem*, dos. 340A/6, doc. nr. inv. 6771.

²⁰ *Ibidem*, doc. nr. inv. 3290.

²¹ *Ibidem*, dos. 589/2, doc. nr. inv. 2781.

²² Aurel Mureșianu către Francisc Hossu-Longin, Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 340A/6, doc. nr. inv. 6773.

²³ *Ibidem*, doc. nr. inv. 6774.

²⁴ *Ibidem*, doc. nr. inv. 6777.

Neparticiparea lui dr. Aurel Isac la conferința P.N.R. din 28 februarie 1891 s-a datorat stării grave de sănătate a fiului cel mare. În scrisoarea din 2 martie, acesta relatează indignat despre atacul cu pietre produs asupra locuinței sale și despre scorneala maghiarilor clujeni, care au atribuit fapta tinerilor români motivând-o drept răzbunare pentru absența lui. Insista ca informațiile împărtășite să rămână private.²⁵

În toamna aceluiași an, Isac își anunța neparticiparea și la delegația română condusă de Mureșianu la Expoziția de la Praga²⁶, justificându-se: „eu neavând condiția și având lucru mult, nu pot”²⁷.

Desele procese de presă, intentate de către autoritățile maghiare foilor românești din Transilvania, își găseau ecoul în paginile cotidianului brașovean. Un astfel de exemplu este sentința dată de Tribunalul regesc din Cluj în decembrie 1895 în care erau implicați: Ioan Russu-Șirianu, care a primit șase luni închisoare de stat și amendă 100 florini, Popa Neacșa, care a primit două luni închisoare ordinară și „Foaia Poporului”, care pierdea cautiunea de 500 florini.²⁸ Sentința era comunicată de Isac prin intermediul unei telegrame.

Scindarea P.N.R.-ului din 1896 era amintită și de Isac în scrisoarea datată 10 mai 1896. Îl informa pe Mureșianu că, „de la oameni dătători de ton” din partid, știa faptul că:

nu sunt îndestulați nici cu Lucaci, nu le convine nici conduita ta, căci tu ai tot cerut conferință și acum când o convoacă, taci. Se tem și de „Dreptatea”, apoi față de Mocioni sunt chiar morți, căci un curent puternic al tineretului vrea să-i dezarmeze și să pună în frunte pe Mocioni. Truția le-a spus franc că a lor eră s-a terminat. Vor fi numai ei cu clica lor și vor organiza partidul după pofta lor. Pe noi nu ne-au invitat.

De asemenea, aceștia erau „mânioși” pe redactorul „Gazetei Transilvaniei” că nu tipărise scrisoarea avocatului neoactivist de la Orăștie, dr. Aurel Munteanu, contra lui Aurel C. Popovici.²⁹

Îndepărtarea lui dr. Aurel Isac de gruparea gazetistă s-ar putea motiva și prin apropierea acestuia de gruparea lui Brode concentrată la Arad. Încă din martie 1894, dr. Francisc Hossu-Longin se mira că dr. Aurel Isac și Ioan Russu-Șirianu făceau reclamă ziarului „Foaia Poporului”.³⁰ Un an mai târziu, Isac refuza, alături de lugojeni, să semneze un proiect de protest al P.N.R.³¹, iar în februarie 1897 dădea un răspuns „neuroastenic” la îndemnul lui dr. Amos Frâncu de a scrie un ciclu de articole la „Gazeta Transilvaniei” despre situația partidului.³²

Interesele celor doi s-au întâlnit și pe plan confesional. Convocarea conferinței generale în cauza autonomiei bisericii greco-catolice din 29 iunie 1897, de la Cluj, îi avea ca semnatari și pe Isac și Mureșianu, alături de Alexandru Bohățiel, Amos Frâncu,

²⁵ Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 589/2, doc. nr. inv. 2774.

²⁶ Delegația a profitat de expoziție pentru a lua contact cu reprezentanții mișcării naționale a cehilor.

²⁷ Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 589/2, doc. nr. inv. 2776.

²⁸ *Ibidem*, doc. nr. inv. 2778.

²⁹ *Ibidem*, doc. nr. inv. 2782.

³⁰ *Ibidem*, dos. 340A/7, doc. nr. inv. 14428.

³¹ *Ibidem*, dos. 590/2, doc. nr. inv. 3415.

³² *Ibidem*, doc. nr. inv. 3416.

Francisc Hossu-Longin, Ioan Mihaly de Apșa, George Ilea, Basiliu Podoabă, Emeric Pop de Băsești, George Pop de Băsești, Iosif Roman, Dionisiu Vajda și Iosif Vulcan. Autorul articolului „În fața autonomiei”, publicat în „Unirea”, informa că această conferință fusese solicitată de „mai mulți laici inteligenți, fii credincioși ai bisericii noastre” și

[...] conchemată înainte de a cunoaște părerea episcopilor și fără conțelegere cu dâșii este deci neoportună și neconducătoare la scop³³.

În numărul următor al ziarului, același autor informa:

constatăm din nou că conferința se convoacă numai de laici, fără de nicio înțelegere cu episcopul nostru, ori cu cercurile normative ale clerului nostru

și atrăgea atenția că

[...] în tipografia A. Mureșianu din Brașov a apărut o broșură sub titlul „Autonomia catolică din Ungaria și pericolul ce amenință printr-însa independența mitropoliei greco-unite de Alba-Iulia și existența bisericii greco-unite române”.

Convocarea laicilor era și ea redată în ziarul blăjean.³⁴ Articolul din „Unirea” îl determina pe dr. Ilea George să îi solicite lui Mureșianu moderație în acțiuni și tratarea cu tact a răspunsului oferit de „Gazeta Transilvaniei”.³⁵

„Stările de la Cluj” a fost subiectul care a creat ruptura între Isac și Mureșianu. În 28 martie 1899, îl îndemna pe Mureșianu: „fii dară precaut și ce capeți de aici no prea lua de buni, buni – nici chiar de la tineri, căci și aici lucră diavolul”³⁶ și îi recomanda prudență vizavi de subiect.

Mărturie a modului în care Isac se raporta la situația din P.N.R. de la începutul secolului XX este scrisoarea datată 1 mai 1902:

Este o ceată de bandiți îmbrăcați în toga avocațială judecătorească și preotească, mișelul mișelilor Coroianu, măgarul măgarilor Rațiu, și al treilea mișel Lucaciu [...] au făcut un Pronunciament. Frâncu i-a acuzat că „sparg partidul”.

De asemenea, trecea în revistă situația din Cluj:

1. înființarea școlii de fete – de trei ani numai se ceartă.
2. dezvoltarea Economului.
3. la Casină nu fac unire...
4. la despărțământ tac.
5. la biserică a ajuns o vulpe.

Îl ruga pe Mureșianu să-l anunțe dacă poate publica în paginile ziarului brașovean informațiile trimise „currente calamo”.³⁷

În 30 mai 1902, revenea asupra subiectului:

nu-ți scriu bucuros că știu că nu reflectezi mult la vorbele mele. Cu atât mai puțin și știu în cauzele scandaloase ale Clujului, toate așezămintele stagnează.

³³ „Unirea”, an VII, nr. 23 din 5 iunie 1897.

³⁴ *Ibidem*, nr. 24 din 12 iunie 1897.

³⁵ Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 594/1, doc. nr. inv. 2284.

³⁶ *Ibidem*, dos. 589/2, doc. nr. inv. 2784.

³⁷ *Ibidem*, doc. nr. inv. 2787.

Încheia:

nu vreau să scrii dacă nu te ții destul de tare – vino și informează-te, căci știi bine eu nu sunt om de rușine³⁸.

Retragerea din toate activitățile era anunțată în ianuarie 1903

pana nemeritată a unor ticăloși în contra mea și a familiei mele pe cale ziaristică, sprijinul dat lor a conto răului obștesc, mă silesc a mă retrage un timp de la toate³⁹.

La finalul anului, mărturisea:

Mi s-a plecat de lucrurile românești. Nici nu mai iau parte la nimic – nu mă invită la nimic, m-am șters din memoria oamenilor. Am multă nefericire și alternus⁴⁰.

Activitatea culturală

Prima scrisoare, ce deschide seria corespondenței studiate, datată 19 februarie 1885, abordează balul studențesc organizat la Cluj. Atmosfera era una încărcată, având în vedere recenta desființare de către autoritățile maghiare a Societății „Iulia”, precedată de suspendarea de la catedră a profesorului Grigore Silași. Enumera maghiarii prezenți la eveniment:

dr. Biro János, un om pe deplin cinstit, pronotarul Bonis, Hary Biba președintele sedriei orfanale, om adict al extremităților și care a participat la arderea foilor noastre și asesorul Matș Rási, un om cinstit

și opina:

Negreșit acei prezenți la bal, ca oaspeți, au avut drept a fi tratați cu toată stima – dar un bal nu se poate ridica în gradul unui loc pentru mari testări politice⁴¹.

În calitate de membru ordinar al Despărțământului Cluj al ASTREI, în februarie 1897 îi comunica lui Mureșianu părerea sa în legătură cu schimbarea numelui asociației la cererea guvernului maghiar.

Cauza cu Asociațiunea e mult mai gravă decât o putem trece cu vederea [...] Aveți grijă că sibienii cu anexa lor sunt slugi plecate, iar după mine mai bine să pierdem tot decât să admitem volnicie [...] sunt indignat de servilismul nespus, o cutezanță auzită a scrie unei societăți existente de 35 de ani cumcă titlul ar fi neconstituțional și a dispune ștergerea și modificarea lui sub greutatea dizolvării societății. După părerea mea nu trebuie cedat⁴².

³⁸ *Ibidem*, doc. nr. inv. 2788.

³⁹ *Ibidem*, doc. nr. inv. 2794.

⁴⁰ *Ibidem*, doc. nr. inv. 2795.

⁴¹ *Ibidem*, doc. nr. inv. 2769.

⁴² *Ibidem*, doc. nr. inv. 2783.

Activitatea profesională

Procese de presă

În procesele de presă intentate lui dr. Aurel Mureșianu, din 1888 și din 1890⁴³, dr. Aurel Isac a făcut parte din completul de judecată în calitate de translator.

În timpul detenției de șase săptămâni din 1890, corespondența lui dr. Aurel Mureșianu cu cei rămași acasă era asigurată prin intermediul familiei Isac. Dr. Aurel Isac transmitea directivele directorului ziarului către redactorul provizoriu, Gregoriu Maior, dar și informațiile primite de la Brașov cu privire la colaboratori și articole. Corespondența era îndreptată și spre Elena Mureșianu, soția deținutului și viceversa.

Pentru a preîntâmpina alte procese de presă, Isac oferea consultanță gratuită ziarului brașovean. Astfel, în 1895, îndemna să fie publicată o declarație a profesorului Gheție din Năsăud ca răspuns la articolele publicate împotriva lui în nr. 55-56 din 1895 ale Gazetei.⁴⁴

În 28 martie 1899 amintea în corespondență de procesul lui Constantin Pop. Își exprima nemulțumirea deoarece acuzatul nu-i trimitea o informare detaliată în limba maghiară necesară în proces (deoarece cauza a fost pertractată de un substitut care nu cunoștea limba română). „Eu mă voi pune la negare.”⁴⁵

Reluarea activității biroului său de avocatură era anunțată și în paginile Gazetei la începutul lunii decembrie 1902.⁴⁶

În calitate sa de avocat solicita, în două rânduri, numele unor autori publicați în „Gazeta Transilvaniei”. În decembrie 1903, se interesa de autorul articolelor apărute împotriva cumnatului său, Tului Roșescu⁴⁷, iar în 11 decembrie 1908, invocând Legea 18/1848 și Legea 37/1880, solicita redactorului interimar al Gazetei numele autorilor a două articole calomnioase în vederea intentării unui proces de presă.⁴⁸

Institutul de credit și economii „Economul”

Dr. Aurel Isac a fost fondator și acționar al Institutului de credit și economii „Economul” din Cluj, alături de Iuliu Coroianu, Alexandru Vaida-Voevod, Alexandru Bohățiel, Gavril Pop, Grigore Silași. În perioada 1900-1902 a ocupat postul de președinte – „eu acești trei ani de când cu mâini de fier am ținut Economul, am îmbătrânit 10 ani”.⁴⁹

Neînțelegerile dintre dr. Amos Frâncu și Basiliu Podoabă, care și-au găsit ecoul în „Gazeta Transilvaniei”, vor deteriora relația dintre Isac și Mureșianu.

Dr. Aurel Isac devenea aliatul lui Basiliu Podoabă la finalul secolului al XIX-lea și îl amintea adeseori în corespondența adresată lui Mureșianu. În septembrie 1900, își exprima nedumerirea cu privire la articolele publicate în Gazetă în care protopopul

⁴³ Gelu Neamțu, *Două răsunătoare procese de presă intentate „Gazetei Transilvaniei” pentru atitudinea ei antidualistă (1880 și 1890)*, în „Cumidava XXI – Gazeta Transilvaniei 150 de ani de la apariție”, Brașov, 1997, pp. 131-157.

⁴⁴ Arhiva Mureșenilor, Fond Mureșeni, dos. 589/2, doc. nr. inv. 2779.

⁴⁵ *Ibidem*, doc. nr. inv. 2784.

⁴⁶ *Ibidem*, doc. nr. inv. 2790.

⁴⁷ *Ibidem*, doc. nr. inv. 2795.

⁴⁸ *Ibidem*, dos. 589/3, doc. nr. inv. 2800.

⁴⁹ *Ibidem*, dos. 589/2, doc. nr. inv. 2791.

era atacat în cazul Școlii Greco-Catolice Române de fete din Cluj și îi atrăgea atenția directorului ziarului asupra faptului că Podoabă era „unicul care lucrează în cauze românești” și concluziona „[...] numai am contat mai mult la prietenia sa. Mișelia unora să nu strice prietenia altora”⁵⁰. Un an mai târziu, semnala, din nou, că la Cluj „numai Podoabă lucră, și eu [...] Le-am rupt coada, căci Economul stă.”⁵¹

Publicarea, în 1902, în „Gazeta Transilvaniei”, a unor rapoarte „sinistre” privitoare la „Economul”, care au avut ca scop „ruinarea unicului institut de bani de aici și compromiterea noastră care de un șir lung de ani ne expunem pentru sfânta cauză românească”, îl determinau pe dr. Isac să-și exprime din nou nemulțumirea.⁵²

Însă, atitudinea lui Podoabă vizavi de demisia sa, justificată de motive de sănătate, de la conducerea „Economului” din decembrie 1902, îl făcea să afirme:

Cu adâncă durere trebuie să-ți scriu că am ajuns aici într-un impas mare chiar cu aceia despre care am cugetat că îmi sunt prieteni, cu Frâncu, Podoabă și Dăianu⁵³.

„Pe Podoabă l-am susținut trei ani fără de a merita”, concluziona dr. Isac la 1 ianuarie 1903.⁵⁴

Câțiva ani mai târziu, în 1908, Podoabă era amintit de Isac, care îl reprezenta în procesul cu speța Fondul privind Școala Greco-Catolică Română de fete din Cluj, ce-i fusese intentat de Elie Dăianu.⁵⁵

Aprecieri față de „Gazeta Transilvaniei”

În calitate de membru al grupării gazetiste, în martie 1885, Aurel Isac, alături de Iuliu Coroianu, și Alesiu Papp, semna în numele publicului român din Cluj un apel adresat redacției „Gazetei Transilvaniei” prin care se solicita încetarea diatribei dintre „Tribuna” și ziarul brașovean.⁵⁶

Rugămintea clujenilor nu și-a găsit ecoul scontat deoarece contradicțiile se vor adânci în anii următori. O astfel de situație era amintită de Isac în aprilie 1891 – după publicarea declarației lui Eugen Brote în care făcea publice informații din interiorul comitetului național, „Tribuna” era acuzată că amenința solidaritatea P.N.R.-ului. Isac îi scria lui Mureșianu „tu ai fost foarte moderat, dar după mine n-ar fi trebuit publicat nimic în cauza lui Babeș”⁵⁷, ce fusese și el implicat și care nu lămurise situația creată.

Ziarul Mureșenilor a fost susținut financiar și de dr. Aurel Isac atât prin plata abonamentului său anual, cât și prin plata a 50 de abonamente la „Numărul de Duminică” al Gazetei, în aprilie 1897.⁵⁸

⁵⁰ *Ibidem*, doc. nr. inv. 2785.

⁵¹ *Ibidem*, doc. nr. inv. 2786.

⁵² *Ibidem*, doc. nr. inv. 2789.

⁵³ *Ibidem*, doc. nr. inv. 2791.

⁵⁴ *Ibidem*, doc. nr. inv. 2793.

⁵⁵ *Ibidem*, doc. nr. inv. 2798.

⁵⁶ *Ibidem*, dos. 579, doc. nr. inv. 7676.

⁵⁷ *Ibidem*, dos. 589/2, doc. nr. inv. 2775.

⁵⁸ *Ibidem*, doc. nr. inv. 3419.

Conservatoarea Gazetă era învinuită și de dr. Aurel Isac că nu-i publica toate articolele trimise: „au trecut multe din actualitatea lor” scria în 2 martie 1891.⁵⁹

Deteriorarea relațiilor dintre cei doi începea să se manifeste în scris din ianuarie 1903, când Isac îl informa pe Mureșianu că „în anul acesta nu te voi molesta nici pe tine cu trimiterea foii tale”⁶⁰, iar în octombrie 1905 Isac declara: „mi-e greu a-ți împărtăși că eu am încetat de ați fi aderent” și semna „amicul tău examic Isac”.⁶¹

Anul 1908 încheia corespondența purtată între cei doi reprezentanți ai intelectualității românești din Transilvania, din păcate într-o notă apăsătoare:

Poți tu cugeta cum mă agită când am văzut și citit de nenumărate ori cum dai loc la corespondențele care mă insultă, și familia, fără de a afla tu de bine a scrie un cuvânt de mângâiere ori scuze; din contră, tu ai superlicitat [...] Te-am stimat și iubit [...] ei frate Aurel, multe, multe ți-ai stricat când ai ales pe Deieni⁶²!

În 1932, la moartea dr. Aurel Isac, „Gazeta Transilvaniei”, nr. 34 din 27 aprilie, îi onora memoria – „Aurel Isac a fost Românul, pe care-l găsim mereu în mijlocul luptătorilor pentru drepturile neamului”.

---

⁵⁹ *Ibidem*, doc. nr. inv. 2774.

⁶⁰ *Ibidem*, doc. nr. inv. 2794.

⁶¹ *Ibidem*, doc. nr. inv. 2796.

⁶² *Ibidem*, doc. nr. inv. 2797.

Dumitra BULEI

CIORĂNEȘTII – O FAMILIE DE INTELECTUALI DE ȚARĂ DIN MOROIENI, DÂMBOVIȚA

CIORĂNEȘTII – A FAMILY OF COUNTRY INTELLECTUALS FROM MOROIENI, DÂMBOVIȚA

Abstract: *The scholarly dynasty of the Ciorănești, one of the most famous families of Romanian intellectuals, gave Romanian modernity, in the first and second generation alone, no less than seven cultural personalities, who made an important scientific, historical, literary and civic contribution. The presentation of this family of country scholars is a modest tribute to, and, at the same time, a small contribution to a better understanding of the role played by the Romanian elites in building the European vocation of the Romanian people.*

Intellectualii sunt cei care au adus din Occident ideologiile modernizării sociale și politice în țară, după Primul Război Mondial.

După „bonjuriști”, care s-au îndemnat la învățătură în Apus, având drept exemplu mari familii boierești de cărturari precum, Cantacuzinii, Ghiculeștii, Văcăreștii, în mod sincron cu umanismul burghez apusean, junimiștii au fost cei dintâi care, pe baza unei critici realiste a întregii societăți românești în structura ei, vin și propun înfăptuirea unui program de înnoiri pe mai toate planurile: social, politic și cultural. Prin urmare, reforma datorată ideilor promovate de Titu Maiorescu, mentorul *Junimii*, are implicații multiple în învățământul românesc, idei înfăptuite, mai apoi, de Ministerul Instrucțiunii Publice și Cultelor, constituindu-se într-un proiect cultural de anvergură pe care reformatorii conservatori junimiști și l-au însușit și pe care l-au sprijinit. Titu Maiorescu, ideologul și filosoful *Junimii* credea că, destinul oricărui popor european, era acela al unirii cu principiile culturii înalte din Europa. Avea convingerea că poporul român, printr-o instrucție și o educație judicioasă, este capabil să-și genereze forța modernizării, formându-și propriile elite. Având în vedere faptul că românii sunt de „gintă latină”, Maiorescu găsea, în însăși istoricitatea acestui destin, cheia viitoareii nații. La sfârșitul veacului al XIX-lea, dezideratele pregătirii românilor, în devenirea lor modernă și europeană, erau: învățarea temeinică a limbii române în școală, a unei gramatici bune și a unui dicționar etimologic. Cărțile care au sprijinit acest proiect cultural de modernizare a României au fost: „Metoda nouă de scriere și citire” a lui Ion Creangă și „Învățătorul copiilor” de Ion Creangă, în colaborare cu C. Georgescu și V. Răceanu. Un al doilea important proiect cultural de modernizare a spiritualității românești a fost cel propus de Spiru Haret, care a stăruit îndelung în procesul de modernizare a învățământului românesc, în general și, în special, a celui umanist. El are meritul de a fi dezvoltat rețeaua de școli tip Haret în toată România, din care se mai păstrează multe și astăzi, de a le fi dăruit cu programe coerente de învățământ, cu primele manuale alternative pentru învățământul de toate gradele. De asemenea,

a trimis la studii în străinătate o serie de intelectuali ridicați din popor, care, întorși în țară, pun în practică tot ceea ce au învățat, văzut și înțeles în Occident. Un exemplu de astfel de intelectual este și cazul „învățătorului de țară” Ion Ciorănescu, intelectual cu o înaltă pregătire de specialitate în Germania, reformator al învățământului special din România, autor a numeroase manuale de folosință în instruirea subiecților (elevilor) cu probleme. El este întemeietorul **dinastiei de cărturari a Ciorăneștilor** din comuna Moroieni de Dâmbovița. Reforma culturală promovată de Spiru Haret va conduce la formarea primelor elite sociale ale României despre care vorbea, la vremea sa, Titu Maiorescu, elite care au pus în practică și au militat pentru asimilarea civilizației și culturii apusene, pentru modernizarea vieții sociale în integralitatea sa. Emuli, într-un fel sau altul, ai lui Spiru Haret, *Ciorăneștii* vor pune în practică și vor dezvolta ideile lui Haret, prin contribuția operei lor, de o valoare inestimabilă, în multe segmente de pionierat pe plan mondial, probând astfel, în cel mai înalt grad, pragmatismul voinței românești de modernitate.

Dinastia de cărturari a Ciorăneștilor, cu o contribuție științifică, istorică, literară și civică, este una din cele mai ilustre familii de intelectuali români care a dat modernității românești, doar în prima și a doua generație, nu mai puțin de șapte personalități culturale exemplare. Prezentarea de față a acestei familii de intelectuali de țară se vrea un modest omagiu și, în același timp, o mică contribuție la mai buna înțelegere a rolului elitelor în edificarea vocației europene a poporului român.

Opera culturală a Ciorăneștilor, în genere, este mai puțin cunoscută. Scrisă și publicată în mai multe limbi și pe două continente este greu accesibilă și greu de găsit în cele mai prestigioase biblioteci din țară. În cartea dedicată operei bogate a Ciorăneștilor – un studiu amplu realizat de doi pasionați oameni de cultură contemporani: profesorul Mihai Gabriel Popescu, cunosător, încă din anii '70, a valoroasei opere a cărturarilor dâmbovițeni și scriitorul, criticul și istoricul literar Ștefan Ion Ghilimescu, se vrea un reper pentru viitorii cercetători ai moștenirii culturale a Ciorăneștilor, un instrument de lucru pentru o operă mai puțin cunoscută, din varii domenii ale științelor umaniste, prin înțâietatea și universalitatea preocupărilor științifice, istorice și literare ale unor cărturari umaniști care au militat activ pentru recunoașterea manifestă și implicită a vocației comunitare europeniste a României și a poporului său. Autorii sunt încredințați că, prin opera lor, Alexandru și George Ciorănescu, cei mai de seamă reprezentanți ai familiei de intelectuali ai Ciorăneștilor, dinastie inaugurată, cum am amintit mai sus, de către Ion Ciorănescu, căruia, Alexandru, fiul, mărturisea că îi datorează totul, au ținut trează în conștiința Europei apusene, în anii grei ai comunismului, vocația identității europene a țării de origine, relevantă, în plenitudinea ei, în studiul comparatist al operelor unor literaturi aparținând familiei de limbă comună latină, cât și prin activitatea de militant de la tribuna celor mai importante foruri europene, inclusiv de la Parlamentul European. Prin activismul civic de mare curaj, dar și prin vasta operă umanistă, Ciorăneștii trebuie considerați promotori ai doctrinei creștin-democrate moderne, atât în țară, cât și în Europa de Vest, situându-i printre pionierii genezei acestei idei, aportul lor fiind recunoscut și apreciat peste tot în lume, sub aspect al conceptelor, dar și al acțiunii practice. Autorii volumului „Dinastia Ciorăneștilor”

au avut privilegiul contactului providențial, plin de foloase informaționale, cu unii dintre membrii familiei: **Alexandru Ciorănescu**, academician **Ecaterina Ciorănescu Nenițescu**, ultima reprezentantă din generația a doua a familiei, în viață la acea dată, **Maria Ciorănescu**, **Galateea Ciorănescu** și astfel au reușit să încheie o lucrare de referință în seria monografiilor genealogice.¹

În continuare, vom face câteva considerații referitoare la întemeietorul dinastiei de cărturari, pedagogul de la Moroieni, **Ion Ciorănescu** (1874-1948).

Ion Ciorănescu – personalitate marcantă a învățământului românesc din toate timpurile – este una din figurile reprezentative ale pedagogiei moderne. Tatăl său, Ion Gh. Ciorănescu, originar din comuna Moroieni, Dâmbovița, stabilit în comuna Râul Alb, este unul din cei 15 răureni care au participat la Războiul de Independență din 1877-1878 și care s-a distins în luptă. Căsătorit cu Maria, mocancă din Moeciul Brașovului, va avea zece copii², primul dintre ei fiind Ion (Ionașcu), venit pe lume la 1 decembrie 1874.³ Primele clase primare le va urma în satul Vulcana Băi, dar și în Râul Alb, continuându-le la Școala Domnească din Târgoviște, după care va ajunge la București, la Colegiul „Sfântul Sava” și din nou la Târgoviște, la Colegiul „Ienăchiță Văcărescu”, urmând cursurile secundare, absolvite în 1893. A fost numit, apoi, învățător suplinitor la Cojasca, în Dâmbovița. Reușește, primul pe țară, la examenul de capacitate pentru învățători, obținând nota 9,91. Între 1894 și 1920 va fi învățător în comuna Moroieni, remarcându-se în timp foarte scurt. Însuși ministrul învățământului, Spiru Haret, l-a cunoscut și remarcat, trimițându-l la specializare în Germania, la Berlin. În 1900, se căsătorește cu Ecaterina Teodorescu din București, cu care va avea nouă copii, care împreună și-au pus în slujba țării întreaga lor activitate creatoare. Dintre descendenții ilustrului pedagog amintim pe: **Nicolae Ciorănescu**, profesor universitar, doctor în matematici, rector al Institutului Politehnic București; academician, profesor universitar, doctor docent **Ecaterina Ciorănescu-Nenițescu**; lingvistul poliglot, comparatistul și istoricul, literatul și enciclopedistul, academician **Alexandru Ciorănescu**, care a făcut ca strălucirea inteligenței românești să fie cunoscută pe toate meridianele globului; poetul **Ion Ciorănescu**, al cărui volum de versuri apreciat de G. Călinescu a apărut într-o nouă ediție în anii din urmă; **George Ciorănescu**, politolog, diplomat, profesor, istoric de largă reputație.

La cursurile urmate în Germania pentru școlile de surdo-muți este clasificat al doilea și i se oferă un post în învățământ, la Școala specială din Breslau, dar refuză și se întoarce în țară, cu dorința de a contribui la ridicarea nivelului învățământului românesc. În 1920, este solicitat să se mute la București, după ce desfășurase o rodnică activitate didactică la școala din Moroieni, dar și de culturalizare a sătenilor; de numele său se leagă și construcția localului de școală, confecționarea unor hărți murale conservate până astăzi, o bibliotecă etc. La București, luptă pentru înființarea școlilor speciale de surdo-muți, ceea ce și reușește, mai întâi pentru fete, iar mai apoi, pentru băieți, domeniu pe care-l va conduce mulți ani. Din 1927 până în 1946, când se pensionează, va

¹ Mihai Gabriel Popescu, Ștefan Ion Ghilimescu, *Dinastia Ciorăneștilor*, Târgoviște, Editura Bibliotheca, 2000.

² Ion Ciorănescu, *Chipuri de altădată*, București, Editura Minerva, 1974, p. 283.

³ *Ibidem*.

fi inspector general în Ministerul Învățământului pentru școlile speciale din țară (surdo-muți, orbi, slabi de minte, vicioși), dar și profesor la unele școli speciale și director, susținător al perfecționării cadrelor didactice de la școlile de surdo-muți. În colaborare cu dâmbovițeanul Gh.N. Costescu și cu Gh. Stoenescu, a alcătuit prima programă analitică pentru școala primară, cu îndrumări metodologice pentru fiecare disciplină de învățământ. De asemenea, a făcut un anteproiect⁴ de program pentru învățământul special al surdo-muților. A elaborat și publicat singur sau în colaborare, numeroase manuale didactice, unele având mai multe ediții, ceea ce demonstrează aprecierea din partea cadrelor didactice. În viziunea sa, manualele trebuiau să corespundă particularităților de vârstă ale copiilor, scrise într-o „limbă copilărească” comunicativă, pe înțelesul copiilor, accesibilă, care să conducă la cunoașterea multor lucruri, plecând de la cunoscut, la necunoscut, să servească întregului sistem educațional.

Primul manual semnat de Ion Ciorănescu a fost un „Abecedar pentru clasa I”⁵, publicat în 1907, întâiul abecedar, în culori, din țara noastră, premiat și tipărit de Ministerul Învățământului, distribuit în toate școlile din țară. Alt manual, cu titlul „Abecedarul pentru cei trecuți de vârsta școlii primare”⁶, va fi premiat și tipărit de Casa Școalelor. Originalitatea manualului rezidă în paralelismul literelor de mână și de tipar pe aceeași pagină, iar conținutul textelor corespundea preocupărilor adulților în educația moral – cetățenească a acestora. Conținutul științific era prezentat într-o formă accesibilă, urmărindu-se înțelegerea expresă, ilustrată în desene și figuri, nu prin memorare mecanică. În cuvântul introductiv la manual, Ion Ciorănescu sugera colegilor săi că:

[...] autorii de manual trebuie să aibă ca scop îmbunătățirea muncii elevilor și a cadrelor didactice, nu dorința de câștig.

În 1913, elaborează primele manuale de aritmetică pentru clasele I-IV, pe principiul concentric, conținutul problemelor fiind luat din diverse domenii ale istoriei, pedagogiei, biologiei, agriculturii, industriei, corelând, conectând astfel cu celelalte obiecte de studiu. Primul manual menit să realizeze o unitate de vedere asupra procesului de învățare din școlile speciale este cel apărut în 1932, cu denumirea de „Abecedarul pentru școlarii surdo-muți spre a învăța vorbirea, citirea cu grai și scrierea”. A elaborat, a coordonat și a contribuit direct la alcătuirea, în colaborare cu Gh.N. Costescu, N. Nicolaescu, Gh. Stoicescu și I. Ghiață, a următoarelor manuale: „Cărți de citire pentru clasele a II-a și a VII-a primară”; „Cartea școlarilor adulți, anul II”; „Cărți de aritmetică pentru pentru clasele I-II”; „Carte de aritmetică, geometrie pentru clasa a VII-a primară”; „Carte de aritmetică, geometrie, contabilitate”; „Geografia României pentru clasa a III-a”; „Geografia continentelor pentru clasa a VI-a”; „Geografia județului Dâmbovița și a județului Mehedinți”; „Manuale diferite pentru clasa a II-a”; „Caiete tematice pentru desen geografic”; „Lecturi școlare” și altele. Cea mai bună colaborare

⁴ Ion Ciorănescu, *Anteproiectul de programă pentru școlile de surzi*, în „Revista corpului didactic, medico-pedagogic din România”, anul V, nr. 8, Cernăuți, 1935.

⁵ Ion Ciorănescu, *Abecedar partea I și a II-a, pentru clasa I primară*, București, Editura Cultura Românească, 1907.

⁶ Ion Ciorănescu, *Abecedarul pentru cei trecuți de vârsta școlii primare*, București, Editura Fundațiilor, 1923.

a avut-o cu un alt intelectual din aceeași zonă, Gh.N. Costescu, așa cum se observă în manualele: „România, lecții de geografie, economie politică, economie”; „Manual pentru clasa a VI-a din învățământul agricol, industrial și comercial”. Multe din aceste manuale au fost tipărite și folosite ani de-a rândul în școli, de pe ele învățând zeci de promoții. Referindu-se la rolul manualelor pe orice segment de vârstă, sublinia:

Ne înșelăm când credem că pe copil îl interesează aceleași lucruri și fapte care ne interesează pe noi; pe copil îl interesează altceva decât pe adult.

De aceea, cărțile alcătuite de el au ca scop instruirea copilului, apropiindu-l cât mai mult de cercul lui de gândire, de a vedea lucrurile și de a raționa. De exemplu, pe un copil, în pădure, îl va fascina mai mult

o fragă, un cărăbuș, un fluture, nu să admire peisajul sau măreția naturii, ci cauzele, efectele, varietatea formelor și a vieții.

Pentru a-l conduce pe elev spre înțelegerea acestor fenomene a trebuit, mai întâi, să se coboare la mintea copilului, pentru ca mai apoi, pe nesimțite să-l aducă pe acesta la ce prevede manualul din programa analitică școlară.

Văzând cele ce voim noi să-i arătăm și văzând tot prin prisma gândirii sale, pornind de la lucruri și fapte cunoscute lui, înțelegerea naturii este asigurată.

Acesta vorbea despre o limbă care trebuie să fie copilărească, comunicativă, pentru a înțelege fiecare lecție, ceea ce nu mai întâlnim în multe dintre manualele alternative de astăzi. Modul cum este scris un text în manual îl interesează și pe învățător, pentru că el este acela care trebuie să rezolve problemele textului, subliniază în continuare autorul de manual. De aceea, limbajul folosit în manualele sale poate constitui un model, atât în ceea ce privește vocabularul, cât și construcțiile sintactice. Limba textelor este una neaoș românească, curată și ușoară. Un alt scop, urmărit în manualele sale, este acela de a deștepta la elevi interesul pentru cunoaștere prin lecturi proprii, folosind așa-zisa *metodă biologică* expusă în descrierile narrative. Ion Ciorănescu susținea legătura între disciplinele de învățământ, spunând că:

lecțiile, pe lângă faptul că trebuie să se sprijine unele pe altele, nu numai la câte un singurec obiect de învățământ, trebuie să aibă și o continuitate.

Astfel,

fiecare lecție trebuie privită ca o piatră mai mult adăugată la edificiul educației copilului.

Divizarea unor lecții a fost făcută special pentru a stârni curiozitatea elevului de a continua lectura și acasă, metodă care asigura dezvoltarea gustului pentru citit, dar și formarea deprinderilor unei munci independente, astfel încât munca să devină o necesitate intelectuală. Pe lângă intensă și fructuoasă muncă de pedagog, Ion Ciorănescu a avut și o apreciabilă activitate publicistică, numele său putând fi remarcat printre rândurile revistelor, la care a făcut parte din colegiile de redacție: „Albina”, „Lamura”, „Revista învățătorilor și învățătoarelor”, „Tribuna învățătorilor”, „Vremea nouă”, „Vulturul Dâmboviței”, „Graiul Dâmboviței”. În articolele și studiile sale militează pentru un învățământ activ, științific, pentru drepturile, dar și pentru

îndatoririle ce revin cadrelor didactice de a răspândi cultura în rândul maselor largi, pentru înființarea de școli speciale în toate zonele țării, nu numai în București și Iași, pentru combaterea necinstei, corupției și brutalității în școală.

Împreună cu Stere Șoiculescu, mulți ani învățător la școlile de pe raza comunei Runcu, și cu Gheorghe Bucurică, autor de versuri de o sensibilitate marcată de geniul Târgoviștei, învățător și el la Bărbulețu, Târgoviște și Câmpulung Muscel, conduce revista „Cultura poporului”, în paginile căreia militează pentru un învățământ științific, generalizat, fără îngrădiri de orice fel. Ion Ciorănescu popularizează experiența școlii dâmbovițene, metode ale colegilor săi, fiind alături și îndrumând îndeaproape pe mai tinerii săi colegi aflați la început de carieră didactică. Ca fiu de țăran, susține ideea ca elevii de la sate să fie îndrumați spre școli superioare, apreciind adevărata capacitate intelectuală a tinerilor pe care o avea satele noastre.⁷

Ca profesor, director, inspector școlar general în ministerul de resort, acest dascăl de țară ne-a arătat o deosebită pricepere, un tact pedagogic special, bazat pe o temeinică pregătire profesională. Activitatea pedagogică, dar și cea științifică, au fost dedicate organizării și îmbunătățirii învățământului special, lucrând neobosit la modificarea legii învățământului, a regulamentului de funcționare și a programei în „școlile de anormali”, a susținut ca învățătorii să urmeze și cursuri universitare, a combătut formalismul dominant al metodelor de predare, a relevat importanța lucrului manual și a însușirii unor deprinderi practice în școală. După o activitate didactică prodigioasă, după aproape 49 de ani de apostolat, pensionat în 1946, se stinge din viață la început de an 1948, la 3 ianuarie. Amintirile sale așternute pe hârtie, în zilele lungi de suferință, se constituie într-o vastă frescă a satului dâmbovițean, cu figuri de mari dascăli, memorii strânse în volumul „Chipuri de altădată”, îngrijit de fiica acestuia, Ecaterina Ciorănescu-Nenițescu, care a văzut lumina tiparului în 1974, la București, la Editura Minerva. Figura de apostol al neamului, prin întreaga activitate didactică și publicistică, îndeamnă la urmarea ca model pentru consacrarea eforturilor contemporanilor în slujba învățământului românesc aflat astăzi în criză.

Copiii:

Nicolae Ciorănescu (1903-1957), figură ilustră a învățământului matematic românesc, cu peste 28 de promoții de ingineri, licențiat al Universității București, în 1925, doctorat la Sorbona, în Franța, conferențiar la 26 de ani, rector la 39 de ani, la Institutul Politehnic București. În 1975, Academia Română editează „Opera matematică”, care însumează 85 de lucrări originale în domeniul matematicii. Liceul nr. 1 din Târgoviște îi poartă numele.

Ion I. Ciorănescu (1905-1926), poet și traducător. G. Călinescu vorbește despre poezia lui Ion I. Ciorănescu ca fiind „a unui tânăr precoce cu mare ușurință de versificație”⁸. Debutează la 15 ani cu versuri și traduceri, care dovedesc predilecție

⁷ Mihai Gabriel Popescu, *O familie de intelectuali dâmbovițeni – Ciorănescu*, în „Scripta Valachica”, Târgoviște, 1972, pp. 353-359.

⁸ G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, București, Editura Minerva, 1982, pp. 938-939.

deosebită pentru poezia franceză. Pentru volumul de versuri originale „Povești în versuri”, va primi, în 1925, Premiul Editurii Cartea Românească. Post-mortem, prin grija familiei, apare volumul de versuri „Vestiri”, cu o prefață de Tudor Vianu.

Constantin I. Ciorănescu (1907-1949), inginer electromecanic din 1939, iar din 1941, licențiat în științe matematice la Universitatea București. Activitatea științifică și de traducător este curmată de moartea prematură, în 1949.

Ecaterina Ciorănescu Nenițescu (1909-2000), academician chimist, cu licență în chimie la Universitatea București, în 1932 și doctorat în chimie, din 1936. A fost profesor universitar dr. doc. la Institutul de Petrol și Gaze, director al Centrului de Chimie Organică; în 1971 este primită ca membru titular al Academiei TIBERINA din Roma, iar din 1973, este aleasă membru titular al Academiei Române. La 23 ianuarie 2000, chimista de renume, pedagogul de excepție, omul de știință de largă recunoaștere mondială, academician Ecaterina Ciorănescu Nenițescu, a încetat din viață, la puțin timp după fratele său, Alexandru Ciorănescu.

Alexandru Ciorănescu (1911-1999), un benedictin al scrisului, cel care avea să devină unul dintre cei mai fecunzi și mai reputați savanți umaniști ai secolului al XX-lea (bibliografia lucrărilor sale de istoria literaturii, critică, istorie clasică, medievală, americanistică, istoria mentalităților, literatură beletristică comparativă, lingvistică, etimologie etc., scrisă și publicată în română, franceză, engleză, italiană, germană, spaniolă, numără peste 400 de titluri), se naște la 15 noiembrie 1911, la Moroieni, Dâmbovița, fiind al șaselea copil din cei nouă ai familiei de dascăli iluștri ai școlii românești din toate timpurile. Se înscrie mai întâi la Facultatea de Drept a Universității din București, apoi la Facultatea de Litere română-franceză, în paralel cu frecventarea cursurilor de nivel superior ale Școlii de Arhivistică și Paleografie, pe care le absolvă în 1933. După bursa de la Paris a Școlii române de la Fontenay aux Roses, cu un doctorat terminat în 1938, cu teza „Ariosto în Franța”, în paralel cu lectoratul de limbă română de la Universitatea din Lyon (1937-1940), este numit atașat cultural la Ambasada Română din Paris, în 1940, cu revenire în 1945-1946. Bun cunoscător al teatrului românesc, va conduce, ca director, destinele Teatrului Municipal din București, între 1942-1945, în paralel cu directoratul literar de la Editura Contemporană și apoi la revista „Universul Literar”. Între 1943-1946 ocupă funcția de Inspector General al Artelor. După 1948, când a fost demis absolut din toate funcțiile, se stabilește în Spania, în Santa Cruz de Tenerife – Insulele Canare, unde va lucra până la pensionare, în 1978, ca profesor de literatura franceză la Universitatea din La Laguna. Membru a mai multor academii, institute științifice și asociații culturale, Alexandru Ciorănescu a fost până la moarte (19.11.1999) *visiting profesor* al unor prestigioase universități din Paris, Oxford, Madrid, Londra, Bordeaux, Bahia Blanca Argentina. În țară, înainte de 1947, a primit *Premiul de Istorie al Universității București* și *Premiul Nicolae Iorga*, în 1933, *Premiul Academiei Române*, în 1936, pentru studiul critic „Alexandru Depărațeanu”. După 1989, primește înaltul titlu de *Membru de Onoare al Academiei Române*, replică onestă, cum îi plăcea să spună, la încununarea sa, în 1991, ca fiu al satului, conferit de adunarea populară constituită ad-hoc, cu ocazia împlinirii a 80 de ani, când se întorcea pentru prima oară, după mai bine de 43 de ani de exil, la Moroieni, locul copilăriei, ocazie cu care dăruiește casa

părintească comunității satești și Muzeului Național al Literaturii Române, cu dorința de a rămâne casă de creație și muzeu dedicat memoriei familiei sale.

Maria Ciorănescu (1913-1996), al șaptelea copil al familiei, alintată și Mimi, s-a născut în iunie 1913, la Moroieni. Urmează cursurile primare și liceale la București, după care studiază la Facultatea de Medicină Umană din București, unde își va lua și doctoratul cu lucrarea, „Tuberculoza la ucenicii din București”, teză notată cu 10. Din 1936 până în 1970 va fi medic primar la Casa Centrală a Asigurărilor Sociale (Dispensarul T.B.C.), Spitalul Brâncovenesc, Dispensarul T.B.C. nr. 9, Dispensarul din comuna Militari, medic primar fiziolog la Tulcea. A fost medic primar cercetător la Institutul Național de Gerontologie și Geriatrie, precum și medic specialist la Policlinica Ministerului Învățământului Public și la Dispensarul Societății pentru Profilaxia Tuberculozei. S-a ocupat de publicarea lucrării de memorii a tatălui său, „Chipuri de altădată”, apărută la Editura Minerva, București în 1974. S-a luptat pentru ca locuința părintească de la Moroieni să devină muzeu și casă de creație pentru scriitori. S-a stins din viață în 1996, fără să-l mai fi îmbrățișat pe pământ românesc pe fratele George Ciorănescu, singurul care nu a revenit în țară după 1989.

George Ciorănescu (1918-1992), „ministrul de externe al exilului românesc”, este indubitabil una din cele mai luminoase figuri de cărturari români, născut în zona subcarpatică a Moroienilor, acest areal al românității noastre, localitate la aproape jumătatea distanței dintre Brașov și Târgoviște, în linie dreaptă, pe unde trece, se poate spune, paralela 45 a limbii literare românești. George Ciorănescu venea pe lume, la 19 martie 1918, în familia dascălilor de țară, Ion și Ecaterina Ciorănescu, dăruți cu trup și suflet propășirii și emancipării învățământului românesc. După studii primare la țară, liceale la „Sfântul Sava” din București, în 1941 își ia licența în științe politico-economice la Facultatea de Drept din București, profesând ca avocat, timp de mai bine de opt ani, pe lângă Baroul din București. În 1946, își ia doctoratul în Științe Politice la Universitatea din Cluj, cu o teză de mare actualitate și astăzi, „Românii și ideea federalistă”, publicată abia în 1996, la Editura Enciclopedică, sub îngrijirea istoricului Georgeta Penelea Filitti.

Teodora-Daniela MOT

INSTITUȚIILE UMANITARE, SANITARE, DE OCROTIRE ȘI EDUCARE A COPIILOR DIN TIMIȘOARA (SFÂRȘITUL SECOLULUI XIX – PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI XX)

THE HUMANITARIAN, SANITARY, PROTECTION AND EDUCATIONAL INSTITUTIONS FOR CHILDREN IN TIMIȘOARA (LATE 19TH CENTURY – FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY)

Abstract: *Open to multiple interferences, the society of Timișoara in the late 19th century and in the first half of the 20th century also represented a framework for the emergence and crystallization of some humanitarian initiatives and projects that demonstrated a great moral sense, power of devotion, altruism and dedication. Among the main directions toward which the attention of the city was directed during this period, a special place was occupied by the care for orphaned children, those who needed medical and sanitary care and assistance, but also those with special needs or disabilities.*

The individual or collective humanitarian initiatives of the people of Timișoara were largely influenced by the actions of some members of the Austro-Hungarian imperial family who provided a model of philanthropy and charitable actions, as in the case of the Gisella orphanage, which was founded on the basis of a decision of the municipal council in 1873, in honour of the celebration of the marriage between Princess Gisella Louise Marie of Austria, the second daughter of the imperial couple Franz Joseph I and Elisabeth, and the Bavarian prince Leopold. In addition, this paper aims to present the formation and development of other institutions that sought to ensure the protection, medical assistance and sanitary care, as well as the education of orphaned children, those who came from families without financial means or those with certain deficiencies or disabilities. Among them: the State Asylum for Children, the Institute for the Deaf and Dumb, the Institute for the Blind, as well as the Boys' Boarding School of the Romanian Women's Reunion.

It is also appropriate to mention and briefly describe several humanitarian and philanthropic funds and actions carried out by various women's associations and societies in Timișoara that all intended to ensure the protection, sanitary and medical care, but also an adequate education for children, as well as to support and encourage by various means the poor mothers and thus the strengthening of the institution of the family.

Sălaş al multiplelor interferențe, societatea timișoreană din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și din prima jumătate a secolului XX a reprezentat și cadrul de apariție și cristalizare a unor inițiative și proiecte umanitare care au demonstrat un deosebit simț moral, putere de devotament, altruism și dedicare. Dintre direcțiile principale spre care s-a îndreptat atenția comunei orășenești în această perioadă, un loc aparte l-a ocupat grija față de copiii orfani, cei care necesitau asistență medicală și sanitară, dar și cei cu nevoi speciale sau handicap. Inițiativele umanitare individuale sau colective ale timișorenilor au fost în mare parte influențate și de acțiunile unor membri ai familiei imperiale austro-ungare care au constituit modelul de filantropie și acțiuni caritabile. Așa s-a întâmplat în cazul Orfelinatului Gisella din Timișoara, care a fost fondat în baza

unei decizii a consiliului municipal din 1873, în onoarea celebrării căsătoriei dintre principesa Gisella și prințul bavarez Leopold, votându-se constituirea unei fundații în valoare de 20.000 de coroane.¹ Cea de-a doua fiică a cuplului imperial Franz Joseph I și Elisabeta (Sissi), arhiducesa Gisella Louise Marie de Austria s-a evidențiat printr-o activitate filantropică intensă și o deosebită grijă față de cei nevoiași, punând bazele mai multor organizații de caritate în vederea sprijinirii celor săraci, dar și a celor cu handicap.²

Orfelinatul Gisella și-a deschis porțile la data de 20 martie 1877 în fosta casă de invalizi din cartierul Fabric, pe strada Graben (astăzi, Gloriei și Șt. O. Iosif), edificiul fiind în așa fel amenajat încât să adăpostească 40 de orfani. Consilierul municipal Anton Suchan a preluat încă de la început supravegherea instituției, dând dovadă până la sfârșitul vieții de mare devotament în timpul activității sale de curator și protector al orfanilor, încât și-a lăsat întreaga avere, care cuprindea două case în Fabric, acestui așezământ. Întrucât se înmulțeau tot mai mult solicitările de a fi primiți noi și noi copii în cadrul orfelinatului, clădirea a devenit de-a lungul timpului neîncăpătoare, așa că orașul a inițiat construirea unui nou sediu, având în vedere faptul că între timp și averea fondului crescuse. În anul 1891, a fost votată și cedată din fondul de rezervă al Casieriei Orfanale suma de 160.000 coroane, urmată în anul 1895, de 70.000 coroane, apoi de 30.000 de coroane, în 1897. Baronul Anton Scudier, fostul comandant al cetății Timișoara în anul 1891 a pus bazele unei fundații de 4.000 de coroane, iar contele Guido de Karácsony, a alteia de 2.000 de coroane. Orașul a început a administra pentru copiii din orfelinatul Gisella și fundația de 2.090 coroane a Theresiei Schwenk-Szüllösy, dar și donația testamentară în valoare de 13.520 de coroane a preotului Franz Xaver Tóth.³

Noua clădire a orfelinatului, astăzi sediul Facultății de Chimie, Biologie și Geografie din cadrul Universității de Vest din Timișoara, de pe actuala stradă Johann Heinrich Pestalozzi din cartierul Fabric, a fost edificată în anul 1901 pe o suprafață de 2.848 stânjeni pătrați, cumpărată de oraș în anul 1897 cu suma de 28.480 coroane. Cea mai mare parte a lucrărilor de construcție au fost întreprinse de meșterul constructor Josef Kremer, pe baza planurilor elaborate gratuit de arhitectul vienez, născut la Timișoara în anul 1865 într-o familie de origine evreiască, Ernest von Gotthilf. Acesta din urmă, absolvind studiile la Zürich și Viena, unde ulterior s-a și stabilit deschizându-și în asociere un birou de arhitectură, s-a remarcat prin proiectarea mai multor palate, bănci, vile și reședințe private.⁴ Cheltuielile de construcție ale noului sediu al orfelinatului Gisella, în valoare de 213.456 coroane, au fost suportate în parte din averea fondului, fiind însă necesară și contractarea unui împrumut. Edificiul cu un etaj, cu o capacitate de 80 de orfani și împărțit în două aripi separate de clădire, una pentru fete și cealaltă pentru băieți, adăpostea la demisol sala de mese și spațiile gospodărești. Copiii îngrijii

¹ Josef Geml, *Vechea Timișoară în ultima jumătate de secol 1870-1920*, Timișoara, Editura Cosmopolitan Art, 2016, p. 251.

² Andrew Wheatcroft, *The Habsburgs: embodying empire*, Londra-New York, Editura Penguin, 1996, pp. 295-301.

³ Josef Geml, *op. cit.*, p. 251.

⁴ <http://www.architektenlexikon.at/de/179.htm?fbclid=IwAR3vBQHRBjzKXtAP9cN7litQ3WL2KohejofIhC-kItY18b5X2s8yN6MNVVQ>, accesat la 24.02.2023.

în cadrul acestei instituții beneficiau de o curte, de o grădină spațioasă și de o sală de gimnastică, frecventând școlile publice. În internat locuiau directorul și directoarea acestuia, iar supervizarea era asigurată de o comisie care alegea din rândurile ei un curator, ani de zile această funcție fiind deținută de Anton Suchan. Orfelinatul primea orfanii care împliniseră vârsta de 5 ani, băieții fiind adăpostiți în această instituție până la vârsta de 14 ani, iar fetele până la 16 ani, după care erau repartizați „după capacitățile și dorințele lor în alte internate sau fabrici, la meseriași, iar fetele ca modiste, croitorese sau, în cel mai rău caz, ca servitoare sau cameriste”⁵.

După Primul Război Mondial, instituția a trecut sub administrarea municipală, ca *Orfelinatul Comunal Regina Maria*, al cărui scop declarat era acela de a asigura toate cele necesare creșterii, dezvoltării armonioase și instruirii copiilor orfani de unul sau de ambii părinți, fără sprijin financiar, care proveneau mai ales din Timișoara, din județul Timiș-Torontal și rareori, din afara țării. Celor care dovedeau aptitudini în ceea ce privea învățătura, li se oferea posibilitatea de a urma liceul sau Școala Normală⁶, mulți dintre cei care crescuseră în această instituție devenind, în perioada interbelică, învățători.⁷

De-a lungul timpului, au fost luate diferite hotărâri de către municipalitatea din Timișoara în direcția îmbunătățirii calității vieții și instruirii celor adăpostiți în această instituție. Dintre acestea, spre exemplu, în anul 1921, membrii Consiliului comunal au hotărât sporirea valorii nutriționale și a calității hranei copiilor, prin introducerea a patru mese care conțineau carne pe săptămână⁸, iar în timpul primului mandat de primar al lui Lucian Georgevici (31.08.1922-17.04.1926), a fost creată special o fermă de porci destinată furnizării unei cărni de calitate copiilor orfelinului.⁹ În 1922, Consiliul comunal a împuternicit direcțiunea orfelinului să achiziționeze pentru biblioteca acestei instituții cărți în valoare de 330 lei primiți sub formă de donație¹⁰, iar în anul 1926 au fost aprobate și executate diferite lucrări în cadrul orfelinului care au costat 38.000 lei.¹¹

Apariția *Azilului de Stat pentru copii*, instituție umanitară, dar în același timp și sanitară a orașului Timișoara, s-a datorat în cea mai mare parte inițiativei particulare reprezentate de crearea în anul 1898 a *Societății pentru ocrotirea copiilor „Crucea Albă”*, care încă de la început a reușit să trezească interesul societății timișorene, atrăgând de partea sa categoriile superioare ale acesteia. Stârnind admirația „Ligii regnicolare pentru ocrotirea copiilor” din Ungaria, care dorea să cuprindă și Timișoara, a fost transformată în filială a acesteia din urmă¹², devenindu-i o formațiune auxiliară. Prin încheierea unui contract între cele două părți, jumătate din veniturile societății locale erau folosite pentru necesitățile orașului Timișoara, „Crucea Albă” revendicându-și

⁵ Josef Geml, *op. cit.*, pp. 251-252.

⁶ Serviciul Județean Timiș al Arhivelor Naționale, Fond *Primăria municipiului Timișoara*, dos. 4/1930, f. 198.

⁷ Vasile Râmneanțu, *Activitatea Primăriei municipiului Timișoara în perioada 1919-1940*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2015, p. 334.

⁸ Serviciul Județean Timiș al Arhivelor Naționale, Fond *Primăria municipiului Timișoara*, dos. 1/1921, f. 37.

⁹ Vasile Râmneanțu, *op. cit.*, p. 334.

¹⁰ Serviciul Județean Timiș al Arhivelor Naționale, Fond *Primăria municipiului Timișoara*, dos. 23/1922, f. 10.

¹¹ *Ibidem*, dos. 39/1926, f. 5.

¹² Dr. Iosif Nemoianu, *Puericultura în Banat*, în „Viața Medicală”, anul II, nr. 10, octombrie 1926, p. 524.

dreptul oricărei inițiative.¹³ Până în august 1904 societatea Crucii Albe a îngrijit 500 de copii părăsiți, dintre care 180 sugari, într-o clădire pe care orașul o închiriasse pe strada Mond, mai târziu cunoscută sub denumirea de Sailer (astăzi, strada Anton Sailer). După această dată, Azilul de Stat s-a mutat într-un nou edificiu ridicat de stat pe suprafața nivelată, de 17.410 metri pătrați a fostelor fortificații, între liniile de cale ferată spre Orșova și Baziaș, teren oferit gratuit de către oraș, edificarea imobilului fiind încredințată constructorului timișorean Karl Hart.¹⁴

Azilul de Stat pentru Copii din Timișoara prelua în mod gratuit copiii săraci abandonati, dintre care: cei bolnavi și cu anumite afecțiuni beneficiau de îngrijire și tratament medical, cei sănătoși erau plasați, pe cheltuiala instituției, la familii care se dovedeau vrednice de încredere, sau în alte internate, iar cei cu handicap, încredințați internatelor unde puteau primi îngrijire specializată, cum erau cele pentru orbi sau surdomuți.¹⁵ Dintre acestea, bazele *Institutului pentru Surdomuți* au fost puse în anul 1885 de către directorul școlii comunale, Karl Schäffer, un an mai târziu desfășurându-și activitatea ca instituție comunală publică în clădirea școlii comunale din cartierul Iosefin, cu 11 elevi. Episcopul Alexander Bonnaz, decedat în anul 1889, a lăsat prin testament 40.000 coroane institutului, iar cu dobânda de 200.000 de coroane, care testamentar era prevăzută pentru edificarea unui institut catolic într-o perioadă de 30 de ani, a fost constituit un așezământ pentru surdomuți care urma să beneficieze de un internat și unde putea fi asigurată educația unui număr de aproximativ 50-60 de copii din Timișoara și din jurul acesteia, suferinzi de diferite deficiențe de auz. În anul școlar 1897-1898, școala de surdomuți s-a mutat într-o clădire de pe strada Doja colț cu strada Stephanie (astăzi, strada Virgil Madgearu), ridicată de stat cu costul de 126.000 de coroane. Conducerea acesteia a fost exercitată de Karl Schäffer, alături de șase cadre didactice, iar din anul 1908 de opt, numărul elevilor crescând la 85, organizați în opt clase și care activau de două ori pe săptămână în cadrul școlilor profesionale din oraș.¹⁶

Azilul de Stat trimitea, la începutul secolului XX, o medie de 35-45 de copii cu deficiențe de auz către Institutul pentru Surdomuți, pentru întreținerea unui copil plătind lunar 15 coroane. Deși casieria orașului era împovărată de deficitele înregistrate în cadrul bilanțurilor anuale, deficite care variaua între 12.000 și 15.000 de coroane, în anul 1912 s-a luat hotărârea de a fi extinsă clădirea institutului, aceasta devenind neîncăpătoare pentru numărul mare de copii pe care trebuia să îl adăpostească. Izbucnirea Primului Război Mondial a prejudiciat activitatea Institutului pentru Surdomuți, cinci dintre cele opt cadre didactice fiind mobilizate pe front, statul neputând asigura decât un singur suplinitor. Însă de departe cel mai mare neajuns a fost reprezentat de faptul că, Crucea Roșie a ocupat încă de timpuriu întregul spațiu în care a organizat un spital de rezervă, elevii institutului fiind trimiși acasă, iar așezământul sistându-și activitatea și închizându-și porțile pe tot parcursul anului școlar 1914-1915. Anul următor, în

¹³ *Idem, Contribuțiuni la problema copiilor în Banat*, Lugoj, Tipografia Națională, 1928, p. 5.

¹⁴ Josef Geml, *op. cit.*, p. 59.

¹⁵ *Ibidem*, p. 239.

¹⁶ *Ibidem*, p. 113.

vederea reluării cursurilor, orașul a închiriat un spațiu situat pe strada Raben (astăzi, strada Alexandru Odobescu), copiii fiind încredințați spre grijă mai multor familii.¹⁷

O premieră înregistrată pe actualul teritoriu al României, în cadrul Institutului pentru Surdomuți din Timișoara, încă de la începuturile sale, a fost practicarea metodei orale de predare. În anul 1900, profesorul Roboz József, care activa în cadrul acestui așezământ, a editat „Mi a dadogás és hogyan lehet rajta segíteni?” („Ce este bâlbâiala și cum poate fi ajutată?”) primul tratat de logopedie tipărit pe actualul teritoriu al statului român. După Primul Război Mondial, Institutul pentru Surdomuți va fi cunoscut sub denumirea de *Așezământul de Asistență a Surdomuților din Timișoara* și va fi condus până în anul 1931 de Andrei Zador, urmat de Gheorghe Atanasiu. În special în timpul directoratului lui Gheorghe Atanasiu școala s-a bucurat de un mare succes înregistrat datorită înaltei pregătiri a cadrelor sale didactice. După încetarea celui de-al Doilea Război Mondial, învățământul elementar pentru surdomuți practicat în cadrul acestei instituții se va desființa, așezământul transformându-se în școală profesională, *Școala Profesională Specială nr. 2 Timișoara*. După anul 2002, școala va fi cunoscută sub numele *Gheorghe Atanasiu*, astăzi având statutul de *Liceu Tehnologic Special*, în cadrul căruia se practică învățământul adresat tuturor elevilor cu cerințe educative speciale.¹⁸

Înființarea *Institutului pentru Nevăzători* s-a realizat la propunerea filialei Asociației pe țară de ajutorare a orbilor, creată în anul 1904 la Timișoara, fiind urmată la scurt timp de închirierea unei clădiri pe strada Raben (astăzi, strada Alexandru Odobescu) și de amenajarea unui atelier. Încă de la început, acest institut a beneficiat de sprijinul Fundației de 80.000 de coroane înființate de renumitul filantrop timișorean Anton Sailer, din bugetul căreia era plătită chiria spațiului.¹⁹ Așezământul pentru orbi a fost inaugurat la 25 martie 1905, sub conducerea lui Karl Schäffer, care era deja directorul Institutului pentru Surdomuți. La acea dată, în cadrul acestuia era educat un număr de 10 nevăzători. În iulie 1906, Institutului i s-a oferit un teren de 1,5 jugăre, pentru producerea de nuiele, a cărui chirie a fost plătită pe o perioadă de 10 ani de către Wilhelm Mühle, proprietarul unor plantații, sere și grădini renumite în întreaga monarhie austro-ungară. Orașul ajută anual această instituție cu 1.500 de coroane, precum și cu lemne pentru foc, iar în anul 1908 a achiziționat cu suma de 34.500 de coroane din bugetul Fundației Sailer o casă pe strada Kronen (astăzi, strada Independenței) nr. 123 pentru organizarea de ateliere. La această dată, școala cuprindea 35 de nevăzători care erau învățați să confecționeze împletituri, din vânzarea cărora se plăteau costurile de întreținere. În anul 1909, s-a achiziționat un pian pentru organizarea de serate muzicale în localul de autoeducare. Locația devenind neîncăpătoare pentru numărul de nevăzători pe care trebuia să-l adăpostească, în septembrie 1913 s-a decis cedarea unui teren lângă Azilul de Stat pentru Copii, în vederea edificării unui nou sediu cu o capacitate de 80-100 de persoane, obiectiv care însă a fost zădărnicit de izbucnirea Primului Război Mondial. Un sprijin neașteptat a sosit din partea familiei răposatului industriaș Eduard Prohaszka, cel care a creat o fundație alcătuită dintr-un teren în

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ <http://www.scoalahatanasiu.ro/>, accesat la 28.02.2023.

¹⁹ Vasile Râmneanțu, *op. cit.*, p. 342.

Viile Fabric, alături de proprietățile aflate pe acesta, pe care a donat-o orașului. Deși acceptând-o cu mult entuziasm, municipiul nu a putut prelua administrația fundației, fiind necesare ample modificări și construirea de noi spații. În această situație, familia Prohaszka a preluat și asigurat întreaga întreținere a nevăzătorilor.²⁰

Toate bunurile publice ale nevăzătorilor au fost preluate și administrate începând cu anul 1922 de statul român, care a continuat munca familiei Prohaszka, donând teren în plus, întemeind o școală profesională, creând noi ateliere de împletit coșuri din nuiele și scaune din trestie și depunând constant eforturi ca numărul mereu în creștere al nevăzătorilor instituiți în acest așezământ să poată beneficia de toate cele necesare instruirii gratuite și acomodării lor cu munca și cu viața socială, din anul 1926 beneficiind și de revista Braille. În această perioadă s-a remarcat dr. Ioan Artene, care a depus foarte multe eforturi și a reușit, dispunând de un buget redus, să înființeze o societate de lectură, întruniri literare și festivaluri artistice care erau organizate anual, toate cu scopul integrării nevăzătorilor în cadrul societății. În ziua de astăzi, în această locație își desfășoară activitatea *Asociația Nevăzătorilor Timiș-Caraș Severin*.²¹

Cele 18 zile din vechea Ungarie, din care cinci se aflau pe teritoriul actualului stat român, au la bază Legea VIII din anul 1901, care prevedea constituirea lor cu scopul de a îngriji copiii, care din punct de vedere juridic întruneau condițiile abandonării, condiții stipulate foarte vag până la izbucnirea războiului, abia în perioada postbelică fiind fundamentate și beneficiind de descrieri complete în cadrul lucrărilor de specialitate.²²

Scopul definitoriu al tuturor azilelor de copii, care au fost înființate între cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea și prima jumătate a secolului XX, a fost combaterea mortalității infantile și a constat într-o îmbunătățire a situației copiilor abandonați, precum și a celor nelegitimi, sau a celor legitimi al căror mediu fizic și moral puneau în primejdie existența, dezvoltarea și creșterea lor naturală.²³

Revenind la Azilul de Stat pentru Copii din Timișoara, el a deținut de la întemeiere și până în perioada postbelică, rolul principal în ocrotirea copiilor părăsiți.²⁴ După încheierea educației, de obicei după vârsta de 12-13 ani, instituția prelua responsabilitatea alegerii unei viitoare cariere fiecărui copil. Pentru băieți, de obicei se ofereau trei direcții principale: agricultura, meseria și în cazuri excepționale, instrucția în școlile secundare. Cei mai mulți erau orientați spre agricultură. Un grup relativ restrâns de copii era îndrumat în alegerea unei meserii, contractul de ucenicie încheindu-se pe patru-cinci ani. În ceea ce privește fetele de peste 12 ani și acestea erau plasate cu contracte, la sate sau la orașe. Aceste contracte le asigurau o remunerație lunară minimală, hainele, întreținerea și de cele mai multe ori înzestrarea cu cele necesare măritişului. În schimbul acestora, prestau munci casnice, adesea catalogate

²⁰ Josef Geml, *op. cit.*, p. 114.

²¹ <https://www.pressalert.ro/2014/08/timisoara-uitata-scolile-speciale-infiintate-acum-mai-bine-de-un-100-de-ani-cum-au-aparut-institutele-pentru-nevazatori-si-pentru-surdo-muti-galerie-foto/>, accesat la 02.03.2023.

²² Dr. Iosif Nemoianu, *Contribuțiuni la problema copiilor în Banat*, Lugoj, Tipografia Națională, 1928, p. 63.

²³ *Ibidem*, pp. 63-64.

²⁴ Dr. Iosif Nemoianu, *Puericultura în Banat*, în „Viața Medicală, anul II, nr. 10, octombrie 1926, p. 526.

de „servitoare ieftine”²⁵. Până la izbucnirea Primului Război Mondial, se estima că în medie, anual, 3.500 de copii ajungeau la Azilul de Stat pentru Copii, din care 500 îl părăseau, 2.800 fiind plasați în afara așezământului²⁶, în colonii²⁷.

În perioada premergătoare Primului Război Mondial, Azilul de Stat pentru Copii era singura instituție de ocrotire a copiilor al cărui efectiv se mărea progresiv, scăzând apoi pe măsură ce teritoriile aflate sub raza acestei instituții au început să nu mai facă față ritmului accelerat de primiri, în vederea menținerii unui efectiv îndestulător, fiind aduși copii din afara județelor bănățene, întreaga situație fiind gestionată de azilul central din Budapesta. În timpul războiului, numărul copiilor autohtoni ajunși în cadrul acestei instituții a sporit considerabil. Cu toate acestea, menținerea unui efectiv rezonabil a necesitat compensarea cu copii din alte provincii ale fostei Ungarii.²⁸ Începând cu anul 1920, Azilul de copii a intrat sub administrație românească, schimbându-se însă cadrul social din Timișoara, natalitatea scăzând într-o manieră apreciabilă, inclusiv în rândul copiilor nelegitimi. După război, orașul a trecut printr-o nouă așezare economică în cadrul căreia fiecare depunea eforturi în a-și schimba statutul material. Apariția, într-o primă fază, a două leagăne pe lângă fabrici, în 1918 și 1922, a făcut posibil ca mulți copii sugari, aproximativ 150 pe an, care înainte riscau să fie abandonați și să ajungă sub ocrotirea statului, să rămână în cadrul familiei. Un factor decisiv în scăderea numărului de copii intrați în cadrul azilului a fost reprezentat însă de deprecierea monedei naționale și, deci, de reducerea semnificativă a susținerii financiare a azilului de către stat.²⁹ În primul an după instituirea administrației românești, în 1920, 79,21% din totalul celor instituți în cadrul azilului erau copii între 7-15 ani, restul sugari (5,53%) și copii între 1-7 ani (15,25%), ceea ce indica o tendință pronunțată spre descompunere, ce a continuat în anii următori, insuficiența mijloacelor financiare reprezentând principalul obstacol în calea unei evoluții a acestei instituții.³⁰

La începutul anului școlar 1919, mai mult de 50 de elevi din Banatul ocupat de sârbi s-au refugiat la Timișoara cu scopul de a-și continua studiile liceale. Fiind lipsiți de mijloace materiale, Primăria Timișoara va prelua responsabilitatea plasării, întreținerii și susținerii financiare a acestora. Primarul de la acea vreme, inginerul Stan Vidrighin, o personalitate care a manifestat un deosebit simț moral și grijă față de formarea tineretului, i-a convocat pe intelectualii din Timișoara la o consfătuire unde s-a hotărât constituirea unui internat care să-i adăpostească, în primul rând pe acești elevi din Banatul sârbesc și în cadrul căreia a fost împuternicită și autoritatea care va duce la îndeplinire acest deziderat și anume, Eforia școlilor secundare din Timișoara al cărei președinte va fi ales însuși primarul orașului de pe Bega.³¹ Încă de la început a fost lansat apelul deschis către timișoreni de a contribui financiar la înființarea acestei

²⁵ *Idem, Contribuțiuni la problema copiilor în Banat*, Lugoj, Tipografia Națională, 1928, pp. 94-95.

²⁶ Josef Geml, *op. cit.*, pp. 239-240.

²⁷ Dr. Iosif Nemoianu, *Contribuțiuni la problema copiilor în Banat*, Lugoj, Tipografia Națională, 1928, pp. 81-88.

²⁸ *Ibidem*, p. 116.

²⁹ *Ibidem*, pp. 99-100.

³⁰ *Ibidem*, pp. 100-104.

³¹ Nicolae Ilieșiu, *Timișoara-Monografie istorică*, Timișoara, Editura G. Matheiu, 1943, vol. I, pp. 219-220.

instituții. Acestei cauze s-a raliat și prefectul județului Timiș-Torontal, dr. Aurel Cosma, însă cu toate acestea suma colectată nu a fost suficientă pentru construirea unui imobil, în vederea acestui scop fiind rechiziționat palatul cu două etaje al clubului sportiv Regata, care la acea vreme nu mai avea demult o destinație. Cu concursul unor donații cu ajutorul cărora a fost realizată amenajarea interioară a imobilului, Internatul a fost inaugurat la 25 aprilie 1920, sub direcțiunea lui Traian Barzu, un om foarte ingenios, disciplinat și dedicat cauzei elevilor. În rapoartele internatului figurează faptul că în primii șase ani de funcționare, acesta a adăpostit 456 elevi de liceu de la școala civilă și de la școala de comerț. În 1920-1921, în acest internat le-a fost servită masa și unui număr de 53 de studenți ai Politehnicii care erau bursieri ai Primăriei Timișoara. În acești șase ani în internat au fost plasați și întreținuți ca bursieri 145 de elevi veniți din Banatul sârbesc, 16 elevi de la școala de comerț din Vechiul Regat și un număr însemnat de elevi români veniți din valea Timocului.³²

La începutul lui 1923, fiind adusă în discuție uniformizarea în conducerea internatelor, precum și trecerea internatelor particulare sub patronajul și egida persoanelor juridice, comitetul Eforiei școlilor secundare din Timișoara a hotărât în ședința din 18 mai 1923 predarea acestui internat spre a fi administrat de către Primăria municipiului Timișoara cu anumite condiții suplimentare, și anume: averea Internatului să fie administrată separat de cea a Primăriei și cercul profesorilor secundari să aibă doi delegați în conducerea instituției. Însă, în decurs de aproximativ un an, Primăria a ajuns la concluzia că responsabilitatea întreținerii acestei instituții e prea dificilă, nereușind să predea administrarea acesteia Ministerului Instrucțiunii Publice, la data de 8 decembrie 1924, a retrocedat-o Eforiei școlare.³³

Internatul avându-și sediul în edificiul palatului cu două etaje al clubului sportiv Regata, pentru care plătea o chirie anuală de 50.000 lei, iar acest imobil trecând în proprietatea Auto-Clubului, al cărui comitet insista ca întreaga clădire să-i fie pusă la dispoziție, Eforia școlară a făcut apel către Primărie în vederea cedării unui teren pe care să poată edifica un sediu propriu pentru internat. Primăria va fi de acord cu această cerere cu condiția ca în decurs de șase luni Eforia școlară să obțină recunoașterea sa juridică. Îndeplinirea acestei condiții nefiind tocmai realizabilă, comitetul internatului s-a adresat Reuniunii Femeilor Române pentru a prelua conducerea acestuia. Deosebit de sensibilă la această solicitare, prin adresa din 12 ianuarie 1925, Reuniunea Femeilor Române se declară favorabilă în a lua în proprietate această instituție cu un important rol în formarea generațiilor viitorului, predarea fiind statornicită prin hotărârea din 15 decembrie 1925 și urmată de preluarea oficială a acesteia la data de 26 iunie 1926, la acea vreme președinția acestei organizații aparținând Alexandrinei Vidrighin. Din septembrie 1927 directorul internatului, Traian Barzu, din cauza vârstei înaintate, a hotărât retragerea din această funcție, prezentându-și demisia. Locul acestuia va fi luat de dr. Nicolae Ilieșiu, profesor la Liceul „C.D. Loga”, iar din anul 1942, de către prof. Ion Carabeu³⁴.

³² *Ibidem*, p. 220.

³³ *Ibidem*, pp. 220-221.

³⁴ *Ibidem*, pp. 221-222.

Primăria oferise, conform hotărârii din anul 1925, un teren pentru construirea unui sediu propriu internatului, în Piața Țebea, nr. 1, planurile noului edificiu fiind realizate de inginerul V. Vlad, profesor în cadrul Politehnicii și acceptate de către comitetul acestei instituții în cadrul ședinței din 3 noiembrie 1930. La 21 decembrie 1930, Alexandrina Vidrighin, mutându-se la București, și-a înaintat demisia de la conducerea Reuniunii Femeilor Române, președinția fiind preluată de către Aurelia dr. Cioban. Planurile noului edificiu al internatului de băieți al Reuniunii Femeilor Române au fost aprobate de către Serviciul Tehnic comunal la 14 iulie 1931, lucrările demarând câteva zile mai târziu. Inaugurarea noii clădiri, care avea în componență subsol, parter și două etaje, a avut loc în anul 1932. Internatul de băieți al Reuniunii Femeilor Române se afla lângă alte trei edificii de o mare însemnătate din Timișoara la vremea respectivă și anume, în față – Seminarul catolic, în stânga – Palatul Banatia, iar în dreapta – Căminul de ucenici.³⁵

În Timișoara, în prima jumătate a secolului XX, de o însemnată protecție și sprijin s-au bucurat și mamele lipsite de mijloace financiare pentru a se întreține pe ele și proprii copii. În acest scop, Casa Cercuală de Asigurări Sociale a fondat instituția *Ocotirea Mamelor și Sugacilor* întocmai pentru oferirea de sprijin și ajutor femeilor sărace cu copii mici. Costurile fiind suportate de către bugetul orașului, se încuraja în acest fel scăderea ratei abandonului și reducerea numărului de copii orfani.³⁶ Tot în această direcție au fost înființate și leagănele pe lângă fabrici. De asemenea, pentru a contracara pe cât posibil separarea copilului de mamă, în coloniile Azilului de Stat pentru Copii exista opțiunea plasării copilului cu mamă, în cazul în care aceasta nu avea o locuință în care să-și crească copilul. Prin plasarea sugarului la familii împreună cu mama, i se asigura copilului laptele matern atât de necesar în creșterea și dezvoltarea acestuia. Însă de departe cea mai mare importanță o avea faptul că mama învăța să-și iubească copilul, renunțând de cele mai multe ori la ideea abandonului. Pe lângă aceasta, mai exista și opțiunea plasării copilului în cadrul coloniei chiar la mamă, dacă aceasta avea un cămin propriu, însă era lipsită de mijloace financiare, sau dacă numărul mare al copiilor o împiedica să muncească. În acest caz, statul îi plătea mamei o sumă nu foarte mare, dar totuși considerabilă, ca ajutor de alăptare. Prin această modalitate se urmărea consolidarea și fortificarea instituției familiei.³⁷

Un rol important în ceea ce privește acordarea de sprijin și susținerea atât a copiilor, cât și a mamelor lipsite de mijloace financiare, l-au deținut femeile din Timișoara, care proveneau din medii intelectuale și din familii înstărite. Acestea, încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, au fondat societăți și reuniuni filantropice care au întreprins o serie de acțiuni umanitare și au constituit diferite fonduri de caritate, precum erau, spre exemplu *Fondul pentru ajutor de urgență*, inițiat de soția lui Mihály Rónay în timpul Primului Război Mondial, în care au intrat 81.631 de coroane, sau *Fondul Zita* destinat mamelor cu mai mulți copii pentru care s-au adunat

³⁵ *Ibidem*, p. 222; Vasile Râmneanțu, *op. cit.*, p. 368.

³⁶ Ioan Munteanu, Rodica Munteanu, *Timișoara. Monografie*, Timișoara, Editura Mirton, 2002, p. 333.

³⁷ *Ibidem*, pp. 88-90.

50.407 coroane.³⁸ Printre aceste asociații enumerăm: *Reuniunea de binefacere a femeilor din Timișoara-Cetate*, *Reuniunea Evanghelică a femeilor din Timișoara-Cetate*, *Reuniunea de caritate a femeilor din Timișoara-Fabric*, sau *Societatea Inimă Bună*.³⁹ În anul 1938, a fost înființat centrul de *Ocrotirea Copiilor*, care a întreținut anual 97 de copii abandonați. *Biroul Instituțiilor Sociale* a pus bazele a patru cămine de zi, care ofereau 370 de locuri pentru adăpostirea și întreținerea copiilor din familiile sărace și a două cantine pentru săraci, în timp ce *Biroul Surorilor de Caritate* oferea ajutoare financiare și alimente unui număr de 2.778 femei nevoiașe.⁴⁰

În concluzie, Timișoara a deținut, încă începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea, un rol fruntaș în privința inițiativelor umanitare, filantropice și de ajutorare care urmăreau asigurarea protecției, asistenței sanitare și medicale, dar și a unei educații adecvate copiilor, precum și sprijinirea și încurajarea prin diferite mijloace a mamelor nevoiașe și deci, consolidarea instituției familiei.

---

³⁸ Josef Geml, *op. cit.*, pp. 253-260.

³⁹ Serviciul Județean Timiș al Arhivelor Naționale, Fond *Primăria municipiului Timișoara*, dos. 1/1925, ff. 1-2.

⁴⁰ *Ibidem*, dos. 10/1938, ff. 176-179.

Orfelinatul Gisella, început de secol XX.
Clișeu pe sticlă din colecția de Istorie a MNaB, nr. inv. 29414.

Fostul Institut pentru Surdomuți, astăzi Liceul Tehnologic Special „Gheorghe Atanasiu”.
Sursa: <https://www.banatulazi.ro/scoala-ce-scoate-copiii-din-lumea-tacerii/>, accesat la 12.04.2023.

Fostul Institut pentru Nevăzători, astăzi Asociația Nevăzătorilor Timiș-Caraș Severin.
Sursa: <https://www.pressalert.ro/2014/08/timisoara-uitata-scolile-speciale-infiintate-acum-mai-bine-de-un-100-de-ani-cum-au-aparut-institutele-pentru-nevazatori-si-pentru-surdo-muti-galerie-foto/asociatia-nevazatorilor-sediu-orbi-1/>.

Clubul *Regata* al canotorilor și patinatorilor din Timișoara, început de secol XX. În această clădire și-a avut sediul un timp *Internatul de băieți al Reuniunii Femeilor Române*.

Sursa: Josef Geml, *Vechea Timișoară în ultima jumătate de secol 1870-1920*, Timișoara, Editura Cosmopolitan Art, 2016, p. 349.

Oana PANAIT

SAVANTUL VICTOR BABEȘ ȘI CONCEPȚIILE FILOSOFICE

SAVANT VICTOR BABEȘ AND PHILOSOPHICAL CONCEPTS

Abstract: Dedicated medical professionals such as Victor Babeș, Gheorghe Marinescu, Thoma Ionescu, Vasile Sion, Ion Cantacuzino, Constantin Parhon, Nicolae Paulescu and the Minovici brothers, lived with the awareness that their mission was to create a modern Romania, with solid institutional culture and a western system of values, under the moral imperative of the civilising role of science and of medicine as a privileged field. Their urgent preoccupation was to rapidly overcome the scientific and cultural gap between Romania and the Western world and to make Romanian society a reference point for western civilisation at the gateway to the East. Victor Babeș is one of the Romanian physicians who succeeded on an international level at the end of the 19th century. As a teacher of pathological anatomy at the University of Bucharest and founder of the National Pathology and Bacteriology Institute (after 1887), he made significant contributions to the study of bacteriology, rabies, leprosy, diphtheria, tuberculosis, pellagra and many more. The encounter between Victor Babeș and Louis Pasteur in the City of Lights would prove decisive and of great importance for the history of universal medicine. After Pasteur, Babeș was one of the first savants who studied the vital competition between bacteria species and described for the first time the phenomenon of antibiosis, which anticipated the era of antibiotics from the mid-20th century (Sir Alexander Fleming and penicillin after 1928). Throughout the scientific and social activities, his philosophical materialist concept, exposed in works like “Considerations on the natural science’s ratio to philosophy” (1879) and “Faith and science” (1924), played an exceptionally important role. With this concept, Babeș refuted Kant’s agnosticism, Descartes’s innatism, and Schelling’s idealist apriorism and fideism.

Savantul Victor Babeș (1854-1926) a fost atras și de filosofie, publicând, încă din anii tinereții, în „Revista științifică” din București o lucrare intitulată „Considerațiuni asupra raportului științelor naturale către filosofie”. Tânărul medicinist, absolvent al Universității din Budapesta, și-a pus o întrebare, care l-a frământat toată viața și anume:

Are oare știința naturală vreun raport, vreo influență asupra filosofiei și dreptul de a se ocupa de aceasta, chiar de a judeca asupra ei?¹

Babeș scria această lucrare de filosofie la numai un an după ce devenise tânăr doctor în medicină la Viena (1878). Înclinațiile artistice și gândirea profundă și contradictorie pe care le afișa Babeș în anii tinereții, l-au însoțit toată viața, până la moarte.

Tânărul Victor Babeș, după terminarea liceului, nu a ales domeniul medicinei, ci s-a înscris la Budapesta, la Conservatorul de Artă Dramatică. În acea perioadă cocheta cu poezia filosofică, mai ales în limba germană, cu pictura, și era atras de artă. Începuse orele de actorie la Conservator, când o întâmplare nefericită din familie îi va schimba complet viziunea: mezina familiei (o familie foarte numeroasă, formată din nouă copii

¹ Victor Babeș, *Considerațiuni asupra raportului științelor naturale către filosofie*, în „Revista științifică”, București, 1879, nr. 10 și 11, ediția princeps, pp. 3-5.

– șase băieți și trei fete), Alma Babeș, la vârsta de nici 14 ani s-a îmbolnăvit subit de tuberculoză intestinală. Boala o va răpune pe sensibilă fetiță, Alma fiind preferata fratelui mai mare, Victor. Asistând la tragedia din familie, Victor Babeș va fi profund marcat de moartea Almei, luând decizia de a renunța la Conservatorul de Artă Dramatică în favoarea medicinei. Astfel, aspirantul medicinist se înscrie la Facultatea de Medicină budapestană. În anul 1878, tânărul medicinist devine doctor în medicină la Viena, la vârsta de 24 de ani, sub îndrumarea unor profesori renumiți în acea vreme – Karl von Rokitansky și Carl Langer. După ce devine doctor, Babeș începe un periplu științific de excepție, desăvârșindu-și educația. Ajunge o perioadă la München, apoi la Berlin. La Berlin începe să colaboreze cu renumiții Rudolf Virchow și Robert Koch. Virchow este impresionat de potențialul tânărului medicinist, iar Koch îi propune să rămână la Berlin. Este cunoscut faptul că Robert Koch a fost laureat al Premiului Nobel pentru Medicină în anul 1905, pentru bacilul care-i poartă numele (bacilul Koch) și care duce la declanșarea tuberculozei (ftiziei), boală care a răpus-o și pe Alma.

Victor Babeș pleacă de la Koch și se îndreaptă spre Franța. Ajunge mai întâi la Strasbourg, unde colaborează cu doi savanți faimoși în toată lumea științifică și academică – Recklinghausen (cel care a dat și numele bolii Recklinghausen) și Waldeyer. De la Strasbourg, Babeș ajunge în Orașul Luminilor. La Paris este interesat de prelegerile savanților Jean-Martin Charcot și Chauveau și se împrietenește cu A.V. Cornil. În anul 1885, împreună cu A.V. Cornil, Babeș publică primul tratat de bacteriologie din lume la editura intelectualului evreu Felix Alcan. Tratatul despre bacterii îi va aduce celebritatea tânărului savant român, care nu împlinise 31 de ani. Tratatul intitulat „Bacteriile și rolul lor în anatomia și histologia patologică a bolilor infecțioase” a avut un succes imens, fiind republicat la editura lui Alcan. După apariția tratatului exhaustiv, prin care se puneau bazele unei noi discipline – bacteriologia modernă –, tânărul Victor Babeș este remarcat de cel mai important savant din lume, Louis Pasteur. Acesta îl invită la Institutul Pasteur și îi sugerează să rămână la Paris, la institut, pentru a colabora chiar cu el. Mai mult, Pasteur îl propune pe tânărul Babeș pentru cel mai prestigios premiu acordat de Academia de Științe de la Paris, și anume Premiul Monthyon. La 31 de ani, Babeș primea Monthyonul. Savantul român a fost invitat să se stabilească în marile orașe europene și chiar în Statele Unite ale Americii. În anul 1887, când deja era profesor universitar titular la Universitatea budapestană (1885-1887), Babeș a primit o invitație din Regatul României, prin intermediul ministrului Instrucțiunii Publice și Cultelor, liberalul Dimitrie Sturdza. Acesta îl va convinge pe bănățeanul vienez să vină în Regatul României. Începând cu anul 1887 și până la moarte (în 1926, la 72 de ani) savantul român se va stabili în Regat, la Institutul de Bacteriologie de pe cheiul Dâmboviței, institut care-i va prelua numele „Profesor Doctor Victor Babeș”, încă din anul 1925. La Facultatea de Medicină din București, la „Carol Davila”, Babeș a predat aproape patru decenii.²

Deși savantul a fost prolific, publicând de-a lungul vieții peste 1.300 de lucrări științifice, Babeș a fost pasionat de artă și de filosofie, pasiune care nu l-a părăsit niciodată.

² M.N. Basarab, *Pe urmele lui Victor Babeș*, București, Editura Sport Turism, 1988, pp. 56-63.

Babeș a fost un savant care nu se limita doar la știință, având o viziune complexă asupra vieții, posedând o gândire profundă, uneori contradictorie, cum observăm din lucrările de filosofie pe care le-a scris, ultima fiind cea mai elocventă pentru ideatica (optica) sa – „Credința și știința” (1924). La sfârșitul secolului XIX, tuberculoza era „muza-neagră”, sursă de inspirație pentru poeți, filosofi, pictori, sculptori și compozitori, care creau în „secolul romantismului”. Ftizia sau tuberculoza impresiona mai ales prin faptul că apărea la tineri, aparent sănătoși și plini de vitalitate, ca în cazul Almei. Moartea Almei de ftizie, deși tragică pentru Babeș, l-a determinat pe savant, pornind de la această cumplită maladie, să își dedice toată viața găsirii unui leac sau remediu pentru ftizie. Alma l-a inspirat de-a lungul vieții pe savantul sensibil și cu înclinații artistice, din anii tinereții și până în ultimele clipe. Deși savantul a fost preocupat de o paletă extrem de largă de boli infecțioase și nu numai, doctorul Babeș revenea la boala de care a murit sora mai mică.

Cu toate că terminase cu brio Facultatea de Medicină, tânărul Babeș era atras în continuare de domeniul filosofiei, spre deosebire de colegii săi care făceau abstracție de ideile filosofice din epocă. Această atracție pentru filosofie nu-l va părăsi pe Babeș până la vârsta de 70 de ani. Pentru a-l înțelege pe tânărul Babeș, influențat de lecturi diverse, trebuie să precizăm că încă din secolul XVII, dar mai ales în prima jumătate a secolului XIX, în filosofia naturală își disputau locul animismul, vitalismul și mecanismul materialist.

Animismul era cea mai veche concepție cosmologică, care îl plasa pe Dumnezeu în centrul creației, cu deviza „Nihil sine Deo”. Aristotel considera omul și viețuitoarele ca fiind dirijate de o forță puternică sau, mai târziu, de „Infinitum Ens”, cum susțineau gânditorii creștini.

Așa numiții deiști – Descartes (cu teoria cartezianismului, filosofie continuată de Spinoza), Newton, Leibniz, Hoffmann, iar în vremurile lui Babeș, Pasteur, Koch, Pouchet considerau că mașinăria complicată a organismului este dirijată de Dumnezeu. Forța implicată în toate procesele fiziologice era numită de germanul G.E. Stahl (1660-1734), „anima pensante”.³ Opus animismului biomedical, mecanismul pur a revoluționat mecanicismul secolului XVII (Hoffmann). În anul 1745, apărea la Paris o carte scrisă de călugărul iezuit și medicul J.O. de la Mettrie, care susținea că sufletul nu este de natură divină, idee filosofică ce a revoluționat gândirea anterioară, considerată anacronică. Puțin mai târziu, același gânditor scria în 1747 un eseu intitulat „Omul mașină”, încercând să demonstreze că toate funcțiile organismului depind de mișcarea materiei. Voltaire publica „Zadig ou la Destinée”, care pune accent pe gândirea eliberată de dogme. Aceste concepții revoluționau biologia. Vitalismul ironiza animismul mai ales în ceea ce privește patologia. Vitaliștii nu au reușit să definească acea forță a Vieții, Dumnezeu sau Demiurg (cum o numeau animiștii).⁴

Citind asiduu toată această problematică, tânărul Babeș era atras prin anii 1875-1880

³ Petre Calistru, Radu Iftimovici, *Europeanul Victor Babeș*, București, Editura Medicală Amaltea, 2007, pp. 193-196.

⁴ *Ibidem*, pp. 198-200.

de filosofia medicinei. „Oare observările noastre senzoriale corespund realității?” se întreba Babeș. „Ce este adevărat sau real în observările și cugetările noastre?”⁵

Babeș nu era de acord cu agnosticismul din vremea sa, el punând accent pe simțurile umane. Immanuel Kant afirma în „Critica rațiunii pure” (1781) că „experiența este singura sursă a cunoașterii”. Babeș îl citise pe Kant în tinerețe și, deși era medicinist, acest lucru nu l-a împiedicat să critice gândirea marelui filosof. Victor Babeș nu era de acord cu această idee kantiană care pune accent pe experiența pură ca sursă a cunoașterii (cognoscibilitatea prin intermediul experienței), afirmând că: „Știința naturală este chemată a scruta legitatea lucrurilor ce observăm”. Și tot Babeș scria:

Prima treaptă a fost izbutirea de a înțelege că, în general, materia organică este supusă acelorași legi ale naturii ca și cea neorganică, că viața nu este decât o funcțiune supusă legilor naturii; mai departe, că materia organică, prin împrejurări favorabile, s-a produs, după legile naturii, din materia anorganică⁶.

Așadar, Babeș era adeptul concepției materialiste, tot el afirmând:

Cea de a doua treaptă, aceea în care considerăm că organismele s-au dezvoltat treptat, începând de la cele inferioare, născute din materii anorganice și până la producerea omului.

A treia treaptă ne-o prezintă embriologia, adică dezvoltarea omului începând de la ou și paralel cu aceasta dezvoltarea omului și a omenirii [...]

Embriologia ne arată dezvoltarea creierelor și împreună cu aceasta baza materială pentru cugetarea omenească⁷.

Tânărul Babeș era la curent cu legea biogenetică fundamentală, în același articol argumentând că întreaga viață psihică are un substrat material. De asemenea, Babeș a fost preocupat de teoria localizaționistă din fiziologia și patologia sistemului nervos. Desigur că savantul era preocupat și de această problemă, publicând împreună cu discipolul său, Gheorghe Marinescu, și cu Paul Blocq un „Atlas de Histologie Patologică a Sistemului Nervos”. De ce să nu împletească medicina cu gândirea filosofică?

În articolul din 1879, Babeș face referire la Franz Gall (1758-1828), autorul frenologiei, atât de controversată în epocă. Acesta demonstrează că creierul omenesc este compus din 27 de organe diferite, fără legături între ele. O teorie care a fost demontată mai târziu. Frenologia este și astăzi o temă foarte controversată, fiind intens dezbătută de filosofi, antropologi, istorici, sociologi, medici. În articolul său, Babeș nu este de acord cu Gall. „Frenologia lui Gall și Lavater”, scrie Babeș,

care din forma externă a capului credeau a putea explica actele de conștiință era numai o speculațiune vagă [...]⁸.

Din păcate, această teorie a fost pusă în practică de regimurile totalitare (mai ales în cazul nazismului, justificând rasismul) sau folosită drept explicație (justificare) pentru sclavie. Cum ar fi putut savantul să agreeze teoria frenologiei? Babeș a fost

⁵ V. Babeș, *Considerațiuni...*, pp. 7-10.

⁶ *Ibidem*, pp. 10-11.

⁷ *Ibidem*, pp. 12-13.

⁸ *Ibidem*, pp. 14-15.

foarte critic și ferm atunci când a demontat teoria frenologiei. Frenologia (craniologia) a fost folosită ca justificare pentru genocidul nazist. La noi în țară, Nicolae Paulescu, antisemit convins, considerat precursorul insulinei, a fost adeptul acestei concepții, afișând în articolele publicate și în conferințele sau prelegerile ținute – oficial – în Regatul României (Paulescu a murit în anul 1931) o gândire rasistă și radicală. Paulescu a fost coleg cu savantul Victor Babeș și chiar au colaborat pe teme strict medicale, Babeș nefiind de acord cu mentalitatea lui Paulescu. Victor Babeș avea mai degrabă o gândire liberală, el fiind foarte bun prieten cu Dimitrie Sturdza, politicianul liberal care l-a convins pe Babeș să rămână în Regatul României, la București. Așadar, viziunea lui Babeș se reflectă și în scrierile filosofice sau științifice, întreaga sa operă proliferă fiind pusă în slujba umanității.

Babeș argumenta, scriind tot despre Gall:

La început se credea că locul în care se adună toate impresiunile și din care răsare tot lucrul știut, ar fi corpul calos adică locul unde se naște conștiința. Totuși, în timpul mai nou s-a experimentat că toate funcțiunile creierilor și chiar nervii conlucrează la producerea conștiinței⁹.

Tânărul doctor avea mai degrabă o gândire holistă a funcționării corpului uman, această mașinărie complexă și contradictorie (holism – de la grec. holos = întreg).

Meritul de a fi constatat aceste localizațiuni revine anatomiei patologice. Această știință a documentat că afecțiunile patologice, în anumite puncte ale creierilor, produc morburile corespund funcțiunilor acestor părți. Dacă se află o degenerațiune sau o tumoră în anumite puncte atunci individul pierde din memorie diferite grupe de cuvinte sau de silabe, ori anumite noțiuni care se exprimă prin vorbe abstracte [...] ¹⁰.

Profesorul Victor Babeș a predat patru decenii anatomie patologică la Facultatea de Medicină „Carol Davila”, știință care l-a preocupat toată viața. În anul 1879, când tânărul savant scria articolul său filosofic, doctorul în medicină făcea o analogie între disciplina pe care o va preda și ideile filosofice care circulau la sfârșitul secolului XIX cu privire la teoria localizaționistă.

Este cert că Babeș cunoștea foarte bine descoperirile patologilor francezi Ernest Aburtin și Pierre Paul Broca. Tânărul Babeș, la numai 25 de ani, era preocupat și de alte domenii ale medicinei decât bolile infecțioase, cum erau bolile neurologice și psihiatrice. „Rătăcirea spiritului”, scrie Babeș,

se naște, prin urmare, așa: unele funcțiuni, prin iritațiunea unei anumite părți a creierilor, devin prevalente, pe când altele, care ar fi să corecteze rătăcirea, tot prin acest proces se distrug. La indivizii de atare suferință, secțiunea va arăta, într-un anumit loc al cortexului sau al proiecțiunii experienței, o iritațiune, pe când într-un alt loc, condiționat de aceasta, vom afla o degenerațiune¹¹.

Una dintre cele mai controversate dispute științifice de la sfârșitul secolului XIX a fost antagonismul dintre organiciști și psihiști. Ca organicism, V. Babeș scria:

⁹ *Ibidem*, pp. 15-17.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*.

Oare nu trebuie să ajungem la convicțiunea că nu trebuie să admitem vreo apariție supranaturală când vedem că perturbațiunea corespunde atât de precis anumitor procese patologice, anumitor legi naturale? Nu suntem oare, în asemenea cazuri, constrânși a presupune materialitatea, precum a mijlocului, tot așa a subiectului și a obiectului cugetării, a minții omenești, prin consecință a cunoștinței ei¹²?

Victor Babeș afirma clar materialismul:

E prea adevărat că, conștiința omului este o formă de manifestare a unei puteri ce este de tot diferită de celelalte manifestări ale materiei. Dar nu vedem oare în natură o mulțime de exemple unde, din combinațiunile materiei se nasc materii și puteri de tot diferite. Astfel, o anumită combinațiune de elemente produce deodată viața, o anumită celeritate (viteză) a vibrațiilor produce un fenomen nou – lumina.

Și pentru ce n-ar fi posibil ca o combinațiune și chiar o complicațiune chimică, o masă imensă de impresiuni dinafară, o plasticitate infinită și un câmp foarte extins în creierii omenești pentru completarea impresiunilor, în fine, o armonie și conlucrare a acestora să fie în stare a produce acel fenomen al naturii în creierul omenesc pe care îl numim minte omenească, minte care se frământă cu filosofia¹³.

Aceste teme filosofice l-au frământat pe savantul Babeș de-a lungul vieții. De obicei, gândirea din anii tinereții se schimbă, treptat, pe parcursul trecerii anilor, la fel ca fizionomia. Nu este cazul lui Babeș. La vârsta de 70 de ani, afirmațiile materialiste ale tânărului de 25 de ani din articolul „Considerațiuni asupra raportului științelor naturale către filosofie” se mențin la fel de vii și lucide la omul de știință, care va prezenta într-o conferință la Ateneul Român, în ziua de 4 iunie 1924, o lucrare intitulată sugestiv... „Credință și știință”. Chiar după 45 de ani scurși, Babeș afirma:

Știința și credința sunt calități umane superioare și, studiind originea civilizațiunii constatăm că credința sau mai bine zis superstițiunea a precedat cu mult știința în dezvoltarea spiritului omenesc¹⁴.

Afirmațiile savantului din cadrul conferinței de la Ateneul Român se aseamănă izbitor de mult cu gândirea lui Mircea Eliade, deși „Istoria Religiilor” este scrisă mai târziu, după trecerea savantului în neființă. Parcă lecturăm pagini din Eliade atunci când citim aserțiunile despre „nevoia de sacru”. La fel ca Eliade, Babeș sugerează această nevoie de sacru, venind în întâmpinarea marelui filosof, Mircea Eliade scriind „Istoria Religiilor” trei decenii mai târziu. Și Babeș a oscilat toată viața între... sacru și profan. A fost, oare, savantul Victor Babeș un „homo religiosus” sau, mai degrabă, a privit viața ca o „confruntare” între știință și credință? Babeș se pare că a reconciliat credința cu știința, fiind toată viața mai degrabă un „homo faber”. Pe savant l-a caracterizat uriașa putere de muncă, concretizată în opera sa prolifică. Chiar dacă Babeș nu a avut o gândire conformă cu „normele” religioase, totuși nu a respins niciodată importanța

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*, pp. 18-21.

¹⁴ Victor Babeș, *Credință și știință*, Conferință ținută la Ateneul Român în ziua de 4 iunie 1924, București, Tiparul Cultura Națională, 1924, ediția princeps, pp. 1-5.

credinței, religia fiind considerată de către savant „salvatoarea sufletului” omului bolnav.

Babeș afirma la Conferința de la Ateneul Român:

[...] Alte divinități au avut o bază reală, dar nereprezentând decât exagerațiunea realității. Ciclopul lui Homer au la baza lor monstruoziități umane. Am arătat că atari monstruoziități depind de disfuncția unor glande. Am descoperit atari glande la baza craniului, care determină dezvoltarea mâinilor și picioarelor. Dacă aceste glande se deranjează în stare embrionară, se dezvoltă 6 degete la mâini și la picioare. Atari oameni cu 6 degete au fost priviți ca ființe superioare și s-au făcut domnitori; și chiar astăzi, conducătorii unor populațiuni barbare se aleg dintr-o familie cu 6 degete, ca semnul unei predestinări divine, frica de necunoscut având proprietatea de a exagera și a mări impresiunile simțurilor¹⁵.

Recurgând la ideea de mit, idee întâlnită mai târziu la Eliade, Babeș afirma:

Nu putem explica altfel perversiunea concepțiilor în creierul omului primitiv decât presupunând că, în timpul dezvoltării sale de la animal, fiind lipsit de armele animalului, fără ca creierul său să-i fi dat încă arme superioare, amenințat de pieire, dintr-un semn (al naturii) dintr-o depărtată analogie a crezut a vedea sau a concepe un pericol [...] o ființă amenințătoare¹⁶.

Omul primitiv a adus cu sine impresiuni moștenite, care se cristalizează în sfera suvenirurilor și analogiilor sub formă de figuri puternice, amenințătoare sau din contră, mărețe și binefăcătoare, devenind primele divinități sau spirite rele din lume și astfel devin originea religiunii. Aceste creațiuni ale creierului au fost întruchipate și au servit ca simboluri atribuindu-li-se puteri supranaturale. În măsură ce creierul omului s-a dezvoltat mai mult, aceași asociațiune de idei a dat fulgerul în mâinile lui Zeus și diferite atribuțiuni în mâna altor divinități cărora li s-au atribuit puteri supraumane¹⁷.

Mai ales în perioada regimului comunist, Babeș a fost catalogat drept un ateu convins. Deși savantul explică științific apariția religiilor, Babeș nu este un ateu. El afirmă, deopotrivă, atât importanța religiei, cât și a științei.

Astfel crearea unei religiuni umanitare (și se referă îndeosebi la religia creștină) sau descoperirea unor adevăruri științifice mari și fertile, au schimbat deodată mentalitatea maselor sau au produs repede un progres imens în concepțiunea și utilizarea naturii¹⁸.

[...] religiunile s-au civilizat și au creat școli de înaltă cultură, de civilizațiune și de sentimente distinse. Astfel, ideile de stat, de iubire de oameni, de patriotism și de onoare, de toleranță, de sprijinirea artelor, de milă pentru săraci și bolnavi au intrat în domeniul religiunii¹⁹.

Dacă Victor Babeș ar fi avut o gândire atee, așa cum au sugerat comuniștii, savantul nu ar fi scris aceste fraze, care demonstrează clar faptul că Babeș considera că știința și religia nu sunt antagonice, deoarece au domenii diferite de acțiune: una se adresează

¹⁵ *Ibidem*, pp. 5-6.

¹⁶ *Ibidem*, pp. 7-8.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*, p. 8.

¹⁹ *Ibidem*.

materiei, cea de a doua sufletului. La început, Babeș accentua importanța științei, în defavoarea credinței:

Pentru mine este un trist spectacol să văd pe filosofi și chiar pe oamenii de știință, să intre în discuțiunea raportului științei și credinței ca noțiuni de valoare egală, când știința modernă este din ce în ce mai mult benefică pe toate terenurile de activitate omenească. Știința este adevărul, este cunoașterea și întrebuițarea forțelor naturii spre fericirea omului. Credința reprezintă un grad inferior în dezvoltarea inteligenței și neapărat nu cred în absurditățile și neadevărurile care însoțesc credința diferitelor religii și care ar trebui eliminate încetul cu încetul și protestez dacă cineva pretinde ca educația copilului să fie făcută de religie cu minunile absurde ale ei și din care știința de mult a făcut tabula rasa.

Vreau să menționez numai unele minuni cari astăzi se explică foarte bine prin știință, prin anomaliiile creierului, prin slăbiciunea nervoasă, prin halucinațiuni, catalepsie, sugestie, autosugestii etc. Bacteriologia a contribuit pentru distrugerea credinței în minuni, arătând spre exemplu, că minunea ostiei sângerânde, eternizată prin Rafael, precum și minunea stigmatelor lui Hristos la persoane alese au fost reduse prin descoperirea microbului prodigios și prin cercetările mele descoperind microbul sudorii roșii, care poate să simuleze ieșirea de sânge din părțile corpului, corespunzând rănilor lui Hristos. Cele mai multe minuni sunt însă invențiuni pure sau greșeli grosolane ale simțurilor²⁰.

Dar savantul, care până acum poate părea drept ateu, vine în continuarea expunerii cu ideea necesității religiei ca balsam pentru sufletul omenesc plin de angoase existențiale. Comuniștii numeau religia „opiumul popoarelor” (în viziunea lui Karl Marx despre religie – „Opium pentru popor”). Era o diferență uriașă între religia – „opiul popoarelor” și formularea lui Babeș – balsamul sufletului. Babeș îl menționează pe Pasteur, care reușise să împacă religia cu știința, savantul francez fiind foarte credincios. Babeș afirma că atunci când omul este bolnav, indiferent de ce boală suferă, religia poate avea un rol salvator, fiind o adevărată alinare (balsam) pentru sufletul celui aflat în suferință, uneori credința putând duce chiar la grăbirea vindecării.

„Prin cele ce am spus”, afirmă savantul în 4 iunie 1924, la Ateneul Român,

eu nu vreau să neg îndreptățirea sentimentului religios, nu în partea sa formală, ci numai în partea sa ideală, în sensul cuvintelor lui Pasteur care zice – În fiecare din noi sunt doi oameni: Savantul [...] care prin observațiuni experimentale și raționale caută să se ridice la cunoașterea naturii și Omul Sensibil, omul de tradiție, omul care plânge copiii săi cari nu mai trăiesc și pe care, din nenorocire nu are nici o probă că-i va vedea, dar crede și speră aceasta, omul care nu vrea să moară ca un vibron care își spune că forța care este în dânsul se va transforma. Cele două domenii sunt distincte și vai de acela care va voi să încalce unul pe celălalt²¹.

Gh. Brătescu și I. Spielmann în articolul „Preocupările de igienă, vederile medico-sociale și concepțiile filosofice în opera lui Victor Babeș”, publicat în „V. Babeș. Opere alese”, vol. III, susțin că Babeș ar fi citit articolul „Religiunea și Știința” scris în 1902

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*.

de juristul budapestan Alexandru de Mocioni, prieten cu Vincențiu Babeș, părintele savantului. Mai degrabă, Babeș s-a inspirat din gândirea lui Pasteur, Koch, Cornil sau Ehrlich, deși ideile sale sunt originale, Babeș venind cu aportul său în lucrarea „Credința și știința” din 1924.²²

Regimul comunist din România a încercat să impună ideea că savantul a fost ateu convins și, mai mult, că Babeș ar fi fost precursorul, în gândire, marxism-leninismului implementat și la noi în țară după cel de-al Doilea Război Mondial. Nimic mai fals. Este adevărat faptul că Babeș a fost întreaga sa viață foarte critic cu politicienii contemporani cu el. Babeș a criticat racilele comportamentale ale politicienilor din Regatul României. Comuniștii au scos din context și au folosit excesiv un răspuns dat de Babeș. La întrebarea politicienilor adresată savantului: „Care ar fi leacul pelagrei?”, savantul răspundea, fără să ezite, că leacul acestei boli sociale, o boală a mizeriei și a sărăciei, o adevărată rușine națională era... împroprietărirea țăranilor. Acest răspuns, care a deranjat clasa politică din Regat, venea cu puțin timp înainte de izbucnirea Răscoalei din 1907, declanșată din cauza sărăciei țăranilor din Regat. Într-adevăr, pelagra făcea ravagii la sate, ținând cont de faptul că, în acea perioadă, 80% din populația României se afla în mediul rural. Europeanul Victor Babeș, bănățeanul vienez, educat în spiritul teuton și având o viziune occidentală, nu putea să fie de acord cu politicianismul balcano-dâmbovițean din țara noastră. În mentalul colectiv din România existau în acea vreme anacronisme și decalaje deranjante pentru savantul care putea să compare Occidentul, unde și-a desăvârșit educația, cu Regatul României, unde a decis să rămână pentru toată viața. Deși critic în gândire, Babeș a fost patriot convins, la fel ca tatăl său, bănățeanul Vincențiu Babeș, preferând să rămână pe cheiul Dâmboviței, la Institut, într-o țară aflată între Orient și Occident. Babeș a intrat în polemici aprinse cu mari personalități din vremea sa, cu Spiru Haret (pe tema spinoasă a educației), cu primarul Capitalei, Pache Protopopescu, abordând problema apei potabile, și cu alți politicieni sau intelectuali. Speculând criticile vehemente afișate de-a lungul vieții de savant, regimul comunist din România a încercat să-l folosească pe renumitul Babeș pentru a-și legitima propria ideologie. După căderea Cortinei de Fier, după 1989, imaginea marelui savant Victor Babeș va fi reabilitată, iar orice posibilă asociere cu ideologia comunistă neavând niciun fundament, percepția din perioada comunistă a fost complet schimbată. Astăzi, numele lui Victor Babeș este recunoscut în toată lumea științifică, savantul român reprezentând un adevărat reper în medicină. La doi ani după prezentarea lucrării „Credința și știința”, savantul, la vârsta de 72 de ani, a trecut în eternitate. Citind cartea semnată de diplomatul Mircea Babeș, fiul savantului, despre viața și activitatea părintelui său, aflăm că omul de știință a rămas, până în ultimele clipe, calm, lucid și conștient că nu este decât o infimă parte dintr-un univers în schimbare.²³

²² P. Calistru, R. Iftimovici, *op. cit.*, apud Gh. Brătescu și I. Spielmann, *Preocupările de igienă, vederile medico-sociale și concepțiile filosofice în opera lui Victor Babeș*, publicat în V. Babeș, „Opere alese”, vol. III, București, Editura Academiei, 1982, p. 21.

²³ Mircea Babeș, I. Igiroșianu, *Babeș. Colecția Oameni de seamă*, București, Editura Tineretului, 1961, pp. 397-435.

Bibliografie:

- V. Babeș, *Considerațiuni asupra raportului științelor naturale către filosofie*, în „Revista științifică”, București, 1879, nr. 10 și 11, ediția princeps;
- V. Babeș, *Credință și știință*, Conferință ținută la Ateneul Român în ziua de 4 iunie 1924, ediția princeps;
- V. Babeș, *Opere alese*, vol. III, București, Editura Academiei, 1982;
- Petre Calistru, Radu Iftimovici, *Europeanul Victor Babeș*, Editura Medicală Amaltea, 2007;
- Mircea Babeș, I. Igiroșianu, *Babeș. Colecția Oameni de seamă*, București, Editura Tineretului, 1961;
- M. Georgescu, *Omagiu Profesorului Victor Babeș oferit de Societatea Studenților în Medicină*, redactat de bibliotecarul Societății, București, Institutul de Arte Grafice Carol Gobl, ediția princeps, 1915;
- G. Cipăianu, *Vincentiu Babeș (1821-1907)*, Timișoara, Editura Facla, 1980;
- M.N. Basarab, *Pe urmele lui Victor Babeș*, București, Editura Sport Turism, 1988;
- O. Buda, *România fără anestezie. Discurs medical și modernitate în vremea lui Carol I*, București, Editura Vremea, 2013;
- O. Buda, *Apa, canalizarea și modernizarea. Victor Babeș și sănătatea urbană a Bucureștilor*, Revista de Antropologie Urbană, nr. 3, 2014;
- Boia, L. *Germanofili*, București, Editura Humanitas, 2009;
- *** *Memoriu asupra activității Institutului de Bacteriologie în timpul ocupațiunii germane (1916-1918)*, Institutul de Arte Grafice C. Sfetea, București, ediția princeps, 1919;
- S. Ionel, *Hodoni. Istorie și cultură*, Timișoara, Editura Politehnică, 2018.

Dragoș MARINESCU

ÎNVINGÂND ÎNTUNERICUL: POVESTEA ELECTRIFICĂRII ÎN JUDEȚUL MEHEDINȚI

DEFEATING THE DARKNESS: THE STORY OF ELECTRIFICATION IN THE MEHEDINȚI COUNTY

Abstract: *This article explores the history of public lighting and electricity production in Drobeta-Turnu Severin and Mehedinți County, from the mid-19th century to the late 20th century. It illustrates how different technologies and sources of energy, such as candles, oil lamps, gas lamps, diesel generators, hydroelectric plants and the national power grid, changed over time. It also discusses the economic, social and political factors that influenced the development of the local energy sector, as well as the challenges and opportunities it faced. The article draws on various sources of information, such as official documents, newspapers, maps and photographs. It aims to provide a comprehensive and detailed account of the electrification process in a region that witnessed significant changes and transformations over time.*

La începutul secolului al XIX-lea, casele orașului Turnu Severin se luminau cu focul din vatră, în care ardeau lemne „lungi de un stânen” și în fața căreia stătea întreaga familie. Câteodată se întrebuntau și feștile sau opainițe (opaițe) punându-se seu în câte o strachină și adăugându-se o treanță, mijloc de iluminat nepractic. Dar în anul 1855 se revoluționează mijloacele de iluminat, aducându-se pentru întâia oară lumânări de seu.¹

Felinarele prevăzute cu lumânări de seu erau aprinse cu un șomoig de cânepă, muiat în păcură. Iluminatul era în atenția municipalității, care simțind pulsul epocii moderne, dorește să modernizeze orașul și să îmbunătățească siguranța și confortul locuitorilor. Astfel, în 1862, pe data de 2 iulie se scoate la licitație contractul de iluminare a orașului cu felinare cu gaz. Felinarele cu gaz erau mai luminoase și mai elegante. Prima ofertă de aprindere și întreținere a felinarelor vine din partea cetățeanului A. Avramovici. Oferta este acceptată, și el este numit antreprenorul iluminării, pentru suma de 3 galbeni pe an, pe felinar. Contractul se încheie în 1863 pe durata întregului an, iluminarea durând toată noaptea și suma aprobată fiind de 190 galbeni pe an.²

În anul 1892, s-a făcut prima încercare pentru introducerea electricității în oraș, dar proiectul nu a fost realizat din cauza unor obstacole tehnice și politice. Ministerul Lucrărilor Publice avizase favorabil proiectul prin care frații Schmidt, proprietari ai unei mari căderi de apă la Topleț – centrala hidroelectrică de pe râul Cerna – primeau concesiunea iluminării orașului, dar au fost ridicate obiecții legate de faptul că sursa de

¹ Constantin Pajură, D.T. Giurescu, *Istoricul Orașului Turnu Severin*, București, Tipografia „Tiparul Românesc”, 1933, p. 73.

² RENEL – D.G.T.D.E.E, Filiala Rețele Electrice Drobeta Turnu Severin, *Evoluția electrificării județului Mehedinți – monografie*, 1992, p. 11.

energie se afla pe teritoriu străin (Imperiul Austro-Ungar) și că durata concesiunii era prea lungă, de 40 de ani. În cele din urmă, proiectul a fost abandonat.³

Abia în 1907, s-a construit prima centrală electrică a orașului, care a alimentat cu energie 141 de lămpi cu arc și 530 de lămpi cu incandescență. Centrala era situată lângă Dunăre, în spatele grădinii publice. Era echipată cu trei motoare Diesel-Sulzer de câte 120 CP fiecare, ce antrenau prin curea trei generatoare de curent continuu de câte 80 kW. Racordurile erau atât subterane, cât și aeriene. În ianuarie 1907, Consiliul comunal prevedea ca prețul unui kilowatt-oră să fie 50 de bani, atât pentru particulari, cât și pentru autorități, acest preț fiind cel mai mic din toată țara, cu scopul de a încuraja introducerea noului sistem de iluminat.

În 1908, Centrala avea nouă angajați care se ocupau de funcționarea și întreținerea ei. Tot în acest an, s-a stabilit primul regulament de furnizare a energiei electrice către abonați. Acesta cuprindea 32 de articole care stabileau condițiile tehnice și financiare pentru contractarea serviciului de iluminat electric. Alte solicitări de introducere a iluminatului electric au fost făcute în această perioadă de Spitalul comunal „Grecescu” și Liceul „Traian”. Treptat, și alte localități din județ au început să beneficieze de iluminatul electric. În 1911, Orșova a fost dotată cu o centrală electrică proprie, ce avea trei grupuri Diesel-electrice de câte 120 CP fiecare. În același an, s-au electrificat și localitățile Halânga, Jidoștița, Magheru și Baia de Aramă.⁴

Primăria se confrunta însă cu dificultăți pentru asigurarea continuității și calității serviciului de iluminat. Una dintre ele era supraîncărcarea motoarelor. În plus, Direcția generală a poștelor, telegrafelor și telefoanelor, care se temea că instalațiile lor ar putea fi afectate, a ridicat obiecții și, drept urmare, pentru a depăși aceste dificultăți, primăria a luat mai multe măsuri. Una dintre măsuri a fost să scoată la licitație concesiunea iluminatului public și particular, în speranța că un antreprenor privat ar putea investi în modernizarea instalațiilor.

Alte măsuri luate în 1911 au fost: emiterea unui nou regulament municipal pentru furnizarea curentului electric particularilor și colaborarea cu Direcția poștelor și telegrafelor pentru obținerea autorizațiilor necesare. În anul 1913, executându-se alimentarea cu apă potabilă din Dunăre a orașului Turnu Severin, se construiește o a doua uzină electrică în partea vestică a orașului pentru furnizarea energiei electrice necesară, aceasta fiind numită „Uzina de apă” și fiind echipată cu două grupuri Diesel-electrice de 200 CP fiecare, injectând energie prin două cabluri electrice și în rețeaua primei centrale, pentru alimentarea consumatorilor orașului până la ora 23:00. În ceea ce privește electrificarea industrială, se presupunea instalarea de centrale proprii în întreprinderile ce se dezvoltau și se înmulțeau pe meleagurile mehedintene.⁵

Primul Război Mondial, în mod evident, a avut efecte negative asupra situației energetice a județului. Dezvoltarea stagnează, apare criza de combustibil, întreținerea instalațiilor suferă și se iau măsuri de raționalizare. Dar după război, în urma a noi

³ *Ibidem*, pp. 13-16.

⁴ *Ibidem*, pp. 21-31.

⁵ *Ibidem*, pp. 26-31.

împroprietăririi, orașul se mărește și apare un nou cartier, populația ridicându-se la peste 20.000 de locuitori și rețeaua electrică extinzându-se.

În perioada 1925-1932, se instalează mai multe generatoare pentru a face față cerințelor în creștere în Turnu Severin și Strehăia.⁶ În anul 1936 și insula Ada-Kaleh, stațiune turistică situată în defileul Porțile de Fier, a fost înzestrată de către societatea particulară „Musulmana” cu un motor de 24 CP, cuplat cu un generator de 16 kW, pe o rețea aeriană cu lungimea de aproximativ 2 km.⁷

În 1938, s-a trecut la sistemul trifazat și curent alternativ, sistem mai eficient și mai sigur, dând posibilitatea de dezvoltare și industriei mecanice, iar în 1940 se pune în funcțiune de către o întreprindere locală de stat sistemul local de electrificare rurală, alimentat din centrala electrică Turnu Severin.

În pragul celui de-al Doilea Război Mondial zona era slab dezvoltată energetic, comparativ cu alte zone ale țării. În iarna 1944-1945, printre obiectivele bombardate de aviație, s-a aflat și uzina electrică de apă. Lucrările de refacere a clădirii uzinei vor începe în aprilie 1945. Concomitent, se vor instala două grupuri Diesel electrice de 360 CP, care vor funcționa începând din noiembrie 1945.⁸

O privire de ansamblu asupra situației energetice a României după război ne dezvăluie că:

În Moldova, Dobrogea, Oltenia și estul Munteniei nu existau linii de transport de înaltă tensiune, ci numai linii de distribuție locală iar electrificarea rurală era aproape inexistentă. Centralele existente în țară erau echipate cu grupuri mici, și funcționau izolat. În perioada ce a urmat în județul Mehedinți s-au realizat lucrări de mărire a puterii centralelor existente între anii 1950-1957, iar în 1962 se pune în funcțiune stația 110/6/35 kw Turnu Severin Est. La data de 30 iunie, orașul se racordează la Sistemul Energetic Național (SEN). Paralel cu dezvoltarea industrială, în perioada 1951-1960, se electrificaseră circa 20 de comune prin construirea de microcentrale, care treptat se vor dezafecta, locațiile eventual racordându-se la sistemul național⁹.

Cel mai important proiect energetic al județului a fost construcția complexului hidroenergetic Porțile de Fier I, în perioada 1964-1971. Proiectul Porțile de Fier I a fost rezultatul unui acord între guvernele României și Iugoslaviei, semnat în 1963. Construcția complexului a fost o operațiune tehnică și logistică deosebit de dificilă și costisitoare. Au fost necesare lucrări de deviere a cursului Dunării, excavare a rocii, betonare a barajului, montare a turbinelor și generatoarelor, realizare a rețelilor electrice și a liniilor de transport. Au fost implicați mii de muncitori și ingineri din ambele țări, precum și din alte state socialiste. Complexul a fost inaugurat oficial în mai 1972.¹⁰

Etapa care a urmat este marcată nu numai de dezvoltarea vertiginoasă a producției și consumului de energie electrică, dar și de construirea și punerea în funcțiune a noi stații de 110 kw și linii electrice, determinate în principal de extinderea și apariția unor

⁶ *Ibidem*, p. 32.

⁷ *Ibidem*, p. 34.

⁸ *Ibidem*, pp. 34-37.

⁹ *Ibidem*, pp. 39-45.

¹⁰ Dr. Aleksandar Spasici, *Sistemul Hidroenergetic și de Navigație Porțile de Fier*, Export-Press, 1972, pp. 11-111.

platforme industriale mari în zona de est a municipiului. O altă particularitate este electrificarea masivă a agriculturii și punerea în funcțiune a unor sisteme de irigații de mare amploare în localitățile Cujmir, Gruia și Țigănași. La sfârșitul anului 1980, din 347 de sate, 312 erau parțial electrificate.

În 1982, au început lucrările pentru construirea în localitatea Halânga a unei centrale electrice de termoficare, care a intrat în funcțiune în aprilie 1987. Această termocentrală avea ca scop furnizarea energiei electrice pentru Combinatul Chimic construit în apropiere și apoi furnizarea de energie termică orașului și mai multor platforme industriale. În anul 1984 s-au realizat circa 300 km rețea subterană, iar între anii 1985-1989, 134 km. Numărul abonaților casnici era tot în creștere.¹¹

Încheiem aici călătoria noastră în trecut, pe urmele progresului tehnologic, prin care lumina a triumfat asupra întunericului, aducând speranță, cunoaștere și frumusețe în lume.

Sursă fotografii:

Fig. 1-4: RENEL – D.G.T.D.E.E., Filiala Rețele Electrice Drobeta Turnu Severin, *Evoluția electrificării județului Mehedinți – monografie*, 1992.

Fig. 5, 6: Dr. Aleksandar Spasici, *Sistemul Hidroenergetic și de Navigație Porțile de Fier*, Export-Press, 1972.

---

¹¹ RENEL – D.G.T.D.E.E., *op. cit.*, pp. 53-68.

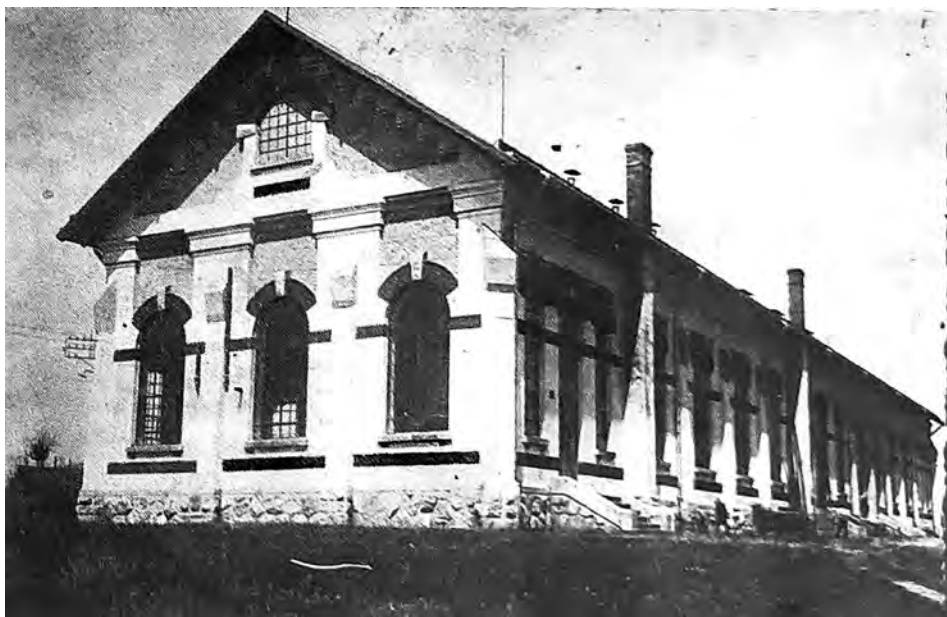

Fig. 1. „Uzina de apă” Turnu Severin, construită în 1913

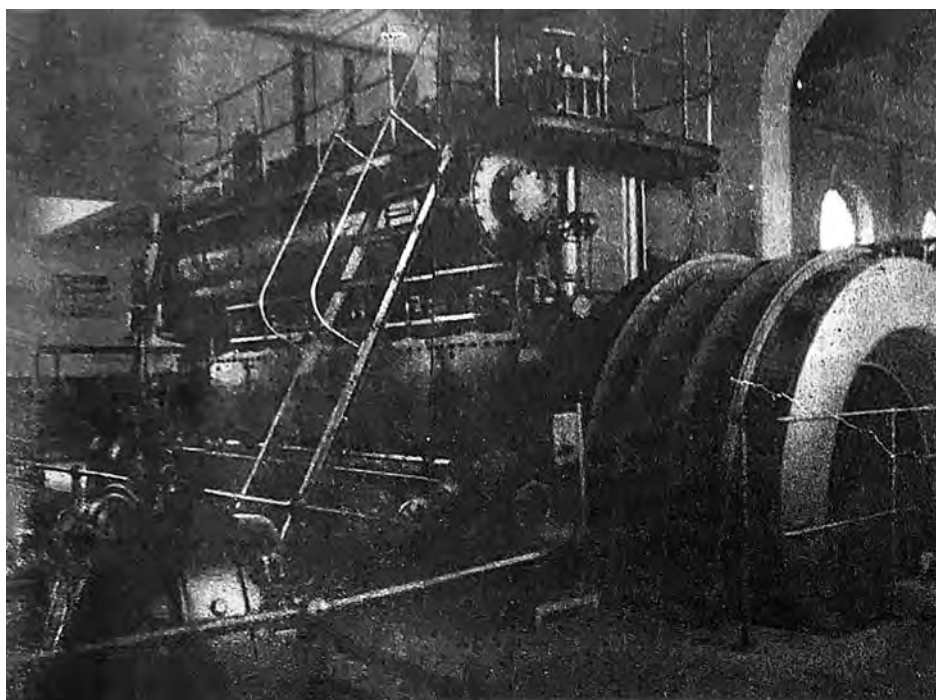

Fig. 2. Motor Sulzer 2100 CP, 1958

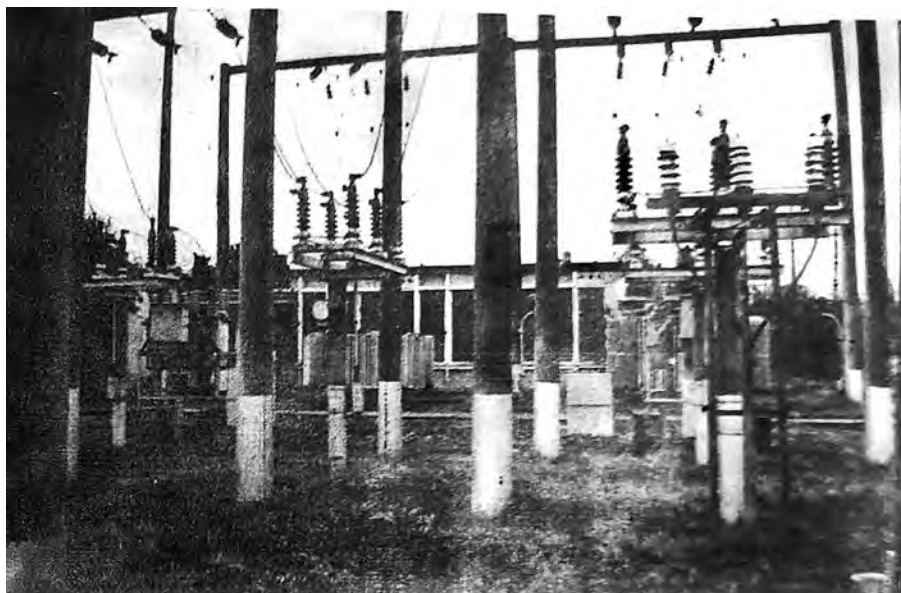

Fig. 3. Stație 35 (20)/6 KW

Fig. 4. Cerere pentru introducerea iluminării electrice în Liceul Traian

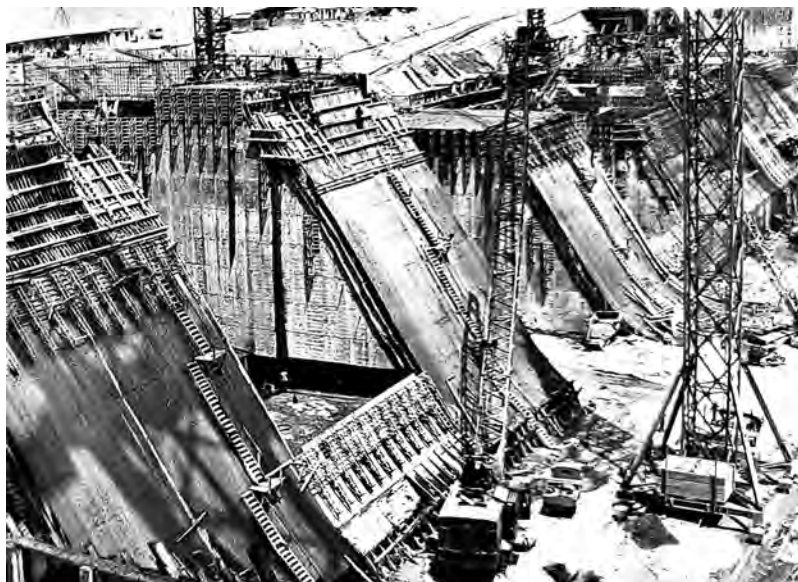

Fig. 5. Betonarea barajului devorsor, faza II, S.H.E.N. Porțile de Fier I

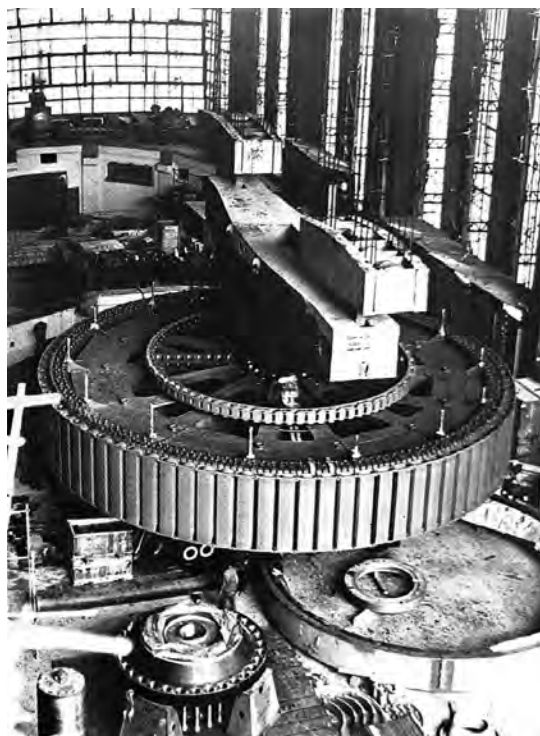

Fig. 6. Montarea Generatoarelor, S.H.E.N. Porțile de Fier I

Georgeta GHIONEA

LOISIR ȘI FRUMUSEȚE. CĂLĂTORIE ÎN TRECUTUL ORAȘULUI DINTRE VII, DRĂGĂȘANI

LEISURE AND BEAUTY. A JOURNEY INTO THE PAST OF DRĂGĂȘANI, THE CITY AMONGST THE VINEYARDS

Abstract: For the second half of the 19th century and the first five decades of the 20th century, the information on the borough, later the city, of Drăgășani, Vâlcea County is plentiful. From yesterday's borough to today's city, there have been great endeavours, and the earliest stages of its becoming must be searched into the mysteries of the past. There were considered, on this occasion, the examples that marked the leisure, when the first taverns and zahanale-pubs moved towards the outskirts of the borough, and restaurants, cafes appeared in its centre, populated with variegated people, merchants with money, intellectuals of the city (judges, lawyers, teachers, career soldiers, numerous viniculturists from Drăgășani). Since 1900 and throughout the interwar period, restaurants started to offer broad varieties of wines, the customers preferring to drink the stirrup. The moment coincides, accidentally or not, with the triumphal entry of Drăgășani in the history of the Romanian literature, due to the most famous short story of Gib.I. Mihăescu, "La Grandiflora" (1928). There are documentary testimonies regarding the wine-abundance environment in which the writer lived in Drăgășani, which we want to bring to the attention of the informed public, and not only.

Motto:

Cine ar putea descrie farmecul frumoaselor zile de toamnă, când toată podgoria Drăgășanilor se îmbrăca parcă într-un veșmânt de sărbătoare și dealurile răsunau de cântecele culegătorilor?! Rodul auriu al viilor aducea belșug în case, toată lumea era plină de voie bună și petrecerile se țineau lanț. Pe atunci, Drăgășanii erau un orașel mai patriarhal chiar decât Râmnicul și abia dacă număra patru mii de locuitori. Era însă înconjurat de sate bogate, piața era bine aprovizionată și negustorii făceau foarte frumoase afaceri¹.

Nicolae Angelescu

Viața de fiecare zi a drăgășenilor de altădată ne este destul de puțin cunoscută. Presa vremii, sursele arhivistice, precum și povestirile memorialiștilor nu ne *satură* pofta de a ști mai mult, de aceea orice amănunt, orice descriere, orice informație nou descoperită ne este folositoare, atâta timp cât ne completează imaginea orașului în perioada studiată.

Vom încerca în cele ce urmează ca, preluând selectiv din informațiile cuprinse în sursele studiate, și care tangențial amintesc despre locurile de promenadă din târgul,

¹ Nicolae Angelescu, *Memoriile unui om obscur*, <https://istorielocala.ro/index.php/biblioteca-judeteana-antim-ivireanul-valcea/item/2204-nicolae-angelescu,-%C2%ABmemoriile-unui-om-obscur%C2%BB,-fragment-referitor-la-dr%C4%83g%C4%83%C8%99ani.html>, accesat la 22 mai 2023.

ulterior orașul Drăgășani, să deslușim, măcar parțial, locurile în care târgoveții se întâlneau în zilele de sărbătoare ori în plimbările de seară.

În perioada studiată, grădina publică era locul în care tinerii se întâlneau. Grădina era mică, dar atrăgea toată lumea, avea alei drepte și îngrijite, cu băncuțe mici și confortabile. Două monumente dominau grădina: statuia lui Simulescu, din bronz, marmură și mozaic, cu bustul boierului (Simulescu) plasat în vârful înalt de câțiva metri, sub el apa țâșnind din gurile unor delfini imenși, adunându-se într-un bazin placat cu marmură. Un monument în stil baroc, considerat unul dintre cele mai „valoroase și veritabile ca stil din sud-estul Europei”² (Foto 1). În partea opusă a parcului se afla monumentul dedicat lui Ionel Brătianu, un monument delicat, din marmură albă³ (Foto 2).

Strada își avea peisajul ei colorat și tihnit, reflectând calmul și ritmul unei vieți așezate, legănate de valsurile lui Strauss, cântate în chioșcul din grădina publică de fanfara militară în timpul verii. Într-o zonă cu așa trecut viticol au fost și multe cârciumi și birturi economice presărate pe mai toate străzile. Câteva dintre ele aveau renume și mesele nu erau niciodată goale.

Pentru a reînvia atmosfera tumultuoasă și agitată a urbei, ne începem periplul prin cârciumile renumite pentru distracțiile oferite, cu „La Popoaița” și al său salon de dans devenit, în perioada interbelică, centrul de atracție. Cârciuma emblematică a urbei a concurat și a dominat toate celelalte localuri de petrecere.

Calitatea băuturilor spirtoase [...] clientela variată și rafinată, ofițeri, intelectuali, dar și comercianți, terasa, chelnerii, vesela și în cele din urmă orchestra fraților Lăcătuș i-au dat statutul de restaurant⁴.

Deasupra restaurantului era un salon de dans de 200 mp, deschis prin glasvanduri spre încăperi destinate bufetului și camerelor de joc, pentru că boierii și negustorii rafinați aveau nevoie să-și petreacă serile lungi de toamnă și iarnă într-o atmosferă de cazinou. Salonul găzduia balurile și nunțile de peste an, precum și meciurile de box. Sufletul cârciumii era doamna Popa, o

femeie harnică, cu sprâncenele continuu ridicate, semn de veghe neîntreruptă [...] Lumea petrecea și muzica cânta⁵.

Cârciuma lui Mișu Izvoran⁶, de la intersecția străzilor Traian și Tudor Vladimirescu, era plină mai tot timpul de clienți, „pentru că avea două animatoare”⁷. Printre cei care făceau notă aparte în lumea *distracției* a fost administratorul Stănescu. Acesta își aștepta

² Nicu Alexie, *Am râs mult și am plâns puțin. Memoriile unui oltean*, București, Editura Garamond, 2005, p. 149.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*, p. 185.

⁵ *Ibidem*, p. 186.

⁶ La nr. 5, Mișu Izvoreanu, înscris la data de 21 februarie 1931, o societate cu obiectul de activitate: băcănie, mărunțișuri și cârciumă cu băuturi. În anul 1936, adaugă comerțul de brutărie. În anul 1945 solicită înscrierea la comerțul său pe cel de: manufactură, cereale, pescărie, depozit de lemne, cherestea, depozit de vin, exploatare de păduri, în Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Vâlcea (în continuare se va cita: SJAN Vâlcea), Fond *Camera de Comerț și Industrie Vâlcea*, dosar 480/1931, ff. 1, 5, 18.

⁷ Nicu Alexie, *op. cit.*, 2005, p. 184.

zilnic clienții cu mâncăruri calde și reci, precum și cu fripturi speciale. Pentru voiajori și funcționari localul său, cu emblema „La Roșioru”, un cavalerist îmbrăcat în tunică de paradă, cu sabia scoasă, era „bine asortat cu tot felul de băuturi”. Deliciul cârciumii era fiica acestuia, *Războița*,

fata cea mare a cârciumarului o blondă rotundă, cu trup de felină și simțire de bacantă⁸,

care atrăgea în special tinerii.

După Primul Război Mondial, mai precis la 16 mai 1921, Gustav Lerch, un sas venit din Ardeal, administrează și conduce personal hotelul și restaurantul „La Gustav”⁹, aflat în centrul localității, pe str. Tudor Vladimirescu, nr. 56. Frecventat de

protipendată și vizitatorii orașului, mai aerisit și mai puțin aglomerat, decât „La Popoaica” – restaurantul – atrăgea prin orchestra lui poate cea mai rafinată din Oltenia¹⁰.

Vizitele prietenilor lui Gib Mihăescu, Păstorel Teodoreanu și Radu Gyr, au rămas în amintirea locuitorilor urbei, majoritatea acestora finalizându-se la restaurantul lui Gustav. În toamna anului 1926, venit la Drăgășani, Păstorel Teodoreanu, după o vizită de curtoazie acasă la Gib Mihăiescu, se instalează

cu toată trupa – N. Milcu, C.S. Nicolăescu-Plopșor, M. Bărgan, I.M. Negreanu, Al. Vidrighin, frații Bogardo, Emil Răuț – la restaurantul Gustav și cu paharele pline și-au amintit de renumitul său catren:

Petru subtilul amator
Care-și respectă al său gât
E bună apa de izvor.
Doar ca uz extern. Atât!¹¹

Deși nu este cunoscut cu certitudine anul în care a început să funcționeze cârciuma administrată de Ionel Voiculescu, aflăm că acesta a oferit servicii de calitate, cârciuma sa fiind frecventată doar de funcționarii primăriei. Clientelă variată era întâlnită în cârciuma lui Victor Costescu, care era „mai tot timpul plină”, și care niciodată „nu dădea pe datorie”¹². Cârciuma lui Buiculescu era cunoscută în epocă pentru faptul că avea cei mai buni lăutari, precum și pentru „varza fiartă cu oaie”, care nu lipsea din meniu. Chiar dacă a funcționat o scurtă perioadă (1928-1934), cârciuma administrată de I.T. Stănescu, zis Danciu, și Victor P. Dobrin, cu emblema „La Dealul viilor”¹³, era locul unde se mânca bine, iar prețurile erau convenabile. Interesantă pare și cârciuma administrată de către Marin Grebenea. Acesta servea ciorbă de piept de vacă și o tocană cu mult mărar. La prânz și seara mesele acoperite cu mușama, fără servetele, doar cu pahare ieftine, tacâmuri ușoare și străchini de pământ smălțuit și un serviciu de sticlă

⁸ *Ibidem*, p. 185.

⁹ SJAN Vâlcea, Fond Camera de Comerț și Industrie Vâlcea, dosar 355/1931, f. 1.

¹⁰ Nicu Alexie, *op. cit.*, p. 186.

¹¹ Teodor Barbu, *Drăgășani între legendă și adevăr. Pagini de istorie culturală*, Verguleasa, Editura KITCOM, 2014, p. 99.

¹² Nicu Alexie, *op. cit.*, p. 188.

¹³ SJAN Vâlcea, Fond Camera de Comerț și Industrie Vâlcea, dosar 20/1931, f. 1.

groasă pentru oțet și ulei ca să dregi ciorba sau salata, erau pline de țărani și funcționarii mai cu seamă de la percepție, judecătorie și poștă.¹⁴

Pe drăgășeneni îi aștepta și cârciuma lui Dumitru Stănescu¹⁵, care „sclipea de curățenie”¹⁶ și cea a lui „Hirș”, dar și birturile economice administrate de: Ana Lazăr Moldovean¹⁷ (după divorț, Grebenea; Foto 3); Dumitru Stan Preda, cunoscut după emblema „La Burduf”¹⁸; Ilie M. Buiculescu sau „La Călineanu Vesel”; Gh.D. Simian și N.D. Mazilu, al căror birt avea emblema „La Bursuc”¹⁹; Nicolai N. Nițulescu și D.M. Ursescu; N.D. Poiană, N.A. Hirsch și Gh. Dumitru Bubi²⁰; birtul lui „Andreică”; birtul lui „Măț”²¹ etc.

Întrucât până în prezent nu deținem informații documentare despre prima cafenea din localitate, în ordine aleatorie o să amintim „Cofetăria-Cafenea Melinte”. Amplasată pe o arteră principală, str. Voievod Mihai, cafeneaua oferea condiții bune pentru ca

judecătorii, avocații, profesorii, doctorii să stea la mese ore întregi, savurându-și licorile²².

Frecventate de boema drăgășeneană a fost „Cafeneaua Centrală” (Foto 4), ori cafenelele restaurantelor „Gustav”, „La Grandiflora” și „Nicolaescu”²³. Urmărind rețeaua comercială a urbei, am identificat și cafeneaua administrată de Mihail Amzulescu, Ion Fofelzan și Nicolae Cristea, care funcționa în anul 1930²⁴, iar pe strada Voievodul Mihai, la nr. 2, „Cafeneaua voiajorilor”, aflată în posesia lui Rudolf Ștefănescu și deschisă în anul 1931.²⁵

Pentru că suntem la sectorul divertismentului, considerăm necesar să amintim și activitățile sportive desfășurate prin intermediul societății „Oltul”. *Rugby-ul* a fost printre activitățile sportive favorite și datorită unui drăgășenean – Toma Moldoveanu,

¹⁴ Nicu Alexie, *op. cit.*, pp. 188-189.

¹⁵ Dumitru M. Stănescu, cu emblema „La Plutonierul Major”, român. Obiectul de activitate declarat a fost „băuturi spirtoase cu amănuntul”, birt și coloniale, iar adresa str. Tudor Vladimirescu, nr. 56. Activitatea firmei a fost începută la 15 noiembrie 1922, capitalul investit fiind de 20.000 de lei, în SJAN Vâlcea, Fond *Camera de Comerț și Industrie*, dosar 326/1931, f. 2.

¹⁶ Angela-Lucia Drăghici, *La granița lumilor*, Râmnicu Vâlcea, Editura Conphys, 2019, p. 210.

¹⁷ SJAN Vâlcea, Fond *Camera de Comerț și Industrie*, dosar 351/1931, f. 1.

¹⁸ Dumitru Stan Preda a practicat comerțul de băuturi spirtoase și birt economic. Adresa firmei a fost în B-dul Brătianu, nr. 48. Și-a început activitatea în iulie 1922, în SJAN Vâlcea, Fond *Camera de Comerț și Industrie*, dosar 366/1931, f. 1.

¹⁹ Gh.D. Simian și N.D. Mazilu au administrat o societate în nume colectiv, cu emblema „La Bursuc”, începând din anul 1929. Obiectul de activitate al societății a fost „băuturi spirtoase cu amănuntul și birt economic”, iar adresa acesteia era str. Regina Maria, nr. 3. Firma a fost înscrisă la Camera de Comerț și Industrie Vâlcea la 29 septembrie 1931. Capitalul social a fost de 20.000 de lei, în SJAN Vâlcea, Fond *Camera de Comerț și Industrie Vâlcea*, dosar 42/1931, f. 5.

²⁰ *Ibidem*, dosar 1/1941, ff. 172-177.

²¹ „Măț” deținea un birt curat, îngrijit, „cu mai puțini clienți dar mai spălați”. Casa sa era cu multe camere de închiriat, pentru cei care veneau cu treburi, în târg. În curte avea grajduri, în care la început de secol XX erau adăpostiți caii și boii carelor, șaretelor și căruțelor care staționau în localitate, ori ale celor veniți la bălciurile mari de peste an, vezi Nicu Alexie, *op. cit.*, p. 190.

²² Teodor Barbu, *op. cit.*, p. 99.

²³ *Ibidem*, p. 100.

²⁴ SJAN Vâlcea, Fond *Camera de Comerț și Industrie Vâlcea*, dosar 76/1931, f. 2.

²⁵ *Ibidem*, dosar 1218/1931, f. 1.

care a obținut rezultate excepționale în prima jumătate a secolului al XX-lea. Între anii 1930-1942, acesta a cucerit patru titluri de campion național, iar din anul 1942, în paralel cu activitatea competițională, a fost și antrenor. Selecționat în echipa națională, între anii 1935-1955, Toma Moldoveanu a participat la 12 întâlniri internaționale, fiind – cel mai adesea – căpitanul echipei de rugby a României.²⁶

Ne vom rezuma, în scurtul nostru periplu, referitor la petrecerea timpului liber la a aminti și cinematografele din localitate, care au funcționat în perioada studiată. Astfel, constatăm că prima informație despre prezența unei săli de cinema datează din anul 1921, când administrația locală (Drăgășani) solicita președintelui comisiei interimare a județului Vâlcea, să-i comunice „dacă cinematografele din orașul Rm. Vâlcea plătesc curentul electric cu prețul jumătate”²⁷, decât cel plătit de alți abonați. La 8 februarie 1922, G. Șerbănescu din localitate comunica administrației locale, în contextul apariției concurenței, că a construit „... conform autorizației date de către Consiliul Comunal o sală proprie de cinematograf și teatru”²⁸ și cerea prioritate în ceea ce privește alegerea zilelor și orelor pentru reprezentații, întrucât:

În timpul când cinematograful meu – „Traian” – a început să funcționeze nu mai exista în oraș alt cinematograf²⁹.

Dintr-un document datat 4 februarie 1922, aflăm că Gustav Lerch solicita curent electric

necesar funcționării cinematografului din localul d-lui M. Amzulescu, pentru zilele de joia și duminică³⁰.

Din memoriile lui Nicu Alexie, un drăgășenean care „a râs mult și a plâns puțin”, cum chiar domnia sa ne mărturisește, aflăm că în zilele de vară, filmele difuzate în sala de cinematograf a restaurantului³¹, proprietatea lui M. Amzulescu, și administrat de Gustav Lerch erau anunțate

[...] prin afișe colorate și prin fotografii mărite, ținute pe obloanele restaurantului³².

Totodată,

patronul trimitea hamalii târgului să străbată cu pancarte mari ulițele principale, strigând invariabil și chemător: Ultimul spectacol de adio!³³.

Despre „Prima și adevărata sală de cinematograf”, din *orașul dintre vii*, ne

²⁶ Ion Soare (coord.), *Enciclopedia județului Vâlcea. Localitățile urbane*, vol. II, Rm. Vâlcea, Editura Fortuna, 2010, p. 353.

²⁷ Emil Istocescu, Teodor Barbu, Constantin Șerban, *Monografia municipiului Drăgășani*, Constanța, Editura EX PONTO, 2004, p. 180.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ SJAN Vâlcea, Fond Comisariatul de Poliție Drăgășani, dosar 10/1943-1944, f. 97; Georgeta Ghionea, *Film Advertising and Screenings in Interwar Oltenia*, în „Brukenthalia. Romanian Cultural History Review”, XVII, nr. 5/2022, Sibiu, Editura Muzeului Național Brukenthal, p. 769.

³¹ Operator la cinematograful de la restaurantul M. Amzulescu a fost Carol (Iosef) Richter, în SJAN Vâlcea, Fond Comisariatul de Poliție Drăgășani, dosar 10/1943-1944, f. 97.

³² Nicu Alexie, *op. cit.*, p. 34.

³³ *Ibidem*.

informează tot Nicu Alexie. Aceasta a fost amenajată de I. Petrescu și a funcționat la început în casele lui Tudorică Iliescu, ulterior în centrul orașului Drăgășani, într-o magazie a Cooperativei Sf. Nicolae. În cinematograful său au rulat

filmele lui Charles Chaplin și Keaton, filmele cu Stan și Bran și ale copilului minune, Shirley Temple³⁴.

Pentru pasionații de lectură, în anul 1914, în ziarul local, „Gazeta Drăgășanilor”, se anunța înființarea unei *case de citit* și se făcea apel la *filantropi* pentru donații în bani sau în cărți, fapt ce dovedește preocuparea locuitorilor pentru cultură. La data menționată, orașul avea tipografie și mai multe case de editură („Curechianu”; „Adamescu”). Ulterior, s-a înființat Liga Culturală – Subfiliala Drăgășani, care s-a îngrijit de bunul mers al bibliotecii, care până în anul 1947 a avut în inventar 4.200 de volume.³⁵

Și pentru că serile la Drăgășani se încheiau, și încă se încheie sub *semnul vinului*, am să închei scurtul meu periplu în *trecutul orașului dintre vii*, cu câteva versuri dedicate *Tulburelului de Drăgășani*³⁶:

La multe cârciumi de pe stradă
Oricine poate să vadă
O reclamă ce aduce mulți bani
„Tulburel de Drăgășani”

Bine i-a zis Tulburel
Că nimic nu tulbură ca el
Capul celor bețivani
Ca tulburel de Drăgășani.

---

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ Ion Soare (coord.), *op. cit.*, p. 328.

³⁶ „Vestitorul Creștin”, an II, nr. 1/1934, p. 6.

Foto 1. Grădina publică Drăgășani, județul Vâlcea
Sursa: arhiva personală Teodor Barbu, Drăgășani

Foto 2. Primăria și piața agroalimentară, Monumentul lui Ionel Brătianu, 1905
Sursa: arhiva personală Teodor Barbu, Drăgășani

Foto 3. Birt național și Cărciuma „Ana M. Grebenea”

Sursa: SJAN Vâlcea, Fond Camera de Comerț și Industrie, dosar 351/1931, f. 1

Foto 4. Hotel, Restaurant, Cafenea „Central”
Sursa: arhiva personală Teodor Barbu, Drăgășani

Dragoș CHISTOL

FOTOGRAFII CU PIA BRĂTIANU (1841-1920), AFLATE ÎN PATRIMONIUL MUZEULUI NAȚIONAL „BRĂTIANU”

PHOTOGRAPHS OF PIA BRĂTIANU (1841-1920), IN THE COLLECTION OF THE “BRĂTIANU” NATIONAL MUSEUM

Abstract: The collection of National Museum “Brătianu” includes several photographs featuring members of the Brătianu family, five of them depicting Pia (1841-1920), the wife of the great political leader, Ion C. Brătianu (1821-1891). The photographs are part of an album that belonged to Constantin (Dinu) Brătianu, the second son of Pia and Ion C. Brătianu. Fortunately, the album and its 66 photographs have survived the test of time.

The photographs depicting Pia were taken in some of the era’s most important photographic studios: “Franz Duschek”, in Bucharest, and “Karl Pietzner”, in Karlsbad, Austro-Hungary.

This work aims to briefly present the stories behind these photographs: the story of the character, that of the studios involved in production of the photographs, of the lithographers who created the photographic cardboards, and the story of the journey from their original owner to their registration in the museum’s collection.

În patrimoniul Muzeului Național „Brătianu” se află mai multe fotografii de epocă, cinci dintre acestea reprezentând-o pe Pia (1841-1920), soția marelui om politic liberal, Ion C. Brătianu (1821-1891).

Caliopia (botezată, în fapt, Caterina), alintată Pia, s-a născut în localitatea Pleșoiu, din județul Vâlcea, în anul 1841. Părinții acesteia au fost pitarul Luca Pleșoiianu (1811-1857), mare proprietar de moșii în zona Olteniei, și Evghenia Capeleanu (1823-1842), care provenea dintr-o familie de mici boieri din județul Vâlcea. La un an de la naștere, a rămas orfană de mamă, iar după acest moment, a fost crescută de bunicii materni, Ghiță și Sultana Capeleanu. Conform tradiției vremii, Luca Pleșoiianu a trimis-o la pension la Craiova, dar a fost nevoită să-și întrerupă studiile în 1857, la vârsta de 16 ani, când a rămas orfană și de tată.

După această tragedie, de creșterea ei s-au ocupat doi unchi cu concepții conservatoare, Iancu Capeleanu și Matei Vlădescu, care au trimis-o la Mănăstirea Ostrov, din Călimănești. Acolo, s-a aflat în grija Maicii Maximila, una dintre surorile lui Ion C. Brătianu. În aceste împrejurări l-a cunoscut pe Brătianu și, în ciuda unei diferențe de vârstă de 20 de ani între ei, cei doi s-au căsătorit la 6 iulie 1858.

Au hotărât să se stabilească la Ștefănești, Argeș, unde au extins mica locuință pe care o deținea Ion C. Brătianu, cu trei camere și o pivniță, și au transformat-o în ceea ce avea să fie cunoscut drept „conacul de la Florica”.

Pia și Ion C. Brătianu au avut opt copii: cinci fete și trei băieți; prima născută în familie, Florica, avea să moară la vârsta de trei ani, în 1865. Este și motivul pentru care familia a hotărât, în amintirea fiicei pierdute, să dea conacului și domeniului numele „Florica”.

Neavând o educație solidă, Pia a luat lecții de franceză, istorie, literatură și gramatică. Chiar Ion C. Brătianu s-a oferit să-i predea istoria, doar că talentul său de instructor era aproape inexistent, de vreme ce soția lui îl aprecia ca fiind un profesor lipsit de răbdare pedagogică. La rândul ei, Pia și-a educat copiii cât mai bine posibil, în condițiile în care a fost mai mult singură cu aceștia, Ion C. Brătianu fiind ocupat cu treburile politice.

Pia Brătianu s-a stins din viață la București, în 1920, la vârsta de 79 de ani.¹

Cele cinci fotografii fac parte dintr-un album (Fig. 1) care a aparținut lui Constantin (Dinu) Brătianu (1866-1950), cel de-al doilea fiu al Piei și al lui Ion C. Brătianu. După instaurarea dictaturii comuniste, în noaptea de 5/6 mai 1950, la vârsta de 84 de ani, Constantin a fost arestat, transportat la penitenciarul Sighet și deținut fără niciun fel de judecată. A decedat câteva luni mai târziu, la 20 august 1950, fiind îngropat în Cimitirul Săracilor de lângă Sighetul Marmăției. În ciuda acestui episod tragic, albumul a fost salvat, intrând în posesia fiului său cel mic, Dan Brătianu (1913-1986), și a soției acestuia, Eleonora (Oana) Brătianu (1922-2011). În ultimii ani ai vieții, Eleonora a fost îngrijită de o persoană care a moștenit albumul. În ziua inaugurării oficiale a Muzeului Național „Brătianu”, pe 24 mai 2020, albumul a fost dăruit prim-ministrului de la acel moment, Ludovic Orban, iar acesta l-a donat muzeului.

Albumul are 25 de file și este prevăzut cu închizătoare. Coperta din carton este învelită în piele de culoare brună și prezintă un decor realizat în tehnica timbrului sec. Pe cotor este imprimat, în aceeași tehnică, „ALBUM”. Filele sunt din carton de culoare albă, pe fiecare dintre acestea fiind decupate spații pentru formatul *carte-de-visite* (CdV)² al fotografiilor. Marginea filelor este de culoare aurie. Pe fiecare filă din album pot fi așezate patru fotografii, câte două pe fiecare pagină. Fiecare spațiu destinat fotografiilor este decorat perimetral, prin embosare, cu o linie punctată și motive florale. Din păcate, unele dintre spații sunt deteriorate (prezintă rupturi) din cauza manipulărilor neglijente ale fotografiilor. Sub unele dintre spații este menționat, cu stiloul, numele personajului/personajelor din fotografia respectivă. Albumul conține un număr de 66 de fotografii, majoritatea dintre acestea cu membri ai familiei Brătianu.

Fotografiile cu Pia Brătianu au formatul *carte-de-visite* (CdV); patru dintre ele au fost realizate în studioul „Franz Duschek”, din București, iar cea de-a cincea în studioul „Carl Pietzner” din Karlsbad, Austro-Ungaria.

Prima dintre cele patru fotografii realizate în studioul „Franz Duschek” înfățișează postura maternală a Piei, aceasta fiind fotografiată alături de fiul cel mare, Ion I.C.

¹ Din *correspondența familiei Ion C. Brătianu, 1890-1891*, vol. V, Imprimeriile Independența, 1935, pp. 511-514; Narcis Dorin Ion, *Florida. Vatra Brătienilor*, Ștefănești, Muzeul Național „Brătianu”, 2020, p. 12; Sabina Cantacuzino, *Din viața familiei Ion C. Brătianu. 1821-1891*, ediția a III-a, București, Editura Humanitas, 2013, pp. 42, 50, 55-56, 58, 113-114.

² Formatul *carte-de-visite* (CdV) a fost dezvoltat, pentru prima dată, de fotografii parizian André Adolphe-Eugène Disdéri, în 1854. Dimensiunile standard ale formatului au fost de 6,5x10,5 cm, dar, de-a lungul timpului, unele ateliere producătoare de cartoane fotografice s-au abătut cu câțiva milimetri, în plus sau în minus, de la acestea. Pentru mai multe informații, vezi Adrian-Silvan Ionescu, *Introducere în tehnica și arta fotografiei din secolul al XIX-lea. Inventatori și maeștrii*, în „București. Materiale de Istorie și Muzeografie”, XXI, București, Editura Muzeului Municipiului București, 2007, p. 138.

Brătianu (Ionel), când acesta din urmă avea vârsta de un an (Fig. 2). Ionel este așezat pe scaun, iar alături este Pia, cu o atitudine protectoare față de acesta. Fotografia a fost realizată, cândva, între anii 1867-1871, dar după un clișeu fotografic pe sticlă realizat în anul 1865. A fost realizată pe hârtie cu albumină, cu dimensiunile de 5,5x9,7 cm, ce a fost lipită pe carton fotografic cu dimensiunile de 6,3x10,5 cm. În colțul din stânga, jos, al cartonului este inscripționat, cu culoarea roșie, „F. Duschek”, iar în colțul din dreapta, jos, este inscripționat „BUCURESCI”. Marginea fotografiei prezintă un contur de culoare albastră. Pe spate, în jumătatea superioară, central, este prezentă stema României sub Principele Carol I, iar sub aceasta este următorul text:

FRANZ DUSCHEK/ PHOTOGRAFULU CURTEI/ J. Selle Domnitorului/ CAROL I./ strada noua/ BUCURESCI.

Din punct de vedere al conservării, pe suprafața fotografiei sunt câteva amprente, rămase în urma manipulărilor repetate, și câteva zgârieturi superficiale, dar care nu afectează aspectul general bun al fotografiei.

În privința lui Franz Duschek, acesta a fost un fotograf de origine cehă, născut la Praga, în 1830. La insistențele lui Carol Popp de Szathmári, s-a stabilit la București, în 1862. În capitala munteană și-a deschis un atelier fotografic în centrul orașului, pe Strada Nouă.³ Pentru scurtă vreme, în 1871-1872, s-a mutat pe Podul Mogoșoaiei, nr. 21⁴, pentru ca, începând cu anul 1872, să aibă propriul spațiu amenajat în str. Franklin (fosta Strada Nouă), nr. 3.⁵

La 8 aprilie 1867, a obținut titlul de fotograf al Curții Princiare a domnitorului Carol I, devenind, apoi, fotograf al Curții Regale, fiind înscris ca Furnizor al Curții Regale, calitate care l-a ajutat în afirmarea și dezvoltarea sa.⁶

În 1872, Duschek anunța clientela că face fotografii „în orice timp, senin sau nouros”⁷; lucra, astfel, nu doar în atelierul său, ci imortaliza și clădiri din Bucureștii acelor vremuri.

În momentul izbucnirii războiului ruso-turc, în 1877, Franz Duschek a fost chemat, alături de Szathmári, să ilustreze, fotografic, desfășurarea conflictului. A însoțit trupele ruse pe teatrul de operațiuni de la sud de Dunăre, realizând fotografii cu conducători militari, tabere ale armatei țariste, simpli soldați, imagini cu locuitori bulgari din satele aflate în zona frontului, așezări bulgărești și o stradă din localitatea Șviștov. Unele dintre fotografiile realizate de el pe front au fost reproduse în revistele ilustrate europene și americane. Drept urmare, din partea Prusiei i-a fost decernată *Medalia de*

³ Adrian-Silvan Ionescu, *Photographers in Romania (1840-1940)*, în „Muzeul Național”, XX, București, Muzeul Național de Istorie a României, 2008, p. 47.

⁴ Ana Iacob, *Avangarda fotografilor din București*, București, Editura Muzeului Municipiului București, 2015, p. 20; George Potra, *Din Bucureștii de ieri*, vol. II, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1990, p. 261.

⁵ Ana Iacob, *op. cit.*, pag. 20; George Potra, *op. cit.*, p. 261.

⁶ Adrian-Silvan Ionescu, *Photographers in Romania ...*, p. 48; Lelia Zamani, *Fotografii și fotografiile de odinioară*, în „București. Materiale de Istorie și Muzeografie”, XXIX, București, Editura Muzeului Municipiului București, 2015, p. 115.

⁷ Constantin Săvulescu, E. Fiap, *Cronologia ilustrată a fotografiei din România. Perioada 1834-1916*, București, Asociația Artiștilor Fotografi, 1985, p. 42.

Aur pentru Arte, din partea Austro-Ungariei a primit *Crucea de Aur pentru Merit*, din partea României a primit *Medalia Bene Merenti*⁸, iar țarul Rusiei i-a oferit un inel prețios împodobit cu un diamant. Începând cu anul 1878, a tipărit aceste distincții pe spatele fotografiilor realizate în atelierul său.

Greutățile campaniei militare i-au subrezit sănătatea lui Franz Duschek și, în 1882, a decis să-și vândă studioul altor fotografii, soților Marie și József Szöllösy. În 1883, a părăsit România pentru o țară cu un climat mai blând; și-a vândut proprietățile din București și a plecat la Alexandria, în Egipt, unde a murit un an mai târziu, în 1884.⁹

A doua fotografie cu Pia a fost realizată, probabil, în perioada 1867-1871 (Fig. 3). Fotografia, tip vinietă, este un pozitiv pe hârtie cu albumină, cu dimensiunile de 5,6x9,5 cm, ce a fost lipit pe carton fotografic cu dimensiunile de 6x10,4 cm. Pia este fotografiată bust, cu corpul și privirea orientate spre dreapta. În colțul din stânga jos al fotografiei este inscripționat, cu culoare roșie, numele atelierului fotografic „DUSCHEK”, iar în colțul din dreapta jos, tot cu roșu, este inscripționat „BUCAREST”. Pe spate regăsim aceleași elemente ca în cazul fotografiei anterior prezentată. Din punct de vedere al conservării, pe fața fotografiei sunt prezente pete punctiforme lăsate de halourile de umezeală, iar în partea de sus, central, este un orificiu făcut cu un ac, ceea ce sugerează faptul că fotografia a fost, cândva, agățată de un suport. De asemenea, mai sunt prezente câteva pete de culoare brună, iar colțurile fotografiei sunt ușor deteriorate.

A treia fotografie a fost realizată în anul 1878 sau în anii imediat următori, dar nu mai târziu de 1881 (Fig. 4). Fotografia, tip cameo, este un pozitiv pe hârtie cu albumină, cu dimensiunile de 5,4x9,2 cm, ce a fost lipit pe carton cu dimensiunile de 6,5x10,7 cm. Pia este fotografiată bust, cu corpul și privirea orientate ușor spre stânga. În colțul din stânga jos al fotografiei este inscripționat, cu culoare brună, numele atelierului fotografic „F. DUSCHEK”, iar în colțul din dreapta jos cu aceeași culoare, este inscripționat „BUCAREST”. Pe spatele fotografiei, în partea superioară, este prezentă stema României sub Principele Carol I, sub aceasta fiind tipărite medaliile primite din partea Prusiei (*Medalia de Aur pentru Arte*), din partea Austro-Ungariei (*Crucea de Aur pentru Merit*) și din partea României (*Medalia Bene Merenti*). Sub acestea este următorul text:

FRANZ DUSCHEK/ PHOTOGRAFULU CURTEI/ J. Selle Domnitorului/ CAROL I./ vis
à vis de Grădina Episcopie/ Strada Franclin/ No 3/ BUCURESCI.

În partea de sus, central, cu tocul cu cerneală indigo, este scris: „12 Cabinetu/ 12 Cărți”. Din punct de vedere al conservării, pe suprafața fotografiei sunt amprente lăsate în urma manipulărilor repetate, pete lăsate de halourile de umezeală, iar în partea de sus, central, este un orificiu făcut cu un ac, ceea ce sugerează faptul că fotografia a fost, cândva, agățată de un suport.

Deși este realizată în același studio bucureștean, o noutate a acestei fotografii, față

⁸ Medalia „Bene Merenti” a fost instituită de către Carol I, în 1876, și a rămas în uz până în 1931, când a fost înlocuită cu Ordinul și Medalia „Meritul Cultural”. Vezi Camera Deputaților din România, <https://www.cdep.ro/proiecte/2002/400/10/4/em414.pdf>, accesat la 23.05.2023.

⁹ Adrian-Silvan Ionescu, *Photographers in Romania ...*, pp. 47, 48, 57.

de cele anterior prezentate, este faptul că pe spatele acesteia, în partea centrală, jos, este menționat numele furnizorului cartonului fotografic: „EISENSCHIML & WACHTL, WIEN”. Compania a fost fondată de Alexander Eisenschiml (1832-1888)¹⁰ și David Wachtl (1838-1897)¹¹ care, la începutul anilor 1870, au deschis un magazin cu articole fotografice la Viena. Numele real al companiei a fost „Eisenschiml & Wachtl”, după cum apare menționat și pe fotografia cu Pia Brătianu, dar, uneori, mai poate fi întâlnit și sub forma „Eisenschimmel & Wachtl”¹². Compania a funcționat sub acest nume și în această formulă până la moartea lui David Wachtl, în 1897. Fiul acestuia, Siegfried Wachtl (1868-1934)¹³, a renunțat la parteneriatul cu familia Eisenschiml și a deschis propriul magazin care, după Primul Război Mondial, s-a extins în mai multe locații din Viena.¹⁴ Totodată, și-a diversificat activitatea, vânzând camere de fotografiat sub mărcile „Wachtl” și „Siwa”, a vândut aparate de proiecție, rechizite pentru proiecție¹⁵ și a editat două reviste de profil, intitulate „Pho-Pro-Ki” (acronim de la PHOtographie, PROjektion und KInematographie) și „Kamera-Kunst”.¹⁶ Un fapt interesant este că, în timpul Marii crize economice din 1929-1933, când nu toată lumea avea bani să cheltuiască pe hobby-uri scumpe, Siegfried Wachtl a venit cu oferta de tipul „cumpărați acum, plătiți mai târziu”. Astfel, clienții puteau plăti jumătate din prețul unui produs la cumpărarea acestuia, iar cealaltă jumătate în următoarele trei luni, fără dobândă, iar dacă perioada ratelor era mai mare, de 6-12 luni, era percepută și o dobândă; singura condiție pusă cumpărătorului era aceea de a demonstra că are un loc de muncă sau un venit sigur. Și mai interesant este faptul că această companie funcționează și astăzi, activitatea acesteia rezumându-se la comercializarea celor mai consacrate mărci de aparate de fotografiat și consumabile pentru acestea¹⁷; magazinul se numește „Foto Wachtl OHG”, adresa acestuia fiind 1010 Wien, Graben 22.¹⁸

Cât despre Alexander Eisenschiml, celălalt asociat al firmei „Eisenschiml & Wachtl”, acesta s-a născut în 1832, într-un mic sat din Boemia care, la acea vreme, făcea parte din Austria. La vârsta de 16 ani, a plecat în Statele Unite ale Americii în căutarea mult râvnitului aur care, la jumătatea secolului XIX, înfierbântase mințile multora cu posibilitatea îmbogățirii rapide. Și, într-adevăr, aurul l-a îmbogățit foarte rapid și, tot atât de rapid, l-a și sărăcit. După câteva experiențe care îi puteau fi fatale (a fost prins de triburile „indiene”, fiind pe punctul de a fi ucis, iar mai târziu, a luptat în Războiul Civil American, desfășurat între 1861-1865), a decis să se stabilească la Chicago, unde s-a ocupat cu comerțul, devenind un prosper om de afaceri. Pe la începutul anilor 1870, a venit în Austria pentru a-și vizita rudele din Viena. Așa a întâlnit-o pe viitoarea

¹⁰ <https://www.ancestry.com/genealogy/records/alexander-eisenschiml-24-3605ft7>, accesat la 02.02.2023.

¹¹ https://www.biographien.ac.at/oeb1/oeb1_W/Wachtl_Siegfried_1868_1934.xml, accesat la 02.02.2023.

¹² <https://www.3106.net/photo/cam1027.htm>, accesat la 02.02.2023.

¹³ https://www.biographien.ac.at/oeb1/oeb1_W/Wachtl_Siegfried_1868_1934.xml, accesat la 02.02.2023.

¹⁴ <https://www.3106.net/photo/cam1027.htm>, accesat la 02.02.2023.

¹⁵ https://www.biographien.ac.at/oeb1/oeb1_W/Wachtl_Siegfried_1868_1934.xml, accesat la 02.02.2023.

¹⁶ <https://www.3106.net/photo/cam1027.htm> și https://www.biographien.ac.at/oeb1/oeb1_W/Wachtl_Siegfried_1868_1934.xml, accesate la 02.02.2023.

¹⁷ <https://www.3106.net/photo/cam1027.htm>, accesat la 02.02.2023.

¹⁸ <https://wien.stadtbrachenbuch.at/405800.html>, accesat la 02.02.2023.

soție care nu a dorit să-l urmeze în Statele Unite, ceea ce l-a determinat pe Alexander Eisenschiml să nu mai plece din țara natală. Și-a vândut proprietățile și afacerile din Chicago și s-a stabilit la Viena, unde s-a asociat cu David Wachtl, devenind unul dintre cei mai importanți producători de articole fotografice din Europa.¹⁹

A patra fotografie a fost făcută în aceeași zi cu cea anterior prezentată, afirmația fiind susținută de analiza fizionomiei Piei, a hainelor purtate de aceasta și a cartonului fotografic folosit de studioul bucureștean (Fig. 5). Pia a fost fotografiată bust, cu corpul, capul și privirea orientate spre stânga. Dimensiunile pozitivului și ale cartonului, precum și elementele litografiate pe fața și pe spatele fotografiei sunt identice cu ale celei anterior prezentată. Din punct de vedere al conservării, pe față este prezentă o zgârietură superficială, aproape insesizabilă, care nu afectează aspectul general bun al fotografiei.

În fine, a cincea fotografie este realizată în studioul deținut de Carl Pietzner, în Karlsbad, Austro-Ungaria (astăzi, Karlovy Vary, în Cehia). Fotografia (Fig. 6), tip cameo, a fost făcută, cel mai probabil, în 1914, pentru că, în vara acelui an, Pia Brătianu a fost la băile din Karlsbad.²⁰ Pozitivul cu dimensiunile de 6,1x9,3 cm a fost lipit pe carton cu dimensiunile de 6,5x10,5 cm. Pia este fotografiată bust, cu corpul orientat ușor spre dreapta, dar cu privirea spre stânga sa. În partea de jos a fotografiei este menționat, cu albastru, numele atelierului fotografic: „C. Pietzner:: Hofphotograph”. Pe spatele fotografiei este prezent un text în limba germană, cu culoare albastră:

Allerhöchste/ Auszeichnungen/ Staatspreise, Grand Prix und/ goldene Medaillen Wien/ Paris, London etc./ C. PIETZNER/ Hof-Photograph mehrerer Souveräne/ Komotau Karlsbad/ Telefon: Komotau 239|VIII./ Karlsbad 18./ Photographien und Malerein./ Vergrößerungen nach jedem Bilde./ WIEN, Kärnthnerstraße 42/ vis à vis d. Hofoper/ TEPLITZ, Kaiser Wilhelmstr./ AUSSIG, Teichgasse/ BROX, Biela-Promenade/ DUX, Johannesgasse/ GRAZ, Glacisstraße/ BODENBACH, Teplitzerstr./ Die Platten bleiben aufbewahrt.

traducere din germană:

Cele mai mari/ premii/ premii de stat, Grand Prix și/ medalii de aur Viena/ Paris, Londra etc./ C. PIETZNER/ fotograf de curte al mai multor suverani/ Komotau Karlsbad/ Telefon: Komotau 239|VIII./ Karlsbad 18./ Fotografii și pictură./ Măriri după fiecare imagine./ VIENA, Strada Kärnthner 42/ vizavi de Hofoper/ TEPLITZ, Strada Împăratul

¹⁹ „The Sentinel”, vol. CVI, nr. 6, 6 mai 1937, p. 10. Publicația poate fi consultată on-line aici: <https://www.nli.org.il/en/newspapers/?a=is&oid=cgs19370506-01&type=staticpdf&e=-----en-20--1--img-txIN%7ctxTI-----1>, accesat la 03.02.2023. Alexander Eisenschiml a avut un singur copil, pe Otto Eisenschiml (1880-1963). Acesta nu a împărtășit pasiunea tatălui său pentru lumea afacerilor cu materiale fotografice. Mai mult decât atât, Otto a fost profund influențat de tatăl său cu dragostea pentru America și instituțiile americane. Toată copilăria i s-a spus că Statele Unite sunt adevărata lui țară, fiind îndemnat de Alexander Eisenschiml să-și facă studiile la Viena, mai întâi, iar mai apoi, „înainte să se usuce cerneala pe diplomă, să se imbarce degrabă către America”. Otto avea opt ani când a murit tatăl său, dar a ținut cont de sfaturile acestuia și a emigrat în Statele Unite, în 1901, cu doar 37 de dolari în buzunar. Avea să trăiască acolo pentru tot restul vieții, fiind un chimist de succes; a avut preocupări și în domeniile filozofiei și istoriei, și, de asemenea, a desfășurat acțiuni de caritate (vezi „The Sentinel”...).

²⁰ Sabina Cantacuzino, *Din viața familiei Ion C. Brătianu. 1914-1919. Cu un adaos de însemnări 1870-1941*, ediția a III-a, București, Editura Humanitas, 2014, p. 13.

Wilhelm/ AUSSIG, Teichgasse/ BROX, Biela-Promenade/ DUX, Johannesgasse/ GRAZ, Strada Glacis/ BODENBACH, Strada Teplitzer. Plăcile se păstrează.

În partea dreaptă, pe verticală, este următorul text: „Platten Nr./ Posen Nr.”; traducere din germană: „Placa nr./ Poza nr.”. Din fericire, fotografia se află într-o stare bună, nefiind afectată de trecerea celor mai bine de o sută de ani de la realizarea ei.

În privința atelierului fotografic din Karlsbad, după cum am menționat anterior, acesta a fost deținut de Carl Pietzner (1853-1927), unul dintre cei mai mari fotografi din monarhia austro-ungară.

Carl Pietzner s-a născut la 9 aprilie 1853, la Wriezen, în Prusia. În 1864, la vârsta de 11 ani, muncea, deja, în studioul fotografic „Harnecker”, din orașul natal. A lucrat, mai apoi, în ateliere din Berlin, Sankt Petersburg, Moscova și Varșovia. În 1875, a devenit cetățean austriac, iar doi ani mai târziu, în 1877, a pus bazele primului său studio fotografic din Austro-Ungaria, la Teplice.²¹ Mai târziu, în 1885, a cumpărat o casă în care și-a mutat studioul fotografic.²² Afacerea avea să se dezvolte atât de bine, încât și-a deschis ateliere în mai multe orașe din monarhia austro-ungară, între care și la Viena, în 1891. Din 1893, devine fotograf al Curții Imperiale și din 1909 este numit consilier imperial.²³

În 1895, a decis să-și mute domiciliul în capitala Austriei, unde a deschis un studio fotografic, lăsând la conducerea celui din Teplice pe fiul său, Carl.

Din Viena și-a condus imperiul fotografic și a încercat să investească și în alte domenii. În 1898, a brevetat fotografia în relief pe baza căreia a fondat „Plastographische Gesellschaft”, în Germania, care includea o fabrică de porțelan și faianță în Ladowitz (astăzi, Ledvice, în Cehia). Fabrica producea plăci, vase și farfurii de perete cu decor în relief, dar, din păcate, după doar trei ani, din cauza dificultăților financiare, a încetat să funcționeze.

În domeniul său de bază, cel al fotografiei, apogeul afacerii a fost atins la 1900, când Carl Pietzner deținea pe tot cuprinsul Austro-Ungariei un număr de 17 studiouri în care avea peste 300 de angajați. Studioul din Teplice condus de fiul său, Carl, și-a menținut poziția dominantă în rândul afacerilor nu numai acolo, ci și în întreaga regiune, unde angajații au fotografiat evenimente importante, fotografiile devenind foarte valoroase în scopuri de documentare.²⁴

În 1904, la Salzburg, s-a asociat cu Eduard Bertel și au cumpărat, împreună, atelierul „Würthle & Sohn” de la Friedrich Würthle junior, conducerea acestuia fiind lăsată în seama lui Bertel. După doar trei ani, în 1907, Carl Pietzner i-a vândut lui Bertel toate acțiunile pe care le deținea la atelierul de aici și a încetat colaborarea cu acesta.²⁵

În 1911, a deschis atelierul din Karlsbad în care a fost realizată și fotografia cu Pia Brătianu.

În 1919, după ce a suferit mari pierderi din cauza operațiunilor financiare nereușite

²¹ https://austria-forum.org/af/AustriaWiki/Carl_Pietzner, accesat la 16.05.2023.

²² <https://www.scheufler.cz/cs-CZ/fotohistorie/fotografove,p,pietzner-carl,104.html>, accesat la 15.02.2023.

²³ https://austria-forum.org/af/AustriaWiki/Carl_Pietzner, accesat la 16.05.2023.

²⁴ <https://www.scheufler.cz/cs-CZ/fotohistorie/fotografove,p,pietzner-carl,104.html>, accesat la 15.02.2023.

²⁵ https://www.sn.at/wiki/Carl_Pietzner, accesat la 03.02.2023.

și speculațiilor din timpul Primului Război Mondial, a renunțat la conducerea companiilor pe care le deținea în favoarea fiului său, Carl.

Bătrânețea, depresia și agonia financiară l-au determinat pe Carl Pietzner să se sinucidă în apartamentul său din Viena, la 25 noiembrie 1927.

Atelierul fotografic din capitala austriacă a fost preluat de fiul său, Carl, care a continuat activitatea în parteneriat cu Georg Fayer²⁶.

La finalul acestei lucrări, redăm un citat din *Memoriile* lui Constantin Argetoianu:

În afară de cărți, podoaba cea mai interesantă a casei de la Florica era nesfârșita colecție de amintiri fotografice, instantanee din viața lui Brătianu cel bătrân, dar mai ales din a lui Ionel, încadrate fie câte una fie mai multe la un loc și agățate pe toți pereții, în locurile pe care dulapurile cu cărți le mai lăsau disponibile, dar mai ales de-a lungul scărilor și coridoarelor²⁷.

Într-adevăr, afirmația lui Argetoianu este confirmată și de fotografiile de epocă în care este prezentat interiorul casei de la Florica, Brătienii fiind pasionați de fotografie, fie din postura de autori, cum au fost cazurile lui Ionel și Vintilă Brătianu²⁸, fie din postura de clienți ai marilor studiouri din țară și din străinătate, în cazul Piei.

Din păcate, după naționalizarea conacului de la Florica și a celorlalte imobile din țară care au aparținut familiei, o parte dintre fotografiile care se aflau în acestea au dispărut pentru totdeauna; altele, care au supraviețuit timpului și vremurilor, se află în patrimoniul unor instituții din țară (Biblioteca Academiei Române, Biblioteca Națională a României, Muzeul Național de Istorie a României) sau în colecții private. Este remarcabil faptul că acest album a supraviețuit și, după o lungă „călătorie”, a ajuns în casa de unde a plecat, respectiv „vila Florica”.

²⁶ https://austria-forum.org/af/AustriaWiki/Carl_Pietzner, accesat la 03.02.2023.

²⁷ Constantin Argetoianu, *Memorii pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, vol. VIII, partea a VII-a (1926-1930), București, Editura Machiavelli, 1997, pp. 94-95.

²⁸ Despre pasiunea lui Vintilă aflăm de la sora acestuia, Sabina: „Făcea multă fotografie. În Paris luase lecții la Nadar și, la înapoierea în țară, trecând prin Florica, fotografiase, după cererea lui Ionel, pe toți și pe toate: mai întâi, frumosul grup al tatei și mamei pe fotoliuri în fața casei, apoi cel, mai puțin reușit, cu cei doi frați și cu mine, luat de Pia, pe urmă, casa din deal, locuința țărănească din vale, pe Mutu cu sacaua, pe Ilinca, grajdurile etc., și constitui astfel un dosar prețios de starea Floricăi la moartea tatei.” (vezi Sabina Cantacuzino, *Din viața familiei Ion C. Brătianu. 1821-1891*, p. 251). Cât despre Ionel, acestuia i-a fost încredințat de către Anghel Saligny și conducerea Serviciului fotografic al Podului „Carol I”, construit peste Dunăre, între Fetești și Cernavodă.

Fig. 1. Album care a aparținut lui Constantin (Dinu) Brătianu, a doua jumătate a sec. XIX, Muzeul Național „Brătianu”, nr. inv. MNB 81.

Fig. 2. Pia Brătianu și Ion I.C. Brătianu (Ionel), 1867-1871 (după un negativ din 1865), Muzeul Național „Brătianu”, nr. inv. MNB 129.

Fig. 3. Pia Brătianu, 1867-1871, Muzeul Național „Brătianu”, nr. inv. MNB 86.

Fig. 4. Pia Brătianu, 1878-1881, Muzeul Național „Brătianu”, nr. inv. MNB 87.

Fig. 5. Pia Brătianu, 1878-1881, Muzeul Național „Brătianu”, nr. inv. MNB 130.

Fig. 6. Pia Brătianu, 1914, Muzeul Național „Brătianu”, nr. inv. MNB 88.

Ana-Maria ARSINCA

FILE DIN EXPOZIȚII. IMAGINEA UNEI DINASTII ARTISTICE: PORTRETE ȘI AUTOPORTRETE ALE FAMILIEI STORCK

EXHIBITION PAGES. THE IMAGE OF AN ARTISTIC DYNASTY: PORTRAITS AND SELF-PORTRAITS OF THE STORCK FAMILY

Abstract: *This paper proposes a preview of the temporary exhibition entitled “Looking out of the frame: portraits and self-portraits of the Storck family”, which will be exhibited at the Frederic Storck and Cecilia Cuțescu Storck Museum, part of the Bucharest Municipality Museum, at the end of 2023. By bringing together works unknown to the public, the exhibition sets out to highlight the common features of the Storck artists, whose lives stretch over the 19th and 20th centuries. Through a brief presentation of the artistic activity of each of them, we will try to define the profile of an artistic dynasty that marked the Romanian artwork.*

De-a lungul timpului, expozițiile temporare găzduite de Muzeul Frederic Storck și Cecilia Cuțescu Storck au pus în valoare preponderent creația artistei – Cecilia Cuțescu Storck: *Grafică de călătorie – prin Lisabona, Toledo, Fiesole, Assisi, Balcic sau Istanbul* (2019); *Grădina Paradisului. Desene pregătitoare* (2021); *De la Cap Caliacra la Balcic. Itinerar plastic* (2022) –, excepție făcând anul 2020, care i-a fost dedicat lui Carol Popp de Szathmári, desenator și acuarelist. Profilul deosebit al familiei Storck a condus la elaborarea unei alte tematici de expoziție pentru anul acesta: prezentarea unei selecții de portrete și autoportrete ale membrilor familiei Storck. Reunirea figurilor lor ne oferă imaginea unei creații care nu mai lasă loc unor limite temporale sau stilistice, ci ne îndeamnă să privim spre contribuțiile pe care le-au avut în definirea numelui Storck. Reper însemnat pentru mișcarea artistică românească, traversând secolele XIX și XX (Karl s-a născut în 1826, Carol în 1854, Frederic a trăit între 1872-1942), dinastia Storck a făcut un cronicar să afirme în 1933 că:

suntem aici în fața unei adevărate familii de artiști din tată în fiu, în aceeași ramură, cum nu cunoaștem obișnuit decât din istoria artei și a meșteșugurilor în Italia și în Germania¹.

După cum vom vedea, această *adevărată familie de artiști* nu se limitează la sculptorii Storck, ci cuprinde și alte personaje care dau numelui ecoul unei forțe creatoare.

Fără a fi exhaustivă, lucrarea de față își propune să prezinte, prin urmărirea în linii mari a parcursului artistic al fiecărui membru principal, conceptul expoziției *Privirea din ramă: portrete și autoportrete ale familiei Storck*, care va fi deschisă în toamna anului 2023 la Muzeul Frederic Storck și Cecilia Cuțescu Storck, parte a Muzeului Municipiului București. Deși în expoziția permanentă regăsim o serie de sculpturi care înfățișează o parte a familiei Storck – bustul în bronz al Fredericăi Olescher realizat de Karl Storck (1862); portretul în marmură al lui Karl Storck realizat de Frederic Storck (1918);

¹ ***, *Cronica*, în „Boabe de grâu”, an IV, nr. 3, martie 1933, p. 182.

autoportretul în bronz al lui Carol Storck (1926); autoportretele în bronz (1897) și în piatră (1898) ale lui Frederic Storck; o statueta în bronz (1907) și un portret în marmură (1909) care o înfățișează pe Cecilia Cuțescu Storck, realizate de Frederic Storck; portretul Gabrielei Storck (1924) și portretul Litei Storck Botez (1925) realizate de Frederic Storck –, ineditul expoziției constă în devoalarea unor lucrări care nu au mai fost expuse până în momentul de față, unele dintre ele rămase la stadiul de schițe, păstrate în interiorul familiei. Tocmai de aceea, se pare că unele dintre ele nu au părăsit depozitul pentru a întâlni publicul sau nu au mai fost expuse de decenii, așa că fotografiile prezentate în continuare vor dezvălui lucrările, care urmează să fie restaurate în acest an, în starea lor actuală.

Odată cu secolul XIX, când are loc intrarea într-o altă dimensiune a creației omenești, de la registrul religiosului la cel al laicului, primul gen înnoit a fost portretul. Aceste tendințe de aducere a noului în creația autohtonă au fost făcute pe filieră occidentală fie prin intermediul tinerilor artiști români care au făcut călătorii de studii, fie prin intermediul artiștilor străini care au venit aici. Printre cei care se opresc la noi, își întemeiază o familie și se dedică creației, se află și Karl Storck.

Născut în Germania, la Hanau, oraș renumit pentru bijutierii săi, Karl Storck (1826-1887) a deprins și el acest meșteșug. Astfel, a plecat la Paris să studieze meșteșugul bijuteriilor, însă frământările politice din Franța l-au trimis în orașul natal după doar zece luni, pentru a pleca din nou, în 1849, la București, acolo unde a fost chemat ca cizelor de Casa Resch. După ce a lucrat în atelierul Resch, a fost modelator de ornamente în atelierul de sculptură decorativă al lui Georg Fles, originar din Hamburg-Altona. Realizarea de stucaturi pentru noile construcții din București nu l-a mulțumit pe Karl Storck. Deși își întemeiasă o familie cu Clara Ihm, a plecat la München în 1857, unde a studiat trei semestre la Academia Regală de Arte Frumoase, întorcându-se la București în decembrie 1858.² După întoarcerea în țară, își deschide propriul atelier pentru lucrări de teracotă, de piatră și apoi de sculptură în lemn.³ La început, a lucrat sculptură bisericească în lemn, realizând mobilierul pentru bisericile Viforâta, Ghighiu, Antim și Nicolae-Șelari, trecând apoi la sculptura laică, executând în acest fel portrete ale unor contemporani și ale unor personalități istorice românești. Abordarea artei funerare a constituit o altă formă de manifestare a creației; printre cele mai importante monumente funerare amintim pe cel al familiei Ghica din Parcul Palatului Ghica-Tei, din București, sau cel al familiei Aman din cimitirul Sineasca, din Craiova. În 1862, frontonul Universității din București a fost prima comandă de sculptură monumentală, primită de la arhitectul Alexandru Orăscu, iar în același an a fost implicat în decorarea Palatului Suțu, după restaurarea acestuia, realizând portretul în medalion al Irinei Suțu, poziționat deasupra oglinzii din holul central.⁴ În 1867, primește o altă comandă importantă pentru parcursul său profesional, și anume realizarea machetei

² *Ibidem*, p. 181.

³ ***, *Sculptura, pictura și gravura românească. Prelegeri ținute de d-l Const. Prodan în zilele de 7, 14 și 28 martie 1936*, în „Anuarul Ateneului Român”, București, Imprimeriile Independența, 1936, p. 268.

⁴ Liliana Vârban (coord.), *Catalogul operelor de artă ale artiștilor din familia Storck aflate în Muzeul „Frederic Storck și Cecilia Cuțescu Storck”*, București, Editura Muzeului Municipiului București, 2006, p. 39.

bisericii episcopale de la Curtea de Argeș, care urma să fie prezentată la Expoziția Internațională de la Paris. Împreună cu câțiva teracotiști sobari austrieci, Karl Storck a fondat prima fabrică de teracotă din România, deschizând calea spre un alt mod de decorare a exteriorului caselor bucureștene.⁵ A fost, de asemenea, întemeietorul școlii de sculptură românească, profesorul primelor generații de sculptori care au absolvit Școala de Belle-Arte. Karl Storck va fi ilustrat în expoziție printr-un *ronde-bosse* în ghips, realizat de Carol Storck în 1889, în stil clasicizant, prinzându-i statutul artistic și profesional (Fig. 1).

Fiul din prima căsătorie a lui Karl Storck cu Anna Clara Ihm, Carol Storck (1854-1926) a studiat la Florența cu Augusto Rivalta între 1870 și 1875, urmând ca un an mai târziu să plece în Philadelphia. Aici începe să expună, să participe la Saloanele Oficiale, studiind în atelierul lui Thomas Eakins, profesor și rector al Academiei de Arte Frumoase din Philadelphia. Curând a fost chemat în țară de către tatăl său, căruia i-a moștenit atelierul, începând să se ocupe mai ales de sculptura funerară, deși a realizat și sculptură monumentală, portrete, statuete, plachete, medalii. Un detaliu, care merită menționat pentru dovada unei conștiințe a moștenirii creației, poate fi regăsit în semnăturile timpurii ale lui Carol, care se semna „Storck Junior» și chiar «Storck fiul».”⁶ Urmând exemplul tatălui său în acțiunile civice, Carol a fost membru fondator al Cercului artistic-literar Intim Club (1886) și al Societății „Cercul artistic” (1890), al cărui președinte a fost ales în 1912. De asemenea, interesat de arta monetară și medalistică, Carol Storck a fost și membru fondator al Societății Numismatice. O dovadă a dedicării sale artistice poate fi regăsită în rândurile următoare:

înzestrat cu mult talent, pe care și l-a cultivat prin studii serioase [...], Carol Storck nu a încetat să muncească nici după ce atinsese frumoasa vârstă de 72 ani, iar moartea l-a surprins în plină activitate artistică⁷.

Printre cele mai importante lucrări ale sale amintim cele trei alegorii (*Prudența, Forța, Temperanța*) destinate Palatului de Justiție din București, comandate în 1895, și comanda primită în 1905 pentru sculptura monumentală în bronz care îl înfățișează pe generalul doctor Carol Davila, pentru Facultatea de Medicină din București.⁸

Fiul lui Karl Storck cu cea de-a doua soție, Frederike Amelie Olescher, Frederic Storck a crescut înconjurat de sculptură, care deja devenise o tradiție de familie, urmând să studieze la Școala de Belle-Arte, între 1888 și 1893, cu Ion Georgescu. Aici, printre colegii săi s-a aflat și Kimon Loghi, cel care i-a realizat portretul în ulei (Fig. 2). Imediat după absolvirea Școlii de Belle-Arte a plecat la München, unde a rămas până în 1899, studiind la Kunstakademie cu Wilhelm von Rumann. Un an mai târziu îl găsim printre fondatorii Tinerimii Artistice, dovedind din nou interes pentru starea

⁵ *** , *Cronica...*, p. 182.

⁶ G. Bezviconi, *Cimitirul Bellu din București. Muzeul de sculptură și arhitectură*, în „Monumente și muzee. Buletinul Comisiei Științifice a Muzeelor și Monumentelor Istorice și Artistice”, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1958, p. 195.

⁷ *** , *Carol Storck*, în „Cronica numismatică și arheologică. Foaie de informațiuni a Societății Numismatice Române”, an VII, nr. 71-72, mai-iunie 1927, p. 48.

⁸ Liliana Vârban (coord.), *op. cit.*, p. 67.

mișcării artistice românești, iar în 1903 printre fondatorii Societății de Numismatică din România, fiind la rândul său colecționar și creator de plachete și medalii. Moștenind exemplul tatălui său, din 1906 a început o lungă activitate de profesor de modelaj și desen la Școala de Belle-Arte din București, până în 1937. Asemenea tatălui și fratelui său, Frederic Storck a fost preocupat de sculptura funerară – una dintre cele mai ilustre opere înfățișându-i pe Cei Patru Evangheliști de la capela Evloghie Gheorghieff din cimitirul Bellu –, precum și de sculptura monumentală – figurile alegorice *Industria și Agricultura* (1907), alături de *Mihail Eminescu* (1911) pentru grădina publică a Palatului Administrativ din Galați; cele opt cariatide realizate din marmură pentru salonul de recepție al Palatului Cantacuzino (astăzi, Muzeul Enescu) etc. La fel de importante în înțelegerea și întregirea operei lui Frederic Storck sunt capetele de expresie și statuetele, reprezentate mai ales de nuduri. Așa cum tatăl său a deschis prima fabrică de teracotă din România, Frederic a deschis prima turnătorie de artă în bronz din București, prin asocierea cu V.V. Rășcanu. Așa cum am văzut în cazul lui Karl și Carol, și Frederic moștenește dedicația profesională, așa cum observa un cronicar cu prilejul expoziției Tinerimii Artistice:

Sculptorii Storck, Späthe, Mirea, au trimis lucrări interesante, mai ales Storck care se remarcă și de rândul acesta, prin studiul, îndelung meditat, al lucrărilor sale⁹.

Aplecarea spre un studiu îndelungat este confirmată și de artist însuși într-un interviu în care vorbește despre actul de creație a monumentului dedicat lui Mihai Eminescu:

Când mi s-a cerut să prezint o machetă a statuei, am stat o lună fără să mă încerc a pune ceva pe hârtie sau a face o schiță; dar în tot timpul acesta nu m-am gândit decât la *el*; și nu am citit decât din operele lui; [...] Foarte multe osteneli mi-au dat studiul bustului¹⁰.

În aceeași notă, cu ocazia unei expoziții a Tinerimii Artistice, Alexandru Tzigara-Samurçaș afirma despre *Căința* lui Frederic Storck că:

e o bucată prin care sculptura românească se clasează de la sine alături de școlile din străinătate cele mai moderne și mai cu vază¹¹.

Prin căsătoria lui Frederic cu Cecilia Cuțescu, numele Storck a intrat într-o altă epocă a existenței. Cecilia Cuțescu a absolvit Școala Centrală de fete din București, iar apoi a plecat la München (1897-1899), unde a studiat cu profesorii Friedrich Fehr și Ludwig Schmid-Reutte la Damenakademie, arta sa căpătând în acest mediu un accent pus pe desen, pe linie. De la München a plecat la Paris, unde a studiat cu Benjamin Constant și Jean-Paul Laurens la Academia Julian, iar cu profesorul Humbert la École des Beaux-Arts. În 1905, a deschis prima expoziție personală la Galeria Hessèle pe Rue Lafitte, iar în anul următor, când s-a întors în România, a deschis prima expoziție la Ateneul Român. Anul 1916 marchează două evenimente însemnate în cariera Ceciliei Cuțescu Storck. Pe de-o parte, este anul în care a înființat Asociația Femeilor Pictore și Sculptore, alături de Olga Greceanu și Nina Arbore, asociație care să fie un sprijin

⁹ Sybil, *Tinerimea Artistică. Privire retrospectivă*, în „Revista Literatură și Artă Română”, an VIII, 1904, p. 474.

¹⁰ Bel, *De vorbă cu sculptorul Storck*, în „Noua Revistă Română”, vol. X, nr. 24, 23 octombrie 1911, pp. 366-367.

¹¹ Alexandru Tzigara-Samurçaș, *Scrieri despre arta românească*, București, Editura Meridiane, 1987, pp. 136-137.

pentru tinerele artiste. Pe de altă parte, în 1916 artista a început să predea la Catedra de arte decorative de la Școala Națională de Arte Frumoase din București, devenind prima femeie-profesor la o instituție superioară de arte din Europa. În 1937, a fost aleasă la conducerea Sindicatului Artelor Frumoase.¹²

Dacă sculptorii Storck s-au preocupat de sculptura monumentală, în pandant, Cecilia Cuțescu Storck a practicat pictura monumentală, gen considerat masculin. Astfel, în 1913-1915 a realizat ansamblul de picturi murale din propria casă, actual muzeu. Și în cazul artistei regăsim crezul unei hărnicii neobosite în ceea ce privește activitatea de creație, așa cum a scris în holul casei, deasupra ușii: „să muncești, să muncești, să muncești”, îndemn pe care nu l-a părăsit niciodată. După decorarea propriei case, au urmat comenzi pentru decorarea unor spații publice din București: tripticul *Industria, Agricultura și Comerțul* din holul de onoare al Băncii Marmorosch-Blank, actual hotel (1916); nouă panouri rotunde pentru holul birourilor conducerii băncii, reprezentând virtuțile omenești: arta, armonia, veghea, caritatea, credința, speranța, gloria, munca, taina (1918-1920); *Istoria negoțului românesc* pentru Aula Magna a Academiei de Studii Economice (1933); *Apologia artelor românești* pentru plafonul Sălii Tronului din fostul Palat Regal, actualul Muzeu Național de Artă al României (1935); panoul decorativ *Petru Cercel și curtea sa* pentru peretele sălii mari din Pavilionul Românesc al Expoziției Internaționale de la Paris (1937); pictura murală pentru plafonul loggiei din Vila de la Balcic, rămasă necunoscută.¹³ Asumarea menirii artistice a Cecilei Cuțescu Storck a fost surprinsă într-un portret de către pictorița poloneză Olga Boznańska (Fig. 3).

Frederic și Cecilia Cuțescu Storck au avut două fiice: arhitecta Gabriela Storck (1913-1976) și ceramista Cecilia (Lita) Storck Botez (1914-1998). Romeo Kunzer Storck, fiul din prima căsătorie a Cecilei, a fost la rândul său pictor, însă pe lângă pictura de șevalet, a practicat și arta monumentală (pictura murală cu tematică bahică pentru aeroportul din Sao Paolo, Brazilia și panouri decorative pentru marile magazine din orașul Brasilia). Lita Storck a decorat cu mozaicuri edificii de pe litoralul românesc. Cele două fiice ale cuplului vor fi reprezentate prin două portrete realizate de Cecilia Cuțescu Storck. Pe un fundal decorativ, Gabriela Storck este portretizată ținând în mâini instrumentele profesiei sale, fără a avea contact cu privitorul, pe când Lita Storck privește către noi, ținând în mâini o machetă.

Acestei galerii de personalități artistice și culturale, li se adaugă pictorul Alexandru Satmari (1870-1933), căsătorit cu Ortansa Satmari, sora Cecilei Cuțescu Storck. Fiu al desenatorului și acuarelistului Carol Popp de Szathmári, Alexandru Satmari a fost pasionat și de alte activități: problema zborului, restaurarea picturilor, sport (scrimă, înot), monumente bisericești.¹⁴ Cu prilejul deschiderii unei expoziții cu scene de gen la Ateneu în 1903, într-o cronică plastică regăsim următoarele cuvinte despre aparițiile sale publice:

¹² *** , *Alegerile de la Sindicatul artelor frumoase*, în „Adevărul”, an 51, nr. 16.319, 8 aprilie 1937, p. 2.

¹³ Liliana Vârban (coord.), *Casa Storck. Muzeul Storck*, București, Muzeul Municipiului București, 2005, pp. 39-41.

¹⁴ *** , *Șase ani de la moartea pictorului Alexandru Satmari*, în „România – Capitala”, an 2, nr. 553, decembrie 1939, p. 10.

D-l Satmari este un rar musafir al sălilor noastre de expoziție – și e regretabil aceasta. D-sa are mult talent și ar trebui numai să vrea ca să cucerească repede de tot admirația publicului nostru cu simț artistic. [...] e o individualitate artistul acesta¹⁵.

Printre lucrările, care vor fi expuse în premieră, se află două autoportrete ale pictorului Alexandru Satmari, neterminate, păstrând în acest fel atmosfera de atelier, printr-o imortalizare spontană a propriei persoane (Fig. 4).

Așa cum am arătat, reunirea portretelor și autoportretelor artiștilor Storck își găsește menirea sub semnul definirii unui spirit comun, o unitate artistică și profesională care nu mai ține cont de timp. Sculptorii Storck au fost preocupați în egală măsură de arta funerară, decorativă, monumentală sau de portret, tratând tematici asemănătoare. Oprindu-ne puțin asupra importanței portretului în opera acestora, Ioana Beldiman a afirmat cu justețe, la un moment dat, cum „spiritul tradiției și al unității de familie este redat cu recunoștință și cu pasiune de către cei trei sub chipul Fredericai”¹⁶, devenită un simbol al familiei.

Artiștii Storck sunt uniți în spirit și printr-o exacerbare a devotamentului profesional și asumare a menirii artistice, aflată la granița dintre înfăptuire proprie și utilitate publică. Pe lângă comenzile publice, toți găsesc răgazul de a lucra pentru propria plăcere. Lucrul constant al fiecăruia dintre ei și încurajările reciproce îi așază din nou împreună printr-o cultivare și perpetuare a cultului atelierului. Despre atelier găsim nimerit să lăsăm cuvintele Ceciliei Cuțescu Storck să contureze importanța acestuia în viața lor:

Casa noastră, cu atâtea ateliere, semăna unui stup de albine. În cele patru ale soțului meu se auzeau dălțile ciocnind blocurile de piatră. [...] Eu lucram singură și uneori în mijlocul elevilor mei și, Romeo [fiul său din căsătoria cu violonistul Romulus Kunzer] mai târziu, în altă odaie, își înfiripa și el visele, risipindu-se abil și nerăbdător, în desene robust croite și în picturi. Pretutindeni, spiritul crea și fiecare își exalta sufletul către frumos¹⁷.

Tindem să considerăm că aceeași atmosferă a unei munci neobosite domina și atelierele lui Karl și Carol.

De asemenea, toți sunt angajați în progresul artistic și cultural al mediului în care trăiesc prin implicarea în fondarea unor societăți, manifestând în acest fel o raportare la nevoile societății. Portretele și autoportretele lor ne relevă atât relațiile care s-au stabilit între ei, cât și relațiile pe care le-au avut cu alți artiști, prieteni și colegi. Nu în ultimul rând, alăturarea acestora reflectă activitatea laborioasă, constantă, o seriozitate, o statornicie în muncă, contribuind prin toate acestea la o moștenire comună: numele Storck.

¹⁵ B. Brănișteanu, *Expoziția Satmari*, în „Adevărul”, an XVI, nr. 4847, 27 ianuarie 1903, p. 1.

¹⁶ *Idem*, *Catalogul operelor de artă ...*, p. 12.

¹⁷ Cecilia Cuțescu Storck, *Fresca unei vieți*, București, Editura „Bucovina” I.E. Torouțiu, 1943, pp. 284-285.

Fig. 1. Carol Storck, *Karl Storck*, ronde-bosse în ghips, 1889, Muzeul Frederic Storck și Cecilia Cuțescu Storck

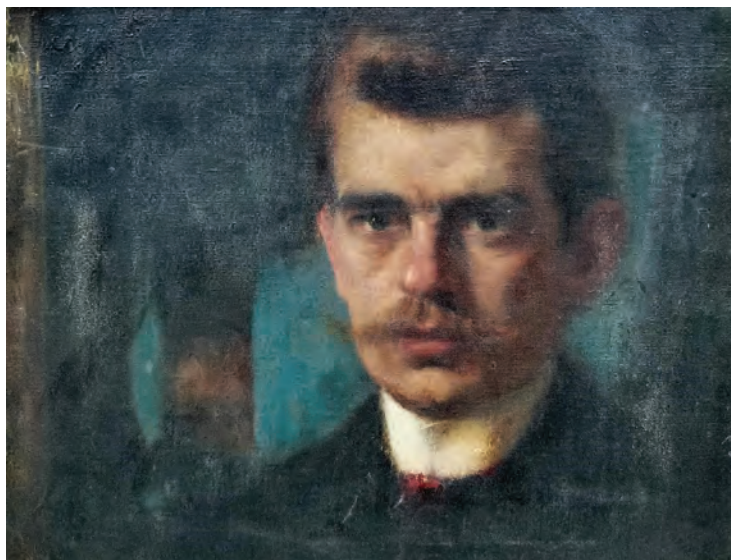

Fig. 2. Kimon Loghi, *Portretul sculptorului Frederic Storck*, ulei/pânză, Muzeul Frederic Storck și Cecilia Cuțescu Storck

Fig. 3. Olga Boznańska, *Portretul Cecilioi Cuțescu Storck*, ulei/carton, Muzeul Frederic Storck și Cecilia Cuțescu Storck

Fig. 4. Alexandru Satmari, *Autoportret* (neterminat), ulei/pânză, Muzeul Frederic Storck și Cecilia Cuțescu Storck

Florentina-Manuela ȚUHAȘU

CLARA HASKIL ÎN COLECȚIILE MUZEULUI NAȚIONAL DE ISTORIE A ROMÂNIEI

CLARA HASKIL IN THE COLLECTIONS OF THE NATIONAL HISTORY MUSEUM

Abstract: *In The National History Museum of Romania there are several cultural items (posters, photographs, correspondence) related to Clara Haskil, a true lady of music.*

Clara Haskil was born on 7 January 1895 in Bucharest, in a Romanian Jewish family of the Iberian rite, as the second daughter of the family. Clara proved to be a talented musician from a young age, when she learned to play the piano and the violin by ear. When she was only 5 years old, she was appointed to play for Queen Elisabeth of Romania. She studied music in Vienna, and then graduated the Paris Conservatoire. Over the years, Clara Haskil played in various concerts, along numerous famous musicians, among whom George Enescu, Dinu Lipatti, Yehudi Menuhin and Sergiu Celibidache. She performed in major cities such as London, Salzburg, Lausanne, Brussels and New York.

Clara Haskil was highly admired at the time for the way she played and mastered musical instruments. Dinu Lipatti wrote that when Clara was sitting at the piano, the music simply seemed to come out of nowhere, while her musical style translated into perfection on earth.

„Clape albe, clape negre/clipe negre, clipe albe”¹

Clara Haskil a văzut lumina zilei la 7 ianuarie 1895 la București, într-o familie evreiască (de rit spaniol) românească, fiind a doua fiică a familiei. Încă din copilărie s-a dovedit a fi un copil foarte talentat, având înclinații spre pian și vioară și învățând ușor, după ureche. S-a stins din viață la 6 decembrie 1960, la Bruxelles. La vârsta de cinci ani a cântat în fața Reginei Elisabeta. A studiat la Viena și apoi la Paris. A colaborat cu George Enescu, Dinu Lipatti, Yehudi Menuhin, Sergiu Celibidache.

Destinul său a fost marcat de evenimente nefericite, odată cu pierderea tatălui (1899) și numeroasele probleme de sănătate care au însoțit-o de-a lungul vieții. Cu toate acestea, dragostea pentru muzică, mai ales pentru pian, a ajutat-o să-și împlinească destinul. Ionel Perlea spunea despre ea că:

a fost o pianistă desăvârșită, o artistă care a atins culmile perfecțiunii și pentru care am nutrit o profundă admirație[...] Clara Haskil poseda acea însușire rară de a face ca pianul să capete expresivitatea vocii omenеști. Sub degetele sale pianul se transforma în mod magic și încântător în cânt clar, cristalin, perlat, dezvăluind puritatea și poetica spiritualitate a sufletului său².

Mama sa, Bertha Haskil a fost cea care i-a îndreptat pașii spre muzică, atât ei, cât și celor două surori, Lili și Jana, ea însăși pentru a-și întreține familia, oferind lecții de pian și limbi străine.

¹ Adriana Moscuna, *Clara Haskil. O viață dăruită muzicii*, București, Editura Muzicală, 1992.

² *Ibidem*, p. 257.

La vârsta de șapte ani, s-a mutat la Viena, împreună cu unchiul ei, Avram, pentru a studia pianul cu profesorul Richard Robert, un pedagog înăscut, cu calități umane deosebite și o cultură vastă. Asistenta sa, Anka Bernstein, povestește cum a decurs prima întâlnire a Clarei cu profesorul:

Parcă o văd pe Clara apărând alături de unchiul ei: timidă și speriată, privindu-ne pe furiș, cu teama de ceea ce avea să urmeze, în timp ce unchiul vorbea cu profesorul. Dar maestrul și soția lui – ambii fiind dintre cei mai fermecători oameni pe care mi-a fost dat să-i întâlnesc – au primit-o pe Clara cu atâta căldură, încât gheața s-a spart pe loc³.

Profesorul a fost impresionat de inteligența și vocația Clarei, de ușurința cu care învăța. Uneori, când profesorul lipsea, era înlocuit de asistenta sa, care spunea:

Fie că era vorba de Bach, de Schumann sau de Chopin, totul era viață, sensibilitate, grație, temperament; totul era înțeles, simțit, desăvârșit până în cele mai mici detalii tehnice⁴.

Prima apariție în public a avut loc în anul 1902, la Viena, alături de un tânăr violonist, unde a interpretat o sonată de F. Schubert, iar ca solistă, o mică fugă de G.F. Händel, o Pagină de album de E. Grieg și „Variațiunile în sol minor” de Beethoven.⁵

În 1903, a cântat din nou în public unde a interpretat „Trio în sol major” de J. Haydn și apoi „Concertul în La major” de W.A. Mozart. A fost elogiată de presa vremii în „Neue Freie Press”, la 16 noiembrie:

Elevă a lui Richard Robert, Clara Haskil, a cărei interpretare o elogiam cu un an în urmă, a crescut mult din punct de vedere muzical, cu toate că este încă un copil: această fetiță serioasă trebuie să stea pe marginea scaunului ca să ajungă la pedală. Dar mâna sa este mai puternică, atacul mai îndrăzneț, sonoritatea mai plină, iar înțelegerea și frazarea textului muzical excelente, mai ales în Mozart⁶.

Tot în 19 noiembrie, a participat la festivalul Liszt, alături de Emma Calvé, Misha Elman etc.

Clara Haskil, această extraordinară fetiță, ne-a oferit o interpretare exemplară a virtuosului Liszt: chiar dacă nu are forța necesară pentru anumite lucrări, este perfect capabilă să le redea sensul, datorită tehnicii sale fenomenale și muzicalității rare. Dacă acest copil este lăsat să se dezvolte în mod natural, ne așteptăm fără îndoială și la lucruri mari⁷.

În 15 aprilie 1905, Clara va susține un recital la Bösendorfer Saal, unde va interpreta muzica compozitorilor L. Van Bethoven, J.S. Bach, G.F. Händel, Weber, R. Schumann, J. Brüll și F. Chopin. Va fi apreciată și elogiată:

Poate că nu este lipsit de interes să precizăm că dra Haskil nu are decât 10 ani. Ne-am cam pierdut obiceiul de a ne mira: toate vorbele par golite de sens în fața acestei ființe atât de mici, înzestrată însă de un talent atât de mare.

În anul 1907, Clara Haskil a început studiile la Conservatorul din Paris, la clasa

³ Jerome Spycket, *Clara Haskil*, București, Editura Muzicală, 1987, p. 21.

⁴ *Ibidem*, p. 22.

⁵ *Ibidem*, p. 23.

⁶ *Ibidem*, pp. 22-23.

⁷ *Ibidem*, p. 25.

profesorului de pian, Alfred Cortot⁸. Studiile au durat până în 1910 și au fost finalizate cu obținerea premiului I, la vârsta de 15 ani. Totodată, a câștigat numeroase concursuri de interpretare.

În 1909, Clara Haskil a câștigat primul premiu pentru vioară la concursul Uniunii Franceze a Tineretului și a început să susțină o serie de concerte. A făcut un turneu în nordul Italiei și în Elveția.

Din păcate, cariera muzicală i-a fost întreruptă din cauza scoliozei, fiind imobilizată în gips timp de patru ani (1914-1918), la Berck.

După Primul Război Mondial, s-a întors la Paris, iar George Enescu a intervenit la autoritățile românești pentru a se asigura că își va putea finaliza studiile muzicale.

Despre Enescu, Clara Haskil declara:

eram singură când cântam cu Enescu, pentru că nu vedeam că poate exista vreo comparație între acest om de geniu și modesta creatură care îi dădea concursul său. Se spunea că noi avem totuși aceeași patrie și interpretările noastre se potriveau⁹.

Debutul Clarei a avut loc la începutul anilor 1920, când a susținut un recital la Château-d'Oex. În anul 1921, împreună cu orchestra Suisse Romande, a susținut în 11, 12 și 23 ianuarie concerte la Neuchatel, Zürich și Vevey cu „Concertul” de Schumann, sub bagheta lui Ernest Ansermet¹⁰. În anul 1922, se va întoarce în România, însoțită de unchiul său, Avram. Va susține un recital pe 21 noiembrie la Ateneu, unde va interpreta „Asturias” de Albeniz¹¹, urmat de încă două recitaluri pe 25 noiembrie și 18 decembrie, unde va interpreta „Concertul nr. 3” de Beethoven, sub bagheta lui George Georgescu¹².

Anul 1924 a avut o importanță deosebită, având două concerte la Bruxelles și un turneu de aproape șase săptămâni în Statele Unite ale Americii, organizat prin grija doamnei Gélis, care a fost impresionată de talentul Clarei. În toamna anului următor va mai efectua încă un turneu, iar în perioada anilor 1926-1927 va susține un concert sub bagheta dirijorului Leopold Stokowski.

Clara Haskil îl cunoaște pe Dinu Lipatti, cu care a dezvoltat o prietenie profundă, la începutul anului 1936, cu prilejul organizării unei serate de către prințesa de Polignac. Despre el spunea:

Ce sinceră natură, ce bunătate și generozitate aveam să descopăr la acest om superior! Îți dădea impresia că se simte vinovat de a avea geniu [...]

În 1942, a fost diagnosticată cu o tumoare a nervului optic, fiind operată la Marsilia și tot în acest an s-a stabilit în Elveția, în cantonul Vaud, în 1949 obținând și cetățenia elvețiană.

A cunoscut consacrarea după cel de-al Doilea Război Mondial, când a susținut

⁸ Alfred Denis Cortot (1877-1962) a fost un pianist și dirijor franco-elvețian. Este unul din cei mai apreciați muzicieni ai secolului XX, pentru interpretarea muzicii romantice la pian a lui Chopin și Schumann.

⁹ Adriana Moscuna, *op. cit.*, p. 22.

¹⁰ Ernest Ansermet (1883-1969), dirijor elvețian.

¹¹ Isaac Manuela Francisco Albénis (1960-1909), compozitor și pianist spaniol.

¹² George Georgescu (1887-1964), dirijor, academician, director al Orchestrei Filarmonice din București.

concerte sub bagheta dirijorilor Leopold Stokowski, Thomas Beecham, Sergiu Celibidache. A susținut concerte în Olanda, Germania și Franța. Datorită interpretării muzicii lui Mozart în mod deosebit, a participat la 27 ianuarie 1956, cu prilejul aniversării a 200 de ani de la nașterea compozitorului, la Salzburg, unde a interpretat „Concertul pentru pian și orchestră nr. 20 în Re minor”, iar apoi a efectuat turnee în Statele Unite – Boston și New York. A primit numeroase elogii, un ziar vienez afirmând „Clara Haskil a fost trimisă pe pământ pentru a cânta Mozart”.

În 6 decembrie 1960, Clara Haskil a sosit la Bruxelles, însoțită de sora ei Lili, pentru a susține un turneu de concerte împreună cu violonistul Arthur Grumiaux. În urma unui accident, suferă un traumatism cranian care-i va aduce sfârșitul la 7 ianuarie 1960. A fost înmormântată în cimitirul Montparnasse din Paris. În 1963, în amintirea ei, a fost creat Concursul Internațional de Pian „Clara Haskil”.

Charlie Chaplin a considerat-o un geniu:

în viața mea am întâlnit trei genii: pe Clara Haskil, pe Einstein și pe Winston Churchill¹³.

În patrimoniul Muzeului Național de Istorie a României se păstrează numeroase bunuri culturale provenite din donații (afișe, fotografii, corespondență) privind activitatea Clarei Haskil și vă prezentăm câteva dintre acestea.

Dintre acestea menționăm două scrisori adresate Otiliei Moscuna (soția unchiului Isaac) și una vărului Coca (Octav, văr primar al Clarei), precum și câteva fotografii.

Lausanne, 9 mai 1925

Iubită Otilia,

N-am putut să mă decid a vă scrie de când am aflat ca n. Isac nu mai există! Nici n-am știut că a fost atât de bolnav decât în ultimele zile când am văzut pe n. Avram disperat de știrea că doctorul nu-i mai făcea nici un tratament și a înțeles astfel că nu mai era speranță. După două zile a venit Tailens să ne aducă știrea atât de dureroasă că iubitul nostru nene Isac nu mai trăia.

Am plâns atât încât s-au supărat și plictisit „prieteni” de aici. A trebuit totuși să dau concerte, să merg singură la Monte Carlo. Nu știu cum am putut cânta, cum am venit mereu pe scenă să mulțumesc publicului. Seara la hotel am fost mulțumită că am fost singură și am putut plânge. Apoi am umblat prin oraș, pe malul mării singură și tristă, așteptând să pot lua trenul spre a mă întoarce la Lausanne unde știam că mă așteaptă nene Avram, tot așa de trist.

Zilele astea a fost Jana aici. Apoi am dat concerte împreună ca să ne procurăm bani pentru a trăi!

Am citit toate scrisorile tale și ale lui Lili și știu cât de mult și teribil a suferit scumpul nostru nene Isac! Gândul că a suferit grozav ne întristează foarte mult pe mine și pe nene Avram. Cum n-au înțeles copii că nu mai au pe tată! Săraci copii! Săracul nene Isac!

Sper că sunteți bine, că Frantzi e vindecată. Nu voi uita niciodată pe iubitul nostru nene Isac, care a fost atât de bun cu noi!

Cu cea mai mare afecțiune,
Clara

Paris, 21 mai 1933

¹³ Clara Haskil un geniu din România.

Dragă Coca,

Mi-ai scris o dată să vii la București că nu-ți mai aduci aminte de mine!

Îmi pare rău, căci ar însemna că ai uitat de vremea când am venit cu nene Avram la București și ne-a primit tatăl așa bucuros de a ne revedea după ani de zile de despărțire. Nu-ți aduci aminte de când cântau la pian? Tu te-ai pus o dată lângă pianu să asculți și Adriana dansa! Sper că exagerezi și că nu ne-ai uitat complet.

Îmi pare rău că nu scriu mai nici o dată lui nene Avram care se gândește mult la noi. Lili ne-a povestit de isprăvile tale cu diferitele animale și nene Avram a fost f. mișcat de mila și interesul tău pentru ele. Pe aici se văd porumbei cari caută de mâncare pe lângă case și mulți oameni le aruncă greunțe pe stradă. Se îngămădesc atunci zeci de porumbei cari stau la „taifas” și oameni care privesc acest spectacol!

La Zürich, veneau vrăbii și alte păsărele în grădină să mănânce chiar din mâna lui nene Avram. Astea sunt amintiri prețioase și plăcute numai pentru noi.

Probabil ai mult de învățat, dar tot ne-ai face mare plăcere dacă ai găsi timp să ne scrii și să ne spui ce faci. Ați mai fost la cinematograful? La București se dau filme mai bune ca la Paris. Tot la 5 dimineața te scoli? De altfel ai dreptate, căci e mult mai plăcut și mai sănătos să fi sculat de vreme decât să petreci multe ceasuri în pat.

Așteptăm scrisoarea ta și te sărutăm cu toată afecțiunea. Multe complimente mamei

Clara

Londra, 11 iunie 1925

Scumpă Otilia,

Sunt profund întristată de noul doliu ce ai în pierderea iubitei tale surori Franzi.

Mi-aduc aminte că era robustă, sănătoasă! Ce grozăvie nenorocire pentru toată familia!

Te rog să primești pentru tine și familia, condoleanțele mele cele mai afectuoase. Regret imens că n-am venit la București după întoarcerea din America!

Te sărut cu toată afecțiunea,

Clara

[illegible]

N-am putut sa-mi descrie a ve sorie
de cand am gflat cu m. Ioane mi mai
soarta! Nisi nam stia ca a fost
atat de bolnav de cat in ultimale zile
cand am vegut pe m. Avram deoseparat
de stirea ca doctorul mi i mai galea
nisi un tratament pe a intales ast fel
ca mi mai era speranta. Dupa doue
zile a venit Bullens sa ne aduca
stirea atat de dureroasa ca inutul
nostre nere Ioane mi mai tridea.

am pleins stat în cât s'au reparaat
și plictisit "prietenii" de aci.
a trebuit totuși să dau concerte, să merg
singură la Monte-Carlo. Ne dăie acum am
putut cânta, cum am venit mereu pe
noastră "multitudine publicului". Stara
la hotel am fost multumită că am put
singură și am putut plange.
apoi am simțat prin oraș, pe mahal

mărei vîngură, vi tristă, acceptînd să
pot lua banul spre a mă întoarce la
Savoarnă unde plăm că mă acceptă
nare avam tot așa de trist.

Zilele noastre a fost zară aci. Am
 vorbit și eu ca de mare Doamă. Apoi mi
 dat conștientă împreună ca să ne proce-
 săm bani pentru a trăi!

am uitat ~~toate~~ toate visele tale, și
lăudă-te, căci atât de mult și teribil a
suferit neamul nostru mare Doace!
Tândul că a suferit, prăgar ne intră.
teză foarte mult pe mine și pe ne
dramă. Cum n-ai înțeles copiii că ne
mai au pe tată! Săracă copii! Sărăcul
mare Doace!

16
Sper că omutate bine, că frantzi a vîn
de cati. - Nu vîie nita nîci o data pe
iebitul nostru nene Doac, care a fost
stat de pînă cu noi!

Cu cea mai mare afecțiune, dăra

Destinatar
De la local

Otilia Iroscu
PARIS
11 iunie 1925

(6)

Limbaromane
mamocus anti-pet în
cernele
1 pag

Colectie Adriana Iroscu
Londra, 11 iunie 1925
~~1925~~

Scumpă Otilia,

Sunt profund întristată de noul doliu ce ai
în pierderea iubitei tale surori Franze.

Mi aduc aminte că era robustă, sănătoasă!
Ce groasă nenorocire pentru toată familia!

Te rog să primești, pentru tine și familie, condoleanțele
mele cele mai afectuoase. Regret imens că n'am
venit la București după întoarcerea din America!

Te sărut cu toată afecțiunea,

Clara

~~Colectia Adriana Iroscu~~

Doina ANGHEL

OFİTERUL BRAȘOVEAN CHIFFA CORNELIU, DE LA IMPERIUL AUSTRO-UNGAR LA REPUBLICA POPULARĂ ROMÂNĂ

CHIFA CORNELIU, OFFICER FROM BRAȘOV, FROM THE AUSTRO-HUNGARIAN EMPIRE TO ROMANIAN PEOPLE'S REPUBLIC

Abstract: Born on November 12, 1888 in Brașov, Corneliu Chiffa graduated from the Military Academy in Vienna, participating as an officer of the Austro-Hungarian army in the First World War. Beginning with February 1919, he was part of the Romanian army, with the rank of captain in reserve, until August 1920 when he was accepted into the ranks of the active military cadres. In 1920, he was requested by the 6th Historical Section of the Great General Staff to translate the archive remaining from the 9th German Army.

He is put on reserve on October 31, 1937, with the rank of major. He was later concentrated and mobilized as a sub-inspector at the Pre-Military Training Centre of Fălciu County, and on August 25, 1944 he was taken prisoner south of Murgeni, in the town of Blăgești. Until May 2, 1948, he was moved to five prison camps on the territory of the USSR. Returning from prison, he did everything possible to become a member of the Romanian Communist Party, including voluntary work, teaching shorthand to activists from the Mediaș County Trade Union Council. He was officially retired from the army, due to age limit, on November 12, 1947.

Prima jumătate a secolului al XX-lea s-a afirmat prin căderea imperiilor europene: Germania, Austro-Ungaria, Rusia. În toamna anului 1918, dubla monarhie austro-ungară își pierde și forța militară sub loviturile popoarelor asuprite și sub impactul înfrângerilor militare suferite pe diferite fronturi. Ofițerii, subofițerii și ostașii români care fuseseră înrolați în armata austro-ungară s-au înapoiat la casele lor, considerându-se dezlegați de jurământul dat împăratului.

Întorși la vetrele lor, ofițerii, subofițerii și ostașii români din fosta armată austro-ungară au participat la alungarea trupelor imperiale din Transilvania și au intrat, pe bază de voluntariat, în gărzile naționale, aducând o contribuție însemnată la buna desfășurare a Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia, care a adoptat, la 1 decembrie 1918, istorica hotărâre de unire a Transilvaniei cu România. Concomitent și ulterior, un număr considerabil de ofițeri și subofițeri activi și de rezervă din fosta armată imperială au fost integrați în armata română, contribuind la întărirea organismului militar al României întregite. În acest demers, statul român a promovat, ca și în celelalte domenii economico-sociale, o politică de echitate față de minoritățile naționale.

Ofițerii activi și de rezervă din armata austro-ungară, de origine română, au fost integrați în cadrele armatei române, unii dintre ei ajungând pe treptele cele mai înalte ale ierarhiei militare, cum a fost cazul generalilor Ioan Ilcuș și Iosif Iacobici.

Corneliu Chiffa s-a născut la 12 noiembrie 1888 în Brașov, ca fiu a lui Ioan și al

Amaliei.¹ A urmat patru clase primare, apoi patru clase inferioare și trei superioare la Liceul militar. În anul 1911 a absolvit Academia Militară din Viena.² În perioada 1 august 1914-5 septembrie 1915 a fost mobilizat în armata austro-ungară și a luat parte la războiul „contra rușilor, italienilor, sârbilor și muntenegrenilor”³. Cunoștea patru limbi străine: franceză, maghiară, germană și engleză. După patru ani de prizonierat în lagărele de pe teritoriul U.R.S.S.-ului, în cel de-al Doilea Război Mondial, cunoștea și limba rusă.

S-a căsătorit cu Grete Strasser la Sibiu, la 8 martie 1919 și au divorțat, conform sentinței nr. 1530 din 12 iunie 1925 a Tribunalului din Sibiu. Ofițerul s-a recăsătorit un an mai târziu, la 15 august 1926, cu domnișoara Ana Petco, conform aprobării nr. 34227 din 7 august 1926 a Corpului 7 Armată.⁴

În perioada 28 februarie 1919-1 aprilie 1920 a fost mobilizat în armata română, la Sibiu (Secția organizare 6-7), Sighișoara (Regimentul de Infanterie, Regimentul de voluntari „Horia” și Regimentul 97 Infanterie), Târgu Mureș (partea sedentară a Regimentului 97 Infanterie), apoi la Dumbrăveni, la partea activă a Regimentului 97 Infanterie. La data de 25 august 1920 a fost primit în rândul cadrelor active ale armatei române, cu gradul de căpitan. Conform fișei medicale de sănătate, avea o înălțime de 1,59 m și o greutate de 60 de kg.⁵

Comandantul Regimentului 97 Infanterie îl caracteriza astfel în anul 1919:

Fost ofițer activ, din cauză de boală, pus în disponibilitate și venit din proprie inițiativă în armata română, la 1 octombrie 1918. Astăzi, în urma constatării medico-militare, e apt, pentru a face campania într-un serviciu. La corp îndeplinește serviciul de ofițer cu armătura și pentru că cunoaște multe limbi străine și ofițer informator. Este în curent cu regulamentul român, bun camarad, este căsătorit, trăiește retras. A dat bune rezultate în serviciu la care este pus a-l conduce. Îl propun pentru înaintare la gradul de căpitan și dacă este posibil, corespunzător cerințelor, un ofițer activ, a fi reprimat în cadrele active ale armatei, pentru care a făcut și cerere și a depus examen la Brigada 50 Infanterie, cu rezultat bun⁶.

Un an mai târziu, era caracterizat astfel:

În regiment a fost însărcinat cu comanda unei companii și a înlocuit scurt timp și pe comandantul de batalion. În garnizoană a îndeplinit serviciul ca comandant de piață și ca ofițer cu informația și a corespuns. Muncește cu dragoste și cu rezultat. Trăiește retras și nu contribuie mult la educația tinerilor camarazi. Corespunde cerințelor gradului său în general ca căpitan activ înaintat și reactivat în luna august 1920 fiindcă a fost numai în anul 1914 scurt timp pe front, apoi demisionând a îndeplinit-o ca ofițer de rezervă, serviciu auxiliar corespunzător gradului de locotenent⁷.

După încheierea Primului Război Mondial, armata de ocupație germană, aflată

¹ Depozitul Central de Arhivă Pitești, Fond Memoriei Bătrâni, Maiori, litera „C”, dosar nr. 232, f. 23.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*, f. 23v.

⁴ *Ibidem*, f. 23.

⁵ *Ibidem*, f. 5.

⁶ *Ibidem*, f. 40.

⁷ *Ibidem*, f. 42.

sub comanda feldmareșalului August von Mackensen, a fost obligată să execute retragerea, în conformitate cu clauzele armistițiului semnat la Villa Giusti. Grupul de Armate Mackensen nu a respectat nici termenii, nici condițiile impuse de învingători, retragerea de pe teritoriul României fiind făcută cu multe distrugerii, avarieri de căi ferate și șosele, castele de apă, aparatură și instalații telegrafice și telefonice, rechiziții abuzive de la locuitori, furând tot ce putea fi transportat, de la echipamente la provizii, mobilă și instalații electrice, inclusiv material rulant și locomotive.⁸

Armata germană a părăsit teritoriul României cu o serie de materiale, însă a și abandonat altele. Cele mai valoroase din punct de vedere istoric au fost documentele, care aveau „o importanță capitală pentru întocmirea istoricului războiului nostru”⁹. Pentru traducerea arhivei armatei germane, Marele Stat Major a solicitat Ministerului de Război aprobare pentru înființarea unui Birou de traducători, unde să fie detașați, pe timp limitat, patru ofițeri ardeleni care să cunoască bine atât limba română, cât și limba germană.¹⁰ Solicitarea a fost aprobată prin ordinul nr. 14274 din 21 octombrie 1920, iar cinci zile mai târziu, la 26 octombrie 1920, prin adresa nr. 776, Secția VI Istoric din Marele Stat Major solicita Comandamentului Trupelor de Vest trimiterea a patru ofițeri, de preferat grade inferioare, care să corespundă cerințelor menționate în ordin. În mod expres, a fost solicitat căpitanul Chiffa Corneliu, din Regimentul 97 Infanterie.¹¹

În perioada 18 februarie-12 octombrie 1921, conform ordinului ministrului de Război nr. 44987/1921, Chiffa Corneliu a fost detașat la Marele Stat Major, Secția VI Istoric, iar șeful acesteia, colonelul Bărzotescu îl caracteriza astfel:

Căpitanul Chiffa a fost detașat din Regimentul 97/98 la Secția VI și întrebuințat la această secție în lucrările de adjutantură pentru clasarea arhivei istorice. Ofițerul are o cultură militară îngrijită și continuă a se ține la curent cu scrierile noi militare. Cultură generală aleasă; cunoaște limbile franceză, germană și ungară. Deși bine conformat, starea sănătății sale lasă de dorit, motiv pentru care și în armata austriacă a fost pus în disponibilitate. La 12 septembrie 1927 ofițerul a obținut un concediu medical de 60 de zile pentru neurastenii. Dacă starea sănătății sale, care exterior nu pare a fi așa de gravă, se va îndrepta, ofițerul va putea servi cu mult folos oștirii. Ofițerul merită a fi admis la examenul de maior, cursul de informații și îl caracterizez că „merită a înainta”¹².

Concediul medical i-a fost prelungit cu încă 60 de zile, până la 12 februarie 1922, când s-a întors la Secția VI Istoric, pentru traducerea arhivei germane.¹³

Căpitanul Chiffa era destul de retras, probabil și din cauza stării de sănătate. Comandantul Regimentului 97/98 Infanterie nota următoarele în foaia calificativă pentru perioada 1 noiembrie 1921-11 septembrie 1922:

Valorile morale și cele sufletești în dezvoltare, ca servicii va putea corespunde, dacă va fi bine condus și tratat individual, fiind foarte simțitor și nervos. Afară de serviciu va trebui

⁸ Dumitru Preda, Vasile Alexandrescu, Costică Prodan, *În apărarea României Mari. Campania armatei române din 1918-1919*, București, Editura Enciclopedică, 1994, p. 39.

⁹ Depozitul Central de Arhivă Pitești, Fond Marele Stat Major, Secția VI Istoric, dosar nr. 23, f. 38.

¹⁰ *Ibidem*, f. 37.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Depozitul Central de Arhivă Pitești, Fond Memorii Bătrâni, maiori, litera „C”, dosar nr. 232, f. 44.

¹³ *Ibidem*, f. 45.

introdus ca, conform tradițiilor armatei să trăiască în cercul și societatea camarazilor, contribuind și la educarea tinerilor ofițeri cu ale trupei¹⁴.

La 14 mai 1922 a fost trimis la cursul de informații la Sfântu Gheorghe unde a dobândit cunoștințele necesare pentru avansarea la gradul următor.¹⁵ La 1 octombrie 1922 a fost mutat la Regimentul 94 Infanterie Calafat, unde a fost comandant de batalion și, o perioadă, și locțiitorul ofițerului superior însărcinat cu instrucția, funcții în care „a arătat pricepere și a avut rezultate foarte frumoase”¹⁶. Și în anul următor a îndeplinit

serviciul din convingere, a comandat Compania 12 Mitraliere și a fost însărcinat cu conducerea școlilor din regiment, unde și-a câștigat merite recunoscute chiar de dl comandant al Corpului 7 Armată. A comandat batalionul cu ocazia concentrărilor și la exercițiile pe hartă și în teren. Rezultatele obținute au fost mulțumitoare. Poate conduce un batalion. A absolvit cursul de Informații pentru căpitani aspirând la gradul de maior cu succes¹⁷.

La 1 noiembrie 1924 a fost mutat la Corpul 7 Armată Sibiu, ca „ajutor al șefului Biroului adjutanturii, cunoscând stenografie și scriind bine la mașină”¹⁸. Această mutare l-a determinat pe comandantul Diviziei 19 Infanterie, generalul Mihail Darvari, să noteze:

în corp a comandat în foarte bune condițiuni unitatea sa și a secondat pe comandantul de regiment în conducerea instrucțiunii ofițerilor, are ochiul terenului, judecă bine și prompt situațiile tactice pe care le traduce în ordine scurte, concise și complete. Regret plecarea sa din Comandamentul meu și îl caracterizez ca fiind un ofițer de viitor¹⁹.

La 1 februarie 1926 a fost avansat la gradul de maior și a fost mutat la Divizia 18 Infanterie, ca șef al Biroului organizare și mobilizare,

părând a fi rezistent pentru a suporta greutățile unei campanii; de la 19 octombrie a.c. este bolnav în casă și spital. Mic dar ager la trup; ținuta foarte îngrijită. Inteligent, cu judecată clară, ordonat, cu un bun spirit de metodă în lucrări. Are o scriere foarte frumoasă, scrie la mașină, cunoaște stenografia. Sănătos, caută să-și îmbogățească cultura generală și profesională, cunoaște regulamentele armelor,

nota locotenent-colonelul Nicolae Macici, șeful de stat major al Diviziei 18 Infanterie.²⁰ Și în anii următori a primit calitative elogioase din partea șefului de stat major, dublate de aprecierile generalului Ioan Dașchievici, comandantul Diviziei 18 Infanterie.²¹

La 1 aprilie 1929 a fost însumat la Regimentul 90 Infanterie Sibiu, iar la 5 februarie 1931 era însumat comandant al Batalionului I la Regimentul 57 Infanterie Salonta.

Maiorul Chiffa Cornel a venit la acest regiment mutat după cerere și dorința de a-și face stagiul la trupă, ca comandant de batalion. Sănătos și rezistent, poate face cu ușurință

¹⁴ *Ibidem*, f. 47.

¹⁵ *Ibidem*, f. 49.

¹⁶ *Ibidem*, f. 50.

¹⁷ *Ibidem*, f. 52.

¹⁸ *Ibidem*, f. 54.

¹⁹ *Ibidem*, f. 53.

²⁰ *Ibidem*, f. 55.

²¹ *Ibidem*, f. 55-57.

o campanie, mic de statură, călărește foarte bine, scriemur îi plac sporturile. Are bune aptitudini militare. Sânge rece cu un temperament vioi. Are voință și depune multă dragoste de muncă. Ambițios, cu o concepție clară. Caracter format și foarte sincer. Inteligent, cu judecată clară și mult bun simț. Cultura generală frumoasă. Cunoaște mai multe limbi și se ocupă cu literatura. Cultura profesională bună, cunoaște regulamentele foarte bine și le știe aplica. La aplicațiunile pe hartă a rezolvat bine toate situațiunile în care a fost pus, bazat pe regulamente. Am constatat că în lucrările de birou este foarte versat și este un foarte bun dactilograf. Foarte disciplinat, este model pentru ceilalți ofițeri. Destul de autoritar, cu simțul datoriei dezvoltat. A comandat din februarie până în prezent Batalionul I, dând rezultate frumoase apreciate și de superiori cu ocazia inspecțiilor. A depus mult zel și dragoste de muncă. La serviciu foarte punctual, muncind din convingere și dragoste față de oștire. S-a îngrijit de aproape de bunul trai al oamenilor²².

La 1 octombrie 1932 a fost detașat la Centrul de Instrucție nr. 8 Jandarmi de la Alexandria, iar un an mai târziu, a fost mutat definitiv în această unitate.²³ Schimbând zona geografică, diferențele de mentalități și de culturi erau vizibile. Locotenent-colonelul Georgescu, comandantul Centrului de Instrucție nr. 8 Jandarmi i-a întocmit cea mai lungă caracterizare pe care a avut-o în întreaga sa carieră, fără a se sfii să evidențieze și neajunsurile constatate:

1) Deși cu o înfățișare debilă, este totuși sănătos și destul de rezistent pentru a suporta greutățile campaniei.

Bun călăreț, stenograf și dactilograf. În fața trupei nu are prestanță și nervul energic al unui comandant desăvârșit, marcând chiar oarecare timiditate.

Ținută îngrijită și regulamentară.

2) Aptitudini în teren în dezvoltare. Se orientează bine și cu o practică mai îndelungată la front, va putea deveni un bun comandant tactic.

Este lipsit de energie, calitate importantă pentru un comandant de unitate.

Deși cu mult sânge rece, însă acest temperament limfatic și de un englezism exasperant, îl pun în umbră.

Lipsit de inițiativă și prevedere, deși maschează bunăvoință și putere de muncă, când are o anumită însărcinare, n-are însă perseverența necesară.

Caracter închis și fire irascibilă, se supără imediat pe șeful care îi face o observație și, deși serviciul de ajutor îl obligă a da zilnic ochii cu comandantul, îl ocolește oriunde îl vede. De altfel, până la un punct, această comportare este explicabilă, maiorul Chiffa fiind fost ofițer de rezervă din fosta armată austro-ungară, activat în armata română, fiindu-i și soția de naționalitate ungară. Se vede la ofițer încă, urmele călcâiului unguresc.

3) Inteligent, însă cu o judecată cam greoaie; aceasta poate și din greutatea în a se exprima bine românește, necunoscând încă bine subtilitățile limbii române. Este de mirare acest lucru, după atâția ani de la unire, se explică, însă, căci nu vrea să uite limba ungară, în casă vorbind numai această limbă, luând și ordonanțe numai unguri, ceea ce m-a făcut a-i da și un soldat român.

Memorie nu destul de dezvoltată. Au fost cazuri când serviciul a suferit, uitând anumite ordine primite. Spiritul de metodă, deși îl posedă, nu-l exploatează pentru a da tot randamentul necesar. Spiritul de observare și al esteticii lipsește. Cu o cultură generală bună pentru gradul pe care îl are, iar cea profesională în plină dezvoltare, căutând continuu a o completa și desăvârși.

²² *Ibidem*, f. 61.

²³ *Ibidem*, f. 63.

La aplicațiunile pe hartă la Școala ofițerilor de corp, am constatat că cunoaște regulamentele celor 3 arme, având însă încă nevoie de practică pentru a se desăvârși în aplicarea lor justă la diferite cazuri concrete.

Deși nu cu toată facilitatea, judecă satisfăcător o situație tactică, având concepție și vederi clare.

Fiind nesigur și timid pe forțele sale, marchează o pasivitate în luarea unor hotărâri tactice și darea ordinelor clare, precise și complete.

A fost directorul Școlii reangajaților în corp cu rezultate mulțumitoare.

4) Disciplinat și cu simțul onoarei și al datoriei, însă fără curajul răspunderii, ceea ce îl împinge la pasivitate.

Leal și moral duce o viață foarte retrasă, limitându-se numai la îndeplinirea cerințelor regulamentare. Se limitează numai la familia unui căpitan tot transilvănean, care are de asemenea, soție de naționalitate maghiară și cu care este în relații mai strânse, lăsând impresia unui regionalism. Pare a fi influențat și condus în mod autoritar de soție. În cazarmă manifestă față de ofițeri aceeași atitudine mohorâtă și foarte retrasă de cercul lor. Chiar și de la seratele cercului militar a lipsit foarte adeseori, invocând diverse motive.

În ceea ce privește demnitatea, știe să ceară prompt toate drepturile ce-i conferă autoritatea gradului ce-l are în relațiunile de serviciu cu subalternii, manifestând mulți nervi și dând dovadă de lipsă de calm și tactul necesar.

Am constatat la ofițer după prezentarea sa la serviciu, lipsuri în păstrarea demnității, fiind urmărit de Regimentul 57 Infanterie cu diferite reclamațiuni de datorii neachitate, culminând cu reclamația unei vânzătoare de gazete ce o lăsase neachitată. I-am atras atenția în scris ofițerului de situația grea ce își creează în fața acestor reclamații ce-i știrbesc din prestigiul gradului ce-l are și deci să tranșeze imediat cu ele.

În prezent, ofițerul s-a pus la punct, nemaiprimind nicio reclamație.

5) Îndeplinește serviciul de Ajutor șef de Corp, pentru care nu are nicio vocațiune și aptitudine. Lipsit de inițiativă, prevedere și spirit gospodăresc, activitatea sa nu s-a manifestat decât în a verifica ziua întreagă un livret zilnic, trebuind a-i ordona continuu ce să facă și atunci chiar nefiind scutit de subsemnatul de a îndruma, supraveghea și controla buna executare a unei lucrări din domeniul atribuțiunilor unui Ajutor, deși în prezent are multe luni de practică și experiență.

Lasă impresia că nici nu știe unde este magazia Corpului, necum dacă a verificat-o sau știe ce se găsește în ea.

Aceleași lipsuri are și în grija pentru hrana și echiparea soldatului. Subsemnatul a trebuit să am grija reparațiunilor și aprovizionărilor de tot felul în cursul anului.

Foarte punctual la program, însă imediat ce s-a împlinit ora, nu-l mai reține nici cel mai urgent ordin sau strictă nevoie de gospodărie, pentru a nu întârzia cu sosirea acasă.

Astfel fiind, nu cred că în serviciul frontului ar fi mai apt, mai ales că are nevoie și aici de practică pentru completare și desăvârșire.

Pe lângă serviciul de ajutor l-a avut și pe acela de comandant al Batalionului III, unde câteodată l-am văzut interesat, dar fără însă a-i cunoaște vreo directivă, influență, conducere sau mână energică de adevărat Comandant de batalion, atât de necesară astăzi.

Ca conducător tactic al batalionului și Detașamentului mixt, am avut ocazia de a-l vedea cu ocazia manevrei de 4 zile făcută de acest centru.

Cunoaște regulamentele, are nevoie însă de practica aplicării lor, cât mai juste și judicioase. Nefiind stăpân pe sine și lipsit de energie și nerv de comandant, marchează timiditate în luarea unei hotărâri și dare ordinelor.

Se mulțumește a da numai ordine, fără a se interesa de conducerea Batalionului pe

timpul acțiunii, urmărirea ritmului ei și executarea ei în bune condițiuni până la sfârșit, neglijând legăturile și detaliile.

Stenografia care o cunoaște o întrebuințează judicios, căci la aceste aplicațiuni am constatat că ordinele ce le-a dat au fost copie fidelă a ordinelor model date de subsemnatul. Aceste ordine le aveam pregătite încă înainte de începerea manevrei cu toate lucrările necesare și probabil că le-a copiat de la Adjutantură. Ele fiind lucrate la cabinet, a trebuit în ajunul aplicațiunii să le corectez la teren, astfel că am putut constata cele de mai sus deoarece maiorul nu a știut de acele corectări.

6) Relațiuni diferite. Etate 45 de ani. Vechimea în grad: 1.01.1925. A fost pedepsit de dl. general inspector cu arest pentru că nu a avut grija a se înainta la timp niște lucrări, însă a fost ridicată cu ocazia unei măsuri generale pentru toți ofițerii. N-are avere, defecte sau pasiuni. Foarte cinstit și conduită frumoasă.

7. Concluzii. Ofițer necesar instituției armatei, cu nevoia imperioasă de a se mai pregăti și face practică în gradul ce-l are, căci alți ofițeri foarte bine calificați și notați la alegere, au stat 11 ani în grad până să fie avansați la gradul de locotenent-colonel, necum maiorul Chiffa după 1 an de la propunere. De altfel, numai ultimile 2 note îi sunt acceptabile, căci celelalte note îi sunt nefavorabile, arătându-l inapt chiar pentru gradul de maior și nepregătit²⁴.

La 1 iunie 1935 era însumat la Cercul de Recrutare Târnava Mică, la Blaj²⁵. Pentru prima parte a perioadei supuse evaluării, maiorului Chiffa i s-a întocmit caracterizarea tot de către comandantul Centrului de Instrucție nr. 8 Jandarmi, succesorul locotenent-colonelului Georgescu. Din nou, tonul caracterizării se schimbă:

Maiorul Chiffa a îndeplinit funcția de ajutor al comandantului. Foarte conștiincios și punctual la serviciu. A pus o deosebită grijă pentru echiparea noului contingent 1935, luând măsuri din vreme pentru reparatul echipamentului și întreținerea lui, făcând astfel față la echiparea unui număr destul de mare de recruți. S-a interesat tot timpul de hrana soldatului, care a fost de bună calitate și în cantitate suficientă, contribuind cu produsele grădinii de zarzavat, care grație îndrumărilor și priceperii lui a dat bune rezultate. A luat măsuri de spoitul și reparatul cazarmii, iar la inspecția făcută de dl col. Vasiliu, inspectorul centrului, cazarma a fost găsită bine sub raportul curățeniei și îngrijirii. În general maiorul Chiffa a dat dovadă de pricepere, foarte bun gospodar, cunoaște bine regulamentele administrative, putând astfel conduce și îndruma în bune condițiuni serviciile centrului. A luat parte la școala ofițerilor pe centru, întocmind lucrări bune pentru batalion. A prezentat soluții judicioase și logice la aplicațiuni, dând dovadă că cunoaște și aplică bine principiile regulamentelor și-și dă perfect seama de conlucrarea armelor pe câmpul de luptă. În concluzie, maiorul Chiffa Cornel este un bun ofițer, capabil și folositor instituției²⁶.

În anul 1935 a urmat cursurile Școlii de gaze la Centrul de apărare contra gazelor, la absolvire primind calificativul „Foarte bine”.²⁷

A fost numit șef al Biroului II Mobilizare și rechiziții, unde:

a muncit și muncește personal cu stăruință la întocmirea cât mai bună a lucrărilor. Înălăturând cu perseverență destule greutăți, a reușit să întocmească lucrări reale și care

²⁴ *Ibidem*, f. 63-65.

²⁵ *Ibidem*, f. 24v.

²⁶ *Ibidem*, f. 68.

²⁷ *Ibidem*, f. 69.

se pot întrebuița cu tot folosul la mobilizare. A luat parte la școala ofițerilor superiori, întocmind lucrări bune și cu soluții judicioase²⁸.

În urma inspecției din anul 1936, colonelul Mihail Grigoriu, Inspector al Cercurilor de Recrutare constata că:

Maiorul Chiffa Cornel este un element foarte bun. Foarte muncitor, foarte conștiincios și gata să execute cu punctualitate ordinele ce primește. Cunoaște foarte bine legile și regulamentele militare și știe să le aplice inteligent și judicios.

I-am găsit lucrările foarte bine întocmite, fiind în perfectă cunoștință de ele.

Este un element foarte folositor oștirii și de aceea merită a înainta la vechime²⁹.

Prin înaltul Decret nr. 3573 din 31 octombrie 1937 a fost trecut în rezervă, având gradul de maior.³⁰

După ce Germania a atacat Polonia, la 1 septembrie 1939, s-a declanșat al Doilea Război Mondial. La 17 septembrie a urmat invazia trupelor sovietice și împărțirea statului polonez conform Pactului Ribbentrop-Molotov. În mai puțin de 18 luni, Hitler a ajuns stăpânul Europei, cu excepția Marii Britanii, aflată sub asediu. Abia după invadarea Finlandei de către U.R.S.S. (noiembrie 1939-martie 1940), războiul s-a deplasat spre Europa de Nord și Vest.

Chiar în ziua în care U.R.S.S. ocupa Polonia răsăriteană, ministrul de externe român, Grigore Gafencu, dădea instrucțiuni ministrului român la Moscova, Gheorghe Davidescu, să sondeze posibilitatea încheierii unui tratat de neagresiune între Uniunea Sovietică și România, fără să facă, însă, propuneri concrete în acest sens. Acesta dorea să afle mai întâi care ar fi intențiile Rusiei, pentru a nu întâmpina un refuz sau pentru a ști dinainte care ar fi condițiile în care s-ar putea realiza un astfel de proiect.³¹ În ceea ce privea acțiunile românești, Lucrețiu Pătrășcanu afirma că:

regele Carol și oamenii politici care îl înconjurau și-au permis în tot cursul iernii anului 1939-1940 o politică de permanentă provocare, de fățișă dușmănie împotriva Uniunii Sovietice³².

Documentele informative ale Serviciului Secret contrazic afirmațiile lui Pătrășcanu, arătând că guvernul de la Kremlin recursese la provocări. Totodată, trebuie menționat faptul că România, deși se afla într-un context geo-politic nefavorabil, nu și-a modificat doctrina militară de apărare. Aceasta, integral defensivă, se baza pe apărarea teritoriului cu trupe de acoperire concentrate proporțional cu factorii de risc și după principiile artei militare pe toate cele trei fronturi (de Est, de Vest și de Sud), prioritățile fiind stabilite în funcție de intențiile agresive ale unui potențial inamic revizionist, așa cum se evidențiau din informațiile obținute de Marele Stat Major.³³

La începutul anului 1940, România ducea o politică activă în vederea păstrării

²⁸ *Ibidem*, f. 70.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*, f. 71.

³¹ Ion Calafeteanu, Cristian Popișteanu (coord.), *Politica externă a României. Dicționar cronologic*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1996, p. 231.

³² Lucrețiu Pătrășcanu, *Sub trei dictaturi*, București, Editura 100+1 Gramar, 1996, p. 113.

³³ *România în anii celui de-al doilea război mondial*, București, Editura Militară, 1989, vol. I, pp. 259-261.

unor relații bune cu toți vecinii, existând o hotărâre fermă a continuării acestei politici, așa cum reiese și din memoriul expus de Gafencu, la 6 martie 1940 în fața regelui și a consilierilor regali. În cadrul discuțiilor care au urmat, Argetoianu a afirmat că nu crede că „vom scăpa fără să intrăm în război”, prin urmare propunea începerea demersurilor de apropiere de Aliați, iar A.C. Cuza preconiza o alianță cu Germania împotriva U.R.S.S., considerând că doar germanii ne pot ajuta efectiv, propunere care a provocat protestele tuturor celor prezenți.³⁴

În zilele de 26 și 27 iunie 1940, U.R.S.S. remitea ministrului român la Moscova note ultimative prin care guvernul rus cerea cedarea imediată a Basarabiei și a Bucovinei de Nord. Aflată într-o situație dificilă, deplin izolată pe plan internațional, ca urmare a propriilor erori din ultimele luni și a evoluțiilor neașteptate în desfășurarea războiului, a presiunilor venite din toate părțile, România a ales să cedeze. Guvernul român a comunicat Moscovei că, pentru a fi evitat un conflict armat, era nevoit să ia în considerare pretențiile U.R.S.S.

Acțiunea U.R.S.S., extrem de agresivă, în prima notă ultimativă fiind făcute referiri la folosirea forței, în caz de respingere, guvernul român având nenumărate semnale și informații despre masivele concentrări de trupe sovietice la est de Nistru, a avut efect catastrofal pentru România. Notele ultimative ale U.R.S.S.-ului au declanșat procesul de dezintegrare teritorială a țării noastre, încurajând manifestările revizioniste ale Ungariei și Bulgariei, care au avansat cereri proprii în privința Transilvaniei și a Dobrogei de Sud, silind România să facă noi concesii, sub aceeași presiune a unor Mari Puteri și a izolării politico-diplomatice și militare.

La 15 aprilie 1940, maiorul Chiffa Cornel a fost concentrat la Cercul de recrutare Târnava Mică, apoi mobilizat, în perioada 28 iunie 1940-12 august 1940, îndeplinind funcția de șef al Biroului 2 Mobilizare pe care îl mai condusese și când era ofițer activ.³⁵ Peste doi ani, la 17 octombrie 1942 era din nou concentrat la Cercul de Recrutare Târnava-Mică, primind aceeași funcție.³⁶ La 25 mai 1943 a fost mutat, în urma intervenției personale, la Cercul de Recrutare București.³⁷

Activitatea desfășurată de maiorul Chiffa Cornel începând cu anul 1937, după trecerea în rezervă, este descrisă de el însuși, într-o declarație pe care a dat-o la întoarcerea din prizonierat, la 5 iunie 1948:

Subsemnatul maior în retragere provenit din activitate, Chiffa Cornel, fost prizonier de război în U.R.S.S. de la data de 25 august 1944 (data când am căzut prizonier) și până la data de 10 mai 1948 (data când am fost repatriat de către Lagărul de repatriere Focșani), cu domiciliul stabilit în Mediaș, strada Dobrogeanu Gherea nr. 8, am onoare a declara următoarele cu privire la activitatea mea înainte de a cădea prizonier, activitatea mea din timpul prizonieratului și după repatrierea mea în țară.

A. Activitatea mea înainte de a cădea prizonier

– La data de 1 noiembrie 1937 împlinind limita de vârstă, am fost trecut din activitate

³⁴ Carol al II-lea Regele României, *Însemnări zilnice, 15 decembrie 1939-7 septembrie 1940*, vol. III, București, Editura Scripta, 1998, p. 92.

³⁵ Depozitul Central de Arhivă Pitești, Fond *Memorii Bătrâni*, maiori, litera „C”, dos. nr. 232, f. 74.

³⁶ *Ibidem*, f. 76.

³⁷ *Ibidem*, f. 78.

în elementul de rezervă, aparținând atât ca corp de trupă, cât și ca domiciliu, Cercului teritorial Târnava-Mică (Blaj), unde am îndeplinit din anul 1934 funcția de Șef al Biroului II Organizare Mobilizare și Rechiziții.

– Cu începere de la 1 noiembrie 1940 mi s-au stabilit drepturile mele de pensie, conform Deciziei nr. 11467 din 11 octombrie 1940 a casei Generale de Pensii, comisia de Pensii, secția I.

– La data de 1 iulie 1938 am fost angajat ca bibliotecar și corespondent la Societatea Națională de Gaz Metan Direcțiunea Exploatărilor din Mediaș, unde mi-am stabilit domiciliul stabil.

– De la 1 noiembrie 1940 și până la 31 august 1942 mi-am primit drepturile mele de pensie de la Cercul Teritorial Târnava Mare (Sighișoara), pe raza căruia domiciliam.

– La data de 1 iulie 1942, am plecat, prin demisia mea proprie, de la Societatea Națională de Gaz Metan la Societatea de Asigurări „Vatra Dornei” București, unde am fost angajat ca corespondent, mutându-mi domiciliul stabil la București, Calea Griviței 214.

În timpul cât am fost angajat la „Gazul Metan” și la Societatea de asigurări „Vatra Dornei” am fost concentrat la Cercul Teritorial Târnava-Mică (Blaj), ca șef al Biroului II Mobilizare Rechiziții, în total 314 zile, și anume, de la 16 martie 1940-23 aprilie 1940, de la 25 mai 1940-20 iulie 1940, și de la 17 octombrie 1942-25 mai 1943.

– Cu ordinul M.St.M. Secția I Nr. 1.529.440 din 9 mai 1943 am fost repartizat, după cerere, pentru mobilizare, de la Cercul Teritorial Târnava-Mică la Cercul Teritorial București.

– La data de 1 septembrie 1943 mi-am dat demisia de la Societatea de Asigurări „Vatra Dornei”.

– La Decizia nr. 14777 din 15 octombrie 1943 a Casei Generale de Pensie mi s-au recalcultat drepturile mele de pensie, pentru 35 de ani calculabili la pensie, reprezentând 90% din salariul actual.

– La data de 1 octombrie 1943, prin ordinul M. Ap. Naționale, direcția Personalului nr. 89720 din 19 septembrie 1943 (comunicat Cercului Teritorial București cu nr. 66.019 din 23 septembrie 1943), am fost repartizat pentru mobilizare, de la Cercul Teritorial București, la Inspectoratul General al Pregătirii Premilitare, iar prin ordinul Inspectoratului general al Pregătirii Premilitare nr. 24374 din 13 octombrie 1943 am fost concentrat ca Subinspector la Subinspectoratul Pregătirii Premilitare a județului Fălciu (Huși), unde am funcționat până în momentul căderii în prizonierat /25 august 1944.

– La 12 aprilie 1944 am executat, conform ordinului (al cărui număr nu-l mai am) al M.St.M., prima evacuare a premilitarilor din județul Fălciu în județul Gorj (Târgu Jiu).

– De la 20 iulie 1944, premilitarii din Subinspectoratul meu au fost retrimiși în județul de origine (Fălciu). Nu posed ordinul în chestiune.

– La data de 22 august 1944 am primit prin Cercul Teritorial Fălciu, ordinul Corpului III Teritorial (nu-mi mai amintesc nr. ordinului), ordinul ca să execut a doua evacuare a Subinspectoratului din județul Fălciu, la Râmnicu Sărat, evacuarea trebuind a se începe pentru comanda Subinspectoratului, în ziua de 23 august 1944. Executând ordinul de mai sus, în ziua de 25 august am căzut prizonier la sud de Murgeni, în localitatea Blăgești.

B. Activitatea mea din timpul cât am stat prizonier:

De la început m-am înscris în mișcarea antifascistă. Am semnat toate moțiunile în legătură cu mișcarea progresistă din țară.

– Am stat în prizonierat, în U.R.S.S., în următoarele lagăre:

– Lagărul din Elabuga de la 1 octombrie 1944 – până la mijlocul lunii iulie 1946 (nu-mi amintesc ziua precisă);

– Lagărul din Cocșani (circa 1 lună);

– Lagărul din Griazoveț: din septembrie 1946-24 decembrie 1946;
 – Lagărul nr. 307 (apoi preschimbat în nr. 7307) din Kirov (27 decembrie 1946 – mijlocul lunii septembrie 1947);

– Lagărul nr. 7074 din Mănăstirea („Monastârka” – n.n.) (60 km Sud de Gorski)

– În toate aceste lagăre, ofițerii superiori n-au fost puși la muncă.

Am primit toate drepturile noastre de hrană, soldă, îmbrăcăminte, tutun etc. la zi.

Am fost tratați cu cea mai mare prietenie posibilă, am beneficiat de cinema, concerte, radio, ziare românești și rusești, am primit cărți, după cerere, din bibliotecă etc., am ascultat toate conferințele educative.

Subsemnatul am învățat limba rusă, mi-am însușit noua ideologie.

C. Activitatea după înapoiere în țară

Am făcut toți pașii necesari pentru a intra în Partidul Comunist, în ALRUS. În acest scop am mai contactat Consiliul Județean Sindical Mediaș, care m-a angajat deocamdată, după cererea mea proprie, la muncă voluntară, ca profesor de stenografie pentru activiștii Consiliului (fără salarizare). Acum sunt pensionar.

Sighișoara, 5 iunie 1948³⁸.

După ce a semnat, a mai adăugat un fragment privind modul în care s-a făcut repatrierea prizonierilor:

Am fost repatriat în cadrul unui lot de circa 900 ofițeri (superiori și inferiori) și circa 150 trupă, în ziua de 2 mai 1948 din Lagărul 7074 Mănăstirea (Sud Gorski). Am fost reținuți și trimiși în lagărul din Mănăstirea, în lagărul Oranki (tot nr. 7074, la vreo 4 km de Mănăstirea), toți coloneii (25 la număr), vreo 13 locotenenți-colonei, 15 maiori și 45 de ofițeri inferiori.

Transportul până în țară s-a făcut în condițiuni bune, din toate punctele de vedere; am primit hrană caldă, tutun etc. până la zi.

Știu că mai târziu (3 mai) a mai fost repatriat un alt lot de ofițeri (cam egal la număr).

Lagărul de repatriere Focșani a dat fiecărui fost prizonier un avans bănesc de 1000 lei pentru nevoile personale pe timpul plecării la domiciliu.

La 7 mai 1944 locuința mea din București, Calea Griviței 214 a fost grav bombardată (fișa de sinistral grav din 21 mai 1944). Am rămas fără nicio avere, fără haine, fără mobilă etc.

Mayor pensionar (în retragere)
 Chiffa Cornel³⁹.

Mayorul Chiffa Cornel fusese trecut în retragere la 12 noiembrie 1947, când împlinise vârsta de 59 de ani, aflându-se în prizonierat.

Culorile în care maiorul Chiffa descrie viața în lagărele rusești nu se prea potrivește cu ceea ce cunoaștem, în general despre condițiile de prizonierat. De asemenea, insistența cu care dorea, cu orice preț, să fie membru al Partidului Comunist era, oarecum, de neexplicat pentru un fost student la Academia Militară de la Viena, apoi ofițer al Imperiului Austro-Ungar. Această schimbare de atitudine, este explicată prin propoziția „mi-am însușit noua ideologie”, pe care o folosește în descrierea activităților din timpul prizonieratului din U.R.S.S. Trebuie să ținem cont de faptul că deținerea controlului asupra armatei române a constituit un țel important pentru autoritățile

³⁸ *Ibidem*, f. 11-12.

³⁹ *Ibidem*, f. 13.

politice și militare sovietice. Totodată, lagărele în care a ajuns maiorul Chiffa Corneliu au fost cele în care propaganda sovietică a fost desfășurată în mod sistematic și organizat.

Conform notelor informative ale căpitanului de securitate A.N. Bronnikov, șeful Secției a 2-a din Direcția generală pentru problemele prizonierilor de război și ale persoanelor civile internate, la 20 ianuarie 1945, în U.R.S.S. erau deținuți 149.773 militari români (4.355 ofițeri, 145.418 soldați și sergenți), iar la 1 martie 1945, efectivul lor a scăzut la 106.482 persoane. Micșorarea numărului prizonierilor de război români, la sfârșitul anului 1944 și începutul anului 1945, a fost determinată de mortalitatea din lunile de iarnă.

Într-un raport din 1 aprilie 1944, general-maiorul I.A. Petrov, șeful Direcției pentru problemele prizonierilor de război și ale persoanelor civile internate, consemna că încă din ianuarie 1943 fusese elaborată o directivă către toate lagărele privind desfășurarea activităților politico-educative antifasciste planificate.⁴⁰ Activismul politic în rândul prizonierilor începuse să crească după prăbușirea planurilor hitleriste privind războiul fulger împotriva U.R.S.S. și, mai ales, după publicarea discursurilor, rapoartelor și a decretelor lui Stalin, ale notelor privind atrocitățile cotropitorilor germano-fasciști, ale comisarului poporului pentru afacerile străine, Molotov, ale altor documente care-i demascau pe „imperialiștii hitleriști”. Stalin acordase o importanță deosebită creării, pe teritoriul U.R.S.S., a unor formațiuni de voluntari, al căror scop era acela de a prelua controlul asupra statelor în care Armata Roșie ar fi ajuns, în lupta împotriva trupelor Germaniei, constituind baza viitoarelor armate populare din Polonia, Ungaria, Cehoslovacia și România.

În anul 1943, activitatea antifascistă desfășurată cu prizonierii de război a fost organizată sub lozinca educării de prieteni ai Uniunii Sovietice din rândul prizonierilor de război, în perspectiva folosirii lor după război și a atragerii lor în lupta activă împotriva germanilor. Propaganda în rândul prizonierilor de război proveniți din armata română a fost amplă, consecința fiind o serie de cereri adresate guvernului sovietic de a li se oferi posibilitatea să lupte cu arma în mână împotriva dușmanilor germani.⁴¹

Propaganda sovietică în lagărele de ofițeri era realizată prin intermediul prizonierilor de război care absolviseră școala și cursurile antifasciste și fuseseră trimiși în lagăre pentru a desfășura acțiuni antifasciste. În perioada iunie 1943-1 februarie 1944 absolviseră aceste cursuri 145 de persoane (109 germani, 21 maghiari și 15 români).⁴² În anul 1943, în lagărele de pe teritoriul U.R.S.S. avusese loc o amplă activitate de aprovizionare cu producție literată și materiale de instruire politică. În lagăre fuseseră expediate, printre altele, 3.600 de ziare centrale, 1.800 reviste centrale. De asemenea, în lagăre au ajuns și reviste în limbi străine astfel: 12.400 în limba germană, 8.200 în limba română, 4.700 în limba italiană, 3.100 în limba maghiară și 1.700 în limba poloneză, peste 3.000 de exemplare de reviste pentru prizonierii de război, cărți de literatură

⁴⁰ *Prizonieri de război români în Uniunea Sovietică. Documente 1941-1956*, traducere de Laurențiu Constantiniu, Vitalie Vartic, Simion Iurac, București, Editura Monitorul Oficial R.A., 2013, p. 349, doc. nr. 129.

⁴¹ *Ibidem*, p. 350.

⁴² *Ibidem*, p. 353.

străină în valoare de 155.000 de ruble⁴³. Consiliul Comisarilor Populari al U.R.S.S. hotărâse și punerea în funcțiune a 45 de stații de radioficare, care erau recepționate în 39 de lagăre. În plus, în anul 1943, în patru lagăre de prizonieri au fost trimise, în plus, instalații de sunet, iar în șase lagăre, pentru prizonierii de război au fost organizate orchestre de suflători. În lagăre au mai fost trimise și alte materiale: patefoane, armonici, instrumente cu coarde, jocuri, biblioteci, hărți geografice etc.⁴⁴

În anul 1944, au fost expediate în lagărele rusești 4.200 de ziare centrale, 920 de reviste, 13.170 de ziare în limba germană, 10.000 de ziare în limba română, 3.300 de ziare în limba maghiară, 4.000 de ziare în limba italiană.

Din documentele armatei ruse rezultă că mai mulți prizonieri erau mulțumiți de tratamentul primit în lagăre, pronunțându-se în termeni laudativi cu privire la serviciile culturale din lagărele de pe teritoriul U.R.S.S. În Lagărul nr. 215 (în regiunea Rostov – n.n.), după vizionarea unui film, prizonierul român Nuță Gheorghe a afirmat:

Înainte de război, la mine acasă, nu știam ce sunt acelea un cinematograf, spectacole și concerte, dar acum, abia în prizonierat, am avut posibilitatea să mă bucur de [binefacerea] manifestărilor culturale⁴⁵.

Se schimbaseră profund și viziunea prizonierilor de război despre U.R.S.S. Iată ce afirma prizonierul român de război, Gevani Ion, din Lagărul nr. 430, din Novoșahhtinsk, regiunea Rostov:

Înainte de război știam foarte puțin despre U.R.S.S. Propaganda fascistă ne spunea că în U.R.S.S. este cea mai rea orânduire și că U.R.S.S. este un stat înapoiat. Apoi am văzut că orânduirea sovietică este cea mai avansată și cu adevărat democratică, iar statul sovietic este puternic și culturalizat⁴⁶.

La 29 aprilie 1948, Ministerul Afacerilor Externe al U.R.S.S. comunica Ambasadei Republicii Populare Române că guvernul sovietic hotărâse să elibereze și să repatrieze toți prizonierii de război români care se găseau în U.R.S.S., repatrierea urmând să înceapă în cel mai scurt timp. Guvernul U.R.S.S. asigură transportul prizonierilor de război români repatriați de la centrele de adunare până la centrul de predare, situat în Focșani, unde prizonierii de război urmau a fi predați reprezentanților guvernului român în baza actelor și a listelor. La rândul său, guvernul României trebuia să deconteze toate cheltuielile legate de repatriere, conform articolului 20, punctul 2 din Tratatul de Pace.⁴⁷

Procesul „democratizării armatei române”, înfăptuit brutal și elegant uneori, s-a încadrat în contextul unei acțiuni mult mai largi, care privea întregul aparat de stat din România. Ajutorul și intervenția directă a experților și consilierilor sovietici pentru atingerea acestui deziderat al comuniștilor români, a fost evident după 6 martie 1945, el realizându-se în contextul în care în Europa Centrală și de Răsărit Uniunea Sovietică

⁴³ *Ibidem*, p. 354.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 675, doc. nr. 243.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 679, doc. nr. 244.

depunea eforturi remarcabile pentru controlarea zonei. Scenariul s-a repetat peste tot – cu excepția Iugoslaviei – și în privința constituirii unor armate comuniste, surori mai mici ale Armatei Roșii. În cazul Iugoslaviei și Albaniei, se pare că, armata s-a plasat încă de la început sub controlul comuniștilor. În ceea ce privește armata română și acapararea controlului ei de către comuniștii români, operația s-a desfășurat în etape, la acest lucru contribuind masiv și numeroase cadre ale celor două divizii de voluntari români „Tudor Vladimirescu” și „Horia, Cloșca și Crișan”, care, abil instrumentate ideologic pe perioada prizonieratului în U.R.S.S., au putut reprezenta la întoarcerea în țară elementele cele mai loiale regimului comunist de la București, instaurat la 6 martie 1945.

Andreea-Florentina MÂNICEANU

LOISIR ÎN BUCUREȘTIUL INTERBELIC

LOISIR DANS LE BUCAREST D'ENTRE DEUX GUERRES

Résumé: L'article „Loisir dans le Bucarest d'entre deux guerres” se propose d'apporter devant le public les résultats de la recherche engagée pour connaître la vie sociale de Bucarest d'entre les deux guerres mondiales.

Le Bucarest de ce temps-là, une ville pleine de bruits et de rythmes, des couleurs et d'armes, de gens et d'entreprises est restée dans notre mémoire grâce aux célèbres restaurants et aux pâtisseries, aux jardins d'été, aux bals costumés, grâce aux flâneries sur l'allée, mais aussi grâce au monde fascinant du théâtre, de l'opéra et du cinéma.

Par ce temps-là, on pouvait voir le gens de Bucarest, prendre le dîner dans les restaurants en vogue, savourant les délicieux gâteaux dans les pâtisseries de renom, telle que Capșa ou Corso, ou on se promenant pour jouir de la nature dans les beaux jardins que fleurisse le long du rivage de la Dâmbovița, ou que entourent la Route Văcărești.

Une soirée au Théâtre National leur fournit l'occasion de applaudir de pièces de la dramaturgie universelle, et à l'Opéra on pouvait écouter des airs interprétés par les voix célèbres du temps.

À ces divertissements on ajoute chaque année la bien connue Foire des Vieux, une fête du printemps qui avant son origine dans la mémoire due aux parents défunts et qui rassemblait tant des gens, bien sûr vêtus de vêtements de fête, que cette agglomération suffocante on doit l'expression – fort utilisée dans ce temps – „Qu'est qui te prends monsieur, à te précipiter comme aux Vieux?”

Tout ça est resté jusque dans nos jours comme un témoignage d'une société qui, malgré l'épreuve d'une guerre mondiale n'a pas oublié de bien vivre, et de jouir des petits bonheurs de la vie.

Locuitorii Bucureștiului interbelic mergeau la restaurant, frecventau barurile și cofetăriile, se plimbau prin parcuri și grădini, mergeau la teatru, la operă și la cinematograful, ascultau muzică simfonică și participau la baluri mascate. Iubeau să își petreacă timpul în grădina casei și se delectau cu romane de dragoste. „Oamenii aceia visau ca noi. Și, la fel ca noi, se bucurau de micile plăceri ale vieții.”¹

Cele mai cunoscute **restaurante** ale perioadei interbelice au fost: *Modern, Continental, Splendid Parc, Ambasador, Lido, Cina, Café Wilson, Elysée, Boulevard, Gambrinus, Cîreșica, Princiar, Monte Carlo, Grădina Blanduziei, Brezoi Palace, Athénée Palace, Grand Hotel, Mercur, Zissu, Frascatti*, dar și îndrăgitul restaurant *La Bufet*, unde obișnuia să cânte Maria Tănase.²

Restaurantul *Elysée* a fost atracția principală a lumii mondene bucureștene din perioada interbelică. Situat într-o zonă centrală a Bucureștilor, la parterul casei Török de lângă vechiul Teatru Național și celebrul Hotel Continental, localul își încânta clienții cu delicatose franțuzești, amintind de meleagurile dâmbovițene doar reprezentațiile violonistului Grigoraș Dinicu, acompaniat de orchestra sa.

¹ Ioana Pârvulescu, *Întorcere în Bucureștiul interbelic*, București, Editura Humanitas, 2003, p. 5.

² Graziella Doicescu, *Captivantul București interbelic*, București, Editura Vremea, 2008, p. 39.

În casa croitorului Török funcționase între 1854 și 1898 cofetăria și cafeneaua *Fialkowski*, apoi, din primăvara anului 1901, *Berăria Cooperativă* a lui Caragiale, iar până în 1918, berăria Teatrului. *Elysée* era însă diferit de tot ce fusese înainte. Bucătăria franceză înlocuise mâncarea ieftină a vechilor localuri, iar clientela era, de asemenea, și ea alta. Se spune că dintre artiștii vremii, doar dramaturgul Victor Eftimiu își permitea să rezerve o masă aici, dar generos din fire, își invita adesea prietenii pe propria cheltuială.³

La *Elysée* se bea cappuccino și se fuma trabuc, se juca domino și biliard. O lume inaccesibilă bucureștenului de rând. Pentru bucureștenii cu stare însă, casa Török devenise localul preferat. Sala mare a restaurantului avea aproximativ trei sute de locuri, iar balconul, destul de încăpător, avea patru mese și șaisprezece locuri. De asemenea, cine dorea putea rezerva și unul dintre cele șase saloane, amenajate special cu două locuri. Programul restaurantului începea la ora 12 și se termina aproape de 2 dimineața. În acest timp, de la 12 la 16 se servea prânzul, de la 19 până la 23, cina, apoi, după teatru, continua sepeul.⁴

Cireșica, îndrăgitul restaurant grădină din apropierea Cișmigiului, a fost un local celebru, unde bucureștenii obișnuiau să se strângă pentru a petrece, acompaniați de muzica tarafului cunoscutului Zavaidoc. Anecdotele vremii amintesc că în apropiere de restaurant vatmanii tramvaielor opreau strigând: „Stația Zavaidoc! Dă-te neamule jos, să mănânci pește batoc și să-ți cânte Zavaidoc!”, îndemn ce nu rămânea fără răspuns, căci adesea în stația de la *Cireșica*, majoritatea coborau bucuroși pentru a petrece câteva ceasuri de voie bună.

Grădina restaurantului era fermecătoare, printre cele mai frumoase din oraș. Copacii înalți și masivi umbreau mesele în zilele caniculare, spre încântarea clienților ce se desfătau cu mâncăruri delicioase și băutură pe măsură. Dar ce discuții se purtau la *Cireșica*? Unii vorbeau aprins despre politică, alții își vărsau năduful din cauza problemelor vieții, în timp ce unii glumeau pe seama te miri cărui subiect.

Nu lipseau din peisaj nici **berăriile**, cele mai frecventate fiind *Caru' cu bere*, *Mircea*, aflată la subsolul Cercului Militar, *Trocadero*, *Bavaria*, denumită mai târziu *Dunărea*, și, nu în ultimul rând, *Gambrinus*, unde se vindea o bere specială, la mare căutare în vremea respectivă.⁵

Barurile, cunoscute până la sfârșitul anilor '30 sub numele de „cabarete”, se bucurau, de asemenea, de mare popularitate. Lumea venea îmbrăcată în ținută de seară, bărbații în redingotă, smochinguri sau frac, iar femeile în rochii lungi. Se obișnuia să se consume whisky, coniac sau cocteiluri. Cele mai cunoscute baruri ale perioadei interbelice au fost: *Maxim*, *Alcazar*, *Chat Noir*, *Dudzi-bar*, *Nipon-Arizona*, *Lescenko*, *Colorado*, *Atlantic*, *Fu-Chang* și *Melody*. Programul barurilor începea după ora 10 seara, petrecerile terminându-se de cele mai multe ori către dimineață.

Lumea vorbește și bea. Și pleacă, și vine altă lume, și tot așa până în zori, și mai târziu până la opt, până la nouă. [...] Chefurile se poartă, de cele mai multe ori, în trei, patru

³ Emanuel Bădescu, *În București prin Micul Paris*, București, Editura Vremea, 2019, p. 99.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Graziella Doicescu, *op. cit.*, p. 41.

sau zece localuri și se isprăvesc, a doua zi la opt, în halele centrale, la ciorbă de burtă sau într-un cabaret din centru⁶.

Cofetăriile erau locurile ideale „unde să-ți dai întâlnire cu cineva și să stai la taclale”. Acestea ofereau bucureștenilor diferite sortimente de prăjituri și înghețată. O prăjitură costa în jur de 7 lei, iar salariul mediu la vremea respectivă era de 6.000-8.000 de lei pe lună. Un delicios cocteil de înghețată, cu fructe confiate și puțin coniac, se găsea la cofetăriile *Anghelescu*, în timp ce specialitatea casei la *Zamfirescu* erau cataifurile cu frișcă și savarinele. La cofetăria *Peristeri* se găseau cele mai bune baclavale și sarailii, iar la *Nestor* puteai savura un café-frapé, stând confortabil pe canapea în compania prietenilor. La *Suchard*, vizavi de Palatul Telefoanelor, în salonul de la etaj, se putea servi suc proaspăt de portocale cu 10 lei paharul. Celebra cofetărie *Capșa*, cunoscută până în zilele noastre locul de întâlnire al artiștilor și scriitorilor vremurilor trecute, își încânta clienții cu alese delicatese, precum prăjitura *Joffre*, desertul preparat special pentru mareșalul francez Joseph Jacques Césaire Joffre, cu ocazia vizitei oficiale la București din vara anului 1920. Alături de prăjituri, la *Capșa* sau *Corso* se putea servi și tradiționalul șvarț, băutură bazată pe cafea, specifică perioadei interbelice, a cărei denumire provine de la sintagma germană „Schwarz-Kaffee”.⁷

În afara discuțiilor literare, „la un șvarț” se aflau și cele mai importante știri ale momentului, căci printre clienții obișnuiți ai cafenelelor, între scriitori, pictori și oameni de teatru, se găseau adesea și reporteri ai principalelor ziare ale vremii. De aici aflau bucureștenii ultimele noutăți despre formarea și căderea guvernelor, despre remanierele ministeriale sau despre marile procese ale Bucureștiului interbelic.

Șvarțul se servea dintr-o cupă de metal albă, frumos decorată, asemenea celor din cafenelele vieneze. Alături, pe tavă, se afla întotdeauna o ceșcuță albastră de cobalt, însoțită de linguriță, bucățele de zahăr cubic și un pahar cu apă rece. Pentru acest răsfăț, bucureștenii plăteau 7-8 lei.

La *Corso*, unde se spune că se găsea cel mai bun șvarț bucureștean, puteau fi văzuți adesea Tudor Vianu, Al. Rosetti, N.D. Cocea, Ion Vinea sau Emil Cioran. În schimb însă, Ion Barbu rămăsese unul dintre clienții fideli ai cafenelei *Capșa*.

O bună parte din timp și-o petrecea aici, cu ochii pe câte un petic de hârtie plină de cifre și simboluri și cu mâna pe creion⁸.

Pentru petrecerea timpului liber în natură, bucureștenii alegeau **parcurile și grădinile de vară**. Grădinile cele mai căutate erau cele de pe ambele maluri ale Dâmboviței și de pe Calea Văcărești.

Ce mai chefuri se făceau! Fiecare grădină era dotată cu un răcitor-vitrină. Când intrai pe poartă, erai impresionat de varietatea preparatelor prezentate. Se comandau: mititei, patricieni, care erau atât de gustoși și mustoși, muchie de burtă, servită cu piper pe un fund de lemn pe care tăiai, cu un cuțit bine ascuțit, în felii subțiri și piperate momițe, tăvălite în mălai sau pesmet, mușchiuleț sau cotlet de porc la grătar. Toate asortate cu

⁶ Mircea Damian, *București*, București, Fundația pentru Literatură și Artă Regele Carol al II-lea, 1935, p. 56.

⁷ Graziella Doicescu, *op. cit.*, p. 36.

⁸ Vlaicu Bârna, *Între Capșa și Corso*, București, Editura Polirom, 2014, p. 200.

castraveciori, murați în usturoi și mărar, în castronașe cu gheață. Sau puteai să comanzi un pui la ceaun, cu mujdei de usturoi și un „munte” de cartofi pai. Totul era însoțit de o „baterie”, două de vin alb. O baterie era o găleată dreptunghiulară în care se găseau o sticlă de vin și un sifon, îmbrăcate în gheață. Lăutarii cântau cu mult sufluet melodii precum: *Adio, dragi prieteni de beție, Pe lângă plopii fără soț, Am un leu și vreau să-l beu, Cântă-mi să-mi uit dragostea, Hai să ne-ntâlnim sâmbătă seara și altele, care te îndemneau la mâncare și băut. Chefurile se stingeau abia spre dimineață*⁹.

Cele mai frecventate grădini de vară ale perioadei interbelice au fost: *La Coana Victorița*, situată pe strada Clucerului nr. 56-58, *Parcul Vișoiu*, *Mon Jardin*, *Mon Caprice*, *Melody Garden*, *Grădina Brotăcei*, *Pescăruș*, *Cosma-Cișeșoia*, *Coșna*, *Pariziana*, *Luzana*, *Leul și cârnatul*, *Grădina Blanduziei* și *Dorul Ancuței*.

Parcurile cele mai cunoscute ale Capitalei erau: *Parcul Carol*, *Cișmigiul*, *Parcul Herăstrău*, *Parcul Ioanid* și *Grădina Icoanei*. *Cișmigiul*, amenajat de celebrul peisagist vienez F. Mayer, era unul dintre locurile preferate de plimbare ale bucureștenilor, așa cum amintește și scriitorul Mircea Damian în descrierile sale:

Și este cu adevărat frumos Cișmigiul ăsta întins și aranjat, cu cerul numai stele, cu bărci și cu lumini vii și colțuri neguroase, cu lăptării și cu restaurante, unde te poți îmbăta și de vin și de iubire... Este într-adevăr frumoasă grădina, cu arbori umbroși și seculari, de care îți poți rezema inima și capul. [...] Nu s-aud tramvaiele, nu este praf, nu se văd automobilele... Pomi... Iarbă... Flori... Peste tot. Din prag te izbește alt aer. Cerul este larg și vesel și sus și se vede în lac, tremurând... Lacul! Întins și mat și cu ramificații și cu un joc de ape drept la mijloc. Un fel de fântână arteziană care țâșnește în zeci de șuvițe, se înalță la câțiva metri, apoi se curbează și apa cade îndărăt tot în șuvițe și în stropi, – stropind lacul și clătindându-l. Seara, de la o anumită oră, șuvițele țâșnesc în colori care s-alungă și tot în colori cad: verde, albastru, roșu, galben... Clatină lacul și cerul din el, și stelele...¹⁰.

Cu timpul, faima *Cișmigiului* a fost sporită și datorită restaurantului *Monte Carlo*, proiectat de arhitectul Ion Mincu pe malul lacului.

Restaurantul *Monte Carlo* pe apă ca la Veneția, cu miros de mititei și cu muzică. Asta va să zică Bucureștii: mititei lângă lună, muzică militară lângă ridichi și ardei grași, așa să știți. Și e frumos, pentru că e pitoresc, și e vesel, pentru că e românesc. Uite lacul este plin de bărci. În fiecare barcă, – o familie sau o pereche. Sunt și bărbați singuri. Sunt și femei singure. Lopătează cu toții domol sub lună și sub miros de fleică, – și este frumos. De pe aleele împrejmuitoare, stând pe scaune, lumea privește. De la mese, consumând țapi, mititei și covrigi și alune americane, lumea se uită la bărci și la cer, aruncă, peste gard, firimituri de pâine la pești, și se minunează¹¹.

Spre deosebire de celelalte localuri din Cișmigiul, *Monte Carlo* era cunoscut ca loc de întrunire al burgheziei bucureștene, care după obișnuitele plimbări prin parc se retrăgea la mesele din apropierea lacului, petrecându-și timpul servind cafea și discutând, după moda vremii, subiectele de interes ale zilei.

La *Monte Carlo* nu erau ospătari cu șorțuri mototolite, ci chelneri cu jiletci în dungi; vinul nu se bea de la butoi, ci întotdeauna la sticlă, iar berea era de la Opler; în timp ce peștele

⁹ Graziella Doicescu, *op. cit.*, p. 43.

¹⁰ Mircea Damian, *op. cit.*, p. 49.

¹¹ *Ibidem*.

mărunt servit prăjit înaintea fripturilor era substituit de entrée-uri savante precum vol-au-vent sau pește în aspic. Pătrunseseră și felurite mirodenii orientale cu care erau gătitе garniturile din orez, în timp ce țoiul de țuică de Muscel se preschimba în flûte à Champagne¹².

Pe lângă grădinile și parcurile publice, un loc ideal de relaxare era și grădina propriei locuințe. Bogăția de verde, mirosul florilor, aerul înmiresmat, făceau ca după-amiezile de vară să pară lipsite de orice griji.

Plimbările la Șosea erau, de asemenea, foarte îndrăgite de bucureștenii perioadei interbelice. Fie că se plimbau pe jos sau în trăsură, iar mai târziu cu automobilul, plimbarea la Șosea era întotdeauna atent pregătită.

Înainte de a-și face apariția la Șosea, cucoanele își aranjează toaleta, coafura, luând apoi mutre cu surâs afectat; una își scutură fustele de praf, alta, grasă, oftează, ștergându-și fruntea și gâtul de nădușeală. D. Popescu a scos o imensă batistă roșie din buzunar, și-și șterge ghetelile¹³.

Pe lângă Șosea, alte locuri de promenadă erau: *Bulevardul Elisabeta*, *Bulevardul Brătianu* și *Tache Ionescu* și, bineînțeles, *Calea Victoriei*, „strada lumii elegante și moderne”.

Primăvara, pe *Calea Victoriei*, femeile erau elegante și ireal de frumoase.

Fiecare femeie avea un buchet de violete la piept, fiecare bărbat avea o floare la butonieră. Multe costume erau întoarse, multe rochii prefăcute, dar păreau toate noi în primăvară, în lumina albă... Era o reînnoire totală, o prefacere, o reîntinerire. Cetatea răsufla masiv și adânc și aerul era atât de proaspăt... Până și casele păreau mai tinere, și pensionarii. Aveau și ei flori la butonieră și parcă li se îndreptaseră genunchii și spatele. Se plimbau în primăvară fără bastoane și zâmbeau florilor, femeilor și soarelui¹⁴.

Teatrul, opera, cinematograful, concertele de muzică simfonică și concertele de jazz au reprezentat un real interes pentru bucureștenii acestei perioade. La Teatrul Național erau puse în scenă piese de valoare din literatura universală, iar în ceea ce privește spectacolele de revistă, *Cărbușul* lui Constantin Tănase s-a bucurat de un adevărat succes.

Operele erau cântate de obicei de soliști din Europa, publicul având onoarea de a se delecta cu voci celebre ca: Adelina Patti, Toti Dal Monte, Titta Ruffo, Adele Kern, Tito Schipa sau Beniamino Gigli. Operele din repertoriul internațional puse în scenă în această perioadă au fost: *Nunta lui Figaro* și *Don Juan*, de Mozart, *Bărbierul din Sevilla*, de Rossini, *Aida*, *Othello*, *Rigoletto* și *Falstaff*, de Verdi, *Boema* și *Tosca*, de Puccini. Din repertoriul național s-au cântat opere precum: *Năpasta*, de Sabin Drăgoi, *O noapte furtunoasă*, de Paul Constantinescu, *Martin Pescarul*, de Marțian Negrea, *Alexandru Lăpușneanu*, de Alexandru Zirra și tragedia lirică *Oedip*, de George Enescu.¹⁵

Spectacolele de operetă și de balet erau și ele foarte îndrăgite. *Lacul lebedelor* și *Spărgătorul de nuci*, de Ceaikovski, *Giselle* și *Ucenicul vrăjitor*, de Prokofiev, *La piață*, de

¹² Constantin Bălăceanu Stolnici, *Amintiri ... O viață de poveste în Bucureștiul interbelic*, București, Editura Oscar Print, 2013, p. 87.

¹³ Mircea Damian, *op. cit.*, p. 72.

¹⁴ *Ibidem*, p. 92.

¹⁵ Graziella Doicescu, *op. cit.*, pp. 100-102.

Mihail Jora, *La seceriș*, de Tiberiu Brediceanu și *Nunta din Carpați*, de Paul Constantinescu au cucerit inimile publicului.¹⁶

Filmele de cinema au fost, de asemenea, în topul preferințelor bucureștenilor. Cele mai reprezentative cinematografe ale perioadei interbelice au fost: *Aro*, *Scala*, *Trianon*, *Regal*, *Capitol*, *Splendid*, *Arpa*, *Excelsior*, *Luxor*, *Femina*, *Roxy*, *Odeon*, *Fantazio* și *Tomis*.

În anii '20, pe ecranul acestor cinematografe se vizionau filme de aventură cu Douglas Fairbanks, melodrame cu Mary Pickford, însă preferatele publicului rămâneau comedii: cele ale francezului Max Linder, și mai ales ale americanilor Ben Turpin, Roscoe Arbuckle, Buster Keaton și Charlie Chaplin. Printre filmele de succes ale perioadei interbelice se numără: *The Kid*, primul lungmetraj al lui Charlie Chaplin, *The Hunchback of Notre-Dame*, *Safety Last!* și *Ben-Hur*.¹⁷

Cinematograful *Trianon* a fost unul dintre cele mai cunoscute cinematografe bucureștene ale perioadei interbelice, rămas emblematic pentru proiecțiile de comedii muzicale. Situat pe bulevardul Elisabeta, într-o frumoasă clădire de secol XIX, construită după planurile arhitectului Alexandru Orăscu, acesta făcea parte, alături de celelalte săli de cinema dintre Cercul Militar și strada Brezoianu, din *Hollywood-ul românesc*, așa cum presa vremii numise această „arteră a cinematografelor”.

În 1929, la *Trianon* a avut loc proiecția primului film sonor din România, comedia muzicală americană *The Jazz Singer*, realizată de Alan Crosland, cu actorul Al Johnson în rolul principal. Datorită acestui succes, în anii următori, popularitatea cinematografelor a crescut și mai mult.

Pe bulevardul Elisabeta o mare de lumini feerice ne vestește că am ajuns în patria cinematografului, în *Hollywood-ul românesc*. [...] Fiecare cinematograf își anunță cu litere mari de foc, spânzurate pe frontispiciu sau înfipite peste case, de-a curmezișul străzii, spectacolul zilei... Este o întrecere de reclame luminoase care ispitesc ochii desprinși mai curând cu întunericul mahalalelor, decât cu această profunzime de lumini uluitoare. [...] În fața cinematografelor, oamenii citesc și comentează afișele multicolore, strigătoare [...] Un băiețel își târăște de mână mama spre cinematograful în care se joacă o comedie cu „banda veselă”. În dreptul *Trianonului*, două familii, care și-au dat întâlnire în acest punct, discută cu aprindere filmul pe care trebuie să-l vadă¹⁸.

Orchestra simfonică a fost valorificată de importanți dirijori, precum Ion Nonna Otescu, Alfred Alessandrescu, Ionel Perlea, George Georgescu, și, bineînțeles, George Enescu. Se cânta muzică simfonică clasică: Beethoven, Bach, Brahms, Schubert, Ceaikovski, Prokofiev, Stravinski, Debussy, Mozart, Ravel, dar și muzică românească: George Enescu, Paul Constantinescu, Dinu Lipatti, Mihail Jora, Alfano Castaldi ș.a.¹⁹

Concertele de jazz aveau loc aproape în fiecare duminică sau de sărbători, în săli de cinematograf sau de teatru. Printre cei mai cunoscuți soliști de muzică de jazz au fost Alfred Thomas și Jean Ionescu.

În perioada interbelică, o altă distracție pentru bucureșteni au fost **reprezentările**

¹⁶ *Ibidem*, p. 103.

¹⁷ *Ibidem*, p. 110.

¹⁸ „Ilustrațiunea Română”, 14 mai 1931, p. 6.

¹⁹ Graziella Doicescu, *op. cit.*, p. 105.

de circ. Preferatul bucureștenilor fiind multă vreme *Cercul Sidoli*. Stagiunea de iarnă era întotdeauna cea mai așteptată. În preajma Crăciunului, circul se întrecea în a oferi publicului cele mai spectaculoase numere ale celor mai impresionante personaje.

În zilele sărbătorilor de Crăciun, de Anul Nou și de Bobotează, de ar fi fost sala circului *Sidoli* de două ori mai mare ca a Colosseumului din Londra și tot nu s-ar mai fi găsit loc liber. [...] Copiii, adulții, bătrânii Bucureștiului, marea parte a populației Capitalei, poate spune că a petrecut multe Crăciunuri între zidurile arenei de pe malul Dâmboviței²⁰.

Toată lumea mergea la circ în sărbătorile Crăciunului. Chiar dacă s-ar mai fi dus poate cineva la vreun spectacol: la teatru sau la cinema, la circ trebuia însă să meargă numaidecât. Așa au apucat toate generațiile de când Theodor Sidoli a venit pentru prima dată cu circul lui la București²¹.

Vara, pe lângă activitățile culturale, în mare vogă era și mersul la ștrand. La mare căutare erau ștrandurile *Lido* și *Bragadiru*, două dintre cele mai renumite ștranduri ale anilor interbelici.

În topul **distracțiilor sportive** se afla football-ul, dar și jocul de ping-pong, denumit astăzi tenis de masă. Mai erau apoi voleiul și baschetul, dar și sporturile de vară sau de iarnă, care aveau loc iarna pe lacuri. Întrecerile de caiac-canoe sau bărci aveau loc numai pe lacul Herăstrău și pe lacul Snagov. Iarna, Cișmigiulul era un adevărat punct de distracție pentru bucureștenii amatori de patinaj, lacul parcului fiind primul patinoar natural al capitalei. „Doamne cu gulere de blană și rochii până la gheață și domni cu palton și pălărie” patinau plini de grație, spre încântarea privitorilor ce le urmăreau cu atenție mișcările artistice.²²

Cu timpul, numărul patinoarelor s-a înmulțit, pe lângă cel din Cișmigiul, bucureștenii putând să practice acest sport și pe patinoarul din actualul Complex Dinamo, cel de lângă Operă, dar și în Parcul Carol. Un alt patinoar bucureștean cunoscut în epocă a fost și cel din spatele Terasei *Oteteleșanu*, desființat în 1940.

Bucureștenii preferau și tenisul de câmp, automobilismul, atletismul, un sport foarte îndrăgit de tineri, dar și hipismul. Existau două hipodromuri în București, hipodromul de galop, cel principal, și hipodromul de trap, cu trăsurici.²³

Iarna era și timpul balurilor mascate și costumate, a dineurilor și ceaiurilor dansante, organizate însă, nu în case particulare ca în vremurile trecute, ci în diferite săli bucureștene.

Un alt prilej de petrecere a timpului liber era **vizitarea muzeelor**. În anii '20, cel mai important muzeu de artă era *Muzeul Simu*, unde vizitatorii puteau descoperi picturi, sculpturi și chiar câteva obiecte de artă rare. *Muzeul Caliendru*, *Muzeul Bucureștiului*, *Muzeul Militar*, *Muzeul Antipa* se aflau, de asemenea, printre cele mai vizitate.²⁴

Lectura de acasă a reprezentat un alt mod de a petrece timpul liber cu folos. Se

²⁰ Petre I. Sturza, *Amintiri. Patruzeci de ani de teatru*, Editura Casei Școalelor, 1940, p. 97.

²¹ „Realitatea Ilustrată”, 11 ianuarie 1934, p. 16.

²² Graziella Doicescu, *op. cit.*, p. 56.

²³ *Ibidem*, p. 117.

²⁴ *Ibidem*, p. 86.

citeau atât romane de dragoste, cât și de aventură, ale autorilor români sau străini. În anul 1933, la inițiativa Regelui Carol al II-lea, a fost inaugurată *Ziua Cărții*, devenită în 1934 *Săptămâna cărții*. La *Săptămâna Cărții* puteau fi întâlniți: Liviu Rebreanu, Caton Teodorian, Mihail Sorbul, Ion Marin Sadoveanu, Teodor Mușatescu, Mircea Eliade, Damian Stănoiu, Octav Desila ș.a.²⁵

În verile caniculare, bucureștenii obișnuiau să plece din oraș, stațiunile cele mai frecventate fiind: Eforie, Constanța, Amara, Călimănești, Govora și Techirghiol, pentru sărurile miraculoase și apele tămăduitoare. Stațiunile montane erau, de asemenea, la mare căutare. În Gara de Nord, la prânz, între orele patru și șase după-amiază, era timpul „trenurilor de plăcere”. În această parte a zilei, gara era plină de tineri ce așteptau entuziasmați plecarea trenului.

Sinaia, Bușteni, Predeal, Poiana Țapului! Cu câtă bucurie, cu câtă nădejde sunt evocate acum numirile acestor localități! [...] Când trenul se pune în mișcare, batistele agitate prin ferestre par un stol de porumbei speriați²⁶.

Pe lângă toate acestea, îndrăgitul **Târg al Moșilor** a jucat un rol important în viața bucureștenilor. La 1935, tramvaiul numărul 16, ușor de recunoscut după plăcuța roșie ce avea scris cu litere de o șchioapă *La Moși*, ducea în târg „valuri peste valuri” de bucureșteni. În toată învălmășeala târgului era imposibil să nu te întâlnești cu un vechi prieten, pe care nu l-ai mai văzut din copilărie sau cu cine știe ce cunoștință, pe care nu ai mai întâlnit-o de ani de zile. Mai dificil era însă să-i reîntâlnești pe cei care te-au însoțit până în târg pentru a te înapoia împreună cu ei. De aceea, era absolut necesar stabilirea unui punct fix de întâlnire, ca de exemplu, „pavilionul central la berărie”, specificând în mod clar că „cine vine întâi așteaptă pe ceilalți”²⁷.

În frumoasele zile de primăvară, târgul abunda de oameni îmbrăcați de sărbătoare. Doamnele purtau pălării pe cap, împodobite cu o întreagă „grădină” de fructe sau zarzavaturi și cu ace lungi până la jumătate de metru, care treceau dintr-o parte în alta a pălăriei prin bogatul coc de păr la spate sau din creștetul capului.

Femeile, care nu făceau parte din clasele sociale înstărite, purtau

fuste largi, dințate pe margini și împodobite cu dantelă, bluze cu volane și crețuri multe, închise cu copci până la gât, cu nasturi atât în față cât și în spate, iar pe cap tulbane albe zimțuite pe margini cu stelute metalice de diferite culori, în special roșu²⁸.

În perioada interbelică, societatea vieneză *Luna Park* oferea târgului o serie de distracții, precum: *Montagne russe*, *Gădilici*, *Troleibuz*, *Zidul Morții*, *Lațurile* sau *Roata Norocului*. *Montagne russe* era un schelet uriaș din lemn pe care circulau, electric, cărucioare fără roți, doar pe o pânză dințată ce le ducea la 15-20 de metri înălțime, în tot felul de întortocheali. *Gădilici* era numită o platformă mare, rotundă, cu bănci pe ea, care se învârtea regulat, producând o senzație de amețeală. *Zidul Morții* era un butoi uriaș pe fundul căruia un motociclist, ce mergea în mare viteză, se ridica pe pereți,

²⁵ *Ibidem*, p. 162.

²⁶ Duduța Olian, *Bucureștii sufletului*, București, Editura Vremea, 2009, p. 40.

²⁷ Mircea Damian, *op. cit.*, p. 170.

²⁸ Lelia Zamani, *Oameni și locuri din vechiul București*, București, Editura Vremea, 2008, p. 47.

spre admirația și spaima spectatorilor care priveau de pe platforma de sus. *Lanțurile* erau scăunele legate cu lanțuri care se învârtteau în aer, iar *Roata norocului* se bucura de popularitate mai ales de când jocul a început să aibă toate numerele câștigătoare, chiar dacă obiectele oferite ca premiu erau simbolice și ieftine.²⁹

„De-ale mâncării” erau, de asemenea, din plin.

Ospătarii, mereu în fugă, serveau dimineața fără a primi comenzi; clienții, veniți cu treburi, vorbeau între ei, iar platourile cu chifteluțe, pateuri cu brânză sau ciuperci, toate fierbinți, erau așezate și luate de pe masă, în timp ce băutura curgea gârlă.

Pe lângă acestea, se mai găseau gogoși, turtă dulce, brânzoaice, diferite împletituri de simigerie, floricele, vată de zahăr înfășurată pe bețișoare de brad, semințe de dovleac și de floarea soarelui.

Dar câte și mai câte erau atunci, pe care anii cu greutățile vieții le-au îngropat în praful uitării: acadele, bigi-bigi, pandișpane și toate celelalte dulciuri de neuitat, încât chiar după ce ajungeam acasă nu mai isprăveam să ne lingem degetele de „bunătatea” lor... Ce plăceri pentru noi, copii de atunci!³⁰

Printre băuturile preferate se aflau berea *Luther* și *Bragadiru*, braga, dar și limonada, care, de altfel, era destul de ieftină: „două la ban și una degeaba”.

Vârsta și sexul erau respectate: domnii beau din halbe, iar doamnele și copiii mai mari câte-o regală – un pahar de coniac, lunguiet – sau un carcalete, un soi de sirop încuscrit cu două degete de vin³¹.

Foarte apreciate erau și produsele meșteșugarilor veniți de pretutindeni. Aceștia ofereau spre vânzare coșuri, oale, cănuțe, jucării pentru copii, fluierașe, brățări, inele, mărgelile, pahare de băut, donițe, farfurii. Oalele și străchinile, necesare pomenirilor, erau la mare căutare.

Străchini mari în care se punea renumitul ghiveci preparat cu roșii și carne de berbec, ghivece de flori și borcane mari de pământ pentru murături și pentru ciorba de burtă, ulcioare mici și mari³².

Cu toate că îndrăgitul Târg al Moșilor nu mai este una dintre sărbătorile Bucureștiului de astăzi, scrierile și fotografiile vremii ne îndeamnă încă să visăm la „lumea pestriță”, plină de obiceiuri, ce se aventura să se bucure de viață cu atât de multă vervă.

²⁹ George Potra, *Din Bucureștii de ieri*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1990, vol. I, p. 375.

³⁰ *Ibidem*, p. 365.

³¹ *Ibidem*, p. 376.

³² *Ibidem*.

Ștrandul Obor, iulie 1937

Patinaj în Cișmigiu

Plimbare pe malul lacului Tei, 1939

Cîșmigiu, Restaurantul Monte Carlo

Teatrul Alhambra

Scrânciob la periferie, 1935

Parc de distracții în Târgul Moșilor, anii '30

Grădina Cișmigiu

Terasa Cercului Militar

Narcisa-Maria MITU

ASPECTE DIN ACTIVITATEA COMERCIALĂ A CRAIOVEI DIN PERIOADA INTERBELICĂ. IMPLICAREA FEMEII ÎN ACTIVITATEA DE COMERT

ASPECTS OF THE COMMERCIAL ACTIVITY OF CRAIOVA IN THE INTER-WAR PERIOD. THE INVOLVEMENT OF WOMEN IN TRADING ACTIVITIES

Abstract: *The interwar period was also one of woman's emancipation. She begins to assert herself in certain professional areas that had until then been exclusive to men. As to practice a profession – doctor, lawyer, midwife, trader, and theatrical commissioner – the woman needs to be authorised by her husband, as supported unanimously by the interwar doctrine. Furthermore, man may withdraw his approval at any time. A single major woman may carry out commercial activities on equal terms with major men. Situation changes as regards the married women. The provisions of the Commercial Code set out the rules according to which a married woman can be a trader. To acquire this position a woman during the interwar period had to comply with certain terms: to avail of her man's approval and to be holder of "paraphernalia", meaning to be the owner of a fortune offered to her husband under no endowment policies, and upon which the wife retains the rights of administration and use. If before the modern period, women who practiced commerce were considered prostitutes, they no longer raised against "woman's alleged intellectual inferiority" as to be treated as a minor. Woman was acknowledged able to have access to a commercial career enabling her to make a living by honest means, especially since there were commercial branches fitting women more than they did men (fashion, tailoring).*

Lupta continuă și acerbă pentru dobândirea de către femeie a unor drepturi a fost determinată de condiția acesteia în societatea românească.

Până la mijlocul secolului al XIX-lea, contextul social și politic al Principatelor Române nu le-a permis femeilor să se manifeste în alte planuri decât cel familial, excluderea acestora din sfera publică realizându-se în sensul supunerii lor în sfera familială.

Starea de inferioritate a femeii referitoare la situația juridică și civilă a fost accentuată prin adoptarea Codului civil românesc, de influență napoleoniană, din anul 1865.¹ La viața politică, femeile nu participau nici ca alegătoare, nici ca eligibile. Era prevăzută incapacitatea femeilor căsătorite din punct de vedere politic, social și economic, având un statut asemănător minorilor și persoanelor cu incapacități mintale. Acestea nu se puteau angaja în activități lucrative și nu puteau încheia acte fără acceptul soțului sau al justiției, nu puteau să își gestioneze propriile venituri fără acordul bărbatului, își pierdeau naționalitatea dacă se căsătoreau cu un bărbat străin, nu puteau să fie tutore,

¹ Din articolele Codului Civil menționăm: art. 1242: „Numai bărbatul are administrațiunea averii dotale, în timpul căsătoriei. El singur are drept de a urmări pe debitorii și pe deținătorii averii dotale, de a lua fructele și dobânzile și de a primi capitalurile”; art. 1245: „Dacă dota sau parte din dotă constă în obiecte mișcătoare [...] bărbatul se face proprietarul acestor obiecte”. (*Codul civil român*, adnotat de C.N. Hamangiu, București, 1897).

erau obligate să locuiască în domiciliul stabilit de soț.² Deși, Codurile Calimach (1817) și Caragea (1818) situau familia pe dreptul de autoritate al bărbatului, dar aveau o largă concepție privind autonomia femeii în familie, Codul Civil din 1865 limita rolul femeii ca mamă, tutore și administratoare a averii.

De la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor, statutul social al femeii a evoluat odată cu societatea însăși. Treptat, femeia a început să se sustragă imperativului patriarhal al supunerii față de bărbatul ei, și-a câștigat libertatea de a se mișca în societate, a fost preocupată să descopere orice lucru nou, a conștientizat permanent problemele și pericolele ce se iveau la tot pasul, participa la viața politică chiar dacă nu avea drepturi politice.

În martie 1923, dezbaterile parlamentare pentru adoptarea Constituției au readus în atenția opiniei publice românești problema drepturilor femeii în spațiul public sau privat al statului național român. Chiar dacă femeile s-au afirmat în viața socială și au demonstrat capacitatea lor de a se descurca în orice situație, prevederile Constituției din 1923 le puneau în inferioritate în comparație cu bărbații. Neluând în considerare hotărârile luate de Marile Adunări Naționale ale românilor din Transilvania, Bucovina și Basarabia din 1918 de a asigura egalitatea în drepturi a ambelor sexe, Corpurile Legiuitoare ale României Întregite nu au admis nici măcar drepturile civile limitate de care se bucuraseră femeile în fostele imperii vecine. Femeile din Transilvania și Bucovina aveau dreptul de a-și administra averea, de a putea fi persoană juridică, iar cele din Basarabia aveau dreptul de proprietate asupra averii. Până la sfârșitul secolului al XIX-lea, femeile din provinciile locuite de români nu aveau dreptul de a urma studii universitare.

În această perioadă, feministele românce au desfășurat o intensă activitate pentru acordarea de drepturi integrale femeilor. Personalități feminine precum Calypso Botez, Adela Xenopol, Sofia Nădejde, Alexandrina Gr. Cantacuzino, Zoe Râmniceanu, Ella Negruzzi, Elena Odobescu, Ecaterina Cherchez au avut o importanță primordială în evoluția feminismului, revendicând înlăturarea legislației anacronice privind statutul juridic, economic și politic al femeii, au organizat conferințe pe tema emancipării femeii, au inițiat adevărate dezbateri privind sensul feminismului. Revendicările femeilor românce au fost sistematizate de Eleonora Stratilescu după cum urmează: *economic*: retribuirea corectă a muncii; protecția muncii femeilor și a rezultatelor acestora; măsuri privind combaterea morții infantile în mediile sărace; *cultural*: acces la educație și la toate tipurile de profesii, la toate treptele lor ierarhice; aplanarea conflictului carieră-maternitate; educație mixtă; educarea în aceleași valori și condiții, indiferent de gen; *căsătorie și familie*: egalitate între soți prin lege și educație, controlul asupra propriei averi, indiferent de sex; o parte din câștigul bărbatului să revină femeii pentru munca ei în gospodărie, eliminarea dublului standard moral, reformarea căsătoriei legale prin desființarea autorității maritale, eliminarea prostituției, cercetarea paternității; *social și politic*: drepturi civile și politice egale; participarea femeilor la toate instituțiile,

² Marinela Rusu, *Personalități ale feminismului românesc*, p. 66; vezi https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/p-65-76.pdf, accesat la 22.05.2023.

demnitățile și funcțiile publice, alături și la fel ca bărbații; pregătirea politică pentru exercitarea drepturilor lor.³

Deși mișcarea feministă românească a avut o oarecare susținere din partea unor elite politice liberale, recunoscându-li-se aportul acestora la educația morală a poporului nostru, în continuare femeile erau excluse de la viața politică.

Abia în perioada interbelică se înregistrează o îmbunătățire a situației femeii prin adoptarea unor legi care le oferă acestora unele drepturi. Este vorba despre *Legea asupra contractelor de muncă* din aprilie 1929 (art. 63)⁴ și *Legea pentru organizarea administrativă*, promulgată la 3 august 1929, prin care femeile au obținut, pentru prima dată în România, dreptul de a vota și de a fi alese în consiliile comunale și județene. Dar, potrivit Legii electorale din 1929, femeile puteau beneficia de la vârsta de 21 de ani de drept electoral doar dacă îndeplineau una dintre următoarele condiții: 1. să fie absolvente ale ciclului inferior secundar, normal sau profesional; 2. să lucreze ca funcționare de stat, județ sau comună; 3. să fie văduve de război; 4. să fie decorate pentru activitate în timpul războiului; 5. să fi făcut parte la promulgarea legii, din conducerea unei societăți cu personalitate juridică, care avea ca scop revendicări sociale, propaganda culturală sau asistența socială.⁵

Potrivit doctrinei interbelice, pentru exercițiul oricărei profesii: medic, profesor, comerciant, avocat, femeia căsătorită trebuia să fie autorizată de către soț. Mai mult, bărbatul avea dreptul să își retragă oricând autorizația sau consimțământul. Incapacitatea femeii măritate era regula generală, iar capacitatea era o excepție. În consecință, prin excepție, femeia măritată putea încheia, cu titlu exemplificativ: acte strict personale – testament, recunoașterea unui copil natural, consimțământul la căsătoria copilului ș.a.; acte conservatorii; capacitate delictuală; acțiunea de divorț. Până în anul 1932, femeile căsătorite nu se puteau prezenta în instanță, nu puteau încheia contracte, nu puteau deține proprietăți, nu puteau îndeplini rolul de tutore pentru copiii lor. În 1917, a fost depus la Senat un proiect de lege din inițiativă parlamentară privind desființarea incapacității civile a femeii măritate.⁶ Abia în anul 1932 a fost votată de Adunarea Deputaților și Senat, în ședințele din 13 și 15 aprilie 1932, *Legea pentru ridicarea incapacității civile a femeii măritate* – promulgată cu Decretul nr. 1412 publicat în Monitorul Oficial nr. 94 din 20 aprilie 1932. Se prevedea expres abrogarea art. 15 și 16 din Codul Comercial și modificarea art. 194, 952 și 1285 din Codul Civil din 1865,

³ *Ibidem*, pp. 66-67.

⁴ *Ibidem*. Potrivit articolului 40 din Lege, femeia măritată nu are nevoie de consimțământul sau autorizarea soțului în încheierea convențiilor de muncă și în exercitarea acțiunilor ce decurg din ele, indiferent care ar fi regimul rezultând din contractul de căsătorie. De asemenea, art. 63 precizează că femeile măritate, oricare ar fi regimul patrimonial sub care sunt căsătorite, au dreptul de a dispune asupra salariilor, beneficiilor sau achizițiilor provenite din remunerarea de orice fel a muncii sau a serviciilor prestate, fără a avea nevoie de autorizația soțului sau a reprezentanților legali.

⁵ „Monitorul Oficial al României” (în continuare M.O.), Partea 1, nr. 170, 3 august 1929, p. 6233.

⁶ D. Alexandresco, *Principiile dreptului civil român*, vol. I, București, 1926, pp. 131-132; Sevastian Cercel, *The incapacity of the married woman in interwar Romania: from the issue of legislative unification to the possibility of practising advocacy*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane «C.S. Nicolăescu-Plopșor»”, nr. XXIII, București, Editura Academiei Române, 2022, p. 24.

iar noile norme menționau: „căsătoria nu restrânge capacitatea femeii de a exercita drepturile civile”⁷.

Potrivit prevederilor Codului Comercial, comerciant este acea persoană care face fapte de comerț, în nume personal sau ca o profesie obișnuită. Prin urmare, femeia nu este exclusă de la a exercita actul comercial. Se face, însă, o distincție clară între femeia căsătorită și cea necăsătorită, aceasta din urmă, dacă era majoră, era considerată deplin capabilă să realizeze comerț în aceleași condiții ca și bărbatul major.⁸ Printre excepții se număra *femeia măritată* dacă nu avea consimțământul tacit sau expres al soțului sau al tribunalului. Consimțământul bărbatului se prezumă când exercițiul comerțului femeii este public și notoriu, afară numai dacă bărbatul interzicea aceasta în mod expres. Autorizația și consimțământul erau revocabile, iar dacă începea actul de comerț, acestea erau revocate doar de către tribunal.⁹ Articolele 5 și 6 din Codul Comercial stabilesc normele potrivit cărora o femeie măritată poate deveni comerciant. Pentru a dobândi această calitate, femeia din perioada interbelică trebuia să îndeplinească anumite condiții: să beneficieze de autorizarea bărbatului și să aibă „parafernă”, adică să fie posesoarea unei averi oferită soțului în regim dotal și asupra căreia soția își păstrează drepturile de administrare și de folosință. Potrivit legii, incapacitatea femeii măritate se datorează punerii acesteia sub autoritatea bărbatului său, soțul fiind „capul” administrării averii soțiilor și al gospodăriei. Așadar, legea prevede că incapacitatea femeii măritate este doar de natură civilă și nu „naturală” ca a minorului.

Existau anumite situații, prevăzute în Codul Comercial, care nu permiteau femeii să fie autorizată de soțul său să facă comerț: când bărbatul era minor, doar dacă la rândul său era autorizat a da acest consimțământ; iar dacă bărbatul era interzis sau absent, autorizația era dată de tribunalul civil.

Femeia, deși comerciantă, nu putea intra într-o societate comercială, în care să-și asume o răspundere nemărginită, fără autorizația specială a soțului său, în caz de interdicție ori absență a acestuia, fără aceea a tribunalului civil. Se mai prevedea, totodată, că în cazul în care soțul autorizează pe femeie în scris, „autorizația va fi transcrisă, afișată și publicată conform art. 10”¹⁰.

Pentru ca femeia să poată face comerț, era suficientă o autorizație generală din partea soțului, fapt care nu era valabil și pentru femeia avocat, în cazul acesteia din urmă bărbatul revenindu-i obligația de a da o autorizație specială pentru fiecare act, cauză sau instanță.

Fără autorizarea soțului, femeia comerciant avea dreptul: să se prezinte în judecată și să răspundă în legătură cu tot ceea ce face referire la comerțul său; de a ipoteca

⁷ Codul civil adnotat de C. Hamangiu, N. Georgean cu textul art. corespunzător francez, italian și belgian cu doctrina franceză și română și jurisprudența de la 1868-1927, vol. IX, *Doctrina franceză și română* (Art. 1391-1914), București, 1934, p. 688; Andrei Rădulescu, *Codul nostru civil în anii 1925-1945* în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice”, seria III, Tom XXVIII, 1945-1946, București, Editura Imprimeria Națională, 1947, pp. 279-280.

⁸ *Codul de Comerț comentat* de M.A. Dumitrescu, vol. I, art. 1-60, București, 1904, p. 324.

⁹ *Buletinul Camerei de Comerț și Industrie din București. Școala practică de comerț*, București, 1914, p. 10.

¹⁰ *Codul de Comerț comentat* de M.A. Dumitrescu, p. 323.

și înstrăina toată averea sa. În schimb, bunurile dotale nu puteau fi ipotecate sau înstrăinate, decât în cazurile și formele prevăzute de Codul Civil.¹¹

Dacă anterior perioadei moderne, femeile care făceau comerț erau considerate prostituate, în faza de început a perioadei moderne nimeni nu mai invoca „pretinsa inferioritate intelectuală a femeii (prompter imbecilitatem sexus)”, fiind asimilată minorului. Ea era recunoscută drept capabilă și având acces la o carieră comercială care să-i permită să-și câștige existența în mod cinstit, cu atât mai mult cu cât existau ramuri comerciale care i se potriveau foarte bine (modă, rufărie...).¹²

Datorită intervenției „Asociației pentru emanciparea civilă și politică a femeilor române”, Ministerul Muncii a permis ca femeile să facă parte din Consiliul superior al muncii. Acestea ocupă locuri tot mai mult și în comerț, pentru pregătirea lor statul înființând o serie de școli comerciale alipite pe lângă școlile secundare de fete. Începând cu anul școlar 1919-1920, a fost înființată secțiunea Școala superioară comercială pentru fete – având același program cu Școala Superioară Comercială de băieți –, pe lângă liceul de fete „Carmen Sylva” din București. Absolvenților acestor școli li s-a permis, ulterior, să urmeze cursurile Academiei de Înalte Studii Comerciale. În cursul lunii mai a anului 1920, Banca Marmorosch-Blank a numit prima femeie procurist.¹³

În 1924, societatea Consiliul Național al Femeilor Române a cooperat cu Consiliul Legislativ în vederea integrării în Codul Civil a unor drepturi civile ale femeilor, printre care: să fie suprimat consiliul de familie și regimul dotal prin acceptarea separării de bunuri, astfel încât fiecare soț să dispună de averea sa, și femeia căsătorită să aibă capacitate juridică și comercială.

Prin *Legea privitoare la ridicarea incapacității femeii măritate din 20 aprilie 1932*, soția putea face comerț fără consimțământul soțului și, de asemenea, a fost suprimată aservirea femeii măritate.¹⁴

Prevederile Codului Comercial stabileau obligația comerciantului de a înscrie firma la Tribunalul Comercial din județ, cu condiția de a nu mai fi fost înregistrată o altă emblemă și firmă identică pentru același comerț la tribunalul respectiv și să facă dovada că nu a fost condamnat pentru faliment. Pentru a fi un bun negustor era necesar, printre altele, ca acesta să dețină un capital proporțional cu afacerile, să fie econom, punctual, să-și cunoască branșa (centrale de aprovizionare, de desfacere, gusturile și nevoile clienților, mărfurile, mijloacele de transport, dispozițiile legii).¹⁵

Se pune, de asemenea, tot mai mult accentul pe studii, calificare, comportament. Cei interesați în a-și înregistra firme erau obligați să depună documente din care să reiasă: studiile, activitatea anterioară a comercianților sau a asociațiilor, certificate de

¹¹ *Ibidem*, p. 681.

¹² *Ibidem*, p. 323.

¹³ Calypso Corneliu Botez, *Problema feminismului – o sistematizare a elementelor ei*, în „Arhiva pentru Știință și Reformă Socială: Organ al Asociației pentru Studiul și Reforma Socială”, anul II, nr. 01-03, București, 1920, p. 84.

¹⁴ Monica Negru, *Din istoria Consiliului Național al Femeilor Române și a mișcării feministe*, <https://arhivelenationale.ro/site/wp-content/uploads/2018/06/RA-2015-12-negru-monica.pdf>, p. 152, accesat la 24.04.1923.

¹⁵ *Buletinul Camerei de Comerț și Industrie din București ...*, pp. 11-12.

bună purtare și de naționalitate emise de Primărie, certificate de practică comercială, existența unui brevet.

În perioada studiată, perioada interbelică, am identificat mai multe profiluri ale femeii comerciant din Craiova: cu afaceri proprii, înregistrând firme individuale sau societăți comerciale; în calitate de tutore a minorilor moștenitori; ca urmare a falimentului soțului; ca urmare a decesului soțului; în calitate de moștenitoare.

1. Femeia cu afaceri proprii o întâlnim activând în ramuri comerciale care i se potriveau foarte bine: modă, croitorie, frumusețe etc., fiind profesionistă, având chiar studii în domeniu, dar și în sectoare specifice bărbaților: ateliere, opincării, cârciumi, accesorii și mărunțișuri pentru automobile, depozite cu produse lemnoase, măcelării etc. Aceasta conducea afacerea, fie singură, fie în asociație cu o altă femeie sau cu un bărbat. La această categorie am identificat următoarele comerciante:

Asociatele *Iuliana Hartel* și *Aurora Jijovici* își încep activitatea comercială în noiembrie 1934 (strada Unirii, nr. 27), înregistrând ca domeniu de activitate „mode, coroane și furnituri”. Magazinul în care-și desfășurau activitatea era identificat cu emblema „Aurora”. Patru ani mai târziu, prin căsătoria asociatei Aurora, firma își schimbă numele în „Iuliana Hartel & Aurora Jijovici Cristofaro”. Începând cu luna septembrie 1945 și-au extins activitatea comercială adăugând noi produse: tricotaje, galanterie și mărunțișuri, capitalul investit ajungând la 1.000.000 de lei. La 22 iunie 1948 firma își restrângea activitatea, rămânând numai cu atelierul de reparat pălării de damă.¹⁶ În Piața Elca, în spațiul comercial de la nr. 6, își desfășura activitatea *Rachela (Rașela) Borasch-Schwartz* (ulterior *Rașela Alexandru Baly*), ce avea înregistrat ca domeniu de activitate „confecțiune (de corp), manufactură și mărunțișuri” pentru care a utilizat emblemele „La confecțiune” (1921-1936) și „La ciobanul cu oi” (1936).¹⁷ Același domeniu de activitate era practicat și de comerciantele: *Ana H. Amadu*, (2 noiembrie 1944-16 septembrie 1948) în spațiul comercial cu nr. 61 din str. Bucovăț, identificat cu emblema „Nona”¹⁸; *Roza H. Moritz*, care ocupa o parte din localul aflat în imobilul cu nr. 11 (str. Buzzești), prăvălie cunoscută locuitorilor după sigla „La Cerkez” unde se vindeau haine, confecții de postav și obiecte de manufactură (8 mai 1930-9 ianuarie 1941)¹⁹; *Calman M. Clara*, care practica comerțul cu „mode, confecțiuni, galanterie, mărunțișuri și diferite articole atingătoare acestei branșe” (str. Buzzești, nr. 15), firma debutând la 1 decembrie 1929 și pentru care a folosit siglele „Femina”, „Timișoara”, „Timiș”, „Timișana”, „Timișorian”.²⁰

¹⁶ Narcisa Maria Mitu, *Firme deținute de comercianți străini sau „etnici români” pe strada Unirii din Craiova, în perioada interbelică*, în „Oltenia. Studii și Comunicări. Arheologie-Istorie”, vol. XXVI, Craiova, 2019, p. 387.

¹⁷ Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Dolj (în continuare S.J.A.N. Dolj), *Fond Camera de Comerț și Industrie Craiova, Firme Individuale*, dos. nr. 251/1931, ff. 1-15. Rachela (Rașela) Borasch-Schwartz s-a născut la 1 noiembrie 1891, la Craiova.

¹⁸ *Ibidem*, dos. nr. 5267/1944, ff. 1-19. Ana H. Amadu, de religie mozaică, s-a născut la 25 septembrie 1901, la Iași.

¹⁹ Narcisa Maria Mitu, *Jews merchants in Craiova in the interwar period* (I), în „Analele Universității din Craiova. Istorie”, Anul XXV, 2 (38), Craiova, Editura Universitaria, 2020, p. 59.

²⁰ S.J.A.N. Dolj, *Fond Camera de Comerț și Industrie Craiova, Firme individuale*, dos. nr. 1749/1931, ff. 1-7. Calman M. Clara s-a născut la 22 noiembrie 1886, la Brănești, Tutova.

Timp de un sfert de secol, *Fanny Iticsohn* a bucurat craiovenii cu produsele realizate în fabrica ei „de flori artificiale, confecțiuni de pălărie, manufactură, broderie și mărunțișuri”, care din august 1938 va fi identificată după emblema „La Lămâița” (str. Lahovary, nr. 72, apoi 76). Activitatea, începută la 15 august 1919, a fost întreruptă la 28 ianuarie 1941, când firma a fost radiată, ca urmare a aplicării legii de românizare, prin care se urmărea eliminarea evreilor din toate sferele de activitate, românizarea bunurilor industriale și comerciale, în general a capitalului evreiesc, dar și a personalului din întreprinderi. Activitatea comercială a firmei a fost preluată, la 10 martie 1941, de asociații români *Dumitru Nisipeanu* și *Lenuța Văduva*, care au continuat să realizeze și să comercializeze diferite articole pentru nuntă: ghirlande, văluri de mireasă. Pentru început, i-au păstrat în serviciu pe doi dintre funcționarii evrei, Brill Nuță și Iicsohn Sie, cu obligația de a-i iniția în afacere pe noii patroni. Un an mai târziu, aceștia își extind comerțul adăugând obiecte de manufactură și mărunțișuri. Cu cei doi români la conducere, firma a avut un parcurs de trei ani de zile.²¹

Începând cu 1 noiembrie 1944, *Fanny Iticsohn* își preia afacerea de la firma românească pe care o va exercita în asociație cu Sie Iticsohn și Nuță Brill constituind *Soc. Com. Fanny Iticsohn, Sie Iticsohn și Nuță Brill*, păstrând aceeași emblema și același sediu, dar și același domeniu de activitate: „magazin și atelier de flori artificiale, articole pentru mirese, galanterie, mărunțișuri și manufactură engros și endetail”. În aprilie 1946 și-au diversificat activitatea, deschizând și o „fabrică de lumânări” ale cărei produse erau comercializate prin intermediul propriului magazin. În acest scop, au angajat și un specialist, în persoana lui Ștefan Gângioveanu. Decesul asociatului Nuță Brill a dus la introducerea în asociație, în iulie 1948, a domnișoarei Betty Brill, firma devenind *S.C. Fanny Iticsohn, Sie Iticsohn și Betty Brill*. A fost radiată la 15 decembrie 1948.²²

O altă fabrică, exploatată de o firmă în care era asociată o femeie, este „fabrica de mătase, filatură, țesături, mori, dărace și instalații pentru prelucrarea lemnului”, înființată la 14 aprilie 1926 (str. Gheorghe Chițu, nr. 4). Firma, care a administrat această fabrică timp de 25 de ani, a fost firma socială *Elena și Marian & Fii*. Asociații au deschis și o sucursală în comuna Poiana Mare, județul Dolj. Capitalul investit pentru înființarea fabricii a fost în valoare de 3.000.000 de lei (Elena aducea locul și clădirea morii, remiza mașinii, casele și locul de arie din Poiana Mare, evaluate la 1.000.000 de lei, iar cei doi fii 1.000.000 de lei, precum și mașinile și instalațiile morii, mașini și unelte agricole în valoare de 1.000.000 de lei)²³. Pentru câteva luni, 27 ianuarie-10 noiembrie 1939, a funcționat și fabrica de lumânări „La Moca” a asociaților *Ion Covrig și Dumitru Vasilica* (str. Severinului, nr. 6).²⁴

În domeniul croitoriei au fost înregistrate firmele individuale: *Traxel Gustav Wilhelmina* proprietară, timp de 10 ani (24 aprilie 1936-15 iunie 1946), a atelierului de

²¹ *Idem, Firme Sociale*, dos. nr. 675/1941, ff. 1, 2, 12, 21. Firma a fost radiată la 15 iunie 1946.

²² Narcisa Maria Mitu, *Jews merchants in Craiova in the interwar period* (I), p. 57.

²³ „M.O.”, nr. 138/23 iunie 1926, p. 9148.

²⁴ S.J.A.N. Dolj, *Fond Camera de Comerț și Industrie Craiova, Firme Sociale*, dos. nr. 651/1939, ff. 1, 6, 25, 28.

croitorie și confecții pentru dame (str. Dima Popovici, nr. 3)²⁵; profesoara *Buref P. Maria*, proprietara croitoriei de dame „La Mariana” din str. C.A. Rosetti, nr. 12 (1 octombrie 1935-21 octombrie 1939)²⁶; *Căsăceanu Maria*, ulterior *Maria E. Mitran*, posesoarea croitoriei de dame „Doina” din str. Madona Dudu, nr. 26 (29 octombrie 1934-28 iunie 1938)²⁷; *Tereza Elek*, patroana croitoriei „Vogue” din str. Cuza-Vodă, nr. 11 (10 aprilie 1933-15 ianuarie 1935)²⁸; *Isăcescu D. Ana*, care deținea croitoria bărbătească și de dame din str. Unirii, nr. 23 (15 mai 1935-15 iunie 1946).²⁹ Pe strada Libertății, la nr. 14, începând cu anul 1930, funcționa croitoria de dame a *Matildei Dismacsek*³⁰ și pe str. Madona Dudu, în spațiul comercial aflat în clădirea numerotată cu nr. 29, a funcționat atelierul de croitorie aparținând *Hindei A. Bersling* (3 iulie 1915-29 mai 1940).³¹ Pe str. Unirii, la nr. 27, se găsea atelierul de croitorie aparținând lui *Lazarovici Z. Fany*. Aceasta și-a început activitatea la 2 martie 1929, cu un capital de 100.000 de lei.³²

Ateliere de lenjerie bărbătească erau deținute de *Demetrian A. Elena*, care avea atelierul „La Creștinul” de pe str. I.C. Brătianu, nr. 66, activitate începută la 1 octombrie 1935³³ și *Roza T. Florian*, al cărei atelier a avut o activitate de numai câteva luni, în str. Madona Dudu, nr. 12 (1 februarie-5 octombrie 1934).³⁴ *Weissman Anicuța* avea un atelier de „corsetieră” înregistrat în str. Edgar Quinet, la nr. 8, afacere începută în 1920.³⁵

Beck S. Matilda era proprietara magazinului de dantelărie și mărunțișuri „La Măgureanu” (str. Emil Gârleanu, nr. 1), al cărei debut a fost înregistrat la 28 februarie 1926. Două luni mai târziu, firma intră în stare de faliment, stare care nu s-a modificat nici la 20 decembrie 1931.³⁶ *Goldemberg Leia* a fost proprietara magazinului de „galanterie, marchitanie și mărunțișuri”, cunoscut urbei după emblema „Bazarul: La Nicu” (str. Ulise Boldescu, fosta stradă Emil Gârleanu, nr. 1). Căsătoria cu *Moritz Moscovici* (mai 1936) a dus la schimbarea numelui firmei în *Moscovici M. Leia*. În februarie 1938, adaugă comerțul cu „bumbace”. Firma a fost radiată la 9 ianuarie 1941, reînmatriculată la 28 aprilie 1945 și radiată la 15 octombrie 1947.³⁷ La aceeași adresă, în perioada 21 octombrie 1926-1931, și-a desfășurat activitatea comercianta *Elena I. Kohen*, al cărei magazin de manufactură și mărunțișuri purta sigla „La bucureșteanu”.³⁸ Vis-a-

²⁵ *Idem, Firme Individuale*, dos. nr. 3201/1936, ff. 1, 3.

²⁶ *Ibidem*, dos. nr. 2995/1935, nenumărat. În toamna anului 1939 se mută în București.

²⁷ *Ibidem*, dos. nr. 2716/1934, nenumărat.

²⁸ *Ibidem*, dos. nr. 2351/1933, ff. 1-4. Elek Tereza s-a născut la 22 octombrie 1904, în comuna Baranya.

²⁹ *Ibidem*, dos. nr. 2970/1935, nenumărat. Isăcescu Dumitru avea conducerea tehnică a atelierului.

³⁰ *Ibidem*, dos. nr. 1016/1931, ff. 1-2. Matilda Dismacsek s-a născut la 14 martie 1895, la Sebeș, Hunedoara.

³¹ Narcisa Maria Mitu, *Comercianți străini și „etnici români” în perioada interbelică. Studiu de caz: Strada Madona Dudu din Craiova*, în „Arhivele Olteniei”, Serie nouă, nr. 34, București, Editura Academiei Române, 2020, p. 168.

³² *Idem, Firme deținute de comercianți străini...*, p. 386.

³³ S.J.A.N. Dolj, *Fond Camera de Comerț și Industrie Craiova, Firme Individuale*, dos. nr. 3212/1936, f. 1.

³⁴ *Ibidem*, dos. nr. 2535 /1934, nenumărat.

³⁵ *Ibidem*, dos. nr. 868/1931, ff. 1-2. Weissman Anicuța s-a născut la 26 septembrie 1886, la Craiova.

³⁶ *Ibidem*, dos. nr. 1515/1931, ff. 1-4. Beck S. Matilda s-a născut la 26 aprilie 1879, la Calafat.

³⁷ Narcisa Maria Mitu, *Jews merchants in Craiova in the interwar period (I)*, p. 57.

³⁸ S.J.A.N. Dolj, *Fond Camera de Comerț și Industrie Craiova, Firme Individuale*, dos. nr. 1081/1931, f. 1. Elena I. Köhen s-a născut la 20 februarie 1884, la Craiova.

vis, la nr. 2, în perioada 11 iulie 1931-1939, *Ernestina Barad* administra magazinul său de „galanterie și mărunțișuri”. Prin căsătoria cu Iosif Moldovan, la 29 martie 1935, numele firmei se schimbă în *Ernestina Moldovan*.³⁹

Pe strada Unirii, nr. 31, funcționa magazinul „La Ghemul Roșu”, specializat pe articole de broderie și mărunțișuri ce aparținea domnișoarei *Deustch Sofia*. Aceasta și-a deschis afacerea la 29 octombrie 1928, în str. Lipscani, la nr. 3. Doi ani mai târziu adaugă comerțului său și pe acela de „modă” și mută sediul în str. Unirii, la nr. 56. În același an este declarată în stare de faliment, conform sentinței comerciale nr. 1899/1931.⁴⁰ Pe aceeași stradă, la nr. 76, *Lillu A. Leon Eva* desfășura un comerț de „galanterie, tricotaje și confecțiuni de gata”. Potrivit Grefei Tribunalului Dolj, Secția a III-a, aceasta avea firmă încă din 1924, pe când era necăsătorită, înregistrată pe numele de Eva Teldstein, „pentru comerțul de galanterie, parfumerie și manichiură”, cu emblema „Magazinul Eveline” și cu sediul tot pe aceeași arteră comercială, la nr. 21. Firma a fost radiată în ianuarie 1937.⁴¹

„Magazinul Trianon”, unde se exercita comerțul cu „manufactură, galanterie și hăinărie”, aparținând *Berthei S. Rothemberg*, avea sediul pe str. Lipscani, în clădirea cu nr. 10. Înmatriculată la 12 octombrie 1932, firma a fost radiată la 28 ianuarie 1941, proprietara fiind amenințată cu arestarea și închiderea magazinului. Firma a fost reînmatriculată la 18 ianuarie 1945, în baza Legii nr. 641/1944, fără emblemă, cu același comerț și pentru un scurt timp în Bld. Carol, la nr. 50, după care a revenit în imobilul din str. Lipscani până la radierea din 14 februarie 1949. În 1946, cu ocazia revizuirii, firma declara un capital de 5.000.000 de lei. În noiembrie 1947, proprietara își restrânge comerțul, continuând să exercite doar comerțul cu manufactură, pentru care avea doi angajați.⁴²

Berman M. Estera a fost proprietara magazinului de „mărunțișuri, tricotaje și pălării, tacâmuri, sticlărie și articole de menaj”, cunoscut urbei sub emblema „La puilul de urs”, din str. Alexandru Lahovary, nr. 4 (4 aprilie 1932-10 iulie 1934)⁴³. De asemenea, menționăm magazinul de mode „La Davidescu” al *Alexandrinei Iosef Wohleim* (str. Cuza Vodă, nr. 1), firmă deținută de la 5 februarie 1926 până la decesul acesteia în 1936.⁴⁴

Băcăniile, magazine de coloniale și mărunțișuri sau cu produse alimentare erau deținute de foarte multe comerciante. Au fost identificate băcăniile: *Mariei C. Pleșoianu* din str. Brestei, nr. 99 (11 martie 1936-30 august 1938)⁴⁵, *Mariei Munteanu* din str.

³⁹ *Ibidem*, dos. nr. 283/1931, ff. 1-4. Ernestina Barad s-a născut la 28 ianuarie 1905, la Craiova.

⁴⁰ Narcisa Maria Mitu, *Firme deținute de comercianți străini...*, p. 387.

⁴¹ *Ibidem*, p. 391.

⁴² *Idem*, *Scurt istoric al spațiilor comerciale din perioada interbelică. Strada Lipscani din Craiova în „Arhivele Olteniei”*, Serie Noua, nr. 33, București, Editura Academiei, 2019, pp. 107-108.

⁴³ S.J.A.N. Dolj, *Fond Camera de Comerț și Industrie Craiova, Firme Individuale*, dos. nr. 1967/1932, ff. 1-4. Berman M. Estera s-a născut la 15 mai 1894, la Huși.

⁴⁴ Narcisa Maria Mitu, *Comercianții străini din Craiova. Studiu de caz: firme individuale înregistrate la Camera de Comerț și Industrie Dolj (1931-1939) în „Arhivele Olteniei”*, Serie nouă, nr. 32, București, Editura Academiei Române, 2018, p. 81.

⁴⁵ S.J.A.N. Dolj, *Fond Camera de Comerț și Industrie Craiova, Firme Individuale*, dos. nr. 3138/1936, ff. 1, 3.

Târgului, nr. 186 (5 iulie 1932-15 iunie 1946)⁴⁶; *Mariei Popescu*, cunoscută după emblema „La Cămila”, din str. Severinului, nr. 17 (19 mai 1936-29 aprilie 1937). La 28 mai 1936 i se punea în vedere să nu mai vândă zahărul sub valoarea pieței și să înceteze această concurență neloială. De asemenea, a fost dată în judecată pentru motivul că făcuse afișe pentru reclamă fără a-și menționa numele.⁴⁷

Maria Pripici adaugă comerțului de băcănie, început la 13 septembrie 1928, și vânzarea lemnului de foc (1931-1940). Sediul era situat în str. Craiovița, la nr. 21. Firma și-a încetat activitatea la 5 ianuarie 1946.⁴⁸ Același domeniu de activitate era practicat la domiciliul său din str. Bucovăț, nr. 22, și de comercianta *Vava I. Maria*, care avea în plus și desfacerea produselor CAM. Spațiul comercial cu emblema „La Mimi” a funcționat în perioada 3 ianuarie 1935-18 martie 1948.⁴⁹

Am identificat, totodată, și băcăniile deținute de: *Georgescu I. Elisabeta* în str. Alexandru cel Bun, nr. 139 (24 septembrie 1934-10 iunie 1943)⁵⁰, *Purece V. Ana* în str. Doamnei, la nr. 80 (24 aprilie-10 august 1936)⁵¹, *Nicolcioiu Voica* – băcănie, mărunțiș și măcelărie – str. Amaradii, nr. 107 (25 octombrie 1934).⁵² Tot în str. Amaradia, nr. 129, a funcționat începând cu 1 ianuarie 1935 și „băcănia Amaradia” aparținând comerciantei *Rădeanu I. Elena* – băcănie, produse CAM, coloniale și mărunțișuri.⁵³ În ceea ce o privește pe comercianta *Bădilă Lucreția*, aceasta comercializa prin intermediul magazinului său „La Sivu”, din str. Bucovăț, nr. 129, o gamă variată de produse: băcănie, mărunțișuri, articole de vânatoare, gaz, sare, mălai și țărâțe (27 noiembrie 1934-30 decembrie 1937).⁵⁴ *Marinescu D. Ana* avea sediul principal înregistrat pe str. Madona Dudu, nr. 32 și o sucursală „La Dreptatea” unde comercializa produse de băcănie și mărunțișuri, înmatriculată pe str. Caracal, nr. 70 (1 noiembrie 1934-1 iulie 1940), pe care o conducea personal.⁵⁵ *Davidian Meribe* a deținut pentru trei ani, un magazin cu coloniale pe str. Bucovăț, la nr. 47 (17 aprilie 1935-10 octombrie 1938)⁵⁶ iar *Zinca Cherian (Kerian) Sima* deținea magazinul de coloniale din str. Cuza Vodă, nr. 160 (decembrie 1940-31 iulie 1946), comerț căruia, la 25 februarie 1944, îi adaugă și articole de băcănie.⁵⁷

În Piața Elca, nr. 1, *Bartfild H. Aneta* administra, din 8 octombrie 1927, un magazin de „coloniale, diferite mărunțișuri, manufactură”⁵⁸. Același comerț era practicat și

⁴⁶ *Ibidem*, dos. nr. 2088/1932, nenumărat.

⁴⁷ *Ibidem*, dos. nr. 3224/1936, ff. 1, 3, 10.

⁴⁸ *Ibidem*, dos. nr. 161/1931, ff. 1, 2, 6, 7.

⁴⁹ *Ibidem*, dos. nr. 2775/1935, nenumărat.

⁵⁰ *Ibidem*, dos. nr. 2699/1934, nenumărat. Activitatea a fost încheiată la 4 octombrie 1941.

⁵¹ *Ibidem*, dos. nr. 3189/1936, ff. 1, 5.

⁵² *Ibidem*, dos. nr. 2710/1934, nenumărat.

⁵³ *Ibidem*, dos. nr. 2738/1934, f. 1.

⁵⁴ *Ibidem*, dos. nr. 2753/1934, nenumărat.

⁵⁵ *Ibidem*, dos. nr. 2726/1934, nenumărat.

⁵⁶ Narcisa Maria Mitu, *Comercianții străini din Craiova. Studiu de caz: firme individuale...*, p. 87.

⁵⁷ S.J.A.N. Dolj, *Fond Camera de Comerț și Industrie Craiova, Firme Individuale*, dos. nr. 4781/1940, nenumărat. Prin căsătoria cu Kiroor (Grigore) Cherian (Kerian) a dobândit cetățenia armeană. După decesul acestuia (19 martie 1932), a solicitat redobândirea cetățeniei române.

⁵⁸ *Ibidem*, dos. nr. 1317/1931, ff. 1-3. Bartfild H. Aneta s-a născut la 2 decembrie 1897, la Craiova.

de *Hechter Berta* în spațiul comercial cu nr. 7 (anterior 6) în perioada: 17 iunie 1920-9 ianuarie 1941, 3 ianuarie 1945-20 octombrie 1948.⁵⁹

Henrietta Semo era proprietara magazinului de „mărunțiș en detail” – „La Dorobanțul”, situat pe str. Tache Ionescu, la nr. 65 (1 iunie 1931-9 ianuarie 1941). În urma căsătoriei cu Iancu I. Hasnaș, firma și-a schimbat denumirea, devenind firma individuală *Henrietta I. Hasnaș* cu emblema „La Dorobanțul fost Iosef Semo” (9 ianuarie 1933). La 6 martie 1937 sediul este mutat în str. Lahovari, nr. 6, iar în martie a adăugat noi produse: bumbacuri, manufactură, articole de mercurie și articole de fierărie. În decembrie 1940 a renunțat la articolele de fierărie, iar o lună mai târziu își înceta întreaga activitate.⁶⁰ *Marton Eliza* avea prăvălia „La Blănăria franceză” (str. Edgar Quinet, nr. 3) unde confecționa haine din blană și totodată exercita comerțul acestora (31 august 1931-23 februarie 1938), ulterior firma fiind trecută pe numele soțului ei.⁶¹ Pe strada Unirii, în zona cunoscută „La Pasaj”, în clădirea de la nr. 54, *Iacobsohn S. Sabina* comercializa haine de blană și pălării prin intermediul magazinului „Blănăria rusească la Sami” (2 august 1932-10 februarie 1935). Decesul acesteia l-a determinat pe fiul său, Aurel Iacobsohn, să solicite radierea firmei.⁶²

În domeniul alimentară, *Mach Victoria* deținea un magazin de fructe și mărunțișuri (deschis la 11 aprilie 1939 pe str. Cuza Vodă, nr. 34)⁶³; *Czacinsky Ana* avea un „bufet de mici gustări, fără băuturi spirtuoase” (13 ianuarie 1947-7 iunie 1948, str. Piața Elca, nr. 28)⁶⁴; *Ibelhach D. Iuliana* era proprietara magazinului de „mezeluri și brânzeturi” din imobilul cu nr. 35 din str. Buzești (26 ianuarie 1933-15 iunie 1946)⁶⁵; italianca *Tamburini Marieta* comercializa în Piața Marșeu (la nr. 63), mezeluri și coloniale (23 octombrie 1931-7 iunie 1946). Firma a fost radiată, titulara acuzând probleme de sănătate.⁶⁶ Un domeniu asemănător înregistrase și *Vilna Rudolf* în str. Severinului, nr. 58, activitate începută la 22 ianuarie 1924.⁶⁷ În str. Alexandru cel Bun, nr. 79, a fost înregistrată în Registrul Comerțului măcelăria *Evei Fr. Thaiss*, firmă ce a activat timp de un deceniu (1 februarie 1936-15 iunie 1946)⁶⁸. *Miertoiu Gh. Elena* deținea spațiul comercial „La româncă vrednică” din str. Frații Golești, nr. 156, unde avea un restaurant, dar comercializa și produse de măcelărie, păsări,

⁵⁹ Narcisa Maria Mitu, *Jews merchants in Craiova in the interwar period (II)*, în „Analele Universității din Craiova. Istorie”, Anul XXVI, nr. 1 (39), Craiova, Editura Universitaria, 2021, p. 72.

⁶⁰ S.J.A.N. Dolj, Fond Camera de Comerț și Industrie Craiova, *Firme Individuale*, dos. nr. 19/1931, ff. 1-15. Henrietta Semo s-a născut la 10 mai 1906, la București.

⁶¹ *Ibidem*, dos. nr. 666/1931, ff. 1-8. Marton Eliza s-a născut la 5 februarie 1903, în Oradea, Bihor.

⁶² Narcisa Maria Mitu, *Firme deținute de comercianți străini...*, p. 389.

⁶³ S.J.A.N. Dolj, Fond Camera de Comerț și Industrie Craiova, *Firme Individuale*, dos. nr. 4642/1939, f. 1. Mach Victoria s-a născut la 19 februarie 1900, la Craiova.

⁶⁴ *Ibidem*, dos. nr. 5462/1947, ff. 1-3. Czacinsky Ana s-a născut la 6 februarie 1890, în com. Chișinău, jud. Lăpușna.

⁶⁵ *Ibidem*, dos. nr. 2272/1933, ff. 1-5. Ibelhach D. Iuliana, menajeră, s-a născut la 4 august 1909, la Craiova.

⁶⁶ *Ibidem*, dos. nr. 1447/1931, nenumărat. Tamburini Marieta s-a născut la 14 februarie 1908, în com. Corcova, Mehedinți. Prin căsătorie a devenit supus italian.

⁶⁷ *Ibidem*, dos. nr. 1616/1931, ff. 1, 5. Vilna Rudolf s-a născut la 29 aprilie 1876, la Brașov.

⁶⁸ *Ibidem*, dos. nr. 3106/1936, ff. 1-3. Thaiss Fr. Eva, menajeră, s-a născut la 10 aprilie 1879, la Comnoșu Mare, Banat.

ouă, vite și zarzavaturi (2 octombrie 1940-1948). Prin căsătoria cu Anastasie Sopiș firma se va numi *Elena Sopiș*.⁶⁹

În domeniul esteticului au activat asociatele *Elisabeta Schüller* și *Constantina Purcaru*, proprietarele salonului de coafură și frizerie din str. Copertari, în imobilul cu nr. 1, salon care a fost deschis la 22 septembrie 1943.⁷⁰

Obiecte de papetărie și librărie (reviste, ziare, produse CAM) se comercializau prin intermediul firmelor individuale: *Rohat Maria*, în spațiul comercial din str. Calea Brestei, nr. 46, începând cu 27 aprilie 1936⁷¹; *Ionciovici Eventeia*, în str. Cuza Vodă, nr. 64, începând cu 20 aprilie 1936⁷²; *Urdăreanu St. Eugenia*, produse CAM și mărunțișuri, str. Unirii, nr. 163 (15 august 1935-21 februarie 1938)⁷³; *Rusu N. Aneta*, în Bld. Carol, nr. 21, începând cu data de 25 aprilie 1932. Șase ani mai târziu, la 12 august 1938, adaugă noi ramuri de comerț, obiecte de băcănie, coloniale, mărunțișuri, pe care le vindea într-o încăpere separată a aceluiași imobil, pentru care avea intrare separată. Începând cu 10 noiembrie 1941, renunță la o parte din ramurile specificate mai sus, rămânând numai cu debit special de tutun, ziare și reviste.⁷⁴ Pe Calea Severinului (nr. 14) se găsea librăria „La creionul de aur” ce aparținea *Mariei Gh. Fleiszman* (1 noiembrie 1932-20 mai 1949). Alături de produsele de librărie, mai comercializa „galanterie, mărunțișuri și produse CAM”. La 2 martie 1946 renunță la o parte dintre domeniile mai sus menționate, rămânând doar cu „librăria și mărunțișuri”. Prin schimbarea stării civile, înregistrată în 1938, numele firmei se va schimba în *Maria Gh. Fleiszman Păunescu*.⁷⁵ Pe str. Unirii, în spațiul comercial cu nr. 10, *Jöel Mathilda*, zisă *Thilda*, era proprietara librăriei „Librăria Școlarul”, din 1 octombrie 1937. Principalele produse care făceau obiectul comerțului erau: „librărie, papetărie, confecțiuni de hârtie și depozit de hârtie brută, precum și depozit de materiale grafice”.⁷⁶

În str. Copertari, în imobilul numerotat cu nr. 10, în perioada 1 octombrie 1937-8 iulie 1946, *Lechner Moise Mayer Rosa* deținea firma al cărei termen de identificare era emblema „A.B.C. Ziare”, având ca obiect de activitate: „comision de ziare și diferite tipărituri”. Începând cu 13 ianuarie 1945, documentele menționează existența unei biblioteci populare, pentru care administratoarea firmei a folosit emblema „Biblioteca populară A.B.C. Ziare”. La acea dată, firma înregistra un capital de 100.000 de lei care, într-un interval scurt de timp, se va ridica la suma de 500.000 de lei (martie 1946). La 31 martie 1946, firma, având ca obiect de activitate: „comerț de ziare, diferite tipărituri în comision, depozit de hârtie, articole de librărie, galanterie, mărunțișuri și editura unei

⁶⁹ *Ibidem*, dos. nr. 4762 /1940, nenumerotat.

⁷⁰ *Idem*, *Firme Sociale*, dos. nr. 718/1943, f. 1. Elisabeta Schüller s-a născut în localitatea Miercurea, jud. Sibiu, fiind româncă de etnie germană. A fost căsătorită cu Hagi Gheorghe (ff. 3, 18). Constantina Purcaru s-a născut la 17 septembrie 1919 în com. Calopăru, jud. Dolj (f. 6).

⁷¹ *Idem*, *Firme Individuale*, dos. nr. 3194/1936, f. 1. Rohat Maria s-a născut la 25 mai 1899, comuna Iași-Făgăraș.

⁷² *Ibidem*, dos. nr. 3184/1936, f. 1. Ionciovici Eventeia s-a născut la 19 mai 1901, în Palas, jud. Constanța, de naționalitate română.

⁷³ *Ibidem*, dos. nr. 2965/1935, nenumerotat.

⁷⁴ *Ibidem*, dos. nr. 2065/1932, nenumerotat.

⁷⁵ *Ibidem*, dos. nr. 2273/1933, ff. 1-27. Fleiszman Gh. Maria, menajeră, s-a născut la 1 iunie 1906, la Craiova.

⁷⁶ Narcisa Maria Mitu, *Firme deținute de comercianți străini...*, p. 383.

biblioteci populare cu denumirea bibliotecă populară ABC pe cont propriu en gros și en detail”, a radiat o parte din activitate, continuând cu comercializarea „articolelor de librărie, galanterie și mărunțișuri en detail”. La 8 decembrie 1945, în paralel cu activitatea de mai sus, dezvoltă un alt tip de activitate: „exploatarea concesiunii de hornărit în cuprinsul orașului Craiova”. Pentru efectuarea acesteia a angajat un funcționar (sobar) și a investit suma de 200.000 de lei.⁷⁷

Produse din piele și încălțăminte se vindeau prin intermediul magazinelor deținute de comercianții: *Ionescu Elena*, care avea înregistrat la Registrul Comerțului ca obiect de activitate: „pielărie, opincărie, biciușcărie și mărunțișuri și încălțăminte” (în str. Buzești, nr. 7). Aceasta și-a început activitatea comercială la 19 septembrie 1935 și era cunoscută urbei după emblema „La Taur”⁷⁸. *Cohn Betti* avea un atelier de pielărie unde prelucra și comercializa piele crudă de animale (piei de animale domestice și sălbatice), activitate desfășurată în perioada 20 mai 1930-9 ianuarie 1941, când firma a fost radiată (str. Abatorului, nr. 40). În 1931, își extindea activitatea adăugând și comerțul cu „piei lucrate”, pentru care a deschis un magazin în str. Lahovari, la nr. 42 (21 decembrie 1931-9 ianuarie 1941). Prin căsătoria cu Lupu Blum, la 6 martie 1937, firma și-a schimbat numele în *Betti Lupu Blum*.⁷⁹ *Krivopisc Olga* avea înregistrat ca obiect al comerțului său: „comerț de pielărie de miel și atelier de pielărie de miel”. A debutat în activitatea comercială la 5 iunie 1931, iar trei ani mai târziu, la 20 ianuarie 1934, și-a extins comerțul adăugând obiecte de „băcănie, mărunțișuri și galanterie”. În septembrie 1937, a înregistrat ca element de identificare al firmei, emblema „La Pincu”, dar și un nou domeniu de activitate: „comerțul cu păr de animale și tot felul de piei de animale”. În februarie 1938, împreună cu Herșcu Segal, constituie o asociație a cărei activitate comercială se desfășoară în str. Alexandru Lahovari, la nr. 67, unde cei doi continuă comerțul cu „pielărie brută și lucrată, păr de animale, piei de vânat, zdrențe și petecărie en gros și en detail”, ramură în care au investit un capital în valoare de 80.000 de lei. Câteva zile mai târziu, deschideau și o sucursală în str. Gen. Haralambie, la nr. 8. La 30 septembrie 1939 asociația a fost desființată, activitatea fiind continuată, în nume propriu, de Olga Krivopisc. În scurta perioadă în care și-au desfășurat activitatea comercială, cei doi proprietari s-au folosit de serviciile procuriștilor: Aron Bauch, Natan Basch și Pincu Krivopisc. Cu numai o zi înainte de a fi nevoită să-și închidă firma, proprietara își restrângea activitatea, rămânând să practice doar comerțul „de piei de diferite animale domestice și sălbatice”. Firma a fost radiată la 9 ianuarie 1941, în urma presiunii făcute împotriva comercianților evrei de către conducerea legionară a Camerei de Comerț.⁸⁰ Pe str. Lipscani (nr. 64), prin

⁷⁷ S.J.A.N. Dolj, *Fond Camera de Comerț și Industrie Craiova, Firme Individuale*, dos. nr. 3923/1937, ff. 1-57.

⁷⁸ *Ibidem*, dos. nr. 2991/1935, nenumărat.

⁷⁹ Narcisa Maria Mitu, *Jews merchants in Craiova in the interwar period* (I), p. 60.

⁸⁰ S.J.A.N. Dolj, *Fond Camera de Comerț și Industrie Craiova, Firme Individuale*, dos. nr. 663/1938, ff. 3, 13-15, 18, 20. Olga Krivopisc, născută Herșcovici, la Iași, la 1 ianuarie 1906, s-a căsătorit cu Pinkas Krivopisc în 1931; Herșcu Segal născut în 1894 în comuna Hârlău, România, la 21 iulie 1921 a cerut să i se recunoască cetățenia română pe baza Decretului Lege No. 2085 din 28 Mai 1919. I s-a acordat cetățenia la 3 mai 1938. Herșcu Segal s-a căsătorit în 1921 cu Regina I. Flacs. Firma se numea *Herșcu Segal & Olga Krivopisc, SINC*; vezi Narcisa Maria Mitu, *Jews merchants in Craiova in the interwar period* (II), p. 74. Pentru început, sediul este înregistrat în

intermediul magazinului „La vulpea roșie” aparținând *Fridei Goldstein*, se exercita comerțul cu: „manufactură și piei brute”. La debut (15 martie 1924) a exercitat comerțul „cu alimente și pielărie crudă”.⁸¹

În magazinele comerciantelor *Predoiaș St. Maria* (str. Lipscani, nr. 23)⁸² și *Predoiaș Angela* (str. Tache Ionescu, nr. 43), al cărei termen de identificare era emblema „La țărănul plugar” (27 iunie 1931-22 mai 1935)⁸³, se vindeau obiecte de fier; în cel al *Leiei-Etti Spiegel*, cunoscut după emblema „La arbori de brazi”, se găseau „articole de menaj și mobilă”.⁸⁴ Magazinul de instrumente muzicale „La karpa radio electrică” (str. Lipscani, nr. 5) aparținea profesoarei de pian *Krasmiansky M. Ghizela* (1 iulie 1932-6 aprilie 1935). Stabilindu-se în București, în 1935 a radiat firma.⁸⁵

Feingold Betty a preluat în mai 1934 magazinul de bijuterii și ceasuri înființat de soțul său, Feingold I., magazin deschis la 10 iunie 1892, înregistrat în str. Unirii, nr. 55, și la care titularul a fost nevoit să renunțe din motive de sănătate. La 15 iunie 1946 firma a fost radiată din oficiu.⁸⁶

Au fost și femei care au înregistrat pe numele lor firme având ca obiect de activitate meserii specifice bărbaților. *Constantinescu D. Rozica* a deținut atelierul de perii și bidinele „Fost Dumitru D. Constantinescu” în str. Horez, nr. 7 (16 martie 1935). Italianca *Candotty B. Margareta* conducea magazinul de arme și cuțite cu atelier de reparații și ascuțit arme și alte obiecte tăioase, cunoscut locuitorilor urbei după emblema intitulată sugestiv „La italianu”, str. Cuza Vodă (15 mai 1926-6 decembrie 1949).⁸⁷

Pe str. Unirii, la nr. 52 și-a desfășurat activitatea, începând cu 1 mai 1945, distileria asociaților *Mireille Missbach*, dr. *Missbach Costin Eduard*, *Stănoiu Nicolae* și *Niculescu Sima*, cunoscută sub numele „Mireille Missbach & Co.”, având emblema „Bryonia”. Obiectul de activitate înregistrat era „distilerie, prepararea și comercializarea de arome de fructe, esențe, uleiuri eterice, culori alimentare, cosmetice și chimice en gros și en detail”. Capitalul investit de cei patru asociați era de 1.500.000 de lei (670.000 de lei aparțineau lui Mireille Missbach, 330.000 de lei dr. Missbach Costin Eduard, 300.000 de lei – Stănoiu Nicolae și Niculescu Sima – 200.000 de lei). În anul 1946, Mireille Aime Olga Kenteschweller, fostă Missbach, și Ioan I. Sima Niculescu s-au retras din societate, aceasta continuând să funcționeze mai departe ca firma socială „Dr. Costin Misbach & Comp SINC”.⁸⁸

strada Matei Basarab, nr. 11. Patru ani mai târziu apare înregistrat în str. Lahovari, nr. 67 (65), după care își mută sediul în mai multe locații: în str. General Haralambie, nr. 8; în str. Doamnei, nr. 61, cu trecere prin str. Tabaci, nr. 28 (28 aprilie 1939-1 octombrie 1939), și în str. I.C. Brătianu, nr. 104 (1 octombrie 1939).

⁸¹ Narcisa Maria Mitu, *Scurt istoric al spațiilor comerciale...*, p. 115.

⁸² S.J.A.N. Dolj, *Fond Camera de Comerț și Industrie Craiova, Firme Individuale*, dos. nr. 2074/1932, nenumărat. A început să funcționeze la 24 iunie 1932.

⁸³ *Ibidem*, dos. nr. 145 bis/1931, ff. 1, 2.

⁸⁴ *Ibidem*, dos. nr. 3398/1936, f. 1. Spiegel Leia-Etti, menajeră, s-a născut la 4 septembrie 1889, la București. Magazinul a funcționat începând cu 17 octombrie 1936, pe str. Buzești, în imobilul situat la nr. 9.

⁸⁵ Narcisa Maria Mitu, *Scurt istoric al spațiilor comerciale...*, p. 106.

⁸⁶ *Idem*, *Firme deținute de comercianți străini...*, p. 391.

⁸⁷ *Idem*, *Comercianții străini din Craiova...*, p. 82.

⁸⁸ *Idem*, *Firme deținute de comercianți străini...*, p. 393. Mireille Aime Olga Missbach s-a născut în Franța la Pavillons Sousbois, la 14 noiembrie 1919, și deținea licență de farmacie; Costin Missbach Eduard s-a născut

Timpul liber era petrecut de orășeni în cafenelele, cofetăriile, cârciumile și cinematografele din oraș. Dintre acestea, unele erau conduse de femei. *Andreescu D. Maria*, era proprietara Cafenenelei „Elca” amplasată în Piața Elca, la nr. 6 (16 octombrie 1940-30 iulie 1949).⁸⁹ „Cofetăria Ilona” aparținea *Elenei Gh. Raiciu* (1932-19 septembrie 1945, Calea Severinului, nr. 3).⁹⁰ „Cinematograful de Lux” (str. Cuza Vodă, nr. 3), deschis la 1 august 1931, era deținut de *Maria Ghiorghiu*. Pe str. Horezu, nr. 3, locuitorii își petreceau timpul liber în cârciuma *Sofiei E. Elman* (3 martie 1932-9 ianuarie 1941, 10 aprilie 1945-2 octombrie 1947).⁹¹

2. Femeia comerciant tutore

Femeia devine comerciant tutore printr-o conjunctură nefavorabilă, ea fiind nevoită să continue activitatea comercială începută de soțul său, până la majoratul copilului/copiilor. În calitate de tutore al minorilor moștenitori am identificat câteva firme individuale, al căror obiect de activitate înregistrat era comerțul cu băuturi spirtoase cu amănuntul. Astfel, *Margareta M. Ionescu Diaconu*, de naționalitate germană, continua, începând cu 28 iulie 1925, comerțul început de soțul său în anul 1912. Emblemele care au identificat comerțul în perioada desfășurării activității comerciale au fost „La Principele Carol” și, ulterior, „La Cocor” (2 decembrie 1922). Sediul a fost înregistrat pentru început în str. Dimitrie A. Sturdza, nr. 32 (fostă str. Cazărmii) – (1912-1922) și apoi pe str. Unirii, nr. 143.⁹²

Popescu Gr. Maria, în calitate de tutore legal al moștenitorului Gr. Popescu, avea sediul pe str. Bucovăț, la nr. 83 și, ulterior, la nr. 96. Firma a debutat la 3 iunie 1936 și a funcționat timp de 14 ani, până la 7 ianuarie 1950, perioadă în care i-a avut angajați pe Ion S. Tacoii, căruia îi plătea o leafă în valoare de 500 de lei/lună, și, din noiembrie 1941, pe Nicolae Popescu, al cărui salariu era de 1.500 de lei/lună. La 31 martie 1948, firma înregistra un capital investit în valoare de 20.000 de lei.⁹³

3. Ca urmare a insolvenței (falimentului) soțului

Într-o astfel de situație s-a aflat *Gângioveanu N. Maria* care deschide la 15 aprilie 1936 o opincărie, în str. Buzești, nr. 7. Aceasta continuă activitatea comercială a soțului

---

la 10 august 1914 și era farmacist. Tatăl său era medicul Felix Missbach și mama sa, Constanța Kanteschuller, menajeră. Naționalitatea era română, fiind împământeniți. Stănoiu Nicolae și Niculescu Sima erau studenți la farmacie.

⁸⁹ S.J.A.N. Dolj, *Fond Camera de Comerț și Industrie Craiova, Firme Individuale*, dos. nr. 4771 / 1940, nenumărat.

⁹⁰ Narcisa Maria Mitu, *Entrepreneurs from Craiova in the interwar period (I)*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane „C.S. Nicolăescu-Plopșor”, XXII, București, Editura Academiei Române, 2022, p. 109.

⁹¹ S.J.A.N. Dolj, *Fond Camera de Comerț și Industrie Craiova, Firme Individuale*, dos. nr. 1912/1932, ff. 1-12. Elman E. Sofia, menajeră, s-a născut la 17 mai 1886, la Iași.

⁹² *Ibidem*, dos. nr. 168/1931, ff. 1-4. S-a născut la 11 ianuarie 1893 la Bairent, Germania. A dobândit cetățenia română prin căsătorie. Firma, înființată de soț în anul 1912, era înregistrată la Tribunalul Dolj sub numele de Marin Ionescu Diaconu și avea ca domeniu de activitate: băuturi spirtoase, coloniale și alte mărunțișuri.

⁹³ *Ibidem*, dos. nr. 3252/1936, ff. 1-3, 8, 11, 17, 20, 24.

său, Nicolae, care deținuse un magazin de opincărie în str. Magheru, nr. 40 (fosta str. Pasul Sahotor) și care în 1931 fusese declarat în stare de faliment.⁹⁴

O situație similară o întâlnim și în cazul lui *Ignatovici D. Caliopi*, proprietara croitoriei bărbățești „La Dobre” în perioada 2 octombrie 1929-1 iulie 1939, cu sediul în străzile: Sf. Dumitru (1929-1930), Știrbei Vodă, nr. 101 (1930-1933) și Unirii nr. 27 și 79 (1933-1939). Firma înscrisă de soțul său, Ignatovici Dobre, în anul 1912, la Tribunalul Dolj, și-a desfășurat activitatea comercială până în anul 1929 când a fost declarată, din oficiu, în stare de faliment pe motiv că avea foarte multe datorii la creditori. Croitoria cu emblema „Croitoria Progresul” (str. Sf. Dumitru, nr. 33 și str. Kogălniceanu, nr. 26) a fost trecută pe numele lui Caliopi, care a administrat-o până în anul 1939 când, făcând dovada achitării tuturor creditorilor înscriși la masa falimentului, la 7 mai a ridicat starea de faliment și l-a repus pe acesta în „capul afacerilor sale comerciale”, firmă care și-a încetat activitatea în februarie 1948.⁹⁵

4. După decesul soțului

Tănase Gh. Anastasia comercializa, la domiciliu, băuturi spirtoase cu amănuntul și obiecte de băcănie, comerț început de soțul său în 1918. Decesul acestuia, înregistrat în 1934, a dus la înregistrarea firmei pe numele soției, în imobilul situat pe str. Alexandru cel Bun, la nr. 100, activitate care va fi continuată aproximativ un an (19 decembrie 1934-16 iulie 1935).⁹⁶

Charlotta Kernweiss preia afacerea soțului său decedat, Cristian Frederich, activitate comercială începută de acesta la 1 octombrie 1921, în str. Buzești. Obiectul de activitate înregistrat era „restaurant și berărie” pentru care adoptă în septembrie 1930 emblema „La Fritz”, moment în care mută și sediul pe str. I.C. Brătianu, în localul cu nr. 5. Firma a fost radiată în septembrie 1937, la cererea Charlottei F. Cristian, soția defunctului, și înregistrată ulterior pe numele ei.⁹⁷

În zona centrală a orașului, pe str. Tache Ionescu, la nr. 3 (fostă Lipscani), și-a desfășurat activitatea „Magazinul Universal” administrat de firma socială *Dinulescu V. Petre & Vasile Georgescu*, asociație care se destramă în 1932, asociatul Dinulescu fiind cel care preia conducerea magazinului în nume propriu. Acesta avea un profil mixt: articole de menaj, tapițerie, manufactură. În incinta aceluiași imobil funcționa și fabrica de oglinzi, pentru care folosea emblema „Coroana”. Activitatea pe cont propriu a început la 13 iunie 1932 și s-a încheiat odată cu decesul titularului (9 septembrie 1941), comerțul fiind continuat de soția sa, *Maria*. La 10 martie 1941 își extinde comerțul adăugând noi produse: draperii, cuverturi, tacâmuri, vase, galerii de alamă, mușamale, linoleumuri, covoare, plușuri, pânzeturi, ceruite, globuri, răcitoare pentru vară, perdele, pergamenturi, piese auto, olărie grea, driluri, fețe de mese, lămpi de iluminat „Petromax”, precum și diferite cristale, necesare fabricii de oglinzi. În acest an, fabrica

⁹⁴ *Ibidem*, dos. nr. 3200/1936, ff. 1, 3, 7.

⁹⁵ *Ibidem*, dos. nr. 2079/1932, ff. 1-10, 14, 54-55, 59.

⁹⁶ *Ibidem*, dos. nr. 2820/1935, nenumărat.

⁹⁷ *Ibidem*, dos. nr. 303/1931, ff. 1-6. Cristian Frederich s-a născut la 10 iunie 1887, la București.

funcționa în str. Cuza Vodă, la nr. 134. Responsabil cu montajul lămpilor electrice era electricianul Marin Stănescu.⁹⁸

5. În calitate de moștenitoare

În cadrul firmei sociale „C. Gârleșteanu și Marocneanu S-sori”, înscrisă la Tribunal, în anul 1924, întâlnim, alături de Constantin Gârleșteanu, și pe asociatele Maria Pop, Lucia Maior Gaicu și Margareta Oromulu (acestea aveau autorizația soților: Colonel Gaicu, M. Pop și Mihail Oromolu). Firma se ocupa cu exploatarea carierei de piatră sub toate formele ei, de la Gura Văii, Mehedinți, și a fabricii de var și ciment cu sediul în Craiova (str. Unirii, nr. 162). Din 1927, firma se numește „Marocneanu S-sori” deoarece moștenitorii defunctului C. Gârleșteanu și-au vândut drepturile lor succesorilor defunctului Marocneanu, rămânând ca asociați Maria Pop, Lucia Colonel Gaicu, Margareta Oromulu, Colonel D. Gaicu, M. Oromulu.⁹⁹ În octombrie 1938, firma nu era radiată.¹⁰⁰

Pe str. Libertății, firma socială Iritz Bertha SINC avea sediul în imobilul de la nr. 6. Emblemele înregistrate au fost „Iritz-Succesor” sau „Iritz Succesorii din Craiova”. Atelierul mecanic și lăcătușerie pe care îl administrau asociații: Cohn Emilia, Iritz Bertha, Klein Hana, Iritz Herman, Iritz Sami, Iritz Rosa (Craiova), Iritz Sigmund (București) și Iritz Elena (Orșova), și-a desfășurat activitatea în perioada 15 ianuarie 1927-12 septembrie 1936.¹⁰¹

Ana Dumitru Popescu, moștenitoarea defunctului Dumitru Popescu, continuă comerțul cu băuturi spirtoase și mărunțișuri al acestuia, început la 30 mai 1913. Firma înregistrată pe numele Anei a avut o activitate de 15 ani (1931-19 februarie 1946), având sediul înregistrat pe str. Târgului (nr. 100 și, ulterior, 184).¹⁰²

⁹⁸ *Ibidem*, dos. nr. 2058/1932, nenumerotat.

⁹⁹ „M.O.”, nr. 233/20 oct. 1927, pp. 14.006-14.007.

¹⁰⁰ S.J.A.N. Dolj, Fond Camera de Comerț și Industrie Craiova, *Firme Sociale*, dos. nr. 60/1931, ff. 3-4.

¹⁰¹ *Idem*, *Firme Individuale*, dos. nr. 2047/1932, ff. 1-8. Iritz Bertha, menajeră, s-a născut la 3 august 1909, la Craiova.

¹⁰² *Ibidem*, dos. nr. 654/1931, ff. 1-3.

6. Soții numiți procuriști

În anumite situații, femeile înființau firme pe numele lor, dar de bunul mers al afacerii se ocupau, pe bază de procură, soțul sau, în anumite situații, copilul, aceștia fiind și cei care executau activitatea respectivă. În această situație întâlnim comerciantele: *Schargel H. Suzana*, proprietara magazinului „La pielea anglo-americană” (str. Alexandru Lahovary, nr. 36) în cadrul căruia se comercializau obiecte din piele și încălțăminte (7 noiembrie 1928-26 iulie 1934), firma fiind condusă de soțul acesteia, *Herman Schargel*¹⁰³; *Baum Margareta*, proprietara salonului de frizerie și coafură „La Arpad”, înființat la 12 noiembrie 1934, de care se ocupa soțul său, ungurul *Arpad Haim* (str. Alexandru Lahovary, nr. 120)¹⁰⁴; *Vincler Perla*, deținătoarea atelierului de tinichigerie de pe aceeași stradă, la nr. 134, condus de soțul său, *Herș* (1 noiembrie 1934-15 iunie 1946)¹⁰⁵; *Klementina L. Horvath*, posesoarea atelierului „de fierărie și lemnărie” din str. Logofăt Tăutu, nr. 18 (ulterior 16) ce și-a desfășurat activitatea timp de 15 ani (20 noiembrie 1930-16 august 1945). La 4 august 1945 atelierul a fost înscris pe numele soțului său, *Horvath Laios*.¹⁰⁶ În spațiul comercial din str. Cuza Vodă nr. 47, se găsea atelierul de reparații mecanice și electrice automobile înregistrat de *Elena Herzog*, al cărui element de identificare era emblema „La Herzog-Delco-Romi” (19 iunie 1931-15 decembrie 1942).¹⁰⁷

Pe str. Unirii, în clădirea situată la nr. 23, *Margareta E. Csap* era proprietara ceasornicăriei „La Csap”. Domeniul de activitate înregistrat era: „ceasornicărie, bijuterie și optică” (27 octombrie 1931-22 februarie 1946). Firma, administrată de soț (1931-1943), a fost radiată din oficiu. Printre motivele radierii apărea și acela că firma își pierduse capitalul.¹⁰⁸

În imobilul cu nr. 10 din str. Sf. Dumitru, era înregistrat în 31 august 1931, biroul de agentură, comision pe cont propriu și consignație „Victoria”, aparținând *Esterei Ordnung*, condus de către soțul său, *Isac Ordnung*.¹⁰⁹

Magazinul „La ruleta” (str. Unirii, nr. 53), ce aparținuse lui *Haim Salom* a fost înregistrat pe numele soției, *Salom Haim Constanța*, pe 15 iunie 1932, având-ul ca administrator pe soțul său. Acesta deținea puteri depline în conducerea comerțului, redus la „mărunțișuri și galanterie”. După 18 ani de activitate, la 10 ianuarie 1941, proprietara a fost forțată să își încheie comerțul. Firma a fost reînmatriculată la 5 iunie

¹⁰³ *Ibidem*, dos. nr. 2178/1932, ff. 1-7. Schargel H. Suzana s-a născut la 10 martie 1887, în Oltenița.

¹⁰⁴ *Ibidem*, dos. nr. 2741/1934, ff. 1, 2.

¹⁰⁵ *Ibidem*, dos. nr. 2739/1934, ff. 1, 3.

¹⁰⁶ *Ibidem*, dos. nr. 1236/1931, ff. 1-3. Klementina L. Horvath s-a născut la 19 august 1888, în jud. Caraș.

¹⁰⁷ *Ibidem*, dos. nr. 72/1931, nenumărat. Herzog Elena s-a născut la 9 martie 1904, la București, și, până în momentul înființării firmei sale, a lucrat ca practicanță comercială în atelierul de reparații tehnice și electrice P. Constantinescu din str. Smârdan, nr. 3. Începând cu 2 octombrie 1937, numele firmei se schimbă în *Elena N.L. Dobrescu*, ca urmare a căsătoriei Elenei Herzog cu *Nicolae Luca Dobrescu*.

¹⁰⁸ *Ibidem*, dos. nr. 1757/1931, ff. 1-4.

¹⁰⁹ *Ibidem*, dos. nr. 664/1931, ff. 1-6. Estera Ordnung, menajeră, s-a născut la 26 aprilie 1891. Isac Ordnung, care deținuse anterior firmă, a fost declarat în stare de faliment, iar la înmatricularea firmei pe numele soției s-a prevăzut ca obiect de activitate: agentura și comision. Camera de Comerț a refuzat inițial înmatricularea firmei, dar a acceptat în august 1931.

1946 și radiată în martie 1949, în conformitate cu aprobarea Ministerului Comerțului nr. 3031 din 4 martie 1949. Cu ocazia revizuirii din 1946, Constanța Salom declara că avea investit un capital de 8.000.000 de lei.¹¹⁰

Magazinul „Energia”, unde se găseau materiale și instalații electrotehnic-sanitare, de pe str. Buzzești, nr. 26, aparținea evreiceii *Haufbauer Hedwiga*. Afacerea a fost condusă tot timpul, din 1 ianuarie 1933 până la 1 aprilie 1941, de către fiul său, inginerul *Haufbauer Raimond*.¹¹¹

Firma socială *Fani Goldfarb & Rebeca Panijel*, înregistrată pe strada I.C. Brătianu, și-a desfășurat activitatea pentru numai doi ani (20 iunie 1935-30 martie 1937). Domeniul de activitate ales a fost: „agentură și comision de textile în general”, pentru care foloseau emblema „Recordul” și avea un capital de 30.000 de lei. Pentru administrarea activității, cele două asociate i-au numit ca procuriști pe soții lor: *Goldfarb Iancu* și *Panijel I. Așer*, încă de la deschidere.¹¹²

În perioada antebelică, dar mai ales în cea interbelică, femeia duce o luptă continuă pentru emancipare, ea reușind să se impună în numeroase domenii profesionale, unele dintre acestea fiind rezervate anterior bărbaților. Multe dintre ele au fost antrenate și în activitatea comercială, după cum o dovedesc firmele menționate mai sus. De asemenea, documentele de arhivă, pe baza cărora am realizat acest material, dovedesc o implicare a acestora atât în ramuri comerciale care le reprezentau (modă, croitorie, frumusețe etc.), cât și în domenii specifice bărbaților (atelieri, depozite, cărciumi, comerț cu electronice). Se constată totodată, o creștere a nivelului de pregătire profesională a acestora. Soluționarea unor probleme care îngreădeau libertatea femeii, cum a fost suprimarea aservirii femeii măritate, înlăturarea incapacității sale de a sta în justiție și de a contracta sau de a face comerț, le va permite acestora să se implice în tot felul de activități.

Pentru zona Olteniei, Craiova a reprezentat unul dintre cele mai importante centre urbane, a cărei evoluție economică poate fi considerată un model pentru această parte a țării, viața locuitorilor acestui oraș fiind influențată, în mod deosebit, de dezvoltarea economică a industriei, comerțului, serviciilor și a transportului. Magazinele, de cele mai felurite profiluri, se găseau în special pe principalele artere ale orașului, dar apar înregistrate și în zonele mediană și periferică. Multe dintre acestea funcționau în spații închiriate. Se constată o preocupare permanentă cu privire la aspectul magazinelor, vitrinele devenind tot mai atrăgătoare, cuprinzând mărfuri felurite și din toate domeniile: alimentară, manufactură, coloniale, galanterii, mărunțișuri, băuturi spirtoase etc.

¹¹⁰ Narcisa Maria Mitu, *Firme deținute de comercianți străini...*, pp. 390-391.

¹¹¹ S.J.A.N. Dolj, *Fond Camera de Comerț și Industrie Craiova, Firmă Individuale*, dos. nr. 2214/1932, ff. 1-4. *Haufbauer Hedwiga*, menajeră, s-a născut la 21 martie 1873, la Blaj.

¹¹² *Idem, Firmă Sociale*, dos. nr. 557/1935, ff. 1-2.

Lavinia DUMITRAȘCU

PERSONALITĂȚI NAȚIONALE/INTERNAȚIONALE FOȘTI ELEVI AI LICEULUI „MIRCEA CEL BĂTRÂN” DIN CONSTANȚA

NATIONAL AND INTERNATIONAL FIGURES FORMER STUDENTS OF THE “MIRCEA CEL BĂTRAN” HIGH SCHOOL IN CONSTANȚA

Abstract: Romanian teachings say that education is achieved through “the seven years at home”. It then continues in middle school and in high school, following which, the youngster eventually chooses their path in life. This is how “Mircea cel Bătrân” High School in Constanța contributed to the formation of many figures of great renown. Without falsely assuming to have made grand biographical discoveries, this article focuses on six national and international figures, all graduates of the aforementioned institution in Constanța: the actor Hamdi Cerchez, the economist and statistician Nicolae Georgescu-Roegen, the director and screenwriter Stere Gulea, the sculptor Ion Jalea, the writer Corneliu Leu and pediatric surgeon Alexandru Pesamosca, to their remembrance.

Vorba românească spune că educația se face în „cei șapte ani de acasă”. Continuă, apoi, în școală, iar la liceu, copilul își alege drumul în viață.

În Dobrogea, liceul cel mai important a fost, și este, Liceul, astăzi Colegiul „Mircea cel Bătrân”. Înființat după revenirea Dobrogei la Țară, în 1896, acesta devine cunoscut repede prin valoarea învățământului, a profesorilor și a elevilor săi. A fost un centru important al culturii orașului, grație cadrelor didactice, personalități culturale nu doar de nivel regional, ci și național și internațional. Aici, în 1915, directorul N.T. Negulescu, emerit profesor de fizică și chimie, înființează și Cohorta de cercetași din oraș. Elevi, absolvenți și profesori cercetași au luptat în Primul Război Mondial.

De-a lungul timpului, elevii liceului s-au remarcat la nivel național și internațional, mai ales în domeniul matematicii, fizicii, informaticii, având, azi, în palmares și premii NASA. Mulți dintre absolvenți au devenit nume de referință în diferite domenii.

Dintre numeroșii foști elevi ai Liceului „Mircea cel Bătrân” din Constanța, adevărată pepinieră de valori, ale căror nume sunt recunoscute pe plan național/internațional, mă opresc doar la cinci dintre ele. Prezentarea lor nu aduce, neapărat, ceva nou. Doar spre aducere aminte și spre a se vedea că și liceele din provincie „nasc” nume de care România este mândră în lume.

HAMDI CERCHEZ. Turc sau tătar, născut în 1941, la Brăila. A copilărit la Hârșova. Acesta declara într-un fragment din biografia sa:

[...] copilăream, pe vremea aceea, la Hârșova, coborâre benefică de undeva din albastrul pur al cerului, eram toți deopotrivă.

Cerchez A. Hamdi a absolvit Liceul „Mircea cel Bătrân” în 1957 și, apoi, Institutul de Artă Teatrală și Cinematografică „I.L. Caragiale” București. Și-a făcut debutul la teatrul din Pitești, în *Vlaicu Vodă*. A fost actor al Teatrului Național Craiova (1964-1965); Teatrul

de Stat Constanța (1965-1966) – *Henric al IV-lea* – Luigi Pirandello, *Don Juan* – Molière, *Azilul de noapte* – Maxim Gorki, *Nu va fi onorabilă* – Horia Lovinescu, *Geamandura* – Tudor Mușatescu etc. Este angajat, apoi, la Teatrul Tineretului din Piatra Neamț (1979-1980) – *Omul bun din Seciuana și Noaptea încurcăturilor*, Teatrul Davila din Pitești (1970-1979) – *Topaze* și *Domnul Pușchilă și sluga sa Matti*, Teatrul Ion Vasilescu (1979-1986), Teatrul Tănase (1986-1990). După 1990, a fost angajat al teatrului particular condus de actrița Dorina Lazăr. Scenei teatrului i se adaugă numeroase apariții pe ecranele televiziunii. Între filmele în care a jucat, amintim: *Titanic Vals*, *Răscoala*, *Drum în penumbră*, *Păcală*, *Orașul văzut de sus*, *Tănase Scatiu*, *Nea Mărin miliardar*, *Un petec de cer* (1984), *Punct... și de la capăt*, *Sunt liber* etc. Actor, deopotrivă, de comedie și dramă, Hamdi Cerchez a fost membru al Asociației Oamenilor de Artă din Instituțiile teatrale și muzicale.

A decedat, la Istanbul, în 1994. Este înmormântat în cimitirul musulman din Constanța.¹

NICOLAE GEORGESCU-ROEGEN s-a născut, în 1906, la Constanța, într-o familie modestă, tatăl fiind ofițer militar, iar mama profesoară de croitorie la o școală de fete. Orfan la numai opt ani, a urmat Școala nr. 1 din Constanța și, după o pregătire asiduă, excelând la matematică, a fost admis cu bursă la Liceul „Mănăstirea Dealu”. Din cauza începerii războiului și a morții tatălui său, se mută cu mama sa la București. După terminarea conflagrației, se întoarce în orașul natal unde-și continuă studiile la Liceul „Mircea cel Bătrân”, pe care îl absolvă în anul 1923, sesiunea septembrie – particulari. Aici își adaugă anagrama numelui său, Roegen.

A fost profesor la Găești, la Mănăstirea Dealu, la Liceul „Mircea cel Bătrân” din Constanța, la Școala de Statistică din cadrul Universității din București. Între 1927-1928, tânărul absolvent de facultate Nicolae Georgescu va predă la Liceul „Mircea cel Bătrân”, deși figurează între profesorii liceului până în 1932, deoarece, în această perioadă, are concediu de studii la Paris, își ia doctoratul la Sorbona (1930) și urmează, timp de doi ani, o școală postdoctorală la University College din Londra.

Reîntors la studii, face cercetări de economie românească și statistică matematică, iar, în 1930, publică prima sa carte, *Statistică matematică*. Este contactat de Fundația Rockefeller, care-i oferă o bursă la Harvard, dar Nicolae Georgescu este nevoit să-și amâne plecarea din cauza bolii mamei sale. În toamna lui 1934, pleacă în S.U.A., unde-l întâlnește pe Joseph Schumpeter, pe care-l va avea drept model. Treptat, acesta a devenit, așa cum declara, „un economist, și, cred eu, unicul economist cu adevărat schumpeterian”. Într-adevăr, cunoștințele sale în acest domeniu, consolidate în

centrele intelectuale cele mai selecte din lume, alături de stăpânirea în profunzime a tehnicilor matematice și statistice avansate și folosirea lor cu multă îndemânare, au făcut din Georgescu-Roegen un reprezentant de avangardă profesională, un desăvârșit novator și un pionier în economia matematică.

¹ Ion Faiter, *Monografia Liceului „Mircea cel Bătrân” Constanța*, Constanța, Editura Muntenia, 2004, pp. 226-227, 434; „Karadeniz”, I, nr. 1, 1990, p. 4; Jean Badea, *Hamdi Cerchez*, în „România liberă”, 15 noiembrie 2002; <https://comentator.ro/arta/3183-unicul-hamdi-cerchez-care-ar-fi-trebuia-sa-l-joace-pe-cadru>

Deși în plină ascensiune pe plan mondial, acesta alege să se întoarcă în țară, în 1937. În calitate de director adjunct al Institutului Central de Statistică, a organizat statistica economică, financiară și a operațiilor de comerț exterior și a celor valutare. De asemenea, a fost profesor de statistică la Universitatea București. Împreună cu un grup de valori ale României, a realizat studii la nou înființatul Institut de Conjunctură, a colaborat la realizarea Enciclopediei României, și a inițiat dezbateri științifice într-un moment în care cercetarea economică în țară se afla într-o stare incipientă.

Evenimentele istorice, însă, aveau să-i schimbe viața. A făcut parte, ca statistician, din delegația la Arbitrajul de la Viena, condusă de Mihai Manoilescu și, odată cu venirea la putere a legionarilor, a fost înlocuit de la conducerea Direcției de Import-Export a Ministerului Economiei Naționale. După reprimarea rebeliunii legionare, a fost repus în funcție. În această calitate, economistul a participat la negocierile cu delegația germană în vederea încheierii acordului comercial. În 1944, a fost numit secretar general al Comisiei de Armistițiu, considerată de acesta cea mai dificilă misiune din cariera sa.

Este unul dintre fondatorii Academiei Române de Științe și Arte.

Venirea comuniștilor la putere l-a adus pe lista lor neagră, impunându-i „izolare totală, inclusiv interzicerea publicării lucrărilor sale”. În aceste condiții, în 1948, a fost nevoit să devină emigrant politic în S.U.A.:

Eu și relativ puțini alții nu am fugit din țară pentru ca să rămân afară – ubi bene ubi patria –, ci ca să mă alături celor care, fiind idioți ca mine, credeau că pot contribui la operația prin care americanii vor forța pe moscoviți să lase în pace România.

În primul an, a predat la Harvard și, apoi, la Universitatea Vanderbilt, unde a activat până la pensionare, în 1976. S-a impus imediat în lumea științifică și academică americană, prin conținutul articolelor publicate (cca 250) și prin soluțiile matematice descoperite. Valoarea sa a fost recunoscută în toată lumea și datorită faptului că el cunoștea de la fața locului realitățile din țările cu economie predominant agrară și pentru că avea cunoștințe multidisciplinare, ceea ce-i oferea avantajul unei abordări nu doar strict specializate, ci și de sinteză.

Nicolae Georgescu-Roegen este fondatorul teoriei bioeconomice. Opera sa de căpătâi este *The Entropy Law and the Economic Process* (1971). Doctor al Universității din Sorbona, profesor emerit al Universității Vanderbilt, doctor honoris causa al Universității din Strasbourg (1980), University Of The South (1980), deținătorul Premiului Earl Sutherland pentru realizări în cercetare (1976), a fost membru al Academiei Române și al mai multor academii, societăți de profil din S.U.A. și din alte țări.

Un mare economist al lumii, Philip Mirowski îl considera egal din punct de vedere al erudiției, în domeniul său, cu Marx, Edgeworth și chiar Schumpeter, pe care, însă, îi depășește prin „dezinvoltura cu care stăpânește literatura din domeniul matematicii și fizicii, precum și prin engleza lui perfectă”. P.A. Samuelson, laureat al Premiului Nobel și continuator al lucrărilor sale, îl numea „economistul economiștilor”.

Indiferent unde l-au purtat pașii, acesta mărturisea că „iubesc adânc neamul în mijlocul căruia m-am născut și am trăit prima jumătate din viață și că îl voi iubi tot la fel până la ultima mea suflare”. A decedat, în 1994, în Nashville, Tennessee. Familia i-a

îndeplinit dorința, aducându-i cenușa în „solul țării de origine, *între ai săi*”. Numele său a rămas înscris nu doar în sufletele mirciștilor, ci a fost dat și unui laborator.²

STERE GULEA s-a născut în 1943, în comuna Mihail Kogălniceanu, județul Constanța. Familia sa a venit, în 1940, din Cadrilater, și aici, mai demult, din nordul Greciei. Bunicul său, fruntaș al românismului a fost ucis, în 1904, de naționaliști greci.

Între 1952-1956, tatăl său, considerat chiabur, a fost arestat. În timpul Liceului „Mircea cel Bătrân”, pentru a se întreține, a lucrat pe un șantier de construcții. A vrut să devină profesor și a urmat Institutul Pedagogic Constanța, secția Filologie (1964). După terminarea institutului, a predat limba română în satul Vultur, din județul Constanța și, atras de cinematografie, a absolvit Institutul de Artă Teatrală și Cinematografică „I.L. Caragiale” București, Secția Regie, Teatrologie-Filmologie (1970). După terminarea facultății, a lucrat ca redactor la Studioul Cinematografic București.

Stere Gulea a debutat, în 1970, cu filmul de lung metraj *Iarba verde de acasă*. În acest film se regăsesc personaje din copilăria sa și regizorul a ținut ca premiera filmului să se facă în comuna natală. În 1983, regizează *Ochi de urs și Castelul din Carpați*. Este laureat al Festivalul Tineretului de la Costinești, cu *Moromeții* (1988) și al festivalurilor de film de la San Remo și Sanlaren (Portugalia).

După 1989, s-a remarcat ca militant politic, fiind unul dintre participanții la mișcare socială „Piața Universității”. Aceasta explică și filmele *Piața Universității*, *Starea de fapt* și *Vulpe vânător*. Este membru fondator al Partidului Alianței Civice și Uniunea Cineaștilor din România (UCIN).

A obținut numeroase premii: UCIN „Opera Prima” (1972, 1974), Premiul Juriului de selecție Cannes de la Jeunesse (1972), Premiul II la Lublin (1978), Premiul Juriului de selecție de la Trens (1983); Premiul pentru cel mai bun actor la Santarém – Portugalia (1984), Premiul UCIN pentru cel mai bun documentar (1991) și alte premii, la Costinești și San Remo (1988), Berlin (1994), San Marino și Geneva (1996), Batumi și ProVictoria pentru scenariu și interpretare feminină (1997).

A fost profesor universitar (1990) și decan (1990-1995) al Facultății de Film și Televiziune – Academia de Teatru și Film București, din 2001, la U.N.A.T.C. și președinte interimar al Televiziunii Române (1996-1998).

În 2000, i-a fost conferit Ordinul Național „Steaua României” în grad de comandor „pentru realizări artistice remarcabile și pentru promovarea culturii”³.

² Ion Faiter, *op. cit.*, pp. 136-137, 402, 419; *Idem*, *Oxigen pentru alfabet. Eseuri, Consemnări, Profiluri, Dialoguri, Studii*, Constanța, Editura Dada, 2002, pp. 61-62; https://enciclopediaromaniei.ro/wiki/Nicolae_Georgescu-Roegen; <https://www.descopera.ro/istorie/17159401-nicholas-georgescu-roegen-romanul-ce-a-influentat-masiv-domeniul-economiei-dar-nu-a-primit-niciodata-premiul-nobel-era-considerat-un-om-ce-traieste-in-viitor>; <https://www.revistadestatistica.ro/supliment/wp-content/uploads/2018/07/special-roegen.pdf>; <https://www.ziaruldevrancea.ro/special/educatie/astazi-despre-marele-economist-roman-care-a-stralucit-in-america-nicholas-georgescu-roegen>

³ Ion Faiter, *Monografia Liceului...*, pp. 251-252; Șerban N. Ionescu, *Dicționarul panoramic al personalităților din România secolul XX. 500 – de nume*, București, Editura Victor Frunză, 2008; *Who's Who în România*, București, Pegasus Press, 2002, p. 278; Dana Tănase, *În școală, Stere Gulea era poreclit „Tocilarul”, dar mergea și cu oile la păscut!*, în „Observator de Constanța”, I, nr. 2, 7 octombrie 1997; <https://www.wikiwand.com/ro/>

ION JALEA (18 mai 1887, Casimcea, jud. Tulcea-7 noiembrie 1983, București) provine dintr-o familie de ardeleni. După școala generală făcută la Ciocârlia de Jos, județul Constanța, Ion Jalea urmează Gimnaziul „Mircea cel Bătrân” – promoția 1914 – și, încă de acum, este atras de sculptură, iar Dimitrie Hârlescu este cel care-i dă primele lecții. Obținând o bursă a municipalității, urmează Școala de Arte și Meserii, pe care o termină în 1907. O perioadă, rămâne pedagog și, apoi, își continuă studiile la Școala Superioară de Arte și Meserii din București. A fost, un scurt timp, pedagog al acestei școli, după care urmează Academia de Arte Frumoase, unde-l are profesor și pe D. Paciurea. A lucrat în atelierul lui Auguste Rodin. Prima expunere a lucrărilor sale o are, în 1914, în *Expoziția artiștilor plastici în viață și Tinerimea artistică*.

A insistat să participe la luptele din Primul Război Mondial, unde, în august 1917, este rănit, la Mărășești, „de un obuz de la Nemți”, pierzându-și mâna stângă. În memoria colegilor săi, cercetașii elevi, absolvenți și profesori de la Liceul „Mircea cel Bătrân” din Constanța, acesta realizează o placă de bronz, care veghează și azi holul Colegiului, spre amintire.⁴ A fost decorat cu Ordinul cu spade „Coroana României”, în grad de Cavaler cu panglică de „Virtute Militară” și „Crucea de război”, decorație militară a Franței.

După terminarea războiului, Ion Jalea își continuă studiile la Academia Julian. Debutază, în 1922, la Salonul de Toamnă din Paris al Cercului „L’amour de l’art” – al cărui membru devine – cu grupul statuar *Hercule doborând Centaurul*. În 1923, se întoarce în țară și, peste trei ani, într-o expoziție personală, expune *Arcaș odihnindu-se, Centaurul frângând arcul, Femeile cu harpa, Bacante, Minerva*. În 1928, este răsplătit cu Marele Premiu la Salonul Oficial. Tematica abordată își are originile în basmele românești – Sfarmă Piatră, Strâmbă Lemne, eroi legendari – Dragoș Vodă –, eroi mitologici – Prometeu, Hercule, Centaurul, Lucifer. Își continuă studiile la Paris.

Implicat în mișcarea culturală constănțeană, Ion Jalea face parte, ca invitat, din juriul de premiere a Premiilor cultural-literar și de poezie „Ioan N. Roman”⁵, ilustrând, cu reproducerile sale, revista „Analele Dobrogei”.

Din 1933, devine profesor la Academia de Arte Frumoase. Continuă să sculpteze,

Stere_Gulea; <https://www.observatorcultural.ro/articol/am-ramas-in-continuare-atasat-din-pacate-unui-cinematograf-elitist-interviu-cu-stere-gulea/>; <https://www.ziuaconstanta.ro/stiri/cultura/stere-gulea-regizorul-dobrogean-recunoscut-la-nivel-international-la-ceas-aniversar-754146.html>; https://ro.wikipedia.org/wiki/Stere_Gulea

⁴ Despre acest subiect, vezi Lavinia Dumitrașcu, *Cercetași elevi, absolvenți și profesori ai Liceului „Mircea cel Bătrân” din Constanța. Și ei sunt eroi ai Războiului de Reîntregire*, în „Dobrogea în contextul Primului Război Mondial”, București, Editura Top Form, 2017, pp. 227-236; Lavinia Dumitrașcu, *Liceul „Mircea cel Bătrân” din Constanța și „mirciștii” în perioada Primului Război Mondial*, în „Dobrogea și Marea Unire la Centenar”, articole susținute în cadrul Sesiunii Naționale de Comunicări științifice „Dobrogea și Marea Unire la Centenar”, 27-29 aprilie 2018, Tulcea, Editura Tipo Moldova, Iași, 2018, pp. 53-68.

⁵ Despre acest subiect, vezi și Lavinia Dumitrașcu, *Nicolae Iorga: „Dobrogea îi va fi pe veci recunoscătoare” lui I.N. Roman. Premiile „Ioan N. Roman”*, în Sorin Marcel Colesniuc, Gabriel Mircea Talmațchi, Lavinia Dacia Dumitrașcu, Cristina Talmațchi (coordonatori), *Porți deschise către civilizații. Tomis-Constanța MMXXI*, Comunicări științifice susținute în cadrul simpozionului „Porți deschise către civilizații. Tomis-Constanța MMXXI”, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2021, pp. 465-479.

cu o mână, basoreliefuri, statui, portrete, medalioane, precum: *Victoria, Pacea, 1907, Țărâna, Spiru Haret, Mircea cel Bătrân*, monumente ale soldaților căzuți pentru apărarea țării, *Monumentul soldaților francezi*, statuia *România și Povestea neamului* – expusă la New York etc.

Ion Jalea a expus în toată lumea: Paris, Rotterdam, Hagapat, Zürich, Bratislava, Budapesta, Moscova, Helsinki, Leningrad, Budapesta, Bratislava, Minsk, Praga, Atena, Berlin, Belgrad, Istanbul, Damasc, Alexandria, Cairo, Pekin, Phenian, Ulan Bator, Torino, precum și la expoziții internaționale: Barcelona, Paris, New York, Bienala de la Veneția, Berlin, Anvers. A participat și la Expozițiile Internaționale de la Paris (1937) și New York (1939).

Este fondator la: Asociațiunea artistică (1913), Arta Română (1918), Salonul artiștilor sculptori români (1918), Criterion (1932), Arta (1937).

Membru al Academiei Române, Artist al Poporului, președinte/membru de onoare al Uniunii Artiștilor Plastici, Ion Jalea a fost invitat de onoare la Congresul Asociației Internaționale de Arte Plastice de pe lângă UNESCO, din Tokio.

De-a lungul activității sale, a obținut Marele Premiu al Expozițiilor Internaționale de la Paris și de la Barcelona, Premiul național pentru sculptură, Premiul de Stat și titlurile de Maestru Emerit al Artei și Artist al Poporului, Premiul Național pentru sculptură, cu distincția „Meritul Cultural cl. I”, ordinele „Apărarea Patriei”, „Ordinul Muncii clasa a II-a”, „Ordinul Tudor Vladimirescu clasa I”. Și, datorită recunoașterii sale naționale și internaționale, acesta a fost deputat în Marea Adunare Națională.⁶

Ion Jalea nu a uitat de unde a plecat. La Constanța, a lăsat nu doar grupul statuar *Regina Elisabeta, Arcașul*, ci a și donat 200 de lucrări, expuse în muzeul ce-i poartă numele.

CORNELIU LEU s-a născut, în 1932, la Medgidia. Este nepot de frate al episcopului Argeșului (1936-1940) și al Hușilor (1940-1949), Grigore Leu.

Absolvent al Facultății de Jurnalistică din cadrul Academiei de Științe Sociale „Ștefan Gheorghiu”, a urmat studii postuniversitare la Universitatea din București. Debutul literar și-l face în 1949.

Corneliu Leu a fost redactor al revistei „Luceafărul”, redactor șef al Editurii Eminescu și al revistei „Contemporanul”, director al Casei de film – Studioul „Al. Sahia”, al revistelor „Albina”, „Pluralitas” și profesor universitar asociat. A colaborat la revistele „Gazeta literară”, „Teatru”, „Astra”, „Tomis”, „Tribuna”, unde a publicat fragmente de romane, piese de teatru, schițe, povestiri, reportaje, interviuri.

Fără îndoială că prin romanele sale, în primul rând, Corneliu Leu rămâne în istoria

⁶ *Dicționarului artiștilor români contemporani*, București, Editura Meridiane, 1976; *Dicționar de personalități dobrogene*, vol. V, Constanța, Editura Ex Ponto, 2020, pp. 90-92; Constanța Călinescu, *Reprezentanți ai Dobrogei în știința și cultura românească*, Constanța, 1969, pp. 133-144; Ion Faiter, *Monografia Liceului...*, pp. 68-69, 416; <https://discoverdobrogea.ro/ion-jalea-muzeul-dedicat-artistului-care-a-sculptat-cu-o-singura-mana/>; Corina Mihaela Apostoleanu, Angela-Anca Dobre, Luminița Stelian, *Reviste dobrogene ale României Mari*, Constanța, Editura Ex Ponto, 2018, pp. 184, 204; <https://adevarul.ro/stiri-locale/constanta/ion-jalea-constanteanul-care-a-sculptat-toata-1664995.html>

literaturii române. E de ajuns să amintesc doar câteva dintre cele 60 de romane: *Rănilor soldaților învingători*, *Romanul unei zile mari*, *Anonimul Brâncovenesc*, *Secolul războaielor mondiale sau ce înseamnă puterea – trilogie* –, *Cartea episcopilor cruciați* etc.; nuvele: *Dreptul la dragoste*, *Reporter romantic*, *Faptele*. *Secolul*. *Puterea* și piese de teatru: *Teatru comentat*, *Omul succesului*. Lor li se adaugă șase scenarii de film, patru seriale și patru volume cu studii de filosofie.

După ce, în 1969, înființează Editura Eminescu și colecția „Romanul de dragoste”, peste un an înființează Studioul de Filme al Televiziunii Române, în care s-au produs scurt-metraje, seriale și coproducții. Peste trei ani, înființează Casa de filme numărul 4, în care produce lung-metraje și ecranizări, precum: *Cantemir*, *Ioanide*, *Adevărul și puterea*, *Mihai Viteazu*, *Actorul și sălbaticii*, *Ciprian Porumbescu*, *Cu mâinile curate*, *Felix și Otilia*, *Nea Mărin Miliardar*, *Iarba verde de acasă*, *Castelul din Carpați* și multe altele. În 1986, reînființează, suplimentul „Contemporanului” – „Realitatea ilustrată”.

Dincolo de toate aceste realizări, Constanța îi datorează înființarea filialei locale a Uniunii Scriitorilor și a postului „Radiovacanța”.

Pe plan profesional, Corneliu Leu este membru al Uniunii Scriitorilor din România, Uniunii Ziariștilor din România etc.

După 1990, activitatea sa se diversifică și mai mult: înființează Casa de Editură și Producție Audio, Video, Film „Realitatea”, cu publicațiile „Ave”, „Necazul”, „Antologia poeziei creștine”; rubrica radio săptămânală „Căsuța poștală 33” – spectacolele complexe radio-tv, noua serie a revistei „Albina”, organizează Consfătuirea Națională a Intelectualilor de la Sate și Localități Mici (1998); este fondator al Fundației Episcopul Grigore Leu (1990), Cabaret politic – radio-spectacole cu public (1992); președinte al Mișcării pentru Progresul Satului Românesc (1999), președinte al Asociațiilor pentru Dezvoltarea Rurală (2000), membru al Inițiativei Internaționale pentru Coexistență, al Observatorului European pentru Democrație – secțiune a Institutului Internațional „Jacques Maritain” (1997), al Centrului Lebert –, Rețeaua neguvernamentală *Harta Culturală a României Contemporane* (2007), fondator și secretar al Centrului European pentru Pluralism.

A obținut trei premii literare pentru romane, *Premiul Interviziunii* pentru teatru, fiind ales *Omul internațional al anului 2000*.

Corneliu Leu a plecat în neființă pe 9 iunie 2015.⁷

ALEXANDRU PESAMOSCA, supranumit „Îngerul Copiilor”, „tata Pesi”, „Omul-spital”, s-a născut pe 14 martie 1930, la Constanța, într-o familie cu origini italiene. După studiile primare urmate la Școala Italiană din orașul natal, a urmat Liceul „Mircea cel Bătrân”, unde a absolvit ca șef de promoție, în 1948. A urmat, apoi, Facultatea de Medicină Generală București, pe care a absolvit-o, în 1954, cu nota 10.

Între 1954-1957, a fost chirurg la spitalul din Niculești-Jianu și, apoi, a fost transferat

⁷ Ion Făiter, *Monografia Liceului...*, pp. 259-260; *Who's Who în România...*, pp. 354-355; Șerban N. Ionescu, *op. cit.*, p. 315; Florica Cruceru, *Artele în Dobrogea 1877-1940. Mărturii. Documente. Imagini*, Constanța, Editura Muntenia&Leda, 2002, pp. 580-581; *Enciclopedia scriitorilor români de pretutindeni (în propria lor vizionare)*, Chișinău, Tipografia Centrală, 2019, pp. 580-581; https://ro.wikipedia.org/wiki/Corneliu_Leu

la I.M.F., ca preparator principal la Clinica de Cardiologie Infantilă și Ortopedie, străbătând toate treptele medicale și universitare și obținând doctoratul în medicină. Între 1972-1984, a fost șef de secție la Clinica de Chirurgie Infantilă și Ortopedie a Spitalului de Copii „Grigore Alexandrescu”, iar, din 1984, director al Spitalului de Copii „Marie Curie”. Din 1991, a fost profesor la Universitatea de Medicină și Farmacie „Carol Davila”.

De-a lungul timpului, a urmat cursuri de specializare și perfecționare în străinătate: în Franța la Clinique de Chirurgie Infantilă de la Hôpital des enfants malades din Paris, în Ungaria.

În 1986, Alexandru Pesamosca a efectuat două intervenții chirurgicale la Vicenza, unde a prezentat șase filme cu caracter medical și a susținut conferințe. Peste un an, acesta prezintă filme de specialitate și conferențiază la invitația Societății de Chirurgie Pediatrică din China. A publicat, în țară și străinătate, cinci tratate de chirurgie și peste 400 de lucrări de chirurgie infantilă, ortopedie pediatrică și a malformațiilor congenitale, și a susținut comunicări la sesiuni științifice și congrese în Australia, Africa de Sud, Marea Britanie, Franța, Italia, Austria, Spania etc. Acestor realizări recunoscute pe plan internațional, li se adaugă inovații: instrumente folosite în tratamente chirurgicale, experimentează o trusă și un aparat ortopedic pentru afecțiuni ale toracelui.

De-a lungul activității sale de medic, a efectuat peste 40.000 de operații – dintre care 22 sunt priorități pentru chirurgia pediatrică românească –, a impus 16 tehnici noi personale și, pentru prima dată în România, realizează peste 20 de tipuri de intervenții operatorii la noi născuți, sugari și copii. În afara acestei munci dedicate copiilor, academicianul profesor doctor este prezent în mișcarea medicinei românești și internaționale.

Recunoașterea sa pe plan național și internațional este meritorie: membru al Societății Internaționale de Chirurgie, al Colegiului Internațional de Chirurgie Digestivă, președinte al Societății de Chirurgie Pediatrică din România, membru al Federației Mondiale de Chirurgie Pediatrică, al Societății Europene de Urologie, al Societății de Chirurgie Pediatrică din Grecia și al Societății Europene de Ortopedie Pediatrică.

De-a lungul vieții a primit alte nenumărate titluri și distincții: laureat al Reuniunii Chirurgilor din Moldova și președinte de onoare al Societății Europene de Ortopedie Doctor Honoris Causa al Universităților din Chișinău, Constanța și Craiova, Cetățean de onoare al orașelor Constanța și Craiova și, ca omagiu pentru întreaga sa activitate, Ordinul Național „Serviciul Credincios” în grad de Comandor.

Dar, Alexandru Pesamosca a rămas în memoria tuturor prin simplitatea și umanitatea sa, oferind tuturor o lecție de viață. Pe medicul sever din punct de vedere profesional nu-l încântau nici titlurile și nici distincțiile. Nu lua bani de la pacienți și nu avea avere.

Nu mi-au plăcut niciodată titlurile, medaliile, diplomele, deși am primit câteva... N-am fost niciodată trufaș. Trufia e cel mai urât păcat al medicului. Din nenorocire, astăzi cam toate spitalele sunt bânuite de păcătoși d-ăștia. Doctori care se cred Dumnezeu. Pentru ei, toți pacienții sunt niște gunoaie. Întind mâna să le ia plicul cu bani și-apoi îi tratează

în bătaie de joc. Toată viața m-am luptat cu buldogii ăștia îmbuibăți. Au tăbărât pe mine la sfârșitul vieții. Mi-au dat tot felul de titluri, m-au făcut academician, m-au făcut fel de fel. Nu în asta constă valoarea unui chirurg. Niciun titlu profesional sau academic nu-ți sporește sau nu-ți suplinește priceperea.

După decesul soției sale și a celor doi băieți, medicul s-a mutat într-o umilă rezervă a Spitalului „Marie Curie”, unde a operat până în 2006, dar a continuat să ofere sfaturi tinerilor săi colegi și alinare pacienților.

Medicul Alexandru Pesamosca considera că vindecarea vine de la Dumnezeu, iar el este doar instrumentul Lui. De altfel, pentru a-i mulțumi Domnului pentru harul primit, acesta a fost președinte al Asociației „Așezământul social sfinții Martiri Brâncoveni” și a ctitorit Biserica „Cuviosul Stelian și Sfântul Nicolae-Brâncoveanu” din curtea Spitalului „Marie Curie”. A murit pe 1 septembrie 2011 și a fost înmormântat la biserica pe care a ctitorit-o.⁸

---

⁸ Ion Făiter, *Monografia Liceului...*, pp. 270-271, 428; Șerban N. Ionescu, *Dicționarul panoramic al personalităților din România secolul XX. 500 – de nume*, București, Editura Victor Frunză, 2008; Răzvan Moceanu, *Portret – Alexandru Pesamosca – „îngerul copiilor”, „duhovnicul” cu bisturiu*, conform <https://www.radioromaniacultural.ro/sectiuni-articole/stiinta/portret-alexandru-pesamosca-ingerul-copiilor-duhovnicul-cu-bisturiu-id17201.html>

Lorena-Codruța TRUFIN

VALERIU LITERAT – ACTIVITĂȚI DRAGI SUFLETULUI: PROFESOR DE LICEU ȘI DIRECTOR ASTRA

VALERIU LITERAT – AKTIVITÄTEN DIE SEINE SEELE ERFREUTEN: OBERSCHULLEHRER UND ASTRA – DIREKTOR

Zusammenfassung: Ich habe dieses Projekt mit der Notwendigkeit begonnen, die Dokumente über das Leben und die Tätigkeit von Valeriu Literat wiederzugewinnen und aufzuwerten. Der Fogarascher Intellektuelle hat durch seine vielfältigen Aktivitäten – als Priester, Historiker, Ethnograph, Leiter der ASTRA-Abteilung aus Fogarasch – einen großen Beitrag zur kulturellen Entwicklung des Fogarasch-Landes geleistet. Es ist wichtig daran zu erinnern, dass er sehr mit seiner Heimat verbunden war und alle seine Aktivitäten damit zu tun hatten. In den 87 Jahren seines Lebens hat er mehrere politische Regime durchlebt und deshalb werde ich einen kleinen Streifzug durch die Geschichte des Fogarasch-Landes und Siebenbürgens aus politischer, sozialer und wirtschaftlicher Sicht unternehmen, um einige seiner Entscheidungen verstehen zu können.

Nu mi-am propus să cercetez situația politică, economică ori de altă natură din Făgăraș sau Transilvania, ci să le integrez în lucrare prin prisma influenței acestora în construcția identitară a lui Valeriu Literat. Făgărașul a fost de-a lungul vremii o localitate cu o structură etnică și confesională asemănătoare orașelor transilvănene, în care coabitau români, sași, maghiari, greci, armeni, evrei, fiecare cu particularitățile lor lingvistice și de credință.

Țara Făgărașului sau Țara Oltului a fost, și este, un areal geografic situat în sud-estul Transilvaniei, un areal cuprins, inițial, între Munții Făgăraș la sud, în nord râul Olt, la vest localitatea Avrigh, iar la est Munții Perșani. Începând cu anul 1876, i-au fost subsumate și localități aflate la nord de râul Olt, ai căror locuitori se declară astăzi ca fiind și ei tot făgărașeni. În această lucrare voi folosi etnonimul făgărașeni sau olteni, acesta găsindu-se atât în documentele vremii, cât și în presă.

Prima mențiune a Țării Făgărașului, ca „Țară a românilor/Terra Blachorum”, parvine din anul 1222.¹ Pe de altă parte, istoria orașului Făgăraș (atestat documentar în anul 1291), nu se poate separa de cea a Țării Făgărașului, cu care se împletește dintotdeauna. Aflată în centrul țării, așezarea eponimă s-a dezvoltat în dreptul vadului de pe Olt, care deschidea comunicarea cu regiunile dinspre nord și permitea legătura cu vechiul drum roman situat pe înălțimile aflate de-a lungul Oltului. Evoluția ei a fost influențată în mod hotărâtor de prezența fortificației și a reprezentanților politici care au rezidat aici.

Cum aminteam, prima atestare documentară o găsim în cunoscutul document de la 1291, emis de regele Ungariei, Andrei al III-lea, în adunarea de la Alba Iulia, pentru

¹ Ioan-Aurel Pop, Thomas Năgler (coordonatori), *Istoria Transilvaniei, vol. I (până la 1541)*, Ediția a III-a, Academia Română, Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016, p. 245.

magistrul Ugrinus.² În 1397, regele Sigismund de Luxemburg emitea un document la Făgăraș, calificând așezarea drept „Villa Fogaras”. La scurtă vreme, însă, apare ca „oppidum” (târg), statut pe care-l va păstra permanent în veacurile următoare. Abia prin Ordinul nr. 31.745 din 12 octombrie 1863, împăratul Franz Iosif I al Austriei a ridicat localitatea Făgăraș la rangul de oraș liber anulând jurisdicția autorităților districtuale.³

În epoca medievală, și în bună parte a celei moderne, Făgărașul a fost reședința districtului cu același nume, iar apoi a comitatului Făgăraș (din 1876), acesta din urmă fiind constituit din fostul district, la care s-au atașat câteva localități situate dincolo de râul Olt: Galați (astăzi, cartier al Făgărașului), Rucăr, Nou Român, Găinari (astăzi, Poienița, jud. Sibiu), Feldioara și Colun, aflate până atunci în componența comitatului Alba de Sus.⁴

Satul natal al lui Valeriu Literat, Luța, în prezent aparține din punct de vedere administrativ-teritorial de comuna Beclean. Este situat la 7 km sud-vest de Făgăraș, oraș care în epocă era cea mai importantă localitate din comitatul, apoi județul Făgăraș. Deși sunt foarte puține informații despre înființarea acestei localități, totuși se pare că primele locuințe ar fi apărut în secolul al XIII-lea. Canonicele Augustin Bunea afirmă în scrierile sale că în aceste locuri s-au așezat emigranți din Dalmația, în fosta Ungarie, și au format localitatea de astăzi. Denumirea de Luța ar proveni de la Lutița, numele unei familii de imigranți, care, în timp, s-a transformat în Luța.⁵ Numele localității mai este cunoscut drept Luca în maghiară sau Lutzen/Lutza în limba germană.

Prima atestare documentară parvine din anul 1556, când moșia Luța intra în posesia mai multor boieri.⁶ Primul Literat cunoscut a fost Ștefan Literat boier de Lucza, înnobilit de principele Mihail Apafi I, la Cluj, în 1 aprilie 1664.⁷

La începutul secolului al XX-lea, în localitate existau 72 de familii, cu aproximativ 335 de persoane, toți români ortodocși. Situația materială a sătenilor era medie, cel mai înstărit localnic posedând 20 de jugăre cadastrale.⁸ Dintre luțeni, 28 de persoane erau plecate în America; parte s-au întors în satul natal, alții au preferat să rămână pe meleagurile americane. Luțenii plecați în America au contribuit la restaurarea bisericii și la cumpărarea unui clopot.⁹

În plină dominație ungară în perioada Imperiului Austro-Ungar, se năștea Valeriu Literat. Epoca și mediul în care trăim ne influențează mai mult sau mai puțin viața, astfel că și destinul acestuia se întrepătrunde cu cel al locurilor natale din Țara Făgărașului, și nu numai. Născut către sfârșitul secolului al XIX-lea, la 5 aprilie 1885, în mica localitate Luța din Țara Făgărașului, a fost al doilea copil al familiei preotului paroh Iosif Literat,

² *Ibidem*, p. 260.

³ *Toponimele Districtului Făgăraș din anii 1864-1865*, transcrierea și adaptarea textelor: Bordi Zsigmond Lóránd, Făgăraș, Editura Negru Vodă, 2019, p. 64.

⁴ Constantin Băjenaru, *Comitatul Făgăraș (1876-1918)*, Alba Iulia, Editura Altip, 2016, p. 51.

⁵ Apud Constantin Stan, *Școala poporană din Făgăraș și depe Târnave*. Vol. I. Făgărașul, Sibiu, 1928, pp. 289-299.

⁶ *Toponimele Districtului Făgăraș ...*, p. 82.

⁷ Valeriu Literat, *Amintiri*, Cluj-Napoca, Editura Casa Cărții de Știință, 2005, p. 103.

⁸ Un jugăr cadastral cuprinde aproximativ 5.575 m²: <https://www.qtransform.com/ro/transforma/suprafata/iugar-cadastral/iugare-cadastrale-in-metri-patrati.php>, accesat în 23.01.2023.

⁹ Constantin Stan, *op. cit.*, p. 299.

dintre cei șase pe care îi va avea familia. Cu posibilități modeste, și datorită faptului că satul Luța era unul mic, preotul Iosif a dorit ca fiecare dintre copiii săi să învețe carte, făcând pentru acest lucru mari sacrificii.

Copilul Valeriu învață primele taine ale alfabetului în școala condusă de tatăl său. Menționăm că în această perioadă școlile românești erau majoritar confesionale și funcționau în preajma bisericilor, iar dascălii erau de multe ori preoții satelor. Regimul maghiar din perioada dualistă nu aloca bani școlilor românești confesionale și nu le dădea voie românilor să-și înființeze școli, chiar dacă suportau ei toată cheltuiala.¹⁰ În acest context, populația românească făcea eforturi mari pentru a-și educa copiii, pentru păstrarea identității, religiei și a portului.

Considerând că nu era suficient pentru copiii săi ceea ce învățau în Luța, tatăl Iosif îi trimite pe Valeriu și pe sora sa mai mare, Galini, la școala unită (greco-catolică) din Vaida-Recea, tot în Țara Făgărașului, școală unde fiecare clasă își avea dascălul propriu.¹¹ Cei doi elevi locuiau la rudele din partea mamei din localitatea Dejeni, aflată în apropierea localității Vaida-Recea. Copiii ortodocși erau lăsați deoparte și neglijăți de către dascălii acestei școli, iar la sfârșitul anului școlar toți elevii ortodocși au fost lăsați repetenți, indiferent dacă au învățat sau nu.¹²

Din cauza faptului că în școala din Vaida-Recea copiii nu au primit suficientă învățătură, preotul Iosif decide să-l trimită pe Valeriu la școala capitală (centrală) din Veneția de Jos, instituție care s-a înființat sub patronajul lui Ioan Cavaler de Pușcariu și al lui Andrei Șaguna.¹³ Fiind destul de departe de casă, școlarul locuia în gazdă la un sătean pe nume său Grancea.¹⁴

La sfârșitul clasei a IV-a, tânărul elev a fost dus de către tatăl său în Brașov, unde la Liceul Andrei Șaguna, școală românească, a dat examene „de cetire la română și ceva gramatică și la aritmetică”¹⁵. Despre anii petrecuți în Brașov avem informații în lucrarea sa autobiografică „Amintiri”, carte care a apărut în 2005, sub îngrijirea nepotului, profesor doctor Liviu Literat. Valeriu și fratele său, Vasile, au trecut prin multe greutăți în anii de liceu din Brașov, de la drumul cu căruța, indiferent de anotimp, la lipsurile materiale și chiar foame, deoarece pachetele cu alimente nu ajungeau întotdeauna la ei. Frații locuiau în gazdă cu alți doi elevi din Dridif (astăzi, sat în comuna Voila, jud. Brașov), copii care au împărțit cu ei în momente de criză puțină mâncare pe care o aveau. Cu toate aceste lipsuri, tânărul își dă bacalaureatul în 1903.¹⁶ Câțiva ani mai târziu, fratele său, Vasile, în vârstă de 18 ani, cadet în armata maghiară, moare pe front în Marele Război, lăsând o mare durere în suflet întregii familii.¹⁷ După finalizarea

¹⁰ Valeriu Literat, Moise Ionașcu, *Orașul și Țara Făgărașului/Cetatea Făgărașului*, Făgăraș, Tipografia „Hațiegan”, 1943, p. 34.

¹¹ Valeriu Literat, *op. cit.*, p. 61.

¹² *Ibidem*, p. 62.

¹³ Constantin Stan, *op. cit.*, p. 474.

¹⁴ Valeriu Literat, *op. cit.*, p. 63.

¹⁵ *Ibidem*, p. 63.

¹⁶ *Ibidem*, pp. 65-66.

¹⁷ *Ibidem*.

studiilor din Brașov, a urmat la Sibiu cursurile Institutului Teologic-Pedagogic, între anii 1903-1906, devenind preot.

După moartea tatălui său, în 1906, a preluat în anul următor parohia din satul natal și alături de soția sa, Ecaterina (n. Monea)¹⁸, se ocupă ca enoriașii săi să nu își piardă credința strămoșească, limba română, iar portul național să nu fie pătruns de influențele orășenești. Pentru bunăstarea consătenilor se ocupă să deschidă o bancă sătească și să înființeze o livadă.

Așa cum am menționat, situația politică din Transilvania nu era favorabilă românismului și ortodoxismului, și în activitatea sa profesională a întâmpinat obstacole puse de către administrația maghiară. În timp ce era preot, conducea și școala confesională, școală care nu beneficia de niciun ajutor financiar din partea statului maghiar. Salariul învățătorului și alte cheltuieli erau suportate de către săteni și biserică. Cu toate acestea, administrația maghiară din Făgăraș, prin inspectorul școlar Szábo Elemér, considera clădirea necorespunzătoare și a decis închiderea școlii. Cu ajutorul lui Gheorghe Popa, notarul satului Beclean, cunosător al legislației imperiului, reușește să reabiliteze școala.¹⁹

Pentru contracararea influențelor maghiare după instaurarea dualismului, transilvănenii s-au organizat în diferite asociații sau societăți culturale. Astfel, în 1861, la Sibiu, se înființează Asociația Transilvană pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român (ASTRA), asociație care a avut rol extrem de important în păstrarea identității naționale. La începuturi, președintele ASTRA a fost Andrei Șaguna, vicepreședinte, Timotei Cipariu și secretar, George Barițiu. Asociațiunea și-a asumat rolul de conștientizare a românilor asupra importanței păstrării identității naționale, a portului popular și a limbii române.

Principalul scop al despărțămintelor ASTRA era de a pătrunde în „toate straturile poporului”²⁰ prin adunări și prelegeri „poporale”, înființarea de biblioteci și publicarea cărților în limba română dedicate în special tinerilor. Tot tinerii care aveau rezultate școlare bune beneficiau de „stipendii” pentru a-și putea continua studiile. Făgărașul a fost al doilea despărțământ, constituit în 1870 sub denumirea de Despărțământul II Făgăraș (cuprinzând districtul Făgăraș, scaunele săsești Cohalm/Rupea și Cincu Mare), care a fost condus de personalități precum Ion Codru Drăgușanu, Aron Densușianu, Nicolae Densușianu.²¹ Până la Marele Război, despărțământul ASTRA va fi fragmentat în cinci alte despărțăminte, sub considerentul că vor fi mai ușor de coordonat.²²

Din anul 1911 devine „membru pe viață” al Asociațiunii²³, iar câțiva ani mai târziu are două mandate de director al despărțământului. Este foarte important de menționat faptul că întâlnirile Asociațiunii se realizau cu implicarea oamenilor de

¹⁸ Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității, Fond P, dos. 4782, f. 3.

¹⁹ Valeriu Literat, *op. cit.*, p. 16.

²⁰ Muzeul Țării Făgărașului „Valeriu Literat” (în continuare, MȚF„VL”), Colecția *Document*, doc. nr. I, 784.

²¹ Valeriu Literat, M. Ionașcu, *op. cit.*, p. 35.

²² Constantin Băjenaru, *ASTRA în comitatul Făgăraș (1876-1918)*, în „Collegium Mediense. VI, Comunicări Științifice XV”, Mediaș, 2016, pp. 52-53.

²³ „Transilvania”, nr. 4-5/1913, p. 226. Sursa: adt.arcanum.com, accesat în 25.01.2023.

rând, iar rapoartele erau publicate în revista „Transilvania”, toate dările de seamă erau făcute publice, atât acțiunile de culturalizare, cât și cele financiare. Întâlnirile ASTRA nu aveau loc doar în Făgăraș, ci și în comunele sau satele care făceau parte din despărțământ. De-a lungul timpului a avut o fructuoasă colaborare cu reuniunile de femei din Făgăraș, atât în perioada antebelică, dar mai ales în perioada când va iniția întemeierea Muzeului Etnografic al Țării Oltului.

În satul natal înființează o mică trupă de teatru, care juca doar piese scrise de autori români (de ex. „Arvinte și Pepelea”, „Florin și Florica” de V. Alecsandri).²⁴

Participând la un eveniment în satul Lisa, a fost acuzat în ziarul „Tribuna” că ar fi jucat „csárdás” la balul care încheia manifestarea culturală. A combătut vehement acest fapt:

Adevărul e că nici un român n-a jucat csárdás [...], cu cât din principiu sunt ca preoții [...] să nu joace niciodată nici un fel de joc²⁵.

Duritatea cu care a dezbătut acest subiect în presă a făcut ca redacția ziarului să-i ceară scuze.

Din aceste rânduri observăm strânsa colaborare a românilor din Făgăraș pentru a sprijini pătura de jos, mai puțin educată, muncă ale cărei rezultate se vor observa în timp, Țara Făgărașului având cel mai mic număr de analfabeți din întreaga Transilvanie. Existau clase și pentru adulții care nu știau carte și ale căror cursuri se desfășurau după amiază.²⁶

Fiecare societate constituită în această perioadă avea activități nu doar în Făgăraș, ci în toate localitățile făgărășene. La aceste serbări, spectacole, dans sau teatru, oficialitățile din sat sfătuiau țăranii să se îmbrace în port popular, atât tinerii, cât și cei mai în vârstă, iar sumele colectate din vânzarea билетelor erau folosite pentru înființarea de biblioteci sau reabilitarea bisericilor sătești.

În anii dinaintea Primului Război Mondial, după cum aminteam în rândurile de mai sus, munca sa nu se reducea doar la preoție, ci era „membru pe viață” al ASTRA, director de școală confesională, colaborator la diferite instituții românești. El face tot posibilul ca enoriașii săi, și nu numai, să cunoască și să învețe cât mai bine limba română, și pentru a nu-i îndepărta de religia strămoșească, iar cu ajutorul unui „schiopticon” (aparat de proiecție din primii ani ai cinematografiei – n.n.) participa la diferite evenimente organizate de către bisericile din Țara Făgărașului și proiecta imagini despre „viața pământească a lui Iisus Hristos și mănăstiri”²⁷. Fiecare imagine proiectată era însoțită de explicațiile date de către tânărul preot din Luța.

Românii transilvăneni, datorită faptului că făceau parte din Imperiul Austro-Ungar și erau subordonați autorităților maghiare, au intrat încă din prima zi în război. Județul Făgăraș avea conform statisticilor 12.092 de persoane înregistrate în serviciul

²⁴ Valeriu Literat, *op. cit.*, pp. 15-16.

²⁵ „Tribuna”, nr. 30/21 februarie 1911, p. 4. Sursa: adt.arcanum.com, accesat în 01.02.2023.

²⁶ Constantin Stan, *op. cit.*, p. 59.

²⁷ „Olteanul”, nr. 17/28 aprilie 1913, p. 2.

activ (soldați pe front), 1.329 în serviciul auxiliar sau mobilizați pe front, împreună reprezentând 16% din populația română a județului.²⁸

Pentru a nu fi nevoit să fie luat în armată, sau urmărit și ucis, cum a fost cazul avocatului Ioan Șenchea (asasinat în 6 noiembrie 1916 în pădurea Cincu) sau cel al redactorului gazetei „Olteanul”, Constantin Popp (asasinat pe malul Oltului)²⁹, a preferat să se refugieze în România, alături de frații săi, Octavian și Aurel. Drumul spre România a fost foarte greu, mai ales că și-a lăsat acasă soția și copiii. Au înnoptat la stâne, au fost hrăniți și adăpostiți de ciobanii care i-au ajutat să ajungă la Câmpulung. Aici au fost primiți și găzduiți de localnici, iar prefectul, originar din Mureș, le-a înmănat foaia de liberă circulație prin Țară.

În București, au primit ajutor de la familia Guilman, familie care i-a adăpostit fără a le cere bani pentru hrană și chirie. Octavian (Tavi) se angajează la poștă, Valeriu dădea meditații unor copii, iar Aurel, fiind cel mai mic dintre cei trei, ajunge într-un orfelinat de stat.³⁰ Situația de pe front îi determină să părăsească Bucureștiul și să meargă la Iași, unde va profesa ca preot într-un sat din apropierea orașului. Între timp, în Iași ajung mama și sora, Rezi (Terezia), pe care le adăpostește în casa socrilor cantorului Cașcaval.³¹ La sfârșitul războiului, revine în Făgăraș și își reia activitățile socio-culturale lăsate în urmă.

Dacă până în 1919 nu a dorit să predea, din cauza faptului că principalul gimnaziu din Făgăraș era cu predare în limba maghiară, după Marea Unire Liceul „Radu Negru” devine liceu românesc, iar Valeriu Literat își îndeplinește visul de o viață, acela de a preda. Pentru a putea deveni profesor, urmează cursurile Universității din Cluj, între 1919-1920, apoi facultatea din cadrul aceleiași universități, absolvind în 1928. În 1921, urmează un curs pentru aprofundarea limbii franceze în Lyon, iar în 1928, în Grenoble.

Activitatea sa din cadrul Liceului „Radu Negru” se desfășoară de-a lungul a 23 de ani, până în momentul ieșirii la pensie, în 1942, predând liceenilor istorie, limba română și limba franceză. Dorința cea mai mare a profesorului era, ca la finalizarea studiilor, tinerii să cunoască bine limba franceză.³²

Directoratul în cadrul despărțământului ASTRA începea în 1922, iar primul mandat îl încheia în 1925. A fost pus în postura de a reorganiza întreg despărțământul ASTRA, pe care îl găsisese într-o situație administrativă și financiară deplorabilă. S-a implicat în organizarea și sprijinirea bibliotecilor sătești, susținând printr-o scrisoare organizarea „caselor de citire”, necesare „cultivării sufletului cultural românesc”³³. În primul mandat de directorat al ASTREI, a înființat cămine culturale în Dejani, Dridif, Sâmbăta de Jos, Galați și Luța, și a reactivat despărțămintele din Șercaia, Arpașu de Jos și Cincu. Activitatea sa a presupus și multă muncă în ceea ce privește reorganizarea

²⁸ Ioana Elena Ignat, *Viața cotidiană în Făgăraș în anul 1916. Însemnările vicarului Iacob Popa*, Cluj-Napoca, Academia Română de Studii Transilvane, 2011, p. 17.

²⁹ „Oltul”, nr. 18/22 februarie (7 martie) 1919, Făgăraș, p. 1.

³⁰ Valeriu Literat, *op. cit.*, pp. 74-79.

³¹ *Ibidem*, p. 79.

³² *Ibidem*, p. 17.

³³ MȚF „VL”, Colecția Document, doc. nr. I, 337.

despărțământului făgărășean și a registrelor, care ani de-a rândul au fost lăsate de izbeliște. În inventarul bibliotecilor din cadrul „Agenturilor” Dejani și Netotu (astăzi, Gura-Văii), am observat, prin cercetarea documentelor din arhivă, că întreg fondul de carte cuprindea cărți în limba română: beletristică, cărți științifice sau articole religioase.³⁴ În ambele mandate în care a fost director (președinte) al ASTRA, a lucrat fără a fi retribuit.

Perioada interbelică a fost foarte fructuoasă din punct de vedere intelectual pentru Valeriu Literat, în acești ani începând munca pentru realizarea lucrării „Biserici vechi românești din Țara Oltului”, dar și din Ardealul învecinat, și înființarea Muzeului Etnografic regional al Țării Oltului.

Cercetările pentru realizarea monografiei despre bisericile din Țara Oltului le făcea sâmbăta, zi în care nu avea cursuri la liceu. În principal a studiat bisericile vechi care dovedeau apartenența românilor la ortodoxism, picturile vechi, dar și cărțile religioase. Descoperirile sale au scos la lumină faptul că o mare parte din arhiva bisericilor, cărți bisericești, a fost pierdută definitiv din cauza faptului că în secolele XVIII-XIX acestea erau ținute în casele parohiale, care de multe ori au căzut pradă incendiilor, fiind construite din lemn. De asemenea, era foarte supărat că o parte dintre vechile biserici au fost lăsate în ruină, unele s-au dărâmat, pierzându-se astfel definitiv pictura zidurilor³⁵. Rezultatele primelor cercetări au fost publicate pe parcursul a mai multor numere în revista „Țara Bârsei”, în anul 1938, sub titlul „Din Țara Oltului însemnări vechi din biserici noi”.

Spre surprinderea sa, a constatat că activitatea despărțământului ani de-a rândul consta în organizarea de adunări generale, de întocmire a dării de seamă sau înscrierea noilor membri. Considera că este necesară strângerea legăturilor între diferitele despărțăminte din țară și ținerea de conferințe în comunitățile de români din afara graniței. În 1922, propunea sărbătorirea semicentenarului morții lui Avram Iancu, iar în 1923 manifestări comemorative pentru semicentenarul morții fondatorului ASTREI, Andrei Șaguna.³⁶

Una dintre manifestările importante din 1923 a fost marcarea, prin diferite serbări, a cinci ani de la unirea Ardealului cu Țara. Deși dorea ca aceste evenimente să fie simple fără discursuri plictisitoare, prefectul județului, Gh. Radovici, invita profesori și academicieni din București, care au ținut astfel de discursuri pompoase și plictisitoare.

La Adunarea generală a ASTREI din 4 noiembrie 1923 se vota în unanimitate înființarea Muzeului Etnografic al Țării Oltului, proiect care va fi considerat chiar de el însuși cea mai mare realizare.³⁷ În concepția sa, era necesar un muzeu etnografic pentru a păstra viu și neviciat frumosul port popular din Țara Oltului, care sub diverse influențe din afara spațiului făgărășean își pierdea autenticitatea. Spre nemulțumirea lui, alterarea portului venea de la intelectualii care nu considerau o greșeală acceptarea

³⁴ *Ibidem*, doc. nr. I₁ 332, I₁ 333.

³⁵ Valeriu Literat, *op. cit.*, pp. 20-21.

³⁶ MȚF, „VL”, Colecția Document, doc. nr. I₁ 339.

³⁷ Valeriu Literat, *op. cit.*, p. 31.

influențelor săliștene (Săliște, jud. Sibiu), fondul negru cuprinzând nu doar ia, ci și chindeiele³⁸, fețele de masă sau lepedeaua³⁹ de pe pat.⁴⁰

Pentru colecționarea pieselor, care vor constitui patrimoniul muzeului făgărășean, va merge prin aproape toate satele din Țara Făgărașului, muncă obositoare și solicitantă. Datorită faptului că la mijlocul deceniului al treilea mijloacele de transport erau rudimentare, drumul dintr-un sat în altul îl făcea cu căruța vreunui localnic, pe jos sau mai rar cu motocicletă. Pentru a se odihni, dormea la prieteni sau la rude. Interesante sunt observațiile sale asupra oamenilor din anumite localități, care, inițial au donat obiecte, iar apoi i le-au cerut înapoi, sau au fost situații în care i se cereau foarte mulți bani.

Crearea colecției muzeale a durat foarte mult; în 1939, a primit de la Reuniunea de femei ortodoxe din Făgăraș 103 piese de port, podoabe, vase și icoane și 19 mostre de țesături. În anul 1942, la aproape 20 de ani de la inițierea proiectului, avea în colecție 784 de piese, acestea fiind colectate cu ajutorul mai multor membri ai comunităților. Inventarierea pieselor a fost făcută cu stângăcie, primele numere de inventar fiind prinse de piese cu ace de gămlie, fiind notate cu A (ASTRA) sau R.O.F.R. (Reuniunea Ortodoxă a Femeilor Române). Primul sediu al muzeului a fost în clădirea fostei Școli normale, unde au primit trei săli, dar din păcate, după scurt timp, clădirea a fost repartizată Garnizoanei Făgăraș, ceea ce a implicat o nouă mutare. Din partea Ministerului Cultelor și Artelor, Liceul „Radu Negru” a primit în noiembrie 1927 suma de 10.000 de lei, ca fonduri pentru crearea sau achiziționarea dulapurilor și cuierelor necesare amenajării Muzeului Etnografic.⁴¹

Despărțământul ASTRA se confrunta în 1925 cu o scădere a numărului de membri, fapt datorat creșterii taxelor de membru, Valeriu Literat considerând că o propagandă susținută și dăruirea unei „cărțicici” ar atrage noi membri plătitori.⁴²

În al doilea mandat ca director al Despărțământului a organizat, cu sprijinul universităților din Cluj și Sibiu, mai multe conferințe pe diverse teme de interes public, de la istorie, la medicină. Participarea la conferințe era gratuită, deoarece se temea că dacă percepe o taxă nu mai participă nimeni. O altă problemă organizatorică o prezenta sala de conferințe. Deoarece ASTRA nu avea un sediu corespunzător, aceste conferințe erau ținute în diverse locații: la cinematograful Transilvania (dacă nu erau proiecții de filme), în sala din fosta Școală Normală sau în sala de gimnastică a Liceului „Radu Negru”. Pe lângă spațiul generos, era important ca aceste săli să fie încălzite în sezonul rece.

Între cele două mandate de președinte al ASTREI, în anii 1934-1935, a ținut cursuri ca profesor la Școala Superioară Țărănească, școală înființată după modelul recomandat

³⁸ Chindeu, chindee/chindiu, chindii – substantiv neutru; regional năframă, prosop, șervet, ștergar. Sinonime: năframă, prosop, șervet, ștergar. Sursa: <https://dexonline.ro/definitie/chindeu>, accesat în 08.02.2023.

³⁹ Lepedeu, lepedeie – substantiv neutru regional, cearșaf. Sursa: <https://dexonline.ro/definitie/lepedeu>, accesat în 08.02.2023.

⁴⁰ Valeriu Literat, *op. cit.*, p. 38.

⁴¹ MȚF „VL”, Colecția Document, doc. nr. I, 396, p. 7.

⁴² *Ibidem*, doc. nr. I, 358, pp. 1-4.

de Comitetul Central al ASTRA Sibiu. Pentru constituirea acesteia, a convocat în 23 ianuarie 1934 o ședință a Comitetului Central Județean al ASTREI Făgăraș, întrunire care a avut loc în incinta Liceului „Radu Negru”.⁴³ Cursurile predate erau gratuite pentru toți doritorii și durau șase săptămâni, cursanții admiși în această școală trebuind să aibă între 24 și 40 de ani. Ca urmare a faptului că Școala țărănească avea succes printre tinerii țărani, face o adresă directorului Școlii de notari prin care dorea ca și în anul 1935 să continue cursurile, cu un număr de 30 de „ascultători”, față de 18 din anul precedent.⁴⁴ Cei care doreau să urmeze cursurile Școlii Țărănești trebuiau să-și prezinte într-o scrisoare (adresă) situația familială și cea funciară. Datele erau verificate de o comisie, care constata cele spuse și își dădea acordul ca să fie admiși la cursuri.⁴⁵

Analizând documentele de arhivă, observăm că în al doilea mandat de președinte al ASTRA Făgăraș s-a preocupat și de situația tinerilor studenți săraci, înființând pentru aceștia un fond de ajutorare. Studenții români care beneficiau de aceste fonduri trebuiau să aibă recomandarea unui contributor la fond. De asemenea, în momentul în care beneficiau de o stabilitate financiară, tinerii trebuiau să restituie suma de care au beneficiat și eventual să contribuie și la creșterea fondului donând o sumă de bani.⁴⁶

În septembrie 1934, a primit din partea ASTRA Sibiu mulțumiri pentru activitatea desfășurată ca președinte al despărțământului din Făgăraș.⁴⁷

Anii dictaturii carliste se răsfrâng asupra ASTREI, deoarece Carol al II-lea, care se considera patron al acestei societăți culturale, înființa Fundația Culturală „Principele Carol”, care primea fonduri considerabile în comparație cu ASTRA transilvăneană. Desele schimbări pe plan politic afectează situația financiară a profesorilor și, ca președinte al Federației Corpului Didactic din orașul și județul Făgăraș, în mai multe luări de cuvânt cere guvernanților drepturile materiale ce li se cuvin cadrelor didactice.⁴⁸

Contextul socio-politic și dezvoltarea culturală conferă o oarecare importanță micului orașel transilvănean, astfel încât, în al doilea mandat de director al Despărțământului ASTRA, Valeriu Literat îl invita, pentru a susține o conferință, pe marele om de cultură și istoric Nicolae Iorga. În cuvântarea din deschiderea conferinței, Nicolae Iorga, în calitate de președinte al Comisiei Monumentelor Istorice, își oferea sprijinul pentru reabilitarea Cetății din Făgăraș și a picturii din incinta Bisericii Sf. Nicolae, ctitorie a voievodului Constantin Brâncoveanu. Prin cuvântarea sa, Iorga făcea o cronică a Țării Făgărașului și a istoriei sale de-a lungul timpului, amintindu-i aici și pe stăpânii cetății.⁴⁹ Literat va lega o strânsă colaborare cu profesorul Iorga, cu care se va sfătui în legătură cu cercetările sale științifice despre „Istoria Țehiului tăbăcarilor români din Făgăraș” sau descifrarea criptogramelor din cărțile religioase vechi.

Cercetările noastre confirmă faptul că a publicat în perioada 1919-1936 peste

⁴³ *Ibidem*, doc. nr. I₁ 590 p. 1.

⁴⁴ *Ibidem*, doc. nr. I₁ 757.

⁴⁵ *Ibidem*, doc. nr. I₁ 766.

⁴⁶ *Ibidem*, doc. nr. I₁ 660.

⁴⁷ *Ibidem*, doc. nr. I₁ 697.

⁴⁸ „Dimineața”, nr. 8359/27.03.1930, p. 7. Sursa: adt.arcanum.com.

⁴⁹ Nicolae Iorga, *Amintiri din Țara Oltului*, Vălenii de Munte, „Datina Românească”, 1936.

14 articole istorice în diferite reviste sau cărți de specialitate. Studiind bisericile din Țara Făgărașului, a reușit să creeze un cod de descifrare a criptogramelor găsite în bisericile făgărașene, iar concluziile sale asupra acestora au fost publicate în articolul „Criptograme în cărți din Țara Oltului”, publicat în anuarul „Dacomania”, vol. VIII, 1934-1935, în Cluj.⁵⁰

Prin analiza cantitativă și calitativă a documentelor din arhive și a bibliografiei, constatăm că Valeriu Literat a avut în perioada interbelică o activitate prolifică atât în cercetare, cât și ca profesor sau director ASTRA, fiind practic cea mai bună perioadă a vieții lui din acest punct de vedere.

---

⁵⁰ Valeriu Literat *op. cit.*, p. 18.

Cristina SEITZ

CORESPONDENȚA LUI TIBERIU BREDICEANU (1877-1968) PĂSTRATĂ ÎN ARHIVA MUREȘENILOR

THE CORRESPONDENCE OF TIBERIU BREDICEANU (1877-1968) PRESERVED IN THE MUREȘENILOR ARCHIVE

Abstract: Muresianu's archive counts over 25.000 documents and is one of the richest and most important family archives. The documents include political post, manuscripts of the Mureșeni, newspaper contributions, photographs, clippings, photographic plates and a vast music collection. The link between the Mureșianu family and the musician Tiberiu Brediceanu, a relationship maintained for two generations, is also confirmed by the correspondence preserved in the archive, which includes 126 cultural items (letters and postcards), evoking a complex and long activity as an organizer of the musical movement in the Romanian cultural context of the first half of the 20th century.

Tiberiu Brediceanu s-a născut la 2 aprilie 1877 în Lugoj, un loc cu vechi tradiții românești. A urmat Liceul românesc din Blaj (1892-1895) unde a primit cunoștințe muzicale sub îndrumarea profesorului și compozitorului Iacob Petru Mureșianu¹. A studiat dreptul la Budapesta, Bratislava, Cluj, Viena, Roma și a obținut doctoratul, în 1902, la Universitatea din Cluj.

Tatăl, Coriolan Brediceanu², a fost avocat și deputat în parlamentul de la Budapesta, apărător în procesul Memorand-ului, autor de nuvele și piese de teatru, iar mama, Cornelia Brediceanu, talentată pianistă și interpretează în concerte publice și membră a „Reuniunii române de cântări și muzică”. A avut un frate, Caius³, și două surori: Sempronia⁴ și Cornelia Flavia⁵. În 1911, s-a căsătorit cu Eugenia Mazzuchi (1892-1974) și au avut împreună un fiu, Mihai⁶.

¹ Iacob Petru Mureșianu (1857-1917), compozitor, dirijor, pianist, pedagog, redactor și publicist, a fost fiul cărturarului Iacob Mureșianu (1812-1887). A absolvit cursurile Conservatorului din Leipzig iar cea mai mare parte a vieții a fost profesor de muzică vocală și instrumentală la școlile confesionale din Blaj. La 16 septembrie 1888 s-a căsătorit cu pianista Otilia Brândușianu (1870-1950), și au avut opt copii, dintre care au trăit Lucia, Iuliu, Sevastia și Florica.

² Coriolan Brediceanu (1849-1909) s-a căsătorit la 7 mai 1876 cu Cornelia Rădulescu (1856-1951).

³ Caius Brediceanu (1879-1953) a absolvit Facultatea de Drept din Viena, iar în iunie 1902, a obținut doctoratul în drept internațional și în științe politice. În paralel, a urmat și cursuri de filosofie la Universitatea din Paris. A fost avocat, ministru plenipotențiar al României în Argentina, Brazilia, Chile, Vatican, Viena și Helsinki. S-a căsătorit cu Mărioara (născută Comșa), și au avut doi copii, Olga și Caius. Vezi, Nicoleta Demian, *Portrete ale Bredicenilor din Lugoj de Anton Rudolf Weinberger*, în „BANATICA”, 29, II, Istorie, Cluj-Napoca, Editura MEGA, 2019, pp. 258-260.

⁴ Sempronia Brediceanu (1888-1957), în urma unei boli contagioase grave a rămas ușor suferindă astfel încât și-a petrecut întreaga viață acasă, la Lugoj, alături de mama ei. Nicoleta Demian, *op. cit.*, p. 255.

⁵ Cornelia Flavia Brediceanu (1897-1983) a studiat timp de trei ani medicina la Universitatea din Viena, apoi la Universitatea „Regele Ferdinand I” din Cluj. L-a cunoscut în 1916, la Viena, pe Lucian Blaga (1895-1961) și patru ani mai târziu s-au căsătorit. Fiica lor, Ana-Dorica „Dorli” Blaga (1930-2021), a coordonat publicarea operei complete a tatălui și s-a îngrijit de publicarea jurnalelor mamei sale. Nicoleta Demian, *op. cit.*, pp. 255, 257.

⁶ Mihai Brediceanu (1920-2005), compozitor, dirijor și muzicolog, a fost căsătorit cu actrița Maria Constantina (Dina) Cocea (1912-2008).

Tiberiu Brediceanu (1877-1968) a desfășurat, în prima jumătate a secolului XX, o importantă și complexă activitate ca muzicolog, compozitor, folclorist, pianist-concertist, critic muzical. Pianist concertist (1890-1914), colaborator al Institutului Albina și al asociației ASTRA din Sibiu (1903-1913), director al artelor în Consiliul Dirigent din Cluj (1919-1920), a fost membru fondator al mai multor instituții: Opera Română și Teatrul Național (1919), Conservatorul de muzică și artă dramatică din Cluj (1920), Societatea Compozitorilor Români din București, orchestra Operei Române din București, Arhiva fonogramică din București. A fost director al Operei Române din Cluj (1920), președinte al Comisiei pentru culegerea și publicarea cântecului popular (1928-1930), președinte (1928-1947) și director (1934-1940) al Conservatorului Astra din Brașov, director general al Operei Române din București (1941-1944), membru corespondent al Academiei Române.⁷ A scris un număr impresionant de lucrări: muzică de teatru, simfonică, de cameră, corală, vocală, culegeri de folclor și scrieri muzicologice.

Arhiva Mureșenilor, una dintre cele mai bogate și importante arhive de familie, numărând peste 25.000 de documente, conține corespondență politică, manuscrise ale Mureșenilor și ale colaboratorilor ziarelor, fotografii, clișee, plăci fotografice și un bogat fond muzical. Legătura familiei Mureșianu cu Tiberiu Brediceanu, relație menținută pe parcursul a două generații este confirmată și de corespondența păstrată în arhivă ce cuprinde 126 de bunuri culturale (scrisori și cărți poștale) și o vom prezenta în continuare cronologic, pe trei paliere.

Corespondența cu familia

Aflat la studii la Blaj, Tiberiu Brediceanu comunică părinților, la 5 aprilie 1893⁸, informații despre rezultatele școlare și confirmă predarea a 12 florini profesorului Iacob Petru Mureșianu. Trei ani mai târziu, în decembrie, înștiințează cu bucurie publicarea rezultatului și mulțumește pentru bani și cufăr.⁹

La 29 iunie 1923, Cornelia Brediceanu transmite fiului, stabilit la Brașov, știri despre ceilalți membri ai familiei și anunță revenirea din Viena, a lui Filaret¹⁰ cu studiile absolvite.¹¹

Într-o scrisoare, datată 2 decembrie 1925, Cornelia Flavia Brediceanu-Blaga oferă fratelui Tiberiu sfaturi medicale detaliate și propuneri pentru un regim de viață sănătos. Anunță plecarea pentru o săptămână la Roma alături de soțul ei, Lucian Blaga, și relatează despre recenta săptămână petrecută la Geneva. Prezintă mulțumiri mamei pentru informațiile zilnice trimise.¹²

În calitate de ministru plenipotențiar la Rio de Janeiro, Caius Brediceanu,

⁷ Viorel Cosma, Luminița Vartolomei, Constantin Catrina, *Enciclopedia muzicii românești de la origini până în zilele noastre*, București, Editura ARC 2000, vol. 2 (B), 2007, p. 259.

⁸ Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 706, doc. nr. inv. 18198.

⁹ *Ibidem*, dos. 705, doc. nr. inv. 18130.

¹⁰ Filaret Barbu (1903-1984), compozitor de operetă, a absolvit Conservatorul din Viena, unde a studiat, între 1922-1926, vioara și contrapunctul cu măștrii vienezi de la Neues Wiener Konservatorium.

¹¹ Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 706, doc. nr. inv. 18207.

¹² *Ibidem*, dos. 705, doc. nr. inv. 18126.

comunică fratelui știri familiale importante și roagă trimiterea a cinci exemplare din caietele cu muzică și dans, nou publicate. Documentul expediat la 28 august 1928, are imprimat antetul cabinetului de ministru al legației României.¹³ În anul următor, Caius îl informează despre articolele elogioase apărute în ziarele „Cuvântul” și „Rampa” și trimite detalii legate de ajutorul financiar în tipărirea unor Cântece. Îl anunță despre plecarea în Banat la o întrunire programată pentru 31 mai, la care vor participa Nicolae Iorga și Iuliu Maniu, sperând într-o fuziune cu țărâniștii.¹⁴

La 30 octombrie 1930, Cornelia Flavia Brediceanu-Blaga cere intervenția fratelui pentru anularea concursului organizat pentru postul de profesor la catedra de estetică din Cluj. Interesat de post, soțul ei, Lucian Blaga, intenționează să mai rămână doi ani în străinătate pentru a lucra la al doilea volum din opera lui filosofică. Informează despre turneul recitatoarei Theamaria Lenz, organizat la Berna-Viena-București-Berlin-Haga, de Lucian Blaga.¹⁵

Din București, unde fiul Mihai lua lecții particulare cu Mihail Jora și Singer, soția Eugenia adresează, în perioada februarie-iunie 1940, cinci scrisori soțului aflat la Brașov. Comunică informații cotidiene și îngrijorarea cu privire la recentul cutremur, pagubele produse și lipsa alimentelor.¹⁶

Felicitări și elogii la adresa activității muzicale sunt trimise de fratele Caius la împlinirea vârstei de 64 de ani.¹⁷

Correspondența cu familia Mureșianu

Într-o scrisoare trimisă la 9 martie 1899, tatăl, avocatul Coriolan Brediceanu, îi recomandă lui dr. Aurel Mureșianu¹⁸, proprietarul ziarului „Gazeta Transilvaniei”, să-l delege în calitate de corespondent al Gazetei pe fiul lui, Tiberiu, student în ultimul an la Facultatea de Drept.¹⁹ Tiberiu Brediceanu îi scrie, la 23 martie 1899, lui dr. Aurel Mureșianu refuzând politicos calitatea de corespondent al Gazetei în cadrul Congresului Ziariștilor de la Roma din 7 aprilie 1899. Menționează că a primit această sarcină din partea ziarului „Tribuna”, însă comitetul executiv al congresului a decis restrângerea numărului participanților la membrii asociațiilor de ziariști. Cum „Tribuna” și „Gazeta Transilvaniei” nu fac parte din nicio federație, nu a fost admis la congres.²⁰

Printr-o scrisoare trimisă la 30 iulie 1908, Iacob Petru Mureșianu îi mulțumește fostului elev, Tiberiu Brediceanu, pentru caietele cu note trimise, comunicându-i

¹³ *Ibidem*, dos. 706, doc. nr. inv. 18194.

¹⁴ *Ibidem*, dos. 705, doc. nr. inv. 18175.

¹⁵ *Ibidem*, doc. nr. inv. 18177.

¹⁶ *Ibidem*, dos. 706, doc. nr. inv. 18214, 18211.

¹⁷ *Ibidem*, dos. 705, doc. nr. inv. 18135.

¹⁸ Dr. Aurel Mureșianu (1847-1909), director și redactor al „Gazetei Transilvaniei”, a fost fiul gazetarului și academicianului Iacob Mureșianu (1812-1887). Din 1884 transformă ziarul în cotidian iar din anul 1888 înființează tipografia „A. Mureșianu”.

¹⁹ Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 587, doc. nr. inv. 2024.

²⁰ *Ibidem*, doc. nr. inv. 2027.

intenția de a publica o recenzie în revista muzicală „Musa Română”²¹. Trimite cuvinte de apreciere pentru succesul avut cu spectacolul „La șezătoare” ce a avut premiera în 15 iunie 1908, la Sibiu. Îi comunică preocupările actuale legate de o lucrare mare bisericească și un Concert de pian cu acompaniament de orchestră.²²

La 26 mai 1928, Otilia-Maria Mureșianu o informează pe fiica Florica²³ cu privire la intervenția lui Tiberiu Brediceanu la ministrul Cultelor și Artelor, Alexandru I. Lapedatu, pentru acordarea unui ajutor financiar.²⁴ Șapte luni mai târziu, Tiberiu Brediceanu, director la Banca Albina, îi comunică doamnei Otilia-Maria Mureșianu, profesor la Conservatorul de muzică, că a dispus ordonanțarea sumei de 50.000 lei destinată tipăririi unei părți a compozițiilor muzicianului Iacob Petru Mureșianu. Menționează că în această cauză a intervenit pe lângă ministrul Iuliu Maniu.²⁵

Prin adresa nr. 2/1933, „Comitetul pentru editarea operelor muzicale Iacob Mureșianu” din Cluj solicită prim-ministrului tipărirea operelor muzicale ale marelui compozitor Iacob Petru Mureșianu (1857-1917). Adresa este semnată de președintele comitetului, Tiberiu Brediceanu.²⁶

Printr-o felicitare ilustrată²⁷, Tiberiu și Eugenia Brediceanu transmit urări de Anul Nou familiei Joe și Sevastia²⁸ Gherman.

Activitate profesională

Correspondența relevă relații profesionale întreținute de Tiberiu Brediceanu cu alți muzicieni: Ionel Perlea, Leonida Domide, Zaharia Bârsan, Traian Grozăvescu, Sabin V. Drăgoi, Dumitru Kiriac-Georgescu, Ion V. Borgovan, Ioan Lipovan ș.a.

Lucrarea „La șezătoare”²⁹, compusă în 1908 de Tiberiu Brediceanu, a dezvoltat multiple colaborări. La 26 ianuarie 1913, la sugestia președintei asociației, Ana Filip, Alesandru Bordia îi solicită permisiunea susținerii unei reprezentații de către Reuniunea Femeilor Române din Abrud. Trimite informații legate de eveniment și roagă trimiterea partiturii pentru orchestră.³⁰ Tiberiu Brediceanu aprobă, trimite indicații pentru partea

²¹ Compozitorul Iacob Petru Mureșianu a editat între anii 1888-1907, cu întreruperi, în trei etape, prima publicație muzicală românească din Transilvania, revista „Musa Română”, în care a promovat valorificarea folclorului românesc în creația muzicală.

²² Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 707, doc. nr. inv. 18233.

²³ Florica Mureșianu (1909-1978), profesoară, a fost fiica pianistei Otilia-Maria și a compozitorului Iacob Petru Mureșianu. S-a căsătorit în 1939 cu Eugeniu Părvulescu (1900-1979), căpitan-comandor.

²⁴ Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 744, doc. nr. inv. 19524.

²⁵ *Ibidem*, doc. nr. inv. 19525.

²⁶ *Ibidem*, dos. 707, doc. nr. inv. 18266.

²⁷ *Ibidem*, dos. 719, doc. nr. inv. 18854.

²⁸ Sevastia Gherman (1902-1984) a fost fiica pianistei Otilia-Maria și a compozitorului Iacob Petru Mureșianu. S-a căsătorit cu dr. Joe Gherman (1893-1967), înalt funcționar în cadrul Ministerului de Interne.

²⁹ Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dosar 725, doc. nr. inv. 19078. Broșura „La șezătoare” – icoană din popor, cuprinde scenariul scris de C. Sandu-Aldea și I. Borcia și muzica compusă pe motive românești de Tiberiu Brediceanu. Broșura conține 24 de pagini și este tipărită în anul 1911 la Tipografia Arhidiecezană din Sibiu.

³⁰ *Ibidem*, dos. 705, doc. nr. inv. 18147.

muzicală și textul în mai multe exemplare.³¹ Alesandru Bordia anunță organizarea spectacolului de Paști sau de Rusalii și-i comunică intenția susținerii reprezentației în Turda și Câmpeni.³²

În luna martie, Reuniunea Română de Cântări și Muzică Bocșa-Montană solicită compozitorului permisiunea organizării unei reprezentații de Sfintele sărbători de Paști.³³

Într-o scrisoare trimisă în noiembrie de la Geneva, George Moroianu³⁴ rememorează cu plăcere cele trei zile de artă românească (reprezentație „La șezătoare”) trăite la Brașov.³⁵

La finalul lunii, Dumitru Kiriac-Georgescu³⁶ comunică compozitorului primirea celor trei exemplare din lucrarea „La șezătoare” și trimite detalii cu privire la pregătirea spectacolului. Documentul are imprimat antetul Societății Corale Române „Carmen” pentru cultivarea și răspândirea muzicii în popor, înființată în 1905.³⁷

În adresa cu nr. înregistrare 195/1926, Societatea Academică „Junimea” Cernăuți anunță compozitorului fixarea datei de 23 februarie pentru concertul „La șezătoare”. În luna iulie, în numele Comitetului „Armonia”, dirijorul Amuliu Liteanu, directorul Liceului nr. 3, mulțumește compozitorului pentru permisiunea executării lucrării „La șezătoare” și prezintă reușita spectacolelor susținute. Solicită permisiunea susținerii spectacolului la Câmpulung și Vatra Dornei.³⁸ În luna noiembrie, Societatea de muzică „Armonia” Cernăuți prezintă elogii compozitorului și atașează afișele de la concerte organizate în Botoșani, Bacău, Roman.³⁹

La 6 decembrie 1929, Ionel Perlea⁴⁰ și R. Urlășianu de la Opera Română din București îi comunică compozitorului despre începerea repetițiilor pentru „La șezătoare” și reprezentația operei „Cavalerul Rozelor”.⁴¹

Filaret Barbu îi cere, la 19 octombrie 1932, trimiterea materialului lucrării „La șezătoare” și îl informează că a fost înscrisă în programul de iarnă și vor începe repetițiile.⁴²

La 28 ianuarie 1935, George Scăneru, dirijorul Orchestrei orașenești din Sibiu, roagă permiterea executării Preludiului din lucrarea „La șezătoare”. Solicită partitura pentru orchestră simfonică mare în intenția pregătirii concertului programat în 11 februarie.⁴³

Tiberiu Brediceanu îl roagă pe președintele Iuliu Moldovan (1882-1966) să

³¹ *Ibidem*, doc. nr. inv. 18146.

³² *Ibidem*, doc. nr. inv. 18140.

³³ *Ibidem*, doc. nr. inv. 18142.

³⁴ George Moroianu (1870-1945), originar din Săcele, Brașov, a fost diplomat și rector al Academiei de Înalte Studii Comerciale și Industriale din Cluj.

³⁵ Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 707, doc. nr. inv. 18243.

³⁶ Dumitru Kiriac Georgescu (1866-1928), compozitor, profesor, dirijor și folclorist.

³⁷ Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 707, doc. nr. inv. 18234.

³⁸ *Ibidem*, dos. 705, doc. nr. inv. 18162.

³⁹ *Ibidem*, doc. nr. inv. 18170.

⁴⁰ Ionel Perlea (1900-1970), dirijor și compozitor.

⁴¹ Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 712, doc. nr. inv. 18661.

⁴² *Ibidem*, dos. 707, doc. nr. inv. 18256.

⁴³ *Ibidem*, dos. 705, doc. nr. inv. 18152.

propună în cadrul ședinței Comitetului Central al „Astrei” publicarea partituri pentru voce și pian a lucrării „La șezătoare”. Menționează costurile pentru un tiraj de 500 de exemplare în valoare de 40.000 lei. Îl informează despre: inițiativa tipăririi partituri pentru voce și pian a lucrării „La seceriș” de către Comitetul Despărțământului ASTRA din Brașov; premiera lucrării „La seceriș” din anul 1936, la Blaj, la împlinirea a 75 de ani de la înființarea „Astrei”; cele 200 de reprezentații în țară și străinătate a lucrării „La șezătoare”, pe parcursul a 28 de ani.⁴⁴ În 18 aprilie, trimite mulțumiri pentru acordarea sprijinului financiar solicitat în cadrul ședinței Comitetului Central al „Astrei” din 4 aprilie 1939.⁴⁵

Ioan Lipovan (1895-1963), compozitor și dirijor al corului „Reuniunea de cântări Armonia”, îi comunică compozitorului Tiberiu Brediceanu, detalii despre repetiții și pregătiri ale spectacolului „La seceriș” programat pentru 26 mai 1940.⁴⁶ Ulterior, Dimitrie Cusma trimite partitura, afișul și alte detalii legate de eveniment.⁴⁷

La 3 martie 1921, prin intermediul unei cărți poștale⁴⁸, Mitropolitul Miron Cristea îi solicită compozitorului trimiterea colecției de cântece românești compuse, menționând că acestea sunt cerute de prințul Carol aflat la Atena.⁴⁹

În luna decembrie, Dumitru Kiriac-Georgescu apelează la Tiberiu Brediceanu pentru împrumutul unui fonograf pentru două săptămâni. Precizează că Societatea culturală „Casele Naționale” din București aduce lăutari din diferite regiuni ale țării și dorește înregistrarea acestora.⁵⁰

La 1 decembrie 1925, Reuniunea de cântări „G. Dima” din Sibiu, solicită compozitorului acordul și sprijinul pentru susținerea unei reprezentații a operei „Seara Mare”. Roagă aprobare pentru obținerea partituri și autorizației de prezentare în public a operei.⁵¹ Răspunde pozitiv solicitării dr. Crăciunescu Aurel, președintele Reuniunii „G. Dima” din Sibiu, îl informează că notele muzicale se găsesc la Opera Română din Cluj și oferă consultanță în privința decorurilor și costumelor.⁵²

Avocatul din Lugoj, dr. George Dobrin, îl felicită pe prietenul lui la primirea distincției acordată de Asociația Compozitorilor Români pentru colecția de cântece naționale. Anunță trimiterea a 10.000 lei din partea Societății pentru Fondul de teatru pentru realizarea unei plăci comemorative pentru actorul bănățean Augustin Petculescu.⁵³

Președinta Societății Ortodoxe Naționale a Femeilor Române, filiala Cluj, Sylvia Comșa, îi comunică compozitorului Tiberiu Brediceanu, directorul Băncii Albina, filiala Brașov, despre dorința profesorului Guiart⁵⁴ de la Universitatea din Lyon de a

⁴⁴ *Ibidem*, doc. nr. inv. 18143. Documentul este copia la indigo a scrisorii.

⁴⁵ *Ibidem*, doc. nr. inv. 18144. Documentul este copia la indigo a scrisorii de mulțumire.

⁴⁶ *Ibidem*, dos. 712, doc. nr. inv. 18674.

⁴⁷ *Ibidem*, doc. nr. inv. 18665.

⁴⁸ *Ibidem*, dos. 707, doc. nr. inv. 18252.

⁴⁹ În luna martie prințul Carol al II-lea (1893-1953) s-a căsătorit cu principesa Elena a Greciei (1896-1982).

⁵⁰ Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 707, doc. nr. inv. 18235.

⁵¹ *Ibidem*, dos. 705, doc. nr. inv. 18132.

⁵² *Ibidem*, doc. nr. inv. 18131.

⁵³ *Ibidem*, doc. nr. inv. 18165.

⁵⁴ Jules Guiart (1870-1965), președinte la Académie des Sciences, Belle-Lettres et Arts din Lyon, membru

organiza o serie de concerte cu jocuri și muzică națională românească. Sugerează o reprezentație a uverturii „Seara Mare”. A primit invitația de a susține conferințe despre muzica populară și de a cânta alături de Veturia (Mureșan?) cântece românești în Lyon. Întreabă despre găsirea ROMANEI⁵⁵, necesară pentru începerea repetițiilor.⁵⁶

La 30 ianuarie 1926, Horia Petra-Petrescu⁵⁷ îi comunică lui Tiberiu Brediceanu, președintele secției artistice a Asociațiunii ASTRA, să prezinte în scris domnului ministru Alexandru I. Lapedatu (1876-1950), cererile în privința teatrului de propagandă.⁵⁸

Romulus Vuia⁵⁹ îi adresează în luna decembrie 1926 invitația de a susține o conferință despre muzica populară în cadrul adunării generale a Societății Etnografice. Documentul are imprimat antetul Universității din Cluj, Seminarul de Etnografie și Folklor.⁶⁰

La 18 mai 1928, poetul Emil Isac (1886-1954) îi trimite prietenului felicitări pentru spectacolul organizat cu concursul Operei din București și anunță acordarea a 100.000 de lei în beneficiul Secției artistice a Asociației ASTRA.⁶¹

Ionel Perlea îi transmite compozitorului, la 23 ianuarie 1930, acordul cu privire la împrumutul partiturii și materialului operei „Faust”, Conservatorului din Brașov. Laudă succesul de la Opera Română a lui Feodor Ivanovici Șaliapin (1873-1938) în opera „Boris Godunov”, de Modest Petrovich Mussorgski.⁶² În aprilie, la încheierea colaborării cu Opera Română, Ionel Perlea îi adresează mulțumiri pentru concursul dat în calitate de membru în consiliul de administrație.⁶³

Într-o scrisoare trimisă la 20 iunie 1931, Ion V. Borgovan⁶⁴ relatează circumstanțele demisiei sale din Societatea Compozitorilor Români. Observația adresată direcțiunii cu privire la cheltuielile prea mari făcute de societate a condus la demiterea lui din calitatea de cenzor, iar ofensa adusă a determinat demisia lui și din calitatea de membru al societății.⁶⁵

Filaret Barbu îi prezintă compozitorului aspecte organizatorice referitoare la

---

la Academia de Medicină din Paris și Lyon, la Societatea „Linnéenne” din Lyon, la Societatea de Geografie din Lyon, la Societatea de Științe din Cluj. În 1921, la Cluj, la invitația lui Emil Racoviță și Ion Cantacuzino, inaugurează noul Institut de Istorie a Medicinii.

⁵⁵ Dansul de coloană ROMANA creat de cărturarul Iacob Mureșianu (1812-1887) la 1850. Dansul a fost inspirat din figurile coregrafice ale unor jocuri populare românești: Ardeleana, Hațegana, jocul bănățean Pe picior, Învărtita și Brașoveanca. Numele de ROMANA reprezintă acronimul figurilor care compun dansul: Rosa, Octavia, Mureșana, Augusta, Nimfa și Amata. ROMANA se răspândește și se dansează la toate seratele, balurile și recepțiile din Transilvania, Maramureș, Banat, Crișana și chiar în nordul Moldovei, la balurile studențimii române din Budapesta și Viena, până la începutul celui de-al Doilea Război Mondial.

⁵⁶ Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 712, doc. nr. inv. 18670.

⁵⁷ Horia Petra-Petrescu (1884-1962), poet, prozator, autor dramatic.

⁵⁸ Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 707, doc. nr. inv. 18245.

⁵⁹ Romulus Vuia (1887-1963), profesor, etnolog.

⁶⁰ Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 707, doc. nr. inv. 18248.

⁶¹ *Ibidem*, dos. 725, doc. nr. inv. 19077.

⁶² *Ibidem*, dos. 707, doc. nr. inv. 18262.

⁶³ *Ibidem*, doc. nr. inv. 18257.

⁶⁴ Ion V. Borgovan (1889-1970), medic balneolog, compozitor, critic muzical, membru fondator al Societății Compozitorilor Români.

⁶⁵ Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 705, doc. nr. inv. 18164.

pregătirea, cu ajutorul Filarmonicii, în 4 februarie 1933, a unui festival muzical „Tiberiu Brediceanu”. Solicită trimiterea materialului uverturii „Seara Mare” pentru completarea programului, după execuția lucrării „La șezătoare”.⁶⁶ În septembrie, Filaret Barbu îl informează despre propunerea, făcută în cadrul congresului dirijorilor, de înființare a unui cerc al autorilor de muzică bănățeană și posibilitatea editării unui ziar pentru publicarea de piese muzicale ale corurilor și fanfarelor bănățene. Povestește despre activitatea muzicală și compunerea unei comedii muzicale.⁶⁷

Trei scrisori tratează conflictul creat între șapte profesori de la Conservatorul de muzică ASTRA Brașov și profesorul Imanuel Bernfeld, acuzat de lipsă de colegialitate.⁶⁸

Dirijorul George Onciul prezintă, la 23 septembrie 1935, elogii maestrului pentru activitatea muzicală. Cere permisiunea ca Societatea „Armonia” din Cernăuți să susțină o reprezentație a lucrării „Seara Mare”, pentru care roagă trimiterea partiturilor.⁶⁹

Ion Agârbiceanu, secretar general al Societății culturale „ASTRA”, îi solicită compozitorului în calitate de președinte al Secției Artistice a Asociațiunii „ASTRA”, să propună alegerea a încă zece membri activi, pe o perioadă de cinci ani. Menționează că hotărârea este luată în cadrul adunării generale și precizează membrii activi: Tiberiu Brediceanu, Zaharia Bârsan, Emil Isac, Coriolan Petran, Ionel Crișan, St. Mărcuș, C. Medrea. Membrii corespondenți sunt: I.A. Bănuț, Augustin Bena, Francisc Hubic, Nicolae Oancea, Timotei Popovici și I. Venciu.⁷⁰

În numele Asociației Corurilor și Fanfarelor Române din Banat, președintele Sabin V. Drăgoi⁷¹ îl convoacă pe președintele de onoare Tiberiu Brediceanu să participe, în sala Conservatorului comunal din Timișoara, la ședința comitetului asociației programată pentru 24 octombrie 1937 și la Adunarea generală din 31 octombrie 1937.⁷²

Colonelul Dimitrie Petrescu Tocineanu, prefectul județului Brașov, îl invită pe Tiberiu Brediceanu la o consfătuire programată în data de 29 martie 1938 pentru discuții în organizarea unei orchestre simfonice a Municipiului Brașov.⁷³

Prin intermediul unei cărți poștale ilustrate, la 22 decembrie 1938, dr. Petru Groza⁷⁴ îi trimite compozitorului Tiberiu Brediceanu mulțumiri pentru volumul trimis și prezintă urări de sărbători.⁷⁵

În numele Academiei de teologie, profesorul Vladu Constantin îi mulțumește, în 16 ianuarie 1940, compozitorului pentru lucrările trimise și așteaptă compoziția „Bitolianca”.⁷⁶ Compozitorul îi transmite partitura pentru voce și pian a lucrării „La seceriș” și menționează că a fost folosită în turneul prin Moldova, Transilvania și Banat

⁶⁶ *Ibidem*, dos. 707, doc. nr. inv. 18255.

⁶⁷ *Ibidem*, doc. nr. inv. 18265.

⁶⁸ *Ibidem*, dos. 705, doc. nr. inv. 18138, 18139, 18153.

⁶⁹ *Ibidem*, doc. nr. inv. 18148, 18150.

⁷⁰ *Ibidem*, dos. 707, doc. nr. inv. 18251.

⁷¹ Sabin V. Drăgoi (1894-1968), compozitor, profesor, muzicolog, folclorist.

⁷² Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 707, doc. nr. inv. 18236.

⁷³ *Ibidem*, dos. 705, doc. nr. inv. 18163.

⁷⁴ Dr. Petru Groza (1884-1958), avocat, om politic, prim-ministru al României.

⁷⁵ Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 707, doc. nr. inv. 18250.

⁷⁶ *Ibidem*, dos. 712, doc. nr. inv. 18669.

a Societății Corale „G. Muzicescu” din București. A cerut domnului Botez trimiterea unei copii a „Bitolienei”, jocul macedonenilor veniți în Dobrogea din Bitola, oraș din Republica Macedonia de Nord.⁷⁷ De menționat că la sărbătorirea Marii Uniri organizată în 10 mai 1929, la Arenele Romane, a fost organizat și spectacolul muzical-etnografic „La șezătoare” al lui Tiberiu Brediceanu, ce etala frumusețea și diversitatea populară românească în dans, cântec și port. Poemul său etnografic muzical prezenta dansurile: „Tropotita” din Maramureș, „Mărunțelul” din Bihor, „Țarina” din Munții Apuseni, „Bordeiul” din Oltenia, „Jocul de bătut în palme” din Oaș, „Învârtita” din Sălișteștii Sibiului, „Arcanul” din Bucovina, „Brâul” și „Mânioasa” din Muntenia, „Hațegana” din Hațeg, „Pe loc” din Banat, „Țimburelul” și „Moldoveneasca” din Moldova, „Bitolianca” coloniștilor macedoneni din Durostor, „Basarabeasca” din Basarabia și „Bătuta”, „Călușerul”, „Ardeleana” jucate de călușeri de pe Târnava.⁷⁸

Printr-o adresă datată 11 martie 1943, Ministerul Afacerilor Străine, Direcția Afacerilor Politice răspunde directorului Operei Române, Tiberiu Brediceanu, la scrisorile de solicitare a deschiderii stagiunii Operei Române cu opera „Oedipe”, de George Enescu. Este atașat raportul Consulatului General din Paris.⁷⁹ În anul următor, Secretariatul Academiei Române îl invită în 22 martie la ședința specială a Comisiunii Marelui Premiu C. Hamangiu pentru lucrări muzicale. Din comisie mai fac parte: George Enescu, Emilian Bucuța, C. Ionescu-Mihăești, preotul N.M. Popescu.⁸⁰

Aurel Popa, ministru secretar general pentru culte și arte, îl convoacă pe directorul Operei Române, Tiberiu Brediceanu, la o conferință pe tema Teatrului și Operei Române. Hotărârea aparține prof. universitar Ioan Petroviciu și avea loc în 3 iulie 1944, la Orăștie.⁸¹

Sabin V. Drăgoi îl felicită la împlinirea vârstei de 70 de ani. Informează despre tipărirea operei „Năpasta” în urmă cu un an (1946), primirea ajutorului financiar din partea donatorului Alfred Cerchez (1897-?) și redactarea folclorului adunat timp de 25 de ani cu intenția tipăririi.⁸²

Prim-ministrul dr. Petru Groza îl felicită prietenește pe compozitorul Tiberiu Brediceanu cu ocazia primirii titlului de Maestru Emerit al Artei (1952). Documentul are imprimat antetul președintelui Consiliului de Miniștri.⁸³

T.R. Popescu-Șoimu și soția Angela transmit compozitorului felicitări la conferirea titlului de Maestru Emerit al Artei din Republica Populară Română. Transmite elogii pentru prestigioasa activitate.⁸⁴ Ecaterina Pitiș îl felicită, la 11 iunie 1956, pe compozitorul

⁷⁷ *Ibidem*, doc. nr. inv. 18668.

⁷⁸ Vasile Lechințan, *Sărbătorirea Marii Uniri în anul 1929*, în Revista „Cetatea Cavalerilor”, anul II, Nr. 2 (6), 25 februarie 2021, p. 54.

⁷⁹ Arhiva Mureșenilor, Fond Mureșeni, dos. 712, doc. nr. inv. 18649.

⁸⁰ *Ibidem*, doc. nr. inv. 18647.

⁸¹ *Ibidem*, dos. 705, doc. nr. inv. 18127.

⁸² *Ibidem*, dos. 707, doc. nr. inv. 18238.

⁸³ *Ibidem*, dos. 725, doc. nr. inv. 19075.

⁸⁴ *Ibidem*, dos. 706, doc. nr. inv. 18196.

Tiberiu Brediceanu pentru distincția primită. Îl informează despre „Sonetele” pe care i le va trimite la București.⁸⁵

Ion și Ana Lupuș⁸⁶, dr. Cornel Petricu⁸⁷, Cornel Bardoși⁸⁸ transmit felicitări compozitorului la împlinirea a 80 de ani.

În anul 1962, T.R. Popescu-Șoimu, îi comunică compozitorului că în 20 octombrie 1963 va serba împlinirea a 80 de ani și pregătește, în vederea editării, diferite manuscrise din domeniul literar, liric, biologic și de film. Menționează traducerea în limba germană a poeziei „Închinăciune” a poetului Dan Deșliu și colaborările avute cu artistul modern transilvan Hermann Morres (1885-1971). Trimite compoziția patriotică „Lied der Jugend”, realizată în colaborare cu Hermann Morres și cere opinia.⁸⁹

Ioan Voroveanu îi confirmă compozitorului Tiberiu Brediceanu primirea scrisorii în 14 iunie 1968. Își exprimă regretul pentru starea precară de sănătate. Trimite anexată cererea adresată lui Ion Dumitrescu de la Uniunea Compozitorilor din R.S.R. prin care solicită compoziții muzicale ale compozitorului George Enescu. Povestește un dialog avut cu academicianul Tudor Vianu pe tema activității muzicale a compozitorilor Ciprian Porumbescu și George Enescu. Rememorează activități muzicale din trecut.⁹⁰

Din partea Casei Orășenești de Cultură din Pașcani, la 26 septembrie 1969, George Ghițulescu îl roagă pe compozitorul Tiberiu Brediceanu să-i trimită partitura muzicală a valsului „Rândunica” și atașează un fragment spre confirmare a lucrării. George Ghițulescu mulțumește doamnei Eugenia Brediceanu pentru fotocopiile valsului „Rândunica” și aduce elogii compozitorului.⁹¹

Prin activitatea sa componistică Tiberiu Brediceanu adaugă prestigiului familial o nouă valență, cea a creației muzicale, dedicată valorilor culturii românești. Într-o succintă prezentare, sinteza corespondenței compozitorului Tiberiu Brediceanu păstrată în Arhiva Mureșenilor, evocă o activitate complexă și îndelungată, ca organizator al mișcării muzicale în spațiul românesc al primei jumătăți a secolului XX.

⁸⁵ *Ibidem*, doc. nr. inv. 18204.

⁸⁶ *Ibidem*, doc. nr. inv. 18205.

⁸⁷ *Ibidem*, doc. nr. inv. 18208.

⁸⁸ *Ibidem*, doc. nr. inv. 18206.

⁸⁹ *Ibidem*, doc. nr. inv. 18191.

⁹⁰ *Ibidem*, doc. nr. inv. 18200.

⁹¹ *Ibidem*, dos. 707, doc. nr. inv. 18227.

Tiberiu Brediceanu

Sursa: Arhiva Mureșenilor, Fond Fotografii, clișee, plăci fotografice, dosar 7, doc. nr. inv. 290.

Tiberiu Brediceanu

Sursa: Arhiva Mureșenilor, Fond Fotografii, clișee, plăci fotografice, dosar 8, doc. nr. inv. 410.

Tiberiu Brediceanu, primul din dreapta

Sursa: Arhiva Mureșenilor, Fond *Fotografii, clișee, plăci fotografice*, dosar 8, doc. nr. inv. 375.

Familia Brediceanu alături de o tânără

Sursa: Arhiva Mureșenilor, Fond *Fotografii, clișee, plăci fotografice*, dosar 8, doc. nr. inv. 376.

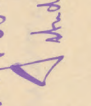
Arhiva Mureșenilor, Fond Fotografii, clișee, plăci fotografice, dosar 8, doc. nr. inv. 382.

Familia Eugenia și Tiberiu Brediceanu

Sursa: Arhiva Mureșenilor, Fond Fotografii, clișee, plăci fotografice, dosar 9, doc. nr. inv. 454.

29/11. 1899.
 Domnule D-le Muresianu. -
 Amoret din inima, că nu pot
 satisface dorinței D-voastre
 privind ofertul de correspon-
 dență a "Gazetei" pt. această
 ocazie. - Căușă e că Fl. Șa-
 rianu de la Tribunalu nu
 intervine încă, apoi - al-
 trăgându de la această -
 numărul inițiativelor din
 toate lămură, pentru acest
 congres, e atât de mare
 p. de lucru, încât comitetul
 executiv a fost nevoit, să
 restringă numărul parti-

cipantilor numai la membrii
 asociațiilor de diaconi. -
 Astfel eu, ca corespondent a
 Tribunei ori a "Gazetei", jur-
 vales, că nu fac parte
 nici unei federațiuni,
 pe lângă toate scrisorile
 de recomandare în iniția-
 lentă personală, în am-
 putut fi admis. -
 Într-îndu-mă cu multă căl-
 dură pentru oî care altei
 ocazie, -
 fărâșești cu distincție, stimate.
 P. M. Prediceanu
 Via Agost. Popovici 65. stud. în leg. pe.

Sursa: Arhiva Mureșenilor, Fond Mureșeni, dosar 587, doc. nr. inv. 2027.

1893. Blacu 14
1898.
Dragătașilor!
Împachetându-mi dragă
bucuri, mă grăbeam
ca să trimitea înaintea,
cave în fine mă auzi-
scu ală face pe ~~un~~
drăgălaș popluțu. Păi, adesea
cave nu mai amu nici
une suficient. Se cumu
vedeți mă veniți, da
pe multe minții, a
mă și de la D. G. G. G.
și latina, bun" și
de la D. Secășu, amăn
de la multe surse de
ora ca în pământ.

primu afaa de ma-
tenația, din care m-am
probatu în amu gata,
Amu în sa ma gata-
basu se mergu la
trone și astu în
vitei spiritola sau
bandoare pe totu și pop-
trădare răstator pe
măte
gha voston mui-
trădare fin
Tiberiu
B. Cai 12 fl. paron care
se multădare în amu
pănu și i amu predat
de la D. Mureșian.

Sursa: Arhiva Mureșenilor, Fond Mureșeni, dosar 706, doc. nr. inv. 18198.

Sursa: Arhiva Mureșenilor, Fond Mureșeni, dosar 707, doc. nr. inv. 18250.

Sursa: Arhiva Mureșenilor, Fond Mureșeni, dosar 724, doc. nr. inv. 19069.

19075

PREȘEDINTELE CONSILIULUI
DE MINISTRI

București, 12 Aprilie 1952.

Dragă Tiberiu,

Am marea satisfacție să văd, că țara nu uită pe cetățeanul, care cheltuindu-și din belșug sufletul și talentul, a dat atât de mult cântecului românesc.

Poporul nostru și-a păstrat o mare parte din doinele lui, prin operele Tale și cu toții ne-am adăpat la izvorul muzicii Tale.

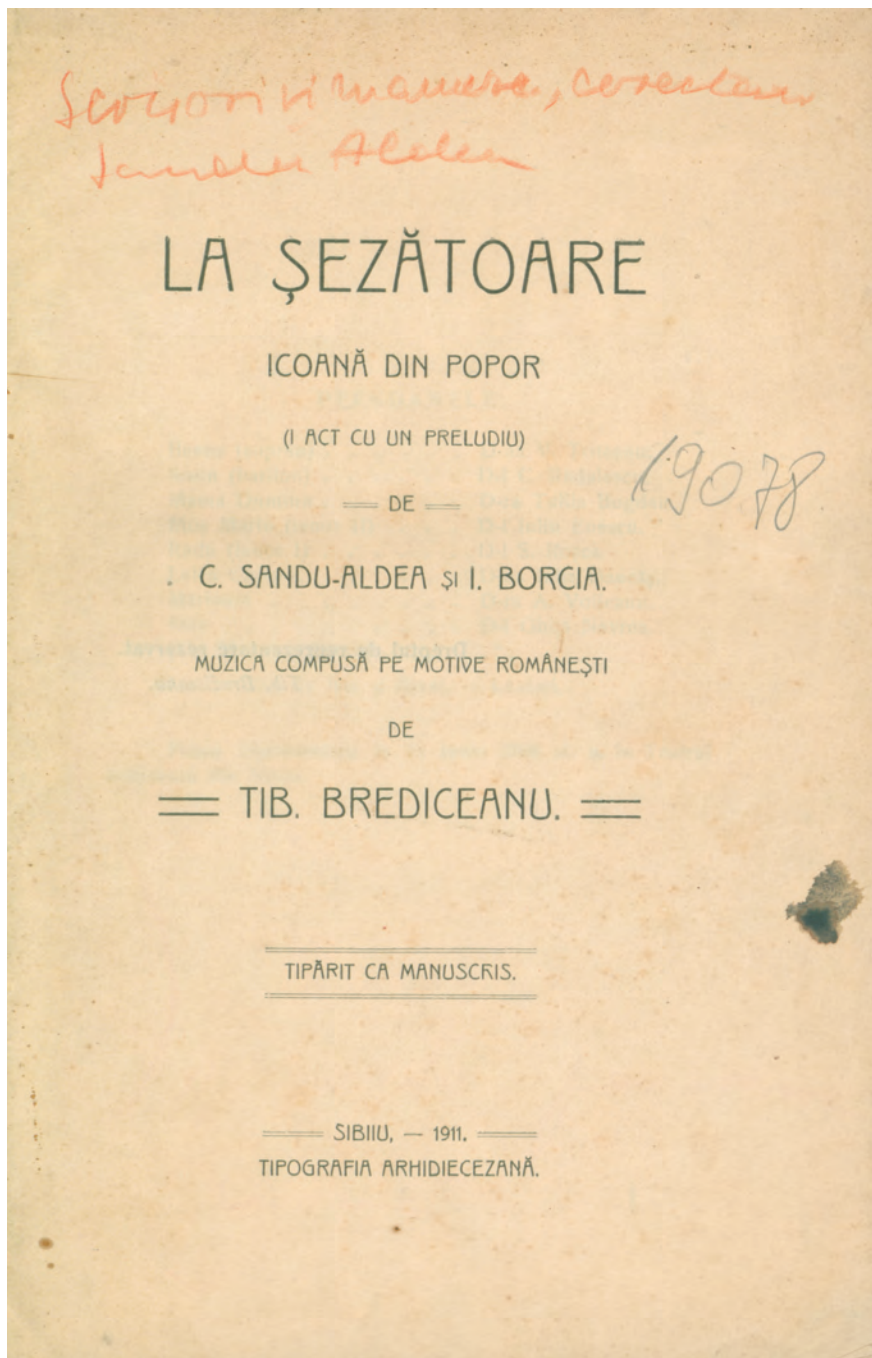
Se cuvine deci, să te felicităm cu toții din partea tovarășilor mei din Guvern și a celor care s'au făcut interpreții recunoștinței populare, să te felicităm din toată inima cu ocazia conferirii titlului bine meritat, care în condițiile construirii unei societăți noi, nu este o simplă formalitate la care obligă noblețea, și simbolizează aprecierea tuturor care trăesc în câmpul muncii, în toate sectoarele vieții.

Iti urez din toată inima Tie și la ai Tăi, să porți mulți ani cu sănătate acest mare galon.

Cu vechea prietenie,

Dr. PETRU GROZA

Sursa: Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dosar 725, doc. nr. inv. 19078.

Costin SCURTU

LUPTELE DIN ȚARA BÂRSEI ÎN 1916

THE BATTLES OF ȚARA BÂRSEI IN 1916

Abstract: We are in the year where we mark the centenary of the Unknown Hero (1923-2023). In order to pay tribute to the national heroes who perished in the First World War, memorials, monuments, and hero graves were built throughout Greater Romania, including in Țara Bârsei. I suggest recollecting the battle in Brașov, in the fall of 1916, particularly the confrontation in the vicinity of the Bartolomeu train station, as a place of remembrance of those who died between 1916 and 1919 through the drama of the battle, and of the tragic end of the Romanian soldiers who lost their lives in the line of duty.

On August 30, 1916, the Romanian Army entered Brașov victoriously, where it was awaited by the Romanian population, while the Hungarians, Saxons and Austrians had fled the city. Starting with September 23/October 6, 1916, the German command in Transylvania orders the attack. Brașov would become the centre of the Romanian military resistance for a few days.

Then, the bloody "Bartolomeu" episode came about. "The trench of death from Bartolomeu" and "the front of the dead" are two names that were given to the battle place. The folklore round the "trench of death" says that a company from the 24th Infantry Regiment Tecuci was responsible for the deaths of the soldiers. Why the company had not drawn off on the night of October 7-8, 1916, remains a mystery. Either no order to withdraw was given, or it was not followed through.

The repressions were strongly felt by the civilian population, accused of having stolen and of applauding the entry of the Romanian Army into the city. Dozens of people from Brașov were arrested, subjected to investigations, and even beaten, because they wanted Ardeal to become a part of Romania.

Suntem în anul în care marcăm centenarul Eroului Necunoscut (1923-2023). În Biserica „Adormirea Maicii Domnului” de la Mărășești, la 13 mai 1923, cadetul Amilcar Săndulescu, în vârstă de 12 ani, desemnat să aleagă Eroul Necunoscut, a înconjurat cele zece sicrie de stejar, căptușite cu tablă de zinc și s-a oprit în fața celui de-al patrulea sicriu, a îngenuncheat și a rostit cuvintele legendare: „Acesta este tatăl meu”¹, a urmat procesiunea de la Mărășești la București cu sicriul Eroului Necunoscut, împodobit cu pânza tricoloră. În Gara de Nord, sicriul simbol a fost așezat pe un afet de tun, tras de opt cai și depus la Biserica „Mihai Vodă”. La 17 mai 1923, s-a desfășurat ceremonialul militar și religios din Parcul Carol I, unde a fost reînhumat Eroul Necunoscut și a fost aprinsă flacăra veșnică, ce a devenit simbol al jertfei tuturor militarilor români căzuți

¹ Cadetul Amilcar Săndulescu a rămas orfan la cinci ani, mama lui a decedat, iar tatăl a căzut pe front în prima campanie a războiului, din 1916. După terminarea cursului primar, ca orfan de război, a fost admis în clasa I la Liceul Militar din Craiova, a fost avansat la gradul de elev fruntaș pentru merite deosebite. La aproape trei luni de la ceremonialul Eroului Necunoscut din Parcul Carol I, aflat cu colegii săi de la liceul militar la Sanatoriul Militar din Techirghiol, avea să se înece. La 30 iulie 1923, în cimitirul din Craiova, profesorul Balaban avea să spună la înmormântarea lui Amilcar Săndulescu, că: „tu ai devenit Fiul Eroului Necunoscut”.

pentru întregirea și apărarea țării. Sunt motive pentru care ne întoarcem de câte ori putem la sacrificiul și eroismul luptătorilor noștri cu recunoștință și respect.

Pentru cinstirea eroilor neamului căzuți în prima conflagrație mondială au fost ridicate opere comemorative, monumente și cimitire ale eroilor în întreaga Românie Mare, inclusiv în Țara Bârsei. În acest articol aducem în atenția cititorilor monumentul de la Bartolomeu, o mărturie peste timp a dramatismului luptelor și tragismul finalului ostașilor români căzuți la datorie în înclăștarea din zona gării Bartolomeu.

Brașovechi este cel mai vechi cartier al Brașovului și se crede că acolo a fost întemeiat orașul, dar din cauza inundațiilor, precum și din motive strategice, sașii s-au mutat pe locul unde e azi Cetatea.² O dovadă o reprezintă vechimea Bisericii Bartolomeu din Brașovechi, începută în anul 1223 de către Cavalerii Teutoni. Planul bisericii e roman, având transept și la vest un turn.³

Octav Șuluțiu avea să scrie, că:

La capătul cartierului, pe stânga, Dealul Șprengiului își ridică gheba pleșuvă din care se taie piatră și la poalele căreia se depun gunoaiele cetății. În fața dealului Biserica Bartolomeu stă ca o navă gata de plecare și peste drum este gara Bartolomeu⁴, având pe dreapta lungul cimitir al eroilor⁵.

Casele Brașovechiului, în vechiul stil al barocului german provincial, cu aspectul lor simplu și țărănesc, au mirosul de vetustate pe care-l simți și în Cetate. Ele se înghesuie una într-alta, legate într-un lung șir de porți mari și grele⁶.

Lângă Biserica Bartolomeu, de-a lungul căii ferate, a fost Cimitirul Eroilor. În dreapta cimitirului a fost un șir de brazi, în partea stângă au fost sălcii în apropierea pietrelor funerare.

Într-un spațiu de trei metri lățime abia, dar lung de peste două sute, câteva pietre funerare vârfuite cu o cruce se țin una după alta, iar în mijlocul lor, dominându-le, un monument simplu, ca o urnă închisă cu o acvilă deasupra. La capătul șirului, pe o troiță, inscripția cuvintelor Reginei Maria: „Nu trebuie să-i plângem pe eroi, ci să-i lăudăm în cântece pentru slava numelui lor să treacă în legende[...]”. Este un singur nume identificat dintre militarii români îngropați aici. La ceilalți sunt scrise unitatea, gradul și, în loc de nume, „necunoscut”. Sunt și cruci fără nicio inscripție. „Peste drum de inscripție, pe peretele alb al unui depozit al gării, o cruce neagră e desenată și, sub ea, o dată: 8.X.1916”⁷.

Să derulăm, succint, ce s-a petrecut în perioada lunilor august-octombrie 1916. Circulau zvonurile despre intrarea României în război. Criptografii austrieci spărseseră

² Ioan Vlad, *Românismul brașovenilor. Documente 1916-1919*, Brașov, Editura Transilvania Express, 1998, pp. 4-5.

³ Sașii au venit din zona Sibiului în Țara Bârsei și i-au gonit pe români din ceea ce este cunoscut drept cartierul Brașovechi în Schei, peste așezarea slavă, care era mai veche decât a sașilor, dar mai nouă decât a românilor. Octav Șuluțiu, *Brașov*, București, Editura Ars Docendi – Universitatea din București, 2019, pp. 25-26.

⁴ La marginea de nord a cartierului Brașovechi, lângă Biserica Bartolomeu, a fost inaugurată la 6 iunie 1891, gara Bartolomeu pentru linia ferată Brașov – Zărnești, apoi linia spre Făgăraș, care a fost prelungită până la Sibiu. Trenurile circulau cu o viteză de 25 km/oră. În 1933, tronsonul din Brașovechi, dintre Bartolomeu și Promenadă a fost desființat din cauza zgometului și a fumului.

⁵ Octav Șuluțiu, *op. cit.*, p. 25.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*, p. 28.

codul diplomatic al italienilor și, din aprilie, făcuseră rost de o înregistrare a negocierilor lui Brătianu cu Antanta. Estimarea greșită a Austro-Ungariei și Germaniei privind data intrării României în război nu a influențat decât în mică măsură reacția Puterilor Centrale la amenințarea românească. În Transilvania, unde era nevoie de timp pentru a strânge forțe, comandamentul forțelor austro-ungare și germane hotărâse deja să cedeze teren în loc să se apere pe graniță.⁸

Pentru a organiza apărarea Transilvaniei, a fost creată, la 14 august 1916, o nouă structură de comandă, sub comanda generalului sas transilvănean Arthur Arz von Straussenburg (1857-1935).⁹ Forța inițială pe care o putea folosi imediat pentru a apăra o graniță lungă de 600 de kilometri era alcătuită doar din 15 batalioane „foarte slăbite”, patru regimente ungurești de cavalerie și 13 baterii de artilerie. Generalul Wilhelm Groener, șef de stat major la O.H.L., a subliniat că înaintarea armatelor române în Transilvania le făcea vulnerabile, că puteau fi distruse și alungate peste graniță.

Între trecătorile Bran și Predeal, inamicul austro-ungar opunea trupelor române Divizia a 71-a Infanterie, care era condusă de generalul Anton von Goldbach, iar apărarea Brașovului era asigurată de Regimentul secuiesc de honvezi 24 Brașov, format din oameni ce cunoșteau bine regiunea.¹⁰

Interesele părților aflate în negocieri au făcut ca la 4/17 august 1916 Ion. I.C. Brătianu să încheie cu reprezentanții Rusiei, Franței, Angliei și Italiei, în capitala României, tratatele prin care România se obliga ca, cel mai târziu la 28 august, să declare război și să atace Austro-Ungaria. Partenerii de coaliție își luau obligația de a respecta inviolabilitatea frontierelor României așa cum existau la data de 1 august 1914 „recunoscându-i dreptul istoric de a reintegra la vatra istorică provinciile istorice Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul și Bucovina”¹¹.

Era duminică, 14 august 1916, nimic nu prevestea o începere a luptelor, iar luni,

⁸ Glenn E. Torrey, *România în Primul Război Mondial*, București, Editura Meteor Press, 2014, pp. 52-53.

⁹ S-a născut la Sibiu, într-o veche familie de patricieni sași, fiind familiarizat cu pământul pe care avea să-l apere. După izbucnirea Primului Război Mondial a fost trimis pe frontul din Galiția unde a activat cu succes în funcțiile de comandant de divizie și comandant al corpului VI al armatei K.u.K. A fost numit la comanda Armatei 1 K.u.K. din Transilvania în august 1916, fiind apoi propulsat între factorii militari decidenți ai armatei austro-ungare, fiind numit, la 1 martie 1917, în funcția de șef al Marelui Stat Major General al Austro-Ungariei. După prăbușirea imperiului dualist, a dorit să se stabilească în orașul natal, Sibiu, însă indisponibilitatea autorităților române de a-i oferi o pensie viageră conformă gradului său militar, l-au determinat să rămână în Viena, unde a dus o viață cu lipsuri, până în noiembrie 1925, când guvernul de la Budapesta a decis să-i plătească o pensie lunară dintr-un fond constituit pentru ofițerimea K.u.K. cu obârșia în cuprinsul granițelor imperiului dualist. Mircea-Gheorghe Abrudan, *Marele Război în memorialistica generalului sas transilvănean Arthur Arz Von Straussenburg*, în „Astra Sabesiensis”, nr. 3, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2017, p. 119; Victor Atanasiu, Anastasie Iordache, Mircea Iosa, Ion M. Oprea, Paul Oprescu (coord.), *România în Primul Război Mondial*, București, Editura Militară, 1979, p. 49.

¹⁰ Militarii români din Transilvania și Banat au fost repartizați în 12 regimente de linie (2 Brașov, 31 Sibiu, 33 Arad, 37 Oradea, 5 Satu Mare, 43 Caransebeș, 50 Alba Iulia, 51 Cluj, 61 Timișoara, 62 Târgu Mureș, 63 Bistrița și 64 Orăștie), 6 regimente de honvezi (21 Cluj, 22 Târgu Mureș, 23 Sibiu, 32 Dej, 4 Oradea și 12 Satu Mare), în regimentele de linie 85 Siget și 82 Oradea, în Regimentul secuiesc de honvezi 24 Brașov și Batalionul 23 vânători de munte. I.I. Șerban, *România în armata austro-ungară în anii Primului Război Mondial*, în „Annales Universitatis Apulensis, Series Historica”, 2-3 (1998-1999), p. 206.

¹¹ Constantin Hilihor, *România anului 1916: între aspirații naționale și interesele geopolitice ale Marilor Puteri*, în

fiind Sf. Maria, mai mulți ofițeri și soldați români au primit învoiri. În cursul dimineții venise circulara de la București la unitățile militare cu ordinul ca în seara zilei de 14 august, orele 19:00, toate trupele române să fie pregătite și echipate de război. Inamicul, care avea mulți spioni, avea să fie derutat de această aparentă situație. Informațiile primite de generalul Arthur Arz von Straussenburg nu i-au lăsat impresia că ar fi iminentă declanșarea unui atac militar.¹²

În Declarația de război a României către Austro-Ungaria (14/27 august 1916), semnată de ministrul afacerilor externe, Em. Porumbaru, se arăta, că Austro-Ungaria era:

[...] ostilă oricărei reforme interne putând să facă mai bună viața popoarelor pe care le guvernează, s-a arătat la fel de promptă în a le sacrifica, ca și neputincioasă a le apăra împotriva atacurilor din afară¹³.

În seara aceleiași zile, ministrul României la Viena, Constantin Edgar Mavrocordat (1857-1934)¹⁴, a prezentat ministrului de externe al Austro-Ungariei, Declarația de război a României.¹⁵

La 15/27 august 1916, Regele Ferdinand¹⁶, în „Proclamație la declararea războiului de Întregirea Neamului”, își exprimă convingerea că:

O luptă aprigă vă așteaptă. Cu bărbăție să-i îndurăm însă greutățile și cu ajutorul lui Dumnezeu izbândă va fi a noastră. Arătați-vă deci demni de gloria străbună. De-a lungul veacurilor un neam întreg vă va binecuvânta și vă va slăvi¹⁷.

Cu un efectiv mobilizat de 833.601 oameni (18 contingente, anii 1898-1916), în noaptea de 14/15 august 1916, armata română a trecut la ofensivă pe întreaga linie a Carpaților, din Bucovina până la Turnu Severin. Trupele de acoperire ale celor trei armate au lichidat rezistența inamică, au pus stăpânire pe trecătorile Carpaților Orientali și Meridionali, și au pătruns simultan în Transilvania.¹⁸

În prima etapă (15-20 august), Grupul „Bratocea” (6 batalioane, 6 baterii) a respins inamicul pe Valea Teleajenului și, în cooperare cu Grupul „Predeluș” (3 batalioane, o

„România și Rusia în timpul Primului Război Mondial”, București, Editura Top Form, 2018, p. 40. Apud. M.St.M. Serviciul Istoric, *România în războiul mondial 1916-1919*, vol. I, Documente, Anexe, p. 5.

¹² Mircea-Gheorghe Abrudan, *op. cit.*, p. 122.

¹³ Declarația de stare de război a fost făcută Imperiului Austro-Ungar, nu și Germaniei sau Bulgariei, cu care România nu avea diferende teritoriale. Vezi, *România în războiul mondial 1916-1919*, Documente, Anexe, vol. 1, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, 1934.

¹⁴ Constantin Edgar Mavrocordat descindea din ramura nobilă moldoveană a familiei Mavrocordaților, fiind strănepotul lui Constantin Mavrocordat (1711-1769).

¹⁵ Pentru că lipsea ministrul de externe austro-ungar, Stephan Burian, nota a fost primită de secretarul de serviciu la Ministerul de Externe.

¹⁶ Familia Hohenzollern l-a socotit trădător de neam pe Regele Ferdinand al României, iar împăratul Wilhelm al II-lea i-a retras gradele militare, onorurile și decorațiile, fiind șters din rândul membrilor familiei. Ioan Scurtu, *Istoria românilor în timpul celor patru regi (1866-1947)*, Ferdinand, București, Editura Enciclopedică, 2010, vol. II, p. 24.

¹⁷ *Cuvântări de Ferdinand I Regele României*, București, 1922, p. 97.

¹⁸ Nicolae Ciobanu, *Efortul uman și material al poporului român în anii primului război mondial*, în „Anuar. Studii de securitate, apărare națională și istorie militară”, București, 1999, pp. 183-185.

baterie), a intrat în Depresiunea Brașovului, unde, la 17 august 1916, a atins aliniamentul Zizin, Cărpiniș, Săcele. Ambele grupuri făceau parte din Divizia 5 Infanterie.

În etapa a doua a operațiunii ofensive (21-28 august 1916), s-a urmărit atingerea aliniamentului Baraolt – Racoș – malul drept al Oltului și concentrarea forțelor principale în zona: Covasna, Sf. Gheorghe, Feldioara, Vlădeni, Brașov. La sfârșitul acestei etape, Armata 2 controla întreaga Depresiune a Brașovului, având toate elementele la nord de Carpații Meridionali mai puțin Divizia 1 Cavalerie. Inamicul fusese respins dincolo de Munții Perșani și râul Olt.

La sfârșitul lunii august, forțele principale ale celor trei armate române au desfășurat cu succes operațiile stabilite în planul Marelui Cartier General. Românii au pătruns pe o adâncime de peste 120 km în zona centrală a frontului din Transilvania. Au fost eliberate orașele Brașov, Sfântu Gheorghe, Gheorgheni, Miercurea Ciuc și Orșova. Pretutindeni trupele române au fost primite cu entuziasm și bucurie de către populația română din Transilvania eliberată.

La 30 august 1916, Armata Română a intrat victorioasă în Brașov, unde era așteptată de populația română, iar ungurii, sașii și austriecii fugiseră din oraș.¹⁹ Pentru o lună și jumătate din istoria eliberării Transilvaniei și a administrației românești, doctorul balneolog George Baiulescu (1855-1935) a devenit primul primar român al Brașovului în perioada 30 august-6 octombrie 1916.

În acest timp, „Gazeta Transilvaniei”²⁰, timp de o lună, până la 6 octombrie 1916, a editat articole de fond pe tema dezmembrării Austro-Ungariei și unirii românilor într-un singur stat. În schimb, în ziar nu apar știri despre contraofensiva Puterilor Centrale și retragerea Armatei Române, din cauza deciziei comandamentului militar român de a nu face cunoscută situația de pe front.²¹ Au fost publicate articole despre retragerea vechii administrații²², despre noua conducere românească instalată în fruntea orașului – primar dr. George Baiulescu, prefectul dr. Nicolae Vecerdea, prezența trupelor Regimentului 6 Infanterie „Mihai Viteazul”, comandat de colonelul Mihail Darvari.

¹⁹ A fost distrus monumentul lui Arpad de pe Tâmpa.

²⁰ Mircea Gherman, *Gazeta Transilvaniei în anii Primului Război Mondial*, în „Gazeta Transilvaniei. 150 de ani de la apariție”, supliment „Cumidava”, XXI, Brașov, 1997, pp. 185-189.

²¹ Odată cu retragerea Armatei Române din Brașov, au plecat în refugiu, în România, mulți români brașoveni, intelectuali; amintim familiile Baiulescu, Tiberiu Brediceanu, Damian, Dan, Dima, Moga, Moldovan, Popea, Stinghe, 13 din cei 15 profesori de la Gimnaziul român, învățători, preoți, meșteșugari și negustori. S-a retras și redacția „Gazetei Transilvaniei”, directorul Victor Braniște și redactorul Constantin Lacea, inclusiv culegătorii și administrația.

²² La 16/29 august 1916, ora 3:30, notabilitățile Brașovului, în frunte cu locțiitorul de primar P. Fabrițius, la răspântia drumurilor ce duc la Hărman și Dârste, au întâmpinat trupele române în fruntea cărora se afla colonelul Mihail Darvari, comandantul Regimentului 6 „Mihai Viteazul”, căruia i-au predat orașul. La ora 17, coloana militară a acestui regiment își făcea intrarea triumfală în cetate prin strada Vămii. Voluntarul brașovean din acest regiment, Florică Mănculescu, absolvent al Facultății de Medicină din Paris, a arborat tricolorul românesc pe fațada Casinei și pe cea a Liceului „Andrei Șaguna”. Vezi, Daniel Bradea, *Contribuții la istoria orașului Tecuci*, Iași, Editura StudIS, 2021, pp. 140-150. *Idem*, *Regimentul 24 Infanterie Tecuci în timpul campaniei militare din anul 1916*, în „Ziarul Tecucean”, 30 mai 2022, <https://ziarultecucean.com/2022/05/30/regimentul-24-infanterie-tecuci-in-timpul-campaniei-militare-din-anul-1916/>

Numărul din 6 septembrie 1916 al „Gazetei Transilvaniei” cuprindea o singură pagină, cu un singur titlu: *Orașul Brașov sub stăpânire românească*.

Înfrângerile suferite pe frontul din Dobrogea, staționarea armatei române pe un front larg și neconsolidat, izolarea celor trei armate au fost bine folosite de către inamicul care rezista pe linia fortificată a Mureșului²³, unde trupele germane începuseră, în vara anului 1916, construirea unor rampe și linii de apărare, care să nu permită depășirea unei linii oblice trasate de la Timișoara până în Bucovina.²⁴ Această strategie plecase cu un an înainte de la premisa că o invazie a românilor în Transilvania nu putea fi oprită. Generalul Anton Goldbach, însărcinat cu apărarea provinciei, raportase că, înainte de a opune rezistență pe râul Mureș, nu era posibilă decât aplicarea unei tactici de întârziere, inclusiv purtarea luptelor de gherilă.

Înaltul comandament german a ordonat tuturor rezervelor de pe toate fronturile tuturor aliaților să acorde ajutor imediat și prioritar Ungariei în prima săptămână a lunii septembrie:

după ce mi s-a înmănat la Arad, de comandantura gării, ordinul definitiv al Comandamentului suprem german – denumit pe scurt O.H.L. – că Statul major al Armatei a IX-a, denumit pe viitor pe scurt A.O.K. – va trebui să debarce în Deva, am ajuns în această localitate în 4 septembrie. Nu mi s-a făcut primire și nici n-am fost informat asupra situației de către funcționarii de stat maghiari, sau de autoritățile locale; procedeul era semnificativ pentru atitudinea lor pe timpul campaniei [...]. Desigur au existat și excepții: menționez în prima linie pe contele Mikes din Brașov și v. Szell din Făgăraș²⁵.

Posibilitățile de comunicații din depresiunea Bârsei au permis executarea de manevre pe liniile interioare de către comandamentul german și folosirea cu intensitate a liniei de rocadă: Zărnești – Brașov – Sfântu Gheorghe. Aceste posibilități lipseau însă complet trupelor române din zona Carpaților de Curbură. Compartimentarea frontului pentru trupele române este definitivă și legăturile din trecători slabe.²⁶ Spiritul infanteriei era ofensiv; utilizarea și organizarea terenului și importanța focului erau slab cunoscute.²⁷

În perioada 6-13 septembrie 1916, Armata a II-a română a trecut la organizarea apărării, concomitent cu primele tentative ale inamicului de pătrundere în dispozitivul unităților române.

Din motive strategice, ofensiva românească se oprește în Transilvania și urmează retragerea. În acest timp, generalul Alexandru Averescu, care a fost trecut la comanda Armatei a III-a române la 25 august/7 septembrie 1916, a conceput un plan de operații în care a prevăzut executarea unei lovituri frontale de către Armata de Dobrogea, concomitent cu o amplă manevră de învăluire peste Dunăre organizată în Oltenița

²³ Al. Rizeanu, E. Arghiropol, *Tratat de geografie fizică, politică, economică, militară*, București, f.a., vol. II, pp. 649-650.

²⁴ Mircea-Gheorghe Abrudan, *op. cit.*, p. 122.

²⁵ Erich von Falkenhayn, *Campania Armatei 9-a împotriva românilor și rușilor*, București, Editura Socec&Co, 1937, p. 21.

²⁶ Ioan Vlad, *Văpaia din munți. Bătălia din zona Carpaților de curbură (sept.-nov. 1916)*, Brașov, Editura C2 Design, 2006, p. 26.

²⁷ Alexandru Ioanițiu, *Războiul României (1916-1919)*, București, Tipografia Geniului, 1928, vol. I, p. 22.

– Giurgiu, în dreptul localității Flămânda. Manevra de la Flămânda (18 septembrie/1 octombrie-22 septembrie/5 octombrie 1916) s-a soldat cu un eșec.

La 4/16 septembrie 1916, generalul Erich von Falkenhayn, cu statul său major, ajungea la Deva. Singura cale de a opri înaintarea românilor era preluarea inițiativei de către germani și austro-ungari. Marele Cartier General german comunica generalului Falkenhayn că grosul Armatei a IX-a germane urma să acționeze în direcția Sibiu – Brașov contra corpului român care înaintase pe valea Oltului, pentru ca, în etapa următoare, să ocupe intrarea în defileurile de la sud de bazinul Brașovului. Armata a II-a română, aflată sub comanda generalului Grigore Crăiniceanu (1852-1935), începea retragerea spre munți, pe direcția Brașov, după ce părăsea zona Munților Perșani, Vlădeni, cu scopul de a realiza o nouă rezistență pe frontul Sf. Gheorghe – Brașov – Râșnov – Bran.²⁸

Deși depășiți din punct de vedere tehnic, tactic și numeric, soldații români, care aveau misiunea să asigure retragerea trupelor în trecătorile Carpaților și de a evita încercuirea Armatei a II-a române, au opus o rezistență dramatică.

Începând cu 23 septembrie/6 octombrie 1916 comandamentul german din Transilvania ordonă atacul. Brașovul avea să devină centrul rezistenței militare românești pentru câteva zile.

La 23 septembrie, un batalion din cadrul Regimentului 24 Infanterie, integrat în Detașamentul colonel Negulescu, a primit ordinul să ocupe poziții pe linia Țânțari – Schoner Berg. Un alt batalion al regimentului din Tecuci făcea parte din ariergarda detașamentului din apropiere de Vlădeni, aflat sub comanda colonelului Păianu și care trebuia să acopere retragerea Diviziei 4 Infanterie spre Brașov, unde urma să îi vină ajutoare. Dinu Cluceru avea să relateze că:

Atacul e scurt, îngrozitor! Vitejii noștri – ostașii Regimentului 24 Infanterie „Tecuci” – atacă cu furie, cu deznădejdea omului încolțit de moarte! Uralele lor puternice în disperarea lor, parcă sunt venite din altă lume! [...] Dușmanul nostru uimit se oprește. Acei ce intraseră în Vlădeni, șovăiesc și apoi fug ca nebunii afară din sat, îngroziți de vitejia românească²⁹.

S-a produs concentrarea grosului Armatei a IX-a germane cu cele trei divizii ale Corpului 39 rezervă, comandat de generalul von Staabs, și Corpul 1 rezervă, comandat de generalul von Morgen, care-și schimbau frontul spre est pentru o ofensivă pe direcția Făgăraș – Brașov.

Generalul Falkenhayn fusese informat de generalul Edwin Sunkel, comandantul Diviziei 187 germană, că soldatul român luat individual se bate bine, dar amenințările de flanc și spate, precum și focul concentrate de artilerie îl suportă mediocru, din cauza conducerii slabe, care-l face să se creadă lipsit de ajutoare.³⁰

Între 24-25 septembrie /7-8 octombrie 1916, se va desfășura bătălia Brașovului, care va angaja importante forțe ale celor două armate beligerante. Generalul Falkenhayn, din informațiile pe care le avea, considera că avea în față doar ariergarda română. De

²⁸ Al. Rizeanu, E. Arghiropol, *op. cit.*, pp. 649-650.

²⁹ Daniel Bradea, *Contribuții la istoria orașului Tecuci*, Iași, Editura StudIS, 2021, pp. 147-153.

³⁰ Alexandru Ioanițiu, *Războiul României (1916-1919)*, București, Tipografia Geniului, 1928, vol. I, p. 83.

aceea a ordonat, ca la 24 septembrie/7 octombrie 1916 să aibă loc intrarea în Brașov și să captureze cât mai multe coloane române aflate în retragere. Din turnul bisericii din Codlea, Falkenhayn cu Statul Major și corespondenții de război privesc impunătoarea panoramă de război. Un reporter german de război relatea, printre altele, că:

Bravo, românule! Germanul știe să cinstească eroismul. Dar, totuși războiul e război! Mai repede mugesc tunurile, tot mai viu vâje ghiulelele [...] Grenadele mortierelor explodează acum chiar în rândurile de atac ale românilor [...]³¹.

Comandantul Armatei II-a române intenționa să evacueze Brașovul pentru a organiza rezistența pe crestele munților, fortificate din timpul neutralității. Divizia 21 Infanterie ocupa sectorul cota 704 – Brașov și împreună cu Divizia 4 Infanterie trebuia să apere orașul. În noaptea de 23-24 septembrie/6-7 octombrie 1916, trupele române care își continuau retragerea, erau foarte obosite, cu unitățile amestecate și cu capul coloanelor aflate deja la intrarea în defileuri. Ordinul Armatei a II-a române avea să sosească la divizii abia în după-amiaza zilei de 24 septembrie/7 octombrie 1916, orele 15-17, ceea ce a însemnat întoarcerea lor din marș, deoarece ajunseseră la sud de linia ordonată. Pozițiile indicate erau deja, în mare parte, în mâinile inamicului.

Divizia 4 Infanterie, sub protecția unei ariergarde lăsate la Bartolomeu, din care făceau parte și subunități ale Regimentului 23 Infanterie „Tecuci”, se retrăsese prin Brașov spre Predeal. Când capul coloanei trecuse de Timișul de Jos, divizia este întoarsă din marș. La ora 17, se iau măsuri de ocupare a liniei Sânpetru – Ghimbav – Cristian, dar aveau să fie primiți de focul diviziilor 187 germană și 51 honvezi. Când avangarda Diviziei 187 germană încercă să treacă Burzenbach (râul Barcza), se întâlnește cu Divizia 4 română, care înaintază să ocupe pozițiile ordonate. Divizia 4 se retrage, iar avangarda Diviziei 187 ajunge până la liziera de nord a orașului Brașov, unde poartă lupte de stradă toată noaptea. Divizia 51 honvezi³² nu a luat parte la atacul Brașovului.³³

Generalul Sunkel, comandantul Diviziei 187 germane, este nevoit să solicite diviziei vecine, austro-ungară, să atace la marginea de nord a orașului spre a-i permite să-și adune toate forțele în regiunea Sânpetru, unde situația era dificilă. Teatrul de război a fost cuprins între Brașov la sud, calea ferată spre Hărman la est, Bod la nord și apa Ghimbășelului la vest. Calea ferată Brașov – Bod desparte trupele aflate în conflict. Inamicul dispunea de multe piese de artilerie de toate calibrele, în special artilerie grea.³⁴

În cursul serii și al nopții, la marginea de nord a Brașovului și la Bartolomeu, au loc lupte violente.

Aripa stângă a Diviziei 4 atacă încă din timpul nopții și respinge mai multe

³¹ Ioan Vlad, *op. cit.*, p. 48.

³² La începutul lui august, trei divizii habsburgice, distruse în luptele de pe frontul de st, erau în drum spre Transilvania pentru refacere. Dintre acestea, Divizia 51 honvezi „făcea o impresie foarte dureroasă”, având nevoie de reorganizare și reechipare completă. Se spera că întărirea acestor unități sleite de puteri se va încheia înainte ca România să atace. *România în Primul Război Mondial (1914-1918)*, București, Editura Militară, 2006, p. 49.

³³ Alexandru Averescu, *Notițe zilnice din războiul (1916-1918), Războiul nostru*, București, Editura „Cultura Națională”, pp. 106-107.

³⁴ Ioan Vlad, *op. cit.*, p. 47.

contraatacuri. La 7 dimineata, sosește în ajutor Divizia 51 honvezi în colaborare cu flancul drept al Diviziei 187 germane. Divizia austro-ungară avea o brigadă de honvezi la Râșnov și o brigadă la Ghimbav, precum și structura de artilerie.

După miezul nopții de 24-25 septembrie / 7-8 octombrie 1916, se ordonă ca Brigada 200 honvezi să atace cu toată forța partea de vest și nord-vest a Brașovului în sectorul: gara Bartolomeu – dealul Sprengghi și dealul Warthe. Ungurii s-au concentrat pe zona gării Bartolomeu, locul de întâlnire a drumurilor ce duceau în Brașov dinspre Stupini, Ghimbav și Cristian, o zonă mai greu de apărat decât dealurile din apropiere.

Are loc episodul sângeros de la Bartolomeu. S-a statornicit legenda căreia soldații uciși în „tranșeea morții” aparțineau unei companii din cadrul Regimentului 24 Infanterie „Tecuci”³⁵, cu o companie dispusă în dreapta gării Bartolomeu, pe o lungime de 200 m, la adăpostul rambleului căii ferate, și o jumătate de companie comandată de căpitanul Sava Cristescu din Regimentul 45 Infanterie „Vlașca”, în sectorul dintre gară și dealul Sprengghi.³⁶ Erau în total vreo 250 de militari pe o întindere de mai mult de 300 m înarmați cu puști și o singură mitralieră. Aceste subunități, cu o îndârjire admirabilă, au ținut pe loc, în ziua precedentă, un inamic mult superior și foarte insistent. A fost o luptă aprigă în cursul căreia ostașii români și-au consumat toată muniția.

Întrebarea este de ce nu s-a retras compania în timpul nopții de 7 spre 8 octombrie 1916: fie nu s-a dat ordinul de retragere, fie nu s-a dat curs ordinului. Sunt vehiculate mai multe cifre ale eroilor români în această luptă: 168, 200 sau 250 de oameni. În Jurnalul de operații al Regimentului 45 Infanterie „Giurgiu” este consemnată participarea la această luptă, precum și numele căpitanului Stan Cristescu, și nu Sava, comandantul Companiei I, și a căpitanului Niculae Popa, comandantul Companiei a 2-a, căzuți la datorie în această luptă.³⁷

Inamicul a strecurat în sectorul rămas liber, grupul de mitraliere al Batalionului 3 din Regimentul 305, comandat de sublocotenentul Cseh și stegarul Bedo Geza³⁸, în una din magaziiile gării Bartolomeu, la câțiva metri de flancul stâng al liniei de trăgători români. În spatele liniei de trăgători se furișează soldați ai aceluiași batalion cu grenade. În zori, compania română, luată prin surprindere, a fost atacată nemilos din flanc și de la spate cu focul de mitraliere. Cei rămași în viață au încercat să se retragă spre oraș, dar au fost uciși cu grenade. Din întreg efectivul companiei n-a scăpat niciunul cu viață.

Locul a fost supranumit „tranșeea morții de la Bartolomeu”, „frontul morților”.

³⁵ La 16/28 septembrie 1916, o companie a Regimentului 24 Infanterie „Tecuci” a făcut parte dintr-un detașament care a ocupat satul Criș, dar înaintarea a fost oprită de bombardamentul artileriei inamice și sub presiunea contraofensivei infanteriei, trupa română se va retrage la Fișeriu. În timpul luptelor de la Șinca Veche-Perșani, la 20 septembrie / 1 octombrie 1916, două batalioane ale regimentului, aflat în rezerva Diviziei 4 Infanterie, au fost incluse în detașamentul comandat de generalul Boureau, cu ordinul de a pune stăpânire pe dealul Pleșu. Atacul Corpului 39 german avea să stopeze planul românesc și să se dea lupta la Vlădeni.

³⁶ Ziarul brașovean de limbă română, „Gazeta Transilvaniei”, relatează în 1921 incidentul de la gara Bartolomeu la cinci ani de la producerea lui.

³⁷ Daniel Bradea, *Contribuții la istoria orașului Tecuci*, Iași, Editura StudIS, 2021, pp. 149-153.

³⁸ Militarii Brigăzii 200 honvezi, comandată de colonelul maghiar Vincze Farkas.

Comandantul trupelor germane din Transilvania, generalul Falkenhayn, avea să spună, că: „Soldaților noștri nu prea le place să facă mulți prizonieri”³⁹.

Pe dealurile Sprenghei și Stejăriș, trupele Diviziei 51 honvezi au dat atacuri grele pentru a le cuceri, de a intra, dinspre vest, în Brașov. Ostașii români se apără eroic în pădurile de aici.

Războiul nu permitea răgazul serviciului religios pentru cei căzuți pe câmpul de luptă. Au fost înmormântați în gropi comune. Sunt inscripții pe care scrie:

Aici zac osemintele a 20 de soldați căzuți pentru desrobirea neamului...,

Aici zac osemintele a 81 de soldați...,

Aici zac osemintele a 87 de soldați...,

Aici zac osemintele a 17 de soldați...⁴⁰.

Subunitățile Regimentului 24 Infanterie „Tecuci”, făceau parte din Brigada 12 Infanterie a Diviziei 6 Infanterie și Grupul „Buzău”. În dimineața zilei de 25 septembrie/8 octombrie 1916, se aflau pe linia de comunicație ce ducea de la Brașov spre Stupini – Ghimbav – Cristian, ca în seara aceleași zile trupele române să înceapă retragerea pe linia de frontieră spre defileul Dârste.

Divizia 4 Infanterie ocupa cu două regimente partea de nord și nord-vest a Brașovului și cu două batalioane partea de nord-est. Alte două batalioane din Divizia 21 prelungeau aripa dreaptă a Diviziei 4 Infanterie către Sânpetru, făcând legătura cu Divizia 3 Infanterie. Către 8:30 aripa dreaptă a Diviziei 187 germane, în urma unei pregătiri de artilerie, atacă aripa dreaptă a Diviziei 4 Infanterie. Cele două batalioane din Divizia 21 Infanterie contraatacă însă și resping pe inamic la vest de calea ferată Feldioara – Brașov. La ora 12 un nou atac dat de trupele Diviziei 187 silește cele două batalioane să se retragă în grabă și numai atacul de flanc dat de un regiment din Divizia 6 Infanterie, care venise pe șoseaua dinspre Hărman, restabilește situația. La ora 19, Divizia 4 Infanterie, sub protecția unei ariergarde din Divizia 21 Infanterie, începe retragerea spre defileul Dârste.

În seara zilei de 25 septembrie/8 octombrie, comandantul Armatei a IX-a germane a primit directive de la M.C.G. german prin care atrăgea atenția asupra necesității de a urmări de aproape pe adversar, pentru a pune mâna prin surprindere pe trecerile peste munți.⁴¹

La 25 septembrie 1916, generalul Alexandru Averescu a revenit la comanda Armatei a II-a române. Avea să noteze în jurnalul său:

Mutat din nou. Sunt numit Comandant al Armatei a II-a, care se retrage în dezordine de la Brașov, spre frontieră. Pe păcatul original s-a grefat o lovitură bruscă, dată de dușman, lucru la care trebuia să ne așteptăm. Nu am nici timpul, nici talentul necesar, pentru a reda cu condeiul, haosul și deprimarea care am găsit-o în mijlocul acestei nenorocite Armate. Față de această situație, mi-am pus întrebarea dacă voi izbuti să restabilesc ordinea⁴²?

³⁹ Ioan Vlad, *op. cit.*, p. 49.

⁴⁰ Octav Șuluțiu, *op. cit.*, p. 29.

⁴¹ Alexandru Ioanițiu, *op. cit.*, p. 109.

⁴² Alexandru Averescu, *op. cit.*, p. 15.

La 8/21 octombrie 1916, garnizoana românească din Brașov este înfrântă. Administrația austro-ungară este repusă în funcțiune.⁴³ Românii ardeleni care trecuseră de partea Armatei Române și au instaurat administrația Regatului, pentru a nu fi împușcați ca trădători, au fugit cu trupele române în retragere până în Moldova, reîntorcându-se acasă doar în decembrie 1918.⁴⁴ Prefectul Mikes a sechestrat averea „Gazetei Transilvaniei” și a impus ca redactori pe György Jenő și dr. Schmidt Tibold, dar publicația era scrisă de A. Vlaicu și N.N. Sulică. Tipografia era condusă doar de cei doi ucenici: I. Neamțu și N. Furnică. În acest fel Gazeta a devenit o tribună oficială a politicii guvernului de la Budapesta.

Represiunile au fost puternic resimțite de populația civilă. La 14 octombrie 1916, populația de etnie română din Șchei a fost adunată în Piața Prund. Aici a fost somată să predea ceea ce se considera că ar fi furat și a fost acuzată până și de faptul că a aplaudat intrarea în oraș a armatei române. Zeci de brașoveni au fost arestați, anchetați, bătuți pentru că au vrut ca Ardealul să se unească cu România.

La sfârșitul lunii octombrie – începutul lunii noiembrie 1916, diviziile germano-austro-ungare au pătruns în Oltenia și Muntenia. O comisie americană a întocmit o statistică potrivit căreia la sfârșitul anului 1916, în patru luni de confruntări militare, muriseră 100.000 de oameni, la care se adăugau 150.000 de răniți și 250.000 de prizonieri.⁴⁵

Monumentul de la Bartolomeu este astăzi doar o parte din ceea ce a reprezentat, în perioada interbelică, un ansamblu monumental, ridicat în cinstea eroilor căzuți, la 8 octombrie 1916, în lupta pentru apărarea Brașovului.⁴⁶ Au fost îngropați și soldați ai altor regimente românești care au participat în zilele de 7-8 octombrie la Bătălia Brașovului și care au murit în diverse locuri din oraș sau împrejurimi – inclusiv din Regimentul 6 Infanterie „Mihai Viteazul”, care intrase primul în Brașov.

Ansamblul monumental a fost ridicat în anul 1920 chiar pe locul masacrului, de-a lungul „tranșei morții” pe o lungime de 250 metri. Inițiativa și fapta construirii monumentului și cimitirului eroilor a aparținut căpitanului Ioan Iorga⁴⁷, numit comandant al comendurii de garnizoană Brașov, ajutat de autoritățile și instituțiile brașovene și de populația românească a Brașovului. Monumentul propriu-zis și cele

⁴³ Generalul Falkenhayn a fost ales membru de onoare al Brașovului iar piața din fața Poștei și Tribunalului a primit numele de „Piața Falkenhayn”. Drumul gării urma să se numească „strada Tanarky”, după numele comandantului Diviziei 51 honvezi, înălțimea Warthe pe care urma să se construiască un monument al honvezilor, avea să se numească „Înălțimea Honved”. „Gazeta Transilvaniei”, nr. 229 din 1916 și nr. 8 din 1917.

⁴⁴ Odată cu retragerea armatei române din Brașov, au plecat în refugiu, în România, mulți români brașoveni, intelectuali – familiile Baiulescu, Tiberiu Brediceanu, Damian, Dan, Dima, Moga, Moldovan, Popea, Stinghe, 13 din cei 15 profesori de la Gimnaziul român, învățători, preoți, meșteșugari și negustori. S-a retras și redacția Gazetei, directorul Victor Braniște și redactorul Constantin Lacea, inclusiv culegătorii și administrația.

⁴⁵ Dorin Dobrinu, *O catastrofă uitată: campania armatei române din 1916*, în „Xenopoliana”, XI, 2003, 3-4, p. 149.

⁴⁶ Bogdan-Florin Popovici, *Monumentul eroilor de la Bartolomeu, Brașov*, în „Magazin Istoric”, iulie, 2008.

⁴⁷ Căpitanul Ioan Iorga a inscripționat pe frontispiciul monumentului: „Aici Odihnesc ofițerii și soldații eroi din Rgt. de Infant. 6, 15, 2, 10, 21, 24, 45, 61, 35, 46, căzuți pentru Patrie”; „Patria recunoscătoare scumpilor săi fii”. Nicolae Uszkai, *Moara cu Povești. Amintiri despre eroii din Țara Bârsei*, în „Jurnal FM”, 21 octombrie 2022, <https://jurnalfm.ro/moara-cu-povesti-amintiri-despre-eroi-prin-tara-barsei-de-nicolae-uszkai-brasov/>

opt obuze de piatră erau flancate, pe ambele părți de 18 morminte comune cu pietre funerare și cruci din fier.⁴⁸

La 7 iulie 1921, când a avut loc dezvelirea monumentului și ansamblului, au participat Regele Ferdinand I și Regina Maria, ale cărei cuvinte, lăsate posterității, sunt sculptate pe fațada monumentului:

Nu vărsați lacrimi pe mormintele eroilor ci mai curând slăviți-i în cântece, așa ca faima numelui lor să rămână un ecou prin legenda veacurilor⁴⁹.

A fost amenajat un cimitir al eroilor cu o suprafață de 750 mp. Osemintele a 595 de eroi români din 10 regimente de infanterie, morți în luptele de la Bartolomeu și din jurul Brașovului, au fost adunate și îngropate în 13 morminte comune, marcate cu însemne din beton și cruci metalice. Singurul erou identificat a fost căpitanul Sava Cristescu.⁵⁰

Sosirea MM. LL. la Bartolomeu a fost salutată cu mii de urale entuziaste. Regele și Principele Moștenitor au trecut în revistă gărzile de onoare ale celor 15 regimente, reprezentate la serbare. În mormintele de la Bartolomeu sunt eroi, soldați și ofițeri din (10) regimente, cari au trimis steagurile lor să fâlfâie deasupra monumentului ridicat pentru gloriificarea faptelor.

Prefectul județului, d-l V. Mateescu, într-o descriere a luptelor după un scriitor german, predă monumentul în grija orașului. Termină strigând Trăiască MM. LL. Regele și Regina și Principele Moștenitor.

Primarul Brașovului, dr. Schnell, citește în românește, angajamentul pios de-a păstra cu sfințenie monumentul eroilor dela Bartolomeu și aduce omagiul orașului Suveranilor.

Apoi, MM. LL. Principele Moștenitor și Principesa Maria, însoțiți de suită, depun crini albi pe morminte. M.S. Regele cere să-i fie prezentat căpitanul I. Iorga pe care-l felicită călduros. M.S. Regina, de-asemena mulțumește căpitanului Iorga pentru ceea-ce a făcut la Bartolomeu ca să eternizeze sacrificiul eroilor⁵¹.

În anul 1948, după venirea comuniștilor la putere, stema Regatului României a fost îndepărtată de pe monumentul eroilor, aceeași soartă având-o și textul care menționa regimentele din care au făcut parte eroii. În anul 1972, din „considerente urbanistice”, cimitirul eroilor de la Bartolomeu a fost desființat, cu scopul lărgirii căii ferate și a șoselei. Osemintele eroilor au fost strămutate în cimitirul eroilor de la Șprengghi, doar monumentul central a rămas amplasat între șosea și calea ferată și în alt loc decât cel stabilit inițial.

⁴⁸ Ioan Vlad, *Un monument brașovean a luptei pentru unitatea națională – semnificații, istoric și destin*, în „Revista muzeelor și monumentelor. Monumente istorice și de artă”, nr. 2, 1985, pp. 72-74.

⁴⁹ Au participat autoritățile locale, gărzi de onoare, corul „Reuniunea muzicală română” din Lugoj, dirijat de Ion Vidu, care a interpretat muzică militară și patriotică, precum și reprezentanți ai Societății „Mormintelor Eroilor” în frunte cu soția generalului Ion Dragalina. Adresându-se distinsei adunări prezente la ceremonie, prefectul brașovean V. Mateescu, spunea: „Domnule primar, încredințându-vă acest monument și acest cimitir care cuprinde 456 de eroi români, sânge din sângele nostru, suflete din sufletele noastre, am convingerea că nu veți lăsa să crească iarba, sau să se aștearnă deasupra lor praful uitării...”. Nicolae Urszkai, *art. cit.*

⁵⁰ Constantin Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României (1916-1919)*, București, Editura Casei Școalelor, Atelierele „Cartea Românească”, 1925.

⁵¹ „România Eroică”, nr. 3, 1921, pp. 7-9.

Există de câțiva ani, ca simbol al Marii Uniri pe dealul Șprengi, un proiect de amplasare a unui alt monument reprezentativ în cinstea eroilor din „tranșeea morții” susținut de Filiala Brașov a Asociației Cultul Eroilor „Regina Maria”. Până acum a rămas la stadiul de proiect.

Roxana-Maria CORNEA

ȘTEFAN BACIU – PORTRETUL POETULUI LA TINEREȚE

ȘTEFAN BACIU THE PORTRAIT OF THE POET AS A YOUNG MAN

Abstract: Ștefan Baciuc was a precocious child. Bookish from an early age, he discovered Romanian and German poetic anthologies. The volume, "Poems of the Young Poet", 1935, written at the very young age of 17, propels the young Ștefan Baciuc to the status of star of Brașov, thus obtaining the attention of the cultural world. A precocious, award-winning, young author in interwar Romania, he was involved in editing several literary magazines. A student of his father's at Șaguna National College, where he achieved top grades, he made friends with two of his teachers, writers Octav Șuluțiu and Emil Cioran. The poet's relationship with his family, friends, his teenage interests, ranging from chasing autographs, through delighting in bookstores and musical evening events, all complete the portrait of Ștefan Baciuc's youth.

Anii brașoveni

Volumul „Poemele poetului tânăr”, 1935, îl propulsează pe junele Ștefan Baciuc, aflat la vârsta senzațională de 17 ani, la statutul de star al Brașovului, intrând astfel în atenția lumii culturale, primind premiul Fundațiilor Regale și Premiul Societății Scriitorilor Români. Vitrinele librăriilor îi oglindesc volumul de debut alături de un portret fotografic realizat de meșterul Oskar Netoliczka. Cel ce ne privește din fotografie este un tânăr elev al Liceului „Andrei Șaguna”, timid, și ciufulit, cu ochelari, cu ochi luminoși, care abia cu doi ani înainte ieșise din ceața anonimatului devenind poet cu acte în regulă, validându-se în ochii lui și ai celorlalți prin publicarea în revista „Răboj”, a poemului „Eu”, apărut în același an și în revista germană „Klingsor”.

Prestigiul îi este completat și de apariția, tot în această perioadă (1933-1935), a primelor numere ale revistei „Start”, dar și de colaborările cu alte publicații brașovene: „Frize”, „Brașovul literar și artistic”, „Gândul românesc”, „Ritmuri”, „Claviaturi” ș.a.

La faima literară și publicistică se adaugă încă o întâmplare amuzantă care va face înconjurul cetății, rămânând în istorie. În 1937, aflat la examenul maturității, la bacalaureat, la materia logică și filosofie este întrebat de profesorul examinator „Ce este etica?”. Răspunsul elevului Baciuc Ștefan este scurt și sec: „După explicațiile profesorului nostru de filosofie, etica nu există!”

Cuvintele elevului semeț au avut efectul unei explozii în rândurile auditoriului și a profesorilor, care au cerut o explicație suplimentară: „Cine este profesorul dumneavoastră?”, răspunsul venind rapid „Emil Cioran”. Reîntors în țară, Emil Cioran ocupă vreme de un an (1936-1937) postul de profesor de filosofie la Liceul „Andrei Șaguna”. Iată cum și-l amintește tânărul Baciuc pe profesorul lui:

Cioran, care pe vremea aceea avea 26 de ani, m-a impresionat din prima clipă prin

delicatețe, felul discret de a fi, dar mai ales prin limbajul exploziv și paradoxal. Îmbrăcat sobru, dar elegant, avea obrazul palid, iar părul abundent, blond-roșcat, forma un ciuf rebel care încorona o frunte înaltă și nobilă. [...] Când, câte un elev pune o întrebare, de cele mai multe ori idioată doar ca să pară mai deștept, Cioran se uita la el ca la un fenomen examinându-l minuțios de sus în jos, ca și cum l-ar pune sub lupă și apoi îi spunea cu un surâs amabil: – *Stai jos! Ești adorabil! Ești o minerală!* Lecțiile nu se desfășurau nici pe departe în sensul didactic al cuvântului pentru că Cioran nu folosea vreun manual, ci era un vizionar, care predă unor studenți dintr-un colegiu confesional. Asistam la adevărate ore de cultură unde Ortega y Gasset, Max Stirner, Kierkegaard sau Nietzsche se întâlneau. Cioran avea un dispreț proverbial pentru note, pretextând că *e o rușine să fii premiant*, așa încât noi, am format Liga contra premianților, cu diviza: JOS cu PREMIANȚII! Profesorul Cioran a devenit în timp un prieten și un dascăl stimat și iubit de elevii pe care-i trata de la egal la egal, neavând aere și aspirații profesorale. Avea mare oroare de *tocilari*, dar multă simpatie față de *proști*. Odată, când a auzit o fenomenală prostie venită ca răspuns la întrebarea „ce este logica?”, s-a uitat plin de duioșie în ochii elevului și i-a zis: – *Admirabil, scumpule! Ai un creier atât de perfect, încât pot să mă dau pe el cu sania! [...] Ți-am dat 8! Admirabil! Te felicit!*

Familia. Casa

Siguranța de sine, stabilitatea și educația înaltă le moștenise din familie.

Elisabeta Maria Sager, Else pentru cei apropiați, era o femeie educată, inteligentă și rafinată, o mare pianistă. Chiar dacă a fost casnică, ea a reușit să aducă în casa lor valorile lumii exterioare, prin serile de poezie și muzică organizate, care au ajuns să devină parte integrantă a celor dintâi lecții de educație ale viitorului poet. Else participa la grupuri de lectură și beletristică, unde se discuta de exemplu despre romanul recent apărut „Ulise”, de James Joyce, sau la seria de conferințe despre psihanaliză, despre Freud și psihologia individuală a doctorului Alfred Adler, ținute la Palatul Culturii, Reduta.

Tatăl, profesorul Ioan Baci, este una dintre figurile reprezentative ale Brașovului, prin impresionanta sa cultură, preocupările artistice și experiența didactică. Își desăvârșește studiile doctorale la Viena și Budapesta.

Familia Baci, familie mixtă austriaco-română, era una dintre familiile de vază ale orașului și avea gust atât pentru arta, cultura germană/austriacă, dar și pentru cea românească în aceeași măsură, oferindu-le celor doi copii: Ștefan și mezina Ioana, o educație pe măsură.

Ștefan a primit de la început o educație trilingvă: acasă vorbea în germană cu mama, în română cu tata, în maghiară cu servitoarele din secuime. Apoi micuțul a fost trimis concomitent la două grădinițe, una franțuzească (de două, trei ori pe săptămână) și alta săsească, pe strada Castelului:

mă văd cântând și sărind ca un căluț, aud melodii ca *Wulle, wulle, Gänschen* și *Alle Vögen sind schon da* și mă văd așezat pe un scăunel brodat steluțe de carton pentru pomul de Crăciun, pe care Fräulein scrisese cu litere gotice „Stefan”, și pe care ani de zile Mama avea obiceiul să le așeze în bradul nostru².

¹ Ștefan Baci, *Prafu de pe tobă*, București, Editura Eminescu, 1995, p. 100.

² *Ibidem*, pp. 404-405.

Familia a locuit întâi într-o casă a bunicilor Sager, pe Michael Weis, colț cu Prundul Florilor, Rosenanger, apoi pe strada Vămii în Palatul Spitz, până când Ștefan a terminat școala primară, apoi s-au mutat în Piața General Berthelot în „Casa profesorilor”, din fața Liceului „Andrei Șaguna”, unde s-a născut și Ioana, pentru a se stabili definitiv în Casa Galbenă, fără număr la poartă, referință care s-a transformat în emblemă. Loc de promenadă, spațiu al lumii boeme brașovene, loc istoric, Lunca Plăieșului și-a purtat de a lungul vremii secretele ascunse în frumoasele vile, majoritatea în stil neoromânesc. Un cartier liniștit de vile elegante înconjurat de vegetație abundentă. Bunul-gust al celor care le-au ridicat și au viețuit în ele și-a pus amprenta asupra locului: familia ministrului Voicu Nițescu, familia poetului Ștefan Baciuc, familia profesorului șagunist Vasile Neguț, familia avocatului Polony, a generalului Lambru, a avocatului Balcăș.

Viitorul poet s-a născut într-o epocă când nu exista încă lumină electrică în toate clădirile, iar birjele funcționau concomitent cu automobilele, iar gazetele se citeau în cafenele prinse într-o ramă de lemn. Bărbații purtau ac sclipitor la cravată, ghete de lac cu șireturi, bastoane lungi și pălării. Era vremea plimbatului pe Promenadă cu servitoarea familiei, a primelor filme mute, văzute la cinematograful Modern, aflat pe locul actualului parc N. Titulescu, într-o baracă de lemn, unde în fața ochilor curioși defilau actorii: Lia Mara, Maciste, Zigoto, Fatty, Pat și Patașon.

Pentru că a fost diagnosticat din clasele primare cu cataractă juvenilă la ambii ochi, fapt care a necesitat repetate intervenții chirurgicale, apoi stigmatizarea de către ceilalți copii, care l-au poreclit în fel și chip, Ștefan a fost încă de mic un băiat liniștit, melancolic și retras care și-a creat propria lume: cea a cărților, a albumelor de artă și a colecțiilor. Casa Galbenă din Lunca Plăieșului era un univers hrănitor, seva creatoare se trăgea de aici. Primul reper major al copilăriei și adolescenței este biblioteca familiei, univers magic, perceput ca miraj, apoi ca univers interior. Odaia ai cărei pereți erau înconjurați de etajere solide cuprindea cărți legate în piele și pânză, cu volume reprezentative pentru romantismul și expresionismul german: Goethe, Schiller, Hoffmann, Schopenhauer, alături de Georg Trakl, Heinrich Mann, Rilke, Toller, Platon, Bergson sau Kierkegaard.

Încă de la șase ani colecta caricaturi cu oamenii politici ai vremii, insigne de mărci de automobile, mărci poștale și autografe.

Mare microbist, tânărul Baciuc savura cu plăcere meciurile de fotbal, desfășurate în fața casei lor, pe terenul viran din Lunca Plăieșului, fie pe post de spectator, fie de portar, iar profesorul Baciuc, supraveghea meciurile de pe balconul casei, ca nu cumva vreun șut cu mingea să spargă vreo fereastră.

Străzi, fete sau băieți

Iubirile și simpatiile tinereții erau legate de câte o stradă, de câte un loc. Încă din școala primară, din clasele a III-a și a IV-a, Ștefan privea cu interes fetele, cu șorțuri negre, cu fundă albastră, cu cozile care le săltau când jucau șotron: Adina-Coșcodina, Lidia-Cantemira sau Mia Moga.

Mia locuia pe strada Ecaterinei, și a jucat cu mine într-o piesă de teatru în care eu eram îmbrăcat în ciobănaș, ȋtari, opinci, fluier la brâu și ochelari de zece dioptrii, și-i ziceam mereu: *Stai nevastă, nu te grăbi!*

În ultimele clase de la școala primară mixtă „Andrei Mureșanu”, Ștefan o iubea în taină pe Georgeta Popescu, de pe strada Vămii, fata cu ochi de chihlimbar. Împreună mergeau la patinoarul de sub Tâmpa și stăteau de vorbă ore întregi despre pasiunile lor. Lista fetelor continuă cu: Medy Marinescu, cea admirată de toți pentru frumusețe, dar și pentru chioșcul de ziare al tatălui ei, Lenuța Diaconescu, cea iute spirt, Alice Carmen Carlaonțiu, fata cu nume neobișnuit, *care nu e ghea noastră ghin Ardeal*, cum zicea Romi, colegul de bancă; Mery cu vocea ca un cântec.

Băieții aveau mai toți porecle: Savel, cel ce-i furniza mereu sugative și agende, pe care le șterpelea de la taică-său, medic militar, care locuia pe strada Porții, Sisi (Alexandru), care părea o domnișoară bătrână, încă din clasele primare, Lică, Baritonul, cu vocea lui teribil de groasă, care fuma pe ascuns. Milu-Dan, din familia ministrului Nițescu, îi era un prieten devotat, hoinărind amândoi în drum spre casă, ca doi vecini buni, care își știau toate secretele. Manifestau aceleași interese pentru lectură, patinat și șah. Milu era mai mereu tăcut, iar Ștefan vorbea pentru amândoi. Poezia îi ocupa tânărului șagunist tot timpul, nimic nu putea concura cu poezia, de care era atât de îndrăgostit și captivat, astfel amorurile liceene au fost pasagere și superficiale.

Ca orice tânăr șagunist, Ștefan Baciuc participa împreună cu colegii săi la toate evenimentele liceului. Serbările elevilor șaguniști, de la sfârșitul anului școlar, au rămas în memoria brașovenilor. Preluată de la sași, Comanda „ștudenților” însemna alaiul șaguniștilor care mergeau cu fanfară și steag de la liceu, traversând centrul Brașovului, Șcheiul până la Stejeriș, unde profesori și elevi petreceau împreună și beau bere din tradiționalul butoi donat de Fuchismaior. Maiatul era sărbătorit doar de absolvenții din ultimul an de liceu. În cinstea lor se organizează și azi concursuri sportive și artistice.

Îl văd pe Don Director la Comandă/ Cu Fuchsmaiorii și Prefectul la butoi/ mă văd pe mine cu Negreanu-n bandă/ cu Nan și Kubică în haine noi⁴.

În poezie sunt pomeniți profesorii liceului, originari din Șchei. Acest obicei era specific elevilor sași din Ardeal și a fost adus de către profesorii liceelor săsești, care au studiat la universitățile din Germania. În cadrul acestor asociații se organizau activități extrașcolare pe diverse profiluri. Toate aveau în vedere formarea caracterului viitorului adult prin participarea la viața socială în mod activ și responsabil.

Autografe și prieteni

Unul dintre numeroasele hobby-uri ale tânărului licean era colecționarea de autografe. Purta mereu după el un ilustru album de mătase cu coperti galbene în care aduna prețioase iscălituri. Astfel când nu scria, nu citea, nu medita sau nu se plimba prin librării, liceanul neobosit umbla după autografele VIP-urilor culturale ale

³ Ștefan Baciuc, *Poemele Poetului singur*, Mexic, Editura Drum, 1963, p. 52.

⁴ Ștefan Baciuc, *Un șagunist în Arhipelagul Sandwich*, Hawaii, Editura Mele, 1980, p. 29.

momentului și lega prietenii, de obicei cu persoane mai în vârstă decât el. Când cerea un autograf se prezenta protocolar și, înclinând ușor din cap, spunea condescendent că e fiul profesorului șagunist Ioan Baciuc care predă română, latină și germană, coautorul primei „Gramatici pentru uzul minorităților din Transilvania”.

În călduroasa vară a anului 1930, când mai toți elevii erau la scăldat, Ștefan umbla neobosit cu albumul lui sub braț pe străzile cu asfalt fierbinte. Într-o după-amiază cu aer cald, îl cunoștea pe Marcel Iancu, pictor grafician, arhitect, unul dintre inițiatorii mișcării artistice Dada. Ștefan era un băiețandru în pantaloni scurți – avea doar 14 ani, iar Marcel 37. S-au cunoscut în casa unor prieteni comuni, într-o vilă răcoroasă aflată în Livada Poștei. A fost o întâlnire a tinerilor din avangardă, grupați în jurul revistei „Contemporanul”, iar printre ei se aflau Lucian Boz, Barbu Florian cu soția și poeta suprarrealistă, Filip Corsă. Muzica traversa salonul, iar fețe tinere trădau entuziasm.

Selecta Pensiune Boemches, de la numărul 12, situată în vecinătatea Casei Galbene, aduna scriitori vilegiaturiști precum Cezar Petrescu, Cincinat Pavelescu, Lucia Demetrius. Lucian Blaga, Max Blecher, Geo Bogza, au locuit în Șchei și au fost oaspeții familiei Baciuc.

În 1932, la această pensiune a stat scriitorul Cezar Petrescu, impresionat de farmecul orașului de la poalele Tâmppei, care îi oferea liniștea necesară scrisului. Atunci l-a cunoscut Ștefan Baciuc, care nu rata niciun nume ilustru al literaturii române. Așa că Ștefan, a dat o fugă în vecini, și a bătut la ușa de stejar masiv a casei. Intrând în cameră, i s-a părut că se afla în interiorul unei sobe sau al unui burlan, atât de des era norul de fum pe care îl puteai tăia cu cuțitul. Cezar Petrescu, zâmbind amar, l-a poftit să ia loc privind-l cu blândețe.

Pasiunea autografelor l-a purtat pe licean și la București. În capitală, cel care l-a însoțit în casa maestrului Radu D. Rosetti, a fost prietenul lui, Lucian Boz, care părea mai degrabă plictisit decât încântat de dorința poetului brașovean. Rosetti, amuzat de situație, a scris așa:

Baciuc, autografe/ strângi de pe toate foile/ nu cumva să spui vreodată/ că-astea îs sunt ... oile.

De la poetul și dramaturgul Rosetti a plecat la Eugen Lovinescu, apoi la Romulus Dianu, redactor șef la „Curentul literar”:

Baciuc scrie versuri de la vârsta când alții bat mingea, numai că l-am cunoscut ziua de azi mi se pare Duminică, în loc de autograf prefer să-l sărut pe amândoi obraji.

Adolf Meschendörfer și actorul în mare vogă, Conrad Veidt, s-au iscălit în faimosul album.

Pentru a reda cât mai bine atmosfera zilelor de odinioară, a acelor luni pline de poezie și prietenie petrecute de Ștefan Baciuc în compania renumiților vilegiaturiști sosiți la Brașov, citez câteva fragmente dintr-un capitol dedicat lui Geo Bogza:

În vara lui 1934, 1935, a venit la Brașov, într-o vilegiatură sui-generis, poetul și reporterul Geo Bogza, în jurul căruia încă plutea faima unui ridicol proces pentru „atentat la bunele moravuri”, din pricina unor versuri apărute în *Poemul invectivă*. [...] Bogza, însoțit de o

ciudată fată, amestec de ființă sălbatecă și cald-cuceritoare, al cărei nume era Elli, a tras tot în cartierul Șchei... într-o odaie mai mult decât modestă⁵.

Geo Bogza n-a stat acolo, din snobism, ci pentru că, acesta era stilul său de viață...

„Ce faci Băciulică?” mă întreba cu afecțiune... „Ia șezi aici” și îmi arăta un loc pe pat, în timp ce, atent, corecta un capitol sau o pagină... dar întotdeauna stăteam de vorbă despre poezie și pictură... iar în zilele de iarnă, la o cafea, puneam țara la cale⁶.

Junele Baciui primea în casa lui o serie de prieteni și colegi în ale scrisului: Mihai Chirnoagă și Aurel Marin, redactori la „Frize”, Mircea Pavelescu, epigramist și poet, nepotul lui Cincinat Pavelescu, Puiu și Eugen Jebeleanu, Ilarie Voronca. Dar, scriitorii orașului se strâneau și în Librăria „Cartea Românească”: Cezar Petrescu, Lucian Blaga, Domnița Gherghinescu-Vania, Ion Minulescu, Ilarie Voronca, Ionel Teodoreanu, Horia Stamatu, în timp ce Emil Cioran băga capul pe ușă să întrebe ce cărți noi au sosit. Pe Lucian Blaga l-a cunoscut în 1931, când poposea în casa cumnatului său, compozitorul Tiberiu Brediceanu. Era un grup amical, de prieteni, și în jurul perechii Domnița și Vania Gherghinescu, care se mutaseră din Mureș la Brașov, într-o casă de pe strada Horia. Acolo, în casa cu balcon mare se adunau: Bianca Podea, elevă la liceul de fete, prietena lui Baciui, Octav Șuluțiu, Lucian Blaga, care era un musafir obișnuit, mereu voios și vorbăreț, citând auditoriului din cărțile lui de poeme, vorbind despre poezia portugheză. Blaga însuflețea mereu grupul – când autorul „Poemelor luminii” poposea la Brașov, exista o vorbă în rândurile prietenilor, vorbă rostită de Domnița, mai mereu bolnavă: „am Blagă, am vlagă”.

În serile de iarnă, care începeau încă de la ora cinci când se întuneca, Baciui și Blaga se plimbau împreună prin ninsoarea bogată:

Mergeam prin zăpada bogată rareori încrucișându-ne pașii cu un trecător, încât felinarele păreau ornate de Crăciun, ca într-o piesă de teatru, îl conduceam fie până lângă casa de mode Neumann, fie la hotelul Coroana [...] apoi, de unul singur, urcam spre casa părintească, pe promenada de sub Tâmpa, la Casa Galbenă, în timp peste orașul alb ningeă fără încetare⁷.

Tânărul poet avea un caiet de lucru intitulat foarte sugestiv pentru ceea ce avea să urmeze: „Țara din meridianul legendei”. În caietul dispărut în uraganul vremurilor, existau poeme fantastice cu palmieri, baobabi, arbori de pâine, vulcani și alge. Singurul care a auzit o parte din misterele acestui caiet a fost Ilarie Voronca, sosit la Brașov într-o vară, în 1935, însoțit de soția sa, Colomba. Cu o birjă, de la Gara Mare au descins în Casa Galbenă. Tinerii au plecat la plimbare, iar la întoarcere Else Baciui le-a făcut cafea cu lapte și pâine cu miere:

Musafirii s-au așezat pe cele două scaune rotunde din odaie, iar eu la masa de lucru, am scos din saltar manuscrisul și am început să citesc⁸.

⁵ Ștefan Baciui, *Francțiror cu termen redus*, Revista „Mele”, nr. 8, Seria 3, 1968, p. 10.

⁶ *Ibidem*, p. 23.

⁷ Ștefan Baciui, *Însemnările unui om fără cancelarie*, București, Editura Albatros, 1996, p. 12.

⁸ *Ibidem*, p. 93.

Din familie, unchiul Alexandru era unchiul favorit, care trimitea de sărbători pachete de la Viena și Berlin, iar la întoarcerea în țară, îl plimba cu mașina lui impresionantă, prin secuime. Unchiul era luptător de greco-romane, pictor amator, figurant în film, un idol.

Baciu era prieten nu numai cu poeți și scriitori, ci avea prieteni excentrici și amuzanți. Printre ei se număra și un amic, birtaș la „Dealul Zorilor”, Iuliu Neagu Negoiescu, care avea o găină cu care ieșea la plimbare împreună cu Baciu. Luând găina sub braț, ajungând în parcul orașului se așezau pe o bancă, amicul lega găina cu o sfoară de bancă, apoi povesteau despre Panait Istrati și mulți alții.

În 1935, prin intermediul amicului său, profesor de franceză la Șaguna, Octav Șuluțiu, îl cunoștea pe Constantin Noica (un om de o mare aristocrație sufletească, cum îl numește în memorii) cu 10 ani mai în vârstă, aflat în orașul de sub Tâmpa, în convalescență după o operație. Între cei doi se leagă evident o camaraderie. Baciu știa să se bage sub pielea scriitorilor, devenindu-le în scurt timp camarad. Făceau lungi plimbări pe sub Tâmpa, pe Promenadă, sau în Livada Poștei.

Vara, grupul șaguniștilor era completat de alte VIP-uri culturale precum: Constantin Noica, Tudor Vianu, Horia Stamatu sau Eugen Jebeleanu, sosiți în vacanță fulger. Se întâlneau fie în vila din Livadă, fie în vechea casă cu aspect sumbru a Jebelenilor, de pe strada Castelului.

Activități în oraș

Printre plăcerile lui Baciu, pe locul întâi se afla pierdutul vremii prin librării. Cele mai importante dintre ele erau concentrate în Târgul Grâului, nu departe una de alta: Hiemesch, Zeidner, care trimiteau printr-un băiat de prăvălie, spre consultare acasă la clienți, câte un pachet ce conținea noile apariții, apoi „Cartea Românească”, cea mai importantă librărie românească din Brașov.

În copilărie își ținea nasul lipit de vitrinele cu cărți, iar la un moment dat a compus un anunț în versuri pentru librăria lui Stinghe:

A dracului să fie/ altă librărie/ ceva mai bogată/ și mai asortată.

Domnul Stinghe i-a spus zâmbind că nu e nevoie de reclama, ceea ce l-a întristat adânc.

Tot în adolescență frecventa papetăria lui Chiroiu, de pe strada Prundului, nu atât pentru penițele ei faimoase, a caietelor sau a cernelii, cât pentru Vița, fata proprietarului, de care era îndrăgostit în taină adolescentul zăbăuc.

Ani de zile, în timpul liceului, am fost unul dintre clienții asidui ai librăriei de pe strada Hirscher. Plăcerea mea era să cotrobăiesc printre rafturi. Mai târziu librăria s-a mutat în Șchei, într-o dugheană, mai aproape de „studenții” de la Liceul Șaguna. Mă duceam acolo în pauza mare. Ani de zile am încercat să definesc mirosul acela care mă întâmpina când deschideam ușa și intram: azi am găsit răspunsul. Librăria Ciurcu, atât cea din Cetate, cât și cea de lângă liceu, mirosea a trecut⁹!

⁹ Ștefan Baciu, *Microportrete*, Mexic, Editura Mele, 1984, p. 43.

O altă plăcere a tânărului licean Baciuc era să se oprească din plimbările sale de după-amiază în fața marilor ferestre ale cafenelei Corona, care dădeau spre strada Porții și să observe jurnaliștii presei democratice, care în perioada interbelică aveau ca loc de întâlnire prestigioasa cafenea. În zilele în care se simțea mai curajos, liceanul se strecura înăuntru ascultând discuțiile animate ale reporterilor.

Ziariștii îl priveau curioși, cu un aer de simpatie amuzată și îi ofereau câte un capușner, un șvarț sau o înghețată.

Gastronomie și poezie

În ciuda anemiei și a oaselor subțiri de poet, tânărul Baciuc era un mare pofticios și degustător. Îi plăceau mai ales dulciurile pe care le savura în popasurile sale prin cofetării. Cofetăriile la modă printre liceenii șaguniști erau: „Flagner”, de pe strada Porții, dar și Cofetăria lui Vari Szabo Pal, de pe Agrișelor. Savoarea indienelor, a tortului Doboș, a bombelor de ciocolată se regăsește în multe dintre versurile sale

muze unguoaze prin cofetării, savurau indiene, frișcă, poezii¹⁰.

Mai era la școală o portăreasă, Țața Vița trocăreasa, care li se adresa elevilor cu „maichii” și care avea în bucătăria de pe podul lui Grid un fel de cantină, unde vindea caramelle Stollwerk, cornuri și lapte pasteurizat prevăzut cu un pai, o mare noutate la vremea aceea. La Cafeneaua „Corona” se mâncau cornuri calde de la brutăria Siegens.

Pe alea de sub Tâmpa, care se numea Brașovia, sau pe terenul Olympia de lângă casa părintească, în copilărie, dar și mai târziu, junele Ștefan împreună cu prietenii săi mergeau vara să-și cumpere răcoritoare sau pesmeți delicioși numiți napolitane, strigate „napoly, napoly” de către vânzătorii unguri, cărora, tinerii români le răspundeau în cor: „înainte, înainte, înainte”.

Zilele provinciale la Brașov erau asortate cu prieteni și meniuri delicioase. În alte zile se plimba prin parcul orașului până pe Cetățuie cu Grigore Marchidan, jurnalist. Meniul favorit al tânărului era: supă de linte, chifteluțe prăjite, cartofi, salată de varză roșie, stropite cu un păhărel de vin de Târnave și o cafeluță. Prin birturile și bodegile pe care le frecventau: „Gaura Dulce”, „La Saftu”, „Dealul Zorilor”, „Avrigeanu”, „Eremie”, „Ursu”, „Pană”, șaguniștii cereau: sprit la gheață, o feliuță de pastramă cu brânză de la Brăila și măsline. Pe la „Kenyeres” sau „Tengea” băieții se mai garniseau iarna, din când în când, cu câte o țuică fiartă.

Când mergea la Nadeș, la bunicii paterni, mânca cu regularitate mămăligă cu paparadă din multe ouă și jumări. Tânărul Baciuc era un amestec interesant de sânge vienez dinspre mamă, cu maniere elegante, limba germană și purtarea aleasă și blajinul sânge ardelenesc, nădășean, cu vocabularul lui specific, care i-a încântat copilăria și pe care și-l însușea necondiționat ori de câte ori mergea în vacanță la bunicii paterni: păpăradă, glajă, ojină (gustare), ploier (umbrelă), anti-șambră (hol), cuvună (bucătărie de vară), laiță, ladamesii, flitiri (fante).

¹⁰ Poemul „Șaguniștii” din volumul lui Ștefan Baciuc, *Poemele poetului singur*, Mexic, Editura Drum, 1963, p. 82.

Ștefan, Ioan, Else și Ioana Baci, Brașov, 1936

Ștefan și Else Baciu, Brașov, 1933

Ștefan Baciu, 1936

Ștefan Baciu, 1934

Ștefan Baciu și Mia Moga, 1934

Ștefan Baciú și Dan Nițescu, Comanda șaguniștă, 1934

Ștefan Baciú și colegii lui șaguniști, Brașov, 1934

Ionela-Simona MIRCEA

SERBĂRILE UNIRII, ALBA IULIA, 1 DECEMBRIE 1939

THE FESTIVITIES OF THE UNIFICATION, ALBA IULIA, DECEMBER 1ST 1939

Abstract: *If the Unification Celebrations of 1929 were impressive, gathering in the White Citadel Romanians from everywhere, all of them full of hope for a promising future, the two-decade anniversary of the Unification took place in a difficult period, filled with uncertainties, where tomorrow's fate was unknown and the whole country was in danger, under the empire of the authoritarian regime established by Charles II and the Second World War. Even if the king of România did not reach Alba Iulia, he marched on trying to gather ranks around the monarch.*

Held according to the old customs (welcoming guests, divine service in the Coronation Cathedral, the solemn meeting in the Caragiale Theater hall, the parade, the official meal in the Union Hall, the departure of the guests), when analysing the photos taken during the celebrations, which exist in the heritage of the Alba Iulia museum, we can easily notice a part of the officials present, as well as the large number of uniforms, all participants, women and men wearing them. Also, the large props and the omnipresent emblem of the National Renaissance Front, overshadowing the Romanian state coat of arms.

Instaurarea regimului autoritar carlist, la începutul anului 1938, și inițierea de către Regele Carol al II-lea a unor reforme care să-i consolideze poziția, prin crearea unui tip de stat după modelul celui fascist italian, au împiedicat organizarea în cursul anului, a aniversării celor două decenii care trecuseră de la Unire. În acest context, Serbările Unirii au fost amânate pentru anul 1939. Dar nici anul 1939 nu s-a dovedit unul fast. Izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial a impus decretarea mobilizării armatei, moment în care s-a constatat starea lamentabilă în care se aflau trupele române, și ca instrucție, și ca dotare.¹ Totuși, la 1 decembrie 1939, atât la București, cât și la Alba Iulia, au fost organizate manifestări aniversative în scopul rememorării actului istoric al unirii, rezultat al sacrificiilor românilor și al solidarității acestora în perioade dificile. Se dorea, din nou, strângerea rândurilor în jurul suveranului într-o perioadă grea pentru țară, unitatea, solidaritatea poporului, fiind cea mai bună cale de rezistență în fața oricăror greutăți.

Alba Iulia, orașul Unirii și Încoronării, aștepta din nou oaspeți, de data aceasta pe reprezentanții guvernului și pe trimișii Frontului Renașterii Naționale (partidul unic creat de Carol al II-lea), pentru a sărbători împreună cu localnicii și cu toată țara momentul „care a unit pe veci Ardealul de Patria Mamă”. În același timp, prin vocea primarului său, Victor Constantinescu, municipiul Alba Iulia își exprima „dragostea și devotamentul față de Coroană, față de Înalțul Guvern și față de F[rontul] R[enașterii] N[aționale]”².

¹ Valer Moga, *Serbările Unirii, Alba Iulia, 1 decembrie 1939*, în <http://memoriaurbis.apulum.ro/ro/story/88>, accesat în 29 aprilie 2023.

² Muzeul Național al Unirii Alba Iulia (în continuare, MNUAI), Colecția *Documente*, Materiale referitoare la Serbările Unirii organizate la Alba Iulia la 1 decembrie 1939, nr. inv. 3066, f. 4.

O „Chemare!” la „ziua cea mare, sărbătoarea sărbătorilor: 1 Decembrie”, după 21 de ani de la întregirea neamului, au lansat secretarii Frontului Renașterii Naționale din ținutul Mureș, Horia Teculescu, Nicolae Martin și Victor G. Maior, la 25 noiembrie 1939.³

În ziarul „Alba Iulia” din 1 decembrie 1939, se sublinia că Ziua de 1 Decembrie trebuie să rămână „un memento pentru toți cei cari ar nesocoti nesecatul dor de libertate al neamului românesc”⁴.

Dintr-un document păstrat în patrimoniul Muzeului Național al Unirii din Alba Iulia aflăm programul cu „Serbarea zilei de 1 decembrie 1939”. La 29 noiembrie 1939, rezidentul regal Dănilă Papp informa:

În vederea serbărilor avem a vă face cunoscut următorul program:

1) La aceste serbări vor participa înalții membri ai guvernului, Înalt Prea Sfințiți Ierarhi ai Ardealului și alte personalități din capitală și ținut, precum și un mare număr de populație din întreg ținutul;

2) La orele 9 va avea loc descinderea înalților oaspeți din trenul ministerial, făcându-li-se primirea de către rezidentul regal, primarul municipiului Alba Iulia, prefectul județului Alba, secretarii de ținut și de județ ai F[rontului] R[enașterii] N[aționale], comandantul G[ărzii] N[aționale] de ținut, senatorii și deputații de pe lângă ținut, toți primarii municipiilor, orașelor de reședință și nereședință din ținut, capii autorităților din localitate și o companie de onoare a G[ărzii] N[aționale]. Prezența acestora în gară e necesară fix la ora 8.30.

Din compania de onoare vor face parte toți funcționarii bărbați care au uniforma F[rontului] R[enașterii] N[aționale], cu manta, afară de inspectorii generali și șefi ai departamentelor de pe lângă ținut și capii autorităților. În acest scop acești funcționari vor fi la fix 8 dimineața în gară și se vor pune la dispoziția d-nului comandant al G[ărzii] N[aționale].

Ținuta uniformei va fi cea de serviciu, nr. 4, anexa 6 din *Regulamentul asupra uniformei F[rontului] R[enașterii] N[aționale]*;

3) La orele 9.30 se va oficia un serviciu divin în Catedrala Încoronării de către Înalt prea Sfințitul episcop militar dr. Partenie Ciopron, la care vor lua parte numai înalții consilieri regali, membrii guvernului, înalt prea Sfințiții ierarhi, căpeteniile F[rontului] R[enașterii] N[aționale], rezidentul regal, suita lor și primarul municipiului Alba Iulia.

Ceialți conducători și intelectuali rămân în coloanele lor pe locurile ce li se vor designa.

4) La orele 10.15 se va oficia o rugăciune în piața Unirii de către domnul Alexandru Baba, protopopul Alba Iuliei, pe tribuna construită în acest scop. În această tribună vor lua loc numai Înalții Consilieri Regali, membrii Guvernului, Înalt Prea Sfințiții Ierarhi, Comandantul General al G[ărzilor] N[aționale], Secretarii Generali ai F[rontului] R[enașterii] N[aționale], Rezidentul Regal și primarul municipiului Alba Iulia.

5) La orele 10.30 va avea loc o ședință solemnă în sala Caragiale, prezidată de Înalt Prea Sfințiții Mitropoliți Nicolae al Sibielului și Alexandru al Blajului, la care vor participa numai cei invitați special și câte o delegație de județ, municipii și orașe de reședință.

Pentru ca fiecare participant să audă cuvântările rostite în sală, dela locul unde se află postat, se vor instala megafoane în diferite puncte ale pieții Unirii.

6) După terminarea ședinței solemne, urmează defilarea, care va fi primită din tribuna construită în piața Eroilor (lângă cazarma pompierilor). În tribuna de primirea defilării

³ *Ibidem*, nr. inv. 3083.

⁴ *Ibidem*, nr. inv. 3084 (*Alba Iulia*, XXII, 1 decembrie 1939, p. 1).

vor lua loc numai Consilierii Regali, Membrii Guvernului, Înalții Ierarhi, Rezidentul Regal, Căpeteniile F[rontului] R[enașterii] N[ăționale], Primarul Municipiului Alba Iulia și Vice-președintele Comitetului de Organizare.

Pe podium, din dreapta și stânga tribunei de defilare, vor lua loc și alte notabilități numai pe baza biletelor emise de Comitetul de Organizare.

7) La terminarea defilării, Înalții Oaspeți, împreună cu cei invitați special, vor lua masa în sala Unirii din Cetate, masă pe care o oferă Rezidența Regală a Ținutului Mureș.

8) Din sala Unirii, Înalții Oaspeți vor merge la gară, unde vor fi salutați de Rezidentul Regal, primarul municipiului Alba Iulia, prefectul județului Alba, secretarii de ținut ai F[rontului] R[enașterii] N[ăționale] și o companie de onoare a G[ărzilor] N[ăționale]. Din compania de onoare vor face parte deasemenea funcționarii arătați la punctul 2 de mai sus.

Comunicându-vă cele de mai sus, vă rugăm să binevoiți a lua parte la primirea în gară, a da ordin funcționarilor subalterni de a participa la serbare în piața Unirii, la locurile ce li se vor stabili, iar cei cari au uniforma F[rontului] R[enașterii] N[ăționale] cu manta, de a se pune la dispoziția Domnului comandant al G[ărzilor] N[ăționale] în gară, fix la ora 8 dimineața pentru a forma compania de onoare⁵.

La 30 noiembrie 1939 s-au organizat manifestări care să prefățeze Ziua Unirii. În cimitirul românesc din Alba Iulia s-a făcut o slujbă religioasă la mormântul lui Ion Arion, caporal al gărzilor naționale, ucis la Teiuș în drum spre Adunarea Națională de la 1 Decembrie 1918 de la Alba Iulia. Alături de elevii și profesorii școlilor din oraș, de oficialitățile locale, au participat ca invitați: generalul Papp, rezidentul regal al ținutului Mureș; generalul Petre Georgescu, comandantul gărzilor naționale; Victor Moldovan, secretar al Frontului Renașterii Naționale; dr. Medrea, inspectorul general administrativ; prefect colonel Leonida Pop; primarul orașului Alba Iulia, Victor Constantinescu; Horia Teculescu, secretar general al Frontului Renașterii Naționale al ținutului Mureș; inspector general prof. Eugen Hulea, inspector școlar Avram Rășinaru. Li s-au alăturat toți directorii școlilor primare și secundare din ținut. Au oficiat: protopopii Alexandru Baba, Florian Rusan⁶ și preotul Bodogae. Îngenunchiați, cei prezenți s-au rugat pentru odihna sufletului celui ucis. Dănilă Papp și demnitarii Frontului Renașterii Naționale au ținut deasupra mormântului creștinescul colac de pomenire. La încheierea parastasului, Avram Rășinaru a rostit un cuvânt de pomenire. Corurile de străjeri și școlile au intonat cântece de slavă.⁷

După slujba de parastas, toți au plecat în convoi către Poarta Sf. Mihail a vechii cetăți unde, la celula simbolică a martirilor Horia, Cloșca și Crișan, s-a dezvelit o placă de marmură în amintirea lui Mihai Viteazul. Și aici s-a oficiat o slujbă pentru odihna marelui domnitor și pentru sfințirea plăcii. Placa a fost dezvelită de Dănilă Papp, în timp ce străjerii intonau imnul „Trăiască Regele!”. Ceremonia a încheiat-o prof. Eugen Hulea cu un cuvânt în amintirea lui Mihai Viteazul și a Regelui Întregitor Ferdinand I.⁸

A doua zi s-au adunat la praznic aproximativ 30.000 țărani. Cetatea istorică a fost

⁵ MNUAI, Colecția *Documente*, Materiale referitoare la Serbările Unirii organizate la Alba Iulia, 1 decembrie 1939, nr. inv. 3068, f. 3.

⁶ Acesta a oficiat și slujba de înmormântare a eroului, în 1918.

⁷ *Pomenirea lui Ion Arion*, în „Universul”, an 56, nr. 332/3 decembrie 1939, p. 7.

⁸ *O placă de marmoră în amintirea lui Mihai Viteazul*, în *Idem*.

ticsită de lume și steaguri. Oaspeții (miniștrii Constantin C. Giurescu, Silviu Dragomir, Ion Gigurtu, profesorii Ioan Lupaș și Victor Jinga etc.), sosiți cu un tren special din capitală, au fost întâmpinați pe peronul gării de oficialitățile locale, de șefii autorităților în frunte cu rezidentul regal, de membrii ASTREI, în frunte cu președintele ei, Iuliu Moldovan, de reprezentanți ai oștirii, ai clerului și ai minorităților. La salutul primarului orașului Alba Iulia, Victor Constantinescu, a răspuns, în numele guvernului, prof. Silviu Dragomir. Într-o mare de oameni, convoiul de automobile cu demnitarii sosiți s-a îndreptat spre Catedrala Încoronării unde, potrivit programului, la ora 10 s-a oficiat un *Te Deum* de un sobor de preoți în frunte cu episcopul armatei, dr. Partenie Ciopron.

La ora 10 și jumătate, în sala Teatrului „Caragiale” au început discursurile⁹. Au luat cuvântul: Victor Moldovan (secretar general al Frontului Renașterii Naționale), Teodor Roznovanu (în numele Bucovinei), prof. Ștefan Ciobanu (în numele Basarabiei), Ion Aron (în numele țăranilor), Gavril Crișan (din partea industriașilor și a comercianților), Victor Jinga (fost subsecretar de stat la Ministerul Economiei Naționale), generalul Petre Georgescu (comandantul gărzilor naționale), Silviu Dragomir (ministrul de stat pentru Minorități), Ion Gigurtu (ministrul Lucrărilor Publice), Constantin C. Giurescu (ministrul de Stat însărcinat cu organizarea Frontului Renașterii Naționale). Discursurile au fost ascultate de mulțimea adunată. Moțiunea Frontului Renașterii Naționale din ținutul Mureș a fost citită de Horia Teculescu, secretarul organizației. În condiții de război, de securitatea Ardealului era interesată toată lumea prezentă.

Defilarea, și de data aceasta, a fost așteptată cu nerăbdare. Miniștrii, parlamentarii, prelații, reprezentanții autorităților civile și militare au ocupat estrada din piața orașului. În fața coloanei au fost așezate steagurile purtate cu 21 de ani în urmă, atinse de vreme. Cei dintâi din coloană au fost țăranii de satele Albei, purtând pe piept un medalion cu imaginea martirilor Horea, Cloșca și Crișan. După ei s-au aflat țăranii de pe Târnave, apoi făgărășenii și sibienii mereu prezenți la astfel de manifestări naționale. Aduși la Alba Iulia de nepotul lui Ion Rațiu, au defilat și țăranii de pe Câmpia Turzii. Au participat și numeroși țărani din Mureș, Odorhei, Ciuc. Prezența județelor cu minorități maghiare e de înțeles într-o perioadă în care revizionismul maghiar era în forță. Impecabil, în ordine desăvârșită, s-au aliniat în convoi premilitarii și străjerii. În mobilizarea pentru defilare rolul de bază l-a avut Frontul Renașterii Naționale.

Deși Regele Carol al II-lea nu a fost prezent, în momentul intonării „Imnului Regal” mulțimea din piață a rămas încremenită în salutul roman, ca omagiu adus suveranului.¹⁰

Analizând fotografiile din epocă, existente în patrimoniul muzeului albaiulian, ușor putem vedea numărul mare de uniforme, participanții, femei și bărbați fiind îmbrăcați în uniformă. De asemenea, elementele de butaforie de mari dimensiuni, pretutindeni emblema Frontului care pune în umbră stema de stat a României. Pe de altă parte, chipuri înnegurate.

Evenimentul a fost marcat de îngrijorarea generată de război, de nesiguranța zilei

⁹ Discursurile sunt prezentate în „Universul”, an 56, nr. 332/3 decembrie 1939, p. 7.

¹⁰ *Serbările Unirii la Alba Iulia*, în „Gazeta Transilvaniei”, an 102, nr. 94/3 decembrie 1939, p. 1; „Universul”, an 56, nr. 332/3 decembrie 1939, p. 7.

de mâine, de conștientizarea faptului că anii au trecut fără rezultatele atât de dorite și așteptate imediat după unirea cea mare. Cezar Petrescu surprinde extraordinar starea de spirit a românilor în acele zile. În articolul „La Alba Iulia, altarul Unirii”, publicat în ziarul „România” din 3 decembrie 1939, Cezar Petrescu scria că:

anii trec peste noi, [...] am trăit primele două decade ale unirii lipsiți de noțiunea grandoare, pe care mai vartos, dintr-un atavic instinct de conservare națională, știa s-o dovedească norodul cel mult, țărănesc, pentru care iubirea de neam și moșie face parte din elementele primordiale ale vieții. Aceasta nu se învață. Nici nu se poruncește. Face parte din alcătuirea firească, fără a ști măcar că s-ar putea numi eroism.

Ori

frații cu îndeletniciri mai mult sau mai puțin cărturărești, care în douăzeci de ani au făcut politică, au înghebat stare, au trecut prin slujbe, și-au pierdut viața cu iluzia că și-o câștigă. Ceva uitau. Ceva le lipsea. Ceva îi aștepta ca o remușcare dormitând încă sub cenușa răcită. Războiul neamurilor, al doilea mare război, ne întoarce la datoriile noastre uitate. Prăznuirea de la Alba Iulia nu sună oare ca o înfiorătoare chemare de clopot, de dincolo de ani și tărâmurii, la altarul tuturor unirilor? Tot ce-am greșit, să îndreptăm. Tot ce-am păcătuat, să iertăm. Tot ce-am răfuit în de noi, să uităm. O singură poruncă a vremii își vrea ascultare. Alături, umăr lângă umăr și suflet lângă suflet, să ne învrednicim a păstra sub scutul Regelui Carol II, neștirbită și tare, România ce-a fost făurită cu sânge și lacrimi, sub scutul Părintelui Său, întru veci preaslăvit, Regele Ferdinand cel Loial¹¹.

În ciuda declarațiilor politice că România Mare era unită și pacifică, tare în dreptul său, că „nu avea nimic de revendicat nimănui și nimic de cedat din ceea ce-i aparținea de fapt și de drept”¹², câteva luni mai târziu a încetat să existe, în urma pierderii unor teritorii, după Dictatul de la Viena.

Fotografii din patrimoniul Muzeului Național al Unirii din Alba Iulia cu imagini din timpul Serbărilor Unirii organizate la Alba Iulia, la 1 Decembrie 1939.

¹¹ „România”, II, nr. 543/2 decembrie 1939, pp. 1-2.

¹² „Neamul Românesc”, XXXIV, nr. 266/6 decembrie 1939, p. 1

19330 Alba-Iulia 4 Dec. 1939 Poporul în Piața „Mihai-Viteazul”

19331 Alba-Iulia 4 Dec. 1939 Poporul în Piața „Mihai-Viteazul”

№ 340. Alba-Iulia 1 Dec. 1939. Însoțirea Inalților Caspeti

№ 341. Alba-Iulia 1 Dec. 1939 Membri guvernului în curtea Catedralei

№335. *Olba-Julia 1 Dec. 1939 Membri guvernului eșind dela serviciul religios.*

№336 *Olba Julia 1 Dec. 1939 Membri guvernului primind defilarea în fața Cercului Militar.*

Fig. 343 Alba-Iulia 1 Dec. 1939 Membri guvernului în Sala Unirii.

Fig. 344 Alba-Iulia 1 Dec. 1939 Membri guvernului se îndreaptă spre Sala Caragea.

№ 343 Alba-Iulia 1 Dec. 1919. Poporul asistând la serviciul religios.

№ 352 Alba-Iulia 1 Dec. 1919. Membrii guvernului primind defilarea poporului

nr 353 Alba-Iulia, 20. 1939

Poporul defilând

nr 355 Alba-Iulia 1 Dec. 1939.

Poporul defilând.

Nicoleta HEGEDÜS

IMAGINEA MAGHIARILOR LA ROMÂNII ARDELENI ÎN PERIOADA DUALISTĂ: „INDIVIDUALITATEA MAGHIARĂ”

THE IMAGE OF HUNGARIANS AMONG TRANSYLVANIAN ROMANIANS DURING THE DUALIST PERIOD: “HUNGARIAN INDIVIDUALITY”

Abstract: *This study aims to present what Ioan Slavici called “hungarian individuality”, to identify the physical and moral characteristics that the Romanians attributed to the Hungarians, and which represent an important component of their ethnic image, alongside the historical, political, or economic aspects.*

In the portrait of the Hungarian, drawn by Transylvanian Romanians, the positive traits (patriotism, well-justified pride, joviality, hospitality, etc.) intertwine with the negative ones (arrogance, vanity, a tendency for the extreme, superficial thinking etc.). If we appreciate the rate at which mentions of such traits appear in political, journalistic, literary writings of the Transylvanian Romanians from the dualist period, we find that the negative attributes are more common, which may be explained by the political context marked by the fight for national rights. On the background of this negative image, also supported by historical writings, the Hungarian is often perceived as a “traditional enemy”, because of the political direction promoted by the official discourse.

Imaginile reciproce româno-maghiare¹ reprezintă un capitol special al imagologiei istorice, întrucât maghiarii sunt un grup etnic prezent ca minoritate în România, dar totodată și locuitori ai unei țări vecine, cu care de-a lungul istoriei românii au avut relații complexe, căreia în perioada dualistă românii din Transilvania i-au fost cetățeni. Românii și maghiarii au conviețuit în Transilvania secole la rând, iar imaginile pe care le-au creionat unii despre alții în textele scrise sau în reprezentările grafice stau sub influența experiențelor comune, care de multe ori au fost conflictuale.

Imaginile etnice, ca parte a imaginarului social, au un dublu rol, acela de caracterizare a „celuilalt”, de descriere a alterității în termeni accesibili și acela de vector al unor atitudini și comportamente. La întrebarea: Cum este maghiarul? răspunsul nu poate să fie decât unul stereotipizat, pentru că presupune selectarea din complexitatea caracteristicilor general umane a câtorva trăsături simple și extinderea lor asupra unei comunități întregi. Simplificarea și generalizarea sunt etapele creării stereotipurilor

¹ În istoriografia românească au apărut în ultimele decenii o serie de lucrări care au tratat tema imaginilor reciproce româno-maghiare. Dintre ele amintim: Melinda Mitu, Sorin Mitu, *Românii văzuți de maghiari. Imagini și clișee culturale din secolul al XIX-lea*, Cluj-Napoca, Editura Fundației pentru Studii Europene, 1998; Melinda Mitu, *Problema românească reflectată în cultura maghiară din prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Cluj-Napoca, P.U.C., 2000; Valer Rus, *Imaginea românilor în cultura maghiară transilvăneană între 1850-1890*, Teză de doctorat, Cluj, Universitatea „Babeș-Bolyai”, 2008; Nicoleta Hegedüs, *Imaginea maghiarilor în cultura românească din Transilvania (1867-1918)*, 2 vol., Cluj-Napoca, Editura Argonaut&Mega, 2012; Melinda Mitu, Sorin Mitu, *Ungurii despre români: nașterea unei imagini etnice*, Iași, Editura Polirom, 2014.

etnice², iar imagologia istorică împrumută metode și tipuri de surse din literatura comparată și din etnopsihologie³ cu scopul de a reconstitui imagini din trecut, în urma incursiunii în universul mentalităților colective.

Imaginea maghiarilor la românii ardeleni în perioada dualistă s-a conturat pe fondul reprezentărilor formulate în epocile precedente, în care contextul social marcat de conflictul proprietar de pământ maghiar – iobag român a fost treptat completat de contextul politic al neîndreptățirii resimțite de elita românească trezită la conștiință națională. Factorul politic a devenit în deceniile premergătoare Primului Război Mondial de o importanță crucială, iar imaginile reciproce româno-maghiare au fost puternic influențate pe de o parte de politica oficială a guvernelor de la Budapesta, care viza transformarea Ungariei multietnice într-un stat național maghiar, pe de altă parte de intensificarea mișcării naționale românești, pentru care „maghiarul” a devenit dușmanul prin excelență.

Studiul de față își propune prezentarea a ceea ce Ioan Slavici numea „individualitatea maghiară”, identificarea trăsăturilor fizice și morale pe care românii le-au atribuit maghiarilor și care reprezintă o componentă de seamă a imaginii etnice, alături de aspectele istorice, politice sau economice.

O serie de mărturii scrise ale românilor ardeleni relevă că maghiarul își trădează identitatea etnică mai întâi prin ținută, prin aspectul său fizic. Primul element „specific maghiar” este mustața lungă și pomădată, cu vârfurile arcuite în sus, însoțită de favoriți bogați, „ungurești”. Mustățile lungi, „țepoase” sunt prezente atât la groful, cât și la ciurdarul maghiar din nuvela „În luptă”, scrisă de Ion Agârbiceanu⁴, iar într-o anecdotă cu substrat politic publicată în Calendarul din Sibiu, din 1884, personajul maghiar „își unse mustețele cu său de stăteau la buzele lui ca niște țăpoaie”⁵. Tovarășul de drum întâlnit de un român în timpul călătoriei cu vaporul spre Budapesta, relatată în „Tribuna”, în 1907, nu își poate ascunde etnia deoarece „îl trădau și favoritele și mustățile, ținuta lor că era ungar”⁶.

Dincolo de modul aparte de purtare a mustăților și favoriților, se remarcă prezența unor piese vestimentare specifice „portului unguresc”: nasturii mari de la haină, pintenii de la cizme, pana de la pălărie. Aceștia li se adaugă pantalonii strâmți și tunica lungă croită pe trup. Personajul maghiar al anecdotei din calendarul sibian purta „cizme mari cu talpa de trei degete și cu niște pinteni de doi coți și ruginiți”, „nădragi ce țipau pe el de strâmți ce erau”, o „atilă ce avea niște nasturi de tinichea albă cât pumnul de mari”, „un fleac de cauc, poreclit pălărie”, în panglica căreia „își înfipse pipa”.⁷

În nuvela „Leu-paraleu”, Ioan Slavici oferă o descriere detaliată a portului național maghiar, care a început să fie purtat cu ostentație în era liberală, în anii premergători încheierii pactului dualist. Domnișoarele:

² Alin Gavreliuc, *O călătorie alături de „celălalt”*. Studii de psihologie socială, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2002, p. 124.

³ Vezi Luminița Iacob, *Etnopsihologie și imagologie. Sinteze și cercetări*, Iași, Editura Polirom, 2003.

⁴ Ion Agârbiceanu, *În luptă*, în „De la sate”, Sibiu, Editura „Asociațiunii”, 1914, pp. 53-63.

⁵ „Calendariu”, 1884, Sibiu, Tipografia arhidiecezană, pp. 109-114.

⁶ „Tribuna”, 12/25 apr. 1907, nr. 84, pp. 1-2, rubrica „Foiță”, art. „Un tovarăș de drum” de Ilie Marin.

⁷ „Calendariu”, 1884, Sibiu, pp. 109-114.

purtau ca servitoarele părul în coadă lungă lăsată pe spate și împodobită cu două panglice late, una tricolorul maghiar, iar cealaltă cel italian (în cinstea lui Garibaldi).

Tinerii eleganți se îmbrăcau și ei „național”, Zoltan purta:

cizme de carmajin roșu ca racul bine fiert, cu nădragi și giletă de postav vișiniu, nădragii cu găitane verzi, iar giletca cu mari bumbi de argint, iar pe deasupra o atilă, o haină croită pe trup și lungă până la genunchi, postavul verde, iar găitanele vișinii ca nădragii. La gât avea o fundă mare, tot vișinie, cu lungi ciucuri de fir, care atârna peste bumbii de argint. În cap, în sfârșit, purta pălărie de hergheliegii, înaltă și cu bordurile mici, împodobită cu o mare pană de cocor. Mai puneți-i și pipa de spumă-n gură, dați-i în mână focșul, un băț cu toporaș de argint în vârf și-l aveți întreg așa cum trăia aieva, încât nu mai rămâne decât să-i ungeți mustața cu pomadă și să i-o răsuciți⁸.

Conviețuirea între cele două etnii ducea inevitabil la schimburi culturale, însă preluarea de către români a unor elemente vestimentare specific maghiare dovedea lipsă de patriotism și era condamnată atât în literatura cultă, cât și în creația populară. O chiuitură redată în rubrica *Foița* a „Tribunei Poporului” (1898) exprimă această reticență față de portul „unguresc”:

Frunziță după poeată/ Ce ești lele periată,/ Cu chica pe spate-n jos?/ Că nu-ți stă de fel frumos/ Ș-așa lele ești urâtă,/ Urâtă și necioplită/ Dar cu chica-n jos pe spate/ Să te joc nu mi se face/ Când te văd ca o ursoaică/ Că sameni a unguroaică,/ Îmi vine ca să mă duc,/ Să mă duc să nu mai stau/ Pân’ de codru nu mai dau/ Frunzulița zboară-n sus,/ Dă-ți lele chica în sus,/ Ține-ți portu muieresc,/ Din Bănatul românesc/ Cu opreg și cu cătrînță/ Lasă-mi-te de sucniță/ Că cu sucna ungurească,/ Ești în forma cea drăcească⁹.

Inspectorul: Hogy hivnak? — Scolariul: Me rogu... — Insp.: Mit morog ez? — Dascalul: Mari'a ta, copilul acesta nu știe ungurește, -- Insp.: De tanuljon az ebadta! (Visitatieunea se încheia.)

Caricatură din foaia satirică *Gura Satului*, nr. 15, 28 aprilie/10 mai 1869, p. 4.

Titlul caricaturii: „Inspectorul școlar maghiar într-o școală română”¹⁰.

⁸ Ioan Slavici, *Leu-paralelu*, în „Opere”, vol. III, București, Editura Minerva, 1984, p. 83.

⁹ „Tribuna Poporului”, nr. 11, 17/29 ian. 1898, pp. 3-4.

¹⁰ Personajele maghiare din caricatură sunt reprezentate prin elementele exterioare specifice atribuite

„Individualitatea maghiară”, dincolo de aspectul exterior, este exprimată printr-o serie de trăsături de caracter care întregesc portretul moral. Maghiarul este original, unicitatea sa derivă din rădăcinile asiatice, de unde provin fantezia, extravaganța, înclinația spre extreme. Odată cu stabilirea maghiarilor în Câmpia Pannoniei, influențele occidentale au transformat acest popor liber și sălbatic după chipul și asemănarea popoarelor vestice. Civilizația maghiară nu este însă una pe deplin occidentală, după cum arăta Ioan Slavici, din cauza influențelor asiatice care persistă în „caracterul maghiar”.¹¹ Slavici pare să descopere, așadar, o continuitate în „modul de a fi” între maghiarul perioadei descălecatului și cel al veacului al XIX-lea, în ciuda secolelor care s-au scurs între timp!

În viața de zi cu zi, maghiarul este „sincer până la extremitate, ospitalier în înțelesul adevărat al cuvântului și amical fără nicio rezervă”. El este un interlocutor foarte plăcut prin fantezia vie, sufletul bun și inima generoasă, dar nu trebuie să uităm că este asiatic, prin urmare afectele lui sunt viforoase, el „nu are simțăminte ci numai pasiuni”, fiind capabil să reacționeze violent la cel mai mic cuvânt considerat jignitor, pentru ca în câteva minute să se liniștească și să își recâștige buna dispoziție.¹²

Maghiarii își dezvăluie adevărata identitate nu în Ardeal, unde au fost învățați de-a lungul istoriei să îl disprețuiască pe român și să îl trateze ca pe servitorul lor, ci „acasă la dâșii... pe șesul Țării Ungurești, înspre Tisza și între Tisza și Dunăre”, unde „maghiarii sunt netăgăduit, îndeosebi în viața privată, cele mai simpatice figuri”. Spre deosebire de român, care este domol și rezervat, cumpătat chiar și la veselie, maghiarul este extrovertit prin excelență:

veselia lui este zburdălnicie lărmuitoare, jocul lui e pătimăș, portul lui e excentric fie prin croitură, fie prin alegerea de culori vii, cântecul lui e o plângere cu râsete, întreaga fire îi este deschisă.

Maghiarul este din cale afară de ospitalier, la el în casă oaspetele este stăpânul, căci „slăbiciunea lui e de a da mai mult decât ceea ce primește”. El poate să fie, totodată,

de o mândrie bolnăvicioasă, cu deosebire susceptibil, pripit prin urmare și foarte înclinat spre a face gălăgie.

Tocmai pentru că nu cunosc stăpânirea de sine, izbucnirile maghiarilor nu au durată și consecințe atât de serioase ca la români, care izbucnesc doar rar și după lungi perioade de frământare psihică.¹³ Slavici face diferențierea între maghiarii din Transilvania și cei din Ungaria propriu-zisă, factorul esențial care îi deosebește fiind atitudinea față de români. Întregul portret al maghiarului este definit în comparație cu imaginea de sine, iar accentul este pus pe elementele care diferențiază cele două popoare.

maghiarilor: mustața lungă, pomădată și arcuită în sus, pantalonii strâmți băgați în cizmele cu pinteni, nasturii mari de la haină, pana de la pălărie.

¹¹ Ioan Slavici, *Individualitatea maghiară*, în „Convorbiri literare”, Iași, nr. 14, 15 sept. 1871, pp. 227-231.

¹² *Ibidem*.

¹³ „Tribuna”, Sibiu, nr. 70, 10/22 iulie 1884, p. 1, articolul „Înrăurirea maghiară”.

Dintre caracteristicile atribuite maghiarului de către românii ardeleni, cel mai des menționate sunt trufia și aroganța:

El [maghiarul] umblă cu capul pe sus, cu fața senină, are o privire liberă, adeseori impertinentă, un umblet sigur și peste tot gesturi și maniere afectate, asupra vorbirii și conduitei lui planează înfumurarea [...] Așa e maghiarul țăran de la plug și așa aristocratul din parlament¹⁴.

Maghiarul este mândru, iar mândria poate să fie o trăsătură pozitivă dacă se bazează pe realizări demne de laudă, dar se poate transforma ușor în fudulie, dacă nu izvorăște din surse corespunzătoare:

maghiarii sunt un popor de oameni cu deosebire mândru. Vor fi având cuvinte să fie. Mândria însă afectată de oameni cu calități comune, e fudulie. Oameni cu calități comune sunt însă cei mai mulți dintre maghiari, ca în genere cei mai mulți dintre oameni. De aceea, maghiarul foarte adeseori e nu mândru, ci fudul. Iar omul fudul e insolent. Și noi toți,ăștia care avem a face cu maghiarii, știm prea bine că ei sunt într-adevăr insolenți și numai rar găsim între dâștii oameni cu tact, de care ne putem apropia fără ca să fim expuși la insulte¹⁵.

Trufia ca trăsătură definitorie a maghiarilor este menționată și în folclor, și în scrierile aparținând genului satirico-umoristic. Un cântec popular cules din comitatul Bihor conchide astfel:

Cātu-i lumea de-amprejuru/ Nu-i fecior ca de unguru,/ Că se-ncață tot cu atie,/ Nu-l poți săruta de gratia!¹⁶.

O snoavă din calendarul din Arad vorbește despre „darurile” cu care Dumnezeu i-a înzestrat printre alții pe nemți, turci, maghiari și români. Cel mai valoros dar, pământul, i-a fost dat neamțului, pentru că el a fost primul venit în fața lui Dumnezeu. Turcului i-au revenit comorile (obiectele prețioase), românului sărăcia. Ungurul a primit mândria și

de atunci și până azi, mândria și fudulia nu se mai descață de grumazul ungurului; el se fudulește și se mândrește și cu ce nu e al său¹⁷.

Mândria „deșartă” a maghiarului a devenit astfel legendară, ea pare să fie prezentă indiferent de categoria socială căreia îi aparține purtătorul ei, dar reprezentanții nobilimii ies în evidență cu precădere, iar trufia lor are rădăcini istorice adânci. Poezia „Carol Robert”, scrisă de George Coșbuc, accentuează trufia fără margini a regelui Ungariei și a ostirii sale, trufie din care derivă disprețul față de adversar. Dar această atitudine își găsește dreapta pedeapsă, întrucât maghiarii, în frunte cu regele lor, suferă o înfrângere rușinoasă:

O, bieți maghiari, striviți în vale!/ Ce mândri-ați mai venit pe cale./ Atâtea sute de arcași/

¹⁴ Ioan Slavici, *Individualitatea maghiară*, în „Convorbiri literare”, Iași, nr. 14, 15 sept. 1871, pp. 227-231.

¹⁵ „Tribuna”, Sibiu, nr. 198, 31 aug./12 sept. 1885, p. 1.

¹⁶ *Calendarul pe anul dela Christosu 1890*, Arad, Editura Tipografiei Diecezei Gr. Or. Române a Aradului, 1889, pp. 73-15.

¹⁷ *Calendar pe anul dela Hristos 1910*, Arad, Editura și tiparul tipografiei diecezane greco-orientale române, 1909, pp. 111-113.

Turnați în zale!/ Cum pier acum acești ostași/ În țara largă de trei pași!/ Și fala lor uitând-o toată/ Mureau zdrobiți, și ca să poată/ Să-și scape capul, rupți și goi/ Fugeau în gloată./ O, și la ziua cea de-apoi/ Vor râde-aceste văi de voi!¹⁸

Nobilul maghiar este risipitor și depravat, are un stil de viață care deseori duce la decăderea fizică și morală, urmată de ruina financiară totală. Teohar Alexi, în romanul „Domnul de Ghiavahazi, Măria Sa”¹⁹, oferă o ipostază literară a unui asemenea personaj. Acțiunea este plasată într-un sat românesc de munte, unde familia Ghiavahazi era proprietară de moșii. Familia se mutase la Viena atunci când țăranii nemulțumiți de asuprirea omorâseră pe unul de-al lor și au trăit departe de castel generații la rând, până când a sosit pentru a nu mai pleca, domnul Ghiavahazi Imre, despre care se zvonea că nemulțumise pe împărat și fusese exilat la castelul său de la țară. Ghiavahazi²⁰ își petrece timpul în ospețe și jocuri de noroc, este risipitor și iresponsabil, își pierde averea și sănătatea. Printre faptele reprobabile ale nobilului se numără și distrugerea unei familii românești prin necinstirea unei femei căsătorite, care a fost ucisă de soțul ei într-un moment de gelozie nebună.

Figura nobilului ruinat financiar din cauza risipei iresponsabile, cu toate că este în esență o imagine tragică, este surprinsă și în genul satirico-umoristic. O anecdotă prezentă în colecția de folclor adunată de Ioan Micu Moldovan arată cum o groșiță²¹ a salvat un mare nobil din Pesta din capcana imenselor sale datorii financiare, în sensul că i-a permis să plătească taxa de trecere pe podul de pe care s-a aruncat în Dunăre.²²

O altă ipostază în care apare maghiarul în scrierile românilor ardeleni este cea a funcționarului cu moralitate îndoielnică. Într-o serie de articole din presa românească din Transilvania sunt menționate cazuri de delapidare a unor bani publici, căci:

maghiarii sunt de la fire risipitori și funcționarii maghiari manipulează banii publici cu aceeași ușurătate, cu care își manipulează propria lor avere...²³

Iar delapidările sunt deseori însoțite de abuzuri de putere și de neglijență în oficiu²⁴. Dar acestea nu sunt singurele carențe ale funcționarului maghiar, el este, de asemenea, și foarte nepolitic. În corespondența lui Octavian Goga cu prietenul său din Viena, Virgil Cioban, este menționat un funcționar maghiar de la Cabinetul Cancelariei, care s-a purtat foarte obraznic cu o țărăncă română venită ca să depună o petiție²⁵. Și foaia satirică „Gura satului” vorbește despre „politețea scitică” în contextul relatării procesului unui român. Avocatul românului a îndrăznit să atragă atenția că clientul lui nu înțelesese nimic din procesul ținut în limba maghiară, la care procurorul

¹⁸ George Coșbuc, *Opere alese*, vol. II, București, Editura Minerva, 1972, pp. 309-311.

¹⁹ Teohar Alexi, *Domnul de Ghiavahazi, Măria Sa*, Brașov, 1888.

²⁰ Semnificația numelui este ilustrativă: „de neam laș”.

²¹ Monedă veche austriacă.

²² I. Micu Moldovan, *Povești populare din Transilvania culese prin elevii școlilor din Blaj (1863-1878)*, Editura Minerva, București, 1987 (ediție îngrijită de Ion Cuceu și Maria Cuceu), p. 242.

²³ „Tribuna”, nr. 281, 11/23 dec. 1888, p. 1.

²⁴ *Ibidem*, nr. 144, 11/23 oct. 1884, p. 1.

²⁵ O. Goga, *Correspondență primită*, vol. I (1900-1918), Cluj-Napoca, Editura Limes, 2003, pp. 25-27.

maghiar a răspuns cu insulte și cu replica „dacă nu-ți place, du-te în România”, cu „politețea specifică nației sale”²⁶.

Liviu Rebreanu surprinde în romanul „Pădurea spânzuraților” câteva figuri de militari maghiari. Marta, logodnica eroului Apostol Bologa, se lasă impresionată de un locotenent de vânători imperiali maghiar „foarte țănoș și încrezut”, gelozia fiind unul dintre motivele pentru care Bologa se înrolează în armată. Locotenentul de husari Varga, fiul profesorului de filosofie de la Universitatea din Pesta, deși fudul și superficial, devine prietenul lui Bologa, pentru că avea un suflet „deschis și leal”²⁷.

Sextil Pușcariu evocă în memoriile sale atmosfera orașului Brașov în momentul mobilizării generale întreprinse la izbucnirea Primului Război Mondial. Soldații maghiari se manifestau în stilul lor caracteristic, fiind cei mai gălăgioși și plimbându-se în grupuri pe străzi, cântând „Kutya Szerbia” cu voci „răgușite și alcoolizate”, silind pe românii rezervați să participe la exuberanța lor.²⁸ Același Sextil Pușcariu vorbește despre persecuțiile la care au fost supuși românii din regiunea Brașovului după retragerea trupelor românești din această zonă în 1916, dar evidențiază și existența unor „unguri cumsecade și cinstiți” la Cluj, care au tras sfori pentru ca mama și sora autorului, împrucesuate aici sub acuzația că au colaborat cu trupele române de ocupație, să fie achitate. Pe frontul din Italia, maghiarii se poartă „țănoși” și se feresc de pericole.²⁹

Genul satirico-umoristic pune accent pe lașitatea militarilor maghiari. O anecdotă populară redată în rubrica *Foiță* a „Tribunei”, în 1891, ridiculizează pretenția de vitejie a acestora. Un maghiar „neînfricat” decide să meargă la luptă și se adresează unui croitor pentru a-i coase o uniformă specială, cu o bucată de aramă prinsă în dreptul inimii, spre a-l proteja. Dar croitorul, având vastă experiență în colaborarea cu militarii maghiari, îl sfătuiește să plaseze bucata de aramă nu în dreptul inimii, ci la spate, pentru că așa i-ar fi mai utilă. Maghiarul primește spusele croitorului cu indignare, dar acceptă propunerea lui. Iar în luptă, când se vede în pericol real, acesta fuge și într-adevăr săgețile dușmanilor îl lovesc în posterior, prilej pentru militarul maghiar de a aprecia iscusița croitorului:

... om învățat/ Om așa nici chiar la carte/ Nu găsit, nici la poveste/ Sigur știe locul unde/ Inima la ungur este³⁰.

Femeia maghiară dispune de ipostaze literare diferite, în funcție de mediul social căruia îi aparține. Un personaj prezent în romanul lui Rebreanu, „Pădurea spânzuraților”, este tânăra Ilona, femeie simplă de la țară, zugrăvită prin elemente pozitive. Ea este binevoitoare și iubitoare, neatinsă de pasiuni naționaliste. Iar Petre, ordonanța lui Bologa, când aude despre logodna acestuia cu Ilona, se arată mirat, dar nu din cauza naționalității fetei, ci a familiei țărănești din care provine și a educației deficitare.³¹ O altă figură feminină maghiară, cea de la oraș, cu simțul moral alterat,

²⁶ „Gura satului”, nr. 22, Arad, 29 mai/10 iunie 1873, p. 2.

²⁷ Liviu Rebreanu, *Pădurea spânzuraților*, București, Editura Eminescu, 1983, pp. 30-38.

²⁸ Sextil Pușcariu, *Memorii*, București, Editura Minerva, 1978, pp. 13-14.

²⁹ *Ibidem*, p. 168.

³⁰ „Tribuna”, nr. 108, 12/24 mai 1891, p. 1, rubrica „Foiță”.

³¹ Liviu Rebreanu, *Pădurea spânzuraților* ..., pp. 30-38.

este creionată de Ion Agârbiceanu în „Arhanghelii”. Irmuşca este o actriţă nu deosebit de talentată, pe care tânărul Ungureanu o cunoaşte la Pesta şi care se prefacă a fi îndrăgostită de studentul român atâta vreme cât acesta are bani, părăsindu-l atunci când înţelege că Ungureanu este complet ruinat financiar³².

Maghiarul simplu de la ţară are, în general, o imagine pozitivă. Ilona, personajul lui Rebreanu, precum şi tatăl ei, groparul Vidor, sunt descrişi într-o lumină favorabilă. Vidor este o persoană jovială şi cu bun simţ, deşi aflăm despre el că:

mai ales[...] îi plăcea să stea la taifas cu domnii, crezându-se mai deştept ca ceilalţi săteni şi mai vrednic³³.

Este aceasta o mostră a trufiei aproape „indispensabile” maghiarului, indiferent de categoria socială căreia îi aparţine. Ciurdarul din nuvela lui Agârbiceanu, „În luptă”, „ungur neaoş de pe pustă”, atunci când este supărat, înjură grosolan, dar îşi exprimă şi respectul faţă de groful moşier din partea locului, afirmând că acesta, dacă ar fi fost prezent, ar fi plătit paguba produsă de vitele aflate în grija ciurdarului în eclezia preotului român. Groful, după convingerea ciurdarului, „nu şi-ar lăsa neamul de izbelişte”, iar acest punct de vedere ne duce cu gândul la afirmaţia filosofului german Hermann von Keyserling, care, în analiza sa „spectrală” asupra Europei, arăta că maghiarii sunt mândrii de aristocraţia lor.³⁴

Ţăranul maghiar are un puternic ataşament faţă de naţionalitatea sa, de aceea:

n-ai decât să-i lauzi neamul, să exagerezi virtuţile lui, să-ţi dai aerul de a-l admira şi poţi să-i iei ţăranului maghiar şi cămaşa de pe trup. Tocmai de aceea el îţi sparge capul dacă îndrăzneşti a-i spune adevăruri aspre despre naţiunea maghiară. El nu poate suporta adevărul jignitor, e incapabil de a judeca cu mintea limpede despre lucruri ce privesc naţionalitatea lui³⁵.

Cea mai mare calitate a maghiarului este iubirea de patrie, conştiinţa sa naţională este puternică, indiferent de categoria socială căreia îi aparţine. În viziunea lui Slavici însă, tocmai în cazul maghiarilor putem să vedem „cele mai frumoase virtuţi publice şi private schimbându-se repede şi nemijlocit în pasiunile cele mai mârşave”. Astfel, cu toate că iubirea de patrie este una dintre cele mai înălţătoare virtuţi, maghiarul transformă virtutea în viciu prin alunecarea spre extreme. Căci, naţionalismul maghiar are, în principal, două caracteristici: preţuirea exagerată a tot ceea ce este maghiar şi dispreţul orb pentru tot ce este nemaghiar. „Maghiarul nu urăşte pe nimeni (afară de neamţ) – el dispreţuieşte numai”. Maghiarul este mare patriot, dar denaturează patriotismul identificând patria cu naţia maghiară³⁶, în condiţiile în care „patria ungară” era un stat multietnic şi poliglot.

Realităţile politice au influenţat puternic imaginea maghiarului la românii ardeleni, iar componenta preponderent negativă a acestei imagini este foarte prezentă

³² Ion Agârbiceanu, *Arhanghelii*, Bucureşti, Editura 100+1 GRAMAR, 1998.

³³ Liviu Rebreanu, *op. cit.*, p. 98.

³⁴ Hermann von Keyserling, *Analiza spectrală a Europei*, Iaşi, Institutul European, 1993, pp. 167-197.

³⁵ „Tribuna”, nr. 72, 12/24 iulie 1884, p. 1, articolul „Înrăurirea maghiară III”.

³⁶ *Ibidem*, nr. 15, 1 oct. 1871, pp. 239-243.

în discursul politic oficial. Într-un articol cu finalitate polemică evidentă, cu miza combaterii pretenției maghiarilor de a fi mijlocitori ai răspândirii culturii occidentale în estul Europei, „Tribuna” oferă o imagine de ansamblu deloc măgulitoare: ceea ce devine cel mai rapid evident pentru străin când intră în contact cu maghiarii este faptul că aceștia sunt diferiți de restul locuitorilor Europei, sunt unici în felul lor. De aceea, străinul se simte cu adevărat „străin” printre ei, căci nu se poate obișnui cu mâncărurile copioase care îngreunează digestia și „întunecă mintea”,

nu va afla nicio plăcere la auzirea unei limbi care înaintează ca trasă-împinsă într-o sintaxă condensată, dar pe care gândirea modernă n-a maliat-o îndestul prin acele trăsături ușoare și spirituale, care fac farmecul unei limbi de conversațiune cultă, o limbă în fine în care accentul tonic, intensiv și persistent revine asupra primei silabe a cuvintelor ca detunăturile enervante ale unui șrapnel.

Dar nu numai limba maghiară pare a fi respingătoare, ci și muzica și dansul național,

care sunt aceleași în cârciumă și în salon, la care în van am căuta combinațiuni ingenioase sau elegante și care prin bruschețea și monotonia lor devin simplamente intolerabile.

Autorul articolului „denigrează” aici tocmai ceea ce scriitorii romantici din vestul Europei admirau la maghiari. Maghiarul își „trădează” naționalitatea și prin vestimentație, dar mai ales prin atitudine și conduită:

Când vezi pe stradă un domn la aparență elegant, având pălăria înclinată mai mult sau mai puțin pe urechea stângă, pășind cu o ridicare cadențată și caracteristică a picioarelor asemenea unui băiețandru dezmățat, care-și află o plăcere în diferite atitudini destrăbălate, fără să mai cercetezi, nu-ți vine la buze, iubite lector, cuvântul de ungar³⁷?

*

În portretul maghiarului, desenat de românii ardeleni, trăsăturile pozitive (iubirea de patrie, mândria bine înțeleasă, jovialitatea, ospitalitatea etc.) se împletesc cu cele negative (trufia, vanitatea, înclinația spre extreme, superficialitatea etc.). Dacă apreciem frecvența cu care apar în scrierile politice, publicistice, literare etc. ale românilor ardeleni din perioada dualistă elementele caracteristice ilustrate mai sus, constatăm că trăsăturile negative sunt mai des întâlnite, ceea ce se explică prin contextul politic marcat de lupta pentru drepturi naționale. Maghiarul este deseori perceput ca „dușman tradițional”, ca urmare a direcției politice promovate prin discursul oficial, pe fondul unor imagini negative susținute și de scrisul istoric.

³⁷ „Tribuna”, nr. 167, 27 iulie/8 aug. 1891, p. 1, art. „Limba ungurească ca mijlocitoare a culturii occidentale”.

Dan RAMF

ISPAS ARON (1922-2015) UN OM ÎNTRE OAMENI

ISPAS ARON (1922-2015) A MAN AMONG MEN

Abstract: *I chose this title in memory of the one who was a good father, an affectionate grandfather, a kind neighbour and above all a lover of people, of nature, of his nation and his country.*

I have known war veteran Ispas Aron for only eight months, but it was enough to keep him in my heart for the rest of my life. When the venerable veteran spoke, the national history unfolded before our eyes, the heroes from the books descended as if beside us. And how could we not be impressed by the one who had fought in the Second World War for 262 days always and always in the front line?! On the very day he turned 22, he received the baptism of enemy fire, the next day he was cited in the O.Z.U. for courage shown in battle. Always at the head of his soldiers, the young second lieutenant Ispas Aron fought for the liberation of Cluj, Carei, Transylvania, but also further in Hungary and Czechoslovakia. In the battles at Gilău in October 1944, together with second lieutenant Popa Grigore, they blasted the bridge over the river Someș, for which they were decorated with the Order of Michael the Brave 3rd class and promoted to the rank of lieutenant.

In Hungary he saved the life of a young mother and her new-born baby, 20 years later the child Ionci sought him out in Romania to thank him. Seconded to fight in Budapest, he was an eyewitness to the terrible battle that took place in December 1944. The fights continued to the Tatra Mountains, at the end of the war, two officers, a non-commissioned officer and 13 soldiers from the 8th Mountain Hunter Battalion came out to report.

Unfortunately, two members of my family are among those who gave the ultimate sacrifice, the brothers Maier Teodor (1921-1945) and Maier Augustin (1923-1945), the former being a comrade of the veteran Ispas Aron. In honour of his life, I wrote down some thoughts about him in the first volume of "Our Grandfathers, Our Heroes" printed at the Military Publishing House in 2017. Also, throughout 2015, the local and national press dedicated him beautiful lines.

May veteran Ispas Aron be also kept in the hearts of future generations to come!

„Ispas Aron (1922-2015) un om între oameni” – am ales titlul acesta în amintirea celui care a fost părinte bun, bunic blajin, vecin cumsecade și mai presus de toate iubitor de oameni, de natură, de neam și țară. Atunci când venerabilul veteran vorbea, istoria națională se depăna în fața ochilor noștri, eroii din cărți coborau parcă lângă noi. Și cum să nu fim impresionați de cel care a luptat în cel de-al Doilea Război Mondial timp de 262 de zile mereu și mereu în linia întâi?!¹

Chiar în ziua când a împlinit 22 de ani a primit botezul focului inamic. Tot timpul a fost în fruntea ostașilor săi; tânărul sublocotenent Ispas Aron a luptat pentru eliberarea Transilvaniei, pe Mureș, la Cluj și la Carei, dar și mai departe, în Ungaria și Cehoslovacia. În luptele de la Gilău din octombrie 1944, împreună cu sublocotenentul Popa Grigore, au aruncat în aer podul peste Someș, fapt pentru care au fost decorați cu Ordinul „Mihai Viteazul” clasa a III-a și înaintați la grad de locotenent.

¹ Vezi Dan Ramf, *Bunicii noștri, Eroii noștri*, Editura Militară, vol. I, 2017, capitol Ispas Aron.

În Ungaria a salvat viața unei tinere mămici și a pruncului nou născut. 20 de ani mai târziu, copilul Ionci l-a căutat în România pentru a-i mulțumi. Detașați să lupte la Budapesta, a fost martor ocular la cumplita bătălie desfășurată în decembrie 1944-februarie 1945. Luptele au continuat până în Munții Tatra; la finalul războiului au ieșit la raport doar doi ofițeri, un subofițer și 13 ostași din Batalionul 8 Vânători de Munte, Divizia 2 Vânători de Munte.

Și acum să lăsăm povestea să vină către noi prin cuvintele celui pe care l-am numit „Eroul de la Gilău”:

M-am născut la 6 septembrie 1922 în Miraslău, județul Alba, localitate învecinată cu Aiudul. Pe tatăl meu l-a chemat Sebastian, era născut în 1900, iar pe mama mea, Virginia, ea era născută din 1902. La părinți am fost patru copii – eu am fost primul născut în 1922, urmat de Cornel, Elena și Silviu.

Cele șapte clase primare le-am făcut la noi în localitate, după aia am mers mai departe la gimnaziu la Iernut. După ce am terminat liceul, am revenit la Miraslău, unde am făcut și cei doi ani de premilitărie, după care m-au dus în armată. După război, am făcut, între 1947-1951, Școala Superioară de Științe Juridice de la Oradea.

Am fost încorporat la 1 mai 1942 la Batalionul 8 Vânători de Munte de la Aiud. Imediat am fost trimis la Școala de Ofițeri de Rezervă de la Ineu, de unde am ieșit după șase luni cu gradul de sublocotenent. Instrucția era destul de aspră, dar nu dură, o făceam în general cu ofițeri rezerviști, care în civilie erau învățători, preoți, profesori, avocați sau notari.

Despre generalul Mociulschi îmi aduc aminte. El era criticat că-și bate joc de soldați, dar nu-i adevărat; el avea ce avea cu subofițerii de la aprovizionare, să nu fure din mâncarea soldaților. Cu trupa se avea foarte bine. Era de origine poloneză, dar era foarte bun. Chiar ieri m-am gândit la ei, s-au împlinit 70 de ani de când am eliberat Careiul – „ioi ce a fost și acolo”. Și cu generalul Ion Dumitrache am vorbit de mai multe ori. Cel mai mult am discutat atunci când am aruncat în aer podul de la Gilău; misiunea aia ne-a fost încredințată de ambii generali, de Dumitrache și de Mociulschi. Divizia a 3-a de Munte era în stânga noastră; noi luptam la dreapta; ei luptau spre Huedin, noi luptam la Gilău.

La 23 august 1944, la ora șase seara, s-a dat alarma în cazarma de la Aiud. Pe la ora 11 seara, colonelul Negoită Nicolae, comandantul batalionului, a venit în curtea unității și ne-a spus așa: „Gata băieți ne ducem să luptăm, să luăm Ardealul înapoi, că România a rupt relațiile cu Germania și s-a atașat Angliei, Americii și altor state!”

Am primit dispoziție să plecăm la Miraslău. Armata hortistă înainta să ocupe și cealaltă parte din Ardeal; toate unitățile, inclusiv Regimentul 83 Infanterie de la Turda, s-au retras. Am rămas doar noi, Batalionul 8 Vânători de Munte, să opunem rezistență; noi eram plasați pe liziera pădurii. Aveam de apărat o suprafață care pornea de la Lopandea, Rachiș, Miraslău, Cicău, Ormeniș, până la șoseaua națională, o distanță mare pentru un singur batalion.

La 6 septembrie, de la Observatorul Principal, se anunță că în satul Podeni se văd mișcări de trupe, dar nu sunt nemții, că-s în haine kaki și am știut că-s ungurii. Erau forțe de un regiment, după cât erau de mulți în coloană. Era Regimentul 29 Vânători de Munte de la Zalău; noi eram în amplasamente, îi așteptam. La ora 9 dimineața un sergent-major, pe nume Cocoloș, ne-a anunțat:

„Domnule colonel unitatea inamică s-a pus în mișcare, trei batalioane înaintază spre noi, vin pe direcția Lopandea, Cicău, Ormeniș, Pășunatul Podirii, Chișcă!”

Armata ungară înainta spre cota 502; acolo s-a oprit și a trimis o grupă să vadă unde

sunt amplasați românii. În perioada aia eu eram adjutant al colonelului. Acesta știa că eu sunt din Mirăslău, și-atunci m-a trimis pe mine să-i prind pe ungurii ăia. I-am văzut cu binoclu din poziția de la Chișcău și am transmis mesaj la Regimentul 6 Artilerie că pot trage. Au tras un proiectil de recunoaștere în plin, după care au tras 40 de proiectile în foc încrucișat; au făcut prăpăd între ei.

După ce am respins batalionul unguresc, dinspre pâraul Fântânele se aud împușcături și trageri peste valea Mirăslăului, la „Strunguri” cum le ziceam noi. Acolo era compania căpitanului Negru Romulus; nu mai puteau înainta deloc. Colonelul Vlădescu Mircea, comandantul Grupului 4 de Vânători de Munte, a dat ordin să fie trimisă o grupă de cercetare să vadă situația de acolo. Atunci i-am spus așa: „Domnule colonel, militarii nu-s instruiți decât teoretic, nu știu dacă pot îndeplini misiunea”. Colonelul Vlădescu Mircea mi-a răspuns: „Da’ ce vrei, să-l trimit pe tata?”

Atunci mi-am luat patru gradați, am înaintat pe Valea Mirăslăului, prin pâraul Fântânele, până am ajuns în spatele inamicului. Țevile de la mitralierele ungurești erau roșii; trăgeau din plin asupra companiei căpitanului Romulus. Am pătruns într-o liniște deplină, nu i-am somat, le-am făcut semn băieților să pregătească grenadele. Prima dată am aruncat cinci grenade, care i-au amuțit. Atunci am luat pistolul de semnalizare și am tras o rachetă verde. Misiunea a fost îndeplinită! Am revenit la unitate; colonelul Vlădescu Mircea mă prinde, mă felicită, și-mi spune: „Azi împlinești 22 de ani, noi în loc să bem un pahar de vin, am aruncat grenade!”

Pentru misiunea asta de la pâraul Fântânele, am fost citat pe O.Z.U. la 7 septembrie 1944.

După trei zile, în 10 septembrie 1944, eram cu compania de cercetare pe șoseaua de la Mirăslău; noi eram pe Dealul Hoților, în ungurește „Hill Tolvajok”. Dinspre Decea apare o locomotivă fumegând; ne-am uitat cu binocurile și am văzut un drapel roșu, alb, verde pus în fața locomotivei. Locomotiva era blindată, trăgea după ea cinci vagoane; ultimul era de alimente. Când ajunge să ia curba la Strâmturi, ai noștri de la tunuri anticar au tras în locomotivă două proiectile, care au ricoșat. Atunci caporalul Moise Asemig de lângă Aiud, a spus așa: „Domnule sublocotenent, dați-mi voie să ochesc eu!”

A tras cu tunul între șină și roată; trenul a deraiat. L-am trimis pe sergentul Terek, maghiarul la origine, cu o solie de pace. L-am dezarmat, a dat jos centura fără pistol; avea un steag alb în mână și a mers la trenul blindat. L-au primit imediat în vagon; noi ne uitam cu binoclul să vedem ce se întâmplă. În trenul acela nu se afla nimeni altul decât contele Estehazy, comandantul trupelor motorizate din Ungaria, care a fost somat să se predea căpitanului Negru Romulus. Contele, când a auzit numele de „Negru”, a zis: „Nu Negru, îi Fekete!”; era șovin. A refuzat să se predea. Atunci am pornit la atac, cu mitraliere, cu grenade; am spart geamurile și am aruncat grenada înăuntru. Deodată, am văzut o cârpă albă la geam – contele se preda; a fost luat prizonier, a fost dus la Aiud. După o vreme am auzit că a fost făcut un schimb de prizonieri, cu un general român căzut la Miecurea Ciuc.

La Mirăslău am stat zece zile. Când am ajuns la Unirea, s-a pornit o ploaie și un bombardament; cădeau proiectilele lângă noi, dar nu ne-a atins niciunul; au nimerit tot pe pășunea de lângă sat. Deodată am auzit niște țipete pe drum – două fete Mărioara și Anica strigau: „Aolea, vai Doamne, nu ne lăsați!”. Fugeau cu baticurile în mână; în spatele lor erau trei ruși cu puștile care trăgeau în sus. Le-am luat în brațe; rușii s-au întors de unde au venit.

Înaintarea a continuat, și în comuna Unirea a lovit artileria noastră turla bisericii maghiare; de acolo au căzut doi soldați maghiari; noi le ziceam „dirijori” – erau cei care dirijau artileria inamică. De la Unirea am luat-o către Mărăcineni, Dumbrava, Stejariș,

Ciuguduri spre Munții Trascăului; am ajuns la Râmetea. De la Râmetea am pornit către Buru, Sălcuia, Ocoliș, Cacova.

Aici am primit ordin de atac la Muntele Mare, dar ai noștri au făcut o greșală, au înaintat, nu au pregătit bine atacul și-atunci am pierdut peste 200 de oameni, morți, răniți și dispăruți. În acele lupte grele, s-a întâmplat ca din cei încorporați în 1944 să fugă de lângă noi; nu-i putea controla nimeni. De la Muntele Mare am luat-o pe la Ocoliș, Ocolișor, Hârdate – de acolo vedeam Clujul. Noi am căzut în spatele Clujului la 30 de kilometri, dar orașul era încă ocupat de unguri. Aprovizionarea lor cu muniție și oameni se făcea peste Someș, pe la Gilău. Podul de peste Someș, de la Gilău, era ținut de unguri și era păzit de militari cu reflectoare. Atunci au venit la noi generalul Dumitrache și generalul Mociulschi, care ne-au zis așa: „Imediat podul de peste Someș trebuie să fie distrus. Ne trebuie doi ofițeri și patru soldați care să îndeplinească misiunea, dar îi cu cântec, nu știu dacă se vor mai întoarce înapoi!”.

Am plecat eu și sublocotenentul Popa Grigore, însoțiți de patru ostași; am luat-o către pod, tot prin tufișuri, prin noroi, alunecam în apă, vedeam reflectoarele cum se mișcă; atunci ne-am oprit la 50 de metri de pod. Acolo, sublocotenentul Popa Grigore, s-a dus în cercetare. El era cu minările și deminările, eu eram la compania de cercetare. A revenit de la pod și ne-a spus: „Podul îi minat!”. Atunci am mers la pod, am legat firele noastre de firele lor; Popa Grigore a condus acțiunea. Ne-am îndepărtat la vreo 60 de metri de pod, am apăsat pe rotorul electric; noi nu am știut ce încărcătură era pusă la pod. Când a făcut explozie, aproape nicio țiglă de pe casele din Gilău nu a rămas întreagă; noi eram plini de noroi, fără căști, fără pistolete, dar eram toți întregi. Încet, încet, am plecat spre comandament. Aici santinela ne-a oprit: „Stai, parola!”. „Noi suntem cei de la pod!”, am strigat noi; nu aveam parolă. „Cheamă-l pe locotenentul Baconciu, care ne cunoaște și care este de serviciu.” Acesta a căzut și el la datorie, după numai câțiva kilometri, în zilele următoare. A venit locotenentul, am mers la comandament. Acolo erau generalii Ion Dumitrache și Leonard Mociulschi cu felinarele pe masă. Când ne-au văzut, nu ne-au mai cunoscut; au sărit și ne-au îmbrățișat. Podul de la Gilău l-am distrus în noaptea de 9 octombrie 1944. A doua zi a fost adunată unitatea în careu și s-a hotărât prin O.Z.U. numărul 601 din 10 octombrie 1944 următoarele:

„Sublocotenentului Popa Grigore și sublocotenentului Ispas Aron, pentru fapte deosebite de arme, se conferă Ordinul «Mihai Viteazul» și avansarea excepțională la gradul de locotenent”. Pe cei patru sergenți, care ne-au însoțit, i-au înaintat în grad, i-a făcut sergenți majori. Locotenentul Popa Grigore a murit în luptele de la Debrețin, iar eu nu am primit niciodată decorația. La 6 martie 1945, guvernul Petru Groza a venit la putere și era format din mulți comuniști. De când a venit la putere guvernul Petru Groza, Regele Mihai nu a mai putut semna niciun decret pentru „Mihai Viteazul”; cei care l-au avut, au trebuit să-l predea, cine nu, era arestat. S-au dat decorații mai mici, cum era „Bărbăție și Credință” sau „Crucea Serviciului Credincios”. Pentru decorația asta ar fi trebuit să primesc șapte hectare de pământ, dar nici măcar 30 de arii nu am primit.

Trebuie precizat că veteranul Ispas Aron a fost decorat cu „Virtutea Militară”, prin ordinul președintelui Traian Bănescu, în anul 2012. Decretul numărul 367 din 5 mai 2012 spunea așa:

Pentru curajul și devotamentul pe câmpul de luptă, cu prilejul zilei veteranilor de război, în semn de recunoștință a activității desfășurate în întreaga carieră militară, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial.

Luptele pentru eliberarea ultimei bucăți de pământ românesc au continuat pe direcția

Oradea. Am primit ordin de marș forțat spre Ciucea, Bologa, dar am fost opriți de bombardamente. La Ciucea, după o curbă, un om venea tot fugind, cu o cârpă albă în mână. Ne-a zis așa: „Nu intrați, castelul lui Goga este minat! Sunt acolo trei militari cu o motocicletă; după ce intrați, apasă pe rotor și muriți cu toții.” Atunci am schimbat traseul, am luat-o prin păduri; am ajuns la o casă care era minată la toate patru colțurile. Am tăiat imediat capsule, firele, am verificat tot. Mai sus de casa aia era o bisericuță, care și azi îi în picioare; am ajuns la ea, bisericuța era și ea minată. Pe ușa bisericii era un lacăt, l-am rupt cu o rangă; când am deschis ușa, apare o călugăriță care îmi spune: „Iertare, iertare”, în limba maghiară – „megbocsatas”. „Măicuță, i-am zis eu, suntem noi românii, am venit să vă eliberăm!”

La Ciucea am rămas în refacere șapte zile, am salvat acolo alte 16 măicuțe.

De la Ciucea am luat-o către Carei; în 23 octombrie eram la Urziceni, lângă Carei. Am primit ordin să merg să cercetez dacă orașul mai îi ocupat. Orașul era părăsit, dar ne-a prins o ploaie, peste care a venit și un bombardament inamic. Noi eram Divizia 2 Vânători de Munte; cu Divizia 3 Vânători de Munte am mers tot umăr la umăr până în Cehoslovacia, ei pe stânga, noi pe dreapta. Amândoi generalii au adunat batalioanele în careu și ne-au spus așa: „Băieți, intrăm în țară străină, să nu faceți prostii, să aveți grijă de civili!”. Atunci am văzut bornele de hotar – nu știu cine a pus bornele la locul lor, dar eu cred că țaranii de acolo. Prin Carei am trecut la 25 octombrie 1944 – era ziua de naștere a Regelui Mihai.

De la Carei am intrat în Ungaria și am ajuns la Hajduhadhaz. Acolo am intrat într-o curte, unde ne-a întâmpinat o doamnă foarte drăguță, care se ținea de bara aia de la casă, și care ne-a spus: „Știu, știu românește, făcut facultate la Cluj.” Avea un copilaș nou născut, de câteva zile. Atunci eu am pus-o sub protecția noastră; câteva zile am locuit acolo. Nu trece mult că au venit niște ruși, că vor să stea ei în casa aia; noi am fost mutați la un kilometru de casa doamnei. Doctorul companiei, sublocotenentul Paicu Mircea spune așa: „s-o luăm și pe doamna cu noi că ăștia își bat joc de ea”. Am luat-o cu copil cu tot și o păzea tot timpul un agent de legătură. Într-o zi am fost chemați la comandament la o ședință. Când am venit înapoi, copilul plângea, ordonanța era legată fedeleș cu un căluș în gură și femeia era dispărută. Imediat am dat alarmă. Au venit două doctorițe rusoaiice, femei bune; au căutat-o și au găsit-o într-o viță de vie; a fost batjocorită de ruși. Femeia era mai moartă. Cele două doctorițe au dus-o acasă, au tratat-o, dar nu-i puteam da copilul, că-l omora, îl rupea tot; era în stare de șoc. Atunci un soldat o ținea de mâna stângă, altul o ținea de mâna dreaptă și eu îi țineam copilul să sugă. Am mai stat la Hajduhadhaz câteva zile; femeia a început să-și revină. Doctorul companiei, Paicu Mircea i-a făcut la copilaș o inimioara din brad, pe care a scris numele „Ioncy” și i-a legat-o cu o sfoară la gât. Eu, tot copil de țaran, am scris cu briceagul pe toc la ușă: „Locotenent Ispas Aron, comuna Mirăslău, Alba”.

După război, la vreo 20 de ani, mă trezesc cu doi bărbați și un milițian, care-mi spune că m-au căutat la Mirăslău și nu m-au găsit. M-au întrebat dacă am fost pe front, le-am povestit pe unde am trecut, dar la un moment dat cel mai în etate îl desface pe copil la gât și scoate de acolo o inimioară de brad, pe care era scris „Ioncy”. Am rămas trăznit. Era inimioara pe care doctorul Paicu Mircea a legat-o cu o sfoară la gâtul copilului din Ungaria. Băiatul a primit numele Ioncy, acum era student. I-am scris de mai multe ori, nu am primit nimic. Eu cred că cenzura comunistă nu a lăsat scrisorile.

Compania noastră a fost una de cercetare. Am fost detașați de la Divizia a 2-a de Vânători de Munte și trimiși să luptăm la Budapesta. Acolo am văzut iadul de pe lume; se trăgea cu gloanțe dum-dum; din avioane aruncau cu bidoane de benzină care explodau și luau foc; ardeau ca șobolanii. Toată luna decembrie am luptat acolo, până a capitulat Budapesta.

Atunci comandantul armatei sovietice, mareșalul Malinovski, a chemat pe toți generalii români care au luptat acolo și i-a pus să semneze o minută în care scria că noi „am fost trupă de ordine și disciplină în spatele armatei sovietice”. Acești ofițeri nu au vrut să semneze. Mareșalul pe toți i-a trimis în țară, dar în luna martie 1945 i-a chemat înapoi.

Luptele de la Budapesta au fost urmate de altele la fel de grele în Cehoslovacia. Am ajuns la Tatra Mică, Tatra Mare, cota Javorina 1601 – mult am mai luptat pentru cota aia. Trăgeau nemții asupra noastră, cădeau pietrele de pe stânci, zbură carnea ostașilor români. Noi aveam ordin să trecem munții; a început zăpada, a început frigul. Hainele nu erau prea groase pe noi, nu erau case unde să intrăm, să ne încălzim. Rușii măcar aveau pufoicile, erau mai îmbrăcați decât noi. Nemții care luptau contra noastră erau băieți tineri de 18-19 ani; erau cu haine subțiri pe ei, cu cizme slabe, veneau și se predau la noi. Germanii aveau arme bune, dar nu mai aveau benzină. Pe marginea drumului erau abandonate tanchete, piese de artilerie, mașini mari Studebaker. Divizia noastră a ajuns până la granița cu Austria. Într-o dimineață, pe la 10, auzim goarna cum suna: „Pace, pace, războiul s-a terminat!”. Bucuria noastră că s-a terminat războiul. După trei zile a venit generalul Dumitrache, a pus batalionul în careu și a zis așa: „Vreau să știu câți ați suportat 262 de zile în linia întâi.”

A adus de la Biroul Mobilizări lista cu morți. Și azi îmi aduc aminte numele Popa Ioan, Popa Grigore și altul, și altul căzut la datorie, rănit, dispărut. Am ieșit la apel: doi ofițeri, un subofițer și 13 soldați din 1205 câți am plecat la 23 august 1944. Batalionul era complet, că Regimentul 2 Care de Luptă de la Târgoviște s-a desființat și l-au băgat la noi.

În Cehoslovacia, am găsit o comună bună unde să ne adăpostim, dar a venit o comisie rusească și ne-a dat afară. La jumătatea lunii iunie 1945 ne-a venit ordin de plecare; am venit tot pe jos din Cehoslovacia, prin Ungaria, până la Episcopia Bihorului. Când am ajuns în țară, nu mai puteam de bucurie.

La 8 septembrie 1945 am ajuns la Aiud, morți de oboseală, dar plini de bucurie. Era sărbătoarea de Sfânta Maria Mică și la Mirăslău se făcea slujbă la Monumentul Eroilor. La Hăgău am auzit fanfara militară, care cânta acolo Imnul Vânătorilor de Munte.

Când am ajuns în dormitoare de la cazarmă, ne-am uitat cu tristețe la numele camarazilor noștri morți pe front. Erau tare mulți. Totul a fost bine până au venit comisarii, loțiitorii politici. Acum funcția bătea gradul. Aia au făcut trierea. La noi loțiitorul politic era maghiar, instructorul maghiar, la contrainformații maghiar; nici nu știau bine românește. Tot câte unul arestau, ne acuzau că suntem reacționari. O arestat pe colonelul Mavrodin, Gligor, ofițeri, subofițeri; ne acuzau că suntem criminali de război, deși noi am luptat contra nemților. Nu am văzut niciun maghiar arestat.

O întrebare mi-a venit fulgerător în 26 octombrie 2014, în ziua în care mă aflu în fața bunicului Ispas Aron:

– De Maier Teodor ați auzit?

– Da cum să nu, era comandant la compania a treia. Era mai mare decât mine, era un copil foarte bun, a venit pe front cu noi. De atunci nu l-am mai văzut.

Au murit mulți; pe unii i-am vizitat la spital. Îmi aduc aminte de Moldovan Ioan – era la Krupina în spital; m-am dus să-l caut, el era vecin cu mine în Mirăslău.

– „Ce faci Ioane?”, l-am întrebat.

– „Stau, dar te rog spune-i la doctorița sau la careva, să-mi mai dea o pătură că mi-i așa de frig la picior!”.

Am vorbit cu doctorița, care mi-a spus: „Degeaba îi dăm pătură, că el nu mai are piciorul de la genunchi în jos!”

La Stalingrad a murit sergentul Moldovan, sergentul Pavel Iuliu, sergentul Crișan Vasile, sergentul Fecior Ion, sergentul Avram. Au fost toți în Divizia 20 de Infanterie. Erau încercuiți; îi aprovizionau cu avioanele; au murit toți acolo.

Despre foștii comandanți spunea:

Generalul nostru, Ion Dumitrache stătea cu fiecare soldat de vorbă, nu era mândru, era un om popular. Cel mai mult am discutat cu generalul la Gilău, când am aruncat podul în aer. Generalul Mociulski era mai dur, dar mai ales cu bucătarii. Îi întreba ce le-au dat de mâncare soldaților, dacă le-au pus sare în mâncare. Odată în Cehoslovacia, a certat și a palmuit pe plutonierul Simeria, că nu le-a trimis sare soldaților; parcă acumă văd ce palme i-a dat. Dar a fost tot timpul alături de ostași; se întâmpla să tragă cu mitraliera sau cu pușca în rând cu ei, de atâtea ori; era decorat cu toate decorațiile.

În 1946, veteranul Ispas Aron s-a căsătorit cu Ana (1929-1987). Împreună au avut doi copii: Rodica, născută în 1947 și Silviu, născut în 1950. O scurtă perioadă a fost angajat la Primăria din Mirăslău, iar între anii 1947-1951 a făcut Școala Superioară de Magistratură de la Oradea.

După absolvire m-am angajat la Întreprinderea Mecanică din Aiud, de unde am ieșit la pensie în 1987. La uzina metalurgică lucrau mulți dintre foștii ofițeri. Acum erau puși ca necalificați, dar munca o făceau, dar nu erau bine văzuți de conducere. O tristă întâmplare a fost de Ziua Națională, în 23 august, când am fost invitat eu și încă trei veterani la Casa de Cultură. Din cei trei veterani, doi au fost dezertori, unul era președinte de raion, Oniga, și celălalt, Crăciun, era președinte de sindicat. Au fost aduși câțiva elevi să fie făcuți pionieri. Profesorul care făcea fotografii acolo, Suto Janos, m-a luat de braț și mi-a spus: „Ce stați deoparte domnule Ispas, haideți să vă fotografiem și pe dumneavoastră!”. Dar a venit secretarul politic numărul 2, cel cu propaganda, și-mi zice: „Pe ăsta de ce l-ați adus aici? Nu-i trecut în nicio carte de istorie!”. M-a luat de mână și m-a alungat. Am venit acasă așa de trist. Uite ce am ajuns, mă gândeam. M-a apucat un plâns. Nu ne putea vedea pe noi, că noi am luptat pe front,

rememora bravul nostru veteran acele momente ale perioadei comuniste.

După Revoluția din 1989, am participat la o conferință la Carei. Acolo a fost președintele Ion Iliescu și poetul Adrian Păunescu și mulți veterani. Acum eram puși în tribună. Am fost mai prețuiți. Bucuria cea mai mare a fost atunci când am fost chemați la școli la Blaj, la Alba Iulia, la Valea Lungă; copiii care erau pasionați de istorie puneau întrebări, ne ascultau.

Bunicul Ispas Aron a fost un om îndrăgit atât de nepoți, cât și de ceilalți copii. Le povestea tuturor evenimente, întâmplări la care dânsul fusese martor ocular. Mă impresionau profund de fiecare dată când ne întâlneam, bucuria cu care-mi povestea, deschiderea sufletească infinită, dragostea față de țara aceasta, necondiționată, nemărginită și totală! A fost un militar și un om care a dăruit țării sale totul și nu de puține ori, țara l-a uitat. O lungă perioadă s-a ocupat de veteranii de război din zona Blajului.

Eu am avut onoarea și bucuria să-l cunosc o scurtă perioadă de timp. Va rămâne în inima mea ca și „Eroul de la Gilău”, „bunicul meu de pe frontul din Apus”. Chiar dacă mantia Ordinului „Mihai Viteazul” nu l-a îmbrățișat, dânsul rămâne în inima noastră

ca un mare cavaler al Țării Românești, în fața căruia suntem datori cu o plecăciune și un „Mulțumim!”.

Din păcate, starea de sănătate a cavalerului Ispas Aron s-a deteriorat în primăvara anului 2015. La 1 iunie 2015 s-a alăturat camarazilor plecați la stele cu mai bine de 70 de ani în urmă. Am avut onoarea de a rosti o mică alocuțiune la căpătâiul celui care a fost „Eroul de la Gilău”. Se odihnește în satul Sâncrai, județul Alba, alături de soția dânsului, Ana.

La final, poate se cuvine să ne amintim Imnul Vânătorilor de Munte, atât de drag lui Ispas Aron:

Suntem vânători de munte,
 Noi urcăm pe-nalte stânci
 Moartea nu ne înfioară,
 Nici prăpăstiile adânci.
 Vulturii ne sunt prieteni,
 Creasta înaltă e locaș
 Noi dormim pe pat de ceteni,
 Ducem trai de bravi ostași.
 Noi la război, vom fi tot eroi,
 Vom lupta până la unul
 Pentru ăsta sfânt pământ,
 Chiar și trupurile noastre,
 De-or intra într-un mormânt.

„Nu pot să uit niciodată cântarea asta”, spunea emoționat „Eroul de la Gilău”.

Steluța PESTREA SUCIU

UN MANUSCRIS INEDIT – „AMINTIRI MĂRTURISITOARE”, SEMNAȚ DE ALEXANDRU HERLEA

UN UNIQUE MANUSCRIT – „CONFESSIVES MEMORIES”
SIGNÉ PAR ALEXANDRU HERLEA

Résumé: Les archives personnelles recèlent, dans certains cas, des trésors d’une valeur insoupçonnée d’une histoire méconnue qui doit être révélée. Un tel texte original se trouve dans les archives de la famille Herlea. Il s’agit du manuscrit „Amintiri mărturisitoare” (Confessives Memories) particulièrement importante pour le profil intellectuel et humain du mémorialiste Alexandru Herlea (1907-1979), une personnalité aux multiples facettes: juriste, économiste, historien, professeur à l’université, politicien. Ces „Mémoires” ont été écrites après la sortie de prison et font l’objet de ce matériel, offrant la possibilité de découvrir ce qui s’est passé dans la période 1939-1972, des récits du point de vue d’un intellectuel, d’orientation paysanne, autant que possible impliqué dans la vie sociale, politique et culturelle à différents moments capitaux pour les roumains. Alexandru Herlea a connu le Goulag roumain à deux reprises. En août 1949, il est arrêté et condamné à cinq ans de prison. Jugé à Brașov, il purge sa peine à Valea Neagră (Péninsule) et Porta Albă. Il sortira en 1954. La deuxième arrestation a eu lieu en 1959, accusé de crime contre l’État et poursuivi. Lors de la première comparution le procureur a demandé la peine de mort. Lors de sa deuxième comparution, il a été condamné à 20 ans de travaux forcés, malgré son innocence prouvée. Il sera amnistié en 1963. Il y a des témoignages sur les années de détention dans les prisons les plus terribles, la terreur, la douleur physique et mentale, les enquêtes et procès fictifs, la résistance à la Sûreté, le contexte politique, les drames des familles des personnes arrêtées. Des pages d’un réalisme atroce.

Arhivele de familie, atâtea câte mai există, ascund comori nebanuite. Și dacă familia are în spate o istorie, surprizele sunt dintre cele care incită la o cercetare amănunțită, oferind informații neașteptate despre oameni, locuri și evenimente.

Familia Herlea mi-a oferit manuscrisul „Amintiri mărturisitoare”, semnat de Alexandru Herlea ale cărui preocupări au amprentat varii domenii, fiind în egală măsură jurist și economist, istoric, om politic și poet, profesor universitar și jurnalist.

Succinte date biografice

S-a născut la Vinerea (Orăștie), fiul notarului Alexandru Herlea, cel mai longeviv primar al Orăștiei în perioada interbelică, și al Minodorei (n. Rațiu). După susținerea bacalaureatului la Liceul „Aurel Vlaicu” din Orăștie, continuă studiile la Facultatea de Drept a Universității din Cluj și la cea din Cernăuți, cu licența în anul 1928. Frecventează în paralel Facultatea de Litere și Filosofie a Universității clujene și Academia Comercială. Perioada de studiu intens va fi încununată de doctoratul în științe economice și politice la Universitatea din Cluj în 1931, iar peste trei ani doctoratul în științe juridice la Iași. În anii studenției se implică în politică și devine președinte al „Societății studenților

hunedoreni" din Cluj și membru fondator al Organizației Tineretului Național-Țărănesc „Chemarea”. În perioada interbelică a candidat în mai multe rânduri la alegeri parlamentare, fiind deputat al acestui partid în 1938, iar în anul 1945 ales vicepreședinte al filialei P.N.Ț. – Brașov. Se află printre intelectualii ardeleni – Sextil Pușcariu, Octavian Goga, Ioan Lupaș, Vasile Goldiș – care au pus bazele în anul 1933 „Frăției Ortodoxe Române – FOR”, principala organizație laică a Bisericii Ortodoxe Române. Scopul era solidaritatea pe toate planurile. În anul 1938 se căsătorește cu Silvia Herța, nepoata lui Ion Lupaș. Alexandru Herlea începe activitatea didactică la Academia de Înalte Studii Comerciale și Industriale din Cluj, paralel cu practicarea avocaturii. A mânuit cu talent și curaj cuvântul în jurnalism, militând pentru drepturile românilor, cum dovedesc articolele publicate în ziarele „Patria”, „Dreptatea”, „Observatorul social-economic”, „Gazeta Transilvaniei”. De reținut că Alexandru Herlea a fost redactor-șef și director al publicațiilor „Solia dreptății” și „Solia din Orăștie”, dar și membru în biroul de conducere al „Sindicatului presei din Ardeal și Banat” în perioada 1932-1946.

În urma Dictatului de la Viena, Academia Comercială din Cluj se mută la Brașov și o dată cu ea, o parte din corpul profesoral. Alexandru Herlea, împreună cu familia, se va stabili în orașul de la poalele Tâmppei, unde începe o nouă etapă în biografia sa, cu multe evenimente consemnate în manuscrisul „Amintiri mărturisitoare”. Cursurile și conferințele îl impun în comunitatea intelectuală a Brașovului.

Va fi arestat în două rânduri, ispășind ani grei de închisoare. Prima detenție a durat cinci ani. După câțiva ani de libertate va fi acuzat de crimă împotriva statului. La prima înfățișare la proces, procurorul cu mult zel a cerut condamnarea la moarte, pedeapsă comutată la douăzeci de ani de muncă silnică. Va fi amnistiat în 1963. După eliberarea din a doua detenție, este acceptat cercetător la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” din București. Activitatea științifică se materializează în peste cincizeci de lucrări de mare valoare, trecute în bibliografii de prestigiu. Deși era o perioadă neprielnică adevăratei cercetări științifice, cu mult efort, după pensionare, reușește să înființeze „Asociația de istorie comparativă a instituțiilor și dreptului”, cu un periodic în limba franceză, „Recherches sur l’histoire des institutions et du droit”.

Pentru meritele deosebite devine membru al Academiei Tiberine din Roma și al Academiei de Științe din New-York.

Alexandru Herlea părăsește această lume în 1979, fiind îngropat la Cimitirul Groaveri din Brașov.

Activitatea politică la Brașov

Alexandru Herlea se alătură național-țărăniștilor și celor cu vederi democratice, grupați în jurul revistei „Țara de mâine”, condusă de profesorul Victor Jinga, rectorul Academiei Comerciale din Brașov. În primăvara anului 1944, Alexandru Herlea, Victor Jinga, Vasile Gionea, și el profesor la aceeași instituție de învățământ superior, redactează un manifest intitulat „Proiect de enunțări, principiale și programatice” în care sunt detaliate subiecte de stringentă actualitate: pluralismul politic și echitatea socială, iar în privința economiei se propuneau formele de liberalism și cooperație

liberă. De asemenea, autorii se declară ferm împotriva războiului și a dictaturii de orice fel. A fost tipărit în 2.000 de exemplare și răspândit clandestin, având o mare audiență. Mihai Ralea află de acest manifest și după 23 August se deplasează la Brașov pentru a intra în legătură cu cei trei profesori. Le propune să participe la crearea unei noi formațiuni politice „Partidul Socialist Țărănesc”, intenție neacceptată. În ciuda refuzului, Mihai Ralea publică manifestul brașovenilor ca platformă a noului partid, mai mult, semnându-i pe cei trei autori, care au protestat dând o dezmințire în „Gazeta Transilvaniei” (nr. 54, 7 octombrie 1944).

A urmat o altă acțiune contra regimului comunist, la care Alexandru Herlea va avea rol important și devenită act de acuzare la prima detenție. În anul 1949, Augustin Popa, în numele „Comitetului național de coordonare românească” constituit în exil, îi solicită lui Victor Anca printr-o scrisoare expediată la București, să redacteze un memoriu privind situația politică, socială și economică din România. Victor Anca îi roagă pe Alexandru Herlea și Victor Jinga să redacteze documentul. Ceea ce s-a și întâmplat. Va fi expediat la Paris prin curierul Legației Franceze. Victor Jinga și Alexandru Herlea au elaborat o anexă la cele arătate în memoriu, ce va fi înmănată lui Victor Anca, acesta ascunzând-o în căptușeala mantoului soției. Securitatea știa de demers, deoarece valiza diplomatică a fost deschisă. Victor Anca și soția, Alexandru Herlea și Victor Jinga vor fi arestați.

Național-țărăniștii, câți mai erau liberi după 1950, găseau prilej să se întâlnească, în ciuda pericolului, fiind toți supravegheați de Securitate. În vara anului 1957, Mihai Popovici sosește la Brașov pentru a vizita mormintele familiei, el fiind născut aici. Prima persoană pe care a contactat-o a fost Alexandru Herlea. Deși era o întrevvedere fără conotații politice, Securitatea l-a acuzat pe Alexandru Herlea de complot contra statului, mai ales că Revoluția din Ungaria declanșase mișcări și la noi. Când se dorea incriminarea unei persoane, cu intenția de a fi condamnată, Securitatea îl plasa în context politic. Un nou cap de acuzare la a doua detenție.

Geneza și structura manuscrisului

Alexandru Herlea a scris aceste „Amintiri mărturisitoare” pe când se afla la Paris împreună cu soția pentru a petrece Crăciunul din anul 1975, alături de fiul său, Alexandru Ioan Herlea, și el o personalitate a vieții științifice și politice din capitala Franței, actualmente președintele Casei Românești de la Paris. Este cel care mi-a oferit manuscrisul spre lectură și eventuală publicare. Se pune întrebarea cum un fost condamnat politic a putut călători într-o țară capitalistă, unde, în plus, fiul său era refugiat. Ei bine, prim-ministrul Franței din acea vreme, Jacques Chirac a intervenit pe lângă autoritățile române.

Într-adevăr, la Paris, Alexandru Herlea s-a așezat la mașina de scris și direct, fără alte surse, dezvăluie și se dezvăluie în pagini memorabile, scrise la cererea fiului său, pentru el, și nu pentru a fi publicate. Ele sunt o mărturie a celor trăite în epoca comunistă și care trebuiau, în sfârșit, spuse pentru a nu lua drumul neantizării.

„Amintirile” sunt structurate în patru capitole: *Capitolul I*. Din 1938 până la prima

arestare – august 1949; *Capitolul II*. De la prima arestare la a doua 1949-1959; *Capitolul III*. A doua arestare 1959-1963; *Capitolul IV*. După eliberarea din 1963. Fiecare capitol este organizat în subcapitole al căror titlu sintetizează istoria ce va urma. Pe prima pagină explică geneza și organizarea istoriilor:

Notele mele personale, pe care le-am ținut în cursul anilor, a trebuit să le așez într-o anumită ordine și să le împart în capitole. În acest fel am întocmit separat pe epoci trei caiete în care am notat evenimentele cunoscute personal și care erau inedite. După o introducere, cuprinzând viața mea de copil și date asupra familiei mele, am notat evenimentele legate de apariția mișcărilor antisemite, devenite mai târziu mișcarea legionară. Am trecut apoi la epoca marelui Antonescu și în final a instalării comunismului. Aceste trei caiete le-am numit printr-un joc de cuvinte „Legiunea legionarilor”, „Marșul marelui” și „Groaza lui Groza”. În anul 1945, când sub domnie comunistă, au început perchezițiile și arestările, am îngropat aceste trei caiete împreună cu altă literatură interzisă, în pivnița locuinței mele din Brașov, strada Castanilor nr. 3. După reîntoarcerea mea din prima arestare în 1959, nu le-am mai putut găsi, deoarece familia mea a fost evacuată din acest imobil. De altfel, nici nu cred că ar fi putut fi găsite, deoarece în aproape zece ani în pământ desigur s-au macerat. Lipsit astfel de aceste note sistematice voi încerca totuși să povestesc evenimentele cele mai apropiate, pe care le-am trăit și le cunosc direct și voi începe cu evenimentele notate în caietul al treilea.

Nu avea intenția de a fi publicate, am amintit anterior, de aici stilul mai puțin elaborat, ci le socotea un „aide-memoire” lăsat fiului său, cu evenimente cruciale dintr-o viață, așa cum a fost, spre cunoaștere. Este și motivul pentru care a lăsat „Amintirile” la Paris. La reîntoarcerea în țară spre sfârșitul lui aprilie 1976, va completa paginile mărturisitoare cu alte capitole despre familie, o familie stufoasă, răspândită în toată Transilvania, cu personalități care au avut un cuvânt greu în istoria țării. Intitulate „Despre luminile și umbrele omului și familiilor”, acest segment, din păcate neterminat, se oprește la anii 1924-1925. Ce spune memorialistul în „Argumentul” „Dimensiunile cronicii”, adevărată uvertură a notațiilor din această entitate:

Cronica este scrisă pe baza cunoștințelor și notelor personale a documentelor de familie și a unui material editat [...]. Personajele dintr-o asemenea cronică se prezintă ca rădăcinile unui arbore, câteva dintre ele principale și altele secundare și laterale.

Arestări, anchete, procese, închisori

Istoriile despre „infernul concentraționar comunist” sau, să-l citez pe Glucksmann „infernul care depune mărturie”, alcătuiesc eșafodajul manuscrisului, de o mare consistență ideatică și faptică, pe care se așează alte istorii contigue: parametrii politici ai momentului când au loc evenimentele, situația familiei în perioada detenției mărturisitorului, reînvierea cu talent a unor figuri de politicieni și universitari. Alexandru Herlea, „sine ira et studio”, depune mărturie, considerată o datorie morală. El vorbește în numele său, dar și în numele celor care nu mai sunt, despre fapte trăite și văzute, unele mai puțin cunoscute, „care interesează politica transilvană și politica în general”, convingere repetată în paginile manuscrisului. Ar fi restrictiv să-l încadrăm pe Alexandru Herlea într-un anumit tip de deținut. El vine cu o experiență proprie, este

un intelectual lucid, înțelege situația dată de detenția politică, dar și mersul istoriei, nu se automartirizează, deloc moralizator, din contră, este un luptător înțelept.

Nimic n-a uitat, orice amănunt din înspăimântătorul Gulag românesc este mărturisit direct, onest, fără eroizarea personajelor, conferind manuscrisului un caracter documentar în adevărata semnificație.

Subcapitolele, în mare parte, devin verigi ale lanțului detenției: arestarea, ancheta, procesul, tortura, închisorile prin care trece, celula cu o lume asemănătoare viermăriei, aflată pe marginea prăpastiei.

Cele două arestări ale lui Alexandru Herlea au un numitor comun, asemenea tuturor condamnăților politic, represiunea, anihilarea unor generații, ruptura cu trecutul. La prima arestare este luat direct de pe stradă în București și încarcerat într-o „celulă-sală, foarte ciudată” din subsolul Ministerului de Interne „unde a fost deținut și guvernul Antonescu”. La a doua arestare, ridicat de la serviciu din Brașov, este dus direct la Securitatea din oraș.

Cele două locuri de detenție sunt proiectate *în ralanti* pe o pânză, memoria asemeni aparatului de filmat, înregistrând detaliul.

În marele subsol al Ministerului de Interne s-a clădit o galerie de câteva zeci de celule în partea zidului dinspre stradă. Era un coridor pe care se plimba o santinelă. Trecea prin dreptul fiecărei celule privind în interior printr-un geam mare, aproape de dimensiunile celulei, care avea o ușă de intrare de fier cu încuietori speciale. Intrând în celulă, am aflat așezate în unghi pe perete două pături pe un soclu de ciment ca două sarcofage, în colțul opus o masă din ciment și alături două scaune din ciment. Pe pături erau însă două saltele și pătura cuvenită. Mi s-a părut că aceste condiții dau o notă de civilizație închisorii. De abia după ce am trecut prin mai multe închisori mi-am dat seama de adevăr. În celulă l-am găsit pe monseniorul Francisc Rafael de la Constanța, care mi-a explicat că aceste celule sunt rezervate deținuților periculoși și pentru aceia care ar reprezenta un interes străinilor ca să poată să se arate nota civilizată în care au fost ținuți.

Securitatea din Brașov se afla în vila Popovici, pe care au confiscat-o în acest scop. Celula era poziționată

într-o pivniță împărțită în compartimente de un metru lățime și doi metri lungime în care se găsea un prici de lemn cam atât cât poate să doarmă un om de statură mai mică.

Aici cunoaște o primă metodă de tortură psihică, capabilă să inducă frica, prin care victima putea fi îngenunchiată mai ușor:

Cel mai greu moment a fost prima seară în această celulă, căci deasupra celulei se auzea un strigăt de deznădejde și un lătrat de câine. Mi se părea că un deținut este alergat de un câine în jurul camerei, iar când câinele îl apuca cu dinții, deținutul scotea răcnete feroase. Am rămas cu un zbucium nervos puternic. Probabil acest lucru s-a urmărit, fiindcă scena se petrecea chiar deasupra celulei mele. M-am gândit și la posibilitatea ca aceste scene făcute în anumite împrejurări să fi fost înregistrate și să fie pus un magnetofon deasupra celulei mele ca să mă zdruncine, așa cum probabil au mai făcut și în alte cazuri.

Până a ajunge la locul anchetei, deținutul avea ochelari negri, cătușe la mâini, lanțuri la picioare. Un alt mijloc de a induce spaima. Condamnatul politic era un ins

periculos și trebuiau aplicate mijloace pe măsură. La prima arestare, ancheta a durat un an, la a doua – doi ani. Explicația o dă mărturisitorul:

Securitatea spera că până la urmă, prin teroare sau alte mijloace, mă va face să recunosc ceea ce îi interesa pe ei. În principal îi interesa să poată înscena procese prin care să dovedească străinătății că fostele partide politice istorice fac acte de sabotaj și de contrarevoluție împotriva autorității de stat, ceea ce îi îndreptățește la măsuri de constrângere, de arestare și condamnare.

Procesele, doar simulacru de proces, aveau un singur scop: sentința prin care victima să fie condamnată la ani grei de închisoare. Alexandru Herlea respinge la cele două procese acuzațiile care i se aduc. Vorbește ca un adevărat politician și jurist:

Atitudinea noastră este în primul rând intelectuală, invederată, prin faptul că luptăm cu memorii și nu cu violență pentru realizarea statului de drept și datoria magistraturii este să păzească ființa statului de drept.

Mai departe citim:

național-țărăniștii nu au putut fi protagoniști ai violenței, asemenea fapte fiind potrivnice concepției lor de bază.

Pedepsele le va executa în penitenciare anume alese. Infernul era același, diferă doar locul: Văcărești, Canal, Jilava.

Memorialistul realizează, cât se poate de veridic, o frescă a închisorilor, bolgii ale dezumanizării. La Văcărești, la secția „trecători” (deținuții care erau mutați în alte închisori) se petrece un „spectacol de durere și batjocură” (Steinhardt):

Secția trecători nu primea castroane și linguri [...]. În schimb ne-au dat niște mici vălaie, ca pentru porci, făcute din patru scânduri de câte 20/20 cm și la fund o altă scândură bătută în cuie. La ora mesei era o priveliște de coteț de porci, când fiecare cu botul în aceste vălaie își mânca porția. Unii încercau să se ajute cu bețișoare sau cu hârtie sau chiar cu o piatră găsită în curte ca să-și bage mai puțin botul în vălaie.

Un spectacol al torturii în care „pâinea noastră cea de toate zilele devine o hrană groatească ea însăși, pierzându-și conținutul simbolic și sfânt”¹.

Alexandru Herlea reface, prin exercițiul amintirii, atmosfera de spaimă, degradarea, mirosurile pestilențiale ale celulelor, care se impregnau în piele, suferința fizică, infirmeriile închisorilor, calvarul muncii pe șantier până la istovirea totală, bătaia, toate cunoscute pe pielea lui.

Solidaritatea și credința devin soluții de rezistență. Credința pentru Alexandru Herlea se exprimă printr-un ritual perpetuat din generație în generație, care îi oferă echilibru:

Programul de dimineață era rugăciunea pe care o rosteam eu, iar seara o repetam. Erau rugăciuni mai multe, spuse una după alta și apoi spuneam un pomelnic cu cei mai dragi și apropiați ai mei, după care urmau cei mai depărtați și chiar prietenii care mi-au făcut vreun bine în viață.

¹ Ruxandra Cesereanu, *Călătorie spre centrul infernului. Memorialistica și literatura închisorilor și lagărelor comuniste*, Manuscris 2018, p. 217.

În iadul concentraționar va înțelege adevărata legătură între oameni, aici se va verifica adevăratul caracter. Nu puteau lipsi mărturiile despre torționari-gardieni, anchetatori, directori de închisoare, – animalici, brutali, zeloși, folosind aceleași clișee lingvistice: *bandit, putoare, bestie, să recunoști că te batem până spui și laptele pe care l-ai supt*. Printre torționari și o femeie, sadică în a schingiui bărbații

ofițer de securitate, celebră care făcea excese ca să nu fie bănuită că este spioana lui Tito. Această sârboaică a fost mai târziu descoperită și condamnată ca spioana lui Tito.

Este cea care l-a mutilat pe viață pe Eugen Hațieganu, distins avocat din Cluj.

Prin „Amintirile mărturisitoare”, Alexandru Herlea a îndeplinit o misiune dictată de conștiință prin depoziția în fața istoriei despre un trecut nu prea îndepărtat, dar încă necunoscut în adevărata sa dimensiune, despre atrocitățile Gulagului românesc, care au măcinat societatea românească.

Ovidiu-Constantin SAVU, Rozalinda-Florica POSEA

ȘTIRI, REPORTAJE CULTURALE ȘI EDUCATIVE REFLECTATE ÎN COTIDIANUL „DRUM NOU” DE ACUM O JUMĂTATE DE VEAC – ANUL 1973, I

CULTURAL AND EDUCATIONAL NEWS AND REPORTS AS DEPICTED IN THE DAILY NEWSPAPER “DRUM NOU”, DATING HALF A CENTURY BACK – YEAR 1973, I

Abstract: *The study intends to explore refers to a time 50 years ago, in the city of Brașov, during the era of “socialism enthusiasm”. It was a period when, after the tough times of the 50’s and 60’s of the 20th Century, when communism was established by force and with the keen support of the Soviets in Brașov and throughout the country, the new president Nicolae Ceaușescu tried to impose what can be called a native, autochthonous communism.*

The daily newspaper “Drum Nou”/New Way, successor of the senior “Gazeta Transilvaniei”/Transylvania’s Gazette, became the official newspaper of the Romanian Communist Party.

During the year of reference, 1973, this particular newspaper from Brașov already has the imprint of a publication presenting the cult of personality and the Five-Year Plan imposed by the political party leading Romania. In cultural articles published at that time, we can still perceive reflections of the communist propaganda of the 60’s, when “The Culture and Education has to be done for the masses”.

In addition, news and reports on interesting cultural events are also present in the publication.

In this first part of this study, information published in “Drum Nou” about concerts performed at the Musical Theatre, as well as art exhibitions of well-known painters from Brașov or about young artists at their debut and articles, as well as some very interesting topics and approaches, as published by museographers from that period, will be brought to your attention. Also, descriptions of historical events that occurred in Brașov in the past eras are also one of the central topics of this paper.

Cotidianul brașovean „Drum Nou” apare la Brașov în data de 10 septembrie 1944, într-o perioadă în care România intră sub ocupație sovietică. Ziarul brașovean „Drum Nou” a fost de la început „Organ de luptă pentru libertate și progres”. Așa cum ne amintea și cercetătorul Marian Petcu, „Drum Nou” devine din data de 13 martie 1948 organ al Partidului Muncitoresc Român (P.M.R.), apoi organ al Comitetului Regional P.M.R., respectiv al Partidului Comunist Român după anul 1965 și al Sfatului Popular Regional.¹

La început, director a fost Ion Podea², iar redactor responsabil, Alexandru Cucu.³

Cotidianul brașovean „Drum Nou” a avut de-a lungul timpului, mai multe

¹ Marian Petcu (coord.), *Istoria jurnalismului din România în date, Enciclopedie cronologică*, București, Editura Polirom, 2012, p. 682.

² La începutul secolului al XX-lea a fost preot misionar în S.U.A., până la Marea Unire a susținut cauza românilor din Imperiul Austro-Ungar. În perioada de ilegalitate a P.C.R. a susținut cauza muncitorilor, motiv pentru care a fost supravegheat de poliție și Siguranță. În 1940, a devenit membru al P.C.R., după data de 23 august 1944 a deținut diferite funcții de conducere în diferite organizații județene de partid. În perioada comunistă a fost primul director al muzeelor brașovene.

³ Marian Petcu, *op. cit.*, p. 682.

variante, și dimensiuni, fiind inițial mai mic, și a fost o voce a comuniștilor din România pe fondul ultimului an de război. Apoi, până în anii 1950-1960, a rămas tot o portavoce a comuniștilor, schimbându-și treptat formatul, devenind mai mare. Totodată, se schimbă și profilul, de la un ziar cu puternic accent politic și de condamnare a capitalismului rămâne totuși pe o linie constantă, dar nu la fel de aprigă. Astfel, au început să apară și articole legate de zona culturii și educației. Dintre aceste articole și reportaje, cele mai multe erau cu dedicație către „masele populare” și rolul fundamental al muncitorilor și al țăranilor în noua societatea românească.

După anul 1965 se schimbă conducerea de partid și de stat, iar în anul 1968 avem de-a face cu un act de curaj și independență față de intervenția militară în Cehoslovacia. Tot în această perioadă se înregistrează o relativă dorință de deschidere culturală a regimului comunist din România. Sunt înființate case memoriale, biblioteci, teatre, muzee, care au dat o oarecare speranță, mai ales intelectualilor vremii. După anii 1972-1973, știm cei mai mulți dintre noi că regimul lui Ceaușescu se transformă negativ, cu influențe din zona Chinei și Coreei de Nord, unde cultul personalității conducătorilor de atunci era ceva obișnuit și obligatoriu.

În Brașov, ziarul „Drum Nou” din anul 1973, la care ne-am oprit în studiul nostru, cuprinde în prima parte a anului știri diversificate, cum sunt cele legate de politica îndeplinirii cincinalului și a vizitelor de lucru ale conducătorului Ceaușescu în țară și străinătate, încadrate în sfera politică, economică și socială, dar apar și altfel de știri.

În special, în paginile 2-3 ale ziarului brașovean sunt știri din domeniul culturii, educației, reportaje, critici literare, cronică de film și teatru, operă și filarmonică.

Mai avem și unele reportaje de la sate legate tot de domeniul culturii, așa numitele puncte culturale de la sate, dar și manifestări ale caselor de cultură și cluburilor fabricilor și uzinelor, unele foarte dezvoltate. Unele din aceste cluburi activau și în județul Brașov. Aveau de multe ori formații populare, teatru de amatori, dar și invitați dintre artiștii consacrați ai vremii, din Brașov sau din țară.

La începutul anului 1973, ziaristul Mihai Nadin semnează o cronică a filmului „Bariera” în „Drum Nou” din 5 ianuarie 1973, la pagina a treia. Filmul „Bariera” se inspira din proza cunoscutului scriitor Teodor Mazilu.⁴ Nadin îl va numi pe Mazilu „un mare ironic – și ironia înseamnă luciditate, simț critic, inteligență (poate și infatuare) – adică un scriitor care nu refuză ideea de morală a operei sale (...)”.

„Bariera” lui Teodor Mazilu a fost în epocă un roman clasic privind „rezistența” comuniștilor de la periferia Bucureștiului, de data aceasta sub forma unui tipograf ce tipărește ilegal manifeste și ziare împotriva regimului „burghez”. Rolul principal, cel al lui Vițu, a fost atribuit lui Octavian Cotescu, un mare și îndrăgit actor din acea perioadă.

Tot în acest număr al ziarului „Drum Nou”, ne este semnalat un turneu de succes al Teatrului muzical din Brașov, în Algeria. Articolul, de fapt o cronică a principalelor spectacole de estradă susținute de artiștii brașoveni, era semnat de scriitorul Daniel Drăgan⁵, unul din colaboratorii constanți ai ziarului și redactor al revistei literare

⁴ Arhiva Mureșenilor, Fond *Personalități diverse. Periodice*, nr. inv. 1172, „Drum Nou”, nr. 8704, 5 ianuarie 1973, p. 3.

⁵ Dramaturg, memorialist, nuvelist, poet, publicist și scriitor român, redactor al cotidianului brașovean. A

„Astra” din Brașov. La pagina a treia avem și o fotografie cu elevi ai Școlii Generale nr. 19 din Brașov, care au prezentat un spectacol de dansuri populare pe scena clubului „Tractorul”.⁶

Peste doar o zi, pe 6 ianuarie 1973, ziarul „Drum Nou”, ce apărea și sâmbăta, ne prezintă o cronică muzicală semnată de custodele Muzeului „Casa Mureșenilor”, Mircea Gherman, urmaș al familiei Mureșenilor. E prezentată cu multe amănunte și detalii opereta „Tosca” de G. Puccini, pusă în scenă de Teatrul Muzical.⁷

În urmă cu câțiva ani, domnul George Mitran și colegă lui Raluca Moscaliuc de la Direcția de cultură scriau o carte interesantă despre pictorul Stavru Tarasov. Din convorbirile pe care le-am avut cu domnia sa, ne-a amintit și de articolul pe care l-am regăsit în paginile ziarului brașovean în anii '70 tot despre pictorul brașovean.⁸

Un articol tot de la începutul lui ianuarie 1973 ni-l prezintă pe Stavru Tarasov la 90 de ani de la naștere, printr-o expoziție la sala „Arta” din Brașov. Expoziția e prefațată de criticul Mircea Deac, iar articolul e semnat de același Mihai Nadin. Acesta din urmă a fost pentru acea perioadă unul dintre cei mai buni critici de artă, care semna constant în cotidianul brașovean. Tot în acest număr avem și o „Invitație la concert” semnată de doamna Elena Gherman.⁹

Tot în paginile ziarului din această perioadă regăsim un articol ce ar interesa scriitorii sau studenții la filologie, și anume „Scriitorii brașoveni în anul editorial 1973”. Dintre cei mai relevanți, amintim pe Voicu Bugariu, Georg Scherg cu cartea „Contrabas”, Constantin Cuza cu „Sunăți, câini răi”, Darie Magheru, Aurel Brumaru, Nicolae Stoe – „Acuzatul din camera 13”, roman polițist.¹⁰

În domeniul sculpturii, avem o expoziție națională la galeria „Simeza”, intitulată „Volume funcționale”, organizată de sculptorul brașovean Florin Codre; articolul este semnat de artistul Eftimie Modâlcă.

Clasicii literaturii române sunt amintiți și la diferite aniversări sau comemorări – cum este și cazul lui Ioan Slavici. Viața și activitatea sa creatoare reprezintă subiectul unui articol semnat de Anatol Ghermanschi și publicat în 16 ianuarie 1973.¹¹

Articolul „Corăbieri pe drumuri de care”, despre cărăușii săceleni, semnat de I. Morar, tratează temele: „Despre cărăușii săceleni și îndeletnicirea lor plină de răspunderi; Care mocănești cu câte 50 de perechi de telegari; Un trafic intens dinspre centrul către Orientul Apropiat.”¹²

---

fost președinte al filialei Brașov a Uniunii Scriitorilor din România între 1966 și 1967, a inițiat și condus revistele *Astra* (1966-1968; 1980-1990), *Brașovul literar și artistic, serie nouă* (1978-1982) și *Coresi* (1990-1993).

⁶ Arhiva Mureșenilor, Fond *Personalități diverse. Periodice*, nr. inv. 1172, „Drum Nou”, nr. 8704, 5 ianuarie 1973, p. 3.

⁷ *Ibidem*, 6 ianuarie 1973, nr. 8705, p. 2.

⁸ Gheorghe Mitran, Raluca Moscaliuc, *Viața și opera pictorului Stavru Tarasov (1883-1961)*, Brașov, Editura C2 Design-Tipografia Brastar, 2009.

⁹ Arhiva Mureșenilor, Fond *Personalități diverse. Periodice*, nr. inv. 1172, „Drum Nou”, nr. 8706, 7 ianuarie 1973, p. 2.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*, nr. 8713, 16 ianuarie 1973, p. 2.

¹² *Ibidem*, nr. 8715, 18 ianuarie 1973, p. 2.

În „Drum Nou” din 20 ianuarie 1973, avem la pagina a doua o cronică despre o expoziție a doamnei Aurelia Stoe-Mărgineanu, intitulată „Sens și plăsmuire”. Din articolul semnat de Dinu Vasiu, relatăm: „Partea esențială și poetică a creației sale sunt închegările de arhaică sugestie și minerală materie picturală, cuprinzând în smalțul translucid și mitul unei umanități cu fabulări contemporane”¹³.

Pe prima pagină a ziarului apărut în 24 ianuarie, fostul director al muzeelor brașovene, Titus Hașdeu, semnează un articol despre însemnătatea Unirii Principatelor Române de la 1859.¹⁴ În articol este descrisă contribuția brașovenilor la realizarea Unirii celei mici.

Tot din zona Săcele, avem articole mai scurte, dar interesante despre „Plutăritul pe Tărlung”, semnat de profesor Ghe. Șelaru¹⁵ și despre „Prima bienală de artă fotografică”, organizată la Foto-Club Brașov, de pe lângă Centrul de îndrumare a creației populare.

Pe pagina a treia a aceleiași ziar apar alte câteva titluri ce ne descriu efervescența culturală din acea perioadă, chiar dacă uneori aflată sub influența politicului, convinși fiind că exista pe lângă cenzură și o autocenzură a autorilor. Este amintit „Festivalul călușarului transilvan”, festival organizat la Deva, și la care va participa și o echipă de călușari din comuna brașoveană Șinca Veche. Este menționată o carte ce va fi folosită de generații de elevi și studenți, profesori – „Cărturari brașoveni din șase secole”. Autorii erau profesori cunoscuți și personalități culturale ale Brașovului: Ilie Moruș, prof. Grigore Țopan, prof. dr. Paul Binder, prof. Valeria Căliman, prof. Emil Micu, Petru Istrate.¹⁶

Pentru perioada aceasta apar și articole referitoare la viața și activitatea pictorului Harald Meschendorfer, printre care amintim cronica semnată de reputatul critic Anca Popp-Săndulescu.¹⁷ Aceasta din urmă va semna numeroase cronici de artă plastică de-a lungul anilor în ziarul brașovean, articolele fiind foarte bine documentate.

La sfârșitul secolului al XIX-lea la Brașov se vor introduce noi metode pedagogice și materii, dintre care amintim educația fizică și gimnastica. Unul dintre cei ce și-au adus contribuția în acest domeniu a fost Nicolae Teclu. Despre „Începuturile educației fizice la Brașov” avem un articol semnat de profesorul Ioan Mândrea de la Muzeul Județean Brașov.

Articolul intitulat „Sensuri noi ale unor documente vechi”¹⁸ prezintă date legate de importanța documentelor ca surse primare de datare folosite de istorici. Un prim exemplu este documentul care prezintă date despre Cetatea Bran, atestată la 1377, când regele Ungariei Ludovic I acordă dreptul de a fi ridicată o cetate de piatră. Interpretarea diferită a documentului atesta faptul că zona era locuită de către populația autohtonă, descendentă a urmașilor daco-romani, conform vechii ideologii comunist-naționaliste. Potrivit autorului articolului, de la populația autohtonă s-a păstrat denumirea de

¹³ *Ibidem*, nr. 8717, 20 ianuarie 1973, p. 2.

¹⁴ *Ibidem*, nr. 8720, 24 ianuarie 1973, p. 1.

¹⁵ *Ibidem*, nr. 8721, 25 ianuarie 1973, p. 2.

¹⁶ *Ibidem*, p. 3.

¹⁷ *Ibidem*, p. 3.

¹⁸ *Ibidem*, nr. 8763, 8 martie 1973, p. 2.

Poartă. Denumirea actuală de Bran provine din influența limbii slavone datorată trecerii migratorilor slavi în secolele VI-VII, de fapt denumirea de Bran înseamnă Poartă. În secolul al XIII-lea, la venirea Cavalerilor Teutoni, întâlnim denumirea de Törcz, însemnând Turc, dată unui pârau, cel al Turcului, dovedind de fapt incursiunile turcilor, respectiv a cumanilor în Transilvania. Dovada vechimii cetății este dată de documentul care vorbește despre construcția acesteia. Ceea ce este sigur constă în faptul că poziția strategică a actualei construcții în piatră ar putea avea la temelie o veche construcție din lemn prevăzută în diploma acordată teutonilor de regele Andrei al II-lea, la intrarea lor în Țara Bârsei.

Articolul intitulat „Retrospectivă la Luna cărții la sate”¹⁹, prezintă evenimentul desfășurat pe parcursul a patru săptămâni. Pentru a verifica succesul evenimentului s-au folosit date statistice furnizate de IJEEOOP (Întreprinderea Economică Județeană a Cooperăției de Consum), conform cărora au fost distribuite cărți în valoare de 280.000 lei. Datele au fost comparate la nivel comunal, astfel s-a stabilit o creștere a consumului de carte în unele localități județene comparativ cu anul 1972. De altfel, evenimente culturale cu impact rural, sau ținute pe lumea satului românesc, apar destul de frecvent, după cum reiese din rubricile presei locale.

Articolul intitulat „Solemnitatea desvelirii statuii lui Andrei Mureșanu la Brașov”²⁰, prezintă evenimentul legat de dezvelirea statuii poetului și revoluționarului Andrei Mureșanu, amplasată în fața Teatrului Dramatic din Brașov. Ceremonia s-a desfășurat în prezența autorităților locale și a publicului larg, iar date despre viața și activitatea poetului au fost prezentate de Constantin Cîrțină, în calitate de prim-secretar al Comitetului municipal de partid.

Un alt articol cu titlul „Identificarea unui prețios manuscris la Muzeul Culturii Românești din Șcheii Brașovului”, face referire la descoperirea manuscrisului lucrării *Cazania lui Varlaam*, acest exemplar fiind păstrat la Geaca (Cluj), într-o biserică din lemn. Lucrarea conține numeroase însemnări de circulație și posesie ceea ce demonstrează interesul acordat religiei ortodoxe de-a lungul timpului.

Articolul intitulat „Expoziție de vechi instrumente muzicale”, prezintă pregătirile desfășurate în vederea realizării unei expoziții la „Casa Mureșenilor”, în cursul anului 1973. Cel care oferă informații despre pregătirea expoziției este Mircea Gherman. Această expoziție se dorește a prezenta informații și obiecte din colecția muzeului dedicate vieții muzicale brașovene. Astfel, sunt prezentate obiecte care fac parte din patrimoniul instituției: flaut, oboi, clarinet, fagot, corn și un pian vertical (pian girafă), care datează din secolele XVIII-XIX; pianul la care a cântat și a compus George Dima, dar și baghetele deținute de dirijor. Instrumente specifice, ca toba și surlele vechi brașovenesti, dau autenticitate spațiului și zonei în care sunt păstrate. Sunt invitați să se alăture demersului expozițional toate persoanele care posedă instrumente muzicale pentru a colabora la îmbogățirea demersului muzeal.

Articolul „Fram Ursul Polar s-a născut la Brașov”, relatează date despre viața lui

¹⁹ *Ibidem*, nr. 8759, 10 martie, 1973, p. 2.

²⁰ *Ibidem*, nr. 8760, 11 martie, 1973, p. 2.

Camil Petrescu la Braşov, în Săcele. Scriitorul se mută cu soţia sa în decembrie 1932 şi locuieşte întâi pe strada Lunca Plăieşului nr. 3A, iar din luna decembrie până în primăvara anului 1933 se stabilesc în Vila Curmătura B (Vila Elena), unde vor locui până în vara anului 1934, când vor pleca la Bucureşti. În această casă Cezar Petrescu scrie romanele „Apostol”, „Aurul negru”, „Comoara regelui Dromichet” şi „Duminica orbului”.²¹

Impresii sau ştiri legate de lectura tinerilor muncitori şi elevi braşoveni sunt frecvent publicate, acest tip de informaţii urmează doctrina partidului şi denotă un mare interes acordat culturii maselor.

Totodată, din nou legat de interesul pentru răspândirea culturii în lumea satului, asumându-şi astfel rolul pe care l-au avut asociaţiile literare care au activat aici începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea, într-un articol avem date despre manifestările dedicate lunii cărţii la sate. Astfel de exemple sunt date de apariţiile editoriale şi întâlnirile cu scriitorii braşoveni, organizate la Şinca Nouă şi Viştea de Sus, sezătoarea literară de la Teliu. Manifestări asemănătoare se vor organiza în decursul anului 1973 la Şoarş, Cincu, Racoş şi Grânari. La Şirnea vor fi prezenţi reprezentanţi ai editurii „Stadion”, iar redactori de la editura „Kriterion” se vor deplasa la Târlungeni şi Cristian²², aşa cum ne anunţa ziarul braşovean.

Sub titlul „O nouă aşezare a dacilor Cumidavensis” sunt redate informaţii despre cercetările organizate de specialiştii Muzeului Judeţean de Istorie Braşov, sub forma descoperirilor de suprafaţă. O astfel de descoperire s-a înregistrat în vara anului 1972, între localităţile Râşnov şi Cristian, în locul denumit de localnici „La blocuri”, descoperire datorată elevilor A. Cîmpeanu şi O. Pitic din Râşnov. În urma cercetărilor s-a constatat existenţa unei aşezări dacice de aproximativ 4 ha. S-au recoltat cca 50 fragmente ceramice şi două părţi de răşniţă rotativă din tuf vulcanic. Descoperirea atestă locuirea dacilor cumidavensi şi continuitatea poporului dac. Totodată, teoria legată de exterminarea poporului dac a fost din nou demonstrată ştiinţific ca fiind greşită. Informaţiile redate în articol au fost furnizate de specialistul muzeului, Florea Costea.²³

Sub titlul „Piese rare de numismatică la muzeul braşovean”²⁴ este prezentată colecţia de numismatică a Muzeului Judeţean de Istorie Braşov, care cuprindea în acel an cca 17.000 de obiecte²⁵, o colecţie foarte bogată şi importantă. Printre piesele rare ale colecţiei de medalii, se numără şi medalia bătută în 1839 cu ocazia inaugurării Institutului de Naştere şi Moşit din Țara Românească, fiind considerată cea mai veche a colecţiei de medalii româneşti moderne. O altă piesă valoroasă este medalia bătută cu ocazia restaurării Mănăstirii Bistriţa (1845) scrisă cu alfabetul de tranziţie chirilic-latin. De asemenea, foarte valoroase sunt şi medaliile bătute în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza (1859-1866): medalia Azilului Elena Doamna emisă în 1862,

²¹ *Ibidem*, nr. 8739, 15 februarie 1973, p. 2.

²² *Ibidem*, nr. 8742, 19 februarie 1973, p. 3.

²³ *Ibidem*, nr. 8745, 22 februarie 1973, p. 2.

²⁴ *Ibidem*, nr. 8733, 8 februarie 1973, p. 2.

²⁵ În prezent colecţia numără peste 24.000 de bunuri culturale.

medalia înființării Arsenalului din București 1864-1865 și prima medalie-decorație bătută de domnitor în 1860 în amintirea luptelor din Dealul Spirii. De mare însemnătate sunt și medaliile emise în anii 1904-1905 de Societatea Numismatică Română, în serie completă. Toate obiectele redată sunt exemple ale valorii colecției muzeului brașovean.

Un material de interes cultural este redat prin anunțul legat de deschiderea în comuna Apața a unei expoziții permanente care funcționează deocamdată în Căminul Cultural. Expoziția cuprinde vechi unelte de muncă, obiecte de uz casnic, țesături, broderii, podoabe vestimentare, dar și o bogată colecție de obiecte ceramice, straie țărănești, unelte pentru prelucrarea inului și a cânepii, mobilă țărănească (un dulap colțar din anul 1610, pe care se distinge numele lui Iosif Olah), lăzi de zestre. Toate obiectele provin din donații ale localnicilor și numără peste 300 de astfel de bunuri.²⁶

În ceea ce privește arta cinematografică, o retrospectivă oarecare, a săptămânii 5-11 februarie, ne demonstrează bogata ofertă pentru iubitorii de film. Astfel, la cinema „Popular” avem premiera filmului românesc „Zestrea”, la cinema „Arta”, filmul „Joe Hill”, despre mișcarea de emancipare socială din S.U.A.; tot aici, joi și vineri avem filmul românesc „O noapte furtunoasă” cu Radu Beligan și Alexandru Giugaru. Producția italiană regizată de Luigi Zampa, „Frumos, onest, emigrat în Australia” rulează la cinema „Cosmos”, la cinema „Patria” producția americană „Filiera franceză”, iar la cinema „Tineretului” coproducția româno-italiană „Baltagul”. Producția de artă dramatică este și ea prezentă prin drama istorică „Vlad Țepeș”, pusă în scenă de Teatrul Dramatic brașovean.²⁷

Știrea despre o expoziție de artă veche organizată la sala Arta, sub egida Muzeului Județean de Istorie Brașov și a Muzeului Bran, prezintă modul în care sunt puse în valoare obiecte realizate de breslele brașovene. Expoziția intitulată „Produse de breaslă și piese de artă feudală transilvăneană”, realizată de Minerva Nistor, prezintă obiecte specifice breslelor, începând cu secolul al XV-lea, privilegiile acordate meșteșugarilor brașoveni (cel mai vechi datează din 1368 și a fost acordat de Vlaicu Vodă), dar și diverse obiecte precum: cositoare, respectiv căni cu capac cu reprezentarea Cetății Brașovului și a Porții Ecaterina. Pentru a demonstra importanța breslei olarilor, sunt prezentate căni de vin, de sărbătoare, inscripționate. Faima breslei aurarilor și argintarilor brașoveni este redată prin produse ale acestora cum sunt: paftale, potire, candelă, dintre care cea mai valoroasă este cea produsă de meșterul Georg May II. Breasla strungarilor în lemn este reprezentată de speteze date, dar și figurina din lemn de la ceasul din turnul Casei Sfatului, datată 1690. Nu lipsesc meșteșugarii români din Șcheii Brașovului cu troaca din lemn și găitane. Totodată, expoziția prezentată într-o formă cronologică prezintă și 13 lăzi de breaslă.²⁸

Pe lângă manifestările culturale oferite publicului de către profesioniști în domeniile prezentate, ziarul local vorbește în permanență și de reprezentările realizate

²⁶ Arhiva Mureșenilor, Fond *Personalități diverse*. *Periodice*, nr. inv. 1172, „Drum Nou”, nr. 8729, 3 februarie 1973, p. 2.

²⁷ *Ibidem*, nr. 8730, 4 februarie 1973, p. 5.

²⁸ *Ibidem*, nr. 8760, 11 martie 1973, p. 3.

de amatorii care activau pe lângă cluburile fabricilor brașovene, sub forma spectacolelor de întrecere.

Începând cu luna martie a anului 1973, a apărut o rubrică constantă a ziarului brașovean, intitulată „Chipul de mâine al Brașovului” și o altă rubrică semnată de scriitorul Daniel Drăgan, denumită „Arta monumentală și conștiința cetățenească”. Redactorul îi chestiona pe brașoveni cu privire la statuia ridicată în Parcul Teatrului, dedicată poetului Revoluției de la 1848, Andrei Mureșanu. Această statuie inaugurată în anul 1973 a fost realizată de sculptorul clujean Virgil Fulicea. În subtitlul articolului, Daniel Drăgan se întreabă și îi întreabă indirect pe brașoveni: „Unde vom amplasa monumentul diaconului Coresi?”. La începutul lunii aprilie avem un articol semnat de Mihai Nadin, „Retrospectiva Mattis Ioan Teutsch”.

Pentru că se apropia o sărbătoare importantă, cu o cifră „rotundă”, „Drum Nou” va publica încă din luna aprilie articole dedicate împlinirii a 125 de ani de la Revoluția de la 1848.

În acest sens, pe 12 aprilie apare un articol semnat de prof. Ioan Mîndrea, muzeograf la Brașov, intitulat „Mărturii ale revoluției de la 1848 în muzeele județului”. Sunt amintite ziarele brașovene „Gazeta de Transilvania” și „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, chipul poetului de la „Casa Mureșenilor”, dar și portrete ale pașoptiștilor ce se află în gestiunea secției de artă a muzeului din Brașov. Aceste materiale se vor reuni într-o expoziție vernisată pe 9 mai 1973 la sala „Arta” Brașov ce își propunea să scoată în evidență „locul și rolul Brașovului ca centru revoluționar”.²⁹

De la jumătatea lunii aprilie avem și o rubrică consacrată satelor din județul Brașov, „Ce sînt și unde funcționează punctele culturale”. Ne este dat exemplul satului Peștera ce ținea de circumscripția comunei Moeciu.

Alte articole din aprilie erau legate de simpozioane dedicate personalităților brașovene, găzduite la Casa Armatei, unul dintre acestea intitulat „Lauri 73”; apoi, despre începuturile construcției Cetății Făgărașului, dar și un articol al muzeografului Vasile Oltean despre „Maiorescu, sprijinitor al școlii brașovene”.

Bogatul material legat de viața culturală brașoveană cuprins în rândurile ziarului „Drum Nou” demonstrează marele interes acordat vieții culturale și artistice. Prima parte a lucrării noastre cuprinde informații redată în paginile gazetei doar pentru primele patru luni ale anului 1973, respectiv lunile ianuarie-aprilie. Interesul acordat culturalizării maselor pare pe alocuri surprinzător. Deși se observă ideea apartenenței naționale, aceasta are contururi subțiri în această perioadă (descoperiri istorice ce vorbesc despre continuitate, documente care atestă ideea continuității daco-geților după cucerire), totuși cultura are încă un avânt democratic, pe alocuri se observă intervenții din sfera indicată de partid, respectiv obsesia către cultura de masă. Pentru lumea satului se observă obsesia pentru căminul cultural ca centru primordial de propagandă, unde totul se decide și se propagă. Totodată, Brașovul anilor '70 este unul industrial, încă al dezvoltării și al prosperării prin intermediul marilor fabrici care produceau masiv în acei ani. Deschiderea spre marile piețe de desfacere occidentale

²⁹ *Ibidem*, nr. 6954, 12 aprilie 1973, p. 3.

poate fi înțeleasă și prin demersurile culturale care se manifestau aici. Orașul avea deja expoziții deschise în spații neconformiste (în cinematografe), extrem de multe manifestări artistice în teatre și cinematografe. Totuși, în esență, se poate sublinia obsesia către cultură egală cu educația, cu țința către oamenii muncii.

Demersul urmat de noi în această lucrare se datorează îmbogățirii colecțiilor deținute de Muzeul „Casa Mureșenilor” cu un valoros fond al întregului periodic „Drum Nou”. Acest lucru a fost posibil datorită intervenției istoricului și prietenului instituției, Thomas Șindilariu. În ciuda condițiilor grele de manipulare și transport (transferul obiectelor s-a realizat în condiții extreme de iarnă cu ger năprasnic), acest lucru s-a realizat conștienți fiind de bogăția primită reprezentând aproape 50 de ani de ziaristică brașoveană. Colecția a devenit astăzi un nesperat izvor pentru cunoașterea istoriei comuniste.

„Vila Elena” de pe Curmătura din Brașov, gazdă a scriitorului în 1924.

În monografia „Cezar Petrescu” de Mihai Gafița (București, Editura pentru Literatură, 1963), se consemnează la pag. 101 „Anii 1929—1935 reprezintă perioada cea mai fecundă și cea mai valoroasă sub aspect ideologic și literar din toată activitatea creatoare a scriitorului pînă la Elbore, Concheta, care ră, aproape exclusiv în această perioadă, Cezar Petrescu publică romane și a-nume romane de bază ale operei sale”.

Sîm anti în care se situează creația literară a lui Cezar Petrescu a cărui unecă are loc în Brașov (fapt neconsemnat în

monografia). Sînt episoade medice care ne-au fost decă-luile de către Smaranda Chehata din București, sora scriitorului. Deținem astfel informații prețioase din scrierarea care n-ua fost adresată. Na solicitarea noastră în iunie 1968.

În a doua jumătate a lui octombrie și în luna noiembrie 1932 Cezar Petrescu a scris la Săcele (Cernatul romanului său cu cea mai mare circulație pe plan mondial: „Fram, ursul polar”). Carlea a fost scrisă între cîndăra și curtea casei lui Iancu Ghirag (Cernatul nr. 62), unde locuia sora scriitorului, plecată la Săcele din toamnă anul 1932.

S-a tras un fir electric în modestă cămină, rula în care a lăsat gîndul Cezar Petrescu”.

În continuarea scrierii se sînt prezente informații relevante despre prezența scriitorului la Brașov: „În decembrie (1932) Cezar Petrescu, redactor-în-duc-se, se mută la Brașov... Bunica Plăteșului nr. 3 A unde locuiește cu sora sa în pensune completă (decembrie 1932 și primele luni din 1933). În primăvara lui 1933 se mută într-o foarte frumoasă vilă de pe Curmătura (Vila Elena). A locuit în această vilă pînă în vara lui 1934 cînd scriitorul se mută la București, Cotroceni, strada Dr. N. Tomescu nr. 4”.

În casa de pe strada Elena Plăteșului a terminat de scris Cezar Petrescu „Dăg patriarhal”. În călătoria de pe strada Curmătura a scris în gîndurile „Apostol”, „Aurul negru”, „Carmura regelui Iordan”, și „Domnia orbului”.

Dintre brașovenii mai apropiați se amintesc în scrisorile Petrescu: Cîmpănescu, medic de reanșe și poetul Cîrșian. Plăteșului. La Brașov, Cezar Petrescu a dat o viață artistică, culturală și literară. Timpul de scris a fost epuizant și sînt multe creații sale literare au rămas încă în stadiu de proiect.

Articol dedicat prezenței lui Cezar Petrescu la Brașov

Agendă cinematografică

„Zestreă” — un film de actualitate.

Capul de alif al săptămânii 5-11 februarie este deținut de o nouă premieră românească, producție a studioului București, și anume, filmul „ZESTREĂ”. Realizat după scenariul lui E. Popescu, de rezistența Letitia Popa, filmul „Zestreă” se înscrie în seria ultimelor producții cinematografice românești ca

Cinematograful „Ana” prezintă în cadrul săptămânii 12-18 februarie, filmul suedez „JOE HILL”. În cadrul acestui film, se constituie vatra mișcării de emancipare socială în Statele Unite în perioada dinaintea primului război mondial. Un rol de seamă în această mișcare îl deține un luptător social suedez — Joseph Hill, care devine, sub numele de Joe Hill, un adevărat erou de legendă, pe care svedez reușește oja de bine să stăpânească o mișcare de singa în SUA. Un rol de seamă îl are și directorul filmului — omenetului lui Sacco și Vanzetti — și îl execută.

La același cinematograf, specialiștii abonaji la „Serile de cultură cinematografică” vor putea viziona în zilele de joi și vineri (orele 17.30 și 20.00), filmul românesc „O NOAPE FURTUNOASĂ” cu Rodu Beldan și Alexandru Ghera în rolurile principale. „FRUMOS, ONEST, EMIGRAT ÎN AUS-TRIA” (producție a studioului „Ana”) prezintă pe ecranul cinematografului „Carmot”. Filmul lui Luigi Zampa reu-

Cadru din „Frumos, onest, emigrat în Australia”.

șește să tragă deoparte perdeaua auri- LERA FRANCEZA”, film politist cu ac- țune dinamică și suspens, în care este denotat de o mare originalitate. Câte cinci mulțora din mii de italieni aflați în emigrație, în rolurile principale, sunt Sordi și Claudia Cardinale.

A patra premieră a săptămânii va fi prezentată de cinematograful „Paria”. Este vorba de producția americană „FI-

M. NEAGOE

Articol despre cinematografe

Căni de breaslă în colecția Muzeului Județean de Istorie Brașov

Lăzi de breaslă în colecția Muzeului Județean de Istorie Brașov

Medalie, Institutul de Naștere și Moșit, 1839,
Colecția de Numismatică a Muzeului Județean de Istorie Brașov, nr. inv. 1

Medalie, Azilul Elena Doamna, 1862,
Colecția de Numismatică a Muzeului
Județean de Istorie Brașov, nr. inv. 11

Medalie Arsenal de arme București, 1863,
Colecția de Numismatică a Muzeului
Județean de Istorie Brașov, nr. inv. 140

Alina-Ioana BORCAN

**INTERVENȚII CURATIVE PE SUPORTUL PAPETAR.
RESTAURAREA SCRISORII CU NR. INV. 6957,
DOSAR 601, DIN PATRIMONIUL CULTURAL AL
MUZEULUI „CASA MUREȘENILOR” BRAȘOV**

**CURATING ACTIONS ON PAPER RESTORATION OF LETTER NO. INV. 6957, FILE 601,
FROM THE CULTURAL HERITAGE OF MUSEUM „CASA MUREȘENILOR” BRAȘOV**

***Abstract:** Restoration of letter no. inv. 6957, file 601, from the cultural heritage of the “Casa Mureșenilor” Museum Brașov. Interventions and restorative procedures, applied with a curative purpose on the document mentioned above. Work stages will be accompanied by photo documentation.*

Argument

Obiectul de patrimoniu este un ansamblu de elemente care se află într-un permanent schimb de substanță cu mediul înconjurător. Bunul cultural are o dublă identitate: fizică și culturală. Identitatea fizică însumează caracteristicile vizibile ale obiectului: aspect, formă, culoare, dar și proprietăți care nu se văd: vechime, raritate, asocierea cu un eveniment sau cu o personalitate. Cele două tipuri de identitate sunt inseparabile. Altfel spus, conservarea și restaurarea studiază, analizează și tratează identitatea fizică a bunului cultural pentru a proteja și salva identitatea sa culturală.

Scrisoarea restaurată face parte din patrimoniul Muzeului „Casa Mureșenilor” Brașov.

Etapele de analiză prin care trece un document sunt vitale pentru o corectă diagnosticare și aplicare a tratamentului. Principiile metodologice, compatibilitatea materialelor sunt factori importanți în intervențiile curative. După investigații științifice și teste efectuate, iată câteva etape de lucru: desprăfuirea și curățirea mecanică uscată, curățirea umedă, consolidarea fisurilor, completarea de suport papetar, dublare, presare etc.

Arhiva Mureșenilor, dosar 601, nr. inv. 6957

Autor: Constantin Davidescu către cumnatul său, dr. Aurel Mureșianu, prin care îl anunță că va sosi la Brașov, pentru a pleca împreună la Blaj.

Datare: 22 iulie 1892.

Materialul și tehnica de confecționare: suport papetar, hârtie manuală cu filigran. Filigranul vizibil: litera majuscula „L”, „S” și un „C” de dimensiuni mai reduse, „Paper”, ceea ce ne indică faptul că hârtia poate să fi fost fabricată în Anglia.

Dimensiuni: lungime – 20,5 cm; lățime: închisă – 13 cm, deschisă – 26 cm.

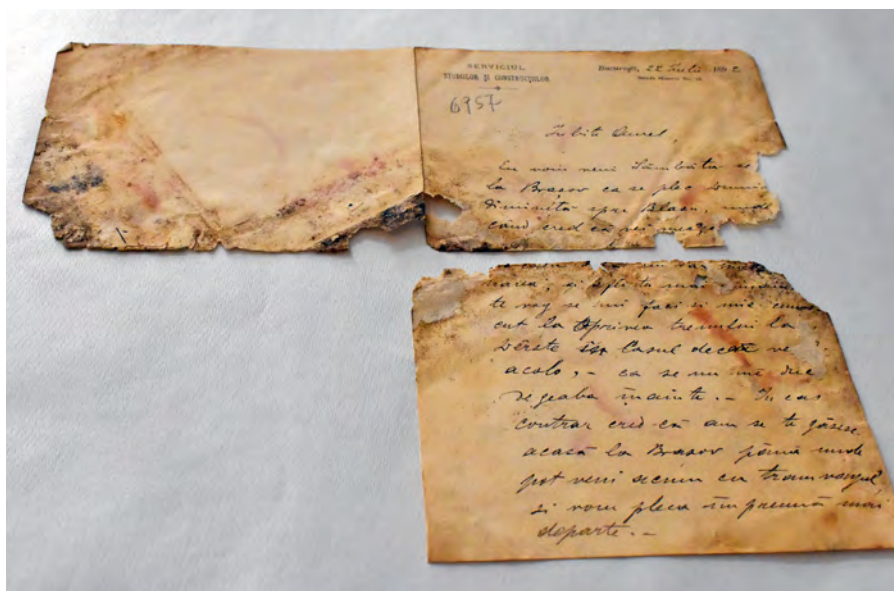
Diagnostic: Starea piesei înainte de restaurare a fost condiționată de existența mai

multor factori de degradare: degradări fizico-chimice (praf de suprafață, îngălbenirea hârtiei, halouri de umiditate), degradări mecanice (șifonări, rupturi, lipsa inferioară a pagini a doua, plieri), degradări biologice (atac fungicid). Toți acești factori de degradare au avut ca efect fragilizarea suportului papetar, hârtia prezentând o textură poroasă și sensibilă.

Operațiuni de conservare și restaurare

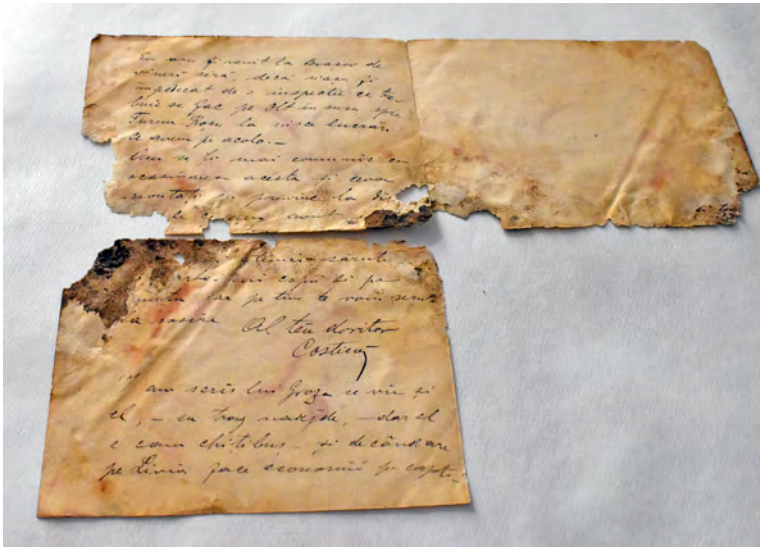
După fotografierea documentului, s-au realizat următorii pași în restaurarea piesei:

1. Desprăfuirea și curățirea mecanică uscată s-a realizat cu o pensulă moale, fulgi de radieră, radieră plastică și bisturiu.

2. Testarea suportului papetar pentru rezistența cernelurilor în vederea curățirii umede. Testarea s-a realizat prin tamponarea ușoară a unui colț al documentului cu apă distilată.

3. Realizarea patului umed în vederea curățirii umede în tasa pentru spălare. În tasă s-a așezat ca suport folie de polietilenă potrivită ca mărime pentru o mai ușoară manevrabilitate și pentru preluarea greutății și împiedicarea ruperii în timpul tratamentului, peste folie un strat subțire de voal japonez, după care s-a așezat documentul, iar peste document, încă un strat de foiță japoneză. Documentul a fost așezat în acest tip de „sandwich” pentru protecția și pregătirea în vederea umezirii, spălării. Primul pas a constat într-o ușoară umezire cu suflaiul, după care spray-ere și umezire cu apă distilată, pentru neutralizarea acidității hârtiei, oxid de magneziu sub formă de spray (Bookkeeper); apa a fost turnată treptat din centru spre exteriorul

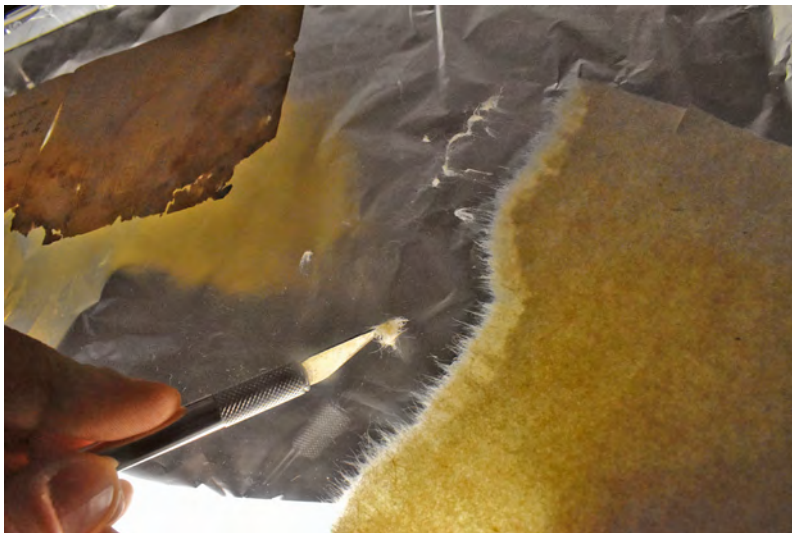

documentului. În timpul spălării s-au folosit: pensule și trafalet cu perii moi de mici dimensiuni pentru a „călca” documentul prin presare în mișcări uniforme de înaintă în vederea eliminării aerului și pentru un proces de spălare adecvat. Procesul de curățare umed a durat aproximativ 30 minute. Acest proces de umezire și spălare relaxează și hidratează fibrele din structura hârtiei, îmbunătățește gradul de alb, obiectul se luminează, în plus este cea mai adecvată operație de neutralizare a acidității hârtiei.

4. După curățirea umedă, documentul a fost așezat pe masa de lucru, unde s-a intervenit în vederea curățirii și îndepărtării murdăriei aderente și a altor fragmente lipite între ele, curățire conjugată prin mijloace mecanice: folosirea bisturiului și a

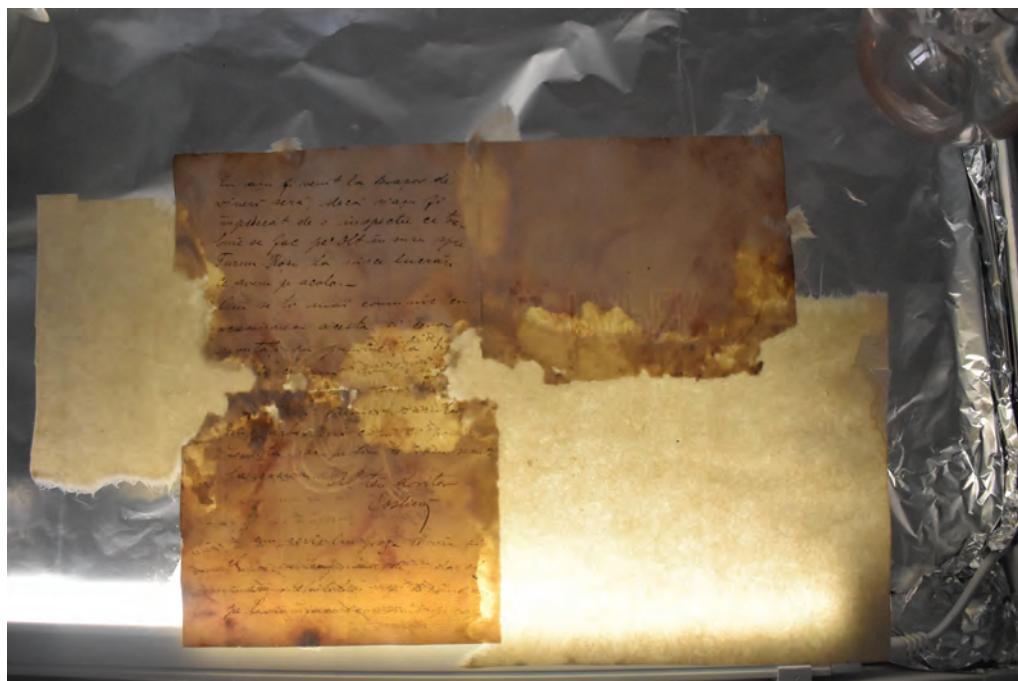
tampoanelor de vată umezite în apă distilată. A urmat o ușoară tamponare cu hârtie de filtru în vederea absorbirii surplusului de apă.

5. Pregătirea hârtiei japoneze în vederea procesului de consolidare a documentului a constat în subțierea marginilor de contact pentru a nu avea diferență de nivel la consolidare, mai precis se aduce hârtia la același nivel cu documentul folosind bisturiul de lucru. Consolidările documentului s-au realizat din interiorul scrisorii, rupturile (fisurile) care s-au putut îmbina perfect au fost consolidate cu foiță japoneză și CMC

(carboximetilceluloză), după care s-a trecut la completarea lacunelor cu hârtie japoneză Kawanaka de 29 g cu CMC – 7% și completarea părții inferioare a paginii scrisorii cu hârtie japoneză Kandashi de 71g cu CMC – 7%.

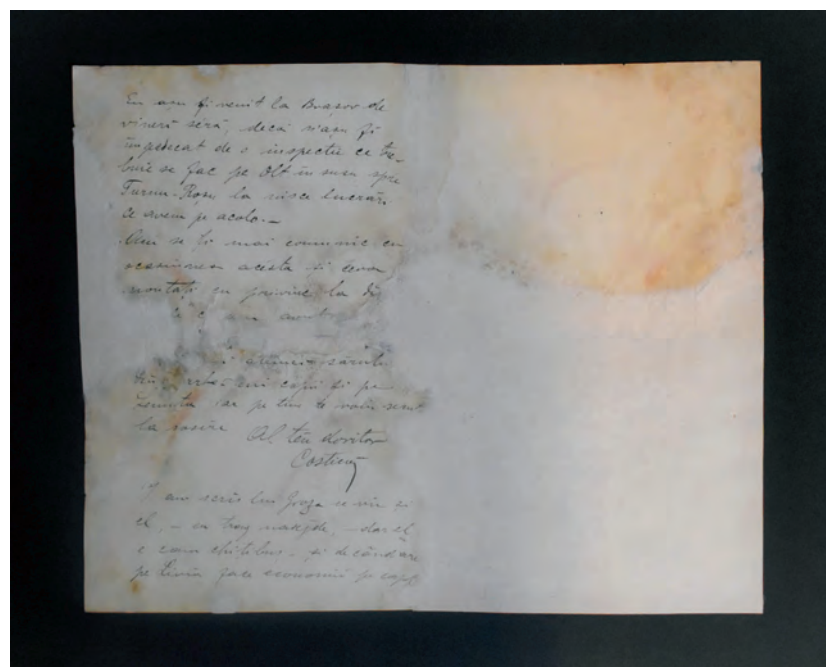
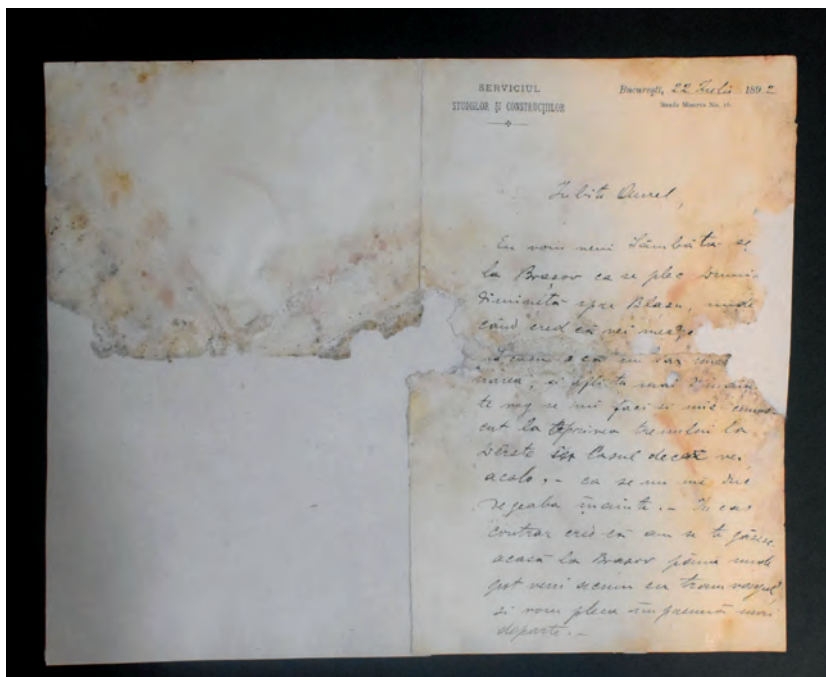
6. După operațiile de consolidare și completare, piesa a fost așezată între două file de hârtie de filtru la presă, aproximativ 24 de ore.

Mod de păstrare

Pentru o depozitare adecvată, U.R. trebuie menținută între 50-65%, la o temperatură de 18-20°C, fără fluctuații ample sau bruște ale valorilor acestora. Piesa se va depozita în spații curate, aerisite, fără praf și ferită de alte obiecte infestate cu agenți biologici (mușegaiuri, insecte xilofage etc.). Încăperea va fi aerisită, ventilată și protejată la ferestre cu plase împotriva insectelor. Depozitarea se va face numai după ambalarea prealabilă a piesei. Aceasta se va realiza în trei tipuri de ambalaj, unul interior, moale și neutru din punct de vedere chimic (foiță japoneză), un al doilea (hârtia de filtru) și un al treilea ambalaj – cutie de carton neacid, care va proteja piesa împotriva șocurilor mecanice. În cazul expunerii scrisorii, recomandăm ca nivelul iluminării să se încadreze între 150-180 de lux, iar sursa de lumină să fie dispusă astfel încât radiația luminoasă să nu cadă direct pe suprafața documentului.

Valer RUS

REFACEREA EXPOZIȚIEI PERMANENTE A MUZEULUI „CASA MUREȘENILOR” BRAȘOV – 2022

THE RECOVERY OF THE PERMANENT EXHIBITION OF MUSEUM „CASA MUREȘENILOR” BRAȘOV – 2022

Abstract: *The Renewal of the Permanent Exhibition at the Memorial House of Mureșianu Family in Brașov. This article presents an in-depth exploration of the renewal process undertaken for the permanent exhibition at the Memorial House of Mureșianu Family in Brașov, which took place between May and July 2022. The Memorial House, dedicated to the renowned Mureșianu family, counts as a significant cultural landmark in the region that preserves the legacy of this influential family. The article sheds light on the motivations behind the renewal, the collaborative efforts involved, and the transformative changes implemented to enhance the visitor experience.*

Acest articol prezintă procesul de renovare desfășurat pentru refacerea expoziției permanente din Casa Memorială a Familiei Mureșianu din Brașov, care a avut loc între lunile mai și iulie 2022. Casa Memorială, dedicată ilustrei familii Mureșianu, reprezintă un punct de reper cultural important în regiune, având rolul de a păstra moștenirea acestei familii influente. Articolul aduce în lumină motivele din spatele renovării, eforturile colaborative implicate și schimbările transformative implementate pentru a îmbunătăți experiența vizitatorilor.

Articolul prezintă, printre altele, obiectivele stabilite în timpul procesului de refacere. Aceste obiective includ asigurarea conservării bunurilor culturale istorice expuse, îmbunătățirea accesibilității și prezentarea unui discurs cuprinzător care evidențiază impactul familiei Mureșianu în diverse domenii ale societății. Refacerea expoziției a avut, de asemenea, scopul de a încorpora tehnici moderne de povestire și elemente interactive pentru a implica vizitatorii de toate vârstele.

Articolul prezintă planificarea și eforturile de curatoriat care au fost implicate în proiectul de renovare. Explorează provocările întâmpinate în timpul restaurării și conservării artefactelor fragile, detaliind metodele utilizate pentru a le proteja și expune. Includerea tehnologiei de ultimă generație, cum ar fi realitatea augmentată și instalațiile multimedia, este evidențiată ca un mijloc de a crea experiențe imersive și de a oferi o înțelegere mai profundă a contextului istoric al familiei Mureșianu.

În plus, articolul explorează colaborarea dintre istorici și profesioniști de muzeu, precum și implicarea membrilor familiei Mureșianu, care au contribuit cu poveștile personale pentru a completa expoziția. Implicarea mai multor părți interesate a asigurat o reprezentare cuprinzătoare și incluzivă a patrimoniului familiei, cuprinzând contribuțiile lor politice, culturale și intelectuale.

Articolul se încheie cu o evaluare a expoziției permanente renovate și a impactului acesteia asupra Casei Memoriale și a vizitatorilor săi. Accentuează primirea pozitivă și

implicarea crescută a vizitatorilor observate de la redeschidere, subliniind importanța renovării patrimoniului în păstrarea istoriei locale și promovarea aprecierii culturale. Refacerea reușită a expoziției permanente a Casei Memoriale este o dovadă a puterii eforturilor colaborative și a abordărilor inovatoare în revitalizarea instituțiilor culturale pentru generațiile viitoare.

Marți, 28 mai 1968, cotidianul brașovean „Drum nou” anunța sub titlul „Festivitatea deschiderii Casei Mureșenilor” că „ieri după-amiază (adică 27 mai 1968 – n.n.) a avut loc la Brașov festivitatea inaugurării «Casei Mureșenilor»”. Acest eveniment era pus sub egida aniversărilor prilejuite de trecerea a 120 de ani de la Revoluția din 1848. Acesta era și motivul pentru care, deși instituția nou deschisă avea profil memorial – dedicat amintirii familiei Mureșianu, o mare parte din expoziție era una de istorie, cu accent pe lupta națională a românilor transilvăneni din secolele XVIII-XX, respectiv pe rolul „Gazetei Transilvaniei” (ziar care a aparținut familiei Mureșianu între anii 1850-1911) la susținerea cauzei românești din Ardealul aflat în cadrul statului austriac, respectiv austro-ungar.

Prima modificare a acelei expoziții permanente a avut loc în anul... 2007 (!), ceva extrem de neobișnuit pentru un muzeu în general (există o teorie conform căreia o expoziție permanentă trebuie păstrată maxim 10 ani) dar care schimbare este de asemenea neobișnuită pentru o casă memorială, în care se presupune că totul trebuie păstrat neschimbat, așa cum era în timpul celor care au locuit acolo. Schimbarea din anul 2007 s-a dorit tocmai o revenire la ideea de casă locuită și nu muzeu de istorie, în care tapetul și tablourile luau locul panourilor pe pereți, iar mobilierul casnic și arta decorativă luau locul vitrinelor cu documente și obiecte muzeale.

Următoarea schimbare a expoziției permanente a avut loc în anul 2014, când am luat decizia înlocuirii spațiilor expozițiilor temporare (trei săli) cu cele ale expoziției permanente (opt săli). Se dorea astfel ca dinamica, diversitatea și ritmicitatea viitoarelor expoziții temporare să aducă mai mulți vizitatori ca până atunci, urmarea a fost că după un succes inițial să apară o mișcare de recul, bazată pe nostalgia celor care cunoșteau vechea dispunere a sălilor expoziționale, respectiv pe întrebarea multor vizitatori noi de ce există disproporție între expoziția temporară și cea permanentă. La aceasta s-a adăugat și dificultatea identificării de expoziții temporare de mari dimensiuni, respectiv problemele organizatorice cauzate de dese schimbări de expoziții temporare pe un spațiu care reprezenta două treimi din întreaga suprafață expozițională a muzeului.

În anul 2019 s-a optat pentru schimbarea culorilor pereților din cele opt săli de expoziție temporară (care până atunci fuseseră colorate în gri petrol), noua înfățișare a muzeului fiind mai vie și mai bine receptată de public. Subliniem importanța folosirii culorilor diferite și puternice în spațiul nostru muzeal în care lumina naturală este obturată complet, prin folosirea unor rolete opace în dreptul geamurilor, opțiune motivată din rațiuni de conservare a patrimoniului.

Anii dificili ai pandemiei din 2020-2022 au dus la scăderea catastrofală a numărului de vizitatori și punerea sub semnul îndoielii a rațiunii de a exista pentru multe muzee din toată lumea. Revirimentul de la sfârșitul anului 2021 și începutul anului 2022 ne-a permis să readucem în discuție oportunitatea refacerii expoziției permanente,

prin readucerea în spațiul inițial a patrimoniului, dar cu adaptarea la noile condiții expoziționale.

Procesul de refacere a expoziției permanente a muzeului a debutat cu discuții profesionale la care au participat toți specialiștii muzeului, constând în echipa de management, muzeografi, conservator, restaurator și gestionar. Pentru a facilita dezbaterile internă de idei s-a apelat la sprijinul unui consultant extern, Radu Tătaru, care ne-a asistat la proiectarea virtuală a noului muzeu, proiectare realizată prin intermediul programului SketchUp¹. În timpul acestui proces s-au realizat modele tridimensionale pentru spațiul muzeal, bunuri culturale mobile de tip mobilier, artă plastică și artă decorativă, instrumente etc. Acestea au putut fi manipulate cu ușurință în spațiul virtual pentru a se realiza simulări în timp real cu tipodimensionarea viitoarei expoziții.

Personalul muzeal a generat texte și a curatoriât imagini necesare pentru completarea expoziției cu panouri fotodocumentare și etichete. Au fost desemnați curatori pentru fiecare temă și pentru fiecare subiect, din fiecare sală. Conservatorul și restauratorul muzeului au coordonat activitatea de conservare activă și preventivă, respectiv de restaurare a bunurilor culturale care au fost selectate de către curatori pentru fiecare sală de expoziție. Temele și responsabilii din fiecare sală au fost: dr. Valer Rus – curator general, Povestea Imnului Național – muzeograf Marinela-Loredana Barna, marele arbore genealogic al familiei Mureșianu – muzeograf Bianca-Luminița Micu, salonul Mureșenilor – muzeograf Cristina Seitz, educația Mureșenilor și artele plastice – șef serviciu Ovidiu-Constantin Savu, Dinastia Mureșenilor la feminin – muzeograf Marinela-Loredana Barna, istoria tiparului și „Gazeta Transilvaniei” – muzeograf Bianca-Luminița Micu, muzica și compozitorii brașoveni – muzeograf Bianca-Luminița Micu, cabinetul memorialistic George Dima – muzeograf Cristina Seitz, holul principal – muzeograf Cristina Seitz.

Expoziția permanentă finală apelează la mijloace multimedia și tehnologie de ultimă generație, tocmai pentru a îmbunătăți semnificativ discursul muzeal, și pentru a pigmenta și completa informații primite de vizitatori.

Astfel, încă de la intrare, aceștia află de pe un panou cu QR code că există un tur virtual gamificat, intitulat „Secretul Familiei Mureșianu”, care poate să ofere o rută paralelă de vizitare a muzeului la pachet cu un joc de tip quest, în care cel care accesează aplicația prin intermediul telefonului personal poate răspunde la 24 de provocări.

Pe holul principal din muzeu se află o instalație multimedia (TV de mari dimensiuni, computer și boxă) prin care poate fi accesată IA – primul asistent muzeal bazat pe inteligență artificială, care poate fi chestionată și răspunde la peste 300 de întrebări, furnizând informații în limba română despre muzeu, expoziție și orașul Brașov.

Vizitatorii pot folosi opțional două telefoane inteligente pe care este instalată o aplicație care permite furnizarea de informații suplimentare de tip realitate augmentată și realitate virtuală, prin intermediul a: trei ghizi virtuali – personaje istorice costumate

¹ SketchUp este un program de grafică 3D disponibil în două versiuni, freeware și pachet pro Software proprietar. El poate fi folosit pentru crearea modelelor 3D, mapare UV, texturare, animație și randare, fiind cunoscut pentru ușurința de folosire.

conform epocii Mureșenilor ce spun la persoana I propria poveste; imagini de tip „picture in picture”; rulări de film de epocă și reconstituirea dansului de societate ROMANA, creat de Iacob Mureșianu în anul 1850.

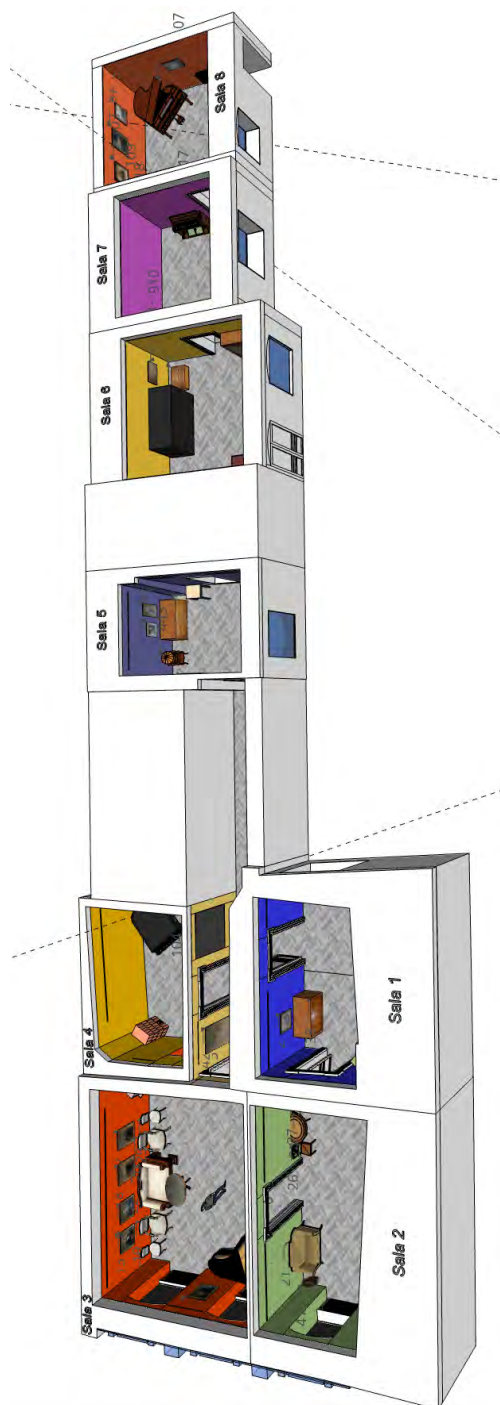
În două dintre cele opt săli de expoziție se află boxe audio pe care rulează în loop înregistrări cu melodia „Deșteaptă-te, Române!” – așa cum se interpreta în secolul al XIX-lea, sau diverse creații ale compozitorilor brașoveni al căror patrimoniu se află în gestiunea muzeului nostru (George Dima, Tiberiu Brediceanu, Paul Richter, Norbert Petri).

În alte două săli de expoziție se află videoproiectoare pe care rulează filme cu reconstruirea realizării unui tablou aparținând Elenei Mureșianu, sau succesiuni de imagini din tipografia Mureșenilor, care a funcționat în această clădire începând cu anul 1888.

De asemenea, în sala cu arborele genealogic al familiei se află o masă interactivă tactilă, pe care vizitatorii pot „atinge” istoria.

În mod special doresc să amintesc de contribuția ultimilor reprezentanți ai familiei Mureșianu la reconstituirea arborelui genealogic al familie, pentru care colega noastră Bianca Micu a fost în contact permanent cu aceștia, pentru a se realiza și implicarea urmașilor în refacerea expoziției.

Expoziția a fost redeschisă în 29 iulie 2022, după aproape trei luni de șantier și reorganizare, ea fiind foarte bine recepționată de publicul care ne-a vizitat, atât în toamna 2022, cât și, mai ales, din anul 2023. Revenirea la normal a societății după pandemie, reluarea programului educațional muzeal propriu și reluarea activității normale în școli au contribuit la creșterea exponențială a numărului de beneficiari ai noii expoziții. Astfel, în intervalul ianuarie-iulie 2023, muzeul are deja peste 18.000 de beneficiari, doar la evenimentul Noaptea Muzeelor, din 13 mai 2023, participând peste 1.000 de vizitatori.

Plan expoziție permanentă. Vedere izometrică.

Plan expoziție permanentă. Vedere izometrică.

Sala 1 - Povestea Imnului Național

Sala 2 - Marele arbore genealogic al Familiei Mureșianu

Sala 3 - Salonul Mureșenilor

Sala 4 - Educația Mureșenilor

Sala 5 - Dinastia Mureșenilor la feminin

Sala 5 - Dinastia Mureșenilor la feminin

Sala 6 - Istoria tiparului și „Gazeta Transilvaniei”

Sala 7 - Muzica și compozitorii brașoveni

Sala 8 - Cabinetul memorialistic George Dima

Corneliu BELDIMAN

**ONISIFOR GHIBU – SAVANT, EDUCATOR, MILITANT
ROMÂN PENTRU NAȚIUNE. ANIVERSAREA A 140
DE ANI DE LA NAȘTERE (1883-2023). PROIECTE ȘI
MANIFESTĂRI ALE MUZEULUI NAȚIONAL AL CARPAȚILOR
RĂSĂRITENI, SFÂNTU GHEORGHE, JUD. COVASNA**

**ONISIFOR GHIBU – ROMANIAN SCHOLAR, EDUCATOR, ACTIVIST OF THE NATION.
140TH BIRTH ANNIVERSARY (1883-2023). PROJECTS AND EVENTS ORGANIZED AT
THE NATIONAL MUSEUM OF THE EASTERN CARPATHIANS, SFÂNTU GHEORGHE,
COVASNA COUNTY**

Abstract: A prominent Transylvanian scholar, born on 31 May 1883 in Săliște, Sibiu, a complex personality of Romanian science and culture, an actor and witness of the history of the 20th century, a Father of the Nation, who crossed with unwavering determination seven regimes under vicissitudes difficult to perceive today, a solid encyclopaedic spirit, with an impressive publishing output, having made major contributions to various fields, from Romanian pedagogy (in favour of which he fiercely militated, in an attempt to uplift the Nation through teaching), to philosophy, history, church history, the organisation of national education and Transylvanian cultural institutions. Moreover, recognized as a militant political and cultural publicist, political activist, memoirs writer etc., Onisifor Ghibu was one of the members of the Golden Generation who lived and fought in the creative effervescence of an era of foreshadowing and, further on, achievement of National Unity on 1 December 1918, ranking as one of the Makers of the Great Union. Onisifor Ghibu – a man who lived an exemplary life, working and fighting continuously, without discouragement in the face of all kinds of vicissitudes, for the good of his Nation, as suggested by the very name he bears (gr. Onisiforos = “bringing profit” or “useful”) and which he honoured to great extents. The National Museum of the Eastern Carpathians in Sfântu Gheorghe held a series of events during 2023 to mark the anniversary moment Onisifor Ghibu 140: communication sessions and other public events (section within the National Session of Scientific Communications “Țara Bârsei”, Braşov, 25-26 May 2023; anniversary session and book exhibition at the Metropolitan Library Bucharest, 31 May 2023; evocation within the National Philatelic Exhibition “Sibiu Anniversaries 2023”, Sibiu, 16 June 2023; communication at the National Symposium “Pages of Romanian History and Culture – XIXth-XXth centuries”, Sfântu Gheorghe – Reci); systematic digitization of Onisifor Ghibu’s work (50 works available online on the web pages onisiforghibu.ro and onisiforghibu140.ro in 2023) etc.

La aniversarea a 140 de ani de la nașterea lui Onisifor Ghibu, rândurile de față își propun evocarea acestei personalități proeminente a istoriei și culturii românești, dar și a militantului neobosit pentru crearea și consolidarea României Mari.¹ Sunt prezentate

¹ Datele despre viața și activitatea lui Onisifor Ghibu au fost adaptate după: Octavian O. Ghibu, Tabel cronologic, în *Oameni între oameni. Amintiri*, Selecție și introducere de Ion Bulei; text stabilit, tabel cronologic și indice de nume de Octavian O. Ghibu; note și comentarii de Ion Bulei, Octavian O. Ghibu, Șerban Polverejan, București, Editura Eminescu, 1990, pp. 15-18; *Idem*, Tabel cronologic, în Onisifor Ghibu, *Ziar de lagăr. Caracal*

activitățile din cadrul proiectelor inițiate cu acest prilej în cadrul Muzeului Național al Carpaților Răsăriteni din Sfântu Gheorghe, jud. Covasna, detaliile putând fi accesate online.

Personalitate complexă a științei și culturii românești, actant și martor al istoriei secolului al XX-lea, traversând cu dârzenie neclintită șapte regimuri sub vicisitudini greu de perceput astăzi, și cu atâta amar îndurate de către cei implicați, solid spirit enciclopedic, având contribuții majore în diverse domenii, de la pedagogie, filosofie, istorie, istoria bisericii la organizarea învățământului național pe baze noi, publicistică militantă, culturală și religioasă, activitate politică etc., Onisifor Ghibu a făcut parte dintre actanții Generației de Aur care au trăit și luptat în efervescența creatoare a epocii de prefigurare și apoi de înfăptuire a Unității Naționale la 1 Decembrie 1918, numărându-se printre Corifeii Marii Uniri.

A dus o viață de epopee, activând la cote înalte ca dascăl, pedagog, om politic, academician, educator al tinerilor și al națiunii, jurnalist, memorialist, organizator de instituții și de țară, luptător permanent pentru dreptatea și binele Neamului.

Destinul său a fost marcat de numeroase dificultăți, care nu l-au doborât, ci l-au stimulat să meargă mai departe, cu noi forțe, ghidat de spiritul lui Gheorghe Lazăr și al lui Avram Iancu: epoca Imperiului Austro-Ungar, cu lupta pentru Unire, perioada interbelică și lupta contra revizionismului, pentru clădirea unui sistem educațional românesc solid ca bază a societății prezente și viitoare, cele două războaie mondiale, instaurarea regimului comunist cu perioade de detenție și excludere din viața publică, interzicerea publicării și difuzării operei și supravegherea continuă a familiei de către Securitate.

Onisifor Ghibu s-a născut la 31 mai 1883 în Săliștea Sibiului, într-o familie de țărani având cultul muncii, dar și dorința (susținută de condiția materială mai bună) ca unii dintre copiii lor să reușească depășirea unui statut socio-profesional secular, aparent imuabil.² Prenumele, relativ rar, pe care l-a primit prin botez, Onisifor (Sfântul Onisifor – gr. „Cel aducător de folos”, prăznuit de trei ori în an, una dintre date fiind 7 septembrie)³ îl va cinsti și ilustra, potrivit înțelesului său fixat de sfântul patron onomastic, cu asupra de măsură, în întreaga sa existență.

După absolvirea cursurilor școlii primare în satul natal (1893), a urmat clasele de liceu la Sibiu și Brașov, la Colegiul „Andrei Șaguna”, unde a absolvit (1902). A urmat studii de Teologie la Seminarul Andreian de la Sibiu și cele superioare, în Litere, Filosofie, Istorie și Pedagogie la București, Budapesta, Strasbourg și Jena, luându-și doctoratul la Jena (1909). Motto-ul tezei de doctorat și crezul său au fost un citat din

1945, Ediție îngrijită de Romeo Dăscălescu și Octavian O. Ghibu; cuvânt înainte de Romeo Dăscălescu; tabel cronologic, postfață și note de Octavian O. Ghibu, București, Editura Albatros, 1991, pp. XV-XX; *Idem*, Tabel cronologic, în Onisifor Ghibu, *La a douăzecea aniversare a Universității Daciei Superioare*, Cluj-Napoca, Editura Napoca Star, 2001, pp. 13-16. A se vedea și Raia Rogac, Ion Constantin, *Biblioteca „Onisifor Ghibu”: două decenii de istorie. Monografie*, București, Editura „Biblioteca Bucureștilor”, 2012, pp. 29-65, ca și sursele digitale: <https://www.mncr.ro/>; <https://muzeu.mncr.ro/index.php/expo/expozitii-temporare/onisifor-ghibu>; <https://fotoalbumulghibu.wordpress.com/>; <https://onisiforghibu.ro/>, accesate la 5 iulie 2023.

² Onisifor Ghibu, *Pe baricadele vieții. Anii mei de învățătură*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1981.

³ <https://doxologia.ro/sfantul-mucenic-onisifor>, accesat la 5 iulie 2023.

opera istoricului scoțian Thomas Carlyle: „Omul să nu se plângă împotriva vremurilor în care i-a fost dat să trăiască. Sunt rele vremurile? Ei, bine, de aceea suntem noi aici, ca să le facem mai bune”⁴.

În timpul perioadei petrecute la Sibiu și la Budapesta, dar și mai târziu, în perioada studiilor în Germania, Onisifor Ghibu și-a concretizat vocația de mare și neobosit publicist (care se va manifesta continuu, după debutul în paginile „Telegrafului Român” de la Sibiu, în iulie 1903, pe întreaga durată a carierei sale, încheiată oficial prin pensionarea forțată din 1944), desfășurând o intensă activitate de profil la mai multe ziare („Telegraful Român” – Sibiu, „Lupta” – Budapesta, „Tribuna” – Arad etc.) în sprijinul învățământului românesc, pentru cauza dobândirii drepturilor social-economice, național-politice și culturale ale românilor transilvăneni, basarabeni și bucovineni și a Unirii cu Patria-Mamă.⁵

Întors acasă în 1909 ca doctor în filosofie și pedagogie, a fost numit inspector (referent) al școlilor subordonate Arhiepiscopiei Ortodoxe a Transilvaniei, cu sediul la Sibiu. Existența școlii românești era grav amenințată, datorită prevederilor Legii Apponyi, care urmărea deznaționalizarea ei, respectiv maghiarizarea prin școală. Activitatea organizatorică, de îndrumare și publicistică desfășurată de Onisifor Ghibu în acei ani a avut drept efect salvarea, în mare măsură, de la pieire a școlii românești transilvănene.⁶

În 1911 s-a căsătorit la Brașov cu Veturia Nicolau, artistă (cântăreață de lieduri și profesor de canto)⁷, având împreună patru copii: trei băieți (Octavian, Mihai, Onisifor Junior – Forel) și o fată (Ileana – Nana). Familia, foarte importantă pentru Onisifor Ghibu, i-a stat alături și l-a susținut, chiar dacă el nu a reușit să fie aproape de ea așa cum și-ar fi dorit, datorită solicitărilor diverse în plan profesional și social-politic. Greul l-a purtat soția Veturia; mai târziu, cei doi fii, Octavian și Mihai vor duce la bun sfârșit misiunea de publicare a operei inedite a tatălui lor.

Onisifor Ghibu a devenit, în 1912, secretarul Secției Școlare a Astrei și membru în comitetele de redacție ale revistelor „Luceafărul”, „Românul” și „Transilvania”, în paginile cărora a susținut, sub diferite pseudonime, acțiunile întreprinse în calitatea lui de inspector al școlilor. A legat în acest timp și a consolidat relațiile de colaborare cu organizații și publicații din Bucovina și Vechiul Regat. A activat ca inspector al școlilor confesionale ortodoxe din Transilvania și ca profesor la Institutul Teologic Ortodox din Sibiu.

Războiul mondial început în vara anului 1914 a întrerupt această activitate și l-a obligat să se refugieze cu întreaga familie în România și apoi în Basarabia. La începutul lui noiembrie 1914 își începe activitatea cultural-politică la București, unde a fondat, împreună cu Constantin Bucșan și Gheorghe Popp, revista săptămânală de politică

⁴ <https://onisiforghibu.ro/index.php/2023/05/07/o-ghibu-der-moderne-utraquismus-die-zweisprachigkeit-in-der-volksschule-hermann-beyer-sohne-langensalza-1910/>, accesat la 5 iulie 2023.

⁵ Onisifor Ghibu, *Nu din partea aceea. Studii și articole 1904-1914*, București, Editura Eminescu, 1985.

⁶ <https://onisiforghibu.ro/index.php/2023/05/11/g-sima-o-g-scoala-romaneasca-din-transilvania-si-ungaria-desvoltarea-ei-istorica-si-situatia-ei-actuala-institutul-de-arte-grafice-carol-gobl-s-sor-ion-st-rasidescu-16-strada-paris-fosta-do/>, accesat la 5 iulie 2023.

⁷ *Memorie și cunoaștere locală. Veturia Ghibu*, https://www.bjc.ro/wiki/index.php/Ghibu%2C_Veturia, accesat la 5 iulie 2023.

și cultură „Tribuna”, desfășurând o intensă propagandă în vederea intrării României în război alături de Antantă, pentru eliberarea Transilvaniei. Concomitent a publicat și câteva cărți pe teme de istoria școlii și a fost cooptat în comitetul de redacție al „Revistei Generale a Învățământului” și al „Buletinului Casei Școalelor”. După intrarea României în război, a făcut parte din redacția „Gazetei Ostașilor”, alături de Nicolae Iorga, Octavian Goga, Mihail Sadoveanu și alți scriitori de seamă.

Atitudinea combativă deschisă a lui Onisifor Ghibu împotriva regimului austro-ungar, asidua activitate pentru intrarea României în război de partea Antantei și realizarea Marii Uniri i-au atras condamnarea la moarte în contumacie pentru „întălnă trădare” de către Curtea Militară Maghiară din Cluj, în 1915, în același proces cu Octavian Goga, Octavian Tăslăuanu, Avram Imbroane ș.a.

Etapa activității în Basarabia a lui Onisifor Ghibu ne interesează în egală măsură cu acest prilej de evocare, ea fiind nucleul luptei sale pentru realizarea României Mari.⁸ Pentru Ghibu ea a avut punctul de plecare în Bucureștii toamnei anului 1916. Pericolul ocupării capitalei Vechiului Regat de către trupele germane l-a obligat pe Onisifor Ghibu, în octombrie, să se refugieze în Moldova cu întreaga familie, între care trei copii mici, unul de curând născut. De la Iași, la 12 martie 1917 a trecut în Basarabia, unde avea rude și unde a desfășurat o vastă activitate în direcția reînălțării conștiinței naționale a românilor basarabeni și a obținerii autonomiei lor culturale și apoi politice.

La Chișinău a ajuns, rapid și firesc, în relații de strânsă colaborare cu nucleul de patrioți din jurul săptămânalului „Cuvânt Moldovenesc”, în frunte cu Pan Halippa. Aici a avut ocazia să colaboreze cu o altă personalitate marcantă a epocii luptei pentru Marea Unire, Romulus Cioflec, eminent profesor, literat și publicist, originar din vatra sud-est transilvăneană de intelectuali de înaltă clasă care este localitatea Araci din actualul județ Covasna. Onisifor Ghibu a fost inițiatorul Partidului Național Moldovenesc, al politicii de îndrumare pe linie națională în Basarabia a revoluției sociale ruse și principalul organizator al acțiunilor care au dus la naționalizarea învățământului încă din toamna anului 1917, la introducerea alfabetului latin în școală și în administrație. A adus în Basarabia prima tipografie cu litere latine și a scos primele periodice și manuale școlare tipărite cu acest alfabet. A editat, în 1917, „Școala Moldovenească”⁹, prima și singura publicație pedagogică a vremii, având circulație pe întreg teritoriul locuit de români. La 1 octombrie 1917 a editat foaia politică „Ardealul”, transformată în cotidian, la 24 ianuarie 1918, sub numele de „România Nouă”, al cărei subtitlu era „Organ de propagandă pentru unirea politică a tuturor românilor”, și în care, în ziua primei apariții, s-a publicat cea dintâi „Declarație” de unire într-un singur stat a tuturor românilor, redactată de el.¹⁰

⁸ Octavian O. Ghibu, Bibliografia lucrărilor lui Onisifor Ghibu în legătură cu Basarabia și cu moldovenii de peste Nistru, în Onisifor Ghibu, *Pe baricadele vieții. În Basarabia revoluționară (1917-1918). Amintiri*, Chișinău, Editura Universitas, 1992.

⁹ <https://onisiforghibu.ro/index.php/2023/05/11/diverse-pseudonime-o-g-scoala-moldoveneasca-revista-obstei-invatarilor-moldoveni-din-basarabia-chisinau-1917-1918/>, accesat la 5 iulie 2023.

¹⁰ <https://onisiforghibu.ro/index.php/2023/05/24/o-g-cum-s-a-facut-unirea-basarabiei-in-biblioteca-astra-nr-9-editura-asociatiunii-tiparul-tipografiei-arhidiecezane-sibiu-1925/>, accesat la 5 iulie 2023.

După pacea de la Buftea-București, din 7 mai 1918, datorită nucleului din jurul „României Noi”, Chișinăul a devenit centrul politicii de unire a tuturor provinciilor locuite de români.

Imediat după Unire, în ianuarie 1919, Consiliul Dirigent al Transilvaniei l-a chemat pe Onisifor Ghibu din Basarabia, fiind ales membru al acestuia și secretar general al Resortului Instrucției Publice, însărcinat cu reorganizarea întregului învățământ din Transilvania. Până la desființarea, în aprilie 1920, a Consiliului Dirigent, a desfășurat o intensă activitate de organizare și îndrumare, transformând învățământul confesional românesc în învățământ de stat, creând o largă rețea de școli românești de toate categoriile și păstrând în același timp pentru minoritățile naționale o vastă rețea de școli confesionale și de stat. Alături de Sextil Pușcariu și Valeriu Braniște, are cele mai mari merite în crearea și organizarea Universității românești din Cluj, al cărei profesor de pedagogie a devenit.¹¹

În 1919 a fost ales membru corespondent al Academiei Române.¹² Pentru meritele sale, Onisifor Ghibu a primit ordinele „Ferdinand” în grad de Comandor, „Coroana României” în grad de Mare Ofițer și „Steaua României” în grad de Comandor.

În perioada 1920-1945, ca profesor și pedagog militant la Universitatea Daciei Superioare din Cluj, a devenit inițiatorul și susținătorul concepției despre necesitatea unei pedagogii specifice caracteristicilor poporului român și al unei educații a întregii națiuni. Pe lângă activitatea didactică, a desfășurat în toată această perioadă și o intensă activitate pe plan național: organizarea apărării împotriva ofensivei organizațiilor ce urmăreau revizuirea Tratatelor de pace; organizarea „Ligii Antirevizioniste Române”¹³; extinderea în Basarabia a Asociațiunii ASTRA (în 1926-1927)¹⁴; reunificarea religioasă a românilor. A desfășurat și o remarcabilă activitate de propagator cultural prin conferințe ținute în întreaga țară, ca președinte al Secției Școlare a asociațiunii, ca vicepreședinte pentru Transilvania al Ligii Antirevizioniste Române, ca membru al „Extensiunii Universitare” clujene ș.a. Din vara anului 1940, Onisifor Ghibu a susținut constant lupta pentru eliberarea Basarabiei de sub ocupația bolșevică.

A publicat numeroase cărți și articole în presa din țară, pe teme școlare, bisericești, minoritare, general-culturale și memorialistice. Până în 1945 bibliografia sa număra circa 100 de volume și broșuri și 1.500 studii și articole în circa 150 de periodice, dintre care la 11 era membru fondator sau membru în colectivul de redacție.¹⁵

¹¹ Onisifor Ghibu, *La a douăzecea aniversare a Universității Daciei Superioare*, Ediția a doua îngrijită, revăzută, cu prefață de prof. univ. dr. Crișan Mircioiu și o Addenda, Cluj-Napoca, Editura Napoca Star, 2001.

¹² Dorina Rusu, *Membrii Academiei Române. Dicționar*, București, Editura Enciclopedică/Editura Academiei Române, 2003, p. 337.

¹³ <https://onisiforghibu.ro/index.php/2023/05/11/o-g-catolicismul-unguresc-in-transilvania-si-politica-religioasa-a-statalui-roman-institutul-de-arte-grafice-ardealul-str-memorandumului-no-22-cluj-1924/>, accesat la 5 iulie 2023.

¹⁴ <https://onisiforghibu.ro/index.php/2023/05/24/o-g-dare-de-seama-despre-activitatea-astrei-basarabene-in-cel-dintai-an-de-activitate-al-ei-1926-7-tipografia-eparhiala-carte-romaneasca-chisinau-1927/>, accesat la 5 iulie 2023.

¹⁵ Bibliografia a fost reunită în lucrarea semnată de Ioan Moga, Iosif Naghiu, Ioachim Crăciun, *Bio-bibliografia Profesorului Onisifor Ghibu*, București, Editura „Cultura Națională”, 1941, cf. <https://dspace.bcucluj.ro/>

Fire marcată de inflexibilitate în respectarea principiilor sale, o sinceritate cu accente de duritate și un acut simț al dreptății, manifestat permanent, Onisifor Ghibu nu a ezitat să ia atitudine împotriva unor nereguli și comportamente din mediul universitar și politic neconforme eticii și moralei sale, fapt care i-a atras antipatia periculoasă a unora dintre colegi și a generat conflicte, care i-au afectat cariera și situația personală în contextul reorientărilor ideologice și al bulversării scării de valori a epocii. Pe fondul declanșării „luptei de clasă” a fost lansată o intensă campanie de defăimare împotriva sa, care a făcut uz de grave acuzații nefondate, precum acelea de șovin, simpatizant legionar, partizan al lui Ion Antonescu, adept al imperialismului etc. Consecința previzibilă a fost eliminarea sa din rândurile cadrelor didactice de la Universitatea din Cluj (1945), devenind astfel primul profesor epurat de comuniști din această universitate prestigioasă, care îi datora reînființarea. Onisifor Ghibu a devenit *persona non grata*, iar opera sa, clădită pe durata vieții, pusă în slujba renașterii și propășirii naționale, a fost interzisă. Calvarul perioadei de tranziție spre instaurarea regimului comunist (1945-1948) i-a adus arestarea la Sibiu (22 martie-22 aprilie 1945), fiind anchetat, și internarea în lagărul de la Caracal (23 aprilie-30 octombrie 1945).¹⁶ Petru Groza, solicitat să îl ajute, a ridicat din umeri, afirmând că nu are ce face întrucât Onisifor Ghibu este pe lista neagră a celor care au contribuit la declanșarea războiului antibolșevic. Să ne amintim că făuritorii României Mari au sfârșit, în majoritatea lor, în închisori sau în urma persecuțiilor de tot felul, fiind sistematic urmăriți, arestați și condamnați de către sovietici. Onisifor Ghibu și familia sa nu au făcut excepție. În 1948 a fost exclus din Academia Română.

La 31 octombrie 1956, în contextul evenimentelor din Ungaria, Onisifor Ghibu a făcut un gest singular în istoria „lagărului socialist”, trimițând prin intermediul Ambasadei Sovietice la București, lui Nikita Hrușciiov și Nikolai Bulganin, o scrisoare în care expunea argumente și cerea retragerea trupelor sovietice din România, ca și repararea unei nedreptăți istorice prin retrocedarea teritoriilor răpite în 1940, Basarabia, Bucovina de Nord, Ținutul Herța.¹⁷ A fost arestat și condamnat de Tribunalul Militar din Sibiu la cinci ani închisoare, având șanse mari de a muri în urma tratamentului de exterminare aplicat în detenție, ca atâția dintre Corifeii Marii Uniri. După doi ani de închisoare (decembrie 1956-ianuarie 1958) la Văcărești și Făgăraș, a fost eliberat prin intervenția *in extremis* la Gheorghe Gheorghiu-Dej, a prim-ministrului Petru Groza, aflat pe patul de moarte.

Onisifor Ghibu a revenit la Sibiu, unde a trăit, într-o apăsătoare și nemeritată quasi-izolare încă un deceniu și jumătate. A continuat să scrie și, când problemele de vedere nu i-au mai permis, a imprimat pe bandă de magnetofon, lăsând mii de

handle/123456789/143495, accesat la 5 iulie 2023. Octavian Ghibu avea în pregătire o bibliografie actualizată la nivelul anilor 1990 (rămasă nepublicată) a operei editate de Onisifor Ghibu.

¹⁶ Onisifor Ghibu, *Ziar de lagăr. Caracal 1945*, Ediție îngrijită de Romeo Dăscălescu și Octavian O. Ghibu; cuvânt înainte de Romeo Dăscălescu; tabel cronologic, postfață și note de Octavian O. Ghibu, București, Editura Albatros, 1991.

¹⁷ Cap. XXVI, *Memoriu către N. Bulganin și N. Hrușciiov privind dreptul la autodeterminare al românilor din Basarabia și Nordul Bucovinei și retragerea trupelor sovietice din țară* (31 octombrie 1956), în Onisifor Ghibu, „Chemare la judecata istoriei. Apeluri la rațiune (1953-1970)”, Vol. II, București, Editura Albatros, 1993, pp. 220-224.

pagini de manuscrise și ore de înregistrare, tematica abordată fiind în mare parte cea memorialistică. N-a încetat niciun moment lupta – întotdeauna argumentată, cu oficialitățile comuniste, plasându-se în rândurile veritabilei „rezistențe intelectuale” din epocă, în pofida presiunii și a supravegherii permanente ale Securității. Cu toate condițiile extrem de grele, materiale, locative și spirituale, în care a fost obligat să trăiască, a continuat să lucreze un deceniu, lăsând o bogată arhivă, o operă memorialistică valoroasă, dar și corespondență și altele, care așteaptă încă să fie cercetate și valorificate extensiv de specialiști: istorici, filosofi, pedagogi, istorici ai Bisericii, istorici literari, istorici ai culturii, folcloriști ș.a. A trecut la cele veșnice la 31 octombrie 1972, fiind înmormântat în Cimitirul Municipal din Sibiu.

Prin strădaniile fiilor Octavian și Mihai Ghibu, din 1974 a început procesul anevoios de aducere în actualitate, cunoaștere și recunoaștere la adevărata valoare a personalității și operei lui Onisifor Ghibu. Pe primul plan au stat manuscrisele, până în 2009 fiind publicate 25 de titluri. Totodată, au început să apară articole în presă curentă, în revistele culturale și de specialitate. Un moment major îl constituie centenarul nașterii sale, inclus în calendarul de aniversări UNESCO pe anul 1983. S-a creat astfel posibilitatea organizării unor manifestări comemorative la scară națională. S-au putut organiza manifestări festive la principalele universități din țară, s-au publicat două cărți în legătură cu viața și opera sa. S-au ținut numeroase conferințe publice, comunicări științifice și s-au publicat diferite studii și articole comemorative în toate publicațiile culturale, cele mai multe limitate sau chiar oprite de cenzură, evenimentele nefiind agreate integral de autorități¹⁸.

După evenimentele din decembrie 1989 s-a înregistrat o puternică revigorare a interesului pentru viața și opera lui Onisifor Ghibu, atât în țară, cât și în Republica Moldova, unde s-a creat Biblioteca „Onisifor Ghibu” de la Chișinău¹⁹ și s-au editat/reeditat multe dintre textele sale, cu caracter memorialistic și istoric. Să mai amintim eternizarea numelui lui Onisifor Ghibu în denumiri de instituții de educație (licee la Sibiu, Oradea, Chișinău), biblioteci, străzi, înființarea Fundației „Onisifor și Octavian Ghibu”, dezvelirea unor busturi la Oradea, Cluj Napoca și a unui monument la Chișinău etc. După 1996, când survine trecerea la cele veșnice a lui Octavian Ghibu, sarcina valorificării operei și memoriei marelui savant a fost preluată de Mihai Ghibu până în 2009, când, odată cu trecerea la cele veșnice a acestuia, evenimentele publice și editoriale au scăzut în frecvență.²⁰ Se remarcă și contribuțiile dr. Crișan Mircioiu, eminent chirurg și profesor clujean, soțul Ilenei (Nana), fiica lui Onisifor Ghibu.²¹

¹⁸ Ioan Cerghit, Mihai Ghivirigă, Alfred Lauterman, Ion Gh. Stanciu (coord.), *Onisifor Ghibu. 100 de ani de la naștere. Culegere de comunicări*, București, Biblioteca Centrală pedagogică, Universitatea București – catedra de Pedagogie-Psihologie, 1984.

¹⁹ Raia Rogac, Ion Constantin, *op. cit.*

²⁰ Cf. Lidia Brâncănu, Constanța Ghibu, *In memoriam Octavian O. Ghibu*, București, Editura Semne, 2003; Raia Rogac, Ion Constantin, *op. cit.* Ultimele lucrări editate prin contribuția urmașilor lui Onisifor Ghibu sunt: Mihai Ghibu (ed.), *Din scrisorile primite de Onisifor Ghibu*, Vol. I-III, București, Editura Semne, 2007; Onisifor Ghibu, *Octavian Goga – Prietenie și luptă de o viață. Amintiri*, București, Editura Semne, 2009.

²¹ Onisifor Ghibu, *La a douăzecea aniversare a Universității Daciei Superioare*, Cluj-Napoca, Editura Napoca Star, 2001.

La acestea se adaugă realizarea, în 2018, de către Ioana Rădulescu și Irina Cristescu, strănepoate ale lui Onisifor Ghibu, a unei frumoase și bogate pagini web, cuprinzând imagistica familiei Onisifor Ghibu, precum și numeroase și foarte utile date biografice.²²

Personalitatea complexă și *Moștenirea Onisifor Ghibu*, opera edită și inedită, colecția de articole de presă, fondul de documente și cel epistolar, ca și multe altele, așteaptă încă o valorificare extensivă, pe măsura importanței lor.

*

Lansat în 2023 în cadrul Muzeului Național al Carpaților Răsăriteni din Sfântu Gheorghe, proiectul „Personalități ale științei și culturii românești: Onisifor Ghibu – Aniversare 140 (1883-2023): Omul, activitatea, opera, moștenirea, memoria” (inițiator și responsabil muzeograf Corneliu Beldiman) și-a propus cunoașterea detaliată și readucerea în actualitate a aspectelor vieții și operei marelui savant, dar și a valențelor moștenirii sale științifice și culturale, ca și potențarea memoriei multiplelor sale realizări.²³

Un bun prilej este oferit în anul 2023 de împlinirea a 140 de ani de la nașterea lui Onisifor Ghibu (31 mai 1883). Cu această ocazie, instituția menționată a realizat, în cursul lunilor mai și iunie, mai multe manifestări aniversare publice (evocări, susținere de comunicări, prezentări de materiale video, expoziții, emiterea și distribuirea diplomelor aniversare, emiterea unor cărți poștale aniversare etc.), prin colaborarea cu partenerii din proiect: Muzeul „Casa Mureșenilor” Brașov; Biblioteca Metropolitană, București; Asociația Filateliștilor din Județul Sibiu; Centrul European de Studii Covasna-Harghita, Sfântu Gheorghe. Astfel, lista manifestărilor derulate în lunile mai-iulie cuprinde următoarele repere:

– 13 mai 2023 – Muzeul Național al Carpaților Răsăriteni – Noaptea Muzeelor: lansarea paginii „Onisifor Ghibu 140” în cadrul Muzeului Virtual (Timeline și listă bibliografică – în curs de completare);²⁴

– 25-26 mai 2023 – Consiliul Județean Brașov – Muzeul „Casa Mureșenilor” Brașov, Sesiunea Științifică de Comunicări „Țara Bârsei”: *Cultură și civilizație – Secolele XVIII-XX*, ediția a XXI-a: *Secțiunea Onisifor Ghibu (1883-1972)*, organizată în colaborare cu Muzeul Național al Carpaților Răsăriteni: mesajul Președintelui Academiei Române, acad. Ioan-Aurel Pop; opt comunicări²⁵; vizionarea filmului documentar „Onisifor Ghibu – 100 de ani de la naștere” (Studioul Cinematografic „Alexandru Sahia”, regizor Paul Orza, 1983); acordarea diplomelor aniversare ale proiectului;²⁶

²² <https://fotoalbumulghibu.wordpress.com/>, accesat la 5 iulie 2023.

²³ <https://www.mncr.ro/stiri+2023+proiect%20mncr%20personalitati%20ale%20stiintei%20si%20culturii%20romanesti%20onisifor%20ghibu.html>, accesat la 5 iulie 2023.

²⁴ <https://www.muzeu.mncr.ro/index.php/component/sppagebuilder/?view=page&id=124>, accesat la 5 iulie 2023.

²⁵ <https://muzeulmuresenilor.ro/sesiunea-stiintifica-de-comunicari-tara-barsei-editia-xxi-%e2%88%92-cultura-si-civilizatie-%e2%88%92-secolele-xviii-xx/>; <https://www.mncr.ro/stiri+2023+236952121612165495.html>; https://www.facebook.com/mncro/?ref=embed_page, accesate la 5 iulie 2023.

²⁶ Filmul documentar ne-a fost pus la dispoziție, cu extremă amabilitate și solicitudine, de către domnul prof.

– 27 mai 2023 – Biserica Ortodoxă „Sfântul Nicolae” din Șchei, Brașov: Slujba de pomenire a lui Onisifor Ghibu, inițiativă Corneliu Beldiman.

– 31 mai 2023 – Biblioteca Metropolitană București, Sediul Central „Mihail Sadoveanu”, Sesiunea de Comunicări *Onisifor Ghibu – savant, educator și militant roman, 140 de ani de la naștere (1883-2023)*: mesajul Președintelui Academiei Române, acad. Ioan-Aurel Pop; 10 comunicări; lansarea paginii web onisiforghibu.ro (realizare Irina Cristescu); vizionarea filmului documentar „Onisifor Ghibu – 100 de ani de la naștere” (Studioul Cinematografic „Alexandru Sahia”, regizor Paul Orza, 1983); înmânarea diplomelor aniversare ale proiectului; vernisajul expoziției de carte Onisifor Ghibu din colecțiile Bibliotecii Metropolitane București;²⁷

– 16 iunie 2023 – *Expoziția Națională de Filatelie – Sibiu*, organizată de Asociația Județeană de Filatelie Sibiu: lansarea produselor filatelice omagiale (plic, ștampilă), precum și a unei medalii dedicate, toate în cadrul „Aniversărilor Sibiene 2023”; evocarea personalității savantului Onisifor Ghibu; vizionarea filmului documentar „Onisifor Ghibu – 100 de ani de la naștere” (Studioul Cinematografic „Alexandru Sahia”, regizor Paul Orza, 1983); înmânarea diplomelor aniversare ale proiectului; lansarea cărților poștale aniversare (două modele) editate de Muzeul Național al Carpaților Răsăriteni, cu ștampila aniversară;²⁸

– 17 iunie 2023 – Sibiu, Cimitirul Municipal: depunere de coroane la mormântul familiei Ghibu (Onisifor, Veturia, Octavian, Onisifor Junior); inițiativă prof. univ. dr. Elena Macavei și Corneliu Beldiman;

– 21 iunie 2023 – *Comisia Națională a României pentru UNESCO – Ședința de constituire a Registrului Național „Memoria Lumii”*: Ceremonie urmată de o discuție exploratorie privind oportunitățile de dezvoltare a programului „Memoria Lumii” în România; din partea Muzeului Național al Carpaților Răsăriteni a participat muzeograful Corneliu Beldiman, care a propus, în contextul proiectului Onisifor Ghibu, aflat în derulare, întocmirea dosarului pentru includerea în Registru, în cursul anului 2023, a operei lui Picu Pătruș, descoperită și salvată pentru posteritate, în bună măsură, de către Onisifor Ghibu și donată Muzeului Național al Țăranului Român prin strădania fiilor săi, Octavian Ghibu și Mihai Ghibu.²⁹

– 23 iunie 2023 – *Uniunea Ziariștilor Profesioniști din România (U.Z.P.R.) – 140 de*

---

univ. dr. Laurențiu Damian, președintele Uniunii Cineaștilor din România (U.C.I.N.), căruia îi exprimăm mulțumirile și recunoștința noastră și cu acest prilej.

²⁷ <https://www.mncr.ro/stiri+2023+236952121612165495.html>; https://www.facebook.com/BibliotecaMetropolitanaBucuresti/?locale=ro_RO; <https://www.youtube.com/watch?v=ZfsXUN4ccqk>, accesate la 5 iulie 2023.

²⁸ <https://sibiucityapp.ro/ro/events/expozitia-nationala-de-filatelia--aniversari-sibiene---2023->; <https://sibiuiindependent.ro/2023/06/15/expozitia-nationala-de-filatelia-aniversari-sibiene-2023-la-biblioteca-judeteana-astrea/>, accesate la 5 iulie 2023.

²⁹ https://www.facebook.com/cnrunesco/?locale=ro_RO; <https://www.mncr.ro/stiri+2023+4121584ghibu4652356.html>; <https://www.radoromaniacultural.ro/sectiuni-articole/istorie-filozofie-psihologie/primele-doua-inscrieri-in-registrul-national-memoria-lumii-id38540.html>, accesate la 5 iulie 2023.

ani de la nașterea lui Onisifor Ghibu, interviu acordat de Corneliu Beldiman, realizat de Mădălina Corina Diaconu.³⁰

– 1 iulie 2023 – Liga Cultural-Creștină „Andrei Șaguna”, Centrul Ecleziastic de Documentare „Mitropolit Nicolae Colan”, Centrul European de Studii Covasna-Harghita – Academia Română ș.a.: Simpozionul Național „Pagini de istorie și cultură românească (sec. XIX-XX)”, (Reci, județul Covasna) – comunicare prilejuită de aniversarea a 140 de ani de la nașterea lui Onisifor Ghibu.³¹

Alte manifestări în cadrul proiectului se vor organiza în toamna anului 2023.

Un al doilea proiect, lansat în paralel cu primul, în cadrul Muzeului Național al Carpaților Răsăriteni din Sfântu Gheorghe, are ca temă: „Personalități ale științei și culturii românești: Onisifor Ghibu – Aniversare 140 (1883-2023): Digitizarea operei editate – Ghibu_Digital” (inițiator și responsabil muzeograf Corneliu Beldiman)³²; obiectivul său este digitizarea sistematică a operei editate a lui Onisifor Ghibu, ca și reunirea într-o singură sursă a publicațiilor deja digitizate, ca și a altor categorii de date, imagistica etc. Bibliografia lui Onisifor Ghibu însumează circa 125 de cărți și broșuri și circa 1.500 de studii și articole, publicate în volume, ziare și reviste. Este vorba de opera antumă (1903-1944) și de cea postumă (1974-2009). Diseminate în diverse biblioteci și colecții, aceste publicații sunt în prezent parțial accesibile în formatul digital care asigură accesul optim. Digitizarea a început cu publicațiile din Biblioteca Onisifor Ghibu, aflate în colecția doamnei Irina Cristescu din București, strănepoata savantului; domnia sa a acceptat, cu multă amabilitate, colaborarea în proiect și ne-a pus cu sollicitudine la dispoziție volumele și broșurile respective, unele dintre ele dificil de accesat și având dedicațiile, adnotările și chiar unele corecturi ale autorului.³³ Proiectul și-a propus, în cursul anului 2023, digitizarea și încărcarea pe pagina web realizată de Irina Cristescu³⁴, și pe o altă pagină web, dedicată, creată de Muzeul Național al Carpaților Răsăriteni³⁵ a circa 50 de titluri, iar în anii următori a tuturor publicațiilor antume din Biblioteca Ghibu/Colecția Cristescu, precum și a acelor postume, reunirea versiunilor digitale existente deja online și altele, eforturile noastre în acest sens permițând crearea unui portal sau platforme dedicate *Ghibologiei*.

³⁰ <https://radiouzpr.podbean.com/e/140-de-ani-de-la-na%C8%99terea-lui-onisifor-ghibu/>, accesat la 5 iulie 2023.

³¹ <https://www.mncr.ro/stiri+2023+4571249212.html>; <https://bzb.ro/stire/o-luna-dedicata-lui-andrei-saguna-a187433>; <https://www.agerpres.ro/cultura/2023/06/20/covasna-colocvii-simpozioane-expozitii-documentare-lansari-si-prezentari-de-carte-in-cadrul-zilelor-andrei-saguna--1127171>, accesate la 5 iulie 2023.

³² Cf. *supra*, interviul pe această temă realizat de Mădălina Corina Diaconu (U.Z.P.R.).

³³ Exprimăm și cu această ocazie mulțumirile noastre conducerii Muzeului Național al Carpaților Răsăriteni, precum și doamnei Irina Cristescu pentru sprijinul acordat în realizarea proiectului.

³⁴ <http://onisiforghibu.ro/> Începând cu data de 7 mai 2023 au fost încărcate 26 de publicații (1300 pagini).

³⁵ <http://onisiforghibu140.ro/> – în curs de realizare (iulie 2023).

ONISIFOR GHIBU

1883-2023 • ANIVERSARE • 140

Onisifor Ghibu

Sursa: <https://fotoalbumulghibu.wordpress.com/>,
accesat la 5 iulie 2023; autor Corneliu Beldiman.

MUZEUL NAȚIONAL AL CARPAȚILOR RĂSĂRITENI SFÂNTU GHEORGHE

1883-2023 • ANIVERSARE • 140

Onisifor Ghibu

OMUL - ACTIVITATEA - OPERA - MOȘTENIREA - MEMORIA

Logo-ul proiectului „Personalități ale științei și culturii românești: Onisifor Ghibu – Aniversare 140 (1883-2023): Omul, activitatea, opera, moștenirea, memoria” (foto medalionul de bronz realizat de sculptorul Gheorghe Adoc: Irina Cristescu; autor Corneliu Beldiman).

MUZEUL NAȚIONAL AL CARPAȚILOR RĂSĂRITENI SFÂNTU GHEORGHE

1883-2023 • ANIVERSARE • 140

GHIBU DIGITAL
DIGITIZAREA OPEREI EDITE

Logo-ul proiectului „Personalități ale științei și culturii românești: Onisifor Ghibu – Aniversare 140 (1883-2023): Digitizarea operei edite – Ghibu_Digital” (foto medalionul de bronz realizat de sculptorul Gheorghe Adoc: Irina Cristescu; autor Corneliu Beldiman).

Corina SPOREA BĂRĂGAN

ONISIFOR GHIBU ȘI ASTRA REGIONALĂ BASARABEANĂ

ONISIFOR GHIBU ET L'ASTRA RÉGIONALE BESSARABIE

Résumé: L'article est un hommage à Onisifor Ghibu à l'occasion du 140ème anniversaire de sa naissance. Onisifor Ghibu a été formé et éduqué à la fin du 19-ème siècle. Il s'est distingué dans la lutte des Roumains pour les droits et la liberté de la Transylvanie. Il a vécu avec l'espoir de l'union avec la Patrie, la Roumanie.

Pour ses mérites et sa formation sérieuse, il fut nommé secrétaire de la Section Scolaire de l'Association ASTRA, en 1912.

Il dut se réfugier à Bucarest en raison de son activité anti-hongroise: il fut condamné à mort par contumace par la Cour martiale de Cluj en 1915. En novembre 1916, lorsque Bucarest fut occupée par l'armée allemande, il se réfugia à Iasi et en mars 1917, il se rendit à Chisinau. En Bessarabie, il a participé activement au processus révolutionnaire d'indépendance et d'union de la province avec la Roumanie.

De retour en Transylvanie, il a été nommé secrétaire général de la Station d'enseignement public du Conseil de gouvernement de Transylvanie.

Pour son dévouement à ASTRA, l'association lui a demandé d'organiser ASTRA en Bessarabie. Donc, d'avril 1926 à l'automne 1927, Onisifor Ghibu a organisé l'ASTRA Régionale Bessarabie.

Onisifor Ghibu a été le leader roumain actif dans l'Union de la Bessarabie avec la Roumanie et le renforcement de l'union à travers la culture, en soutenant la presse locale, l'éducation en langue roumaine et l'activité de l'ASTRA Régionale Bessarabie.

Cărturarul Onisifor Ghibu (1883-1972) face parte din generația de aur a Ardealului, care a fost în prima linie a luptei naționale, pentru eliberarea și unirea tuturor românilor, din teritoriile „aflate temporar sub stăpâniri streine”, cum spunea el.

Este originar din Săliștea Sibiului, o zonă unde se remarcă un nivel ridicat al românismului, încurajat de Asociațiunea Transilvană pentru Literatură și Cultura Poporului Român ASTRA. Prin misiunea sa și activitatea desfășurată, ASTRA a fost cel mai puternic factor de ridicare a conștiinței naționale a românilor și de mobilizare a tuturor energiilor în lupta pentru drepturile și libertatea lor.

Tânărul sibian își definitivează pregătirea liceală la Brașov, unde clocotea spiritul de emancipare națională, fiind un adevărat bastion al românismului, la începutul sec. XX. Studiile universitare le face la București, Strasbourg și Jena. În anul 1909, se întoarce de la Jena cu doctorate în filosofie, pedagogie și istorie universală.

Recunoașterea pregătirii sale se face prin numirea lui ca Inspector școlar primar ortodox pentru școlile din Transilvania (1910-1914). Între 1910-1912 a fost și profesor de pedagogie la Institutul Teologic din Sibiu.

Profesorul român era puternic ancorat în mișcarea pentru idealul de libertate și întregirea neamului și gliei strămoșești. Activând pentru aceste deziderate, este numit

secretar al Secției școlare, în cadrul ASTRA, între 1912-1914, iar după Marea Unire, până în anul 1948, a deținut această funcție în conducerea Asociațiunii.

Tânărul cărturar român era conștient de misiunea pe care o aveau intelectualii ardeleni, de a fi în fruntea luptei naționale și, ca mulți alții, se ridică pe baricadele acestei cauze. Pentru acțiunile sale antimaghiare a fost nevoit să treacă munții în România (1914-1916), la frații de la care aștepta ajutor, la București, unde erau cam 100.000 de refugiați transilvăneni. Onisifor Ghibu activează neobosit pentru libertatea Ardealului și unirea cu Țara, alături de Octavian Goga, Octav Tăslăuanu, Vasile Lucaciu, și mulți alții care militau pentru intrarea României în război împotriva Austro-Ungariei. Pentru activitatea lui a fost condamnat de Tribunalul Militar din Cluj la moarte, în contumacie.

După intrarea României în război, la 15 august 1916, situația ardelenilor în România s-a complicat, nu mai erau în siguranță după ce Muntenia a fost ocupată de armata germană în noiembrie 1916. Onisifor Ghibu a fost nevoit să părăsească Bucureștiul și să se refugieze la Iași. Fostul licean brașovean este găzduit cu familia (soția, cei trei copii și doica) la alt brașovean – șagunist, la profesorul Constantin Sporea¹, din noiembrie 1916, până în martie 1917, când pleacă la Chișinău.

Ardeleanul Onisifor Ghibu, neabătut de la idealul pentru care îl pândea moartea, se avântă pe o nouă baricadă destul de periculoasă a luptei de libertate și de unire a Basarabiei cu România.

Bun cunoscător al luptei popoarelor pentru autodeterminare din Europa, pe fondul „Marelui Război” în desfășurare, Onisifor Ghibu, împreună cu alți români, precum Romulus Cioflec, a acționat rapid la dezvoltarea procesului revoluționar din Basarabia, favorizat de destrămarea Imperiului Rus.

Alături de câțiva fruntași basarabeni a organizat Partidul Național Moldovenesc și devine promotorul procesului revoluționar din 1917-1918, în provincie.

Secretarul ASTRA acționează fidel misiunii de promovare a limbii române și a culturii române, în Basarabia. În acest scop, depune eforturi mari și împreună cu Ioan Buzdugan, Ioan Buzdiga, Stefan Ciobanu și alții reușește să impună alfabetul latin și să organizeze învățământul în limba română, inexistent până atunci.² În toamna anului 1917, s-au deschis școli românești în toată Basarabia. Pentru acest scop, Onisifor Ghibu a acționat prin – *Dări de seamă* – la Congresul Învățătorilor, a prezentat materiale despre necesitatea introducerii alfabetului latin, potrivit cu limba română, așa cum scrie Iurie Colesnic „după cum consemnează frumos alcătuitorul acestei dări de seamă, care nu era altul decât Onisifor Ghibu”³.

Astristul ardelean acționa în Basarabia ca acasă în Ardeal, simțind românește pentru tot neamul românesc, străduindu-se să-i ajute pe frații înstrăinați de vitregiile istoriei.

Profesorul cu înalt nivel de instruire luptă pentru presa românească, absolut necesară în dezvoltarea conștiinței naționale în vitregita Basarabie. La 1 octombrie 1917, tipărește „Ardealul”, prima „foaie” cu alfabet latin în Imperiul Rus, care apoi se

¹ Constantin Sporea, *Memorii*, Iași, Editura Timpul, 2001, p. 188.

² Iurie Colesnic, *Basarabia Necunoscută*, Chișinău, Editura Universitas, 1993, pp. 257-258.

³ *Ibidem*.

va schimba în „România Nouă”, cu subtitlul „Organ de luptă pentru unirea politică a tuturor românilor”.

În primul număr publică Declarația de Unire cu România a tuturor românilor „aflători în teritoriile ocupate vremelnic de puteri străine”, declarație care a fost prezentată de Marele Sfat al Țării la Chișinău, în martie 1918.

Prăbușirea Imperiului Austro-Ungar și destrucțurarea autorităților represive din Transilvania i-au permis lui Onisifor Ghibu întoarcerea acasă, în Ardeal.

Bun organizator al instituțiilor de cultură, lider important, este numit Secretar General al Resortului Instrucțiunii din Consiliul Dirigent, deputat în Marele Sfat al Transilvaniei. Conștient de necesitatea organizării învățământului național românesc, este unul din inițiatorii preluării Universității din Cluj în anul 1919, precum și de a fi integrată în normele și principiile învățământului național românesc. Fidel interesului național, de a sluji culturii și științei românești, îl aduce în țară pe Emil Racoviță, care înființează primul Institut de Speologie din lume.

Vrednicul astrist Onisifor Ghibu va activa pe linia ASTREI și după marea Unire, pentru a contribui la consolidarea Unirii și în cultură, nu numai politică, conform principiului lansat de președintele ASTREI, Andrei Bârseanu, care spunea în discurs la adunarea generală din 11 ianuarie 1920: „După biruința armelor, biruința culturii românești”, ținând unirea culturală.⁴

Spiritul unității de neam, prin cultura și spiritualitatea românească, era viu în provinciile românești revenite la sânul mamei patrii, cum vedem și în Basarabia. După alfabetul latin, presă românească, școli românești, intelectualii „pământeni” de la est de Prut, sprijiniți și de cei din Țară, înființează instituții culturale menite să ridice starea poporului, să contribuie la coeziunea românească a națiunii.

O delegație din Basarabia a participat la festivitățile din 30 august-2 septembrie 1924, dedicate lui Avram Iancu la 100 de ani de la naștere, ținute la Vidra, Țebea și Câmpeni. Arhimandritul Iurie Grosu din Chișinău, participant la festivități, în discursul său din 31 august 1924, la Câmpeni

[...] aduce omagiu Crăișorului Munților, Avram Iancu și îl roagă pe Regele Ferdinand, Președintele de Onoare al ASTREI, (prezent acolo n.n.) să vină Societatea Culturală ASTRA în Basarabia, dar să ne aducă mai multă cultură și mai puțină politică⁵.

Primele despărțăminte la răsărit de Prut le organizează ofițerii români în colaborare cu alți intelectuali.

La 8 iulie 1924, la inițiativa căpitanului Mihai Dumitrescu, în orașul Cetatea Albă, un grup de intelectuali: profesori, juriști, ofițeri și alții, face o reuniune unde hotărăște crearea unui așezământ cultural, cu scopul redeșteptării conștiinței naționale. Prin acțiunile întreprinse și scopul urmărit, acest așezământ a fost primul Despărțământ astrist din Basarabia.

Al doilea despărțământ se înființează tot la Cetatea Albă și tot sub îndrumarea căpitanului Mihai Dumitrescu, din cadrul Regimentului 30 Infanterie Matei Basarab. În

⁴ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 182/24 august 1922.

⁵ Mihai Iliev, „ASTRA”. *Regionala Basarabiei*, în revista „Transilvania”, nr. 2013, p. 91.

scurt timp se înființează 16 filiale „agenturi” în tot județul și 15 biblioteci sătești, cu cărți românești date de ASTRA din România și de Societatea Mihai Eminescu din București.

În anul următor, devotatul astrist român, Mihai Dumitrescu, a mai înființat trei despărțăminte: două la Tighina (Desp. ASTRA Tighina și Desp. Batalionul Vânători Tighina) și un al treilea la Ismail – Despărțământul ASTRA Regimentul 28, Infanterie Ismail.

Noua situație a României întregite a creat posibilitatea extinderii ASTREI transilvane, care era model și țință culturală, la românii din Basarabia. Ca urmare a inițiativelor basarabene, ASTRA centrală va sprijini extinderea acțiunilor în Basarabia.

La adunarea generală a ASTREI de la Arad din 8-9 noiembrie 1924, președintele ASTREI, Vasile Goldiș, a apreciat apelul arhimandritului Iurie Grosu de extindere a Asociațiunii în Basarabia și a salutat inițiativa intelectualilor locali de a înființa deja despărțăminte în sudul Basarabiei.

S-a hotărât să se înființeze o comisie specială pentru ajutorarea ASTREI basarabene formată din: mitropolitul Ardealului Nicolae Bălan, mitropolitul greco-unit Vasile Suci, Sextil Pușcariu, Octavian Goga, Valeriu Braniște, Gh. Bogdan-Duică, Ioan Lupaș, Tiberiu Brediceanu, Ioan Agârbiceanu, Ioan Coltor, Gr. Ciuhandu, Aurel Lazăr, Gh. Preda, Atanasie Popoviciu, Liviu Câmpeanu, Ioan Bârlea, Alex Lupeanu și Horia Petra Petrescu.⁶ Această comisie formată din 18 personalități marcante ale culturii românești, arată importanța acțiunii și rolul comisiei de a îndruma și organiza activitatea ASTREI basarabene.

Comisia s-a întrunit la Cluj, pe 12 ianuarie 1925, pentru măsuri concrete de acțiune. Sextil Pușcariu a propus trimiterea unui reprezentant la Chișinău pentru un an, care să organizeze activitatea ASTREI basarabene după modelul transilvan. A fost propus Onisifor Ghibu, bun cunoscător al situației din Basarabia. Comisia a hotărât chemarea studenților basarabeni din Cluj la o apropiere de Asociațiune și stabilirea unor legături la Chișinău. De asemenea, s-a hotărât editarea unor broșuri propagandistice despre ASTRA.

Pentru sarcina propusă lui Onisifor Ghibu, președintele ASTREI, Vasile Goldiș, îi trimite o scrisoare și îl roagă să primească misiunea „grea dar frumoasă” de a organiza despărțămintele Asociațiunii în Basarabia, iar acesta după câteva zile de chibzuială îi răspunde că nu poate să refuze și că:

fiecare român este dator în vremurile grele de astăzi, când țara nu este deplin consolidată, să aducă pe altarul națiunii sale jertfa care i se cere⁷.

Onisifor Ghibu nu a putut pleca decât în aprilie 1926, motivând situația financiară precară, neprielnică pentru Asociațiune în Basarabia.

Un moment important în extinderea acțiunilor culturale la est de Prut l-a constituit vizita delegației ASTREI centrale, la Rusalii, în 1925, compusă din: I. Beu, Tiberiu

⁶ *Ibidem*.

⁷ Mihai Iliev, Apud Onisifor Ghibu, *Trei ani pe frontul basarabean*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1996, p. 26/12.

Brediceanu, Onisifor Ghibu, Ioan Lupaș, Ioan Banciu și Vasile Goldiș – președintele Astrei centrale.

Pe 6 iunie, delegația ASTREI a fost primită la gara din Chișinău cu mare fast și căldură. Vasile Goldiș, în cuvântul său, informa publicul precizând scopul venirii lor la Chișinău:

[...] spre a vă încuraja să vă îmbărbătați gândurile, [...] în templul cel sfânt al culturii românești, să nu vă despartă nimic [...] iar dacă o să vă înălțați gândurile, în sferile idealului, se va închea aici în Basarabia, Asociațiunea culturală basarabeană, care să lupte pentru ridicarea culturală a poporului în această parte a țării⁸.

Pentru informarea publicului despre Asociațiune, s-au distribuit 1.000 de broșuri „Ce este și ce vrea să facă Asociațiunea”. În sprijinul dezvoltării culturale românești, s-au dus și șase colecții de „Cărți populare”.

Oaspeții din țară au vizitat școli și mai multe așezăminte culturale, unde au fost primiți cu deosebit respect și multă afecțiune frățească.

Rol de liant românesc, în acest periplu basarabean, l-a avut în delegație profesorul clujean Onisifor Ghibu, care avea multe legături și cunoștea bine starea din Basarabia din timpul revoluției din 1917-1918, motiv pentru care era desemnat ca să meargă în Basarabia să îndrume și să organizeze ASTRA basarabeană.

Vizita conducerii ASTREI centrale în Basarabia a fost un catalizator pentru extinderea despărțămintelor, la est de Prut și încheierea legăturilor culturale și naționale. Acest aspect este reliefat la adunarea generală a ASTREI de la Reghin, din 29-30 august 1925, unde au venit din Basarabia: Pantelimon Halipa, preotul Timuș, M. Berezovshi și I. Negrescu. Delegația a subliniat importanța extinderii ASTREI în provincia ei.

În luna aprilie 1926, Onisifor Ghibu a plecat în Basarabia, fiind numit de către conducerea ASTREI centrale Sibiu, comisar general pentru propagandă culturală a ASTREI în Basarabia.

Înainte de a pleca, Onisifor Ghibu a făcut apel la Guvernul României (în care erau și aștrăștii Vasile Goldiș, Octavian Goga, Ioan Lupaș) pentru o repartizare de fonduri necesare ASTREI basarabene.

La 1926, Onisifor Ghibu a constatat că starea culturală din Basarabia nu era mult mai bună decât în 1918.

O problemă delicată era în provincie componența etnică, mulți neromâni, iar la sate era mare nevoie de carte românească, de presă românească și de promovare a elementelor tradiționale românești.

Între 1917-1927, în Basarabia s-au editat 58 de periodice, 34 rusești și 24 românești, multe cu viață scurtă din cauza lipsei banilor.

Cunoscând rolul presei în emanciparea locuitorilor, Onisifor Ghibu s-a luptat pentru presa românească. Prin strădaniile lui a reapărut ziarul „România Nouă”, cu subtitlul „Organ de propagandă pentru unirea politică a tuturor Românilor”. Greutățile întâmpinate nu l-au oprit pe Onisifor Ghibu din misiunea sa.

⁸ M. Iliev, *op. cit.*, p. 92.

A reușit să facă să reapară ziarul „România Nouă”, care avea să devină un factor activ, adunând toate energiile naționale pentru dezvoltarea românismului în provincie. Ziarul avea peste 200 de colaboratori, printre care îi amintim pe: Iurie Grosu, Pan Halipa, Ioan Pelivan, N. Stere, Andrei Murafa etc.

Gazeta „Cuvânt Moldovenesc” a fost înzestrată cu o tipografie nouă. Când problemele financiare au fost pe punctul de a sugruma gazeta, aceasta este salvată de ASTRA basarabeană, care a intervenit și a fost tipărită „pro bono” de ziarul „Universul”, grație grijii directorului Stelian Popescu.

Publicația „Cuvânt Moldovenesc” va apărea din anul 1926, cu un subtitlu sugestiv „Gazetă săptămânală cu tot felul de învățăături și de știri din toată lumea, tipărită pentru trebuințele norodului moldovenesc, de către Asociațiunea ASTRA Basarabeană”. Directorul revistei a fost, până în 1932, N. Furcă, un bun profesionist, care a imprimat o linie de mare interes publicației. Aceasta dădea informații cu conținut politic în special antibolșevic, informații culturale, medicale etc.

Onisifor Ghibu a reușit să capteze în jurul lui, personalități cu notorietate, cu adeziune la public, buni patrioți, interesați în răspândirea culturii românești: Arhimandritul Iurie Grosu, Ștefan Ciobanu, Pantelimon Halipa, Ioan Pelivan, Vasile Cijevski, Elena Alistar, Nicolae Sterea, pr. Andrei Murafa etc. Ca urmare, în anul 1926-1927, a fost o adevărată explozie de înființare a despărțămintelor în Basarabia și o extindere a așezămintelor de cultură: cămine culturale la sate, biblioteci, săli de cinema în orașe, în care s-au proiectat filme documentare sau de propagandă românească. S-au ținut 84 conferințe cu caracter cultural, medical, social și patriotic național. S-au deschis nouă școli ale ASTREI. Asociațiunea era în mod real o citadelă a culturii românești în provincie, parte a Asociațiunii din România, fapt reliefat la adunarea generală din 29-30 septembrie 1926 de la Zalău, la care a participat o delegație de 70 basarabeni, în frunte cu arhimandritul Iurie Grosu. Evenimentul a marcat o adevărată înfrățire românească, cele două asociațiuni formând o familie.

Vremea de grație a ASTREI basarabene a fost umbrită de o patimă minoră, un conflict între profesorul Ștefan Ciobanu și Onisifor Ghibu.

Ștefan Ciobanu, inițial, fusese mare partizan al ASTREI. Conflictul a fost din motive personale și din invidia lui Ștefan Ciobanu, care se credea umbrit de personalitatea lui Onisifor Ghibu, afirmând că „vine un ardelean să organizeze ASTRA la ei”.

Ștefan Ciobanu era în Comitetul Central de conducere și chiar secretar general, funcție pe care o pierde din cauza neînțelegerilor.

Ștefan Ciobanu a recurs la mijloace murdare, determinând pe Vladimir Neaga să publice în „Viața Basarabeană” articole denigratoare despre Onisifor Ghibu.⁹ Dovedindu-se neadevărurile, Vladimir Neaga a fost condamnat la un an de închisoare pentru calomnie în presă. Acesta a mărturisit cine a comandat denigrarea. Onisifor Ghibu a fost acuzat și de însușirea fondurilor ASTREI. Pentru lămurirea situației, s-a constituit o comisie de cercetare financiară, formată din specialiști. Pe 12 ianuarie 1927, comisia a dat concluziile:

⁹ Mihai Iliev, revista „Transilvania”, nr. 9/2013, p. 93.

Conflictul Ciobanu-Ghibu nu are nici un temei real, el a răsărit din caracterul violent a lui Ciobanu. Comisia s-a convins că Dl Ghibu n-a ridicat nici un ban pentru ASTRA Basarabeană, nici de la vreun minister, nici de la ASTRA Centrală din Sibiu, așa că Dl Ghibu a cheltuit tot ce a trebuit pentru ASTRA din mijloacele sale proprii¹⁰.

Prin strădanile lui Onisifor Ghibu s-a editat colecția „Biblioteca ASTREI”, o bună măsură de răspândire a culturii românești.

Onisifor Ghibu menționa în anul 1926: „că numai în câteva luni de zile ASTRA devenise o realitate de-a lungul și de-a latul Basarabiei”.

La adunarea generală a ASTREI de la Zalău, Ioan Lupaș, membru în guvernul României, în discursul său, a apreciat extinderea ASTREI peste Prut și a donat câte 100.000 de lei ASTREI transilvane și tot atât, comisarului ASTREI basarabene, pentru ajutorarea orfanilor de război. Și arhimandritul Iurie Grosu, a donat ASTREI basarabene 100.000 de lei pentru un palat cultural la Chișinău.

Ardeleanul Onisifor Ghibu a lucrat neobosit la organizarea Asociațiunii, după structurile din țară. A organizat nouă secții ale ASTREI regionale basarabene, secții cu organizare și conducere proprie, în frunte cu personalități marcante: Ioan Inculeț, Ioan Pelivan etc.

La 31 mai 1927, ziarul „România Nouă” și-a încetat activitatea pentru că Onisifor Ghibu a refuzat să-l transforme în ziar de partid, la cererea guvernului.

La plecarea lui Onisifor Ghibu, în toamna anului 1927, din Basarabia, la conducerea Asociațiunii a rămas Ioan Pelivan.

Plecarea profesorului ardelean de la conducerea Asociațiunii din Basarabia face ca aceasta să intre în altă fază.

Deși ASTRA basarabeană era la cote favorabile, problemele financiare făceau mari greutatea acestora. Din aceste motive, președintele Ioan Pelivan, în anul 1929, s-a adresat primăriei orașului Sinaia, cu rugămintea acordării unui ajutor financiar.

Problemele financiare au continuat și nu a putut fi ajutată nici din țară. Încercând să devină persoană juridică distinctă pentru operații financiare, în anul 1935, societatea a intrat în componența Fundației Culturale Regale „Principele Carol”.

Referitor la acest eveniment, Asociațiunea transilvană, spunea în presă:

Durere, regionala Basarabeană, n-a putut fi sprijinită bănește din partea noastră, după cum am fi dorit și astfel prin adresa nr. 174/ /1935, secretarul Regionalei ne-a pus în fața unui fapt împlinit că ASTRA basarabeană a trecut la Fundațiile regale culturale.

Acest fapt regretabil, a fost păgubos în cultura și istoria noastră, cu urmări nedorite în conștiința poporului, după strădanii și eforturi de emancipare culturală și națională.

¹⁰ Mihai Iliev, *op. cit.*, p. 93.

AUTORII DIN ACEST VOLUM

Doina ANGHEL

Expert arhivist, Arhivele Militare Naționale Române, Depozitul de Arhivă „Grigore Constandache” Pitești.

Ana-Maria ARSINCA

Muzeograf, Muzeul Municipiului București.

Marinela-Loredana BARNĂ

Muzeograf, Muzeul „Casa Mureșenilor” Brașov.

Dr. Corneliu BELDIMAN

Muzeograf, Muzeul Național al Carpaților Răsăriteni, Sfântu Gheorghe.

Ioana-Alina BORCAN

Restaurator, Muzeul „Casa Mureșenilor” Brașov.

Dr. Cristina BOȚOGHINĂ

Șef Secție Istorie și Pedagogie, Muzeul Viticulturii și Pomiculturii Golești.

Dumitra BULEI

Muzeograf, Complexul Național Muzeal „Curtea Domnească” Târgoviște.

Dr. Camelia CĂLIN

Cercetător științific III, Muzeul Viticulturii și Pomiculturii Golești.

Dragoș CHISTOL

Muzeograf, Muzeul Național „Brătianu”.

Roxana-Maria CORNEA

Muzeograf, Muzeul „Casa Mureșenilor” Brașov, Casa „Ștefan Baciș”.

Dr. Ela COSMA

Cercetător științific I, Academia Română, filiala Cluj-Napoca, Institutul de Istorie „George Barițiu”.

Dr. Luminița DUMĂNESCU

Cercetător științific I, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca, Centrul de studiere a populației.

Dr. Lavinia DUMITRAȘCU

Muzeograf, cercetător științific III, Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța.

Dr. Georgeta GHIONEĂ

Cercetător științific III, Academia Română, Institutul de Cercetări Socio-Umane „C.S. Nicolăescu-Plopșor”, Craiova.

Nicoleta HEGEDŪS

Cercetător, Academia Română, filiala Cluj-Napoca, Institutul de Istorie „George Barițiu”.

Dragoș MARINESCU

Inginer, Muzeul Regiunii Porților de Fier, Secția Relații Publice, Marketing Cultural și Pedagogie Muzeală.

Andreea-Florentina MÂNICEANU

Muzeograf, Muzeul Municipiului București, Casa Filipescu-Cesianu.

Bianca-Luminița MICU

Muzeograf, Muzeul „Casa Mureșenilor” Brașov.

Ionela-Simona MIRCEA

Muzeograf, Muzeul Național al Unirii Alba Iulia.

Dr. Narcisa-Maria MITU

Cercetător științific III, Academia Română, Institutul de Cercetări Socio-Umane „C.S. Nicolăescu-Plopșor” Craiova.

Dr. Teodora-Daniela MOT

Muzeograf, Muzeul Național al Banatului Timișoara.

Dr. Ovidiu MUNTEAN

Muzeograf, Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei Cluj-Napoca.

Dr. Dana-Roxana NICULA

Muzeograf, Muzeul Romanășului Caracal.

Dr. Oana PANAIT

Muzeograf, Muzeul Municipiului București, Muzeul „Victor Babeș”.

Steluța PESTREA SUCIU

Publicist, profesor limba română.

Dr. Mirela POPA-ANDREI

Cercetător științific II, Academia Română, filiala Cluj-Napoca, Institutul de Istorie „George Barițiu”.

Rozalinda-Florica POSEA

Șef Serviciu, Muzeul Județean de Istorie Brașov.

Dan RAMF

Muzeograf, Muzeul Național al Aviației Române, Secția Istorie și Muzeografie, Rachete și Cercetări Spațiale „Hermann Oberth” Medias.

Valer RUS

Manager, Muzeul „Casa Mureșenilor” Brașov.

Ovidiu-Constantin SAVU

Șef Serviciu, Muzeul „Casa Mureșenilor” Brașov.

Costin SCURTU

Muzeograf, Muzeul Militar Național „Regele Ferdinand I”, filiala Constanța.

Tatiana SCURTU

Cercetător științific, Academia Română, Institutul de Cercetări Socio-Umane „Gh. Șincai” Târgu Mureș.

Cristina SEITZ

Muzeograf, Muzeul „Casa Mureșenilor” Brașov.

Dr. Anda-Lucia SPÂNU

Cercetător științific II, Academia Română, Institutul de Cercetări Socio-Umane Sibiu.

Corina SPOREA BĂRĂGAN

Profesor, Despărțământul ASTRA Buzăul Ardelean.

Lorena-Codruța TRUFIN

Gestionar-custode, Muzeul Țării Făgărașului „Valer Literat”.

Manuela ȚUHAȘU

Conservator, Muzeul Național de Istorie a României București.

